

School of Theology at Claremont

1001 1363220

Theology Library

SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

C O R P U S
R E F O R M A T O R U M.

VOLUMEN LXXX.

IOANNIS CALVINI
OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDERUNT

GUILLIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS
THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN LII.

BRUNSVIGAE,
APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.
1895.

First reprinting, 1964

Printed in the United States of America

BR
301
06
1.80

Calvin, Jean

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS

INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILLIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN LII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.

1895.

IOANNIS CALVINI
OPERA EXEGETICA ET HOMILETICA

AD FIDEM

EDITIONUM AUTHENTICARUM
CUM PROLEGOMENIS LITERARIIS
ANNOTATIONIBUS CRITICIS ET INDICIBUS

EDIDERUNT

EDUARDUS REUSS ALFREDUS ERICHSON LUDOVICUS HORST

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOL. XXX.

CONTINENTUR HOC VOLUMINE:

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM PAULI AD PHILIPPENSES.

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM PAULI AD COLOSSENSIS.

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM PAULI AD THESSALONICENSES I.

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM PAULI AD THESSALONICENSES II.

SERMON DU DERNIER ADVENEMENT DE NOSTRE SEIGNEUR IESUS CHRIST.

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM PAULI AD TIMOTHEUM I.

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM PAULI AD TIMOTHEUM II.

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM PAULI AD TITUM.

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

ARGUMENTUM.

Philippos urbem ~~esse~~ Macedoniae sitam in Thraciae finibus, satis notum est: in cuius campis victus ■ Caesare fuit Pompeius: deinde ab Antonio et Octavio Brutus et Cassius. Ita Romanae seditiones locum duobus memorandis praeliis celebrem reddiderunt. Quum Paulus oraculo in Macedoniam accitus esset, in ea primum urbe ecclesiam fundavit, quemadmodum refert in actis Lucas: quam non modo constanter in fide perstitisse, sed etiam temporis successu, et hominum numero, et virtutum profectu auctam fuisse, testis est haec epistola. Porro haec ad Philippenses scribendi Paulo ratio fuit. Quum per Epaphroditum pastorem suum illi misissent quae vincto ad vitam tolerandam aliosque extraordinarios sumptus opus erant: non dubium est quin Epaphroditus totum ei simul statum ecclesiae exposuerit: monitorque fuerit ad ea suggerenda de quibus monendi forent. Apparet autem ■ pseudo-apostolis, qui tunc passim ad spargendas sanae doctrinae corruptelas oberrabant, fuisse tentatos. Sed quia in veritate perstiterant, laudat Paulus eorum constantiam. Caeterum memor humanae fragilitatis, et fortasse monitus ab Epaphrodito mature esse confirmandos, ne demum labascere: admonitiones adiungit quales illis convenire noverat. Ac primum quidem de pio erga illos animi sui affectu testatus, quo fidem sibi conciliet, de ■ ■ ■ suis vinculis tractat: ■ ■ fraetore sint animo quia illum captum et

de vita periclitari vident. Ostendit igitur adeo nihil inde minui evangelii gloriam, ut potius argumentum sit confirmationis: ■ simul eos exemplo suo incitat, ut parati sint ad omnia. Tandem brevi ad unitatem et patientiam exhortatione caput primum claudit. Quia autem ambitio fere perpetua est discordiarum mater, unde fit ut ianuam patefaciat novis et alienis doctrinis: initio secundi capitis vehementius eos obtestatur, ut nihil prius habeant humilitate et modestia. Ad id pluribus utitur argumentis. Et quo melius eos retineat, Timotheum ■ illis brevi missurum promittit: imo spem quoque facit sui adventus. Postea excusat moram Epaphroditi. Tertio capite in pseudoapostolos invehitur, refellitque tam inanes eorum iactantias, quam circumcisionis doctrinam quam urgebant. Omnibus illorum commentis opponit unum Christum: arrogantiae, tam priorem suam vitam quam praesens institutum, in quo relucebat vera imago christianae pietatis. Et hunc perfectionis nostrae scopum ■ ■ ■ admonet, quo enitendum sit tota vita: communicationem habere cum Christo mortis et resurrectionis: suoque exemplo id comprobatur. Quartum caput a particularibus monitis incipit: sed ■ ■ ■ ad generalia descendit. Epistolam vero claudit ■ ■ ■ erga Philippenses gratitudinis testimonio: ■ ■ putent male collocatum quod ad sublevandam eius inopiam erogaverant.

CAPUT I.

1. *Paulus et Timotheus, servi Jesu Christi, omnibus sanctis in Christo Jesu, qui sunt Philippis, cum episcopis et diaconis: 2. gratia vobis et pax a Deo patre nostro et Domino Jesu Christo. 3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, 4. semper in omni precatione mea pro vobis omnibus cum gaudio precationem faciens, 5. super communicatione vestra in evangelium a primo die hucusque: 6. hoc ipsum persuasus, quod qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Jesu Christi.*

1. *Paulus, etc.* Quum titulos inscribere soleat Paulus ad fidem sibi suoque ministerio adstruendam: non fuit opus longioribus elogiis apud Philippenses, qui eum experti erant verum Christi apostolum, et adhuc sine controversia agnoscebant. Nam *constantem et aequabili tenore in vocatione Dei perrexerant.*

Episcopis. Pastores seorsum nominat honoris causa. Porro colligere hinc licet, nomen episcopi omnibus verbi ministris esse commune, quum plures uni ecclesiae episcopos attribuat. Sunt igitur synonyma episcopus et pastor. Atque hic locus ex iis est quos Hieronymus ad illud probandum citat in epistola ad Evagrium et in expositione epistolae ad Titum. Postea invaluit usus, ut quem collegio praeficiebant in singulis ecclesiis presbyteri, episcopus vocaretur solus. Id tamen ex hominum consuetudine natum est, scripturae auctoritate minime nititur. Fateor quidem, ut sunt hominum ingenia et mores, non posse ordinem stare inter verbi ministros, quin reliquis praesit unus. De singulis corporibus loquor: non de totis provinciis, multo autem minus de orbe universo. Verum quanquam de verbis non est litigandum: praestaret tamen spiritum sanctum linguarum autorem in loquendo sequi, quam formas loquendi ab ipso positas in deterius mutare. Nam corrupta verbi significatione hoc mali sequutum est, quod perinde acsi essent omnes presbyteri collegae, ad eandem vocati functionem, unus sibi, praetextu novae appellationis, dominium in alios arripuit.

Diaconis. Potest bifariam accipi hoc nomen: vel pro ministris et curatoribus pauperum: vel pro

senioribus qui constituebantur ad mores regendos. Sed quoniam usitatus est in priore sensu apud Paulum: potius intelligo oeconomos, qui distribuendis eleemosynis et recipiendis praecerant. Reliqua pete ex superioribus commentariis.

3. *Gratias ago.* Incipit gratulatione ob duas causas, ut hoc argumento suam erga Philippenses dilectionem probet: deinde ut praeterita laudando, in posterum quoque ad pergendum eosdem hortetur. Alterum etiam amoris sui signum ponit sollicitudinem, quam exerebat in precationibus. Notandum autem quod quoties de rebus laetis facit mentionem, protinus in gratiarum actionem erumpit. Quae consuetudo nobis quoque familiaris esse debebat. Notandum simul quibus de rebus agat Deo gratias, nempe de communicatione Philippensium in evangelium Christi. Inde enim sequitur, Dei gratiae acceptam ferri debere. Quum dicit in omni memoria vestri, hoc significat, Quoties vestri recordor, etc.

4. *Semper in omni precatione.* Sic connecte verba: Semper faciens pro vobis omnibus precationem in omni mea precatione. Nam quemadmodum prius dixerat, ipsorum recordationem sibi materiam gaudii: ita nunc subiungit, sibi venire ipsos in mentem quoties precatur. Postea addit, cum gaudio pro illis precationem facere. Gaudium ad praeteritum tempus refertur, precatio ad futurum. Gaudebat enim felicibus initiis, perfectionem vero optabat. Ita semper acceptis Dei beneficiis gaudere non decet: ut quae nobis adhuc desunt, ab ipso petere meminerimus.

5. *Super communicatione.* Nunc omisso altero membro, quale sit suum gaudium commemorat: nempe quod in evangelii communicationem pervenerant: hoc est, participes facti erant evangelii: quod fide scilicet fieri notum est. Nihil enim ad nos evangelium, ut eo potiamur, donec fide a nobis receptum fuerit. Quanquam nomen communicationis ad communem sanctorum societatem referri potest, acsi diceret, aggregatos fuisse omnibus Dei filiis in evangelii fidem. Porro quum dicit primo die, promptitudinem eorum laudat, quod statim se dociles praebuerint simulatque proposita illis fuit doctrina. Particula hucusque notat perseverantiam. Scimus

autem quam rarae sit virtutis Deum vocantem mox sequi et constanter usque in finem pergere. Multi enim tardi sunt et difficiles ad obediendum, plures levitate et inconstantia deficiunt.

6. *Hoc ipsum persuasus.* Ad argumentum gaudii accedit fiducia in reliquum vitae tempus. Sed dicat quispiam: Quid in tanta naturae imbecillitate, inter tot impedimenta, salebras, praecipitia, sibi de crastino polliceri audent homines? Sane hanc fiduciam non de hominum constantia aut virtute colligebat Paulus: sed tantum eo quod Deus suum erga Philippenses amorem declaraverat. Atque omnino haec vera est beneficiorum Dei recognitio, quum ex illis in posterum bene sperandi materiam concipimus. Nam quum testimonia sint tum bonitatis eius, tum etiam paternae erga nos benevolentiae: cuius ingratitudinis foret, nullam inde spei et boni animi confirmationem capere? Adde quod Deus hominum similis non est, qui fatigetur benefaciendo, vel exhaustiatur. Ergo assidua beneficiorum Dei meditatione se exerceant fideles, quo spem futuri temporis foveant et confirmant: ac semper hunc syllogismum secum repetant, Deus opus manuum suarum inchoatum non deserit, teste propheta (Jesa. 64, 7): Nos opus sumus manuum eius: ergo quod in nobis coepit, perficiet. Quum dico nos esse opus manuum eius, non de creatione sola accipio: sed de vocatione qua sumus adoptati in filios. Est enim nobis electionis nostrae signum, quod Dominus efficaciter nos spiritu suo ad se vocaverit. Quaeritur tamen hic, numquis de aliorum salute certus esse possit. Nam Paulus hic non de se, sed de Philippensibus loquitur. Respondeo, longe aliam cuique de propria salute certitudinem esse, quam de aliena. Mihi enim spiritus Dei vocationis meae testis est, sicuti singulis electis: de aliis non habemus testimonium, nisi ab externa spiritus efficacia, hoc est quatenus gratia Dei usque ad nostram notitiam in illis exserit. Magnum ergo discrimen est: quia intus manet inclusa fidei certitudo, neque ad alios se diffundit. Sed ubicunque cernimus quaecunque divinae electionis indicia apprehendi nobis possunt, protinus ad bonam spem excitari nos oportet: tam si in proximis maligni, eosque aequo et humano caritatis iudicio fraudemus, quam ut Deo grati simus. Haec autem generalis est tam in nobis quam in aliis regula, ut de viribus nostris diffisi, ab uno Deo toti pendeamus.

Usque in diem Iesu Christi. Praecipuum quidem est ut intelligas, usque ad finem certaminis: certamen vero morte finitur. Sed quia sic de ultimo Christi adventu spiritus in scripturis loqui solet, melius erit extendere progressum gratiae Dei usque ad carnis resurrectionem. Tametsi enim qui ex corpore mortali sunt liberati, non amplius militent carnis concupiscentiis, sintque extra teli

iactum, ut aiunt: tamen nihil erit absurdi, si dicantur in profectu: quia nondum pertigerunt quo adsperant, nondum potiuntur felicitate et gloria quam sperarunt, denique nondum illuxit dies qui revelat absconditos in spe thesauros. Atque adeo quum de spe agitur, semper ad beatam resurrectionem, tanquam ad scopum, referendi sunt oculi.

7. *Sicuti iustum est mihi, hoc de vobis omnibus sentire, propterea quod in corde vos habeam, omnes participes gratiae meae, et in vinculis meis, in defensione, et confirmatione evangelii.* 8. *Testis enim mihi est Deus ut desiderem vos omnes in visceribus Iesu Christi.* 9. *Et hoc precor, ut caritas vestra adhuc magis ac magis abundet agnitione omnique intelligentia:* 10. *ut probetis quae utilia sunt, quo sibi sinceri et inoffensi usque in diem Christi,* 11. *impleti fructibus iustitiae, qui sunt per Iesum Christum, in gloriam et laudem Dei.*

7. *Sicuti iustum est.* Maligni enim sumus donorum Dei interpretes, nisi eam habemus pro filiis Dei in quibus vera pietatis signa emicant, quibus notis spiritus adoptionis profert. Dicit ergo Paulus, hoc sibi aequitatem ipsam dictare ut de Philippensibus bene in perpetuum speret, quos sibi in participationem gratiae adiunctos esse cernit. Ego non temere hunc locum aliter transtuli quam Erasmus, quod prudens lector facile animadvertet. Nam commemorat quale habeat de Philippensibus iudicium: quae illi causa erat bene sperandi. Dicit igitur, illos sibi consortes eiusdem gratiae in vinculis et defensione evangelii. In corde habere, est intimo cordis affectu eos tales reputare. Semper enim pro viribus adfuerant Philippenses Paulo, ut illi ad sustinendam evangelii causam, quoad licebat, comites adiungerent. Ita, quamvis abessent corpore, tamen propter pium affectum quem testati fuerant quibuscunque poterant officiis, secum vinetos agnoscit. Habeo igitur vos in corde: hoc est, sincere citra simulationem, certo, non levi aut dubia opinione. Quales? socios gratiae. Qua in re? in vinculis, quibus defenditur evangelium. Tales quum agnosceret, aequum erat de illis bene sperare.

Gratiae meae, et in vinculis. Ridiculum hoc esset coram mundo, carcerem deputare in Dei beneficio. At si vere aestimamus, honor est non vulgaris quo Deus dignatur, quum pro eius veritate persecutionem patimur. Neque enim frustra dictum est: Beati eritis quum vos probris omnibus affecerint non vexaverint propter nomen domini. Meminerimus ergo etiam societatem crucis Christi, tanquam singularem Dei gratiam, prompto gratoque animo amplexandam nobis esse. Vinculis addit defensionem et confirmationem evangelii,

quo melius exprimat quam honorabile nobis obsequium iniungat Deus, quum nos hostibus suis ad reddendum evangelio suo testimonium opponit. Perinde enim est ac si nobis evangelii patrocinium mandaret. Hac scilicet cogitatione armati martyres potuerunt omnes impiorum furores contemnere omniaque tormenta superare. Atque utinam hoc in mentem veniret omnibus qui ad confessionem fidei vocantur, ~~et~~ patronos ~~et~~ delectos ~~et~~ Christo ad agenda eius causam. Nam consolatione tali subnixi, animosiores essent quam ut adeo facile ad perfidam defectionem flecterentur. Verum quaeret hic quispiam, num ab hominum constantia pendeat evangelii confirmatio. Respondeo, Dei veritatem per ~~et~~ magis firmam esse, quam ut opus habeat aliunde fulciri. Nam ut mendaces simus omnes, Deus tamen verax manet. Sed non est absurdum, infirmas conscientias talibus adminiculis in ea confirmari. Habet igitur hoc genus confirmationis, cuius Paulus meminit, relationem ad homines. Quemadmodum nostra experientia discimus, hoc saltem tot martyrum caedibus fuisse profectum, ut totidem quasi sigillis evangelium cordibus nostris obsignaretur. Unde illud Tertulliani, eorum sanguinem semen ~~et~~ ecclesiae. Quem ego quodam carmine sum imitatus.⁴⁾

Sanctus at ille cruor, divini assertor honoris,
Gignendam ad sobolem, seminis instar erit.

8. *Testis enim mihi est Deus.* Nunc expressius suum erga illos amorem declarat. Cuius approbandi causa iusiurandum adhibet, *idque merito: quia scimus quam cara apud Deum sit ecclesiae suae aedificatio. Erat autem in primis utile, Pauli amorem probe esse testatum Philippensibus.* Neque enim parum hoc valet ad fidem doctrinae faciendam, quum persuasus est populus ~~et~~ doctore se amari. Deum appellat testem veritatis, qui solus est veritas: et sui affectus, qui solus est scrutator cordium. In verbo desiderandi: species est pro genere: amoris autem signum est, quia desideramus quae cara sunt.

In visceribus. Opponit Christi viscera carnali affectui, ut significet sanctum ~~et~~ pium esse suum amorem. Nam qui secundum carnem amat, respectum habet sui commodi: et potest subinde pro ~~et~~ et temporum varietate animum mutare. Interim admonet ad quam regulam exigi debeant fidelium affectus: nempe ut abdicata propria voluntate Christo gubernacula permittant. Et certe non aliunde manare potest vera caritas, quam ex Christi visceribus. *Et non leviter pungere nos debet hic stimulus, Christum sua viscera quodammodo aperire, quibus mutuam inter nos amorem foveat.*

9. *Hoc precor, ut caritas.* Redit ad precationem, quam obiter tantum uno verbo attigerat. Exponit

igitur summam ~~et~~ quae illis petebat ~~et~~ Deo: ut ipsi quoque discant suo exemplo orare, et ad profectum istorum donorum adspirent. Quod nonnulli caritatem Philippensium accipiunt pro ipsis Philippensibus: qualiter vulgo barbari loqui solent, vestra reverentia, vestra paternitas: absurdum est. Neque enim tale exemplum exstat in Paulo, necdum in consuetudinem venerant tales ineptiae. Deinde minus plena esset sententia: et alioqui simplex et naturalis verborum sensus optime quadrat. Vera enim Christianorum incrementa sunt, quum proficiunt in agnitione et intelligentia, deinde in caritate. Itaque particula in, secundum phrasin linguae hebraicae, capitur hic pro cum: sicuti etiam transluli. Nisi forte quis malit exponere per: ut instrumentum vel causam formalem notet. Nam quo maiores in cognitione progressus facimus, eo magis debet crescere in nobis caritas. Tunc sensus esset: ut caritas vestra secundum intelligentiae mensuram crescat. Omnis intelligentiae pro plena et solida, non autem omnium rerum.

10. *Ut probetis quae.* Definitio christianae sapientiae, cognoscere quid e re sit, vel expediat: non in vanis argutiis ac speculationibus ingenium torquere. Neque enim Dominus inutiliter fideles suos vult occupare, ut discant quod nihil prosit. Hinc collige quo loco habenda sit sorbonica theologia, in qua si vitam consumpseris, nihilo plus inde aedificationis in spem coelestis vitae, vel spiritualis fructus reportes, quam ex Euclidis demonstrationibus. Certe etiamsi nihil falsi doceret, hoc tamen nomine merito execrabilis esse debet, quod perniciose est spiritualis doctrinae profanatio. Utilis enim scriptura, ut inquit Paulus (2. Tim. 3, 16): illic nihil praeter frigidas leptologias reperire est.

Quo sitis sinceri. Haec est utilitas quam ex cognitione reportamus: non ut suis quisque rationibus astute consulat, sed ut pura conscientia vivamus coram Deo. Sequitur et inoffensi. Graecum nomen ἀπρόσκοποι ambiguum est. Chrysostomus active exponit, quod sicuti coram Deo puros et integros esse voluerit, ita nunc velit coram hominibus honestam vitam ducere, ne quibus malis exemplis proximos laedant. Id ego non reiicio: passiva tamen significatio contextui aptior est, meo iudicio. In hoc siquidem prudentiam illis optavit, ut inoffenso gradu pergant in vocatione sua, usque in diem Christi. Sicuti contra ignorantia fit ut saepe labamur, impingamus, erremus. Et quot scandala identidem nobis Satan obiciat, quae cursum nostrum vel abruptant, vel impedian, quisque nostrum pro ~~et~~ experitur.

11. *Impleti fructibus iustitiae.* Hoc quidem iam ad externam vitam pertinet. Bona enim conscientia fructus suos operibus producit. Itaque fertiles ~~et~~ cupit bonis operibus in Dei gloriam. Tales fructus

...⁴⁾ Vide Epimicion Opp. T. V. p. 425.

dicat esse per Christum, quia manant ex Christi gratia. Hoc enim benefaciendi nobis initium est, quum eius spiritu sanctificamur. Nam super ipsum requievit, ut de plenitudine eius hauriamus omnes. Et quoniam hic similitudinem ab arboribus Paulus ducit: sylvestres sumus oleastri et inutiles, donec in Christum sumus insiti, *qui viva sua radice frugiferas arbores nos reddit, iuxta illud, Ego sum vitis, vos palmites* (Iohan. 15, 1). Finem simul demonstrat, ut Dei gloriae serviamus. Nulla enim tam praeclara in speciem vita est, quae non vitietur coram Deo et foeteat, nisi ad hunc scopum dirigatur. Quod autem Paulus iustitiam operum hic nominat, nihil pugnat adversus gratuitam iustitiam fidei. Neque enim protinus sequitur, illic ~~omne~~ iustitiam ubi sunt fructus iustitiae: quoniam iustitia coram Deo non est, nisi plena et solida obedientia legis: quae in nullo sanctorum reperitur, qui tamen bonos et suaves iustitiae fructus pro suo modo producant. Nempe quia¹⁾ sicut inchoat in nobis Deus iustitiam per regenerationem spiritus: ita quod deest, per remissionem peccatorum sufficit, ut tota nihilominus iustitia ex fide pendeat.

12. *Scire autem vos volo, fratres, quod quae mihi acciderunt, magis in profectum cesserunt evangelii, 13. ut vincula mea in Christo illustria fuerint in toto praetorio et reliquis omnibus locis: 14. et multi ex fratribus in Domino, vinculis meis confisi, uberius ausi fuerint absque timore sermonem Dei loqui. 15. Nonnulli quidem per invidiam et contentionem: alii autem etiam per benevolentiam Christum praedicant. 16. Alii inquam, ex contentione Christum annuntiant non pure, existimantes afflictionem se suscitare meis vinculis: 17. alii autem ex caritate, scientes quod in defensionem evangelii positus sim.*

12. *Scire autem vos.* Experimur omnes in nobis quantopere soleat offendi caro humilitate crucis. Patimur quidem nobis Christum praedicari crucifixum: sed ubi cum sua cruce apparet, quasi novitate percussi, vel refugimus, vel horremus. Neque id tantum in nostris personis, sed eorum quoque qui nobis evangelium tradunt. Id accidere Philippensibus poterat, ut apostoli sui persecutione non nihil deicerentur. Et credibile est, malos operarios, qui minimis quibusque nocendi occasionibus imminebant, non cessasse quin sancti viri calamitati insultarent, ~~ne~~ inde contemptibile redderent eius evangelium. Quod si nihil hac via proficerent, promptum erat calumniari ipsum, quod toti mundo invisus esset: simulque formidinem iniicere Philippensibus, ~~ne~~ sibi infausta societate conflarent absque causa ingentem invidiam apud omnes. Sunt enim

istae usitatae Satanae artes. Huic periculo occurrit apostolus, dum suis vinculis provectum fuisse evangelium commemorat. Finis ergo huius narrationis est, ut Philippenses animet, ~~ne~~ absterreantur ~~non~~ persecutione.

13. *Ut vincula mea.* In Christo posuit, pro in negotio, vel in ~~causa~~ Christi. Significat enim illustria fuisse ~~non~~ vincula ad provehendum Christi honorem. Quod aliqui per Christum exponunt: coactum videtur. Et illustria malui quam manifesta, utpote quae evangelium ~~non~~ fama nobilitaverint. Ac si diceret, Satan quidem hoc conatus est, et impii fore putarunt ut evangelium destrueretur: sed Deus tam illius conatus, quam spem horum frustratus est. Idque dupliciter: ~~non~~ quum evangelium ante obscurum et ignotum esset multis, factum est ut innotesceret: neque id modo, sed etiam ut illustraretur tam in praetorio quam in reliqua urbe. Praetorium accipio pro aula et palatio Neronis, quod Fabius et aetatis illius scriptores vocant Augustale. Nam quum praetoris nomen generale esset initio, ac magistratus omnes significaret qui praecipuum imperium haberent (unde factum est ut dictator ~~imperator~~ praetor diceretur) mansit deinde consuetudo, ut praetorium vocaretur in bello tabernaculum vel consulis, vel eius qui praeerat: in urbe autem palatium Caesaris, ex quo monarchiam Caesares occuparunt. Alioqui praetorium etiam vocatur consessus praetoris.

14. *Multi ex fratribus.* Hoc exemplo docemur, sanctorum vexationes, quas pro evangelio patiuntur, materiam nobis ~~esse~~ fiduciae. Esset quidem terribile spectaculum, et quod potius ad ~~non~~ exanimandos valeret, si duntaxat persecutorum saevitiam et rabiem videremus. Sed dum simul apparet manus Domini, quae sub infirmitate crucis suos reddit invictos ac triumphare facit: hac freti, plus solito audere debemus, iam in persona fratrum pignus victoriae nostrae habentes. Huius agnitio timorem nostrum debet vincere, ut in mediis periculis intrepide loquamur.

15. *Nonnulli quidem.* Alius fructus vinculorum Pauli, quod non soli fratres animabantur ad fiduciam eius exemplo: *et quidem alii ut starent in gradu, alii ut ad docendum alacriores fierent:* sed etiam qui ei malevolebant, alio consilio incitabantur ad publicandum evangelium.

16. *Alii inquam, ex contentione.* Epexegetis qua plenius superiorem sententiam declarat. Repetit enim duo ~~non~~ genera hominum, qui suis vinculis ad Christum annuntiandum incitentur. Alios contentione impelli, hoc est pravo affectu: alios pio studio, quia velint ~~non~~ suscipere evangelii defensionem. Illos dicit non pure annuntiare Christum: quia non erat rectus zelus. Neque enim hoc pertinet ad doctrinam, quia fieri potest ut qui purissime

¹⁾ Deinde

docet, non sit tamen sincero animo. Quod autem impuritas haec animi fuerit, et ~~non~~ apparuerit in doctrina, colligere licet ~~in~~ contextu. Paulus certe non libenter vidisset evangelium adulterari. Atqui se gaudere testatur praedicatione istorum non simpliciter nec sincera. Sed quaeritur quomodo nocere illi potuerit talis praedicatio. Respondeo, plurimas occasiones nobis ~~esse~~ incognitas, qui temporum circumstantias non tenemus. Quaeritur rursum, quum annuntiari nequeat evangelium nisi ab intelligentibus, quae causa istos impulerit ad persequendam quam probabant doctrinam. Respondeo, caecam esse ambitionem, imo rabiosam belluam: ideo non esse mirum si falsi fratres telum ~~in~~ evangelio arripiant ad vexandos bonos et pios pastores. Nihil certe hic dicit Paulus quod ego non sim expertus. Vivunt enim adhuc hodie qui evangelium non alio animo praedicarunt, quam ut persequendo pios pastores impiorum furori obsequium praeberent. Quod ad Pauli hostes spectat, operae pretium est observare, si Iudaei fuerint, quam insanum fuerit eorum odium: ut etiam obliviscerentur quam ob causam ipsum odissent. Nam dum ferebantur ad ipsum perdendum, promovendo evangelio, cuius occasione illi erant infesti, navabant operam. Sed putabant scilicet Christi causam in unius hominis capite stare vel cadere. Si autem erant aemuli, quos ambitio ita transversos raperet, agnoscenda est mira Dei bonitas, qui tamen perversis eorum studiis talem dederit successum.

17. *Quod in defensionem.* Qui vere Christum amabant, turpe sibi ducebant fore nisi comites se adiungerent Paulo ~~quoniam~~ illius agenti. Atque ita nobis agendum est, ut laborantibus Christi servis manus, quantum in nobis est, porrigamus. Observa iterum hanc loquutionem de evangelii defensione. Nam quum tanto honore nos Christus dignetur, quae excusatio si ~~quoniam~~ eius fuerimus praevaricatores: aut quid nobis expectandum si illam nostro silentio prodiderimus, nisi ut nostram vicissim deserat qui solus apud patrem advocatus vel patronus est noster?

18. *Quid enim? caeterum quovis modo, sive per occasionem, sive per veritatem, Christus annuntiatur. Atque in hoc gaudeo. Quin etiam gaudebo.* 19. *Novi enim quod hoc mihi cedit in salutem per vestram precationem, et subministrationem spiritus Iesu Christi,* 20. *secundum expectationem et spem meam, quod in nulla re pudeam: sed cum omni fiducia, quemadmodum semper, ita et ~~non~~ magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem.* 21. *Mihi enim vivendo Christus est, et moriendo lucrum.*

18. *Caeterum quovis modo.* Quoniam improbus eorum, de quibus loquutus est, animus poterat de-

trahere gratiam doctrinae: dicit hoc esse magni aestimandum, quod evangelium tamen promovebant, qualiscunque esset animus. Deus enim malis et vitiosis interdum instrumentis praeclarum opus efficit. Ergo de eiusmodi successu gaudere se dicit: quia hoc uno contentus erat, si videret Christi regnum crescere. Quemadmodum quum audiebamus, impurum canem Carolum Avenione et alibi semina purioris doctrinae spargere in multorum cordibus, gratias agebamus Deo, qui nequissimo et perditissimo nebulone ad gloriam suam uteretur. Atque hodie gaudemus, evangelii cursum per multos promoveri, quibus tamen aliud est propositum. Quamquam autem gaudebat Paulus evangelii incrementis: nunquam tamen, si fuisset in eius manu, tales ordinasset ministros. Gaudendum ergo si per impios aliquid boni Deus efficiat: sed non ideo aut collocandi sunt a nobis in ministerio, aut habendi pro legitimis Christi ministris.

19. *Novi enim quod.* Quia ad conflandam Paulo invidiam quidam evangelium publicabant, quo magis in eum accenderent hostium saevitiam, occupat sibi ~~non~~ nocituros eorum improbos conatus, quia Dominus in contrarium finem ipsos vertet. Ac si dicat, tametsi meam perniciem illi machinantur: confido tamen nihil effecturos aliud omnes eorum conatus, nisi ut Christus in me glorificetur: quod mihi est salutare. Nam de salute corporis eum non loqui, ex sequentibus patet. Unde autem haec Paulo fiducia? Nempe ex eo quod alibi docet (Rom. 8, 28), veris Dei cultoribus omnia esse adiumento in bonum: et etiamsi totus mundus cum principe suo diabolo in eorum exitium conspiret.

Per vestram precationem. Quo eos acrius stimulet ad precandum, testatur ~~non~~ confidere Dominum id daturum eorum precibus: neque tamen simulat. Qui enim in sanctorum precibus subsidium reponit, Dei promissione nititur. Interea nihil derogatur gratuita Dei bonitati, ~~in~~ qua sunt preces et exoratio.

Et subministrationem. Ne putemus, quia haec duo iungit uno contextu, ideo paria esse. Itaque sic resolvi debet oratio: Novi hoc totum mihi ~~non~~ surum in salutem per administrationem spiritus, adiuvantibus etiam vobis orando. Ut subministratio spiritus sit causa efficiens: oratio autem, inferius adminiculum. Notanda etiam verbi graeci proprietates. Vocatur enim ἐπιχορηγία, quum suggeritur quod deest. Qualiter omnia quibus destituimur, nobis spiritus Dei instillat. Et spiritum Iesu Christi nominat, ut significet, nobis omnibus, si Christiani sumus, esse communem: quia tota plenitudine in ~~non~~ effusus est, ut singulis suis membris pro gratiae suae mensura quantum expedit distribuat.

20. *Secundum expectationem.* Si quis obiciat: Unde autem tibi ista notitia? Respondet: ex spe,

Nam quum certum sit, Deum spem nostram minime velle frustrari: spes ipsa dubia ~~non~~ non debet. Notet ergo diligenter pius lector adverbium hoc, secundum: ut certo secum ita constituat, fieri non posse quin expectationi nostrae respondeat Dominus, quae quidem in verbo suo fundata sit. Promisit autem se nunquam defuturum nobis etiam inter omnia tormenta, si quando vocemur ad nominis sui confessionem. Sperent itaque Pauli exemplo omnes pii, neque pudefient.

Cum omni fiducia. Videmus ut sperando carnis votis nequaquam indulgeat: sed spem suam subiiciat Dei promissioni. Magnificabitur, inquit, Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. *Quamquam nominatim corpus exprimens, significat inter certamina vitae praesentis se de successu minime esse dubium.* Nam de hac re facti sumus a Deo certiores. Ergo si expositi ad Dei arbitrium, et idem habentes in vita propositum quod Paulus, felicem exitum quocunque modo speramus: non amplius timendum erit ne quid adversi eveniat. Nam si illi vivimus et morimur: illius sumus in vita et in morte, Rom. 14, 8. Modum exprimit Christi magnificandi, nempe in perfecta fiducia. Unde sequitur, deiici ipsum nostra culpa et extenuari quantum in nobis est, quum timore labascimus. An igitur ~~non~~ non pudet, quibus leve delictum videtur in confessione veritatis trepidatio? Sed qui pueret, quum adeo sint prostituta fronte, ut abnegationem quoque excusare audeant? Addit, quemadmodum semper: ut ~~in~~ praeteritis gratiae Dei experimentis fidem ~~non~~ stabiliant, ita Rom. 5, 4. probatio spem parit.

21. *Mihi enim vivendo.* Hactenus hunc locum, meo iudicio, male verterunt et exposuerunt interpretes. Sic enim distinguunt: quod Christus fuerit Paulo vita, et mors lucrum. Ego autem Christum in utroque membro orationis facio subiectum: ut ~~non~~ in vita quam in morte lucrum esse praedicetur. Graecis enim vulgare est, subaudire particulam $\pi\rho\varsigma$. Praeterquam autem quod hic sensus minus est coactus, etiam melius cohaeret cum proxima sententia et plenior continet doctrinam. Indifferens sibi esse et in aequo affirmat, vivatne an moriatur: quoniam Christum habens, utrumque lucro apponat. Et certe unus est Christus, qui tam in morte quam in vita nos facit beatos. Alioqui si mors misera, vita nihilo felicior. Adeo ut difficile sit definire, extra Christum sitne mori utilis quam vivere. Rursum adsit Christus, et vitam nostram perinde ac mortem benedicet: ut sit utraque nobis fausta et expetenda.

22. *Quod si vivere in carne operae pretium mihi est: etiam quid eligam ignoro.* 23. *Coarctor enim ex duobus, cupiens dissolvi et esse cum Christo: multo*

enim hoc melius. 24. *Manere vero in carne magis necessarium propter vos.* 25. *Atque hoc confisus novi quod manebo et permanebo cum omnibus vobis in vestrum profectum et gaudium fidei:* 26. *ut gloriatio vestra exsuperet in Christo Iesu de me, per meum rursus adventum ad vos.*

22. *Quod si vivere.* Quemadmodum desperati homines perplexi sunt debeant vitam longius progare in miseriis, an morte finire suas aerumnas: ita e converso Paulus adeo se aequo animo tam ad mortem quam ad vitam paratum esse dicit, quia utriusque conditio beata sit fidelibus, ut de optione ambigat. Si operae pretium est, hoc est, si mihi constet maior vitae meae fructus quam mortis: non video utrum debeam praecoptare. Vivere in carne per contemptum posuit, *melioris vitae comparatione.*

23. *Coarctor enim.* Non alia mercede vivere optabat Paulus, quam ut serviret Christi gloriae et fratribus prodesset. Proinde neque aliam utilitatem reputat in vita quam fratrum salutem. Sibi autem privatim melius esse agnoscit cito mori, quia futurus sit cum Christo. In optione vero demonstrat quanta ardeat caritate. Non hic de commodis terrenis agitur, sed de spiritali bono, quod merito piis summopere optabile est. Paulus tamen quasi sui oblitus, non tantum se medium continet, ne plus in suum quam Philippensium bonum propendeat: sed tandem concludit, ipsorum rationem in corde suo praeponderare. Hoc scilicet vere est Christo vivere et mori, quum nobis posthabitis ferimur quo nos Christus vocat ac rapimur.

Cupiens dissolvi et esse cum Christo. Coniunctim legenda sunt haec duo. Per ~~non~~ enim mors nunquam expetitur, quia pugnat hoc desiderium ~~non~~ sensu naturae: sed expetitur propter causam, vel propter alium finem. Desperati ad eam confugiunt taedio vitae: fideles ad eam libenter properant, quia liberatio est ~~non~~ servitio peccati et transitus in regnum coelorum. Hoc est quod nunc dicit Paulus, Cupio mori, quia hoc modo perveniam ad Christi coniunctionem. Interea non desinunt fideles mortem horrere: sed quum oculos convertunt ad vitam illam quae mortem sequitur, consolatione ista facile vincunt formidinem. Certe quisquis in Christum credit, ita debet esse animatus, ut ad mentionem mortis caput attollat, laetus nuntio suae redemptionis. Unde apparet quam multi sint titulo tenus duntaxat Christiani, quando maior pars, audito mortis nomine, perinde ac si nullum unquam de Christo verbum audissent, non modo expavescent, sed prope redduntur exanimis. O bona conscientia, quantum polles ac vales! Bonae autem conscientiae fundamentum est fides: imo ipsa est conscientiae bonitas.

Dissolvi. Notanda est haec loquutio. Mortem

profani homines abolitionem hominis vocant, quasi totus intereat. Paulus hic nos commonefacit, mortem esse solutionem animae a corpore. *Et hoc melius continuo post exprimit, dicens quae post mortem fideles conditio maneat, ut scilicet cum Christo habitent.* Sumus etiam cum Christo in hac vita, quatenus regnum Dei intra nos est, et Christus in nobis habitat per fidem, seque nobis adfuturum pollicitus est usque ad finem mundi: sed praesentiam illam spe tantum percipimus. Ideo quoad sensum nostrum, dicimur nunc ab ipso peregrinari. Vide 2. Corinth. 5, 6. Valet hic locus ad refellendum eorum deliramentum, qui animas a corporibus divisas dormire somniant. Nam Paulus aperte testatur, nos frui Christi praesentia quum dissolvimur.

25. *Atque hoc confisus.* Quidam, quia absurdum videbatur fateri apostolum frustratum esse sua expectatione, existimant postea ex vinculis fuisse liberatum multasque orbis regiones perlustrasse: sed frustra id timent. Spes enim suas sancti ex Dei verbo moderari solent, ut non plus animis praesumant, quam Deus promisit. Ita ubi certum habent divinae voluntatis testimonium, illic certa quoque persuasionem nituntur, quae nihil admittit dubitationis. Talis est de perpetua remissione peccatorum, de auxilio spiritus ad gratiam finalis (quam vocant) perseverantiae, de resurrectione carnis. Talis etiam fuit prophetarum de suis vaticiniis certitudo. In reliquis nihil nisi sub conditione sperant: ideoque eventus omnes subiciunt Dei providentiae, cui permittunt acutius videre quam sibi. Manere significat hic aliquantisper: permanere, ad longum tempus.

26. *Ut gloriatio vestra.* Pro eo quod dicit ἐν ἐμοί, ego transuli de me: quia bis repetitur praepositio in diverso sensu. Nemo certe negabit quin fideliter expresserim mentem Pauli. Quod autem alii dicunt per Christum, non probō. Nam in Christo positum est pro secundum Christum, vel christiane: ut speciem gloriationis sanctam ostenderet. Alioquin enim in solo Deo iubemur gloriari. Ideo obiici Paulo a malevolis poterat, Qui licet Philippensibus de te gloriari? Hanc calumniam anticipat quum dicit, secundum Christum id facturos, gloriantes scilicet de Christi servo in Domini gloriam: idque ratione doctrinae magis quam hominis et adversus pseudoapostolos: qualiter David se cum hypocritis conferendo iactat suas iustitias.

27. *Tantum digne evangelio Christi conversamini: ut sive veniens videam vos: sive absens audiam de vobis quod stetis in uno spiritu, una anima, concertantes fide evangelii.* 28. *nec ulla in re terreamini ab adversariis, quae illis est demonstratio exitii: vobis autem salutis, idque a Deo.* 29. *Quia vobis donatum est pro Christo non tantum ut in illum credatis, sed*

etiam ut pro ipso patiamini: 30. idem habentes certamen, quale vidistis in me et nunc auditis de me.

27. *Tantum digne.* Hac formula utimur quum ad novum sermonem volumus transire. Ita hic perinde valet ac si dixisset, Verum de me, viderit Dominus: vos autem etc. Quidquid de me agatur, vos nihilominus pergite in recto cursu. Quum puram et honestam conversationem evangelio dignam vocat, e converso innuit, facere iniuriam evangelio qui aliter vivunt.

Ut sive veniens. Quoniam graeca Paulo oratio hiulcula est, ex participio videns feci verbum videam. Si hoc non placet, subaudias verbum principale intelligam: hoc sensu: Sive quum venero et videro vos: sive absens, audiam de statu vestro: intelligam utroque modo, tam ad aspectu ipso, quam per nuntium, vos stare in uno spiritu. Caeterum de verbis minus laborandum ubi sensus constat.

Stetis in uno spiritu. Haec quidem una est ex praecipuis virtutibus ecclesiae: *atque ideo haec est fovendae sanitatis unica ratio, quia dissidiis collabitur.* *Etsi autem*¹⁾ Paulus hoc antidoto voluit occurrere novis et alienis doctrinis: duplicem tamen unitatem requirit, spiritus et animae. Sicuti hoc primum est, ut inter nos consentiamus: deinde ut simus concordēs. Nam quum simul copulantur haec duo nomina, spiritus intelligentiam, anima autem voluntatem significat. Porro ordine praecedit consensus: deinde ex ea nascitur voluntatum coniunctio.

Concertantes fide. Hoc fortissimum est vinculum concordiae, dum nobis simul est sub eodem vexillo militandum. Nam haec occasio saepe etiam maximos hostes reconciliavit. Proinde quo magis confirmet unitatem inter Philippenses, admonet illos commilitones, quibus hostis communis et bellum commune debeant coniungere animos ad sanctam conspersionem. Loquutio, qua graeco usus est Paulus, ambigua est: quare vetus interpretes vertit, collaborantes fidei: Erasmus: adiuvantes fidem: quasi fidei opem ipsi pro virili adferrent. Sed quum datus apud graecos ponatur pro ablativo instrumenti, propterea quod ablativo caret lingua illa: non dubito quin sit hic sensus apostoli: coniungat vos evangelii fides, praesertim quum illa vobis sit communis armatura adversus eundem hostem. *Hoc modo* particulam οὖν, quam alii ad fidem referunt, ego refero ad Philippenses: et melius, nisi fallor. Primum nemo ignorat quam efficax sit incitamentum ad concordiam, ubi simul bellandum est: deinde scimus, in spirituali bello nos fidei clypeo armari ad hostem repellendum. Imo et panoplia et victoria nostra est fides. Ideo etiam

¹⁾ Sed Paulus etiam.

hoc membrum adiunxit, ut finem piae coniunctionis indicaret. Conspirant etiam impii in malum, sed maledicta est eorum consensio: nos igitur sub fidei vexillo unanimes militemus.

28. *Nec ulla in re terreamini.* Secundum quod Philippensibus commendat, est fortitudo animi, ne turbentur adversariorum furore. Tunc ubique fere ardebant saevissimae persecutiones, quia toto impetu rapiebatur Satan ad prohibenda evangelii initia: tantoque impotentius insaniebat, quanto potentius exerebat Christus spiritus sui gratiam. Iubet ergo Philippenses stare intrepidus, neque perturbari.

Quae illis est demonstratio. Haec propria est verbi graeci significatio: et nulla ratio coegit alios transferre causam. Nam impii dum adversus Dominum belligerantur, iam quasi praeludio argumentum exitii sui ostendunt: et quo ferocius insultant piis, eo se magis parant ad ruinam. Nusquam certe scriptura docet, afflictiones, quas sancti ferunt ab impiis, causam esse salutis ipsorum. Demonstrationem vero, aut argumentum alibi etiam Paulus vocat, 2. Thessal. 1, 5. Atque pro eo quod hic habemus ἔνδεξις, illic ponit ἔνδεργα. Est igitur haec eximia consolatio, quod, dum ab adversariis impetitur ac vexamur, documentum habemus nostrae salutis. Sunt enim persecutiones filii Dei quaedam adoptionis sigilla, si fortiter et aequis animis eas sustineant: impii iam suae damnationis specimen edunt: quia impingunt in lapidem in quo conterentur.

Idque hoc a Deo. Restrigitur hoc ad posterius membrum, ut gratiae Dei gustus crucis acerbiter leniat. Naturaliter signum vel demonstrationem salutis nemo apprehendit in cruce: sunt enim res in speciem contrariae. Ideo Paulus revocat Philippenses ad aliam considerationem: quod scilicet Deus sua benedictione vertat in occasionem salutis quae aliqui videntur nos facere miseros. Probat hoc, quia donum Dei sit crucis tolerantia. Certum autem est, salutaria nobis omnia Dei dona esse. Vobis, inquit, donatum est non solum ut in Christum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini. Ergo ipsae passiones vobis testimonia sunt gratiae Dei. Quum ita sit, hinc habetis argumentum salutis. O si penitus in animis nostris haereret haec persuasio, in Dei beneficiis deputandas esse persecutiones: quantus in pietatis doctrina factus esset progressus! Et quid tamen certius quam summam esse divinae gratiae dignationem, quod patimur pro nomine eius vel contumeliam, vel carceres, vel aerumnas, vel tormenta, vel mortem denique? tunc enim nos suis insignibus decorat. Sed plures reperientur qui potius iubeant Deum cum talibus donis facessere, quam grato animo amplectantur oblatam crucem. Vae itaque stupori nostro.

29. *Ut credatis.* Prudenter inseparabili copula fidem cum cruce convertit, ut sciant Philippenses, hac

lege se vocatos esse in Christi fidem, ut persecutiones pro eius nomine sustineant: ac si diceret, non magis eorum adoptionem separari posse a cruce quam ipsum Christum a se avelli. Hic clare testatur Paulus, gratuitum esse Dei donum, tam fidem quam constantiam in ferendis persecutionibus. Et certe altior est sapientia cognitio Dei, quam ut proprio acumine ad eam conscendamus: et nostra imbecillitas quotidianis experimentis se ostendit, quum manum suam paululum subtrahit Deus. Quo tamen melius exprimat gratuitum esse utrumque, nominatim dicit, Christi causa, vel certe super Christi gratia nobis donari: quo excludit omnem meriti respectum. Pugnat etiam hic locus adversus scholasticum dogma: quo tradunt posteriores gratias, praemia esse nostri meriti, quia prioribus recte uti fuerimus. Equidem non nego quin Deus rectum gratiarum suarum usum remuneretur in nobis gratiis amplioribus, modo ne meritum gratuitae eius liberalitati et Christi merito opponas, quod illi faciunt.

30. *Idem habentes certamen.* Suo quoque exemplo confirmat quod dixit: quod non parum auctoritatis addit doctrinae. Et eadem opera admonet, nihil esse cur suis vinculis turbentur, spectantes finem certaminis.

CAPUT II.

1. *Si qua igitur consolatio in Christo, si quod solatium dilectionis, si qua communicatio spiritus, si qua viscera et misericordiae:* 2. *implete gaudium meum, ut idem sentiat, eandem habentes caritatem, unanimes, unum sentientes:* 3. *nihil per contentionem aut inanem gloriam, sed per humilitatem alii alios existiment seipsos excellentiores:* 4. *non considerans quisque quod suum est, sed quisque quod est aliorum.*

1. *Si qua igitur.* Valde pathetica est ista exhortatio, in qua modis omnibus obsecrat Philippenses, ut concordiam mutuo inter se colant: ne si intestinis contentionibus scindantur, pseudoapostolorum imposturis sint expositi. Semper enim in discordiis aperta est ianua Satanae ad spargendas impias doctrinas, ad quas repellendas optima munitio est consensus. *Quia nomen παρακλήσεως saepe pro exhortatione capitur, posset initium hoc modo exponi:*¹⁾ Si quid valet apud vos exhortatio, quae fit nomine mandatoque Christi. Contextui tamen alter sensus melius quadrat: Si qua est apud vos Christi consolatio, qua meos dolores mitigetis, et si quod solatium et levamen afferre vultis: quod certe de

¹⁾ Sensus autem est

betis ex caritate, si cogitatis illam spiritus communicationem, quae unum efficere nos omnes debet: si quis humanitatis et misericordiae sensus in vobis residet, qui ad sublevandas meas miseras vos commoveat: implete etc. Hinc colligimus quantum in ecclesia bonum sit unitas, et quanto studio pastoribus procurandum. Et simul observandum est ut se demittat, misericordiam illorum suppliciter implorans, qui reverentiam patrio iure exigere tantum a filiis poterat. Imperium adhibere novit, quum opus est: nunc preces adhibere maluit, quia aptiores fore noverat ad penetrandos affectus: *et quia sciebat verba se ad dociles et morigeros facere.* Ita non recusandum est pastori quin personas quaslibet induat ecclesiae causa.

2. *Implete gaudium meum.* Et hic perspicere set quam parum de se fuerit sollicitus, modo ecclesia Christi recte haberet. Tenebatur carcere inclusus et constrictus catenis, reus erat capitalis iudicii, ante oculos erant tormenta, imminebat carnifex: nihil tamen ista omnia impediunt quominus solidum gladium gaudeat, si videat ecclesiis bene esse. Porro hoc praecipuum in felici ecclesiae statu ducit, si regnet illic consensus mutuus et fraterna concordia. Ita Psalmus (137, 6) etiam docet, caput laetitiae nostrae esse recordationem Ierosolymae. Quod si illud Paulo erat gaudii complementum, plus quam crudeles futuri erant Philippenses, si inter se dissentiendo sancti viri pectus duplici moerore cruciarent.

Ut idem sentiat. Summa haec est, ut sententiis et voluntatibus sint coniuncti. Ponit enim consensum in doctrina, et mutuam caritatem: deinde idem repetens (meo quidem iudicio), unanimes esse iubet unumque sentientes. Particula τὸ αὐτὸ hoc valet, ut se alii aliis accommodent. Ergo initium caritatis est, in sententiis convenire: verum id non sufficit nisi corda in mutuum simul amorem coalescant. Quamquam non absurdum esset ita transferre, Ut eadem sitis cogitatione, mutuam habere caritatem, esse unanimes, unum sentire. Participia enim pro infinitivis usurpari, non est rarum. Sequutus *nam* tamen quod minus coactum videbatur.

3. *Nihil per contentionem.* Istae duae sunt noentissimae pestes ad turbendam ecclesiae pacem. Excitatur contentio dum suam quisque sententiam pertinaciter vult tueri: ubi autem semel efferbuit, praeceps fertur in eam viam qua ingressa est. Inanis autem gloria animos titillat, ut unicuique blandiantur sua inventa. Proinde haec una est ratio dissidiis obviandi, si placide consulendo et agendo contentiones vitemus: praesertim vero si non agamur ambitione. Ambitio enim omnium contentionum est flabellum. Inanis gloria significat quamlibet carnis gloriam. Quid enim habent homines quo in se gloriantur, praeter vanitatem?

Sed per humilitatem. Utrique morbo *unum* re-

medium opponit, submissionem: et merito: nam mater est modestiae, qua fit ut cedentes iure nostro, aliis deferamus neque facile tumultuemur. Definit autem quae sit vera humilitas: dum scilicet quisque se aliis postponit. Si quid autem est in tota vita difficile, hoc est in primis. Itaque non mirum, si tam rara virtus sit humilitas. Nam (ut ille inquit) regis quisque intra se animum habet, omnia sibi arrogando. En superbia. Deinde ex stulta nostri admiratione nascitur fratrum contemptus. Ac tam longe absumus ab eo, quod praecipit hic Paulus, ut aegre quisquam ferat alios sibi aequales. Nemo enim est qui non eminere cupiat. Sed quaeritur qui fieri possit ut qui re ipsa excellit prae aliis, existimet eos praestantiores quos procul a se distare novit. Respondeo, hoc totum a recta aestimatione donorum Dei et nostrarum infirmitatum pendere. Nam utcumque praeclaris dotibus quis polleat, reputare debet, non in hoc sibi esse collatas ut sibi placeat, se efferat, vel etiam habeat in pretio. Rursum se exerceat excutiendis et agnoscendis suis vitiis: et habebit largam humilitatis materiam. In aliis contra, quidquid est virtutum, honore prosequetur: vitia caritate sepeliet. Hanc regulam qui tenebit, non difficulter alios sibi praeferet. Atque etiam hoc voluit Paulus, quum adderet, non debere singulos habere rationem sui, sed proximorum: vel, sibi non debere esse addictos. *Fieri ergo poterit ut pio homini, licet praestantiores se noverit, potior tamen sit aliorum ratio.*

5. *Hoc enim sentiat in vobis quod et in Christo Iesu:* 6. *qui quum in forma Dei esset, non rapinem arbitratus esset, Deo aequalem se esse:* 7. *sed se ipsum exinanivit, forma servi accepta, in similitudine hominum constitutus, et figura repertus ut homo.* 8. *Humiliavit, inquam, se ipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem vero crucis.* 9. *Quamobrem et Deus illum superexaltavit: et dedit illi nomen quod esset super omne nomen:* 10. *ut in nomine Iesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium, et infernorum:* 11. *et omnis lingua confiteatur, quod Dominus Iesus in gloriam est Dei Patris.*

5. *Hoc sentiat.* Humilitatem, ad quam hortatus verbis fuerat, nunc commendat Christi exemplo. Sunt autem duo membra: quorum in priore invitat nos ad Christi imitationem, quia sit vitae regula: secundo allicit, quia sit haec via, qua ad veram gloriam pervenitur. Iubet ergo singulos eundem habere affectum, qui fuit in Christo. Postea declarat quale humilitatis exemplar nobis in Christo sit propositum. *Genus passivum verbi retinui: quamquam non improbo quod alii verterunt, quia nihil de sensu mutatur: tantum volui ut lectores ipsam loquendi formam, qua usus est Paulus, tenerent.*

6. *Quum in forma Dei esset.* Non est similem

comparatio: sed maioris et minoris. Humilitas Christi fuit, et summo gloriae fastigio se deicere ad infamam ignominiam: nostra humilitas est, nos falsa opinione non efferre. Cessit ille suo iure: et nobis tantum hoc requiritur, ne plus nobis sumamus quam oportet. Itaque hinc orditur, quod quum in forma Dei esset, non duxisset sibi esse illicitum, in eadem forma se gerere: atqui se exinanivit. Quam igitur absurdum est, quum filius Dei ex tanta altitudine descenderit, nos, qui nihil sumus, efferri superbia? Forma Dei hic maiestatem significat. Quemadmodum enim homo ex formae adspectu cognoscitur: ita maiestas, quae in Deo relucet, ipsius est figura. Aut si aptiorem similitudinem malis, forma regis est apparatus et splendor, qui regem indicat: ut sceptrum, diadema, chlamys, apparitores, tribunal, et caetera regni insignia. Forma consulis, toga, praetexta, sella eburnea, lictores cum virgis et securibus. Christus ergo ante mundum conditum in forma Dei erat: quia apud patrem, gloriam suam obtinebat ab initio, ut dicit Ioan. 17, 5. Nam in Dei sapientia, priusquam carnem nostram indueret, nihil humile erat vel abiectum, sed magnificentia Deo digna. Talis quum esset, absque iniuria poterat aequalem se Deo gerere: sed non prae se tulit quod erat, neque palam sumpsit in oculis hominum quod iure suum erat.

Non rapinam arbitratus. Non fuisset iniuria, si aequalis Deo apparuisset. Nam quod dicit, non fuisset arbitratus, perinde valet ac si dixisset, sciebat quidem id sibi licere fasque esse. Ut sciamus voluntariam fuisse submissionem, non necessitatis. Hactenus transtulerunt in modo indicativo, arbitratus est: verum contextus requirit modum subiunctivum. Et satis usitatum est Paulo, praeteritum indicativi pro subiunctivo accipere, potentialem (ut vocant) particulam subaudiendo ἄν. Sic Rom. 9, 3, ἤυχομαι, pro optarim: et 1. Corinth. 2, 8, εἰ γὰρ ἔγνωσαν, si cognovissent. Nemo autem non videt Paulum hucusque de Christi gloria tractare, quae ad amplificandam eius submissionem pertinet: non ergo quid fecerit Christus commemorat, sed quid illi facere licuerit. Porro in his verbis clare asseri aeternam eius divinitatem qui non videt, prorsus est caecus. Nec satis verecunde Erasmus, qui tam hunc locum, quam alios similes eludere suis cavillis conatur. Fatetur quidem ubique Christum esse Deum: sed quid me iuvat orthodoxa eius confessio, si nulla scripturae autoritate fulciatur mea fides? Fateor sane Paulum de divina Christi essentia non facere mentionem: sed non sequitur propterea quin locus ad profigendam Arianorum impietatem sufficiat, qui fingeant Christum Deum creatum et patre minorem: consubstantialem negabant. Ubi enim aequalitas cum Deo absque rapina, nisi in sola essentia Dei? Manet enim semper idem Deus, qui

per Iesaiam (48, 11) clamat: Vivo ego, non dabo gloriam meam alteri. Forma figuram significat, vel apparentiam, ut vulgo loquuntur. Id quoque fateor: sed an extra Deum reperietur talis forma non fallax, neque e mentita? Sicut ergo a suis virtutibus cognoscitur Deus, et opera eius testimonia sunt aeternae eius divinitatis, Rom. 1, 20: ita rite divina Christi essentia probatur ex Christi maiestate, quam aequalem cum patre habebat, antequam se ipsum humiliaret. Mihi certe ne omnes quidem diaboli hunc locum extorqueant: quia in Deo firmissimum est argumentum et gloria ad essentiam: quae duo inseparabilia sunt.

7. *Se ipsum exinanivit.* Inanitio haec eadem est cum humiliatione, de qua postea videbimus. Sed ἐμψυχωτέπως hoc dictum, pro in nihilum redigi. Non potuit quidem Christus abdicare se divinitate: sed eam ad tempus occultam tenuit, ne appareret sub carnis infirmitate. Itaque gloriam suam non minuendo, sed supprimendo in conspectu hominum deposuit. Quaeritur an id fecerit quatenus homo. Erasmus affirmat. Sed ubi erat forma Dei antequam homo esset? Itaque respondendum est, de toto Christo Paulum loqui, ut est Deus manifestatus in carne: hanc tamen inanitionem non convenire nisi soli humanitati. Quemadmodum si de homine ita loquar, homo quum sit mortalis, nimis stupidus est qui nihil nisi mundum cogitat: totum quidem hominem intelligo, mortalitatem vero non attribuo nisi parti eius, hoc est corpori. Quum ergo una sit Christi persona ex duabus naturis constans, merito dicit Paulus, eum qui filius erat Dei, re ipsa Deo aequalis, abstinuisse tamen sua gloria, quum in carne speciem servi prae se tulit. Quaeritur etiam secundo, quomodo exinanitus dicatur, qui tamen miraculis semper et virtutibus filium Dei comprobavit: et in quo testatur Iohannes (1, 14), semper conspicuum fuisse gloriam dignam filio Dei. Respondeo, carnis humilitatem nihilominus fuisse instar veli, quo divina maiestas tegebatur. Quia ratione nec suam transfigurationem voluit publicari, donec resurrexisset: et quum horam mortis sentit appropinquare, tunc dicit, Pater, clarifica filium (Iohan. 17, 1). Ideo et Paulus filium Dei fuisse declaratum alibi docet per resurrectionem (Rom. 1, 4). Item alibi (2. Cor. 13, 4), passum fuisse ex infirmitate carnis. Denique sic enituit Dei imago in Christo, ut tamen abiectus esset externo adspectu et hominum opinione in nihilum reductus. Nam gestabat servi formam, et ea conditione naturam nostram induerat, ut in se servus esset patris: imo etiam hominum. Paulus enim ministrum circumcisionis vocat (Rom. 15, 8): et ipse de se testatur quod venerit ad ministrandum (Matt. 20, 28). Et longe ante idem ab Iesaiā (42, 1) fuerat praedictum, Ecce servus meus, etc.

In similitudine hominum. γερόμενος hic perinde valet ac constitutus. Paulus enim significat redactum fuisse in hominum ordinem, ut specie ipsa nihil a communi hominum sorte differet. Marcionitae hoc testimonio abusi sunt ad probandum suum phantasma quod somniabant: sed nullo negotio refelli possunt, quia hic Paulus nihil aliud disputat, nisi qualiter se gesserit Christus, aut qua conditione versatus sit in mundo. Qui vere erit homo, tamen aliis dissimilis censebitur, si ita se gerat quasi exemptus esset ab aliorum lege. Hoc in Christo fuisse Paulus negat, sed ita vixisse, ut quivis ex hominum numero appareret. Et tamen longe aliud erat quam homo, etiamsi vere esset homo. Nimis ergo pueriliter Marcionitae, qui ex simili conditione ducebant argumentum ad negandam naturae veritatem. Repertus hic significat cognitum, vel conspectum. Nam de aestimatione tractat, ut dictum est. Hoc est, sicuti prius asseruit reipsa fuisse Deum patri aequalem, ita hic commemorat tanquam abiectum et communis sortis habitum fuisse. Semper autem repetendum est quod nuper dixit, voluntariam fuisse eiusmodi submissionem.

8. *Factus est obediens.* Iam haec ingens erat humilitas, se ex domino fecisse servum: sed ulterius progressum fuisse dicit, quod quum non modo immortalis esset, sed vitae mortisque dominus: tamen patri obsequutus fuerit usque ad mortem obeundam. Fuit ista extrema deiectio: praesertim ubi consideratur genus mortis, quod mox subiungit exaggerandi causa. Nam ita moriendo non tantum ignominiosus fuit coram hominibus, sed etiam coram Deo maledictio. Tale certe est humilitatis exemplum, ut omnium hominum mentes absorbere debeat: tantum abest ut pro dignitate verbis possit explicari.

9. *Propterea superexaltavit.* Addita consolatione, summo opere expetendam docet abiectionem, quam humanum ingenium refugit. Nemo quidem non fatebitur iustum a nobis postulari, quum iubemur imitari Christum. Sed haec ratio nos movet ut eum libentius imitemur, quum audimus nihil esse nobis melius quam formari ad eius imaginem. Quod autem beati sint quicumque sponte humiliantur cum Christo, probat eius exemplo. Nam a despectissima sorte evectus fuit in summam altitudinem. Quicumque ergo se humiliat, similiter exaltabitur. Quis nunc submissionem recuset, qua in gloriam regni coelestis conscenditur? Hic locus occasionem dedit sophistis, vel ipsi potius eam arripuerunt, ut dicerent Christum primo sibi meritum esse, deinde aliis. Primum etiamsi nihil falsi dicerent, tamen fugiendae sunt profanae istae cogitationes quae Christi gratiam obfuscant: dum imaginamur alia quam salutis nostrae causa venisse. Quis non videat hoc a Satana suggeri, Christum

in cruce passum, ut sibi compararet operis sui merito quod non habebat? Nam spiritus sanctus nihil aliud vult nos in morte Christi cernere, gustare, reputare, sentire, agnoscere, quam meram Dei bonitatem: tantumque Christi ipsius, non tam inaestimabilem amorem erga nos, ut sui oblitus vitamque suam nobis impenderit. Quoties de morte Christi loquitur scriptura, fructum pretiumque illius in nobis statuit, quod per eam redempti simus, Deo reconciliati, restituti in iustitiam, a sordibus nostris mundati, vita acquisita sit, ianua vitae aperta. Quis ergo neget, istos Satanae instinctu contra reclamare, praecipuum esse fructum in ipso Christo, ipsum priorem sui quam nostri rationem habuisse, sibi ante gloriam esse promeritum quam nobis salutem? Deinde verum esse nego quod asserunt: et Pauli verba impie ab ipsis torqueri in sui mendacii probationem, dico. Nam quod dictio illativa consequentiam hic magis sonet quam causam, hinc patet, quod alioqui sequetur, hominem divinos honores posse mereri, et ipsum Dei thronum acquirere. Quod non modo absurdum, sed dictu etiam horrendum est. Quam enim Christi exaltationem hic apostolus praedicat? Nempe ut in ipso impleatur quiddid sibi apud Iesaiam vindicatus solus Deus. Ergo Dei gloria, et quae sic illi propria est maiestas, ut alio transferri queat, merces erit humani operis. Deinde si dictionem urgeant nullo absurditatis respectu: responsio facilis est, sic nobis datum a patre esse, ut tota eius vita speculum sit nobis destinatum. Quemadmodum igitur speculum etiamsi splendorem habeat, non sibi habet, sed in eum finem ut penes alios sit usus et commodum: ita nec Christus sibi quidquam vel quaesivit, vel accepit, sed nobis omnia. Quid enim quaeso non exaltatione indigebat, qui aequalis erat patri? Discant ergo pii lectores, sorbonicos sophistas a tortis suis speculationibus detestari.

Dedit illi nomen. Nomen hic pro dignitate capitur: quod est in omnibus linguis satis tritum. Iacet sine nomine truncus¹⁾. Praesertim vero scripturae familiaris est loquutio. Significat ergo, summam Christo potestatem esse datam et in supremo honoris gradu esse collocatum: ut nulla neque in coelo, neque in terris par dignitas reperiatur: unde sequitur nomen esse collocatum: ut nulla neque in coelo, neque in terris par dignitas reperiatur: unde sequitur nomen esse divinum. Atque id etiam exponit adducens verba Iesaiæ (45, 23), ubi propheta de cultu Dei per totum orbem propagando disserens, ita loquentem inducit Deum, Vivo ego, mihi flectetur omne genu: et omnis lingua iurabit mihi, etc. Certum est autem, adorationem illic notari, quae soli Deo peculiariter convenit. Scio quosdam

¹⁾ *Lapsu memoriae ex Virgilii Aen. II, 557.*

subtiliter philosophari in nomine Iesu, quasi in nomine ineffabili Iehovah sit deductum. Sed in rationibus, quas allegant, nihil solidi reperio: ego autem inanibus argutiis non oblector: et periculum est in re tanta ludere. Praeterea quis non videt, coactam esse et nihil minus quam genuinam expositionem, quum Paulus loquatur de tota Christi maiestate, restringere eius sententiam ad duas syllabas? Perinde ac si quis elementa in dictione Alexander excutiat, ut magnitudinem inveniatur nominis quod sibi peperit Alexander. Illorum igitur argutia parum firma: commentum vero alienum a mente Pauli. Sed plus quam ridiculi sunt Sorbonici sophistae, qui ex praesenti loco colligunt, genuflectendum esse quoties nomen Iesu pronuntiat: quasi vox esset magica quae totam in sonum vim haberet inclusam. Atqui de honore loquitur Paulus, qui filio Dei, non syllabis exhibendus est.

10. *Omne genu flectatur.* Tametsi hoc quoque ritu adorantur homines: non est tamen dubium, adorationem hic notari quae est Dei propria: cuius symbolum est genuflexio. In quo observare convenit, non interiore modo cordis affectu, sed externa quoque professione colendum esse Deum, si velimus illi reddere quod suum est. Itaque e converso, quum vult designare legitimos suos cultores, dicit illos non flexisse genu coram imagine Baal. Sed hic exoritur quaestio: ad divinitatemne, an ad humanitatem Christi hoc pertineat. Utrumvis enim non vacat absurdo. Divinitati enim nihil dari potuit novum. Humanitati per se, aut seorsum nequaquam competit tanta exaltatio, ut pro Deo adoretur. Respondeo, de tota Christi persona hoc, ut multa alia, praedicari, quatenus est Deus manifestatus in carne. Neque enim aut secundum humanitatem solam, aut secundum solam divinitatem humiliavit seipsum: sed quia carne nostra indutus sub eius infirmitate delituit. Ita rursus filium suum Deus in eadem carne, in qua abiectus et ignobilis vixerat in mundo, exivit ad summum honoris gradum, ut ad dexteram suam sedeat. Sed videtur Paulus sibi male constare, qui ad Romanos 14, 11 hoc idem testimonium citat, dum probare vult Christum semel fore iudicem vivorum et mortuorum. Atqui non esset appositum ad rem, si iam impletum foret: quemadmodum hic testatur. Respondeo, ita regnum Christi habere, ut crescat in dies, in melius provehatur: perfectionem vero nondum constare, neque constaturam ante ultimum diem iudicii. Ita utrumque verum est, et Christo nunc subiecta esse omnia: et hanc tamen subiectionem non fore plenam ante diem resurrectionis: quia tunc perficietur quod nunc inchoatum est duntaxat. Proinde vaticinium hoc non absque ratione diversis temporibus varie accommodatur, ut alia omnia Christi regnum non

definiunt uno articulo temporis, sed in toto suo cursu describunt. Caeterum inde colligimus, Christum esse Deum illum aeternum, qui per Iesaiam loquutus est.

Coelestium, terrestrium, et infernorum. Quum in coelis usque ad inferos omnia Christo subiiciat Paulus: pueriliter nugantur papistae, purgatorium eliciendo ex eius verbis. Talis autem est eorum ratiocinatio: tantum abesse quin diaboli Christo genu flectant, ut omnibus modis in eum sint rebelles, et alii autores rebellionis: quasi vero non scriptum sit (Iacob. 2, 19), eos ad solam Dei mentionem contremiscere. Quid agitur, quum ad Christi tribunal coram ventum fuerit? Fateor sane illos non sponte esse, nec propenso obsequio fore unquam subiectos. Sed neque Paulus de voluntaria obedientia hic loquitur: quin potius tale retorqueamus in ipsos ἀντιστρέφον, Ignis purgatorius, secundum eos, temporalis est, et in die iudicii abolabitur. Ergo de purgatorio non potest hic locus intelligi: quia Paulus alibi impletum iri hoc vaticinium negat, donec Christus in iudicium apparuerit. Quis non videt, in putidis istis argutiis esse bis pueros?

11. *In gloriam est Dei Patris.* Posset etiam legi in gloria: quoniam particula εἰς saepe loco ἐν accipitur. Ego tamen malo retinere propriam significationem, hoc sensu, quod Dei maiestas sicuti per Christum manifestata fuit hominibus, ita in Christo reluceat: et pater glorificetur in filio. Vide Iohan. 5 et 17, et habebis huius loci expositionem.

12. *Itaque, amici mei, quemadmodum semper obedistis, ne quasi in praesentia mea solum, sed nunc multo magis in absentia mea, cum timore et tremore vestram salutem operamini.* 13. *Deus enim est qui efficit in vobis et velle et efficere, pro bona voluntate.* 14. *Omnia facite absque murmurationibus et disceptionibus,* 15. *ut sitis tales, de quibus nemo conqueratur, et sinceri filii Dei, irreprehensibiles in medio generationis pravae et tortuosae, inter quos lucete tanquam luminaria in mundo:* 16. *sermonem vitae sustinentes, in gloriam meam, in diem Christi, quod non frustra cucurrerim, nec frustra laboraverim.*

12. *Itaque etc.* Totam illam proximam exhortationem claudit generali sententia, ut sub manu Domini se humilient. Nam id facile efficiet ut deposita omni ferocitate faciles sint inter se ac mansueti. Haec sola idonea ratio est qua mansuescere discat humanum ingenium, ubi Dei comparatione in se ipsum inquitur¹⁾, qui sibi seorsum in suis latebris placebat.

Quemadmodum semper obedistis. Laudat priorem

¹⁾ homo

obedientiam, ut magis ad pergendum eos animet. Quia autem hypocritarum est, oculis ■ probare: ubi autem subducti sunt e conspectu, sibi liberius quasi amota reverentiae et timoris causa, indulgere: admonet ne ad oculum modo se obsequentes praebeant, sed etiam absenti obediant, idque multo magis. Nam si adesset, coram assiduis monitionibus stimulare ipsos et urgere posset. Nunc ergo opus est, dum procul abest monitor, ut ipsi sibi insistant.

Cum timore et tremore. In hoc Philippenses ■■■■ obedientiam vult testari et approbare, ut sint submissi et humiles. Hic porro fons est humilitatis, agnoscere quam simus miseri et omnis boni inopes: ad quem ipsos revocat hac sententia. Unde enim superbia, nisi ex securitate: quam parit caeca confidentia, dum nobis placemus, et potius inflati sumus virtutis nostrae fiducia quam recumbimus in Dei gratiam? Huic vitio contrarius est timor, ad quem hortatur. Tametsi autem in contextu prior est exhortatio quam doctrina: ordine tamen est posterior, quoniam ex ea ducitur. Proinde ■ doctrina incipiam.

13. *Deus est qui operatur.* Haec est vera machina ad destruendam omnem altitudinem: hic gladius ad conficiendam omnem superbiam, dum audimus, nos prorsus nihil esse, ac nihil posse, nisi sola Dei gratia. Intellego gratiam supernaturalem quae provenit ex spiritu regenerationis. Nam quatenus sumus homines, iam in Deo sumus, et vivimus, et movemur. Verum hic de alio motu disputat Paulus quam illo universali. Videamus nunc quantum Deo tribuat, quid relinquat nobis. Duae sunt praecipuae partes in agendo, voluntas et potentia effectus. Utramque in solidum Deo asserit. Quid amplius nobis restat in quo gloriemur? Nec dubium est quin perinde valeat haec partitio, ■ si Paulus uno verbo totum dixisset. Voluntas enim fundamentum est: effectus, absoluta aedificii superficies. Ac multo plus expressit quam si Deum initii et finis autorem dixisset. Tunc enim cavillarentur sophistae, aliquid medium relinqui hominibus. Nunc autem quid omnino proprium nobis reperient? Multum sudant in suis scholis ut liberum arbitrium concilient cum Dei gratia. Dico quale ipsi fingunt, quod et flexibile sit proprio motu, et propriam separatamque facultatem habeat, qua Dei gratiae cooperetur. De nomine non litigo, sed de re ipsa. Ut ergo liberum arbitrium conveniat cum gratia, ita partiuntur: ut Deus quidem liberam electionem in nobis reparet, qua possimus bene velle, ita facultatem benevolendi ferunt Deo acceptam: homini vero bonam voluntatem assignant. Atqui hanc Paulus absque exceptione Dei opus esse pronuntiat. Non enim dicit, corda nostra tantum flecti vel incitari, vel adjuvari bonae voluntatis infirmitate:

sed bonam voluntatem prorsus a Deo effici. Quod autem calumniantur, nos similes facere homines lapidibus, quum docemus nihil eos boni habere nisi ■ mera gratia: impudenter faciunt. Fatemur enim nos a natura habere voluntatem: sed quoniam peccati corruptione mala est, tunc bona esse incipit quum reformata est ■ Deo. Nec dicimus hominem quidquam boni facere, nisi volentem: sed tunc quum voluntas regitur ■ spiritu Dei. Ergo quod ad hanc partem spectat, videmus Deo integram laudem asseri: ac frivolum esse quod sophistae docent, offerri nobis gratiam, et quasi in medio poni, ut eam amplectamur si libeat. Nisi enim efficaciter ageret Deus in nobis, non diceretur efficere bonam voluntatem. De secunda parte idem sentiendum. Deus, inquit, est ἐνεργῶν ἐνεργεῖν. Perducit igitur ad finem usque pios affectus quos nobis inspiravit, ne sint irriti: sicut per Ezechielem (11, 20.) promittit, *Faciam ut in praeceptis meis ambulent.* Unde colligimus perseverantiam quoque merum esse eius donum.

Pro bona voluntate. Alii interpretantur bonum animi propositum. Ego potius ad Deum refero, ■ benevolum eius affectum intelligo, quem vulgo beneplacitum vocant. Nam et in hac significatione frequentior est verbi graeci usus: et contextus id requirit. Huc enim tendit Paulus, ut omnia Deo tribuat, nobis auferat. Ergo non contentus tribuisse Deo et bonae voluntatis et operis effectum, utrumque gratuitae eius misericordiae adscribit: quo excludit sophistarum commentum de gratia subsequente, quam imaginantur meriti esse mercedem. Totum igitur cursum vitae nostrae, si recte vivimus, dirigi a Deo tradit: idque gratuita eius bonitate.

Cum timore et tremore. Hinc Paulus infert exhortationem: cum timore ut salutem suam peragant. Timorem et tremorem augendi causa, suo more coniungit, pro serio timore et sollicito. Ergo tam somnolentiam, quam confidentiam excutit. *Operandi verbo ignaviam castigat, quae semper ad quaerendos profectus ingeniosa est. Suave autem fomentum habere videtur in gratia Dei: quia si in nobis operatur, cur non resides torpeamus? Atqui spiritus sanctus admonet, se velle in vivis organis operari: sed mox arrogantiam retundit, timorem et tremorem commendans.* Ac notanda est diligenter illatio: A Deo, inquit, habetis omnia. Ergo solliciti et humiles estote. Nihil enim est quod magis ad modestiam et timorem erudire nos debeat, quam dum audimus nos sola Dei gratia stare: mox ruituros, si manum ille suam vel tantillum subtrahat. Fiducia nostri securitatem generat et ferociam. Hoc experimur, quicumque propriis viribus confidunt, eos inolescere arrogantia, et simul securos dormire. Utriusque igitur mali remedium est si

nobis diffusi, toti pendeamus ab uno Deo. Et certe is ~~vero~~ profecit tam in gratiae Dei cognitione, quam suae infirmitatis, qui expergefactus ~~in~~ securitate Dei opem sedulo requirit. Qui vero suarum virium fiducia sunt elati, ~~non~~ necesse est simul ebrios ~~non~~ securitate. Quare impudens est calumnia qua nos gravant papistae, nempe quod extollendo Dei gratiam, et liberum arbitrium deprimendo, socordes reddamus homines, excutiamus timorem Dei, sollicitudinem tollamus. Atqui vident lectores Paulum hic non ~~ex~~ papistarum doctrina, sed ex nostra colligere materiam exhortationis. Deus, inquit, omnia facit in vobis: ergo cum timore vos illi subiicite. Non equidem nego quin multi, audientes nihil ~~non~~ boni in nobis, sibi in suis vitiis liberius indulgeant. Sed nego hanc esse doctrinae culpam, quae accepta, ut decet, sollicitudinem in cordibus nostris parit. Caeterum abutuntur hoc loco papistae ad labefactandam fidei certitudinem. Nam qui trepidat, is incertus est. Sic ergo accipiunt Pauli verba, quasi nos tota vita in fiducia salutis vacillare oporteat. Atqui nisi Paulum secum velimus committere, hic ad dubitationem nequaquam hortatur: quandoquidem ubique fiduciam et *πληροφορίαν* commendat. Sed facilis est solutio, si quis verum sensum absque contentione quaerit. Duae sunt timoris species: una est quae sollicitudinem cum humilitate generat: altera, dubitationem. Prior opponitur tam carnis securitati et ignaviae, quam elationi: altera, certitudini fidei. Deinde observandum est, sicuti in Dei gratia certo acquiescunt fideles, ita dum ad suam fragilitatem referunt oculos, minime securos dormire, sed periculum timore excitari ad preces. Attamen tantum abest ut timor hic tranquillum conscientiae statum perturbet ac fiduciam concutiat, ut potius confirmet. Facit enim nostri diffidentia ut fortius reclinemus in Dei misericordiam. Atque id sonant Pauli verba. Nihil enim ~~in~~ Philippensibus requirit, quam ut ~~in~~ Deo cum vera sui abnegatione submittant.

Vestram salutem operamini. Quemadmodum olim Pelagiani, ita hodie papistae locum hunc fastuose iactant ad extollendam hominis virtutem. Quin etiam dum illis obiicitur superior sententia, Deus est qui operatur, etc. hoc quasi clypeo protinus ~~non~~ ~~non~~ retundunt, Operamini salutem vestram. Quum ergo Deo et homini communiter tribuatur opus: dimidium singulis assignant. In summa, ex verbo operandi, liberum arbitrium: ex nomine salutis, meritum aeternae vitae eliciunt. Respondeo, salutem pro toto vocationis nostrae cursu accipi: et hoc nomine comprehendi omnia quibus Deus eam, ad quam nos gratuita ~~non~~ electione destinavit, perfectionem implet. Id nemo nisi perversax et impudens negabit. Eam dicimur perficere, quum ~~in~~ spiritu sancto gubernati ad beatam vitam adspira-

mus. Deus est qui vocat, qui salutem offert: officii nostri est fide amplecti quod dat, obedientia respondere eius vocationi: sed neutrum habemus ~~in~~ nobis. Tunc ergo facimus, quum ipse ad agendum nos praeparavit. Verbum, quo utitur, proprie significat ad finem perducere: *sed memoria tenendum est quod dixi, Paulum non disputare quousque se facultas nostra extendat, sed simpliciter docere, Deum ita agere in nobis, ut non tamen sinat nos pigrescere, sed ~~in~~ ~~in~~ instinctu impulsos strenue exercent.*

14. *Absque murmurationibus.* Hi sunt fructus humilitatis, ad quam cohortatus fuerat. Nam quisquis nihil sibi tribuens, sollicite se Deo subiicere didicit: placide etiam se geret inter homines. Ubi sibi quisque placet, duo vitia illic regnant: quod alii aliis obloquuntur: deinde quod inter se contentionibus pugnant. Primum ergo malignitatem et obscuras simultates prohibet: deinde apertas contentiones. Adicit tertium, ne dent aliis occasionem conquerendi: quod ex morositate nimia provenire solet. Non sunt quidem semper reformidanda odia: verum danda opera est ne culpa nostra reddamus nos odiosos: quo impleatur illud in nobis: *Gratis me habuerunt odio* (Psal. 35, 19.). Quamquam si quis latius extendat, non repugno. Nam inde murmura et disceptationes, dum sibi quisque ultra modum studens, aliis dat occasionem conquerendi. Imo active potest capi haec dictio, ut significet non molestos nec querulos, Atque haec significatio contextui non male conveniet: quia semen fere omnium iurgiorum et obtreccionum *μεμφήμοια* est. Adiungit sinceros: quia ex purgatis animis nunquam emergent illae faeces.

15. *Filii Dei irreprehensibiles.* Sic resolvi debet: Irreprehensibiles, quia filii Dei estis. Nam Dei adoptio causa esse debet vitae inculptae: ut patrem nostrum aliqua similitudine referamus. Quamquam autem nunquam exstitit talis perfectio in mundo ut nihil reprehensione dignum inveniretur: irreprehensibiles tamen vocantur qui toto studio illuc adspirant, quemadmodum alibi dictum est.

In medio generationis. Vivunt quidem in terra fideles impiis permisti, communem ~~mentem~~ simul hauriunt, communi fruuntur solo. Ac tunc etiam magis dispersi erant: quia vix reperta fuisset pia una domus, quae non undique circumdaretur incredulis. Eo magis stimulat Philippenses Paulus, ut sollicite sibi caveant ab omnibus corruptelis. Sensus est igitur: Estis quidem inclusi inter malos: sed interea memineritis Dei adoptione vos separatos esse ab illis. Sint igitur conspicuae notae in vita, quae vos discernant. Quin etiam magis excitare vos debet ad piae sanctaeque vitae studium haec ratio, ~~in~~ vitiis illorum et contagione impliciti, pars quoque sitis generationis tortuosae. Quod infideles appellat generationem pravam et tor-

tuosam, ad circumstantiam loci spectat. Cavendum enim eo diligentius monet, quia multa scandala ingerantur ab infidelibus quae rectum eorum cursum turbent: totaque infidelium vita quasi labyrinthus sit diversorum flexuum qui a via ~~non~~ abducant. Caeterum sunt nihilominus perpetua epitheta, quae omnium gentium et temporum infidelibus competunt. Nam si pravam est cor hominis et inscrutabile, quales erunt eiusmodi radices fructus? Docemur ergo his verbis, nihil ~~non~~ in vita hominis purum, nihil rectum, donec a spiritu Dei reformatus fuerit.

Inter quos luceat. Dubia est verbi graeci terminatio. Posset enim legi indicativo modo, lucetis: sed exhortationi melius quadrat imperativus. Vult fideles instar lampadum esse, quae in mundi tenebris luceant. Ac si diceret: Sunt quidem infideles filii noctis: et in mundo nihil est praeter tenebras. Sed in hunc finem illuminavit vos Deus, ut refulgeat vitae vestrae puritas in his tenebris, quo illustrior appareat sua gratia. Sic etiam apud prophetam (Isa. 60, 2) habetur: Super te orietur dominus, et videbitur in te eius gloria. Mox sequitur, ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore vultus tui. Tametsi de doctrina potius illic concionatur Iesaias: hic autem Paulus de vitae exemplo. Doctrinae etiam respectu, Christus peculiariter alibi apostolos lucem mundi appellat (Matth. 5, 14).

16. *Sermonem vitae sustinentes.* Ratio cur luminaria esse debeant: quia portant sermonem vitae, quo illuminantur, ut etiam aliis luceant. Alludit autem ad lucernas in quibus collocantur elychnia quae ardeant, ac nos lucernis facit similes. Sermonem Dei comparat elychnio, unde est lumen. Si aliam similitudinem malis, nos candelabra sumus: doctrina evangelii, candela est, quae nobis imposita fulgorem circumquaque reddit. Significat autem ~~non~~ iniuriam facere verbo Dei, nisi vitae puritate in nobis refulgeat. Huc pertinet Christi dictum (Matth. 5, 15), Nemo lucernam accendit, et ponit sub modio, etc. Sic autem dicimur portare sermonem vitae, ut interea ab ipso portemur: quandoquidem sumus in eo fundati. Sed modus portandi, de quo Paulus agit, hic est, quod doctrinam suam hac lege Deus apud nos deposuit, non ut eius lucem suppressam et otiosam teneamus: sed ut proferamus ad alios. *Summa est: Quicumque illuminati sunt coelesti doctrina, lucem circumferre, quae probra eorum prodat et retegat, nisi sancte et caste ambulent: sed lucem hanc ideo accensam esse, ut non ipsi modo dirigantur in recta via, sed aliis quoque eam praemonstrent.*

In gloriam mihi. Augendi animi ~~non~~ id sibi fore gloriosum testatur, si ~~non~~ frustra laboraverit

in illis. Non quia perdant operae suae pretium ~~non~~ mercedem qui fideliter laboraverint, sed sine effectu. Verum quum successus ministerii nostri sit singularis Dei benedictio: non miremur si eum quoque inter reliqua sua dona coronet Deus. Quemadmodum ergo honorabilem Pauli apostolatam nunc faciunt tot ecclesiae per ipsum acquisiteae Christo: ita non dubium est quin haec trophaea locum habitura sint in regno Christi: sicut paulo post dicit: Vos estis corona mea. Nec dubium quin eo splendidior futurus sit triumphus, quo ampliores ~~non~~ gestae exstabunt. Si quis roget quomodo glorietur Paulus nunc in suis laboribus, qui alibi vetat, non alibi quam in Domino gloriari: facilis responsio est, ubi ~~non~~ nostraque omnia postravimus coram Deo, et totam in Christo gloriam nostram reposuimus: licere quoque per Christum in Dei beneficiis gloriari, sicuti visum est in epistola priore ad Corinthios. Particula in diem domini, stimulus est Philippensibus ad perseverantiam, dum illis proponitur Christi tribunal unde exspectanda est fidei merces.

17. *Quin etiam, si immoler super hostia et sacrificio fidei vestrae, gaudeo et congaudeo vobis omnibus.* 18. *De hoc ipso gaudeo et congaudeo mihi.* 19. *Spero autem in Domino, Timotheum brevi me ad vos missurum, ut ego quoque tranquillo sim animo, postquam statum vestrum cognoverim.* 20. *Neminem enim habeo pari animo praeditum, qui germane res vestras curaturus sit.* 21. *Omnes enim quae sua sunt quaerunt: non quae sunt Christi Iesu.* 22. *Porro experimentum eius tenetis, quod tanquam cum patre filius, ita mecum servivit in evangelium.* 23. *Hunc igitur spero me missurum, simul ac mea negotia videro.* 24. *Confido autem in Domino quod ipse quoque brevi sim venturus.*

17. *Si immoler.* Graece est σπένδομαι. Quamobrem mihi alludere videtur ad hostias, quarum mactatione inter veteres sanciebantur pactiones et foedera. Nam σπονδᾶς proprie vocant Graeci victimas quibus pacta mactantur. Hoc modo vocat mortem suam fidei illorum confirmationem, ut certe futura erat. Verum quo totus locus sit clarior, dicit ~~non~~ Deo sacrificasse, quum eos consecravit per evangelium. Similis est loquutio ad Romanos cap. 15, 16. Illic enim se inducit sacerdotem, qui gentes Deo imolet per evangelium. Quemadmodum autem evangelium est spiritualis gladius ad caedendas victimas: ita fides est quasi ipsa oblatio. Nulla enim fides sine mortificatione, per quam Deo consecramur. Ponit autem θύκταιν καὶ λειτουργίας: quorum prius refertur ad Philippenses, qui Deo fuerunt oblati: secundum autem ad Paulum: ~~non~~ est ipse sacrificandi actus. *Tantum quidem valet atque administratio, et ita complectitur functiones*

munera cuiusvis generis, sed hic ad cultum Dei proprie spectat, quemadmodum Latini dicunt operari sacris. Nunc Paulus dicit ~~■~~ laetum fore si immolandum sit super eiusmodi sacrificio: quo scilicet magis ratum sit et firmum. Hoc est ~~■~~ animo docere evangelium, quum parati sumus proprio sanguine quod docemus, sancire. Caeterum hiuc colligenda est utilis doctrina de natura fidei: non esse scilicet rem inanem, sed quae hominem Deo consecret. Simul habent hic evangelii ministri eximiam consolationem, qui praedicantur esse Dei sacerdotes ad offerendas illi hostias. Quo enim ardore incumbere debet in praedicandi studium, qui novit acceptum hoc Deo sacrificium esse? De hoc genere sacrificii quum nihil teneant miseri papistae: aliud confingunt, quod extremum est sacrilegium. Congaudeo, inquit, vobis: ut si contingeret ipsum mori, scirent id fieri suo profectu, fructumque ex morte sua perciperent.

18. *Gaudete.* Hac alacritate sua Philippenses animat et accendit ad mortem fortiter obeundam, in qua nihil mali patiantur fideles. Ante enim docuit lucro sibi fore mortem: *hic tamen praecipue cavet ne mors sua conturbet Philippenses. Negat igitur tristitiae causam esse: imo laetandum potius, quia frugiferam sensuri sint. Et si enim gravis per se iactura erat privari tali doctore: illa tamen compensatio non erat levior, quod sanguine eius sanciebatur evangelium. Interea admonet sibi privatim mortem laetum fore. Quod Erasmus in praesenti vertit, gaudetis, prorsus alienum est.*

19. *Spero autem.* Promittit illis adventum Timothei, ut eius expectatione se viriliter sustineant, neque cedant impostoribus. Quemadmodum enim in bello spes subsidii retinet militum animos ne frangantur: ita etiam haec cogitatio multum animi dare poterat Philippensibus, Veniet brevi qui hostium nostrorum machinationibus se opponat. Quod si tantum valebat sola expectatio, multo efficacior futura erat praesentia. Notanda conditio, qua ~~■~~ Dei providentiae subiicit, nihil nisi ea praeeunte deliberans: ut certe nihil in futurum statuere licet, nisi sub manu Domini, ut ita loquar. Quum addit, ut tranquillo sim animo, amorem erga eos suum declarat: utpote qui tam anxius esset eorum periculis, ut nisi cognito eorum prospero statu, non bene haberet.

20. *Neminem habeo pari animo.* Quamquam nonnulli diversum sensum eliciunt: ego sic interpretor: Neminem habeo aequae animatum ad res vestras curandas. Potius enim cum aliis, ~~■~~ iudicio, Timotheum Paulus comparat, quam secum: *et quidem eo consilio singulare ei elogium tribuit, ut propter raritatem maiore sit in pretio.*

21. *Omnes enim quae sua sunt.* Non loquitur de iis, qui plane abiecerant studium pietatis, sed de

iis ipsis, quos pro fratribus habebat, imo quos ferebat in suo contubernio. Illos tamen ita calere dicit in rebus suis curandis, ut sint ad opus Domini frigidiores. Videtur in speciem non ~~■~~ hoc grave vitium, sua quaerere: sed quam sit in servis Christi intolerabile, inde patet, quod prorsus inutiles reddit quos occupat. Fieri enim nequit ut se ecclesiae impendat, qui sibi addictus est. Ergone, inquires, nihili homines et fucos Paulus secum fovebat? Respondeo, non ita accipiendum, quasi suis tantum commodis intenti, nullam prorsus ecclesiae curam haberent: sed quod impliciti privatis commodis, ad publicum ecclesiae bonum promovendum negligentiores essent. Necesse enim est alterutrum in nobis affectum regnare: ut vel nobis posthabitis feramur ad Christum et quae sunt Christi: vel in nostram utilitatem nimium propensi, defunctorie Christo serviamus. Hinc apparet quantum sit impedimentum ecclesiae ministris sua quaerere. Nec valent istae excusationes, nemini sum iniurius, habenda est etiam mei ratio, non sum adeo ferreus, quin mearum etiam commodatum respectu sollicitus. Iure enim tuo cedendum est, ut officium facias: tui ratio Christi gloriae neque praeferenda est, neque aequanda. Quocumque te vocat Christus, eundem est prope, aliis omnibus relictis. Ita respicienda tibi est vocatio tua, ut ab omnibus avocamentis sensus tuos omnes avertas. Licet alibi opulentiore vivere: at Deus te alligavit ecclesiae, quae tenuiter modo te alat. Alibi plus honoris: sed eum tibi locum attribuit Deus, in quo humiliter vivas. Alibi salubrius coelum aut amoenior regio: sed hic tibi statio ordinata est. Optares tibi cum humaniore populo esse negotium: offendit te vel ingratitude, vel ferocitas, vel superbia: denique tibi cum ingenio et moribus gentis minime convenit. Atqui luctandum tibi est tecum, et vis quodammodo contrariis votis afferenda, ut spartam quam nactus es, colas. Non enim es liber aut tui iuris. Denique tui obliviscaris, si velis Deo servire. Quod si tam severe reprehendit eos Paulus, quos maior sui quam ecclesiae cura tangebatur: quale iudicium expectant, qui suis negotiis prorsus abrepti ecclesiae aedificationem pro nihilo ducunt? si nunc blandiuntur sibi, Deus tamen tibi ignoscet. Eatenus concedendum est ecclesiae ministris ~~■~~ quaerere, ut non impediuntur a quaerendo Christi regno. Sed hoc modo iam non dicentur sua quaerere: quoniam ~~■~~ praecipuo scopo aestimatur vita hominis. Quod omnes dicit, non urgenda est particula universalis, ut nullam exceptionem admittas. Erant enim alii quoque, qualis Epaphroditus: sed pauci. Verum omnibus tribuit quod passim erat vulgare. Quum autem audimus conquerentem Paulum, aureo illo saeculo, quo virtutes omnes efflorescunt, tam raros fuisse vere cordatos: ne animos despondeamus, si hodie talis sit nostra conditio.

Tantum sibi quisque caveat, **in** iure in hoc catalogo censeatur. Velim tamen mihi respondeant papistae, ubi tunc erat Petrus: quem oportuit esse Romae, si vera ipsi narrant. O triste et foedum elogium quod illi Paulus inureret. Fabulantur ergo, quum fugunt ecclesiae romanae tunc praefuisse. Observa tā **χριστοῦ** vocari ecclesiae aedificationem: quia tunc vere eius negotium agimus, quum laboramus in excolenda eius vinea.

22. *Porro experimentum.* Ad verbum est, probationem eius cognoscitis: nisi malis imperativo modo, cognoscite: (vix enim per tempus experimentum **capere** licuerat) sed in eo parum est momenti. Hoc praecipue notandum, quod fidei **et** modestiae testimonium reddit Timotheo. Fidei est, quod in evangelium testatur serviisse secum. Talis enim coniunctio signum erat **verae** sinceritatis. Modestiae autem, quod se tanquam patri submisit. Hanc virtutem laudari nominatim **a** Paulo, non est mirum. Fuit enim saeculis omnibus **vera**. Hodie quotusquisque reperietur juvenum, qui senioribus vel tantillum concedat? Tanta insolentia in illa aetate exultat atque ebullit. Hoc loco ut multis aliis eernimus quam sedulo pios ministros ornare Paulus studeat: neque tam ipsorum causa, quam quod totius ecclesiae interest tales amari et coli, summaque autoritate pollere.

24. *Confido quod ipse.* Hoc quoque adiecit, ne putarent aliquid accidisse, quod profectionis, cuius prius meminerat, consilium mutaret: *semper tamen sub conditione loquitur: Si Domino placuerit. Nam etsi liberationem **a** Domino sperabat, diximus tamen, quia nulla erat certa promissio, hanc spem minime fuisse fixam, sed quasi suspensam ex arcano Dei consilio.*

25. *Porro necessarium existimavi Epaphroditum fratrem, et cooperarium, et commilitonem meum, apostolum autem vestrum, et ministrum necessitatis meae mittere ad vos.* 26. *Quandoquidem desiderabat vos omnes, et erat anxius animi, propterea quod audieratis ipsum infirmatum fuisse.* 27. *Et certe infirmatus fuit, ut esset morti vicinus. Sed Deus misertus est illius: neque illius solum, sed etiam mei: ut ne tristitiam super tristitiam haberem.* 28. *Studiosius itaque misi illum, ut eo viso rursus gaudeatis, et ego magis vacem dolore.* 29. *Excipite ergo illum in Domino **in** omni gaudio: et qui tales sunt, in pretio habete:* 30. *quia propter opus Christi usque ad mortem **accessit**, exponens periculo animam, ut sufficeret quod deerat vestro erga **me** ministerio.*

25. *Epaphroditum.* Postquam illos erexit suo et Timothei adventu promisso, in praesentia quoque munit, Epaphroditum praemittens: **in** interim dum **eorum** suarum certior fiebat (haec enim **eorum** erat

morae), pastore carerent qui recte compositum statum tueretur. Multis autem nominibus Epaphroditum ipsum commendat: quod sit frater et adiutor in negotio evangelii, quod sit commilito euns. Quae voce exprimit qualis sit conditio ministrorum evangelii: nempe ut in continua militia versentur. Neque enim patietur ipsos Satan evangelium absque pugna promovere. Bellum igitur indictum sibi ac paratum sciant, qui ad ecclesiae aedificationem **in** accingunt. Est quidem hoc Christianis omnibus commune, merere in Christi castris: quia omnium hostis **est** Satan. Verum prae aliis speciale id verbi ministerie, qui ordines ducunt ac praeferunt vexillum. Praecipue tamen iactare **in** stipendia licuit Paulo, qui omni genere praeliorum usque ad miraculum **exercitatus** fuit. Laudat igitur Epaphroditum, quod suorum certaminum socius fuerit. Nomen apostoli hic generaliter (ut multis aliis locis) capitur pro quolibet evangelista. Nisi¹⁾ quis malit pro legato **a** Philippensibus misso accipere: ut coniunctim legantur haec duo, legatus ad ministerium Paulo exhibendum. Sed prior sensus melius (meo iudicio) convenit. Ponit etiam inter eius laudes, quod sibi in **ministerio** ministraverit: qua de re mox plenius dicitur.

26. *Desiderabat vos.* Signum veri pastoris quod quum procul abesset, pioque officio volens distineretur, tamen afficiebatur gregis sui cura et desiderio: quumque intelligeret **in** causa tristes **omnes** oves, anxius erat ipsis dolore. Vicissim pia Philippensium sollicitudo pro pastore suo indicatur.

27. *Sed Deus misertus est illius.* Gravitate morbi expresserat, quod usque ad desperationem vitae aegrotasset Epaphroditus: ut clarius eniteret Dei bonitas in reddita sanitate. Sed mirum est, apostolum prorogatum Epaphrodito vitae tempus deputare in Dei misericordia: quum ante testatus sit mortem se praeoptare. Et quid melius nobis quam ex tot mundi aerumnis liberatos migrare in regnum Dei? Praecipue vero ereptos ex peccati servitute, in qua **in** miserum **omnes** alibi (Rom. 7, 24) exclamat, plenius frui libertate spiritus, qua adhaereamus filio Dei. Longum esset enumerare omnia quae faciunt ut mors fidelibus potior sit vita et optabilior. Qualis igitur Dei misericordia, quum nihil quam miseras nostras prorogat? Respondeo, haec omnia non efficere quin tamen vita haec per se aestimata praeclarum sit Dei beneficium. Praesertim qui Christo vivunt, feliciter hic in spem **in** lestis gloriae exercentur: ideoque iis vitam lucro esse,²⁾ paulo ante vidimus. Deinde aliud etiam considerandum est, **in** esse parvam dignationem quum **in** Deus in nobis glorificat. Non tam enim respicere vitam ipsam convenit, quam vivendi finem.

¹⁾ Haec iam a. 1551 inserta leguntur.

²⁾ dico

Sed etiam mei, ut in tristitiam. Fatetur Paulus acerbam sibi futuram fuisse Epaphroditi mortem: et in eo sibi paritum fuisse in Deo agnoscit, quod restitutus fuit suae valetudini. Ergo non iactat Stoicorum ἀνδραγαθία, quasi ferreus esset ac immunis ab humanis affectibus. Quid igitur? dicit quispiam, ubi est invicta illa magnitudo animi? ubi indefessa constantia? Respondeo, Christianam patientiam procul in contumacia philosophica distare: nedum praefracta illa et immani duritia Stoicorum. Cuius enim virtutis esset, patienter ferre crucem, si in eo nullus inesset doloris et acerbis sensus? Dum vero hunc sensum vincit Dei consolatio, ut non repugnemus, sed potius volentes tergum praebeamus ferulis: tum vero sacrificium obedientiae offerimus Deo acceptum. Ita Paulus fatetur molestiam aliquam sentire et dolorem in vinculis: sed eadem illa vincula ob Christum suaviter nihilominus ferebat. Fatetur se graviter laturum fuisse Epaphroditi mortem: sed tandem affectum suum composuisset ad Dei voluntatem. Quamquam nondum plane soluta est tota difficultas. Nam et tunc probamus nostram obedientiam, quum vitiosos nostros affectus fraenamur, nec cedimus carnis infirmitati. Duo itaque sunt notanda: primum affectus, quos Deus initio naturae nostrae indidit, per se non esse malos: quia non proveniunt ex naturae corruptae vitio, sed in Deo autore manant. Talis est dolor, qui ex morte amicorum capitur. Deinde alias fuisse Paulo complures causas cur lugeret mortem Epaphroditi, non solum excusabiles, sed prorsus necessarias. Hoc primo fidelibus perpetuum est, quod in morte cuiusvis de ira Dei adversus peccatum commonefiunt. Sed Paulus magis ecclesiae iactura movebatur, quam cernebat optimo pastore destitui in tanta bonorum paucitate. Eiusmodi affectus qui sublato prorsus et extinctos volunt, non saxeos tantum fingunt homines, sed feros et truculentos. Caeterum in hac naturae vitiositate adeo omnia sunt in nobis perversa, ut quocumque moveantur animi nostri, semper modum excedant. Hinc fit ut nihil per se tam sit purum aut rectum, quod non aliquid contagionis trahat. Quin Paulus (ut homo erat) humanum aliquid passus fuerit in suo dolore, non nego. Nam et infirmitate laborabat, et tentationibus agitari oportuit, ut certando et resistendo vincendi haberet materiam.

28. *Studiosius misi illum.* Non exigua solatio illi erat Epaphroditi praesentia: adeo tamen Philippensium salutem praeferbat suae commoditati, ut dicat se laetari eius discessu, quia tristis erat, sua occasione distrahi in grege illi commissio, eiusque officii quamlibet iucundis invitatus fruebatur cum eorum iactura. Ideo hilariorem se fore dicit Philippensium gaudio.

29. *Excipite eum cum omni gaudio.* Omne

accipit pro sincero et effuso. Rursusque eum commendat Philippensibus. Adeo totus in hoc est, ut plurimi aestimentur quicumque probant bonos et fidos pastores. Neque enim de uno tantum agit, sed iubet cunctos tales in pretio haberi. Sunt enim margaritae ex Dei thesauris pretiosae: et quo rariores sunt, eo maiore digni pretio. Nec dubium est quin saepe ingratitudinem nostram et superbum fastidium, privando nos bonis pastoribus, puniat Deus: dum videt optimos quosque se datos fere contemni. Qui ergo munitam Ecclesiam cupit adversus luporum insidias et insultus, exemplo Pauli curet bonis pastoribus stabilitam auctoritatem: sicut in converso nihil magis satagunt diaboli organa, quam illam quibuscumque possunt modis pesseumdare.

30. *Quia propter opus Christi.* Ad illam infirmitatem refero, quam sibi assidua sedulitate contraxerat. Morbum ergo Epaphroditi inter eius virtutes refert: ut certe illustre erat specimen ferventis eius zeli. Aegrotare quidem virtus non est: sed est virtus, ut Christo servias, tibi non parere. Sentiebat Epaphroditi valetudini fore periculum si ultra modum sibi inaret: malebat tamen valetudinem negligere, quam deesse officio. Et quo magis hoc factum Philippensibus commendat, dicit fuisse supplementum defectus ipsorum: quia scilicet procul dissiti non poterant operam suam Paulo Romae impendere. Ergo Epaphroditus hac de causa missus vices eorum obibat. Vocat opus Domini obsequia sibi exhibita: ut certe nihil est in quo melius possimus operam Deo locare, quam dum servos eius pro evangelii veritate laborantes iuvamus.

CAPUT III.

1. *Quod reliquum est, fratres mei, gaudete in Domino.* Eadem scribere vobis me quidem haud piget, vobis autem tutum est. 2. *Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.* 3. *Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deum colimus, et gloriamur in Christo Iesu, non autem in carne confidimus.* 4. *Tametsi ego etiam in carne fiduciam habeo.* Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis, 5. *circumcisus die octavo, ex genere Israel, tribu Benjamin: Hebraeus ex Hebraeis, secundum legem Pharisaicus:* 6. *secundum zelum persequens, ecclesiam: secundum iustitiam, quae est in lege, irreprehensibilis.*

1. *Gaudete in Domino.* Conclusio est superiorum. Quia enim quotidianis rumoribus Satan eos percellere non desinebat, iubet securos esse et bono animo. Hac ratione ad constantiam eos hortatur,

■ deficient ■ suscepta semel doctrina. *Et particula quod reliquum est continuum tenorem denotat, ne per multa obstacula sanctum gaudium protendere desinant. Rara virtus, ubi nos crucis amaritudine exacerbare molitur Satan ut insuave sit Dei nomen, in solo gratiae Dei gustu acquiescere, ut molestiae omnes, dolores, curae, moerores dulcescant.*

Eadem scribere vobis. Hic incipit de pseudo-apostolis agere: cum quibus tamen non pugnat conserta manu, ut in Epistola ad Galatas: sed paucis verbis graviter eos refellit, quantum satis erat. Nam quia Philippenses tentaverant modo, non expugnaverant: non adeo necessaria erat iusta disputatio ad refellendos errores, quibus nunquam aures praebuerant. Simpliciter ergo monet ut diligentes sint et attenti in discernendis et cavendis impostoribus. Primo autem canes appellat, metaphoram inde ducta, quod ventris saturandi causa impuro latratu veram doctrinam impetebant. Perinde ergo est ac si impuros aut profanos diceret. Neque enim his assentior qui putant ita dictos quod inviderent aliis, aut eos morderent. Secundo vocat malos operarios, significans, sub praetextu aedificandae ecclesiae eos nihil aliud quam perdere et destruere omnia. Multi enim satagunt, quos praestaret manere otiosos. Quemodum praeco ille a Graccho per ludibrium, quod ignavus se debet, rogatus quidnam ageret, responsum habuit in promptu: Imo vero quid tu agis? Erat enim dux perniciosi tumultus. Paulus ergo inter operarios vult haberi discrimen, ut a malis sibi caveant fideles. In tertio nomine elegans est *προσωποποιία*. Gloriantur illi, se circumcisionem esse: eludit hanc iactantiam concisionem vocando, qui lacerarent ecclesiae unitatem. In quo exemplum habemus, spiritum sanctum in suis organis non semper refugisse leporem et facietas: ■ quibus tamen scurrilitas abesset indigna eius maiestate. Infinita sunt exempla in prophetis, ac praesertim in Iesaia: ut nullus sit profanus autor, qui iucundis vocum allusionibus et figuris magis abundet. Verum magis multo observanda est vehementia, qua Paulus in pseudoapostolos invehitur: quae certe erumpet ubicumque fervor erit pii zeli. Sed interea cavendum, nequa intemperies aut immodica acerbitas sub colore zeli obrepat. Porro quum dicit, eadem scribere sibi haud esse molestum: innuere videtur, se iam alias scripsisse Philippensibus. Verum ita accipere non erit absurdum, nunc scriptis commonefieri de iisdem rebus, quas saepius coram audierant. Neque enim dubium est quin voce disseruisset apud eos saepius, quantopere cavendae sint istae pestes. Non tamen ipsum piget repetere: quia periculum imminabat Philippensibus ex silentio. Et certe boni pastoris est, non modo pabulum gregi suppeditare et suo ductu regere oves: sed lupos

caulis ingruentes abigere. Neque id semel: sed perpetuo stare in exubiis, neque unquam fatigari. Nam quum perpetuo vigilant fures et latrones in ecclesiae perniciem, qualis excusatio erit pastori, si postquam fortiter eos aliquoties repulerit, ad novum aut decimum insultum deficiat? Utilem vero eiusmodi repetitionem Philippensibus esse commemorat: ne (ut fieri interdum solet) nimis fastidioso sint palato, ac contemnunt quasi rem supervacuum. Sunt enim plerique adeo morosi, ut bis idem dici non sustineant: nec interea reputant quod illis quotidie inculcatur, vix tandem post annum decimum ■■■■ memoriae haerere. Quod si utile Philippensibus fuit audire hanc Pauli exhortationem, ut discernere lupos: quid sibi volunt papistae, dum nullum de sua doctrina iudicium fieri sustinent? Nam quos (obsecro) alloquebatur Paulus, quum dicebat, videte? nonne eos quibus nullum ipsi discernendi ius permittunt? Et de iisdem etiam loquitur Christus similiter (Iohan. 10, 5, 16), Oves meae vocem meam audiunt, et sequuntur me: alienum fugiunt, neque audiunt eius vocem.

3. *Nos enim sumus circumcisio.* Hoc est: nos sumus verum Abrahae semen et haeredes testamenti, quod symbolo circumcisionis sancitum fuit. Vera enim circumcisio spiritus est, non literae: interior et in corde sita, non secundum carnem visibilis. Per cultum spiritualem intelligit eum, qui nobis in evangelio commendatur: constatque fiducia et invocatione Dei, abnegatione nostri et pura conscientia. Subaudienda autem est antithesis: quia ex adverso taxat legalem cultum, quem solum urgebant pseudoapostoli. Ac si diceret: illi externis observationibus Deum coli praecipunt: et quia caeremonias legis observant, falso iactant se Dei ■■■■ populum. Nos vere sumus circumcisi, qui in spiritu et veritate Deum colimus. Sed hic quaeret quispiam, an veritas excludat sacramenta. Nam idem de baptismo et coena dici posset. Respondeo, principium illud semper notandum esse, figuras esse abrogatas Christi adventu: et mutatam baptismo circumcisionem. Ex hoc principio sequitur, nunc purum et legitimum Dei cultum a caeremoniis legalibus immunem esse: et veram circumcisionem fidelibus constare citra figuram.

Et gloriamur in Christo. Continuanda est antithesis. Nos in re ipsa, quum illi in symbolis haereant: nos in corpore manemus, quum illi ad umbras respectent. Nec male respondet contrarium membrum quod mox opposuit, non habemus in carne fiduciam. Nam carnis nomine complectitur quidquid est externum in homine, unde gloria petitur: quemadmodum ex contextu patebit. Vel ut brevius dicam, carnem appellat, quidquid est extra Christum: in quo non leviter pungit perversos istos legis zelotas, quia Christo non contenti ad alienas glorias trans-

volent. Gloriari et fiduciam habere, pro eodem posuit. Effert enim fiducia hominem, ut gloriari etiam audeat. Itaque sunt res coniunctae.

4. *Tametsi ego etiam.* Non de affectu loquitur, sed quoque gloriandi argumentum habere significat, si libeat aliorum stultitiam imitari. Sensus ergo est: Mea quidem gloria in Christo sita est: verum si in carne oporteat gloriari, mihi etiam non deest materia. Atque hinc discimus qualiter refellenda sit eorum arrogantia, qui extra Christum superbiunt. Si eadem quibus se venditant, suppetunt etiam nobis, ne patiamur illos Christo insultare inepta iactantia, quin nostras quoque glorias regeramus: ut intelligant nos non invidia facere, quod pro nihilo ducimus, imo sponte abiciimus quae maximi faciunt. Sit tamen haec semper clausula, vanam esse et ridiculam omnem carnis fiduciam.

Si quis fiduciam habet in carne, ego magis. Non contentus se aequare cuivis illorum, etiam se praefert. Quare non potest in hac causa esse suspectus, quasi invidet illorum praestantiae: et Christum extollat, deprimentem eius, quod sibi deest, causa. Dicit ergo, si in contentionem ventum fuerit, se reliquis fore superiorem. Nihil enim habebant (ut mox videbimus), quod non vicissim haberet cum illis commune: in quibusdam vero longe antecellebat. *Improprie dixit fiduciam se habere, qui sine fiducia praeditus erat gloriis carnalibus quibus alii turgebant.*

5. *Circumcisus die octavo.* Ad verbum est, circumcisio octavi diei. Sed quoad sensum, nihil interest: significat enim se legitimo ritu et secundum praescriptum legis fuisse circumcisum. Ordinaria autem illa circumcisio pluris habebatur: deinde indicium erat generis, de quo mox subiicit. Nam in alienigenis non eadem erat ratio: quia postquam fuerant proselyti, circumcidebantur adolescentes aut viri, interdum etiam senes. Dicit itaque se genere esse Israelitam. Tribum designat, non (meo quidem iudicio) quod plus haberet praestantiae tribus Benjamin quam aliae: sed ad confirmandam generis fidem: ut moris erat singulos ex sua tribu censeri. Huc pertinet quod rursus addit se Hebraeum esse ex Hebraeis. Vetustissimum enim erat hoc nomen, utpote quo ipse quoque Abraham insignitur (Gen. 14, 13). Summa igitur est, ab ultima origine Paulum esse ex semine Iacob progenitum: adeo ut inde possit ultra atavos et abavos citare.

Secundum legem Pharisaeus. Postquam de generis nobilitate disseruit, nunc descendit ad dotes personae (ut vocant) peculiares. Vulgo satis notum est, sectam Pharisaeorum opinione sanctimoniae ac doctrinae fuisse prae aliis celebrem: eius se fuisse commemorat. Pharisaeos a divisione fuisse appellatos, communis opinio est: verum mihi magis pro-

batur quod sanctae memoriae viro Capitone aliquando accepi, nomen inde habuisse quod pollere se iactarent dono interpretandae scripturae. פֶּרֶשׁ enim Hebraeis est interpretatio. Quum alii literales esse profiterentur, hi se malebant censeri Pharisaeos, qui veterum interpretationes tenerent. Et certe constat eos antiquitatis praetextu totam scripturam suis commentis adulterasse. Qui tamen simul sanas quasdam interpretationes per manus veterum traditas retinuerant, summus illis honor deferabatur. Sed quid sibi vult particula secundum legem? Nam certe nihil legi Dei magis adversum, quam sectae. Una enim illic Dei veritas traditur, quae vinculum est unitatis. Deinde sectas omnes sub Ionathae pontificatu exortas esse, testis est Iosephus, libro Antiq. 13. Legis nomine improprie utitur Paulus pro religionis doctrina, utcumque corruptissima esset eo tempore: qualis est hodie christianismus in papatu. Sed quia multi erant ex ordine doctorum minus periti et exercitati, fervoris quoque sui facit mentionem. Fuit quidem hoc gravissimum peccatum in Paulo, ecclesiam persequi. Sed quia disceptationem habebat cum nebulonibus, qui Christum miscendo cum Mose legis zelum obtendebant: exadverso commemorat se tam acrem fuisse zelotem legis, ut ob hanc causam esset ecclesiae persequutor.

6. *Secundum iustitiam, quae est in lege.* Dubium non est quin hic totam iustitiam legis intelligat. Nam de solis caeremoniis accipere, nimis est ieiunum. Sensus itaque generalior est, quod vitae integritatem coluerit, quae ab homine legis studioso requiri poterat. Rursus obicitur, iustitiam legis perfectam esse coram Deo. Summa enim est, ut homines Deo plene adhaereant. Et quid ultra ad perfectionem desiderari potest? Respondeo, Paulum hic de iustitia loqui, quae communi hominum estimationi satisfaceret. Legem enim separat Christo. Quid autem lex sine Christo, nisi mortua litera? Ut res clarius pateat, dico esse duplicem iustitiam legis. Una est spiritualis, nempe perfectus amor Dei et proximorum. Ea continetur in doctrina, nunquam in vita ullius hominis exstitit. Altera est literalis, quae in hominum conspectu apparet: quum interim hypocrisis regnet in corde, et coram Deo nihil sit quam iniquitas. Ita lex duos habet respectus: unum Dei, alterum hominum. Erat ergo Paulus hominum iudicio sanctus et immunis ab omni reprehensione. Rara sane laus et prope singularis. Videamus tamen quanti eam fecerit.

7. *Verum quae mihi lucra erant, ea existimavi propter Christum iacturam.* 8. *Quin etiam omnia existimo iacturam esse propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnium iacturam feci, et existimo reiectamenta esse, ut Christum lucrificam,* 9. *et inveniam in ipso: non habens*

namque iustitiam, quae ex lege est, sed quae est per fidem Christi: quae, inquam, ex Deo iustitia in fide: 10. ut cognoscam ipsum, et potentiam resurrectionis eius, et communicationem passionum eius, dum configuror morti eius, 11. si quo modo perveniam ad resurrectionem mortuorum.

7. *Quae mihi lucra erant.* Lucra sibi fuisse dicit ante cognitum Christum. Sola enim Christi ignorantia facit ut efferamur vana confidentia. Quare ubi falsam propriae virtutis opinionem, ubi arrogantiam, ubi fastum cernimus, illic sciamus Christum non cognosci. Contra, simulatque illucet Christus, momento evanescent, aut certe vilescent quaecumque prius falso splendore nobis perstrangebant oculos. Quae igitur Paulo adhuc caeco lucra fuerant, vel potius lucri colore eum deceperant, ea illuminatus damna non agnovit. Cur damna? Quia impedimento erant quominus ad Christum accederet. Quid porro magis noxium quam quod in Christi accessu non arcet? Loquitur autem potissimum de iustitia sua. Nam ad Christum non admittimur, nisi nudi et inanes propriae iustitiae. Ergo Paulus agnovit, nihil sibi magis esse perniciosum propria iustitia: utpote qua in Christo excluderetur.

8. *Quin etiam existimo.* Significat se manere in sententia: quia saepe fit ut rerum novarum delectatione abrepti, alias omnes obliviscamur: postea autem nos poeniteat. Quare Paulus, postquam dixit non renuntiassie impedimentis omnibus, ut Christum possideret: iam addit, sibi manere hunc animum.

Propter eminentiam cognitionis. Extollit evangelium adversus alias omnes persuasiones quae nos decipiunt. Videntur enim multa eminere: sed Christi cognitio non sublimitate adeo omnia exsuperat, ut prae ipsa una nihil sit non despicabile. Hinc igitur discamus quanti aestimanda sit cognitio unius Christi. Quod Dominum suum vocat, id ad exprimendam affectus vehementiam facit.

Propter quem omnium iacturam feci. Plus dicit quam antea: saltem significantius loquitur. Similitudo est sumpta a navigantibus, qui urgente periculo naufragii iactum faciunt omnium, ut salvi in portum, nave exonerata, perveniant. Spoliari ergo maluit Paulus omnibus, quae habebat, quam solo Christo privari. Sed quaeritur an necesse sit et divitiis, et honoribus, et generis nobilitati, et externae etiam iustitiae non renuntiare, quo fiamus Christi participes. Nam sunt omnia illa dona Dei per se nequaquam adspersanda. Respondeo, apostolum hic non tam loqui de rebus ipsis, quam de qualitate. Est quidem illud verum, regnum coelorum simile esse pretiosae margaritae, cuius redimendae causa dubitare nemo debeat quidquid habet vendere. Sed in rebus aliud est substantia, aliud qualitas. Non necesse habuit Paulus abdicare in

tribu non et in genere Abrahae, fierique allophylum, ut fieret Christianus: sed fiduciam generis abicere. Non debuit ex casto impudicus, ex sobrio intemperans, ex gravi et honesto dissolutus fieri: sed exuere falsam persuasionem iustitiae propriae, et in eam despuere. Nos quoque non adversus operum substantiam disputamus, quum tractamus de iustitia fidei: sed adversus illam qualitatem quam illis imponunt sophistae, quod illis homines iustificari contendunt. Se igitur spoliavit Paulus non operibus, sed perversa fiducia operum, qua fuerat inflatus. Quod ad divitias et honores spectat, ubi affectum deposuerimus, parati quoque erimus res ipsas abicere, quoties ita exigit Dominus. Et ita oportet. Non est simpliciter necessarium te esse pauperem, ut sis Christianus: verum si ita Domino placuerit, te paratum esse convenit ad subeundam paupertatem. Denique Christianos fas non est quidquam habere extra Christum. Extra Christum esse dico, quidquid obstaculo nobis est quominus solus Christus nostra sit gloriatio, et in nobis penitus regnet.

Et existimo reiectamenta. Hic vero non verbis solum, sed etiam re ipsa multum amplificat quod prius dixit. Nam qui abiciunt merces et alia in mare ut salvi evadant, non ideo tamen contemnunt divitias: sed quia malunt miseri et inopes vivere quam demergi cum suis opibus, eas quidem perdunt, aegre tamen et cum gemitu: ubi vero enatarunt, earum amissionem ludent. Paulus autem contra asserit, non modo se reliquisse quidquid ante habebat pretiosum: sed sibi instar stercoris foetere, vel sordere instar rerum, quae contemptim proiciuntur. Chrysostomus paleas interpretatur. Grammatici autem σκύβαλον dictum putant quasi κοσμίβαλον, quod proliciter canibus. Et certe merito foetere debet nobis quidquid alienum est a Christo: quum apud Deum abominatio sit. Merito etiam sordere debet, quum nihil sit quam falsa imaginatio.

Ut Christum lucrifaciam. Hoc verbo innuit, non posse aliter Christum lucrifieri quam si nostra omnia perdamus. Vult enim nos esse sola sua gratia divites: vult unus in solidum nostra esse beatitudo. Qualis autem ratio sit perdendi, prius dictum est, nempe ut nihil nos abducatur ab unius Christi fiducia. Quod si Paulus in vitae innocentia et integritate non dubitavit pro damno et stercoribus ducere suam iustitiam: quid sibi volunt hodierni Pharisaei, qui omni flagitiorum genere cooperti sua tamen merita adversus Christum efferre non erubescunt?

9. *Et inveniam in ipso.* Verbum est passivum: ideo alii omnes verterunt, inveniar. Sed frigide contextum praetereunt: quasi nulla subesset emphasis. Si passive legas, antithesis subaudienda est, Paulum fuisse perditum antequam inventus esset in Christo. Quemadmodum dives mercator perditio similis est, quamdiu onustam habet navem opibus:

post iactum invenitur. Hic enim maxime valet dictum illud, perieram, nisi periissem. Sed quia verbum ἐπίσκοποι in passiva terminatione significationem habet activam, tuncque recuperare significat quod sponte cesseris, quemadmodum pluribus exemplis Budaeus demonstrat: non dubitavi ab aliorum opinione discedere. Nam hoc modo plenior erit sensus et uberior doctrina: Paulum renuntiasset omnibus quae habebat, ut recuperaret in Christo: idque melius verbo lucrificandi respondet, quia significat non exiguum illud aut vulgare esse lucrum, quum in se Christus omnia contineat. Et certe nihil nobis deperit, dum ad Christum venimus nudi et exinaniti. Quia quae ante falso nos habere putavimus, tunc incipimus vere obtinere. Melius ergo declarat quantae sint Christi divitiae: quia in ipso consequimur omnia, et invenimus.

Non habens meam iustitiam. Insignis locus, si quis certam iustitiae fidei definitionem habere cupiat, et tenere veram eius naturam. Comparat enim hic Paulus duas iustitias inter se. Unam dicit esse propriam hominis, quam eandem legis iustitiam appellat: alteram ex Deo esse tradit, et per fidem obtineri, ac in fide Christi repositam. Has ita facit inter se contrarias ut stare simul nequeant. Duo igitur hic notanda sunt: cedendam esse ac resignandam legis iustitiam, ut fide sis iustus: deinde iustitiam fidei provenire ex Deo, non esse hominis propriam. De utroque nobis hodie magna lis est cum papistis. Nam neque fidei iustitiam ex Deo esse concedunt totam, sed partem attribuunt homini: et eas simul commiscunt, quasi altera alteram non tolleretur. Diligenter ergo expendere convenit singula Pauli verba: quia nullum est cui non subsit magnum pondus. Negat fideles habere propriam iustitiam. Atqui non potest negari quin, si qua esset operum iustitia, merito nostra diceretur. Ergo operum iustitiae locum nullum penitus relinquit. Cur autem legis iustitiam appellet, ostendit ad Romanos capite 10, 5. Nempe quia hoc est legis edictum: Qui fecerit haec, vivet in ipsis. Lex ergo iustum pronuntiat hominem ex operibus. Neque est quod cavillentur papistae, restringi hoc totum debere ad caeremonias. Primo enim frivolum est nugamentum, quod Paulus caeremoniis duntaxat iustus fuerit. Deinde hac ratione opponit duas istas iustitias, quod una sit hominis, altera ex Deo. Alteram igitur significat esse operum mercedem, alteram gratuitum Dei donum. Ita generaliter meritum hominis opponit Christi gratiae. Nam quum lex afferat opera, fides offert nudum hominem Deo, ut Christi iustitia induatur. Quod igitur iustitiam fidei asserit ex Deo esse, non ideo tantum est quia fides sit Dei donum, sed quia Deus nos iustificet sua bonitate: vel quod iustitiam ab ipso nobis donatam, fide recipiamus.

Calvini opera. Vol. LII.

10. *Ut cognoscam ipsum.* Describit vim et naturam fidei: quod scilicet sit Christi cognitio: nec ea nuda vel confusa, sed dum percipitur virtus resurrectionis ipsius. Resurrectionem posuit pro redemptionis complemento: ita ut mortem sub se contineat. Sed quia parum est, Christum agnoscere crucifixum et excitatum a mortuis, nisi fructum quoque apprehendas: nominatim de efficacia loquitur. Tunc ergo rite cognoscitur Christus, dum sentimus quid valeat mors eius et resurrectio, et qualiter in nobis sit efficax. Omnia autem illic nobis sunt posita: expiatio et abolitio peccati, liberatio a reatu, satisfactio, mortis victoria, iustitiae acquisitio, spes beatiae immortalitatis.

Et communicationem passionum. Postquam de gratuita iustitia loquutus est, quam resurrectione Christi partam fide obtinemus: subiungit de exercitiis piorum, idque ne videatur otiosam fidem inducere, quae nullos pariat effectus in vita. Et subindicat, haec esse studia quibus exerceri suos velit Dominus: quum ieiuna caeremoniarum elementa pseudoapostoli obtruderent. Qui ergo fide compos est factus omnium bonorum Christi, is sibi propositam esse conditionem agnoscat, ut tota vita configuretur morti eius. Caeterum duplex est societas et communicatio mortis Christi. Altera est interior, quam scriptura vocare solet mortificationem carnis, aut crucifixionem veteris hominis: de qua tractat Paulus ad Romanos capite sexto. Altera est exterior, quae vocatur mortificatio externi hominis: est crucis tolerantia, de qua tractat octavo eiusdem epistolae capite: atque hic etiam, nisi fallor. Nam post comprehensam resurrectionis virtutem, proponitur nobis Christus crucifixus, ut per tribulationes et aerumnas ipsum sequamur. Ideoque mortuorum resurrectio diserte exprimitur, ut sciamus moriendum esse antequam vivamus. Haec est continua fidelium meditatio, quamdiu peregrinantur in terra. Haec vero eximia est consolatio, quod in omnibus miseriis sumus socii crucis Christi, si sumus eius membra, ut per afflictiones via nobis pateat ad aeternam beatitudinem. Quemadmodum alibi (2. Tim. 2, 11) habetur: Si commorimur, simul vivemus: si compatimur, simul regnabimus. Huc igitur comparatos esse nos omnes convenit, ut tota vita nostra nihil quam mortis imaginem repraesentet, donec mortem ipsam pariat. Sicuti vita Christi nihil aliud fuit quam mortis praeludium. Sed hac consolatione interea fruimur, quod finis est aeterna beatitudo. Mors enim Christi cum resurrectione coniuncta est. Ideo dicit Paulus, eius morti fieri conformem, ut ad gloriam resurrectionis perveniat. Particula si quo modo, non est dubitationis, sed difficultatem notat, excitandi tudii nostri causa. Neque enim leve certamen est, dum luctamur cum tot ac tantis obstaculis.

12. *Non quod iam apprehenderim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si ego quoque apprehendam, quemadmodum et apprehensus sum in Christo Iesu.* 13. *Fratres, ego meipsum nondum arbitror apprehendisse. Unum autem, ea quae retro sunt oblitus, ad ea, quae ante sunt, me extendens, 14. secundum scopum sequor ad palmam supernae vocationis Dei in Christo Iesu.* 15. *Quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus: et si quid aliter sentitis, etiam hoc vobis Deus revelabit.* 16. *Caeterum quo pervenimus, ut idem sentiamus, eadem procedamus regula.* 17. *Simul imitatores mei estote fratres, et considerate eos, qui sic ambulant: quemadmodum nos habetis pro exemplari.*

12. *Non quod iam apprehenderim.* In hoc incumbit Paulus, ut Philippensibus persuadeat, nihil aliud cogitare quam Christum, nihil aliud sapere, nihil aliud appetere, nulla alia meditatione occupari. Huc plurimum valet quod nunc addit, se, qui impedimentis omnibus renuntiasset, nondum tamen scopum attigisse: ideo semper ulterius tendere et eniti. Quanto hoc magis agendum erat Philippensibus, qui procul adhuc ab ipso distabant? Sed quaeritur quid Paulus nondum se consequutum esse dicat. Nam certe ex quo sumus insiti per fidem in corpus Christi, iam Dei regnum ingressi sumus: et quemadmodum ad Ephesios (2, 6) habetur, sedemus iam per spem in coelestibus. Respondeo, salutem nostram in spe interea sitam esse: ut certa quidem sit haereditas, nondum tamen eius possessione fruamur. Quamquam hic Paulus alio respicit, nempe ad fidei et mortificationis, cuius meminerat, profectum. Dixerat se contendere et eniti ad resurrectionem mortuorum per communicationem crucis Christi: addit se nondum id fuisse assequutum. Quid? nempe ut in solidum communicet Christi passionibus, ut perfectum habeat gustum potentiae resurrectionis, ut ipsum plane cognoscat. Proficiendum igitur exemplo suo admonet: ac rem tantae molis esse Christi cognitionem, ut qui in ea sola elaborant, nunquam tamen perfecti sint quamdiu vivunt. Caeterum hoc Pauli doctrinae nihil derogat, quia tantum comprehenderat quantum ad exsequendum munus sibi commissum sufficeret. Interea proficere ipsum oportuit, ut divinus omnium doctor ad humilitatem erudiretur.

Quemadmodum et apprehensus. Membrum hoc interposuit vice correctionis, ut totum suum conatum tribueret Dei gratiae. Non multum refert, legasne quemadmodum, an quatenus. Sensus enim idem semper manet, Paulum fuisse apprehensum a Christo, ut Christum apprehenderet: hoc est, nihil nisi impulsu et directione Christi egisse. *Ego tamen quod clarius erat, elegi, quando libera videbatur optio.*

13. *Nondum arbitror me apprehendisse.* Non hic revocat fidem ~~meam~~ salutis in dubium, quasi ad-

huc esset suspensus: sed repetit quod dixerat, adhuc proficiendo ulterius tendere, quia nondum ad finem suae vocationis pervenerat. Atque id declarat continuo, se in hoc unum intentum esse dicens, relictis omnibus aliis. Comparat autem vitam nostram stadio, cuius spatium nobis ad currendum definierit Deus. Quemadmodum enim nihil profuerit cursori ex carceribus egressum esse, nisi ad metam usque pertingat: sic etiam conficiendum est nobis curriculum vocationis usque ad mortem: neque ante cessandum, quam adepti simus quod petimus. Deinde sicuti via definita est cursori, huc aut illuc vagando frustra se fatiget, nihil promovens ad metam: ita etiam scopus nobis est propositus, quo recta debemus cursum nostrum destinare: nec patitur Deus nos temere evagari. Tertio sicuti cursorem expeditum esse oportet, nec ad ulla remoras gressum sistere, sed omnibus superatis continuare suum cursum: ita nobis cavendum est ne ullis avocamentis mentem animumve accommodemus: sed potius danda opera ut distractione omni soluti, totum studium ad unam Dei vocationem applicemus. Haec tria in una similitudine comprehendit Paulus. Quum dicit, se unum hoc agere, et priora omnia oblivisci, strenuitatem exprimit et excludit omnia avocamenta. Quum dicit se insequi iuxta scopum, significat se extra viam non errare.

Quae retro sunt oblitus. Alludit ad cursores qui nusquam deflectunt oculos, ne celeritatem cursus sui retardent: praecipue vero in tergo non respectant, quantum spatii emensi fuerint, sed festinant recta ad metam. Ita Paulus docet, se unum hoc considerare quis fuerit, nec quid egerit: sed tantum se intendere ad destinatum scopum, et quidem tanto ardore ut quasi extentis brachiis illuc feratur. Talis enim subest metaphora in participio quo utitur. Si quis obiciat, recordationem anteactae vitae esse utilem ad nos incitandos: tum quia iam collatae gratiae nobis addunt animum ad sperandum: tum quia peccatis admonemur, corrigendam esse vitam in melius: respondeo, eiusmodi cogitationes non avertere oculos a fronte ad tergum, sed potius iuvare aciem, ut scopum acutius cernamus. Paulus autem hic damnat respectus qui alacritatem vel frangunt, vel minuunt. Quemadmodum si quis persuasus satis magnos progressus fecisse, quia defunctus sibi videbitur, pigrescet, ac volet aliis tradere lampada. Vel si quem sollicitet desiderium relictae conditionis, non potest totum studium ad id quod agit applicare. Eiusmodi erant cogitationes, in quibus oportuit Pauli animum aversum esse, si vocationem Christi serio persequi vellet. Quia autem hic de conatu, studio, cursu, perseverantia mentio erat: quis positam in illis salutem putaret, vel etiam adscriberet hominum industriae quod aliunde provenit: causam omnium notare volens, addidit, in Christo Iesu.

15. *Quicumque perfecti sumus.* Ne quis de vulgo hominum hoc dictum acciperet, quasi pueris in Christo praescriberet rudimenta: testatur esse regulam, quam omnes perfecti tenere debeant. Est autem haec regula, abdicandam rerum omnium fiduciam, ut in sola Christi iustitia gloriemur, et posthabitis omnibus, adspiremus ad communicationem passionum eius, quae nos ad beatam resurrectionem ducat. Ubi nunc erit status perfectionis, quem fingunt monachi? ubi erit confusa farrago tot inventionum? Ubi denique totus papatus, qui nihil aliud est quam imaginaria perfectio, quae nihil commune habet cum hac Pauli regula? Certe qui unum hoc verbum intellexerit, clare agnoscat foetida esse sterora, quaecumque de iustitia et salute consequenda docentur in papatu.

Si quid aliter. Eadem opera et eos humiliat, et in bonam spem attollit. Admonet enim ne in sua ignorantia superbiant: et tamen iubet esse bono animo, quum dicit expectandam esse revelationem Dei. Scimus enim quantum sit obstaculum veritatis pervicacia. Haec igitur optima ad docilitatem praeparatio, si non placemus nobis in errore. Ideo tacite Paulus indicat, dandum esse locum Dei revelationi, si nondum assequuti sumus quod quaerimus. Et quum gradatim proficiendum docet, addit illis animum, ne deficiant in cursu medio. Quamquam simul extra controversiam quod docuerat, asserit, dum aliis, qui a se dissentiant, revelatum iri quod adhuc nesciunt, docet. Perinde enim id valet ac si dixisset: Vobis aliquando ostendet Dominus hoc ipsum quod dixi, esse perfectam et rite sapiendi et bene vivendi regulam. Nemo ita loqui iure posset, nisi cui certa constat suae doctrinae ratio et veritas. Interea etiam discamus ex hoc loco, tolerandam esse ad tempus ignorantiam in fratribus infirmis, et ignoscendum esse si non statim illis datum sit, penitus nobis subscribere. Certus erat Paulus de sua doctrina: et tamen qui nondum poterant eam recipere, iis dat proficiendi spatium: nec propterea desinit fratrum loco eos habere. Tantum cavet ne sibi in errore blandiantur. Quod latini codices habent revelavit, in praeterito: tanquam ineptum et minime consentaneum sine difficultate reiicio.

16. *Caeterum quo pervenimus.* In distinctione variant graeca quoque exemplaria. Nam in quibusdam duae sunt integrae sententiae. Si magis placeat divisio, sensus erit quem Erasmus reddidit. Ego diversam lectionem magis amplector: ut hortetur Paulus ad imitationem sui, ut tandem ad eundem scopum perveniant: nempe ut idem sentiant, et eadem procedant regula. Nam ubi viget sincerus affectus, qualis in Paulo regnabat, facilis est via ad sanctam piamque concordiam. Quia ergo nondum perceperant quae esset vera perfectio, ut eo pervenirent, vult esse imitatores sui, hoc est pura

conscientia Deum quaerere, nihil arrogare sibi, placide subiicere suum sensum Christo. Nam in Pauli imitatione continentur omnes illae virtutes: rectus zelus, timor domini, modestia, sui abnegatio, docilitas, amor et studium concordiae. Simul autem iubet esse imitatores sui, hoc est, omnes uno consensu et una mente. Nota metam perfectionis, ad quam Philippenses invitat suo exemplo, ~~nam~~ ut idem sentiant et eadem progrediantur regula. Sed ante posuit doctrinam in qua consentire et regulam ad quam se formare debeant.

17. *Considerate eos.* Hoc verbo significat, sibi perinde esse quos sibi deligant ad imitandum, modo se forment ad illam puritatem cuius ipse erat exemplar. *Quo tollitur omnis ambitionis suspicio, socios enim refugit, quisquis sibi addictus est.* Et simul admonet, non esse omnes promiscue imitandos: quemadmodum clarius subiungit.

18. *Multi enim ambulant (quos saepe dicebam vobis, ac nunc etiam flens dico, inimicos esse crucis Christi: 19. quorum finis perditio, quorum deus venter est, et gloria in confusione ipsorum) terrena cogitantes.* 20. *Nostra autem conversatio in coelis est, ex quibus etiam salvatorem expectamus, dominum Iesum Christum: 21. qui transformabit corpus nostrum humile, ut sit conforme corpori suo glorioso, secundum efficaciam, qua potest etiam sibi subiicere omnia.*

18. *Multi enim.* Ista est propositio simplex (meo quidem iudicio). Multi ambulant terrena cogitantes. Qua significat multos esse qui humi repunt, non sentientes vim regni Dei. *Notas autem inseruit quibus tales discerni queant, quas suo loco excutiemus.* Quidam per terrestria intelligunt caeremonias et externa mundi elementa, quae oblivionem inducunt verae pietatis. Sed ego ad carnalem affectum referre malo: quod scilicet Dei spiritu non regeneriti nihil nisi mundum sapiant. *Quod ex sequentibus clarius patebit.* Nam invidiam hinc illis constat, quod sui tantum honoris, otii et quaestus cupidi, ecclesiae aedificationem negligerent.

Quos saepe dicebam. Ostendit quam non abs re saepius monuerit Philippenses, quia nunc eadem per literas cogatur reducere in memoriam, quae prius coram dixerat. Et lacrymae argumento sunt, non aemulatione vel odio hominum, non maledicendi cupiditate, non ingenii petulantia eum impelli, sed pio zelo: quia videat misere ecclesiam perdi ab eiusmodi pestibus. Ita scilicet nos affici convenit, ut dum cernimus ab improbis et nihili hominibus pastorum locum occupari, gemamus et saltem lacrymis testemur, nos ecclesiae calamitati condolescere. Operae pretium etiam est notare de quibus agat Paulus: non de apertis scilicet hostibus, qui ex professo doctrinam eversam cuperent: sed de

fucis et nebulonibus, qui ambitionis aut ventris causa pessundabant evangelii virtutem. Plus certe interdum tales nocent, qui se ipsos quaerendo ministerii vim enervant, quam si palam repugnarent Christo. Nequaquam ergo illis parcendum est, quin illos digito, quoties expediatis, indicemus. Conquerantur postea ut libuerit de nostra morositate: modo nihil nobis obiciant quod non liceat Pauli exemplo **tueri**.

Inimicos esse crucis. Alii exponunt crucem pro toto redemptionis mysterio: atque hoc dici interpretantur, quod legem praedicando beneficium mortis Christi exinanirent. Alii autem, quod crucem fugerent, nec se vellent periculis obicere pro Christo. Ego generalius accipio, quod amicos simulates essent deterrimi hostes evangelii. Neque enim rarum est Paulo, totam evangelii praedicationem crucis nomine designare. Nam ut alibi dicit: Si quis in Christo, nova creatura (2. Cor. 5, 17).

19. *Quorum finis perditio.* Hoc addit, ut periculo terribi Philippenses eo diligentius caveant, nec se implicent illorum exitio. Quia autem eiusmodi nebulones ostentatione et variis artibus ita perstringunt saepe ad tempus oculos simplicium, ut etiam optimis Christi servis praeferantur: ingenti fiducia pronuntiat apostolus, gloriam, qua nunc sunt inflati, ignominia mutatum iri.

Quorum Deus venter est. Quod circumcisionem urgebant et caeremonias, id negat eos facere legis zelo: sed in hominum gratiam, ut quieti viverent et absque molestia. Videbant enim Iudaeos mirae ardere adversus Paulum et similes, nec posse alia conditione Christum a se pure annuntiari quin eandem in se rabiem excitarent. Ergo otio commoditatis suae consulentes, miscebant eas corruptelas quae restinguerent aliorum flammis.

20. *Nostra autem conversatio in coelis.* Haec sententia prosternit omnes inanes pompas, quibus se larvati evangelii ministri iactare solent: et odiose perstringit omnia eorum studia, quoniam super terram volitando, minime in coelum adspirent. Docet enim, nihili aestimanda omnia praeter spirituale Dei regnum: quia coelestem vitam in hoc mundo vivere debeant fideles: ac si diceret, cogitant illi terrena: nos igitur alienari ab ipsis convenit, quorum in coelis est conversatio. Permisti quidem sumus hic infidelibus et hypocritis: imo paleae eminent in area Domini supra triticum. Deinde obnoxii sumus communibus terrestribus vitae aerumnis: indigemus etiam cibo et potu et reliquis necessitatibus: sed tamen mente et affectu in coelo nos versari oportet. Nam et cursim praetereundum est per hanc vitam: et mortui esse mundo debemus, ut in nobis Christus vivat: et nos vicissim illi vivamus. Hic locus fons est uberrimus multarum exhortationum, quas elicere cuivis facile est.

Ex quibus etiam. Ex coniunctione, quam habemus cum Christo, probat nostram politiam in coelis esse. Neque enim membra a suo capite divisa esse convenit. Itaque quum in coelo sit Christus, ut illi adhaereamus, extra mundum animis nos habitare necesse est. Deinde ubi thesaurus noster, ibi et cor nostrum. Christus beatitudo et gloria nostra in coelis est: sursum ergo animae nostrae cum ipso habitent. Ideo nominatim vocat salvatorem. Unde nobis salus? nempe adveniet nobis e coelo Christus salvator: absurdum igitur, nos in terra occupari. Epithetum hoc salvatoris servit loci circumstantiae. Nam ideo dicimur in coelo esse animis, quia inde solum nobis spes salutis affulgeat. Christi adventus sicuti impiis erit terribilis, ita eorum animos potius avertit e coelo quam illuc incitet. Iudicem enim sibi venturum sciunt, et quantum in se est, fugiunt. Ex his Pauli verbis suavissimam consolationem colligunt pia animae, quod audiunt expectandum sibi esse adventum Christi, quia futurus sit salutaris. Contra vero certum incredulitatis signum est, ad quamvis eius mentionem expavescere. Vide octavam caput ad Romanos. *Caeterum dum vanis desideriis alii circumferuntur, Paulus fideles uno Christo vult esse contentos.* Praeterea discimus ex hoc loco, nihil humile aut terrenum de Christo imaginandum esse: quia suspicere nos in coelum iubet Paulus ut eum quaeramus. Qui autem subtiliter disputant, non inclusum esse Christum, aut abstrusum in aliquo coeli angulo, ut inde probent, ubique esse eius corpus, coelumque et terram implere: neque nihil dicunt, neque totum. Nam sicuti temerarium ac stultum foret, ultra coelos conscendere, et stationem in hac vel illa regione, aut sedile, aut ambulationem assignare Christo: ita etiam carnali ulla cogitatione ipsum e coelo detrudere ut in terra quaeramus, stultum ac perniciosum est deliramentum. Ergo sursum corda, ut sint cum Domino.

21. *Qui transformabit.* Hoc argumento magis etiamnum Philippenses exstimulat, ut animis in coelum sublatis Christo penitus adhaereant: quia scilicet corpus hoc, quod gestamus, non perpetuum est domicilium, sed caducum tabernaculum, quod mox in nihilum redigetur. Deinde tot miseris obnoxium est, tot pudendis infirmitatibus subiectum, ut merito abiectum et ignominiae plenum vocari queat. Unde autem eius restitutio speranda? ex coelo, in Christi adventu. Ergo nulla pars est nostri quae non in coelum toto desiderio adspirare debeat. Praesentem corporum nostrorum humilitatem cernimus quum in vita, tum praecipue in morte: gloria, quam habebunt conformem Christi corpori, incomprehensibilis est. Nam si exiguum gustum, quem praebebat in transfiguratione, non ferebant discipuli: quis nostrum plenitudinem assequatur? Contenti nunc simus testimonio nostrae

adoptionis, divitias nostrae haereditatis cognituri, quando illis fruemur.

Secundum efficaciam. Quia nihil magis incredibile, nec magis a sensu carnis dissentaneum, quam resurrectio: hac de causa Paulus infinitam Dei potentiam nobis ponit ob oculos, quae omnem dubitationem absorbeat. Nam inde nascitur diffidentia, quod rem ipsam metimur ingenii nostri angustiis. Nec potentiae tantum meminit, sed efficaciae: quae est effectus, vel potentia in actum se exserens, ut ita loquar. Quum autem nobis in mentem venit, Deum, qui omnia creavit ex nihilo, terrae et mari posse imperare, aliisque elementis, ut depositum reddant: protinus animi in spem firmam, adeoque in spiritualem resurrectionis conspectum eriguntur. *Sed notare quoque operae pretium est, ius et protestatem suscitandi mortuos, imo quidvis suo arbitrio agendi, conferri in Christi personam: quo encomio divina eius maiestas splendide ornatur. Quin etiam hinc colligimus creatum ab ipso fuisse mundum, quia sibi omnia subiicere non nisi unius est creatoris.*

CAPUT IV.

1. *Itaque, fratres mei, dilecti et desiderati, gaudium et corona mea, sic state in Domino dilecti.* 2. *Evodiam hortor, et Syntychem hortor ut unum sentiant in Domino.* 3. *Sane rogo etiam te, germane compar, adiuvā eas, quae in Evangelio idem mecum certamen sustinuerunt, cum Clemente etiam, et reliquis adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitae.*

1. *Itaque fratres.* Doctrinam suo more vehementioribus exhortationibus claudit: quo eam hominum animis tenacius infigat. Et blandis appellationibus in eorum affectus se insinuat: quae tamen non sunt adulationis, sed sinceri amoris. Gaudium suum ipsos vocat et coronam, quod laetus sua opera acquisitos in fide perstare, triumphum illum, de quo diximus, speraret, quum Dominus res suis auspiciis gestas coronabit. Quum iubet eos sic stare in Domino, significat statum eorum sibi probari. Quamquam particula sic, referri posset ad doctrinam superiorem, sed illud aptius, ut praesentem statum laudando ad perseverantiam eos hortetur. Dederant quidem iam aliquod specimen suae constantiae: Paulus tamen humanae imbecillitatis conscius in posterum eos confirmatione opus habere censet.

2. *Evodiam hortor et Syntychem.* Communi fere opinione receptum est, Paulum nescio quid dissidii voluisse componere inter duas istas mulieres. Quae de re etsi nolim contendere, levior tamen coniectura in verbis Pauli, quam ut persuadeat

rem ita habere. Apparet ex testimonio quod illis reddit, cordatissimas fuisse mulieres. Tantum enim illis tribuit, ut vocet commilitones in Evangelio. Proinde quum in earum consensione multum esset positum momenti, in discordia vero ingens periculum: ad concordiam ipsas peculiariter animat. Notandum autem, quoties de consensu loquitur, vinculum etiam addere, in Domino. Nam et extra Dominum maledicta semper erit omnis conspiratio: et nihil est tam disiunctum, quod non debeat in Christo recolligi.

3. *Rogo etiam te, germane.* De genere nolo disputare. Virum itaque an foeminam alloquatur, in medio relinquo. Quamquam nimis infirmum est Erasmi argumentum, qui mulierem fuisse inde colligit, quod hic mulierum fiat mentio: quasi vero non continuo subiiciat nomen Clementis in eadem causa. Verum ego ab illa disputatione supersedeo. Tantum nego uxorem Pauli hoc nomine designari. Qui affirmant, autores citant Clementem et Ignatium. Si vere citarent, non contemnerem certe tantos viros. Sed quum adulterina scripta proferrantur ab Eusebio et supposita ab indoctis monachis: non multum fidei merentur apud sanos lectores. Ergo de re ipsa citra hominum praeiudicium quae-ramus. Quum priorem ad Corinthios scriberet Paulus, tunc se fuisse coelibem commemorat (1. Corin. 7, 8). Inconiugatis, inquit, et viduis dico: bonum est si permaneant sicut ego sum. Scripsit eam epistolam Ephesi, quum discessum pararet. Non multo post Hierosolymam profectus est, ubi coniectus fuit in vincula et Romam perductus. Quam alienum ducendae uxori fuerit tempus, quod partim in itinere, partim in vinculis consumpsit, nemo non videt. Adde quod ad subeunda vincula et persecutiones iam tum accinctus erat: quemadmodum testatur apud Lucam. Nec tamen me latet quid obici contra soleat, Paulum scilicet coniugatum abstinuisse a consuetudine uxoris. Sed verba aliter sonant: coelibes enim optat posse manere in sua ipsius conditione. Quae porro est illa conditio, nisi coelibatus? Quod illud adducunt (1. Corin. 9, 1. 5), Annon licet mihi uxorem circumducere? ut illi uxorem fuisse probent: nimis frivolum est, ut nulla solutione indigeat. Iam vero ut demus Paulum fuisse maritum: unde illi uxor Philippis? Quam urbem non saepius quam bis ingressus fuisse legitur: ubi nunquam menses duos integros illum substitisse, credibile est. Denique nihil minus consentaneum quam de uxore hic loqui: ac de ulla quidem muliere mihi probabile. Lectoribus tamen relinquo iudicandum. συλλαβένεσθαι, quo verbo hic Paulus utitur, est adiuvandi causa idem apprehendere et amplecti.

Quorum nomina sunt in libro vitae. Liber vitae catalogus est iustorum, qui praeordinati sunt ad

vitam: sicut apud Moſen, Exod. 32, 32. Hunc catalogum Deus repositum apud ſe habet. Itaque nihil aliud eſt liber quam aeternum conſilium in eius pectore definitum. Pro eo dicit Ezechiel, Scripturam domus Iſrael, cap. 13, 9. Eadem ratione Pſal. 69, 29, habetur, Deleantur de libro viventium, et cum iuſtis non ſcribantur. Hoc eſt, non cenſeantur inter Dei electos, quos eccleſiae regni finibus adſcribit. Si quis obſciat, temere igitur facere Paulum, qui de arcanis Dei ius ſibi pronuntiandi uſurpet: reſpondeo, non ex ſignis utcumque poſſe iudicare, quibus electionem Deus palam facit: quantum tamen fert captus noſter. Ergo in quibuſcumque relucere cernimus adoptionis notas, eos interim habeamus pro filiis Dei, donec libri aperiantur qui penitus omnia patefaciant. Solius quidem Dei eſt nunc ſuos cognitos habere, et tandem ſegregare agnos ab hoediſ. Sed noſtrum eſt, ex caritate agnos iudicare omnes qui paſtori Chriſto obedienter ſe ſubiiciunt, qui aggregant in eius ovile et ibi conſtanter manent. Noſtrum eſt tanti aeſtimare ſpiritus ſancti dona, quae peculiariter electis ſuis confert, ut ſint nobis quaſi electionis abſconditae ſigilla.

4. *Gaudete in Domino ſemper, iterum dico gaudete.*
 5. *Moderatio veſtra nota ſit omnibus hominibus. Dominus prope eſt.* 6. *De nulla re ſitis ſolliciti: ſed in omnibus oratione et precatione, cum gratiarum actione, petitiones veſtrae innoſcant apud Deum.*
 7. *Et pax Dei, quae exſuperat omnem intelligentiam, cuſtodiet corda veſtra et cogitationes veſtras in Chriſto Ieſu.* 8. *Quod reliquum eſt, fratres, quaecumque gravia, quaecumque iuſta, quaecumque pura, quaecumque amabilia, quaecumque honeſta: ſi qua laus, haec cogitate.* 9. *quae et didicistiſ, et ſuſcepistiſ, et audistiſ, et vidistiſ in me, haec facite, et Deus pacis erit vobiſcum.*

4. *Gaudete in Domino.* Exhortatio eſt temporibus accommodata. Quoniam enim ſtatus piorum valde turbatus erat, undique ingruerant pericula: fieri poterat ut moerore vel impatientia victi deficerent. Ergo inſeſtis et turbulentis rebus nihilominus in Domino gaudere iubet. Ut certe tum maxime ſpirituales conſolationes, quibus nos Dominus reficit et exhilarat, vim ſuam exſerere debent quum totus mundus ad deſperationem nos ſollicitat. Reputandum autem ex circumſtantia temporis quam efficax fuerit vox iſta Pauli ore emiſſa, qui praecipua triſtitiae cauſa eſſe poterat. Nam ſi perſequentionibus terrentur, aut vinculis, aut exilio, aut morte: hic in medium prodiſt apoſtolus, qui inter vincula, in medio ardore perſequentionum, in mortis denique metu non modo laetus eſt, ſed alios quoque exhilarat. Summa igitur eſt: Quidquid

acciderit, fideles tamen, qui ſtantem a parte ſua Dominum habent, habere ſatis amplam gaudendi materiam. Repetitio amplificationi ſervit: ſi diceret, Sit hoc vobiſ firmum et ſtabile, gaudere in Domino: neque id ad momentum, ſed ut gaudium in eo veſtrum perpetuetur. Nam certe in eo differt a gaudio mundi, quod fallax, caducum, evanidum eſſe experimur: Chriſtus autem etiam maledictum eſſe pronuntiat (Luc. 6, 25). Ergo illud demum in Deo fixum gaudium eſt, quod nunquam nobis excutitur.

5. *Moderatio veſtra.* Dupliciter poteſt exponi. Vel quod iubeat potius cedere de iure ſuo, quam et de ipſorum acerbitate vel rigore quiſquam queri poſſit: ſi dixiſſet: Omnes, quibus vobiſcum eſt aliquid negotii, veſtram aequitatem et humanitatem ſentiant: ut notiſia experimentum ſignificet: vel quod eos ad omnia aequo animo ferenda hortetur. Qui ſenſus poſterior mihi magis placet. Nam τὸ ἐπιεικὲς vocant etiam Graeci animi moderationem, ubi non facile commovemur iniuriis, ubi non facile rebus adverſis turbamur, ſed retinemus aequalem ſtatum. Pro quo Cicero dixit, Tranquillus animus meus, qui aequi boni facit omnia. Talem aequitatem, quae eſt quaſi mater patientiae, exigit hic a Philippenſibus: et quidem quae omnibus appareat, prout ſcilicet uſus poſtulat, effectus ſuos proferendo. *Modestiae nomen congruere non eſt viſum: quia non vetat Paulus hoc loco ſuperbe inſoleſcere, ſed placide ſe gerere in omni negotio, ſibi-que temperare etiam in tolerandis vel iniuriis, vel incomodiſ.*

Dominus prope eſt. Proleptiſ, qua antevertit obiectionem. Reclamat enim ſenſus carnis ſuperiori ſententiae. Nam quum noſtra manſuetudine magis inſoleſcat libido improborum: et quo paratiores nos vident ad ferendum, eo plus ad inferendas iniurias audeant: difficulter adducimur ut in patientia noſtra poſſideamus animas noſtras. Inde illa proverbialia, ululandum inter lupos, devoratum protinus iri a lupis, qui ovium inſtar geſſerint. Itaque concludimus, retundendam eſſe ferociam improborum pari violentia, impune nobis inſultent. Hiſ cogitationibus opponit hic Paulus divinae providentiae fiduciam. Reſpondet, inquam, Dominum prope eſſe: cuius virtus eorum audaciam, cuius bonitas eorum malitiam ſuperet. Illum nobis adfuturum promittit, ſi mandato ſuo pareamus. Quis autem non malit ſola Dei manu protegi quam omnia mundi praefidia ad manum habere? Pulcherrima ſententia: qua primum diſcimus, omnis impatientiae cauſam ignorationem providentiae Dei: hinc fieri ut tam cito et levi de cauſa tumultuemur, et ſaepe etiam deſpondeamus animos, quod non agnoſcimus nos Domino curae eſſe. Contra, hoc unicum remedium eſſe ad pacificandos

animos, si neque fortunae temeritati, neque impiorum libidini nos esse expositos scientes, sed paternae Dei cura nos gubernari, toti in eius providentiam recumbamus. Denique qui hoc tenet, Deum sibi adesse, habet in quo securus acquiescat. Porro duobus modis Dominus prope esse dicitur. Vel quia instat eius iudicium: vel quia paratus est ad opem suis ferendam, in qua significatione capitur hoc loco, sicut etiam in Psalmo (145, 18), Prope est Dominus omnibus invocantibus eum. Sensus ergo est: Misera esset piorum conditio, si Dominus procul abesset. Verum quoniam eos in fidem tutelamque suam recepit, ac tuetur manu sua quae ubique praesens est: hac cogitatione se fulciant, ne terreantur impiorum furore. Notum est ac vulgare, sollicitudinem accipi pro anxietate, quae ex divinae potentiae vel opis diffidentia nascitur.

6. *Sed in omnibus.* Est singularis numerus apud Paulum: sed neutrum genus ἐν παντί igitur perinde valet atque in omni negotio: quia προσευχή καὶ δέησις foemina sunt. His verbis hortatur Philippenses, quemadmodum omnes pios David et Petrus (Psal. 55, 23. 1. Pet. 5, 7), ut sollicitudines suas in Dominum reiiciant. Neque enim sumus ferrei, quin concutimur temptationibus. Sed hoc solatium, haec levatio deponere, vel (ut magis proprie loquar) exonerare in sinum Dei quidquid non angit. Fiducia quidem tranquillitatem animis nostris affert: sed ita si exerceamur precibus. Ergo quoties impetitur aliqua tentatione, statim ad orationem, tanquam ad sacrum asylum refugiamus. Petitiones hic accipit pro desideriis aut votis. Ea vult Deo pateferi per orationem et precationem: perinde ac si corda sua effunderent fideles coram Deo, dum se illi et sua omnia commendant. Videntur quidem nonnihil sublevati, qui huc illuc respectant ad vana mundi solatia. Sed unus est certus portus, in Dominum recumbere.

Cum gratiarum actione. Quia multi saepe perperam Deum orant, expostulabundi, vel obmurmurantes: quasi iustam eius accusandi causam habeant: alii, nisi protinus suis votis obsequatur, moram ferre nequeunt: ideo Paulus gratiarum actionem precationibus coniungit: ac si diceret, ita optanda ~~est~~ Domino quae nobis sunt necessaria, ut tamen eius arbitrio subiiciamus nostros affectus, ac gratias agamus postulantes. Et certe hoc in nobis efficit gratitudo, ut Dei voluntas praecipua sit votorum nostrorum summa.

7. *Et pax Dei.* Quidam futurum tempus in modum optativum vertentes, precationem ~~est~~ hac sententia faciunt: sed falso. Est enim promissio, in qua fructum ostendit firmæ in Deum fiduciae et invocationis. Id si feceritis, inquit, pax Dei custodiet mentes et corda vestra. Scriptura animam hominis, quoad facultates, in duas

partes solet dividere, mentem et cor: mens intelligentiam significat, cor autem omnes affectus: aut voluntates. Ergo haec duo nomina totam animam comprehendunt, hoc sensu: Pax Dei vos custodiet, ne pravis cogitationibus aut desideriis deficiatis a Deo. Vere autem pacem Dei vocat, quae a praesenti rerum intuitu non pendet, nec ad varias mundi inclinationes nutat, sed in stabili et immutabili Dei verbo fundata est. Vere etiam dicit, superiorem esse omni intelligentia aut sensu: quia nihil humano ingenio magis adversum quam in summa desperatione nihilominus sperare, in ~~summa~~ penuria videre opulentiam, in summa imbecillitate non succumbere: promittere denique nihil nobis defuturum, quum omnibus destituimur, atque id totum quidem in sola Dei gratia, quae ipsa non cognoscitur nisi per verbum et interiorem arrham spiritus.

8. *Quod reliquum est.* Sequuntur generales exhortationes, quae ad totam vitam extenduntur. Primo loco commendat veritatem, quae nihil aliud est quam integritas bonae conscientiae cum suis fructibus. Secundo gravitatem, aut sanctitatem: utrumque enim significat τὸ σεμνόν. Quae virtus in hoc sita est, ut digni vocatione nostra ambulemus, procul omni profana immunditie. Tertio iustitiam, quae ad mutuam inter homines communicationem pertinet, ne quem laedamus, ne quem fraudemus. Quarto puritatem, quae castimoniam denotat in omnibus vitae partibus. Verum nondum Paulo sufficiunt haec omnia, nisi studeamus nos omnibus reddere amabiles, quantum in Domino licet: et bonae famae etiam rationem habeamus. Sic enim interpretor προσφιλή καὶ εὐφημα.

Si qua laus. Pro eo quod est laudabile. Nam et in moribus adeo corruptis tanta est iudiciorum perversitas, ut saepe quod vitiosum est laudetur: ac ne veram quidem apud homines laudem Christiani appetere fas est, qui prohibentur alibi quam in solo Deo gloriari. Non iubet ergo Paulus captare plausus vel laudes ex recte factis, neque etiam vitam formare ad populi iudicia: sed tantum studere bonis operibus quae laudem merentur: ut impii et evangelii hostes dum Christianos derident ~~et~~ vituperant, cogantur tamen eorum mores laudare. Caeterum λογίζεσθαι dicitur Graecis, quod Latinis cogitare, pro meditari. Meditatio autem praecedit: deinde sequitur opus.

9. *Quae didicistis, accepistis, audistis.* Hac verborum repetitione significat, in his praedicandis se fuisse assiduam: ac si diceret, Haec ~~est~~ doctrina, haec traditio, hic ~~sermo~~ apud vos fuit. Contra, hypocritae nihil praeter caeremonias urgebant. Turpe autem erat sanctam institutionem, quam penitus imbibérant et qua fuerant probe imbuti, deserere.

Vidistis in me. Hoc ~~veru~~ primum ~~est~~ in

concionatore, ut non ore tantum loquatur, sed vita: doctrinaeque ■■■■ fidem vitae probitate conciliat. Itaque merito Paulus suae exhortationi auctoritatem inde conciliat, quod vita non minus quam ore virtutum dux fuerat ac magister.

Et Deus pacis. Loquutus fuerat de pace Dei: nunc expressius id confirmat, quum Deum ipsum pacis autorem cum illis fore promittit. Nam Dei praesentia quidquid est bonorum nobis affert. *Ac si diceret, sensuros Deum sibi adesse, qui omnia bene et prospere vertat, modo piis sanctisque operibus incumbant.*

10. *Gavisus sum autem in Domino valde, quod aliquando revigivistis in studio mei, de quo etiam cogitabatis, sed deerat opportunitas.* 11. *Non quod secundum penuriam loquar: ego enim didici in quibus sum, iis contentus esse.* 12. *Novi et humilis esse, novi et excellere: ubique et in omnibus institutus sum et saturari, et esurire, et abundare, et penuriam pati.* 13. *Omnia possum in Christo, qui me corroborat.* 14. *Caeterum benefecistis simul communicando afflictioni meae.*

10. *Gavisus sum autem.* Nunc animi sui gratitudinem declarat erga Philippenses, ne ipsos poeniteat beneficentiae: sicuti fieri solet quum putamus contemni, aut pro nihilo duci nostra officia. Miserant ei per Epaphroditum subsidia necessitatis. Munus id sibi acceptum esse testatur: ac se gaudere dicit, quod novum resumpserint vigorem ad curam sui habendam. Metaphora sumpta ab arboribus, quarum vis hyeme intus contracta latet, vere florere incipit. Sed mox, addita correctione, hoc quoque dictum temperat, ne videatur anteacti temporis negligentiam perstringere. Dicit igitur, antea quoque de ■■■■ fuisse sollicitos: sed temporum commoditatem non tulisse ut maturius eorum benignitate sublevaretur. Ita culpam in tempus alienum reiicit. Particulam ἐφ' ᾧ ad personam Pauli retuli. Et illa est propria significatio, deinde contextui Pauli aptior.

11. *Non quod secundum penuriam.* Secunda correctio, qua praevenit suspicionem animi pusilli, rebusque adversis fracti. Referebat enim, constantiam eius et moderationem Philippensibus notam esse, quibus erat vitae exemplar. Sic ergo pronuntiat, eorum liberalitate se fuisse ex hilaratum, ut patienter defectum laturus fuerit. Penuria hic refertur ad affectum. Nunquam enim animo pauper est, qui sorte sibi ■ Deo data contentus est. In quibus sum, inquit: hoc est, qualiscumque sit mea conditio, ■■■■ mihi sufficit. Quare? Nam sancti sciunt ita placere Deo. Sufficientiam ergo non metiuntur rerum copia, sed Dei voluntate, quam ex

re ipsa aestimant: quia persuasi sunt, eius providentia et arbitrio res suas gubernari.

12. *Novi et humilis esse.* Sequitur distributio, quod utriusque fortunae animum habeat capacem. Res prosperae animos ultra modum inflare solent: adversae, deicere. Ab utroque vitio immunem ■■ esse testatur. Novi, inquit, humilis esse: hoc est patienter ferre humilitatem. Περισκεύειν bis ponitur, sed priore loco capitur pro excellere, secundo pro abundare: ut suis antithetis respondeant. Qui praesenti rerum copia novit sobrie et temperanter uti cum gratiarum actione, paratus ad omnia resignanda quoties Domino visum fuerit, communicans etiam cum fratribus pro modo facultatis, qui etiam non effortur: is didicit excellere et saturari. Eximia et rara virtus, multoque maior quam paupertatis tolerantia. In hac Pauli scientia discenda exerceantur omnes qui volunt esse Christi discipuli. Sed interim ita se assuefaciant ad tolerandam inopiam ut illis dura et molesta non sit, ubi contigerit sua opulentia eos nudari.

13. *Omnia possum in Christo.* Quia de maximis rebus gloriatus fuerat, ne superbiae id tribueretur, vel ne aliis stultae iactantiae occasionem daret: subiicit, hac fortitudine se ■ Christo instrui. Omnia, inquit, possum: sed in Christo, non propria virtute: Christus enim est qui mihi suppeditat robur. Unde colligimus, Christum in nobis quoque non minus fortem et invictum fore, si debilitatis nostrae consilii sola eius virtute nitamur. Quum dicit omnia, intelligit duntaxat quae sunt suae vocationis.

14. *Caeterum benefecistis.* Quam prudenter et caute utrinque agit, circumspiciens ne in hanc vel illam partem nimium inclinet. Magnifice suam constantiam praedicando, cavere voluit ne putarent Philippenses ipsum inopiae succubuisse. Nunc cavet, ne fortiter loquendo contempsisse ipsorum beneficium videatur: quod esset non modo inhumanum et contumax, sed etiam superbum. Et simul occurrit, si quis alius ex Christi servis indigeat eorum ope, ne pigri sint ad eum iuvandum.

15. *Nostis autem et vos Philippenses, quod initio evangelii, quando exivi ex Macedonia, nulla mecum ecclesia communicaverit in ratione dati et accepti, nisi vos soli.* 16. *Nam et Thessalonicam semel atque iterum mihi quod opus erat misistis:* 17. *non quia requiram donum, sed requiro fructum qui exsuperet in rationem vestram.* 18. *Accepi autem omnia et abundo.* Impletus sum, postquam ab Epaphrodito accepi quae missa sunt a vobis in odorem bonae fragrantiae, sacrificium acceptum gratum Deo. 19. *Deus autem meus implebit quidquid vobis opus est, secundum divitias suas in gloria per Christum Iesum* 20. *Porro Deo et patri nostro gloria in saecula saeculorum.*

lorum. Amen. 21. *Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres.* 22. *Salutant vos omnes sancti: maxime qui sunt ex domo Caesaris.* 23. *Gratia Domini nostri Iesu Christi omnibus vobis. Amen.*

15. *Nostis autem.* Excusandi enim hoc additum interpretor, quod saepius ab illis accipiat. Nam si reliquae ecclesiae officium fecissent, nimius accipiendo videri poterat. Sic igitur et purgando, laudat eos: et laudando, modeste aliis parcit. Nobis etiam cavendum, Pauli exemplo, pii, dum vident nos ad accipiendum nimis propensos, merito inexpleriles iudicent. Vos, inquit, etiam nostis: quasi diceret, non habeo necesse alios citare testes: nam ipsi quoque nostis. *Saepe enim contingit, ut qui alios cessare in officio putat, largior sit ad succurrendum. Ita alios aliorum liberalitas fugit.*

In ratione dati et accepti. Alludit ad rationes pecuniarias, quarum duae sunt partes: una accepti, altera expensi. Has compensatione mutua referri ad aequalitatem convenit. Talis erat inter Paulum et ecclesias contracta ratio. Quum evangelium illis ministraret Paulus, mutua erat obligatio ad suppeditandas vitae necessitates. Quemadmodum alibi (1. Corin. 9, 11) dicit, spiritualia vobis si impendimus, quid magni si carnalia reddatis? Itaque si Pauli necessitati subvenissent aliae ecclesiae: nihil gratuitum dedissent, sed solvissent debitum. Acceptum enim referre illi debebant evangelium. Id tamen factum negat fuisse, quia nihil expenderint causa. Quam turpis ingratitudo et quantae indignitatis plena, talem apostolum, cui ultra quam pares essent solvendo obstrictos se noverant, negligere? Quanta rursus sancti viri mansuetudo, adeo leniter ac mansueto animo ferre eorum inhumanitatem, ut ne acerbior quidem verbo accuset?

17. *Non quia requiram domum.* Iterum sinistram cupiditatis immodicam opinionem se reiecit: ne obliquam insinuationem esse putent, quasi omnium vices soli subire debeant: ipse autem eorum facilitate abutatur. Testatur ergo se non tam suo, quam ipsorum commodo ita consulere. Dum accipio, inquit, et vobis, tantundem vobis accrescit. Sunt enim totidem nomina quae expensa feratis in tabulas rationum. Pendet huius verbi sensus ab illa similitudine permutationis, aut compensationis in re pecuniaria.

18. *Accepi omnia, et abundo.* Expressius se habere affirmat quantum satis sit, et illorum liberalitatem ornat egregio testimonio, quum dicit se impletum. Erat procul dubio mediocris summa quam miserant: sed illa mediocritate abundare se dicit ad satietatem. Verum praestantius est elogium muneris quod sequitur, quum illud appellat sacrificium Deo

acceptum, et oblatum in odorem bonae fragrantiae. Quid enim optari potest melius quam ut beneficia nostrum sint oblationes, quas Deus a manibus nostris accipiat, et quarum odore delectetur? Eadem ratione dicit Christus, quidquid feceritis uni ex minimis istis nomine meo, mihi fecistis. Sed metaphora sacrificiorum multum addit ponderis: qua docemur, non modo hominibus impendi quod Deus mandat caritatis officium, sed spirituales sacramque ipsi Deo cultum praestari. Sicut in epistola ad Hebraeos habetur, talibus hostiis rite litari. Vae autem nostrae ignaviae, quod quum Deus ad sacerdotii honorem tam benigne nos invitet, sacrificia etiam in manu porrigat: neque illi sacrificamus, et quae destinata erant ad sacras oblationes, non tantum consumimus in usus profanos, sed flagitiose prodigimus in pollutissimas corruptelas. Arae enim quibus imponi debebant ex facultatibus nostris sacrificia, pauperes sunt et servi Christi. Illis neglectis, alii in luxum omne genus, alii in gulam, alii in lenocinia, alii in palatia dissipant.

19. *Deus autem meus implebit.* Alii legunt: Impleat, in optativo: quod tametsi non reicio, magis tamen probo alteram lectionem. Nominatim Deum vocat suum, quia ille sibi factum imputat et agnoscit quidquid servis suis praestatur. Vere ergo in agro Domini seminauerant, unde speranda erat certa et copiosa messis. Neque tantum in futura vita mercedem illis promittit, sed etiam quoad praesentis vitae. Ac si diceret: Ne putetis vos opibus imminutos: Deus, cui servio, abunde sufficiet quidquid vobis opus erit. Particula in gloria resolvi debet in adverbium gloriose, pro magnifica, ut splendide. Sed addit per Christum, cuius nomine gratum Deo est quidquid facimus.

20. *Porro Deo et patri.* Potest generalis gratiarum actio, qua claudat epistolam: vel specialiter ad proximum membrum de liberalitate Paulo impensa referri. Nam quod illi subvenerant Philipenses, ita debuit illis referre acceptum, ut agnosceret subventum sibi Dei misericordia.

22. *Salutans vos.* In salutationibus primos nominat suos contubernales, postea omnes sanctos in genere: hoc est, totam romanam ecclesiam, sed praecipue domesticos Neronis. Quod observatu dignum est. Neque enim vulgare specimen est divinae misericordiae, quod evangelium in illam scelerum omnium et flagitiorum abyssum penetraverit. Ac eo quidem admirabilius, quo rarius est exemplum, sanctitatem in aulis regnare. Quod nonnulli conieciarunt, hic Senecam inter alios designari, nihil habet coloris. Nam neque ullo unquam vel minimo indicio se Christianum probavit. Neque erat ex domo Caesaris, sed senator et praetorius.

cumcisione, ciborum abstinencia, aliisque externis exercitiis loquitur: quibus perperam Dei cultum alligabant. Item de praepostero angelorum cultu, quos in vicem Christi subrogabant. Et circumcisionis occasione adductus, obiter etiam attingit quale officium, et qualis fuerit caeremoniarum natura: unde constituit, per Christum fuisse abrogatas. Haec usque ad finem secundi capitis. Capite tertio, vanis illis praeceptionibus, ad quarum observationem fideles adigere volebant pseudoapostoli, opponit vera pieta-

tis officia, quibus nos occupari vult Dominus. Et ■ fonte ipso orditur, hoc est, mortificatione carnis et vitae novitate: unde rivos deducit, hoc est, particulares exhortationes, alias quae ad omnes pariter Christianos, alias quae privatim ad certos homines spectent, pro ratione vocationis. *Principio quarti capitis idem argumentum prosequitur: deinde ubi se commendavit eorum precibus, multis signis declarat quantopere ipsos amet, ac eorum saluti cupiat consulere.*

COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM AD COLOSSENSES.

ARGUMENTUM.

Tres fuerunt urbes vicinae in Phrygia, quarum in hac epistola mentionem facit Paulus: Laodicea, Hierapolis, et Colossae: quas sub imperio Neronis terrae motu concidisse, Orosius testis est. Itaque non multo post scriptam epistolam luctuoso perinde ~~in~~ horribili casu tres celebres ecclesiae perierunt. Insigne scilicet divini iudicii speculum: siquidem nobis oculi non deessent. Colossenses non a Paulo quidem, fideliter tamen et pure ab Epaphra et aliis ministris instituti fuerant in evangelio. Verum statim cum suis zizaniis obrepserat Satan, pro solenni perpetuoque suo more, ut rectam illic fidem perverteret. Putant aliqui, duo fuisse hominum genera, qui abducere tentarent Colossenses ab evangelii puritate. Hinc enim philosophos de astris, de fato, et similibus nugis disputando: Iudaeos autem illinc suas caeremonias urgendo, multas nebulas obduxisse quae Christum obruerent. Sed qui ita sentiunt, moventur nimis levi coniectura: quia scilicet Paulus de thronis, et potestatibus, et coelestibus creaturis meminit. Nam quod addunt etiam nomen elementorum, plusquam ridiculum est. Sed quia mihi aliorum opiniones refellere non est propositum, tantum dicam quid mihi videatur, et quod firmis rationibus licet colligere. Primum satis patet ex Pauli verbis, in hoc fuisse nebulones istos ut Christum cum Mose miscerent, et una cum evangelio retinerent legis umbras: unde probabile est fuisse Iudaeos. Quia autem speciosis fucis pingebant suas fallacias: ideo Paulus inanem philosophiam appellat. Quamquam simul (meo iudicio) ad argutias quibus ludebant in hoc vocabulo respexit, subtiles illas quidem, sed tamen futes et profanas. Aditum enim ad Deum per angelos commiscebantur, et multas eiusmodi speculationes ingerebant, quales in libris Dionysii de coelesti hierarchia continentur, ex schola Platonicorum haustae. Hic ergo scopus est praecipuus ad quem tendit, ut in Christo omnia esse doceat: ideoque ipsum unum satis superque debere esse Colossensibus. Verum hunc tenet

ordinem. Post inscriptionem sibi usitatam, illos laudando attentiores ad ~~in~~ audiendum reddit. Deinde ut novis omnibus et alienis commentis viam praeccludat, testimonium doctrinae reddit, quam ab Epaphra prius receperant. Postea dum fidei augmentum illis precatur ~~in~~ Domino, innuit adhuc nonnihil illis deesse: ut sibi viam sternat ad firmiorem catechesin. Ex adverso divinam erga ~~in~~ gratiam suis elogiis praedicat, ne ~~in~~ parvifaciant. Sequitur catechesis, in qua omnes salutis nostrae partes in solo Christo sitas ~~in~~ docet: ne quid alibi quaerant. Et eos quidquid est honorum in Christo consequutos esse commemorat, quo diligentius conservare ad extremum studeant. Ac ~~in~~ vel unum hoc caput abunde sufficit, ut epistolam hanc, quantumvis brevem, habeamus instar incomparabilis thesauri. Quid enim in tota coelesti doctrina maius quam Christum habere graphice depictum: ut eius virtutem, officium, et ~~in~~ qui ab eo nobis proveniunt fructus, perspicere liceat? Nam et hoc maxime uno differimus a papistis, quod quum utrique nominemur Christiani, ~~in~~ profiteamur ~~in~~ in Christum credere, illi sibi fingunt lacerum, deformatum, exinanitum sua virtute, officio suo nudatum: denique talem ut potius spectrum sit, quam Christus ipse: nos autem amplectimur, qualis hic describitur a Paulo, vivum scilicet ~~in~~ efficacem. Itaque, ut uno verbo dicam, verum Christum haec epistola ~~in~~ fictitio discernit. Quo nihil nec melius, nec praestantius desiderari potest. Circa finem primi capitis auctoritatem sibi rursum ~~in~~ persona sibi imposita conciliat: et magnifice commendat evangelii dignitatem. Secundo capite clarius aperit quam habuerit scribendi causam: nempe ut occurreret periculo quod illis instare videbat: ubi de ~~in~~ erga ~~in~~ amore obiter tractat: ut agnoscant suam salutem illi curae ~~in~~. Inde ad exhortationem transit, qua superiorem doctrinam quasi ad praesentem usum accommodat: ~~in~~ et iubet ipsos in solo Christo conquiescere, et vanitatis damnat quidquid est extra Christum. Nominatim de cir-

CAPUT I.

1. *Paulus apostolus Iesu Christi, per voluntatem Dei, et Timotheus frater, 2. sanctis qui sunt Colossis, et fidelibus fratribus in Christo: gratia vobis et pax a Deo patre nostro, et Domino Iesu Christo. 3. Gratias agimus Deo et Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes, 4. audita fide vestra, quae est in Christo Iesu, et caritate erga omnes sanctos, 5. propter spem repositam vobis in coelis, de qua prius audistis per sermonem veritatis, nempe evangelii, 6. quod ad vos pervenit: quemadmodum et in universo mundo fructificat et propagatur, sicut etiam in vobis, ex quo die audistis et cognovistis gratiam Dei in veritate. 7. Quemadmodum et didicistis ab Epaphra dilecto conservo nostro, qui est fidelis erga vos minister Christi: 8. qui etiam nobis manifestavit caritatem vestram in spiritu.*

1. *Paulus apostolus.* Iam saepius dictum est quorsum pertineant istae inscriptiones. Quia autem Colossensibus nunquam visus fuerat: ideoque apud ipsos nondum tam firma erat eius auctoritas, ut solum privatum nomen sufficeret: Dei voluntate ordinatum ■ Christi apostolum praefatur. Unde sequebatur, eum non temere facere quod ignotis scriberet: eo quod legatione sibi a Deo mandata fungeretur. Neque enim uni ecclesiae addictus erat, sed ad omnes patebat eius apostolatus. Sanctorum nomen, quod illis tribuit, magis honorificum est: sed fratres fideles appellans, blandius ea, quae nobis confert. Reliqua ex superioribus Epistolis petenda.

3. *Gratias agimus Deo.* Fidem Colossensium et caritatem laudat, quo eos ad pergendi alacritatem et constantiam melius confirmet. Deinde quum talem de ipsis persuasionem se habere ostendit, eorum animos sibi conciliat, quo sint ad recipiendam suam doctrinam magis propensi ac dociles. Semper observandum, quod gratulationis loco gratiarum actione utitur. Quo docet, in omni gaudio protinus debere nobis occurrere memoriam divinae bonitatis: quia eius beneficium est quicquid nobis laetum ac felix contingit. Suo praeterea exemplo nos admonet ut non tantum ea, quae nobis confert Dominus, sed etiam quae aliis, gratiarum actione

prosequamur. Sed quibus de rebus gratias agit Domino? De fide et caritate Colossensium. Ergo utrumque dari a Deo fatetur: alioqui ficta esset gratiarum actio. Et quid habemus, nisi ex eius liberalitate? Quod si inde minima quaeque nobis proveniunt, quanto magis fatendum est hoc idem de istis duobus donis in quibus tota praestantiae nostrae summa posita est?

Deo et patri. Ita resolve, Deo qui pater est Christi. Neque enim alium Deum fas nobis est cognoscere quam qui se nobis in Filio suo exhibuit. Atque haec clavis est quae nobis ianuam sola reseat, si volumus ad verum Deum accedere. Nam et ideo nobis pater est, quia in filio unigenito nos complexus est, et in eodem paternum suum favorem nobis speculandum proponit.

Semper pro vobis. Alii sic exponunt: Gratias agimus Deo semper pro vobis: hoc est, assidue. Alii autem: Orantes pro vobis semper. Potest etiam sic exponi: Quoties pro vobis oramus, simul gratias agimus Deo. Atque hic est simplicior sensus: Gratias agimus Deo, et simul oramus. Quo significat, nunquam tam perfectum ■■ fidelium statum in hoc mundo, ut non semper aliquid desit. Nam et qui optime coepit, potest quotidie centies deficere: et continuos progressus facere necesse est, ubi adhuc sumus in itinere. Sic ergo de gratiis iam acceptis meminerimus gaudendum esse, et agendas Deo gratias, ut perseverantiam et incrementa simul ab eo petamus.

4. *Audita fide vestra.* Hoc et amoris erga illos at curae pro ipsorum salute incitamentum erat, quum audiret, fide et caritate eos excellere. Et certe hanc vim erga nos habere debet tam praestantia Dei dona, ut, ubicunq; apparent, nos rapiant in amorem sui. Fidem in Christo dicit, ut semper meminerimus, proprium fidei scopum esse Christum. Caritatem ponit erga sanctos non ut alios excludat, sed quia ut quisque nobis in Deo coniunctus est, ita peculiari amore illum debemus arctius complecti. Vera igitur caritas ad universos homines se extendit, quia et omnes caro nostra sunt et ad imaginem Dei creati: sed quantum ad gradus, initium ■ domesticis fidei faciet.

5. *Propter spem repositam vobis in coelis.* Neque

enim unquam otiosa in nobis erit spes vitae aeternae, quin dilectionem in nobis pariat. *Necesse enim est ut qui thesaurum vitae sibi in coelis reconditum esse certo persuasus est, neglecto mundo illuc adspiret. Meditatio autem coelestis vitae affectus nostros tam ad Dei cultum quam ad studia caritatis rapit.* Abutuntur hoc testimonio sophistae ad extollenda operum merita, quasi spes salutis ex operibus penderet: sed frivolum est argumentum. Neque enim sequitur, in operibus spem ideo fundatam esse, quia nos ad studium bene vivendi exstimulet: quum ad id nihil efficacies sit quam gratuita Dei bonitas, quae omnem operum fiduciam in nihilum redigit. Caeterum metonymia est in verbo spei: quia capitur pro re sperata. Nam spes in animis nostris est gloria, quam speramus in coelis. Sed tamen quum dicit, spem nobis in coelo esse repositam, significat, perinde certos debere esse fideles de promissione aeternae felicitatis, ac si iam thesaurum haberent certo in loco reconditum.

De qua prius audistis. Quia res est supra caput mentis nostrae salus aeterna: ideo addit, illius certitudinem per evangelium allatam fuisse Colossensibus. Et simul praefatur se nihil allaturum novi: sed tantum hoc agere ut in recepta prius doctrina eos confirmet. Erasmus transtulit sermonem veracem evangelii. Nec me latet, more hebraico genitivum saepe loco epitheti sumi apud Paulum: sed hic verba Pauli maiorem habent emphasisin. Nam κατ' ἐξοχὴν evangelium nominat sermonem veritatis, honoris causa: quo solidius firmisque insistant in revelatione illinc accepta. Ita nomen evangelii appositively contextitur.

6. *Quemadmodum et in universo mundo fructificat.* Hoc ad piorum tam confirmationem quam consolationem valet, videre longe lateque evangelii effectum multis ad Christum colligendis. Non pendet quidem eius fides in successu, ut ideo credamus quia multi credunt. Etiam si universus mundus deficiat, etiam si coelum ipsum ruat: non debet vacillare pii hominis conscientia: quia Deus nihilominus, in quo fundata est, verax manet. Sed hoc non obstat quominus adiuvetur fides nostra, quoties Dei virtutem perspicit: quae certe eo potentius se exerit, quo plures Christo lucrifunt. Adde quod in multitudine credentium tunc perspiciebatur tot vaticiniorum complementum, quae Christi regnum ab oriente in occidentem extendunt. An hoc parvum est, aut vulgare fidei adminiculum, oculis impletum cernere de regno Christi per omnes orbis regiones dilatando, quod prophetae longe ante praedixerant? Quod dico, nemo est fidelium qui non in se experiat. Voluit igitur Paulus Colossenses hac sententia magis animare: ut passim respiciendo evangelii fructum et augmenta, illud alacriore zelo amplecterentur. Ἀδελφόμενον in quibusdam exem-

plaribus non legitur, quod ego verti propagari: quia tamen contextui erat aptius, nolui omittere. Et apparet ex veterum commentariis hanc lectionem semper magis fuisse usitatam.

Ex quo die audistis et cognovistis gratiam. Laus docilitatis, quod statim amplexi sunt doctrinam: laus constantiae, quod in ea perstiterunt. *Et proprie vocatur evangelii fides, gratiae Dei cognitio: quia nemo unquam evangelium gustavit, nisi qui se Deo reconciliatum sciret, et salutem apprehenderet in Christo oblatam.* In veritate, significat vere et absque fuco. Nam sicut ante testatus est, evangelium esse indubiam veritatem: ita nunc addit, sincere illis fuisse traditum: idque ab Epaphra. Nam quum omnes evangelium iactent, multi autem mali sint operarii, quorum vel ignorantia, vel ambitione, vel avaritia, illius puritas adulteratur: magnopere refert, discerni fidos ministros a minus probis. Neque enim satis est, evangelii nomen tenere: nisi sciamus hoc esse verum evangelium, quod in Paulo et Epaphra praedicatum est. Quare suo calculo Paulus confirmat doctrinam Epaphrae: ut Colossenses in ea retineat, eademque opera ipsos revocet in nebulae, qui alienas doctrinas inducere moliebantur. Et simul ornat ipsum Epaphram insigni titulo, quo plus autoritatis habeat. Reddit postremo amabilem Colossensibus, quum testem ipsum sibi fuisse dicit eorum caritatis. Hoc ubique satagit Paulus, ut quos fideliter Christo servire novit, sua commendatione carissimos ecclesiis reddat: sicut e converso in hoc toti sunt Satanae ministri ut in fidei pastoribus simplicium animos sinistris sermonibus alienent. Caritatem in spiritu, pro spirituali dilectione accipio cum Chrysostomo: cui in superioribus non assentior. Porro spiritualis dilectio est, quae non respicit mundum: sed pietatis auspiciis est consecrata, et quasi interioriorem habet radicem, quum amicitiae carnales ab externis causis pendeant.

9. *Propterea nos quoque ex quo die audivimus, non cessamus pro vobis orare, et petere ut impleamini cognitione voluntatis ipsius in omni sapientia et prudentia spirituali: 10. ut ambuletis digne Deo, in omne obsequium, in omni bono opere fructificantes, et crescentes in cognitione Dei: 11. omni robore roborati, secundum potentiam gloriae ipsius, in omnem tolerantiam et patientiam, cum gaudio.*

9. *Propterea nos quoque.* Sicut in gratulatione amorem erga eos prius ostendit: ita nunc in studio precandi. Et ut in quibusque magis conspicua est Dei gratia: ita peculiariter amplecti et colere debemus, ac de illorum salute solliciti. Quid autem illis precatur? Ut Deum plenius cognoscant. Quo subinducit, illis adhuc

deesse nonnihil, ut sibi ad eos instituendos viam sternat, et ampliori doctrinae audientiam conciliet. Qui enim se assequutos esse putant quidquid scitu dignum est, spernunt ac fastidiunt quidquid ulterius affertur. Hanc igitur persuasionem tollit Colossensibus, ne sit illis impedimento quominus libenter proficiant, ac limari patiantur quod est in illis inchoatum. Quam vero cognitionem illis optat? Nempe divinæ voluntatis. Quo verbo quaelibet hominum commenta, et quasvis speculationes alienas a verbo Dei refutat. Neque enim alibi quam in verbo quaerenda est eius voluntas. Adiungit, in omni sapientia: quo significat unicam recte sapiendi regulam esse voluntatem illam Dei, cuius meminerat. Quisquis enim simpliciter ea scire cupit quæ placuit Deo revelare, is demum novit quid sit recte sapere: si quid ultra appetamus, id nihil erit quam desipere modum non tenendo. Per vocabulum σοφείας, quod prudentiam vertimus, intelligo diiudicationem, quæ ex intelligentia manat. Utraque spiritualis vocatur Paulo: quia non aliter ad eas pervenitur quam spiritus directione. Animalis enim homo non percipit ea quæ Dei sunt. Quamdiu reguntur homines carnis suæ sensu, habent ipsi quoque suam sapientiam, sed quia mera est vanitas, utcumque in ea sibi placeant. Videmus qualis sit theologia sub papatu, quid contineant philosophorum libri, quam sapientiam in pretio habeant profani homines. Sed meminerimus, eam quæ sola commendatur a Paulo, inclusam esse in Dei voluntate.

10. *Ut ambuletis digne Deo.* Primum docet quis spiritualis intelligentiæ sit finis, et quorsum in Dei schola proficiendum sit: nempe ut vivamus digne Deo, hoc est, ut appareat in vita nostra non frustra nos a Deo fuisse edoctos. Quicumque ad hunc scopum non dirigunt sua studia, fieri potest ut multum sudent ac laborent, sed nihil quam vagantur per ambages, nullo profectu. Deinde admonet, hoc in primis agendum nobis esse, si velimus ambulare digne Deo, ut totum vitæ cursum ad Dei voluntatem conferamus, proprio sensu abdicato, cunctisque carnis nostræ affectibus valere iussis. Quod etiam iterum confirmat, quum addit, in omne obsequium, vel (ut vulgo loquuntur) complacentiam. Ergo si quaeritur quænam sit vita Deo digna: teneatur semper hæc Pauli definitio, nempe eam esse quæ, relictis hominum placitis, relicto denique totius carnis ingenio, ad unius Dei obsequium exigitur. Hinc sequuntur bona opera: quos fructus nobis Deus requirit.

Crescentes in cognitione Dei. Iterum repetit non eo usque ipsos pervenisse quin novis augmentis indigeant. Quæ admonitione eos præparat et quasi manducit ad proficiendi studium: quo se promptos ad audiendum docilesque exhibeant. Quod autem

Colossensibus hic dicitur, sibi dictum universi fideles accipiant: atque hinc colligant communem exhortationem, semper esse in pietatis doctrina crescendo usque ad mortem.

11. *Omni robore roborati.* Quemadmodum illis antea precatus est tam sanam intelligentiam, quam rectum eius usum: ita etiam nunc animum et constantiam precatur. Hoc modo eos admonet suæ imbecillitatis, quia fortes negat fore nisi auxilio Domini. Neque id modo, sed ut magis hanc gratiam amplificet, addit, secundum potentiam ipsius gloriosam. Ac si diceret, tantum abesse ut quis suapte virtute fretus stare queat, ut magnifice Dei virtus se demonstret, nostræ infirmitati opitulando. Postremo qua in re explicare se debeat robur fidei, docet, nempe in omni patientia et tolerantia. Nam et assidue cruce exercentur in hoc mundo: et mille quotidie tentationes se ingerunt ad eos opprimendos: et nihil vident eorum quæ Deus promisit. Mira igitur patientia se muniant oportet: quo impleatur illud Iesaiæ (30, 15), In spe et silentio erit fortitudo vestra. Particulam cum gaudio cum hac sententia ¹⁾ connectere melius est. *Etsi enim diversa lectio apud Latinos usitatio est: in hanc tamen magis consentiunt graeci codices: et certe non sustinetur patientia, nisi animi alacritate: nec unquam forti animo stabit, nisi cui suavis erit sua conditio.*

12. *Gratias agentes Deo et patri, qui nos fecit idoneos ad participationem hæreditatis sanctorum in lumine:* 13. *qui eripuit nos ex potestate tenebrarum, et transtulit in regnum filii sui dilecti:* 14. *in quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum:* 15. *qui est imago Dei invisibilis, primogenitus universæ creaturæ:* 16. *quoniam in ipso creata sunt omnia, tum quæ in coelis sunt, tum quæ super terram: visibilia et invisibilia: sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates.* 17. *Omnia per ipsum et in ipsum creata sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant.*

12. *Gratias agentes.* Iterum redit ad gratulationem, ut hac occasione recenseat quibus beneficiis donati sint per Christum. Atque ita ingreditur in plenam Christi descriptionem. Hoc enim unicum erat remedium Colossensibus adversus omnes insidias quibus eos tentabant pseudoapostoli, probe tenere quid esset Christus. Unde enim fit ut circumferamur tot variis doctrinis, nisi quia nobis non est perspecta Christi virtus? Solus enim Christus facit ut subito alia omnia evanescant. Itaque nihil est quod tantopere molitur Satan, quam nebulas

¹⁾ aliqui connectunt. Et optime quadraret quia non sustinetur patientia nisi animi alacritate. Verum quia diversa lectio est usitatio, et sensum habet aequè congruentem, nolui ab ea discedere

obducere ad Christum obscurandum: quia scit, hoc modo ianuam apertam esse quibusbilibet mendaciis. Haec igitur sola est ratio tam retinendae, quam restituendae purae doctrinae, Christum ponere ob oculos qualis est cum bonis suis omnibus: ut virtus eius vere sentiatur. Hic non agitur de nomine. Papistae communiter nobiscum unum Christum confitentur: quantum interea inter nos et illos interest? Nempe quia illi, dum confessi sunt Christum esse filium Dei, virtutem eius transferendo ad alios, hucque et illuc distrahendo, prope inanem ipsum relinquunt: saltem spoliant eum magna parte suae gloriae: ut nominetur filius Dei, non sit tamen qualem pater erga nos esse voluit. Quod si papistae ex animo reciperent quae hoc capite continentur, mox inter nos conveniret: sed concideret totus papatus, quia non stat nisi Christi ignoratione. Hoc procul dubio agnosceret quisquis statum primi huius capitis considerabit. Nihil enim aliud hic agitur, nisi ut sciamus Christum esse principium, medium, et finem: ab ipso omnia petenda: extra ipsum nihil esse, nec posse inveniri. Nunc igitur sedulo et acriter observent lectores, quibus coloribus Christum nobis Paulus depingat.

Qui nos fecit idoneos. Adhuc de patre loquitur: quia est principium et causa efficiens (ut loquuntur) nostrae salutis. Ut nomen Dei maiestatem clarius exprimit, ita nomen patris clementiam et benevolum affectum. Utrumque intueri nos in Deo convenit, ut maiestas timorem et reverentiam nobis inculcat, paternus amor fiduciam nobis conciliet. *Itaque haec duo non frustra coniunxit Paulus: si tamen placet lectio quam sequutus est vetus interpres, cui suffragantur velutissimi quidam graeci codices. Quamquam nihil erit absurdi si dicamus patris voce fuisse contentum.* Deinde sicuti necesse est gratiam eius incomparabilem patris nomine exprimi: ita etiam non minus necesse est nos Dei nomine rapi in admirationem tantae bonitatis, quod is, qui Deus est, eo usque se demiserit. Cuius autem beneficii Deo agit gratias? Quod se et alios reddiderit idoneos ad participandam sanctorum haereditatem. Nasceretur enim filii irae, exsules in regno Dei: sola est Dei adoptio quae nos efficit idoneos. Adoptio autem a gratuita electione pendet. Spiritus regenerationis, est adoptionis sigillum. Addidit, in lumine, ut esset antitheton quod tenebris regni Satanæ opponeretur.

13. *Qui eripuit nos.* En principium salutis nostrae, quum nos Deus eripit e profundo exitii in quo demersi sumus. Nam ubi abest eius gratia, illic tenebrae: quemadmodum habetur apud Iesaiam (60, 2), Ecce tenebrae operient terram, et caligo populos: super te autem orietur Dominus, et gloria eius in te videbitur. Primum nos ipsi tenebrae vocamur: deinde totus mundus: et Satan princeps

tenebrarum, sub cuius tyrannide tenemur vincti, donec Christi manu asseramur. Hinc collige, totum mundum cum fucata sua et sapientia, et iustitia, nihil quam tenebras censerī coram Deo: quia nulla lux extra Christi regnum.

Transulit in regnum. Haec iam auspicia nostrae beatitudinis, quum transferimur in Christi regnum: quia transimus in morte in vitam. Hoc quoque ascribit Paulus Dei gratiae: ne quis proprio cursu tantum bonum assequi se putet. Quemadmodum igitur opus Dei est nostra in peccati et mortis servitute liberatio: ita et transitus in Christi regnum. Christum vocat filium dilectionis, vel Deo patri dilectum: quia solus est in quo acquiescit eius anima: ut habetur Matth. 17, 5, et per quem alii omnes diliguntur. Sic enim sentiendum est, nos aliter non esse Deo gratos quam per Christum. *Nec dubium est quin oblique hostile dissidium notare velit Paulus, quod est hominibus cum Deo usque dum in mediatore dilectio refulgeat.*

14. *In quo habemus redemptionem.* Iam ordine persequitur, omnes salutis nostrae partes in Christo contineri: et ipsum solum, ut est principium omnium et finis, debere eminere et conspicuum cerni supra omnes creaturas. Primo dicit in eo nos habere redemptionem: et eam continuo interpretatur remissionem peccatorum. Haec enim duo inter se appositively cohaerent. Nam certe Deus, peccata nobis remittendo, ab aeternae mortis reatu nos eximit. Haec nostra libertas, haec adversus mortem gloriatio, quod nobis peccata non imputantur. Hanc redemptionem dicit acquisitam esse Christi sanguine: nam sacrificio mortis eius expiata sunt omnia mundi peccata. Meminerimus ergo, hoc unum esse reconciliationis pretium: ideoque blasphemiam esse quicquid de satisfactionibus papistae nugantur.

15. *Qui est imago Dei invisibilis.* Altius ascendit, disserendo de Christi gloria. Imaginem Dei invisibilis appellat: quo significat eum solum esse, per quem Deus alioqui invisibilis nobis manifestatur, secundum illud, Deum nemo vidit unquam: unigenitus qui est in sinu Patris, ipse nobis manifestavit (Iohann. 1, 18). Scio qualiter veteres exponere soleant. Quia enim certamen habebant cum Arianis, aequalitatem filii cum patre et *ὁμοσταύ* urgent: interea tacent quod est praecipuum: quomodo pater in Christo se nobis cognoscendum exhibeat. Quod in vocabulo imaginis totum suum praesidium constituit Chrysostomus, dum contendit, creaturam non posse dici creatoris imaginem: nimis infirmum est. Imo in Paulo refellitur, cuius verba sunt (1. Corin. 11, 7): Vir est imago et gloria Dei. Ne quid ergo habeamus nisi solidum, notandum est, nomen imaginis non praedicari de essentia, sed habere ad nos relationem. Ideo enim imago

Dei Christus, quia Deum quodammodo nobis facit visibilem. Quamquam inde etiam colligitur *ὁμοῖος*. Neque enim Deum vere Christus repraesentaret, nisi verbum esset Dei essentiale: quando hic non agitur de iis, quae per communicationem in creaturas etiam competunt: sed agitur de perfecta Dei sapientia, bonitate, iustitia et potentia: quibus repraesentandis nulla creatura sufficeret. Erit igitur nobis in hoc vocabulo validum telum adversus Arianos: sed tamen ab illa relatione, quam dixi, incipiendum, non insistendum in sola essentia. Summa est, Deum in se, hoc est, in nuda sua maiestate, esse invisibilem: nec tantum corporeis oculis, sed humanis etiam mentibus: revelari autem nobis in solo Christo, ut eum tanquam in speculo contemplerur. Nam in Christo suam iustitiam, bonitatem, sapientiam, virtutem, se denique totum nobis exhibet. Cavendum ergo ne alibi eum quaeramus: nam extra Christum quidquid se Dei nomine venditabit, idolum erit.

Primogenitus universae creaturae. Ratio huius appellationis mox sequitur: quoniam in ipso creata sunt omnia. Quemadmodum tertio post versu primogenitus ex mortuis dicitur, quia per ipsum resurgimus omnes. Ergo non ideo tantum primogenitus, quod tempore praecesserit omnes creaturas: seo quia in hoc a Patre sit genitus, ut per ipsum conderentur: sitque veluti hypostasis aut fundamentum omnium. Stulte autem Ariani, qui inde ratiocinabantur, esse igitur creaturam. Neque enim quid in se ipso sit, hic tractatur: sed quid in aliis efficiat.

16. *Visibilia et invisibilia.* Superior divisio coelestium et terrestrium utramque speciem comprehendebat. Sed quia de angelis praecipue hoc asserere volebat Paulus, nunc invisibilium meminit. Non igitur solum quae oculis patent coelestes creaturae, sed etiam spirituales per filium Dei conditae sunt. Quod statim sequitur, sive throni, etc. perinde valet ac si diceret, quocunque nomine censeantur. Per thronos, quidam angelos intelligunt. Sed ego potius coeleste palatium maiestatis Dei significari puto: quod non est tale somnium quale potest mens nostra capere, sed quale Deo ipsi convenit. Solem et lunam, totumque coeli ornatum conspicimus: sed gloria regni Dei a sensu nostro est abscondita: quia spiritualis est, et coelis superior. Denique per thronos intelligamus sedem illam beatae immortalitatis, quae ab omni mutatione est exempta. Reliquis nominibus angelos procul dubio designat. Eos vocat potestates, principatus, dominationes: non quia proprium aliquod regnum exerceant, aut propria virtute sint praediti: sed quia ministri sunt divinae potentiae et dominationis. Est autem usitatum, prout vim suam exserit Deus in creaturis, eatenus etiam ad ipsa transferri eius

nomina. Ita solus ipse et dominus et pater: sed patres quoque et domini, quos dignatur hoc honore. Inde fit ut tam angeli quam iudices dii nuncupentur. Quamobrem et hoc loco insigniuntur angeli magnificis elogiis: quae declarant, non quid per se valeant aut seorsum a Deo, sed quid per illos agat Deus, et quas illis functiones delegaverit. Quae ita accipere convenit, ut nihil de unius Dei gloria detrahatur. Neque enim ita suam virtutem communicat angelis, ut se imminuat: non ita per ipsos operatur, ut potentiam illis suam resignet: non ita in illis gloriam suam vult relucere, ut in ipso obscuretur. Consulto autem Paulus ita honorifice extollit angelorum dignitatem, ne quis putet obstare quominus solus Christus supra eos emineat, Itaque quasi per modum concessionis usurpat haec nomina: ac si diceret, nihil derogare Christo totam eorum excellentiam, quamlibet splendidis titulis ornentur. Qui subtilius philosophantur in his vocabulis, ut ordines angelorum inde eliciant, fruuntur suis deliciis, sed a Pauli mente certe procul discedunt.

17. *Omnia per ipsum et in ipsum creata sunt.* Quatuor rationibus angelos Christo subiicit. Ne eius gloriam obscurent, quia per ipsum sunt creati. Secundo, quia ad ipsum tanquam ad legitimum finem referri debet eorum creatio. Tertio, quod ipse semper fuerit antequam crearentur. Quarto, quod eos sustineat sua virtute, et in statu conservet. Quamquam non de solis angelis hoc affirmat, sed de toto quoque mundo. Ita filium Dei in celsissima honoris sede collocat, ut praesideat tam angelis quam hominibus cogatque in ordinem omnes creaturas in coelo et in terra.

18. *Et ipse est caput corporis ecclesiae, ipse principium, primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus ipse primas tenens:* 19. *quoniam in ipso placuit omnem plenitudinem inhabitare,* 20. *et per ipsum reconciliare omnia sibi, pacificando per sanguinem crucis eius, per ipsum, tam quae sunt super terram, quam quae sunt in coelis.*

18. *Caput corporis.* Postquam generaliter de Christi excellentia disseruit, deque summo eius in omnes creaturas principatu: iterum redit ad ea quae peculiariter ad ecclesiam spectant. In nomine capitis alii plura considerant. Et certe aliquanto post, eadem translatione utetur in hunc sensum, quod sicut caput in corpore humano vice est radice, unde vitalis facultas in omnia membra diffunditur: ita ecclesiae vitam in Christo fluere, etc. Hic vero potissimum, meo iudicio, de gubernatione loquitur. Docet igitur Christum esse solum qui potestatem habeat regendae ecclesiae, ad quem unum respicere debeant fideles, a quo pendeat cor-

poris unitas. Papistae, dum idoli sui tyrannidem probare volunt, ecclesiam causantur fore ἀκέφαλον, nisi papa tanquam caput in ea dominetur. Atqui ne angelis quidem hoc honoris concedit Paulus: nec tamen ecclesiam truncat suo capite: quia Christus ut hunc titulum sibi vendicat, ita officium vere exercet. Nec me latet cavillum quo effugiunt, papam caput esse ministeriale. Verum magis augustum est capitis nomen, quam ut ad hominem quempiam mortalem quovis colore transferri debeat, Christi praesertim iniussu. Modestius Gregorius, qui Petrum scribit praecipuum quidem esse membrum ecclesiae, ipsum tamen et reliquos apostolos sub uno capite esse membra, Epist. 92, lib. 4.

Ipsa principium. Quoniam ἀρχή interdum Graecis finem significat quo omnia referuntur, possemus accipere, Christum hoc modo esse ἀρχήν. Malo tamen ita resolvere Pauli verba, quod sit principium, quia primogenitus est ex mortuis. Nam in resurrectione est rerum omnium instauratio: *atque ita initium secundae et novae creationis, quia prior collapsa erat in ruina primi hominis.* Quia igitur Christus resurgendo regnum Dei auspicatus est, merito dicitur principium: quia tunc vere incipimus esse coram Deo, quum renovamur ut simus novae creaturae. Primogenitus ex mortuis dicitur non modo quia primus resurrexit, sed quia restituit etiam aliis vitam. *Sicut alibi vocatur primitiae resurgentium* (1. Cor. 15, 20).

Ut sit in omnibus. Inde concludit, illi competere primatum in omnibus. Nam si autor est omnium et restitutor, iure illi deberi hunc honorem constat. Quamquam particula in omnibus bifariam potest accipi: vel in omnes creaturas, vel omni in re. Sed hoc non magni refert: *quia simpliciter coguntur omnia sub eius imperium.*

19. *Quoniam in ipso placuit.* Quo magis firmum sit quod praedicavit de Christo, nunc quoque addit, ita fixum Dei providentia fuisse. *Et certe ut mysterium hoc reverenter adoremus, ad fontem illum nos revocari necesse est.* Hoc, inquit, Dei consilio factum est ut inhabitet in eo omnis plenitudo. Intelligit autem, iustitiae, sapientiae, virtutis, bonorumque omnium. Nam quidquid habet Deus, id in filium suum contulit, ut glorificetur in eo: sicut habetur Iohan. 5, 20. Simul autem admonet, hauriendum esse ex plenitudine Christi quidquid boni ad salutem nostram expetimus: quoniam ita Deo statutum est, non aliter se ac sua dona hominibus communicare quam per filium. Perinde igitur est si diceret, Christum esse nobis omnia, extra ipsum nihil nos habere. *Unde sequitur, quicumque Christo derogant, vel imminuunt eius virtutem, vel suis officiis eum spoliant, vel denique ex hac plenitudine guttam delibant, eos, quantum in se est, aeternum Dei consilium labefactare.*

20. *Et per ipsum reconciliare omnia sibi.* Hoc quoque magnificum est Christi elogium, quod non aliter quam per ipsum coniuncti esse Deo possumus. Primum reputemus, in hoc sitam nobis esse felicitatem, ut Deo adhaereamus: rursus nihil esse miserius quam ab eo esse alienatos. Pronuntiat igitur nos per solum Christum beatos esse, quia ipse vinculum sit nostrae cum Deo coniunctionis: rursus extra ipsum esse miserimos qui a Deo simus exclusi. Quod autem Christo tribuit, meminerimus esse eius proprium: ut in nullum alium huius laudis portio transcribatur. Quare subaudiendae sunt antitheses: si haec Christi praerogativa est, minime in alios competere. Nam ex professo disputat contra eos qui angelos pacificatores fingebant, per quos aditus patefieret ad Deum.

Pacificando per sanguinem crucis eius. De patre loquitur, quod propitiatus fuerit suis creaturis per Christi sanguinem. Vocat autem sanguinem crucis: quia ideo pignus et pretium nostrae cum Deo pacificationis fuit sanguis Christi, quia in cruce fusus. Victimam enim expiatricem fieri oportuit Dei filium, et peccati reatum sustinere, ut essemus iustitia Dei in illo. Sanguis ergo crucis sanguinem sacrificii significat, quod immolatum in cruce fuit ad placandum iram Dei. Addendo, per ipsum, nihil novum dicere, sed quod iam dixerat, certius exprimere, et altius etiamnum animis nostris infigere voluit: nempe sic Christum unum reconciliationis esse autorem, ut alia quaevis media excludat. Nemo enim alius pro nobis crucifixus. Ergo ipse solus est per quem et cuius gratia Deum habemus propitium.

Tam super terram, quam in coelis. Si rationales tantum creaturas intelligere libeat, erunt homines et angeli. Quamquam nihil absurdi erit, ad omnes sine acceptione extendere. Verum subtilius philosophari necesse sit, placet de angelis et hominibus esse dictum: ac de his quidem nulla difficultas quin pacificatore apud Deum indigeant. De angelis autem quaestio non facilis ad explicandum. Quorsum enim reconciliatio, ubi nullum fuit dissidium aut simultas? Multi hac ratione permoti, ita exposuerunt praesentem locum, angelos in concordiam reductos esse cum hominibus: atque ita coelestes cum terrenis rediisse in gratiam. Sed aliud sonant verba Pauli, Deum sibi reconciliasse: coacta igitur est illa solutio. Restat ut videamus qualis sit angelorum et hominum reconciliatio. Dico homines Deo reconciliatos esse, quod ante ab eo essent alienati per peccatum: quod iudicem sensuri erant in suum exitium, nisi intervenisset gratia mediatoris ad iram eius placandam. Genus ergo pacificationis inter Deum et homines fuit, quod per Christum abolitae fuerunt inimicitiae: itaque Deus ex iudice factus est pater. Inter Deum et angelos longe diversa ratio. Illic enim nulla de-

fectio, nullum peccatum: ideoque nullum divortium. Sed tamen duabus de causis angelos quoque oportuit cum Deo pacificari. Nam quum creaturae sint, extra lapsus periculum non erant, nisi Christi gratia fuissent confirmati. Hoc autem non parvum est momentum ad pacis cum Deo perpetuitatem, fixum habere statum in iustitia, ■■ casum aut defectionem amplius timeat. Deinde in hac ipsa oboedientia, quam praestant Deo, non est tam exquisita perfectio, ut Deo omni ex parte et citra veniam satisfaciatur. Atque huc procul dubio spectat sententia ista ex libro Iob (4, 18), In angelis suis reperiet iniquitatem. Nam si de diabolo exponitur, quid magnum? pronuntiat autem illic spiritus summam puritatem sordere, si ad Dei iustitiam exigatur. Constituendum igitur, non esse tantum in angelis iustitiae, quod ad plenam cum Deo coniunctionem sufficiat. Itaque pacificatore opus habent, per cuius gratiam penitus Deo adhaereant. Unde recte Paulus, qui in solis hominibus negat residere Christi gratiam: sed angelis etiam communem facit. Nec iniuria fit angelis, quum ad mediatorem ablegantur, ut eius beneficio solidam cum Deo pacem habeant. Si quis praetextu universalis notae quaestionem moveat de diabolis, an Christus eorum quoque sit pacificator: respondeo, ne impiorum quidem. Tamen fateor esse discrimen: quia his offertur beneficium redemptionis, illis non item. Sed hoc nihil ad Pauli verba, quae nihil aliud continent quam solum esse Christum per quem adhaerent Deo omnes creaturae, quae quidquam habent cum ipso coniunctionis.

21. *Et vos quum aliquando essetis alienati, et inimici cogitatione in operibus malis, 22. nunc reconciliavit in corpore carnis suae per mortem: ut sisteret vos sanctos et irreprehensibiles in conspectu suo: 23. si quidem permanetis fide fundati et firmi, et non dimoveamini a spe evangelii quod audistis: quod praedicatum est apud universam creaturam quae sub coelo est: cuius factus sum ego Paulus minister.*

21. *Et vos quum aliquando.* Nunc generalem doctrinam per hypothesin ad ipsos accommodat: ut reos ■■ maioris ingratitudinis sentiant, si patiantur ■ Christo se traduci ad nova commenta. Et ordo hic diligenter est notandus: quia magis afficit peculiaris doctrinae applicatio, ut ita loquar. Deinde ad experientiam eos revocat, ut in se agnoscant redemptionis beneficium, cuius meminerat. Ac si diceret: Vos ipsi documentum estis eius gratiae, quam ego per Christum hominibus esse exhibitam praedico. Eratis enim alienati, a Deo scilicet. Eratis inimici: nunc recepti estis in amorem. Unde id factum est? Nempe quia Dens per Christi mortem placatus vobiscum rediit in gratiam. *Quamquam in hac sententia est personae mutatio. Quod*

enim de patre hactenus docuit, nunc de Christo praedicat. Sic enim exponere necesse est, quia dicit, in corpore carnis suae. Vocabulum *διαβολας* ad auxesin positum interpretor. Ac si dixisset, penitus et toto mentis sensu abalienatos fuisse ■ Deo. Ne quis philosophice alienationem in parte aliqua esse fingat: sicuti theologi papales ad inferiores concupiscentias restringunt. Imo, inquit Paulus, quod vos Deo reddebat exosos, totam mentem occupabat. Denique exprimere voluit hominem, quantus est, prorsus dissidere a Deo et illi esse inimicum. *Sensum vertit vetus interpres, Erasmus mentem: ego cogitationis nomine usus sum, pro eo quod Galli intentionem vocant.* Nam et ea vis est graecae vocis, et Pauli sensus ita postulat. Porro nomen inimici tam passivam quam activam significationem quum habeat, utroque modo vere nobis congruit quamdiu sumus extra Christum. Nam et nascimur filii irae, et omnis carnis cogitatio simultas est adversus Deum.

In operibus malis. Ab effectis probat interius odium quod in corde latet. Nam quia se eximere ab omni culpa contendunt homines, donec palam fuerint convicti, Deus eorum impietatem externis operibus demonstrat: ut fusius tractatur Romanorum 1, 19. Porro quod de Colossensibus hic audimus, ad nos quoque pertinet. Natura enim nihil differimus. Hoc tantum interest, quod alii vocantur statim ab utero matris, quorum malitiam antevertit Deus ne in fructus manifestos erumpant: alii, postquam errarunt bonam vitae partem, in ovile reducuntur. Christo tamen pacificatore indigemus omnes, quia peccati servi sumus: et ubi est peccatum, illic inter Deum et homines inimicitia.

22. *In corpore carnis suae.* Loquutio in speciem absurda: sed perinde valet corpus carnis atque corpus humanum quod nobiscum habuit commune filius Dei. Exprimere ergo voluit eandem nobiscum naturam induisse filium Dei, hoc, inquam, humile, terrenum et infirmitatibus multis obnoxium corpus gestasse, ut mediator noster esset. Quum addit, per mortem, iterum nos ad sacrificium revocat. Filium enim Dei hominem fieri oportuit et carnis nostrae participem, ut frater noster esset: victimam fieri moriendo oportuit, ut patrem nobis placaret.¹⁾

Ut sisteret vos sanctos. Secunda pars praecipua salutis nostrae, vitae novitas scilicet. Nam his duobus membris praecipue constat totum redemptionis beneficium: peccatorum remissione, et regeneratione spirituali, Ierem. 31, 33. Hoc iam, quod dixit, magnum erat, acquisitam nobis esse iustitiam morte Christi, ut abolitis peccatis Deo grati simus. Sed nunc aliud accedere aequae praeclarum docet, nempe

¹⁾ *Editiones priores addunt: Carnis eius malum quam suae, quia refert quid pater egerit per Christum.*

spiritus sancti donationem, qua reformamur ad imaginem Dei. Et locus est observatione dignus, non conferri nobis gratuitam iustitiam in Christo, quin spiritu etiam regeneremur in oboedientiam iustitiae: quemadmodum alibi (1. Corin. 1, 30) docet, Christum nobis factum esse iustitiam et sanctificationem. Illud consequimur acceptatione gratuita: hoc autem dono spiritus sancti, dum novi homines efficimur. Utriusque autem gratiae individuus est nexus. Cacterum notemus sanctitatem hanc inchoatam esse in nobis duntaxat, et in dies progressus facere: sed non fore perfectam, donec Christus ad omnium instaurationem apparuerit. Nam perperam olim Coelestini et Pelagiani hoc loco abutebantur, ut excluderent gratiam remissionis peccatorum. Fingebant enim perfectionem in hoc mundo, quae Dei iudicio satisfaceret, ut supervacua esset misericordia. Paulus autem nequaquam hic docet quid in hoc mundo impleatur: sed quis finis sit vocationis nostrae, et quae bona nobis in Christo afferantur.

23. *Si quidem permanetis.* Hortatio ad perseverantiam, qua admonet irritum fore quidquid hactenus gratiae illis collatum erat, nisi maneant in sinceritate evangelii. Atque ita significat eos adhuc esse in profectu, nondum metas attigisse. Nam tunc insidiis pseudoapostolorum periclitabatur apud eos fidei stabilitas: graphice autem depingit fidei certitudinem, quum in ea iubet Colossenses fundatos esse ac stabiles. Neque enim similis est fides opinionationi, quae variis motibus quatitur: sed habet firmam constantiam, quae omnibus inferorum machinis resistat. Itaque tota papalis theologia nunquam vel tenuem gustum verae fidei dabit: quae pro axiomate habet, semper esse dubitandum tam de praesenti statu gratiae, quam de finali perseverantia. Postea etiam relationem notat quae fidei est cum evangelio, quum dicit tunc fore stabiles in fide Colossenses si non labefactentur a spe evangelii: hoc est, quae per evangelium nobis affulget. Nam ubi evangelium, illic spes est salutis aeternae. Sed meminerimus, summam omnium in Christo contineri. Ideo hic fugere doctrinas omnes praecipit quae a Christo abducunt, ut alibi occupentur hominum mentes.

Quod audistis. Quia evangelii nomen superbe etiam iactare solent pseudoapostoli qui Christum lacerant et conscindunt: et hoc usitatum Satanae artificium, falso evangelii praetextu conscientias turbare: ut confusa sit evangelii veritas: ideo nominatum Paulus asserit hoc genuinum, hoc indubium esse evangelium quod audierant Colossenses, ab Epaphra scilicet, ne aurem praeberent contrariis doctrinis. Addit praeterea confirmationem, illud ipsum esse quod per totum orbem praedicatum sit. Non vulgaris, inquam, est ista confirmatio, quum audiunt se habere universalem ecclesiam sibi consentientem: nec se aliud doctrinae genus sequi,

quam quod apostoli pariter docuerint, et ubique receptum sit. Ridicula autem papistarum iactantia, quod doctrinam nostram hoc argumento impugnant, quia non ubique praedicetur cum approbatione et applausu, quia paucos habeamus consentientes. Neque enim, si rumpantur, hoc nobis unquam eripient, nihil aliud hodie nos tradere, quam olim praedicatum sit a prophetis et apostolis, totoque sanctorum choro oboedienter receptum. Neque enim evangelium Paulus approbari voluit omnium saeculorum consensu: ut si repudiaretur, vacillaret eius autoritas. Sed potius ad illud Christi mandatum respexit: Ite, praedicare evangelium universae creaturae, quod pendet ex tot vaticiniis prophetarum, quae regnum Christi in totum orbem propagatum iri denuntiabant. Quid ergo aliud sibi vult Paulus his verbis, quam aquis illis vivis irrigatos etiam fuisse Colossenses, quae in Ierusalem ortae, per totum orbem fluxurae erant? Nos quoque non frustra, nec sine eximio fructu et consolatione gloriamur, nos illud idem habere evangelium quod ex edicto Domini praedicatum fuit inter omnes populos, quod ab omnibus ecclesiis receptum, in cuius professione vixerunt ac mortui sunt omnes pii. Nec vulgare adiumentum est nobis adversus tot insultus munientis consensus universae ecclesiae, quae quidem digna est tam insigni titulo. Et libenter Augustino subscribimus, qui hoc praecipue argumento refellit Donatistas, quod evangelium afferant inauditum et incognitum omnibus ecclesiis. Merito sane. Nam si verum est evangelium quod nulla ecclesiae approbatione obsignatum proponitur, sequitur, inanes et falsas esse tot promissiones, quibus praedicatur in totum orbem perferenda evangelii praedicatio: et quae affirmant, colligendos esse ex omnibus populis et regionibus filios Dei, etc. Papistae autem quid? Prophetis et apostolis valere iussis, praeterita veteri ecclesia, suam ab evangelio defectionem pro consensu catholicae haberi volunt. Quid simile? Ergo quum de consensu ecclesiae disputatio est, ad apostolos eorumque praedicationem redeamus: ut hic Paulus facit. Porro ne quis superstitiose universalem notam accipiat: nihil aliud significat Paulus, quam passim longe lateque esse praedicatum.

Cuius factus sum. Agit etiam de sua persona, quod operae pretium erat. Semper enim cavendum ne temere nos ingeramus ad officium docendi. Ergo sibi munus iniunctum esse testatur, ut sibi ius et autoritatem conciliet. *Et quidem suum apostolatam sic cum eorum fide coniungit, ut respuere eius doctrinam nequeant, nisi evangelium quod amplexi sunt, deserendo.*

24. *Nunc gaudeo in passionibus pro vobis, et adimpleo ea quae desunt afflictionibus Christi in carne mea, pro corpore eius, quod est ecclesia: 25. cuius factus sum minister, secundum dispensationem Dei*

quae mihi data est erga vos, ad implendum sermonem Dei: 26. mysterium reconditum a saeculis et generationibus, quod nunc revelatum est sanctis eius, 27. quibus voluit Deus patefacere quae sint divitiae gloriae mysterii huius in gentibus, qui est Christus in vobis, spes gloriae: 28. quem nos praedicamus, admonentes omnem hominem, et docentes omnem hominem in omni sapientia, ut sistamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu. 29. In quam rem etiam laboro, decertans secundum potentiam eius, quae operatur in me potenter.

24. *Nunc gaudeo.* Prius a vocatione sibi auctoritatem asseruit: nunc autem occupat, ne quid de apostolatus sui honore detrahant vincula et persecutiones quas pro evangelio sustinebat. Nam istis etiam occasionebus abutitur Satan, ut servos Dei viliores reddat. Praeterea animat eos suo exemplo, ne persecutionibus terreantur: et zelum suum commendat, ut plus habeat gravitatis. Quin etiam non vulgari pignore suum erga eos amorem testatum reddit, dum se libenter eorum causa afflictiones, quas sustinet, perferre asserit. Unde autem hoc gaudium, dicit quispiam? Nempe quia fructum cernebat inde emergentem. Ac si diceret: Suavis est mihi afflictio pro vobis: quia non frustra eam patior. Quemadmodum ad Thessalonicenses priore epistola gaudere se dicit in omni necessitate et afflictione, propter auditam ipsorum fidem.

Adimpleo quae desunt etc. Copulam accipio vice causalis. Reddit enim rationem cur patiendo laetus sit: quia socius in ea re sit Christi. Nihil autem hac societate beatius optari potest. Et commune piis omnibus consolationem proponit, quod in omnibus aerumnis, praesertim vero si quid pro evangelio sustinent, participes sunt crucis Christi, ut beatae resurrectionis consortio fruantur. Quin etiam, ita impleri affirmat quae desunt Christi afflictionibus. Nam, sicuti loquitur ad Romanos capite 8, 29, Quos Deus elegit, hos quoque praedestinavit, ut conformes fiant imaginis Christi: quo sit primogenitus inter fratres. Porro scimus tantam capitis et membrorum esse unitatem, ut nomen Christi totum corpus interdum comprehendat. Sicuti prioris ad Corinthios 12, 12: illic enim quum de ecclesia sermonem haberet, tandem concludit rem in Christo ita habere ut in humano corpore. Quemadmodum ergo semel passus est in se Christus, ita quotidie patitur in membris suis: atque hoc modo implentur passionem, quas Pater illius corpori suo decreto destinavit. Secunda cogitatio quae sustinere animos nostros et solari debet in afflictionibus, Dei providentia ita fixum esse et constitutum, ut Christo configuremur in crucis tolerantia, et quam habemus cum ipso communicationem, huc quoque extendi. Addit et tertiam rationem: quia

fructuosae sint passionem suae, neque paucis duntaxat, sed toti ecclesiae. Prius dixerat pro Colossensibus se pati. Nunc amplius asserit fructum ad totam ecclesiam pervenire. De quo fructu dictum est ad Philippenses capite 1, 12. Quid hac expositione clarius minusque coactum, et magis simplex? Paulum ideo in persecutione laetum esse, quia reputet, quod alibi scribit (2. Corin. 4, 10), circumferendam esse mortificationem Christi in corpore nostro, ut vita eius manifestetur in nobis. Item ad Timotheum (2. Tim. 2, 11): Si compatimur, etiam simul regnabimus: si commorimur, etiam simul victuros: felicem igitur et gloriosum exitum fore. Deinde non recusandam esse conditionem quam ecclesiae suae ordinavit Deus, ut membra Christi congruentem cum suo capite symmetriam habeant. Tertio, libenter perferendas esse afflictiones, quae utiles sint piis omnibus, et totius ecclesiae salutem promoveant, evangelii doctrinam illustrando. Atqui his omnibus posthabitis et neglectis, novum commentum excuderunt papistae, quo suas indulgentias probarent. Indulgentias vocant poenarum remissionem, quae nobis fit per martyrum merita. Nam quum gratuitam peccatorum remissionem negent, sed redimi fingant operibus satisfactoriis: ubi satisfactiones iustam mensuram non implent, advocant in subsidium martyrum sanguinem, ut coram Dei iudicio ad expiationem valeat cum Christi sanguine. Atque hanc misturam thesaurum vocant ecclesiae: cuius claves postea quibus visum est committunt. Nec eos pudet in tam execrabilis blasphemiae suffragationem torquere praesentem locum. Quasi Paulus hic asserat passionem suam expiandis hominum peccatis valere. Urgent vocem *ὁστεφύματα* quasi Paulus neget sufficere quae passus est Christus ad redemptionem hominum. Nemo autem non videt Paulum ita loqui, quia oporteat per afflictiones piorum adduci corpus ecclesiae ad suam perfectionem, dum membra capiti suo configurantur. Ac timerem calumniae suspitionem in recitandis talibus portentis, nisi eorum libri testes essent, nihil me illis falso imputare. Urgent etiam quod dicit Paulus se pro ecclesia pati. Mirum est, argutum hunc sensum nemini veterum in mentem venisse. Omnes enim nobiscum interpretantur, pro ecclesia pati sanctos, quia fidem ecclesiae confirmant. Papistae autem inde colligunt, sanctos esse redemptores, quia expiandis peccatis sanguinem fundant. Sed ut clarius perspiciant lectores eorum impudentiam: fateor tam martyres pro ecclesia passos esse quam Christum, sed diversis modis: quod Augustini verbis malo quam meis exprimere. Sic enim scribit tractatu in Iohann. 8, 4, Et si fratres pro fratribus morimur: nullus tamen sanguis martyris in peccatorum remissionem funditur: quod fecit Christus pro

nobis. Neque in hoc quid imitemur, sed quid gratularemur, nobis contulit. Item libro ad Bonifacium quarto: Sicut solus Dei filius factus est filius hominis ut nos faceret Dei filios: ita etiam pro nobis solus suscepit sine culpa poenam, ut per ipsum sine meritis consequamur indebitam gratiam. Quibus simile est illud Leonis episcopi romani, Accepere iusti, non dederunt coronas: et de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiae, non dona iustitiae. Singulares quippe eorum mortes fuere, nec alterius debitum quisquam suo fine persolvit. Hunc autem Pauli verbis inesse sensum, facile ex contextu patet. Subnectit enim se pati secundum dispensationem sibi commissam. Scimus autem non redimendae, sed aedificandae ecclesiae ministerium illi fuisse commissum, et ipse hoc diserte continuo post profitetur. Id est quod etiam scribit ad Timotheum (2. Ep. 2, 10), *■* sustinere omnia propter electos, ut salutem consequantur quae est in Christo Iesu. Et secundae ad Corinth. cap. 1, 4, se perferre libenter omnia pro ipsorum consolatione et salute. Discant igitur pii lectores odisse ac detestari profanos istos sophistas, qui, ut suis figmentis colorem inducant, ita ex professo corrumpunt scripturas et adulterant.

25. *Cuius factus sum ego minister.* En quo nomine patiatur pro ecclesia: nempe quia minister est, non ad dandum redemptionis pretium (ut Augustinus scite et pie loquitur), sed praedicandum. Porro aliter se ministrum ecclesiae nunc appellat, atque alibi ministrum Dei, et nuper evangelii. Serviunt enim Deo apostoli et Christo, ad promovendam utriusque gloriam: serviunt ecclesiae in salutem, et ipsum evangelium administrant. Diversa igitur in istis loquutionibus est ministerii ratio: sed unum absque alio constare nequit. Dicit autem *■* erga vos, ut munus illius ad se quoque pertinere sciant.

Ad implendum sermonem. Finem adscribit sui ministerii: ut efficax sit Dei sermo, quod fit dum obedienter recipitur. Haec enim evangelii virtus est, ut potentia Dei sit in salutem omni credenti. Verbo igitur suo efficaciam et effectum dat Deus per apostolos. *Quamquam enim ipsa praedicatio, qualiscunque sit eventus, impletio est sermonis: fructus tamen demum ostendit, non frustra sparsum esse semen.*

26. *Mysterium reconditum.* Evangelii commendatio, quod sit admirabile Dei secretum. Non abs re Paulus toties evangelium quam maximis potest laudibus extollit. Videbat enim Iudaeis esse scandalum, Graecis stultitiam (1. Corin. 1, 23). Et nos quoque hodie videmus quanto sit in odio hypocritis, quam superbe *■* mundo contemnatur. Paulus ergo, ut tam iniqua et perversa iudicia refutet, magnifice extollit evangelii dignitatem, quoties ita fert occasio. Atque ad id variis argumentis utitur pro loci circumstantia. Hic vocat sublime arcanum,

quod incognitum fuerit saeculis et generationibus: hoc est ab initio mundi per tot aetatum circuitus. Quod autem de evangelio loquatur, apparet *■* cap. 16, 25 epistolae ad Romanos, ad Ephesios cap. 3, 9, et similibus. Sed ratio appellationis quaeritur. Nonnulli, quia Paulus nominatim gentium vocationem attingit, hanc solam rationem appellationis esse iudicant, quod Dominus quasi ex insperato gratiam suam effuderit in gentes, quas vitae aeternae communicatione in perpetuum privasse videbatur. Atqui propius omnia intuenti, hanc tertiam esse rationem patebit, non solam: quod quidem pertinet ad praesentem locum, et illum alterum ad Romanos, quem citavi. Prima enim est, quod, quum sub obscuris tam verborum quam caeremoniarum involucribus ante Christi adventum ecclesiam suam gubernasset Deus, subito plena claritate affulsit per evangelii doctrinam. Secunda, quod, quum nihil ante cerneretur praeter externas figuras, exhibitus fuerit Christus secum ferens plenam veritatem quae latuerat. Tertia est quam dixi, quod totus orbis, qui hactenus *■* Deo alienus fuerat, in spem salutis vocetur, et omnibus offeratur eadem aeternae vitae haereditas. Harum rerum attenta consideratio coget nos mysterium hoc, quod praedicat Paulus, suspicere et adorare: quamlibet contemptim habeatur *■* mundo, vel etiam rideatur.

Quod nunc revelatum est. Ne quis aliorum traheret nomen mysterii, quasi de re adhuc abstrusa et ignota loqueretur, addit nunc tandem fuisse publicatum, ut hominibus innotesceret. Quod igitur suapte natura arcanum erat, patefactum Dei voluntate fuit. Quare *■* est quod nos obscuritas absterreat post Dei revelationem. Addit tamen sanctis: quia non omnibus revelatur Dei brachium, ut eius consilium intelligant.

27. *Quibus voluit.* Hic vero fraenum iniicit hominum audaciae, ne plus sapere vel inquirere sibi permittant, quam oportet: sed hoc uno contenti esse discant, ita Deo placuisse. Dei enim voluntas abunde sufficere nobis debet pro causa. Hoc tamen praecipue dictum est ad gratiae Dei commendationem: quia innuit Paulus, homines minime *■* praebuisse Deo ut participes fierent huius arcani, quum docet ipsum sponte fuisse huc adductum, et quia voluerit. Vulgare enim est apud Paulum, Dei beneplacitum quibuslibet hominum meritis et externis causis opponere.

Quae sint divitiae. Semper observandum quam magniloquus sit in extollenda evangelii dignitate. Sciebat enim eam esse hominum ingratitude, ut hunc inaestimabilem thesaurum, et quantumvis excellentem Dei gratiam secure nihilominus contemnant, aut certe vilipendant. Ergo non contentus nomine mysterii, addit gloriam, et eam quidem non exigua aut vulgarem. Divitiae enim

amplitudinem significant Paulo, ut notum est. Nominatum in gentibus apparuisse docet has divitias. Quid enim magis admirabile quam gentiles, qui tot saeculis demersi fuerant in morte, ut viderentur penitus desperati, repente accenseri Dei filiis et haereditatem salutis accipere?

Qui est Christus in vobis. Quod de gentibus dixerat in genere, accommodat ipsis Colossensibus, ut efficacius in se agnoscant et maiore reverentia exosculentur Dei gratiam. Dicit ergo, qui est Christus: quo significat totum illud arcanum in Christo contineri: et omnes sapientiae coelestis divitias obtineri quum habetur Christus: quemadmodum apertius paulo post asseret. Addit, in vobis: quia nunc Christum possident, a quo nuper erant tam alieni ut nihil supra. Postremo Christum vocat spem gloriae: ut sciant nihil ad plenam beatitudinem sibi desse postquam Christum¹⁾ adepti sunt. Hoc autem admirabile Dei opus est, quod in vasculis testaceis et fragilibus resideat spes coelestis gloriae.

28. *Quem nos praedicamus.* Hic vero ad suam praedicationem transfert quidquid prius de mirifico et adorando Dei arcana pronuntiavit: atque ita exponit quod iam attigerat de commissa sibi dispensatione. Huc enim tendit ut suum apostolatam ornet suaeque doctrinae auctoritatem vendicet. Postquam enim evangelium in sublime extulit, nunc addit, esse illud divinum arcanum quod praedicat. Verum non abs re nuper inseruit, Christum esse illius arcani summam: ut scirent nihil doceri posse Christo absolutius. Quae sequuntur verba, magnum etiam pondus habent. Se doctorem facit omnium hominum: quo significat nullum tanta sapientia praestare, qui se eximere a suo magisterio debeat: ac si diceret: constituit me Deus in excelso loco publicum arcani sui praeconem, ut sine exceptione totus mundus ex me discat. In omni sapientia perinde valet ac si talem assereret suam doctrinam, quae hominem ad solidam sapientiam, et cui nihil desit, perducat. Atque hoc est quod addit continuo, quicumque se veros discipulos praebuerint, eos reddi perfectos. Vide secundum caput prioris ad Corinthios. Quid autem potest expeti melius quam quod summam perfectionem nobis confert? Iterum repetit in Christo, ne quid scire praeter unum Christum velint. Ex hoc loco etiam colligere licet verae sapientiae definitionem: nempe qua perfecti sistamur coram Deo: idque in Christo, non alibi.

29. *In quam rem.* Duabus circumstantiis augeat gloriam sui apostolatus suaeque doctrinae. Primum studii sui mentionem facit: quod est argumentum difficultatis. Sunt enim ut plurimum praestantissima quae maxime sunt ardua. Alterum est firmitus, quod Dei potentiam in suo ministerio relucere

commemorat. Porro non de successu tantum loquitur praedicationis suae (quamquam in eo quoque apparet Dei benedictio), sed etiam de efficacia spiritus, in qua se evidenter Deus monstrabat. Nam suos conatus quum humanum modum superaret, merito adscribit Dei potentiae, quam potenter in hac parte operantem conspicit asserit.

CAPUT II.

1. *Volo autem vos scire quantum certamen habeam pro vobis, et iis qui sunt Laodiceae, et quicumque non viderunt faciem meam in carne:* 2. *ut consolationem accipiant corda ipsorum, ubi compacti fuerint in caritate, et in omnes divitias certitudinis intelligentiae, in agnitionem mysterii Dei, et patris, et Christi:* 3. *in quo sunt omnes thesauri sapientiae et intelligentiae absconditi.* 4. *Hoc autem dico, ne quis vos decipiat persuasorio sermone.* 5. *Nam etsi corpore sum absens, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens et videns ordinem vestrum, et stabilitatem vestrae in Christum fidei.*

1. *Volo autem vos scire.* Amorem erga eos suum testatur, quo plus fidei habeat et auctoritatis. Libenter enim iis credimus, quos scimus salutis nostrae esse studiosos. Nec vulgaris amoris signum est, quod de illis erat sollicitus in media morte: hoc est, quum de vita periclitaretur. Et quo studii sui et curae vehementiam magis exprimat, vocat certamen. Non reprehendo quod Erasmus vertit sollicitudinem. Vis tamen verbi graeci observanda est: quia ἀγών ponitur, ubi est contentio. Eodem argumento confirmat suum ministerium ad eos spectare. Nam unde tam anxia de ipsorum salute cogitatio, nisi quia gentium apostolus debuit etiam ignotos amore curaque complecti? Quia autem vulgo nulla dilectio est inter ignotos, extenuat notitiam quae contrahitur ex adspectu, quum dicit, quicumque non viderunt faciem meam in carne. Est enim inter Dei servos alius adspectus quam carnis qui amorem conciliet. Quia communi fere consensu receptum est, priorem ad Timotheum Laodiceae fuisse scriptam: ideo quidam Galatiae attribuunt hanc Laodiceam, cuius mentionem facit Paulus: quum illa metropolis fuerit Phrygiae Pacatiana. Verum mihi verisimilius videtur, mendosam esse illam inscriptionem: quemadmodum suo loco annotabitur.

2. *Ut consolationem.* Nunc significat quid illis desideret: ac ostendit, vere apostolicum esse suum affectum. Nihil enim aliud sibi cordi esse asserit quam ut sint colligati in fide et caritate. Ergo non praepostero studio (ut in quibusdam accidit) se impulsus fuisse demonstrat, ut tantam Colossensium et

¹⁾ habent.

*aliorum curam susciperet: sed quia ratio officii sic postulabat.*¹⁾ Consolatio hic capitur pro vera tranquillitate in qua conquiescant. Eius tunc demum compotes fore asserit, si in caritate et fide compacti sint. Hinc apparet ubi situm sit summum bonum, et quibus rebus constet: nempe dum in unam fidem mutuo consentientes, mutua etiam caritate sumus coniuncti. Hoc, inquam, solidum pii animi gaudium: haec beata vita. Sicuti autem caritas ab effectu hic commendatur, quod vera laetitia piorum animos perfundit: ita rursum eius causa ostenditur, quum dicit in omnem plenitudinem intelligentiae. Vinculum enim sanctae unitatis est Dei veritas, dum eam uno consensu amplectimur. Pax enim et concordia cum hominibus ex illo fonte manat.

Divitias certitudinis intelligentiae. Quia perique tenui gustu contenti, nihil praeter confusam et evanidam notitiam habent, nominatim ponit divitias intelligentiae quo nomine significat plenam et luculentam perceptionem. Et simul admonet, pro intelligentiae mensura etiam in caritate proficiendum esse. Nomine certitudinis fidem ab opinione discernit. Is enim vere demum cognoscit Deum, qui non vacillat dubitatione aut nutat: sed qui stat in firma constantique persuasionem. Hanc constantiam et stabilitatem Paulus saepius *πληροφορίαν* vocat: quo etiam nomine hic utitur et cum fide perpetuo coniungit: ut certe non potest ab ea magis avelli quam a sole calor aut lumen. Diabolicum igitur scholasticorum dogma, quod sublata certitudine, coniecturam moralem (quam appellant) in illius locum substituit.

In agnitionem mysterii. Hoc membrum appositive legendum est. Nam exponit quae sit illa scientia cuius meminit: nempe aliud non esse quam evangelii cognitionem. Venditant enim et pseudo-apostoli suas imposturas sapientiae titulo. Sed Paulus filios Dei in solo evangelio retinet, ne quid aliud scire appetant. Cur pro evangelio ponat mysterii nomen, iam dictum est. Verum hinc dicamus, sola fide, non ratione, nec perspicacia humanae mentis, evangelium posse capi: quia alioqui res est a nobis abscondita. Mysterium Dei passive interpretor, in quo revelatur Deus. Nam continuo adiungit, et patris, et Christi: quia particula significat non posse Deum cognosci, nisi in Christo: sicuti rursus necesse est patrem cognosci ubi Christus cognoscitur. Utrumque enim affirmat Iohannes (1. Ep. 2, 23), Qui habet filium, habet et patrem: qui non habet filium, neque patrem habet. Ergo quicumque extra Christum aliquid de Deo scire se putant, idolum sibi fingunt Dei loco. Sicuti etiam e converso Christum ignorat, qui non perducitur per

eum ad patrem: adeoque totum Deum in ipso amplectitur. *Est interea locus memorabilis ad probandam Christi deitatem, et unam cum patre essentiam. Nam praefatus de notitia Dei, mox tam ad filium, quam ad patrem accommodat. Unde sequitur, filium cum patre eundem esse Deum.*

3. *In quo sunt.* Particula in quo vel totum illud complexum refert de agnitione mysterii: vel ad proximum tantum spectat, nempe Christum. Tametsi autem parum est discriminis inter hoc et illud, posterius tamen magis placet et est magis receptum. Sensus est igitur, in Christo latere thesauros omnes sapientiae et scientiae. Quod significat nos perfecte sapere, si Christum vere cognoscimus: adeo ut insania sit, praeter ipsum quidquam scire velle. Nam quum pater totum se in illo patefecerit: extra Deum sapere vult qui non est solo Christo contentus. Si de mysterio exponere libeat, sensus erit, totam piorum sapientiam in evangelio inclusam esse, quo nobis Deus in filio suo revelatur. Thesauros autem dicit absconditos, quia non eminent magno splendore conspici: sed potius sub crucis humilitate et simplicitate contemptibili quasi delitescunt. Est enim semper crucis praedicatio (ut habuimus ad Corinthios) mundo stultitia. Inter sapientiam et intelligentiam hoc loco non pono magnum discrimen, quia tantum duplicatio ad augendum valet, ac si dixisset, nihil alibi posse inveniri scientiae, eruditionis, doctrinae, sapientiae.

4. *Hoc dico ne quis.* Quia hominum figmenta (ut postea videbimus) speciem habent sapientiae, praeoccupatos esse oportet piorum animos hac persuasionem, satis superque unam esse Christi notitiam. Et certe haec clavis est quae ianuam omnibus pravis erroribus obserare potest. Quid enim in causa fuit cur tot impiis opinionibus, tot idololatriis, tot stultis speculationibus se homines implicuerint, nisi quia despecta evangelii simplicitate altius adspirare ausi sunt? Quidquid ergo errorum est in papatu, huic ingratitudini acceptum ferri debet, quod non acquiescentes in uno Christo, alienis doctrinis se dederunt. Bene itaque apostolus ad Hebraeos, dum hortari volens fideles ne peregrinis doctrinis aut novis sinant se abduci, hoc primum fundamento utitur, Christus heri et hodie, et in saecula (Hebr. 13, 8). Quibus verbis significat, extra periculum esse qui in Christo manent. Omnibus autem fallaciis et deceptionibus esse expositos, quibus non sufficit Christus. Ita hic Paulus, quisquis non vult decipi, eo principio munitum esse vult: non esse fas homini christiano, quidquam praeter Christum sapere. Etiam si speciosissimum habeat colorem quidquid postea afferetur, nihil tamen fiet. Nulla denique erit pithanologia quae animos eorum vel minimum digitum flectat, qui suam mentem Christo addixerint.

¹⁾ Haec iam 1551 addita fuere. Princeps simpliciter: Ergo non praeposterum studium . . . accidit.

Locus certe insigniter offerendus. Nam ut is omnibus impiis dogmatibus obviavit, qui docuit homines nihil scire praeter Christum: ita eadem est ratio, qua hodie totum papatum destruamus: quem ex Christi ignorantia conflatum esse constat.

5. *Nam, etsi corpore sum absens.* Ne quis obiiceret, ex loco tam remoto parum opportunam esse admonitionem: dicit amorem erga eos suum facere ut illis adsit spiritu, et quasi ex re praesenti iudicet quid illis expediat. Et praesentem eorum statum laudando, admonet ipsos ne inde labantur aut declinent. Gaudens, inquit, et videns: hoc est, quia video. Copula enim particulam causalem valet, quod Latinis et Graecis est usitatum. Perinde est ac si diceret, Pergite qua coepistis: scio enim vos hactenus tenuisse rectum cursum: quoniam non obstat loci distantia quominus vos oculis mentis adspiciam.

Ordinem et stabilitatem. Duo ponit quibus constat ecclesiae perfectio: ordinem inter ipsos, et fidem in Christum: ordinis nomine tam consensum, quam mores rite compositos et totam disciplinam significans. Fidem a constantia et stabilitate laudat, significans inanem esse fidei umbram, ubi animus nutat et alternat inter varias opiniones.

6. *Quemadmodum igitur suscepistis Christum Iesum Dominum, in ipso ambulate: 7. radicati in ipso, et aedificati, et confirmati in fide, quemadmodum edocti estis, abundantes in ea cum gratiarum actione.*

6. *Quemadmodum.* Laudi attexit exhortationem, in qua docet, nihil illis profuturum quod semel Christum receperint, nisi in ipso permaneant. Porro quia pseudoapostoli Christi nomen obtendunt ad fallendum: his occurrit huic periculo, dum pergere ipsos iubet quemadmodum edocti fuerant, et quemadmodum receperant Christum. Nam his verbis admonet, ita constanter adhaerendum esse doctrinae, quam ab Epaphra traditam amplexi erant, ut sibi ab alia quavis doctrina et fide caveant. Sicuti dicebat Iesaias (30, 21), Haec est via, ambulate in ea.¹⁾ Et sane ita agendum est ut veritas evangelii, postquam nobis est patefacta, nobis sit murus aetheneus ad repellendas omnes imposturas. Tribus autem metaphoris exprimit qualem ab ipsis requirit fidei constantiam. Prima est in verbo ambulandi. Comparat enim puram evangelii doctrinam, ut eam didicerant, viae certae: quam quisquis tenuerit, extra erroris periculum futurus est. Hortatur ergo, si non velint aberrare, ut ne a cursu, quem ingressi sunt, deflectant. Secunda sumpta est ab arboribus. Sicuti enim arbor radicibus profunde actis satis habet fulturae ad sustinendos omnes ventorum et procellarum impetus: ita si quis in Christo alte ac

penitus fixus sit, tanquam in firma radice, nullis Satanae machinationibus deiici poterit a recto statu. Contra si quis non deflexerit radices in Christo, facile circumferetur quovis vento doctrinae, non secus atque arbor nullis fulta radicibus primo quoque flatu abripitur. Tertia metaphora est fundamenti. Domus enim, quae fundamento non sustinetur, mox corrui. Idem et iis accidit qui aliis fulturis quam Christo incumbunt: vel certe qui non sunt in eo solide fundati, sed habent quasi suspensum fidei suae aedificium propter infirmitatem ac levitatem. Haec duo observanda sunt in verbis apostoli: immotam esse eorum firmitatem, qui in Christum recumbunt: et cursum minime dubium, vel errori obnoxium. Atque haec eximia est laus fidei ab effectu. Deinde eo usque proficiendum esse nobis in Christo, dum profundas in eo radices egerimus. Unde colligere promptum est, eos tantum vagari per devia et inquietos fluctuare, qui Christum non tenent.

7. *Et confirmati in fide.* Idem absque figura repetit quod per translationes dixerat: nempe viae prosecutionem, radicis et fundamenti fulturam, esse firmitudinem et constantiam fidei. *Et observa, quia probe edocti fuerint, hoc illis argumentum proponi, ut tuto secureque in fide sibi comperta gradum figant.*

Abundantes. Non vult eos tantum stare immobiles, sed magis in dies ac magis augescere. Quum addit cum gratiarum actione, vult semper esse memores unde fides ipsa proveniat: ne efferantur arrogantia, sed potius cum timore acquiescant in Dei dono. Et certe ingratitude saepissime causa est, cur nos tam luce evangelii, quam aliis Dei gratiis privemur.

8. *Videte ne quis vos praedetur per philosophiam et inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum: 9. quoniam in ipso habitat omnis plenitudo deitatis corporaliter, 10. et estis in ipso completi, qui est caput omnis principatus et potestatis, 11. in quo etiam estis circumcisi circumcisione non manufacta, exuendo corpus peccatorum carnis, circumcisione, inquam, Christi, 12. consepulti cum ipso per baptismum: in quo et consurrexistis per fidem efficaciae Dei, qui suscitavit illum ex mortuis.*

8. *Videte ne quis.* Iterum cui veneno antidotum a se datum opponi debeat, admonet. Tametsi enim commune est illud adversus omnes diaboli imposturas remedium, ut diximus: habebat tamen peculiarem tunc usum inter Colossenses, cui accommodari debebat. Videte, inquit, ne quis vos praedetur. Verbo utitur admodum proprio. Alludit enim ad praedones, qui dum violenter rapere gregem nequeunt, fraude abigunt pecudes. Ita eccle-

¹⁾ Editiones priores haec verba Mosis tribuunt.

siam facit Christi ovile, et huius ovilis septa puram evangelii doctrinam. Nos ergo, qui sumus Christi oves, significat tuto in loco quiescere, dum fidei unitatem tenemus: pseudoapostolos autem praedonibus facit similes, qui a caulis nos abducunt. Vis ergo in grege Christi censer, vis manere in eius caulis? Ne latum unguem ■ doctrinae puritate deflectas. Nam certe boni pastoris officium facit Christus nos protegendo, si tantum vocem eius audierimus, alienorum voces respuerimus. Denique caput decimum Iohannis expositio est praesentis loci.

Per philosophiam. Quia multi falso putant hic damnari ■ Paulo philosophiam, definiendum est quid intelligat per hoc nomen. Meo autem iudicio, intelligit quidquid ex se comminiscuntur homines, dum volunt proprio sensu sapere: idque non absque specioso rationis praetextu, ut sit in speciem probabile. Neque enim in reiiciendis hominum commentis, quae nullam habent commendationem, multum est negotii: sed in iis quae fallaci sapientiae opinione mentes capiunt. Aut si uno verbo quis malit, philosophia nihil aliud est quam persuasorius sermo, qui pulchris ac plausibilibus argumentis ■ insinuet in animos hominum. Tales, fateor, erunt omnes philosophorum argutiae, si quid de suo addere velint ad purum Dei sermonem. Itaque philosophia nihil aliud erit quam spiritualis doctrinae corruptela, si Christo permisceatur. Sed meminerimus, Paulum sub philosophiae nomine tantum damnasse omnes adulterinas doctrinas, quae nascuntur ex humano capite, qualemcunque habeant rationis colorem. Quod proxime sequitur de inani deceptione, sic resolvo: Cavete ■ philosophia, quae nihil aliud est quam inanis deceptio: ut sit hoc additum appositivum.

Secundum traditionem hominum. Propius demonstrat quam philosophiam improbet: siquidem duplici nomine eam coarguit vanitatis: quia sit non secundum Christum, sed secundum hominum placita, et sita sit in elementis mundi. Nota autem quod tam mundi elementis, quam hominum traditioni Christum opponit. Quo significat quidquid in hominum cerebro fabricatum est, non esse Christo consentaneum, qui unicuique ■ patre doctor nobis ordinatus est, ut in simplicitate evangelii sui nos retineat. Ea autem vel exiguo humanarum traditionum fermento corrumpitur. Significat item alienas ■ Christo esse omnes doctrinas quae in elementis mundi cultum Dei constituunt, quem ex Christi regula spiritualement esse scimus: quae etiam hominum mentes nugis illis ac tricis impediunt, quum recta nos ad se vocet Christus. Sed quid vocat elementa mundi? Non dubium quin caeremonias. Nam continuo post, exempli loco, speciem unam adducit, circumcisionem scilicet. Cur autem ita vocet, duplex ratio afferri solet. Alii translationem esse putant: ut elementa sint puerilia rudimenta,

quae non perducunt ad solidam doctrinam. Alii accipiunt in proprio significato pro rebus externis et corruptioni subiectis, quae nihil ad Dei regnum faciunt. Prior expositio magis arridet: sicut et ad Galatas capite 4, 3.

9. *Quoniam in ipso habitat.* Ratio cur non conveniant cum Christo elementa illa mundi, quae traduntur ab hominibus. Sunt enim additamenta ad supplendum defectum, ut loquuntur. Atqui in Christo est perfectio, cui nihil addi potest. Ergo quidquid ex se admiscunt homines, pugnat cum natura Christi, quia ■ eum damnat imperfectionis. Solum hoc argumentum sufficiet ad refellenda omnia papistarum figmenta. Quorsum enim spectant, nisi ut perficiant quod est ■ Christo inchoatum? Atqui haec minime est ferenda in Christo contumelia. Ipsi quidem causantur ■ nihil Christo addere: quia sint quasi pars Christianismi, quae evangelio attexerunt. Sed non effugiunt eiusmodi cavillo. Nam Paulus non de imaginario, sed de praedicato Christo loquitur, qui se per certam doctrinam revelavit. Porro quum dicit, plenitudinem deitatis habitare in Christo, nihil aliud sibi vult quam totum Deum in ipso inveniri: ut aliquid Deo melius ac praestantius appetat, qui solo Christo non est contentus. Summa est, quod Deus in Christo se nobis plene atque in solidum exhibuerit. Adverbium corporaliter varie exponunt interpretes. Ego improprie positum non dubito, pro substantialiter. Opponit enim hanc Dei manifestationem, quam habemus in Christo, reliquis omnibus quae unquam fuerunt. Deus enim saepius se exhibuit hominibus, sed in parte. In Christo autem totum se nobis communicat. Alias etiam ■ manifestavit, sed in figuris, aut virtute et gratia. In Christo autem essentialiter nobis apparuit. Ita impletur illud Iohannis: Qui habet filium, habet et patrem. Deum enim habent vere praesentem, ipsoque penitus fruuntur qui Christum possident.

10. *Et estis in ipso completi.* Addit perfectam illam deitatis essentiam, quae est in Christo, in hoc nobis prodesse, ut in eo nos quoque perfecti simus: ac si diceret: Quod totus Deus in Christo residet, ideo est ut ipsum adepti solidam in ipso perfectionem possideamus. Duplicem ergo iniuriam Deo faciunt qui non acquiescunt in solo Christo. Nam praeter id quod Dei gloriae derogant, aliquid supra eius perfectionem appetendo, sunt etiam ingrati, quod aliunde quaerunt quod iam in Christo habent. Non intelligit tamen Paulus, Christi perfectionem in nos transfundi, sed in ipso esse quo expleamur, ita ut nihil amplius nobis desit.

Qui est caput. Hanc particulam rursus inseruit propter angelos, significans angelos quoque nostros fore, si Christum habuerimus. Verum de hac re postea. *Sed interim tenendum est, sursum et de-*

orsum cancellos nobis circumdari, ne a Christo vel tantillum divertat fides nostra.

11. *In quo etiam estis circumcisi.* Hinc apparet disceptationem illi esse cum pseudoapostolis, qui legem evangelio miscebant, eoque modo Christum quasi biformem fingeant. Speciem vero unam nominat, exempli causa. Circumcisionem mosaicam non supervacuam modo, sed a Christo alienam esse probat, quia destruat spirituales Christi circumcisionem. Nam in hunc finem data fuit circumcisio patribus, ut figura esset rei absentis. Qui igitur post Christi adventum retinent illam figuram, completum fuisse negant quod figurat. Meminerimus ergo circumcisionem externam hic cum spirituali conferri, non secus ac figuram cum veritate. Figura est rei absentis. Ergo praesentiam veritatis abolet. Hoc est quod contendit Paulus, quia in Christo completum est quod circumcisione manufacta adumbratum fuit, nullum esse nunc huius fructum nec usum. Ideo circumcisionem Christi esse pronuntiat, quae fit in corde: et ideo externam illam minime iam requiri, quia ubi res exstat, evanescit umbratile illud signum quod locum non habet nisi in rei absentia.

Exuendo corpus. Corpus appellat massam ex omnibus vitiis conflata, eleganti metaphora. Nam sicuti corporibus nostris sumus circumdati: ita etiam obvoluti undique nostris congerie vitiorum. Et sicuti corpus ex variis membris est compositum, quae singula proprias suas actiones et officia habent: ita ex illa vitiositatis congerie se exerunt omnia peccata tanquam membra universi. Similis est loquutio ad Romanos capite 6, 13. Carnem suo more accipit pro natura corrupta. Est ergo corpus peccatorum carnis vetus homo cum suis operibus. Tantum in ratione loquendi est diversitas: quia proprie hic massam vitiorum exprimit, quae emergunt ex natura corrupta. Hoc per Christum nos dicit consequi, ut certe tota regeneratio eius est beneficium. Ille est qui praeputium cordis nostri circumcidit, hoc est, qui omnes carnis concupiscentias mortificat, non manu, sed spiritu suo. Ergo in eo exstat veritas figurae.

12. *Consepulti cum ipso per baptismum.* Declarat etiamnum apertius modum spiritualis circumcisionis: nempe quia Christo consepulti, consortes sumus mortis eius. Id nominatim nos consequi per baptismum docet: quo melius pateat, nullum esse usum circumcisionis sub regno Christi. Poterat enim alioqui obicere quispiam, Cur circumcisionem aboles hoc praetextu, quia effectus eius sit in Christo? Annon etiam spiritualiter circumciscus fuit Abraham? Atqui hoc minime obstitit quominus signum rei adderet. Non est igitur supervacua externa circumcisio, etiamsi interior per Christum conferatur. Eiusmodi obiectionem anti-

cipat Paulus, facta baptismi mentione. Circumcisionem, inquit, spirituales peragit in nobis Christus, non intercedente vetere illo signo quod sub Mose valuit, sed baptismo. Rei ergo exhibitae signum est baptismus, quam absentem figurabat circumcisio. Argumentum est ab oeconomia quam Deus ordinavit. Nam qui circumcisionem retinent, modum fingunt dispensationis ab eo diversum, quem Deus instituit. Quod dicit nos sepeliri cum Christo, plus est quam crucifigi. Sepultura enim continuum mortificationis progressum exprimit. Quod fieri hoc per baptismum tradit, sicuti etiam ad Romanos capite 6, 4, loquitur suo more, tribuens sacramento efficaciam, ne frustra significet quod non sit. Per baptismum ergo sepelimur cum Christo, quia mortificationem, quam illic figurat Christus, efficaciter simul peragit: ut res signo sit coniuncta.

In quo et consurrexistis. Amplificat gratiam, quam in Christo obtinemus, quae longe circumcisionem antecellit. Non tantum in mortem Christi inserimur, inquit, sed resurgimus etiam in novitate vitae. Quo magis sunt in Christum iniurii, qui ad circumcisionem reducere nos tentant. Et addit, per fidem. Nam certe per illam percipimus quod offertur nobis in baptismo. Sed quam fidem? Efficaciae vel operationis eius. Quo significat fidem in Dei virtute esse fundatam. Verum quia fides non vagatur in confusa et indefinita (ut loquuntur) potentiae divinae contemplatione: exprimit quam efficaciam respicere debeat, nempe quae suscitavit Christum a mortuis. *Sumit autem pro confesso, quia fideles a capite suo avelli impossibile est, eandem Dei virtutem, quae se exeruit in Christo, communiter ad eos omnes diffundi.*

13. *Et vos quum mortui essetis delictis et in praeputio carnis vestrae, simul vivificavit cum ipso, condonando vobis omnia peccata: 14. et deleto quod contra nos erat chirographo in decretis, quod erat nobis contrarium, et illud sustulit e medio affixum cruci, 15. exspolians principatus et potestates, traduxit palam triumphans de his in illa.*

13. *Et vos quum mortui.* Quod in genere deseruit, admonet Colossenses ut in seipsis recognoscant: quae longe efficacissima est docendi ratio. Porro quia gentiles erant quam ad Christum sunt conversi, inde admonet quam absurdum sit nunc ad mosaicas caeremonias a Christo transsilire. Eratis, inquit, mortui, in praeputio. Potest tamen vel in propria significatione accipi hoc nomen, vel translative. Si proprie accipias, sensus erit: Praeputium symbolum est alienationis a Deo. Nam ubi non est foedus gratiae, illic immundities, et inde maledictio et interitus. Atqui vos ex praeputio

Deus ad ■ vocavit: ergo ex morte. Ita praeputium non faceret causam mortis: sed testimonium quod alieni essent ■ Deo. Scimus autem non aliter vivere homines quam si Deo suo adhaereant, qui solus est ipsorum vita. Unde sequitur impios omnes, dum sibi maxime vivi et florentes videntur esse, tamen spiritualiter mortuos. Hoc modo conveniret hic locus cum secundo capite ad Ephesios (2, 11), ubi dicitur: Memineritis quod aliquando quum essetis gentes, vocatique praeputium ab ea circumcisione, quae manu fit in carne, illo tempore eratis absque Christo, alienati ■ politia Israel, et hospites promissionum. In translatione esset quidem allusio ad naturale praeputium: sed tamen Paulus hic loqueretur de contumacia cordis humani adversus Deum et natura pravis affectibus inquinata. Ego priorem expositionem magis amplector, quia melius quadrat contextui. Commemorat enim Paulus praeputium impedimento non fuisse quominus vitae Christi fierent consortes. Unde sequitur, circumcisionem gratiae Dei derogare, quam iam adopti erant. Quod vero mortem praeputio adscribit, hoc non est tanquam causae, sed tanquam symbolo. Sicuti et altero loco ad Ephesios, quem citavimus. Et est usitatum scripturae, a privatione signi rei privationem notare. Ut Genes. 3, 22: Ne forte Adam de fructu vitae edat et vivat. Arbor enim vitam non conferebat: sed ablata signum erat mortis. Utrumque breviter hic Paulus expressit. Dicit mortuos fuisse delictis. Haec causa est. Nam peccata nos alienant a Deo. Addit, in praeputio carnis. Haec erat externa immundities, testimonium spiritualis mortis.

Condonando vobis. Non sola quidem remissione peccatorum nos vivificat Deus: sed hic peculiariter eius mentionem facit: quia gratuita reconciliatio cum Deo, quae evertit operum iustitiam, maxime pertinet ad causam praesentem, ubi agitur de abrogatis caeremoniis, quemadmodum in epistola ad Galatas fusiis disseruit. Nam pseudoapostoli, caeremonias stabiliendo, laqueo conscientias obligabant, quo eas Christus solvit.

14. *Deleto quod contra nos erat.* Nunc conserta manu cum pseudoapostolis pugnat. Nam hic erat status causae, an caeremoniarum observatio necessaria esset sub regno Christi. Contendit autem Paulus, caeremonias fuisse abolitas. Atque ut id probet, comparat eas chirographo, quo Deus nos quasi obstrictos tenet, ne possimus reatum incitari. Nunc dicit ita nos fuisse liberatos a reatu, ut chirographum etiam deletum fuerit, ne memoria exstaret. Scimus enim in nominibus, manente chirographo etiam obligationem vigere: chirographi contra inductione aut laceratione absolvi debitorem. Unde sequitur, beneficium Christi minuire eos omnes, qui

caeremonias adhuc urgent: quasi non esset per ipsum nobis parta absolutio. Restituunt enim chirographo suum vigorem, ut nos adhuc teneat obnoxios. Est igitur haec vere theologica ratio, ad probandam caeremoniarum abrogationem: quoniam si Christus nos plene redemit ■ reatu, memoriam quoque obligationis tollere debuit, quo pacatae sint ac tranquillae conscientiae coram Deo. Sunt enim haec duo annexa. Quum varie hunc locum exponant interpretes, nemo est qui mihi satisfaciat. Alii simpliciter de lege morali Paulum loqui putant: sed falso. Nam decreta vocare solet Paulus illam partem, quae in caeremoniis est sita: ut in epistola ad Ephesios, et paulo post. Praesertim tamen locus ad Ephesios (2, 15) convincit, de caeremoniis Paulum hic loqui. Melius itaque alii qui ad caeremonias restringunt: sed in eo errant ipsi quoque, quod rationem non addunt cur vocetur chirographum, vel potius diversam a vera assignant: nec rite hanc similitudinem accommodant contextui. Est autem ratio, quod caeremoniae omnes mosaicae confessionem aliquam reatus secum habebant, quae ipsarum cultores quasi acriore vinculo coram iudicio Dei adstringeret. Exempli gratia, ablutiones quid aliud erant, quam sordium testimonium? Quoties victimam aliquam immolabatur, nonne populus, qui adstabat, intuebatur illic mortis suae imaginem? Nam quum homines in suum locum substituerent innoxium animal, confitebantur ea se morte dignos esse. Denique quot illic erant ritus, tot erant spectacula reatus hominum et chirographa obligationis. Si quis obiciat, fuisse sacramenta gratiae Dei: quemadmodum hodie nobis est baptismus, et eucharistia: responsio facilis est. Duo enim in caeremoniis veteribus sunt considerata: quod tempori congruebat, et deinde quod homines ducebat ad regnum Christi. Quidquid tunc agebatur, nihil prae se ferebat aliud quam obligationem. Gratia quodammodo suspensa erat usque ad Christi adventum. Non quod ab ea excluderentur patres, sed non habebant praesentem eius ostensionem in suis caeremoniis. Nihil enim videbant praeter sanguinem pecudum in sacrificiis: in ablutionibus nihil praeter aquam. Ergo quoad praesentem conspectum, manebat reatus: imo caeremoniae ipsae reatum obsignabant. In hunc modum loquitur etiam apostolus in tota epistola ad Hebraeos: quia Christum ex adverso caeremoniis opponit. Nunc autem quid? Filius Dei morte sua non tantum nos liberavit ■ mortis condemnatione, sed quo absolutio certior foret, caeremonias illas abrogavit, ne quod exstaret monumentum obligationis. Haec est plena libertas, quod sanguine suo delevit Christus non tantum peccata nostra, sed omne chirographum quod nos Dei iudicio obnoxios testari posset. Erasmus in versione sua turbavit contextum Pauli, dum posuit, quod erat nobis contrarium

per decreta. Hanc igitur lectionem quam posui, ut vera est ac genuina, retine.

Sustulit e medio, affixum cruci. Modum ostendit quo Christus chirographum induxit. Nam sicuti affixit cruci suae nostram maledictionem, nostra peccata, poenas etiam nobis debitas: ita et illam servitutem legis, et quidquid ad ligandas conscientias pertinet. Affixus enim cruci in se recepit omnia: ideoque ligavit, ne quid amplius iuris in nos habeant.

15. *Exspolians principatus.* Diabolos procul dubio intelligit, quibus has partes assignat scriptura, quod nos accusant coram Deo. Atqui Paulus exarmatos esse dicit, ne quid adversum nos proferant, ipsa testificatione reatus nostri abolita. Nominatim vero hoc addit, quo significet victoriam Christi, quam de Satana sibi et nobis peperit, ■ pseudoapostolis deformari: et nos privari illius fructu quando caeremonias veteres restituunt. Nam si libertas nostra spoliū est, quod Christus diabolo eripuit, quid alii faciunt qui nos volunt in servitutem redigere, nisi quod spolia restituunt Satanae, quibus nudatus fuerat?

Triumphans de his in illa. Patitur quidem sermo graecus ut legamus in se ipso.⁴⁾ Imo maior pars codicum habet ἐν αὐτῷ cum adspiratione: sed omnino postulat loci circumstantia ut aliter legamus. Quod enim de Christo frigide esset dictum, concinne ad crucem refertur. Quemadmodum enim crucem prius comparaverat insigni trophaeo, vel pompae triumphi, in qua traduxit Christus suos hostes: ita etiam nunc similem facit currui triumphali, in quo conspicuus apparuit. Etsi enim in cruce nihil nisi maledictio: sic tamen absorpta fuit virtute filii Dei, ut quodammodo novam naturam induerit. Nullum enim tribunal tam magnificum, nullus regalis thronus tam praeclarus, nulla tam insignis triumphi pompa, nullus tam sublimis currus, quam sit illud patibulum, in quo Christus mortem et diabolū mortis principem subegit, adeoque penitus contrivit sub pedibus suis.

16. *Itaque ne quis vos iudicet vel in cibo, vel in potu, vel in parte diei festi, vel neomeniae, vel sabbathorum:* 17. *quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.* 18. *Ne quis vobis palmam eripiat, volens in humilitate et cultu angelorum id facere, in ea quae non vidit se ingerens, frustra inflatus a mente carnis suae,* 19. *et non tenens caput, ex quo totum corpus per iuncturas et connexiones subministratum et compactum crescit incremento Dei.*

16. *Itaque ne quis.* Quod de circumcisione

⁴⁾ Verum ad crucem refertur multo aptius. Atque ita postulat loci circumstantia

prius dixit, nunc extendit ad ciborum dierumque discrimen. Circumcisio enim prima initiatio erat in observationem legis: alia deinde sequebantur. Iudicare hic significat culpae reum facere, vel religionem iniicere, ita ut amplius liberi non simus. Negat igitur, in potestate hominum esse subicere nos observationi rituum, quos morte sua Christus sustulit: et eximit nos ab eorum iugo, ne patiamur nos legibus, quas tulerint, illigari. *Christum autem tacite cunctis mortalibus opponit, ne quis tam audacter se efferat, ut quod ab illo datum est, eripere tentet.*

In parte diei festi. τὸ μέρος aliqui accipiunt pro participatione. Chrysostomus ideo partem dixisse arbitratur, quod non omnes dies festos servabant: neque etiam exacte feriabantur ex legis praescripto: *quod dilutum est.* Vide annon accipi possit pro segregatione. Nam qui dierum faciunt discrimen, quasi unum ab alio dividunt. Talis partitio conveniebat Iudaeis, ut dies praeceptis sancte colerent, ab aliis segregando. Inter Christianos talis divisio cessavit. Atqui, dicit quispiam, nos adhuc retinemus aliquam dierum observationem. Respondeo, nos dies nequaquam servare, quasi in feriis aliqua sit religio: aut quasi fas non sit tunc laborare: sed respectum haberi politiae et ordinis, non dierum. Atque id est quod continuo subiungit.

17. *Quae sunt umbra futurorum.* Ideo Christianos ab illis servandis liberat, quia umbrae fuerint, quo tempore Christus adhuc quodammodo absens erat. Nam umbras opponit revelationi: absentiam vero exhibitioni. Qui ergo umbras illas adhuc sectantur, perinde faciunt ac si quis hominis formam ex umbra consideraret, quum illum haberet coram in conspectu. Nam Christus iam patefactus est nobis: adeoque illo tanquam praesente fruimur. Corpus, inquit, est Christi: hoc est, in Christo. Nam substantia illarum rerum, quas caeremoniae olim figurabant, nobis exposita est ante oculos in Christo, quia in se continet quidquid illae futurum designabant. Ergo aut Christi manifestationem obruit, aut Christum spoliat sua virtute, et quasi inanem reddit, qui caeremonias revocat in usum. Ideo si quisquam mortalium iudicis officium in hac parte sibi usurpet, ne obsequamur: quum Christus legitimus iudex nos absolvat. Nam quum dicit, nemo vos iudicet: non alloquitur pseudoapostolos: sed prohibet ne Colossenses collum iniquo iugo submittant. Per se quidem abstinere a carne suilla, nihil nocet: sed perniciosa est obligatio, quia Christi gratiam evacuat. Si quis interroget: Quid igitur sentiendum de nostris sacramentis? annon etiam absentem Christum figurant? Respondeo, longe a caeremoniis veteribus differre. Quemadmodum enim pictores non exprimunt primo ductu imaginem vivis coloribus et εἰκονίζουσιν, sed rudes et obscuras lineas primum ex carbone ducunt: ita sub lege impolitam

et quasi primae manus fuisse repraesentationem Christi: in nostris vero sacramentis ad vivum expressam conspici. Quamquam longius Paulus respexit: opponit enim nudum umbrae adspectum corporis soliditati: ac deliri hominis esse admonet, inanes umbras prehensare, quum liceat manibus tractare solidum corpus. Porro nostra sacramenta ita Christum adspectu et loci distantia absentem figurant, ut semel exhibitum fuisse testentur, et nunc quoque offerant fruendum. Non sunt igitur nuda umbrae: sed potius praesentiae Christi symbola. Continent enim illud Etiam et Amen omnium promissionum Dei, quod in Christo est semel patfactum.

18. *Ne quis palmam.* Alludit ad cursores vel athletas, quibus hac conditione destinata est palma, si non deficiant in medio stadio, vel post inchoatum certamen. Admonet igitur pseudoapostolos nihil aliud moliri, nisi ut palmam ipsis intercipient: quia abducunt eos a rectitudine cursus sui. Unde sequitur, non secus ac noxiosissimas pestes esse fugiendos. Et locus est diligenter notandus: eos omnes, qui a simplicitate Christi nos abducunt, brabacum supernae vocationis nobis intervertere.

Volens in humilitate. Subaudiendum est aliquid: ideo in textu inserui, id facere. Nam periculi genus indicat, quod cavere debebant, ac si diceret, fraudare vos palma volunt, quicumque sub humilitatis praetextu angelorum cultum vobis commendant. Faciunt enim ut relicto unico scopo extra viam erretis. Humilitatem et cultum angelorum coniunctim lego. Nam illam hic consequabatur. Quemadmodum hodie papistae, dum philosophantur de sanctorum cultu, idem praetendunt. Nam ex deiectione hominis ratiocinantur, quaerendos igitur esse mediatores, qui nobis subveniant. Atqui ideo se humiliavit Christus, ut recta nos ad ipsum conferamus, quamlibet miseris peccatores. Scio cultum angelorum aliter exponi a multis: nempe pro eo, quem hominibus fingunt ab angelis traditum. Semper enim hoc titulo diabolus venditavit suas imposturas. Hodie papa nugas omnes, quibus adulteravit purum Dei cultum, iactat esse revelationes. Similiter olim theurgi ab angelis sibi per manus traditum asserebant quidquid superstitionum e mentiebantur. Itaque illi Paulum fictitios omnes cultus hic taxare putant, qui angelorum autoritate falso commendantur. Sed potius (meo iudicio) commentum taxat de angelis colendis. Unde tam sedulo in hoc incubuit statim ab initio epistolae, ut angelos in ordinem redigeret, ne Christi splendorem obscurarent. Denique sicuti viam sibi primo capite straverat ad tollendas caeremonias: ita etiam ad alia omnia impedimenta, quae nos abstrahunt ab uno Christo. In hoc ordine est cultus angelorum. Ab initio coluerunt angelos

superstitiosi homines, ut illorum opera accessus ad Deum sibi pateret. Hoc errore christianam quoque ecclesiam imbuerunt Platonici. Nam utcumque Augustinus acriter in eos invehatur libro decimo de Civitate Dei, et multum damnet quidquid illi disputant de colendis angelis: videmus tamen quid acciderit. Si quis scripta Platonis conferat cum theologia papistica, reperiet omnino a Platone istos hausisse quae de angelorum cultu garriunt. Summa haec est, honorandos esse angelos, quos Plato vocat daemones *χάριν τῆς ἐνψύχου διαπορέας*. Hanc sententiam ponit in Epinomide: confirmat in Cratylo, et multis aliis locis. Ab eo quid omnino differunt papistae: At mediatorem non negant filium Dei. Ne isti quidem cum quibus certat Paulus. Sed adminiculo angelorum quum ad Deum perveniri fingerent, ideoque exhibendum illis aliquem cultum: ita angelos collacabant in sede Christi, eosque Christi officio ornabant. Sciamus ergo damnari hic a Paulo fictitios omnes cultus, qui vel angelis, vel mortuis exhibentur, quasi post Christum, vel cum Christo subsidiarii sint mediatores. Nam tantundem a Christo recedimus, dum minimam partem eorum, quae illi propria sunt, transferimus ad quosvis alios: sive angeli sint, sive homines.

In ea quae non vidit se ingerens. Verbum *ἐμβατεύειν*, cuius participio hic usus est Paulus, varias habet significationes. Quod Erasmus transtulit post Hieronymum, fastuose incedens, non male quadraret, si exstaret exemplum huius significationis apud autorem idoneum. Videmus enim quotidie quanta confidentia quantoque supercilio definiant temerarii homines de rebus ignotis. Adeoque in praesenti causa, quam tractat Paulus, exstat insigne documentum. Nam quum de sanctorum vel angelorum intercessione nugantur theologi sorbonici, perinde atque ex tripode pronuntiant, mortuos nostrarum necessitatum conscios et spectatores esse, quia in reflexo Dei lumine omnia videant. Et tamen quid est minus certum? imo quid magis obscurum ac perplexum? Sed haec magistralis scilicet est eorum licentia, intrepide et audacter asserere quod non modo ipsi nesciunt, sed quod sciri ab hominibus nequit. Sensus ergo conveniret, si ea verbi significatio esset usitata: verum simpliciter capitur apud Graecos pro incedere. Significat etiam interdum inquirere. Si ita hoc loco accipere libeat, perstringet Paulus stultam curiositatem in rerum obscurarum, et quae adeo sensum nostrum latent ac superant, investigatione. Verum ego mihi Pauli mentem videor assequutus, ac fideliter reddidisse, hoc modo: Ingerens se in ea quae non vidit. Ista enim est vulgaris significatio verbi *ἐμβατεύειν*, cernere haereditatem, vel possessionem usurpare, vel pedem aliquo ponere. Quare Budaeus hunc locum ita vertit: In eorum, quae non vidit, possessionem

pedem ponens, vel ingrediens: cuius auctoritatem ego sequutus sum, sed verbum magis proprium elegi. Perrumpunt enim re vera tales, et se ingerunt in arcana, quorum nullam revelationem ad nos adhuc pervenire vult Deus. Locus observandus ad redarguendam eorum temeritatem, qui ulterius inquirunt quam liceat.

Frustra inflatus a mente carnis. Mentem carnis vocat humani ingenii perspicaciam, quantacunque sit. Nam opponit eam spirituali sapientiae quae coelitus nobis revelatur: secundum illud, Caro et sanguis non revelavit tibi (Matth. 16, 17). Quisquis ergo suae rationi innititur, quia carnis totum acumen in eo viget, eum Paulus frustra inflatum esse pronuntiat. Et vere flatus est quidquid ex se homines sapiunt. Nihil ergo solidum nisi in verbo Dei et spiritus illuminatione. Et nota, eos vocari inflatos qui se humilitatis specie insinuant. Fit enim (ut eleganter scribit Augustinus ad Paulinum) miris modis in hominis anima, ut de falsa humilitate magis infletur, quam si aperte superbiret.

19. *Non tenens caput.* Uno verbo damnat quidquid non refertur ad Christum. Ac suam sententiam confirmat, eo quod inde fluunt ac pendent omnia. Proinde si quis nos alio vocet quam ad Christum, etiamsi aliqui gravidus foret coelo et terra, vanus est ac ventosus: ideo secure inbeamus eum facessere. Observa autem de quibus loquatur, nempe de iis qui non aperte repudiabant vel abnegabant Christum, sed qui, officium eius et virtutem non probe tenentes, alia salutis adminicula et media (ut vulgo loquuntur) *excogitando, non solide in eo fixi erant.*¹⁾

Ex quo totum corpus per iuncturas. Hoc simpliciter intelligit, non aliter stare ecclesiam, quam si omnia illi in Christo capite subministrantur: itaque in eo totam eius incolumitatem contineri. Corpus quidem suos habet nervos, suas commissuras et connexiones: verum haec omnia non nisi a capite vigorem suum sumunt, ut tota colligatio inde sit. Quid igitur agendum est? recta erit corporis constitutio, si caput solum, quod singulis membris suppeditat quidquid habent, absque ullo obstaculo emineat. Id Paulus nominat incrementum Dei. Quo significat, non probari Deo quodvis augmentum, sed quod ad caput dirigitur. Nam videmus ut non modo procerum sit ac amplum papae regnum, sed prodigiosa magnitudine turgeat. Verum quia illic non cernitur quod requirit hic Paulus in ecclesia: quid dicemus, nisi corpus esse gibberosum, et molem incompressam, quae in se ruitura sit?

20. *Si igitur mortui estis cum Christo ab ele-*

mentis huius mundi: quid tanquam viventibus in mundo decreta vobis perscribuntur? 21. *Ne esitaveris, ne gustaveris, ne attigeris:* 22. *quae sunt omnia in corruptionem ipso abusu, secundum praecepta et doctrinas hominum,* 23. *quae speciem quidem habent sapientiae in superstitione, et humilitate animi, et neglectu corporis: non in honore aliquo ad expletionem carnis.*

20. *Si mortui estis.* Prius dixerat affixa Christi cruci fuisse decreta: nunc alia dicendi figura utitur, illis nos esse mortuos. Sicuti alibi (Galat. 2, 19), nos legi mortuos esse docet, ac legem vicissim nobis. Mortis nomen abrogationem significat: sed est expressius καὶ ἐμπατισμέντοι. Dicit ergo nihil esse Colossensibus cum decretis. Quare? eo quod decretis sint mortui cum Christo, hoc est, postquam sunt regeneratione cum Christo mortui: eius beneficio liberati sint a decretis, ut nihil amplius ad ipsos pertineant. Hinc concludit, decretis eos minime teneri, quae illis pseudoapostoli imponere tentabant.

21. *Ne esitaveris, ne gustaveris.* Hactenus rediderunt: Ne attrectaveris. Sed quum mox sequatur aliud verbum, quod idem significat: nemo non videt quam frigida sit et absurda repetitio. Porro verbum ἀπτεσθαι inter alia Graecis est esitare, quemadmodum transtuli. Utitur Plutarchus in Caesare, quum narrat eius milites in rerum omnium penuria esitasse animalia, quae prius esui non erat. Est autem hic ordo cum alias genuinus, tum etiam aptissimus loci circumstantiae. Μαρτυρῶς enim exprimit Paulus quo progredi soleat eorum morositas, qui legibus suis conscientias illaqueant. Ab initio sunt iam plus aequo rigidi. Ideo initium facit a prohibitione non tantum vescendi, sed leviter edendi. Posteaquam adepti sunt quod volebant, transcendunt illud imperium: ut nefas deinde pronuntient gustare quod edi nolunt. Tandem in ipso tactu piaculum constituunt. Nullus denique est finis, ubi semel tyrannidem sibi in animas sumpserunt homines, quin novae quotidie leges veteribus addantur, ne subinde exoriantur nova decreta. Huius rei quam luculentum est speculum in papatu! Proinde eleganter Paulus, qui admonet humanas traditiones labyrinthum esse, quo magis ne magis implicentur conscientiae: imo esse laqueos, qui sic initio stringunt, ut successu tandem temporis strangulent.

22. *Quae sunt omnia in corruptionem.* Duplici argumento refutat decreta quorum meminit: quia religionem constituent in rebus externis et caducis quae nihil ad spirituale Dei regnum pertinent: deinde quia sint in hominibus, non Deo. Priore argumento etiam in epistola ad Romanos (14, 17) pugnat, Regnum Dei non est in esca et potu.

¹⁾ excogitabant.

Item ad Corinthios (1. Ep. 6, 13), 'Esca ventri et venter escis: Deus utrumque destruet. Et Christus ipse, Quidquid in os intrat, non coinquinat hominem: quia in alvum descendit, et eiicitur (Matth. 15, 11). Summa est, cultum Dei, veram pietatem et Christianorum sanctimoniam non consistere in potu, et cibo, et vestitu: quae sunt res fluxae et corruptioni obnoxiae, et quae pereunt abusu. Nam abusus proprie dicitur earum rerum, quas usus corrumpit. Nihil itaque sunt placita de iis rebus, quae ad religionem conscientiae iniciendam feruntur. Atqui in papatu vix aliam sanctitatem reperias, quam in rerum corruptibilium observatiunculis. Sequitur altera refutatio, quod scilicet ab hominibus sint profecta, nec Deum habeant autorem. Quo fulmine prosternit et absorbet universas hominum traditiones. Quid enim? Haec est ratiocinatio Pauli, Iniuriam Christo faciunt, et eius mortem exinaniunt qui conscientias redigunt in servitutem. Nam quidquid est ex hominum inventione, conscientiam non ligat.

23. *Quae speciem quidem habent.* Occupatio est, in qua dum concedit adversariis quod obtinere poterant, simul id totum pro nihilo ducit. Perinde enim est ac si diceret, se non morari quod speciem habeant sapientiae. Caeterum veritati opponitur species. Est enim apparentia, ut vulgo loquuntur, quae similitudine decipit. Observa autem quibus coloribus haec species constet secundum Paulum. Tres autem nominat, electitum cultum, humilitatem, et corporis neglectum. Superstitio Graecis dicitur *ἑδελοθηρησία*: quam vocem hic usurpat Paulus. Sed respexit ad etymologiam ipsam. Nam ad verbum *ἑδελοθηρησία* est voluntarius cultus, quem sibi proprio arbitratu deligunt homines, Dei iniussu. Humanae igitur traditiones ideo nobis arident, quod sunt ingenio nostro consentaneae: quisque enim in suo cerebro reperiet illarum ideas. Hic est primus color. Secundus est humilitas, quia praetenditur Dei pariter et hominum oboedientia: ut ne iniusta quidem onera recusent homines. Et fere hoc habent eiusmodi traditiones, ut videantur esse humilitatis optima exercitia. Placent etiam tertio colore, quia videntur plurimum valere ad carnis mortificationem, dum corpori non parcitur. Sed Paulus valere iubet sitos fucos. Nam et quod altum est hominibus, abominatio saepe est apud Deum. Deinde haec est praevaricatrix oboedientia, et perversa ac sacrilega humilitas, quae Dei autoritatem transfert ad homines. Et corporis neglectus non tanti est ut debeat venditari pro Dei cultu. Sed mirabitur quispiam, Paulum non magis laborare in detrahendis istis larvis. Respondeo, ipsum merito sola voce speciei fuisse contentum. Nam principia, quae exadverso sumpserat, sunt invicta, in Christo esse

corpus. Ideo nihil quam miseris hominibus illudere, qui umbras illis obicerent. Deinde regnum Christi spirituale nequaquam esse occupatum caducis et corruptibilibus elementis. Tertio, morte Christi interisse tales observationes, ne quid ad nos pertineant. Quarto, Deum esse unicum legislatorem nostrum. Quidquid contra ingeri poterit, etiam si quid habeat fulgoris, species est evanida. Secundo satis habuit admonere Colossenses ne inanum rerum obiectu deciperentur: illis improbandis necesse non fuit longius immorari. Tritum enim inter omnes pios esse debet, non metiendum esse Dei cultum sensu nostro: nec ideo cultum aliquem esse legitimum, quia nobis arrideat. Tritum et illud, hanc humilitatem nos debere Deo, ut simpliciter obediamus eius iussis, ne innitatur nostrae prudentiae, etc. Humilitatis vero erga homines hanc esse metam, ut per charitatem se quisque aliis submittat. Quum autem contendunt, ciborum abstinencia reprimi carnis petulantiam, facilis est responsio: non ideo abstinendum esse ab aliquo certo cibo, tanquam immundo, sed frugaliter vescendum esse quibus vescimur: tum ut sobrie et temperanter dispensemus Dei dona, tum ut ne impliciti largiore cibo et potu obliviscamur quae Dei sunt. Quare sufficebat dicere has esse larvas: ut moniti Colossenses sibi caverent a falso praetextu. Ita hodie papistas non deficiunt speciosi praetextus, quibus suas leges quantumvis partim impias et tyrannicas, partim futes ac nugatorias, commendunt. Verum ubi illis omnia concesserimus, manet tamen ista Pauli refutatio, quae sola satis superque est ad discutiendos illorum fumos. Ut taceam quam procul distent ab illa tam honesta specie quam Paulus describit. Prima hodie sanctitas papatus est in monachatu. Qualis autem ea sit, pudet ac piget commemorare, ne adeo tetrum foetorem moveam. Porro hic considerare operae pretium est, quam proclive sit, imo quam praereps feratur hominis ingenium ad fictitios cultus. Nam hic graphice depingit apostolus veteris monachatus statum: qui centum post mortem eius annis perinde invaluit, ac si nunquam verbum fecisset. Mire ergo insanus hominum ardor ad superstitionem, qui tam aperta Dei sententia cohiberi non potuit quominus erumperet, quod testantur historiae.

Non in honore aliquo. Honor curam significat, ex usu linguae hebraicae. Viduas honora: hoc est, earum rationem habe. Id autem Paulus vituperat, quod abicere corporis curam doceant. Nam sicuti vetat Deus, ne praeter modum indulgeamus corpori: ita quantum necesse est illi, dari praecipit. Ideo Paulus ad Romanos cap. 13, 14 non simpliciter damnat carnis sollicitudinem, sed quae servit cupiditatibus. Ne habeatis carnis curam (inquit) ad concupiscentias. Quid ergo vitiosum esse notat

Paulus in traditionibus illis de quibus agit? Quod honorem corpori nullum habeant pro carnis expletionem: hoc est, pro modo necessitatis. Nam expletio hic mediocritatem significat, quae ■■ ad simplicem naturae usum restringit: atque ita voluptati et superfluis omnibus deliciis opponitur. Natura enim paucis contenta est. Proinde negare quod requirit ad tolerandam vitae necessitatem, non minus a pietate alienum est quam inhumanum.

CAPUT III.

1. *Ergo si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens.* 2. *quae sursum sunt cogitate, non quae super terram.* 3. *Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.* 4. *Ubi autem Christus apparuerit vita vestra, tunc etiam vos cum ipso apparebitis in gloria.*

Vanis illis exercitiis, quae pseudoapostoli urgebant, quasi illic sita esset perfectio, vera opponit quibus occupari Christianos decet: quod non parum ad causam valet. Nam dum perspicimus quid nos Deus velit agere, facile postea contemnimus hominum inventa. Dum autem apparet longe esse sublimius et praestantius quod nobis Deus commendat, quam quod homines inculcant, crescit animi alacritas ad Deum sequendum, hominibus posthabitis. Hic Paulus Colossenses hortatur ad meditationem coelestis vitae. Quid autem adversarii? detinere eos volebant in puerilibus rudimentis. Ista igitur doctrina facit ut caeremoniae magis vilescant. Unde constat, ita Paulum hortari hoc loco ut superiorem doctrinam confirmet. Solidam enim pietatem describens, ac vitae sanctimoniam, huc tendit ut vanae illae species humanarum traditionum evanescant. Simul praevenit obiectionem qua possent eum gravare pseudoapostoli, Quid ergo? tu homines mavis esse otiosos quam istis qualibuscunque exercitiis vacare? Quum ergo studiis longe potioribus incumbere iubet Christianos, praecidit ansam huic calumniae. Imo invidia non parva ipsos onerat, quod nihili avocamentis rectum piorum cursum impediunt.

1. *Si consurrexistis.* Ascensio resurrectionem comitatur. Ergo si Christi membra sumus, in coelum conscendere nos oportet: quia excitatus ■■ mortuis in coelum receptus est, ut secum nos traheret. Quaerimus autem quae sursum sunt, dum vere animis peregrinamur in hoc mundo, non autem affixi sumus. Verbum cogitandi magis exprimit assiduitatem studii et vehementiam: ac si diceret: Sit haec tota vestra meditatio: huc ingenium, huc animum applicate. Caeterum si nihil

debemus nisi coeleste cogitare, eo quod Christus sit in coelo: quantominus ipsum Christum in terra quaerere conveniet? Meminerimus ergo hanc esse ~~veram~~ de Christo cogitationem et sanctam, quae nos statim in coelum rapit, ut ipsum illic adoremus, et cum eo habitent mentes nostrae. Quod ad dexteram Dei pertinet, non est inclusa coelo: sed totum mundum implet. Eius porro mentionem hic fecit Paulus, ut significaret Christum ■■■ virtute nos complecti: ne loci distantiam causam divortii inter ■■■ et ipsum putemus esse: *simul ut nos eius maiestas in sui reverentiam totos efferat.*

2. *Non quae super terram.* Non intelligit, ut paulo post, vitiosas cupiditates quae regnant in hominibus terrenis: neque etiam opes, aut agros, aut aedes, et quaecumque alia praesentis vitae, quibus perinde utendum quasi non utamur: sed adhuc persequitur suam disputationem de caeremoniis quas similes tricus facit, quae nos humi repere cogant. Christus, inquit, nos sursum ad se vocat. Isti deorsum vos reducant. Est enim conclusio et expositio eorum quae nuper attigerat de interitu caeremoniarum per Christi mortem. Ac si diceret: Ideo caeremoniae vobis mortuae sunt per Christi mortem, et vos illis, ut, in coelum cum Christo sublatis, tantum superna cogitetis. Ergo terrena omittite. Non contendam adversus alios qui secus sentiunt: sed certe videtur mihi apostolus ita gradatim procedere, ut primum traditiones de rebus leviculis opponat coelestis vitae meditationi: deinde ulterius procedat, quemadmodum videbimus.

3. *Mortui enim estis.* Resurgere cum Christo non potest nisi qui prius fuerit cum ipso mortuus. Ideo ■■ resurrectione argumentum ducit ad mortem, tanquam ■■ consequente ad antecedens, significans nos mundo oportere esse mortuos, ut Christo vivamus. Superna cur docuit quaerenda esse? Quia sursum vita est piorum. Cur nunc omittenda docet quae sunt super terram? Quia mundo sunt mortui. Ac si diceret: Resurrectionem, quam dixi, mors antecedit. Ergo utrumque in vobis spectari oportet. Dignum hoc observatu, quod vitam ■■■■ tram dicit ■■■■ absconditam: ■■ fremamus, aut conqueramur, si vita nostra sub ignominia crucis, sub variis aerumnis sepulta, nihil a morte differat: sed patienter expectemus revelationis diem. Ac ■■ molesta sit expectatio, notemus istas particulas, in Deo, et cum Christo: quae significant, extra periculum esse vitam nostram, tametsi non appareat. Nam et Deus fidelis est, ideoque non abnegabit depositum, nec fallit in suscepta custodia: et Christi societas maiorem etiamnum securitatem affert. Quid enim magis expetendum, quam vitam nostram manere cum ipso vitae fonte? Quare non est quod terreamur, si undique circumspectantes vitam nusquam cernamus. Spe enim salvi sumus,

Ea vero, quae iam patent oculis, non sperantur. Neque vero tantum mundi opinione vitam absconditam docet, sed etiam quoad sensum nostrum: quia hoc verum et necessarium est spei nostrae experimentum, ut tanquam morte circumdati vitam alibi quaeramus quam in mundo.

4. *Ubi autem apparuerit.* Pulchra consolatio, quod adventus Christi vitae nostrae erit manifestatio. Et simul admonet quam praepostera sit futura cupiditas, si quis recuset ad illum usque sustinere. Nam si vita nostra in Christo inclusa est, donec ipse apparuerit, latere eam oportet.

5. *Mortificate igitur membra vestra, quae sunt super terram, scortationem, immunditiam, mollitiam, concupiscentiam malam, et avaritiam, quae est idololatria.* 6. *Propter quae venit ira Dei in filios inobedientiae,* 7. *in quibus vos quoque ambulabatis aliquando quum viveritis in illis.* 8. *Nunc autem deponite et vos omnia, iram, indignationem, malitiam, maledicentiam, turpiloquentiam ex ore vestro.*

5. *Mortificate igitur.* Hactenus de contemptu mundi loquutus est: nunc longius provehitur, et ingreditur altiore philosophiam de carnis mortificatione. Ut hoc clarius fiat, notemus duplicem esse mortificationem. Prior respicit ad ea quae circa nos sunt, de qua hactenus egit. Altera est interior: nempe ingenii et voluntatis, totiusque naturae nostrae corruptae. Vitia autem quaedam enumerat, quae improprie vocat membra, sed tamen eleganter. Naturam enim nostram quasi massam ex diversis vitiis conflata imaginatur. Membra igitur nostra sunt, quae veluti affixa nobis haerent. Terrena etiam appellat, alludens ad illud quod dixerat, Non quae super terram: alio tamen sensu. Perinde autem valet haec loquutio ac si dixisset: Admonui terrena esse negligenda: in hoc tamen laborandum est ut vitia, quae vos in terra detinent, mortificetis. Significat autem nos, quamdiu vitia carnis nostrae in nobis vigent, esse terrenos: coelestes autem fieri renovatione spiritus. Scortationi subiungit immunditiam: quo nomine omnes lascivias designat, quibus se libidinosi homines conspurcant. His additur *πάθος*, hoc est mollities, quae omnes libidinis illecebras comprehendit. Quamquam haec vox alioqui animi perturbationes significat, atque intemperantes motus praeter rationem: sed huic loco non male congruit mollities. Cur avaritia dicatur simulacrorum cultus, pete ex epistola ad Ephesios, ne bis idem.

6. *Propter quae venit.* Non reprehendo quod transtulit Erasmus: Venire solet. Quia tamen praesens tempus loco futuri saepe capitur in scriptura, ex consuetudine linguae hebraicae: malui relinquere mediam lectionem, quae ad utrumque sensum aptari posset. Ergo aut de usitatibus Dei iudiciis admonet

Colossenses, quae quotidie cernuntur: aut de vindicta quam semel denuntiavit impiis, et quae illis imminet: *non tamen patefet ante ultimum diem. Quamquam libenter recipio priorem illum sensum, quod Deus, qui perpetuus est mundi iudex, scelera, de quibus agitur, punire soleat.* Nominatim vero super incredulos aut inoboedientes dicit venturam esse iram Dei, aut solere venire potius quam ut ipsis tale quiddam minetur. Nam Deus iram suam in reprobis conspiciere nos mavult, quam in nobis eam sentire. Promissiones quidem gratiae quum proferuntur in medium, unusquisque piorum non secus eas amplecti debet, ac si proprie destinatas. Minas autem irae et exitii ita horreamus, ut quae in reprobos competant, nobis sint documento. Irasci quidem saepe etiam filiis dicitur Deus: et severe eorum peccata interdum castigat. Sed hic de aeterno exitio agit Paulus, cuius speculum in solis reprobis apparet. In summa, quoties minatur Deus, quasi oblique poenam nobis ostendit, ut eam in reprobis intuentes in peccando absterreamur.

7. *In quibus ambulabatis.* Male Erasmus, qui ad homines retulit, vertens, inter quos. Nam de vitiis procul dubio Paulus intellexit: in quibus dicit versatos esse Colossenses quo tempore in illis vivebant. Nam vivere et ambulare inter se differunt, quemadmodum potentia et actus: vivere praecedit, ambulare sequitur. Ad Galatas capite 5, 25: Si vivitis spiritu, etiam spiritu ambulate. His verbis significat indignum esse, si amplius addicti vitiis, quibus mortui sunt per Christum, ad ea ferantur. Vide caput sextum ad Romanos. Argumentum est a privatione causae ad effectus privationem.

8. *Nunc autem, etc.* Postquam desiistis in carne vivere scilicet. Nam haec mortificationis vis ac natura est, ut in nobis extinguantur omnes corrupti affectus, ne posthac solitos fructus in nobis peccatum gignat. Ubi indignationem reddidi, graece est *θυμός*: quod nomen magis praecipitem exandescentiam significat, quam sit *ὀργή*. Hic autem diversas a prioribus vitiorum species recenset, ut videre promptum est.

9. *Ne mentiamini alii adversus alios, postquam exuistis veterem hominem cum actionibus suis:* 10. *et induistis novum, qui renovatur in agnitionem, secundum imaginem eius qui creavit eum:* 11. *ubi non est Graecus nec Iudaeus, circumcisio nec praeputium: barbarus, Scythia, servus, liber: sed omnia et in omnibus Christus.* 12. *Induite igitur, tanquam electi Dei, sancti et dilecti, viscera miserationum, comitatem, humilitatem, mansuetudinem, tolerantiam,* 13. *sufferentes vos mutuo, et condonantes si quis adversus alium litem habeat: quemadmodum Christus condonavit vobis, ita et vos.*

9. *Ne mentiamini.* Quum mentiri prohibet,

damnat quamlibet versutiam et omnes malas fallendi artes. Neque enim de calumniis tantum accipio, sed generaliter oppono sinceritari. Itaque brevius sic reddere liceret, **■** nescio **■** etiam melius, ne mentiamini alii aliis. Prosequitur autem suum illud argumentum de societate quam habent fideles cum morte et resurrectione Christi: sed aliis loquendi formis utitur. Vetus homo significat quidquid afferimus **■** utero matris, et quidquid sumus natura. Eum exuunt quicunque renovantur per Christum. Contra, novus homo est qui spiritu Christi reformatus est in oboedientiam iustitiae: vel natura in veram integritatem restituta per eundem spiritum. Vetus autem ordine novum praecedit, quia ex Adam prius nati, deinde per Christum renascimur. Quemadmodum autem quod habemus ex Adam, senescit atque ad interitum inclinatur: sic quod per Christum consequimur, perpetuo manet, non est caducum, sed potius ad immortalitatem fertur. Locus hic notandus est, quia ex eo colligi potest definitio regenerationis. Continet enim duas partes, veteris hominis depositionem, et instaurationem novi: quarum Paulus hic meminit. *Ac notandum est, veterem hominem ab operibus suis, tanquam arborem a fructibus, discerni. Unde sequitur, veteris hominis nomine intelligi pravitatem nobis ingentam.*

10. *Qui renovatur in agnitionem.* Primum novitatem vitae in agnitione consistere docet: non quia simplex et nuda agnitio sufficiat, sed loquitur de spiritu sancti illuminatione, quae viva est atque efficax, ut non tantum mentem illustret accensa veritatis luce, sed totum hominem transformet. Atque hoc est quod continuo addit, renovari nos ad imaginem Dei. Imago autem Dei in tota anima residet, quum non ratio tantum, sed voluntas etiam recta est. Hinc etiam discimus, tum quis finis sit regenerationis nostrae, hoc est, ut Deo reddamur similes, ac in nobis reluceat eius gloria: tum quae sit Dei imago, cuius mentio fit apud Moysen, nempe totius animae rectitudo et integritas: ita ut homo sapientiam Dei, iustitiam et bonitatem quasi speculum repraesentet. Ad Ephesios paulo aliter loquitur, sed eodem sensu: vide locum cap. 4, 24. Simul admonet Paulus, nihil esse praestantius quo adspirent Colossenses, quia summa haec sit nostra perfectio et beatitas, imaginem Dei gestare.

11. *Ubi non est Iudaeus.* Hoc data opera adiecit, ut rursus abstraheret Colossenses **■** caeremoniis. Hoc enim sonant verba, christianam perfectionem externis istis observationibus nihil indigere, imo res esse ab ea penitus alienas. Nam sub discrimine praepitii et circumcisionis, Iudaei et Graeci, externa omnia comprehendit per synecdochen. Quae sequuntur, barbarus, Scythia, servus, liber, ad amplificationem sunt addita.

Omnia et in omnibus Christus. Hoc est, Chris-

tus solus proram et puppim (ut aiunt), principium et finem tenet. Porro per Christum intelligit spirituales Christi iustitias, quae caeremonias abolet, ut prius visum est. Sunt igitur in vera perfectione supervacuae: adeoque nullum locum habere debent, *quia alioqui fieret Christo iniuria, quasi ad supplendum eius defectum haec adminicula accersere opus foret.*

12. *Induite igitur.* Quemadmodum partes aliquot recensuit veteris hominis, ita etiam nunc recenset novi. Tunc, inquit, constabit vos esse renovatos per Christum, si fueritis misericordes et comes, etc. Nam hi sunt effectus et testimonia renovationis. Ergo exhortatio **■** secundo membro pendet: ideoque retinet metaphoram in verbo induendi. Primo loco ponit viscera miserationum, qua loquutione serium et quasi visceralem misericordiae affectum notat. Secundo, comitatem. Sic enim vertere libuit *χρηστέγητα*, qua nos reddimus amabiles. Huic adiungit humilitatem: quia nemo comis erit **■** tractabilis, nisi qui deposito fastu et altitudine animi, ad modestiam se submiserit, sibi nihil arrogans. Mansuetudo, quae sequitur latius patet quam comitas. Nam illa praecipue est in vultu ac sermone: haec etiam in affectu interiore. At quoniam saepe fit ut incidamus in homines praves et ingratos: patientia opus est, quae lenitatem foveat in nobis. Tandem exponit quid intellexerit per tolerantiam: nempe ut cum venia nos mutuo amplectamur, et ignoscamus etiam ubi quid peccatum fuerit. Verum quia ardua res est ac difficilis: doctrinam confirmat Christi exemplo, ac docet idem a nobis requiri: ut, quemadmodum toties ac tam graviter rei **■** Christo nihilominus recepti sumus in gratiam, eandem humanitatem exhibeamus proximis, quidquid in nos peccaverint, condonando. Ideo dicit, si quis adversus alium litem habeat. Quo significat, ne iustas quidem secundum hominem ultiones esse persequendas.

Tanquam electi Dei. Electos hic accipio pro segregatis. Ac si diceret: Ea conditione vos sibi elegit Deus, sanctificavit, recepitque in amorem suum, ut sitis misericordes, etc. Has virtutes qui non habet, frustra se iactat sanctum esse, **■** Deo dilectum: frustra se in numerum fidelium inserit.

14. *Propter omnia haec caritatem, quae est vinculum perfectionis.* 15. *Et pax Dei palmam obtineat in cordibus vestris, ad quam etiam estis vocati in uno corpore, et grati sitis.* 16. *Sermo Christi inhabitet in vobis opulente in omni sapientia, docendo et commune faciendo vos psalmis, hymnis et canticis spiritualibus cum gratia, canentes in cordibus vestris Domino.* 17. *Et quidquid feceritis sermone vel opere, omnia in nomine Domini Iesu, gratias agentes Deo et patri, per ipsum.*

14. *Propter omnia.* Quod alii verterunt, super omnia haec, pro insuper, vel praeter haec: frigidum est, ~~non~~ iudicio. Magis conveniret, prae his omnibus. Sed ego significationem vocis ~~en~~ magis usitatem elegi. Nam quum omnia quae hactenus recensuit ex caritate manent: merito nunc hortatur Colossenses inter se ut caritatem colant, eorum causa: hoc est, ut sint misericordes, mansueti, faciles ad ignoscendum. Ac si diceret, tunc fore tales ~~in~~ caritatem habeant. Nam ubi deest caritas, frustra omnia haec requiruntur. Ac quo magis eam commendet, vocat vinculum perfectionis: quo significat, virtutum omnium chorum sub ea contineri. Nam haec vere regula est totius vitae et omnium actionum, ad quam quidquid non exigitur, vitiosum est, qualemque alioqui splendorem habeat. Haec causa est cur vocetur hic vinculum perfectionis, quia nihil est in vita nostra bene compositum quod non ad ipsam dirigatur: sed quidquid aggredimur, mera est dissipatio. Caeterum ridiculi sunt papistae, qui hoc testimonio abutuntur ad iustificationem operum adstruendam. Caritas, inquit, vinculum est perfectionis. Atqui perfectio est iustitia: ergo per caritatem iustificamur. Responsio duplex est. Nam Paulus hic non disputat quomodo perfecti reddantur homines coram Deo: sed quomodo perfecte inter se vivant. Est enim haec genuina loci expositio, reliqua bene habitura quoad vitam nostram, si vigeat inter nos caritas. Verum illo concesso, caritatem esse iustitiam: frustra et pueriliter inde contendunt, nos caritate iustificari. Ubi enim reperietur perfecta caritas? Nos autem non ideo dicimus iustificari homines sola fide, quia legis observatio non sit iustitia: sed potius quod, quum omnes simus transgressores legis, destituti propria iustitia, cogimur ~~in~~ Christo iustitiam mutuari. Sola igitur fidei iustitia superest, quia nusquam perfecta est caritas.

15. *Et pax Dei.* Pacem Dei appellat quam Deus inter ~~nos~~ sancivit: quemadmodum patebit ex sequentibus. Eam vult in cordibus nostris regnare. Sed utitur metaphora valde propria. Nam ut inter athletas, qui alios omnes superavit, palmam reportat: ita vult pacem Dei superiorem esse omnibus carnis affectibus, qui nos saepe ad contentiones, dissidia, rixas, simultates abripiunt. Prohibet ergo ne fraenum pravis eiusmodi affectibus laxemus. Sed quia difficile est eos coercere, remedium quoque ostendit: ut penes Dei pacem sit victoria: quia fraenum ~~non~~ oportet, quo omnes carnis affectus cohibeantur. Ideo dicit, in cordibus: quia illic sentimus assidue ingentes pugnas, dum caro concupiscit adversus spiritum. Membrum hoc, ad quam estis vocati, declarat qualis sit ista pax: nempe unitas, quam inter nos Christus suis auspiciis consecravit. Nam ita nos sibi Deus reconciliavit in

Christo, ut inter nos vivamus unanimes. Et addit, in uno corpore: quo significat, ~~non~~ aliter nobis cum Deo convenire, nisi inter ~~nos~~ cohaereamus, tanquam unius corporis membra. Quum iubet gratos esse, non tam ad memoriam beneficiorum id refero, quam ad morum suavitatem. Ideo ut tollatur ambiguitas, malo, sitis amabiles: *quamquam fateor si gratitudo sensus nostros occupet, fieri ~~non~~ posse quin ad fovendum inter nos mutuum amorem propensi simus.*

16. *Sermo Christi inhabitet.* Vult doctrinam evangelii illis ~~non~~ familiarem. Unde licet colligere quo spiritu hodie agantur qui atrociter illam populo christiano interdiciunt, ac tumultuose clamitant, nullam pestem magis cavendam esse quam scripturae lectionem plebi vulgari. Nam certe Paulus hic ordinum omnium viros ac mulieres alloquitur. Nec tantum vult eos tenuem duntaxat gustum capere sermonis Christi, sed iubet ut in ipsis habitet: hoc est, fixam sedem habeat, idque largiter, quo magis in dies proficere studeant, ac crescere. Verum quia in multis praeposterum est discendi studium, dum ad ambitionem suam abutuntur verbo Domini, vel ad inanem curiositatem, vel ipsum quovis modo adulterant: ideo adiungit, in omni sapientia. Ut inde scilicet edocti sapiamus quod oportet. Porro sapientiam hanc breviter definit, ut se ipsos doceant Colossenses. Doctrina hic pro utili eruditione capitur, quae ad aedificationem valet, sicuti ad Romanos capite 12, 7, qui docet, in doctrina. Item ad Timotheum: Omnis scriptura ad docendum est utilis (2. Tim. 3, 16). Hic verus est usus sermonis Christi. Iam vero quia interdum per ~~non~~ doctrina friget: ac (quemadmodum ille inquit) dum simpliciter ostenditur quid rectum sit, virtus laudatur et alget: simul addit admonitionem, quae est veluti doctrinae confirmatio et stimulus. Neque intelligit singulis tantum prodesse debere Christi sermonem, ut ~~non~~ ipsos doceant, sed mutuam doctrinam et admonitionem exigit.

Psalmis, hymnis. Non restringit Christi sermonem ad has species, sed magis significat usque adeo ad aedificationem debere esse compositos omnes nostros sermones, ut etiam qui hilaritati serviunt, nihil sapiant vanum. Ac si diceret: Incredulis inaptam hanc oblectationem relinquit, quam ex ludicris et nugatoriis iocis ac facetiis capiunt. Vestri autem sermones non severi modo, sed etiam laeti et hilares, utilitatem aliquam contineant. Pro obscenis illorum cantilenis, aut saltem parum modestis et gravibus, decent vos hymni et cantica, quae resonent laudem Dei. Porro sub his tribus nominibus complexus est omne genus canticorum. Quae ita vulgo distinguunt, ut Psalmus sit in quo concinendo adhibetur musicum aliquod instrumentum praeter linguam. Hymnus proprie sit laudis

canticum, sive assa voce, sive aliter canatur. Oda non laudes tantum contineat, sed paraeneses et alia argumenta. Spirituales autem Christianorum canticiones esse vult, non ex frivolis et nihili nugis compositas. Nam ad argumentum hoc refertur. Particulam, in gratia, Chrysostomus varie exponit: ego autem simpliciter accipio, quemadmodum et inferius capite 4, 6, quum dicit, sermo vester sale sit conditus, in gratia. Hoc est, pro dexteritate quae grata sit, et sua utilitate placeat auditoribus: ut opponatur scurrilitati et similibus ineptiis.

Canentes in cordibus. Hoc ad affectum pertinet. Nam sicuti alios incitare, ita etiam ex corde canere debemus, ne sit externus duntaxat oris sonus. Quamquam non ita accipiendum est, ac si unumquemque sibi intus canere iuberet: sed utrumque vult coniungi, modo corda linguas praecedant.

17. *Et quidquid feceritis.* Haec et superiora iam exposuimus in epistola ad Ephesios, ubi eadem fere ad verbum habentur. Quia iam inceperat de christianae vitae partibus disserere, et pauca tantum praecepta attigerat, nimis autem longum fuisset sigillatim reliqua persequi: ideo summam concludit, sic instituendam esse vitam, ut quidquid dicimus aut facimus, hoc totum regatur auspiciis Christi, et in eius gloriam tanquam in scopum respiciat. Commode enim utrumque hoc verbo comprehendemus: nempe ut exordium ab invocatione Christi habeant studia nostra omnia, et eius gloriae serviant. Ex invocatione sequitur Dei benedictio: quae materiam gratiarum actionis nobis suppeditat. Ac notandum quod docet per Christum agendas esse patri gratias, sicuti per ipsum obtinemus quidquid in nos boni Deus confert.

18. *Mulieres subditae estote propriis maritis, quemadmodum decet in Domino.* 19. *Viri, diligite uxores: et ne amari sitis adversus illas.* 20. *Filii, obedite parentibus vestris per omnia, hoc enim placet Domino.* 21. *Patres, ne provocetis liberos vestros, ne deiciantur animis.* 22. *Servi, oboedite per omnia iis qui secundum carnem sunt domini: non exhibitis ad oculum obsequiis, tanquam hominibus placere studentes, sed in simplicitate cordis, ut qui timeatis Deum.* 23. *Et quidquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino et non hominibus:* 24. *scientes quod a Domino recipietis mercedem haereditatis. Nam Domino Christo servitis.* 25. *Qui autem iniuste egerit, mercedem reportabit suae iniquitatis: et non est personarum acceptio.*

18. *Mulieres.* Sequuntur iam particularia, quae vocant, officia, quae ex singulorum vocatione pendent: in quibus tractandis supervacuum foret multum verborum insumere: quia iam in epistola ad Ephesios dixi fere quantum opus erat. Hic tamen

breviter adiciam quae praesentis loci expositioni proprie conveniunt. Mulieribus praecipit ut subiectae sint. Hoc clarum est: sed quod sequitur ambiguum, quemadmodum decet in Domino. Quidam enim sic contextunt, subiectae estote in Domino, quemadmodum decet. Ego tamen aliter potius, sicut in Domino decet: hoc est, secundum Domini institutionem: ut mulierum subiectionem Dei autoritate confirmet. A maritis requirit amorem, et ne sint amarulenti: quia periculum est ne imperio suo abutantur ad tyrannidem.

20. *Filii oboedite parentibus.* Liberis iniungit ut sine exceptione oboediant suis parentibus. Sed quid si parentes ad illicitum quidpiam adigere velint: an sine discrimine etiam tunc parebunt? Atqui plusquam indignum foret, posthabito Deo, hominum auctoritatem praevalere. Respondeo, hic quoque subaudiendum esse quod alibi (Ephes. 6, 1) exprimit: nempe in Domino. Sed quorsum universalis particula? Iterum respondeo, ut ostenderet, non iustis tantum imperiis oboediendum esse, sed etiam iniquis. Multi enim ita demum parentibus se praebent morigeros, si grave sibi aut incommodum non fuerit. Atqui hoc unum cogitare debent filii, qualescunque nacti sint parentes, eos tamen sibi contigisse Dei providentia, qui filios parentibus ordinatione sua subiicit. Per omnia igitur, ut nihil quantumvis sibi durum aut molestum recusent: per omnia, ut in rebus mediis personae deferant: per omnia, ut sibi, inquirendo ac disceptando, vel altercando aequum ius non sumant. Semper tamen usque ad aras. Parentibus immodicam adspexitatem prohibet, ne sic absterreantur liberi, ut nullius disciplinae liberalis sint capaces. Videmus enim quotidianis experimentis quid valeat ingenua educatio.

22. *Servi, oboedite.* Quidquid de servis hic legitur, expositione non indiget: quia iam expositum est ad Ephesios cap. 6, 1, praeter haec duo, *Domino Christo servitis.* Item, qui iniuste egerit, mercedem iniquitatis recipiet. Priore sententia hoc significat, ita serviri hominibus, ut Christus tamen primatum in dominio obtineat, sitque primarius dominus. Eximia sane consolatio omnibus qui in subiectione sunt, dum, quod libenter serviunt dominis suis, obsequia sua perinde Christo grata audiunt, ac si illi praestita essent. Unde etiam colligit Paulus, mercedem ab ipso recepturos: sed mercedem haereditatis. Quo significat, id ipsum quod operibus rependitur, gratuito dari nobis a Deo. Nam haereditas ex adoptione est. Secundo membro iterum consolatur servos, quod si premantur iniusta dominorum saevitia, Deus ipse ultionem capiet, nec inflicta ipsis iniurias ideo negliget quod servi sint: quum apud eum non sit personarum respectus. Posset enim haec cogitatio illis animum minuere,

si putarent nullam sui, aut non magnam haberi rationem coram Deo, non curae esset miserias. Deinde saepe fit ut servi ipsi occupent ulcisci malam et inhumanam tractationem. Huic igitur malo occurrit, quum admonet expectandum esse Dei iudicium cum tolerantia.

CAPUT IV.

1. Domini, quod iustum est, servis exhibete, mutuumque aequabilitatem, scientes quod vos quoque dominum habeatis in coelis. 2. Orationi instate, vigilantes in ea, cum gratiarum actione. 3. Orate simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ianuam sermonis ad loquendum mysterium Christi, cuius etiam causa vincit sum, 4. ut manifestem illud, quemadmodum oportet me loqui.

1. Domini, quod iustum est. Quod iustum est, priore loco ponit, qua voce humanitatem illam designat de qua praecepit in epistola ad Ephesios (6, 8). Sed quia servilis conditio ab heris despicitur quasi e sublimi, ut nulla se lege obstringi putent: in ordinem eos cogit Paulus: quia utrique pariter subiaceant Dei imperio. Hinc ista cuius meminit aequabilitas.

Mutuumque aequabilitatem. Alii secus exponunt: sed non dubito quin Paulus ἰσότητα hic posuerit pro iure analogo, aut distributivo: quemadmodum ad Ephesios τὰ ἀδελφά. Neque enim sic habent domini obnoxios sibi servos, quin vicissim aliquid ipsis debeant: quemadmodum ius analogum valere debet inter omnes ordines.

2. Orationi instate. Redit ad generales exhortationes, in quibus non debemus requirere exactum ordinem: fuisset enim hoc modo ab oratione incipiendum. Sed Paulus id minime spectavit. Porro hic in oratione duo commendat, primo assiduitatem; deinde alacritatem, vel seriam intentionem. Nam quum dicit, Instate, ad perseverandum hortatur. Vigilantiam autem opponit frigori et oscitantiae. Addit gratiarum actionem, quia sic pro necessitate praesente rogandus est Deus ut non obliviscamur interim accepta beneficia. Deinde non debemus ita importuni, ut fremamus et indignemur si protinus votis nostris Deus non obtemperet, sed aequis animis excipere quidquid dederit. Ita duplex gratiarum actio necessaria est. Qua de re aliquid etiam dictum fuit ad Philippenses capite 4, 6.

3. Orate simul et pro nobis. Non facit hoc per simulationem: sed quia necessitatis suae sibi conscius serio optabat illorum precibus iuvare, et persuasus erat eas sibi profuturas. Quis ergo nunc audeat fratrum intercessionem contemnere, quibus Paulus indigere se profitetur? Et certe non frustra instituit Dominus hoc caritatis exercitium inter nos

ut alii oremus. Non ergo tantum debent singuli pro fratribus orare, sed etiam vicissim ex aliorum quoque precibus suppetias, quoties ita res tulerit, sedulo expetere. At puerile est papistarum argumentum, qui inde mortuos implorandos colligunt, ut pro nobis orent. Quid enim simile? fratrum precibus se Paulus commendat, quibuscum sibi ex Dei mandato mutuam communicationem esse novit. Quis negabit in mortuis cessare hanc rationem? Omissis ergo talibus ineptiis, redeamus ad Paulum. Quemadmodum insigne modestiae exemplum in eo habemus, quod Paulus alios ad opem sibi ferendam advocat: ita etiam admonemur, rem esse plenam maximae difficultatis, constanter perstare in defensione evangelii, presertim quum urget periculum. Non enim sine causa ecclesias sibi in hoc adesse cupit. Et simul mirum zeli ardorem considera. Non est de sua salute sollicitus, non petit pro se fundi ab ecclesiis preces ut eripiat ex periculo mortis. Hoc uno contentus est, si perstet invictus et intrepidus in confessione evangelii. Adeo vitam suam Christi gloriae et evangelii propagationi secure postponit. Caeterum per ianuam sermonis simpliciter significat quod ad Ephesios (6, 19) dicit, oris apertionem: Christus autem vocat os et sapientiam. Sensus enim nihil differt haec loquutio ab illa, sed forma tantum. Eleganti siquidem metaphora hic expressit, nihilo facilius nobis esse, confidenter de evangelio loqui, quam per clausam et obseratam ianuam irrumpere. Est enim hoc vere divinum opus, quemadmodum et Christus dicebat (Matth. 10, 20), Non estis vos qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Proposita igitur difficultate, magis Colossenses ad orandum stimulat, quum testatur non aliter se recte posse loqui, nisi dirigatur a Domino sua lingua. Secundo argumentatur rei dignitate, quum evangelium vocat mysterium Christi. Neque enim perfunctorie laborandum est in re tanta. Tertio commemorat etiam suum periculum.

4. Quemadmodum oportet. Haec particula difficultatem amplificat: nam innuit non modice rem vulgarem. Ad Ephesios addit ἵνα παρρησιάσωμαι. Unde patet eum intrepidam fiduciam sibi optasse, qualis Evangelii maiestatem decet. Porro quum hic nihil aliud agat Paulus, quam quod sibi dari cupit gratiam implendi sui officii: meminerimus regulam similiter nobis praescribi, ut non cedamus adversariorum furori, sed ad mortem usque enitamur ad publicandum evangelium. Quia autem id superius est nostris facultatibus, precibus instare convenit ne destituat nos Dominus spiritu fiduciae.

5. Sapienter ambulate erga extraneos, tempus redimentes. 6. Sermo vester semper in gratia sit, sale conditus: ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique

respondere. 7. Res meas omnes patefaciet vobis Tychicus, dilectus frater et fidelis minister ac conservus in Domino, 8. quem misi ad vos hac de causa, ut sciretis statum meum: et consolaretur corda vestra: 9. cum Onesimo fidei et dilecto fratre, qui est ex vobis: Omnia patefient vobis quae hic sunt.

5. *Sapienter ambulate.* Extraneos opponit domesticis fidei. Civitatis enim instar est ecclesia, cuius incolae sunt omnes fideles, mutua propinquitate inter se coniuncti: alieni autem sunt infideles. Sed cur Paulus istos prae fidelibus vult respici? Tres sunt causae. Primum ne ponatur caecis offendiculum. Quia nihil magis proclive quam incredulos nostra imprudentia in deterius impelli, ac vulnerari eorum animos, ut magis ac magis a religione abhorreant. Deinde ne illis praebeatur materia obrectandi evangelio, atque ita prostituatur ludibrio Christi nomen, infestiores reddantur, excitentur turbae et persecutiones. Postremo ne, dum illis sumus permisti in convictu et aliis negotiis, inquinemur eorum sordibus, ac sensim profanescamus. Quo pertinet etiam quod sequitur, redimentes tempus. Quia videlicet eorum conversatio sit periculosa. Nam ad Ephesios (5, 16) rationem assignat, Quia dies mali sunt. Ac si diceret: In tanta saeculi corruptela eripiendam esse beneficiendi occasionem, et cum obstaculis luctandum. Quo itaque pluribus scandalis obsepta est via nostra, eo intentius cavendum est ne pedes nostri impingant, vel per ignaviam cessemus.

6. *Sermo vester.* Requirit sermonis suavitatem quae sua utilitate allicit auditores. Neque enim sermones tantum palam improbos aut impios damnat, sed etiam nihili et otiosos. Ideo sale conditos esse iubet. Habent suos sales profani homines, sed de illis non loquitur: imo quia plausibiles sunt, ac favorem ut plurimum conciliant facitiae, ab earum usu et consuetudine oblique arcet fideles. Insulsum enim ducit quidquid non aedificat. Eodem sensu ponitur nomen gratiae: ut contrarium sit dicacitati, loedoriis, et quibuslibet nugis quae vel laedunt, vel evanescent.

Ut sciatis quomodo. Qui se assuefecit circumspectis sermonibus, non incidet in multas absurditates, in quas subinde labuntur homines loquaces et garruli: sed continuo usu acquirit sibi recte et apposite respondendi peritiam. Quemadmodum rursus necesse est ut fuitiles homines ridendos se propinent, quoties de re aliqua interrogantur. Qua in re iustas poenas luunt ineptae suae loquacitatis. Nec dicit tantum quid, sed etiam quomodo: nec omnibus indifferenter, sed unicuique. Nam haec pars est non ultima prudentiae, singulorum haberet respectum.

7. *Res meas.* Ut sciant Colossenses quantam habeat ipsorum curam, quasi dato pignore eos confirmat. Nam quum esset in carcere et de vita

periclitaretur, posthabita sui ratione, illis prospicit Tychicum ad eos mittendo, in quo elucet tam singularis sancti apostoli zelus, quam prudentia. Neque enim hoc parum est, quod dum captivus tenetur et versatur in extremo discrimine ob evangelium, non tamen cessat quin promovendo evangelio incumbat, curet omnes ecclesias. Ita corpus quidem est inclusum, sed animus ad satagendum sollicitus se longe lateque diffundit. Prudentiae est, quod idoneum mittit hominem et cordatum qui eos confirmet quantum opus erat, et pseudoapostolorum astutiae resistat: deinde quod Epaphram apud se retinet, donec perspexerint qualis et quantus in doctrina consensus foret inter omnes veros doctores: idemque audierint a Tychico quod prius ab Epaphra didicerant. Haec exempla diligenter meditemur, ut nos accendant ad imitationem similis studii. Addit Onesimum, quo plus habeat ponderis legatio. Quamquam incertum est quis fuerit hic Onesimus. Nam vix est credibile, hunc ~~esse~~ servum illum Philemonis, quia furis et fugitivi nomen dedecori subiectum fuisset. Ambos ornat honestis titulis, quo magis prosint: ac Tychicum praesertim, qui docendi munere functurus erat.

10. *Salutat vos Aristarchus, concaptivus meus, et Marcus cognatus Barnabae: de quo acceptistis mandata, si venerit ad vos, ut suscipiatis ipsum: 11. et Iesus, qui dicitur Iustus: qui sunt ex circumcisione, hi soli cooperarii in regnum Dei, qui mihi fuerunt solatio. 12. Salutat vos Epaphras, qui est ex vobis servus Christi, semper decertans pro vobis in precationibus: ut stetis perfecti et completi in omni voluntate Dei. 13. Testimonium enim illi reddo, quod multum studium vestri habeat, et eorum qui sunt Laodiceae et Hierapoli.*

10. *Concaptivus.* Hinc apparet, accessisse alios Paulo, postquam Romam fuit perductus. Et credibile est, in hoc incubuisse hostes principio ut periculi societate absterrent omnes pios ab ipso iuvando, idque ad tempus valuisse: postea collectis animis quosdam sprevisse quidquid terroris obiciebatur.

Ut suscipiatis ipsum. Nonnulli codices habent: Suscipite, imperativo modo: sed perperam. Exprimit enim speciem illius mandati quod acceperant Colossenses: nempe quod fuerit commendatio vel Barnabae, vel Marci: quod secundum probabilis est. Graece est modus infinitivus, sed qui sic resolvi debet ut posui. Observemus autem, sedulos fuisse in reddendis testimoniis: ut probos viros ■ falsis fratribus, ■ fucis, ab impostoribus, et multis erroribus discernere. Quae sollicitudo hodie plusquam necessaria est: sive quod frigide excipiuntur probi doctores, sive quod impostoribus creduli et stulti homines nimis liberaliter sunt expositi.

11. *Hi soli cooperarii.* Ex circumcisione scilicet Alios enim postea nominat, sed ~~un~~ praeputio. Paulus ergo Ier laeos Romae ~~un~~ significat qui evangelio se praebeant adiutores: quin potius totam gentem Christo adversam esse. Quamquam per operarios intelligit eos duntaxat qui pollebant necessariis ad promovendum evangelium dotibus. Ubi autem Petrus eo tempore? Certe aut indigne praeteritus hic fuit, nec sine iniuria: aut fabulantur qui Romae tunc fuisse asserunt. Evangelium porro vocat regnum Dei. Nam et sceptrum est quo Deus super nos regnat, et per ipsum cooptamur in vitam aeternam. Verum de hac loquutione plura alibi.

12. *Semper decertans.* Boni pastoris exemplum, cui locorum distantia ecclesiae oblivionem minime inducit quin trans mare eius curam secum deferat. Et notanda vis orationis, quae exprimitur in verbo certandi. Tametsi enim hic affectus vehementiam notare voluit apostolus, simul tamen admonet Colossenses, ne pastoris sui preces irritas existiment: quin potius existiment, eas sibi non poenitendo esse subsidio. Postremo colligamus ex Pauli verbis, hanc Christianorum esse perfectionem, dum stant completi in voluntate Dei: ne aliunde suspendant vivendi consilium.

14. *Salutat vos Lucas medicus dilectus, et Demas.* 15. *Salutate fratres qui sunt Laodiceae, et Nympham, et ecclesiam quae est domi ipsius.* 16. *Et quum lecta fuerit apud vos epistola, facite ut etiam in Laodicensium ecclesia legatur: et eam quae ex Laodicea est ut vos legatis.* 17. *Et dicite Archippo, Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.* 18. *Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia vobiscum. Amen.*

14. *Salutat vos Lucas.* Non assentior iis qui Lucam Evangelistam intelligunt. Nam et notiore fuisse iudico, quam ut opus fuerit tali indicatione: et splendidiore elogio fuisset insignitus: certe coadiutorem suum, aut fidum saltem comitem et certaminum participem vocasset. Potius conicio tunc abfuisse, et alterum medici epitheto ab illo discerni. Quamquam non contendo ut de re certa: sed tantum conjecturas affero. Demas cuius meminit, is est haud dubie ■ quo se postea relictum conqueritur, 2. Timot. 4, 10. Quum de domestica Nymphae

ecclesia loquitur, meminerimus, in una familia praescribi quales esse deceat omnes Christianorum familias: nempe ut totidem sint parvae ecclesiae. Quare sciat unusquisque hoc sibi impositum ■ onus, ut domum suam erudiat in timore Domini, contineat sub sancta disciplina, denique ecclesiae imaginem illic formet.

16. *In Laodicensium ecclesia legatur.* Ergo ut-
cunque inscripta esset Colossensibus, debuit tamen aliis prodesse. Idem et de omnibus epistolis sentiendum. Certae quidem ecclesiis semel fuerunt scriptae: sed quia perpetuam doctrinam continent, et communem saeculis omnibus: nihil refert qualem habeant titulum. Argumentum enim ad nos pertinet. Alteram epistolam, cuius simul facit mentionem, falso putarunt a Paulo scriptam esse. Bis autem hallucinati sunt qui Paulum arbitrati sunt ad Laodicensis scripsisse. Non dubito quin epistola fuerit ad Paulum missa, cuius lectio utilis esset Colossensibus: ut solent urbes vicinae multa habere inter se communia. Impostura autem nimis crassa fuit, quod nebulo, nescio quis, hoc praetextu epistolam supponere ausus est adeo insulsam, ut nihil a Pauli spiritu magis alienum fingi queat.

17. *Dicite Archippo.* Quantum coniecere licet, hic Archippus interea dum aberat Epaphras, pastoris vices obibat. Forte autem non erat talis ut per se satis esset strenuus, nisi excitaretur. Vult ergo ipsum Paulus totius ecclesiae cohortatione animari in melius. Poterat ipse privato suo nomine eum admonere: sed has partes Colossensibus iniungit, ut sciant stimulos a se quoque ipsis addendos esse, si frigidum videant suum pastorem, et pastor ipse non recuset ab ecclesia moneri. Eximia enim potestate praediti sunt verbi ministri, sed quae legibus soluta non sit. Ideo se dociles praebeant necesse est, si volunt alios probe docere. Quod Paulus rursum sua vincula commendat, eo significat se non leviter laborare. Erat enim memor humanae infirmitatis: ac quasdam procul dubio eius punctiones in se sentiebat, quum tantopere flagitaret ut omnes pii suae angustiae memores essent. Caeterum non est hoc signum diffidentiae, quum praesidia ■ Domino sibi destinata undique accersit. *Manus subscriptio, ut alibi visum est, significat tunc iam supposititias epistolas voluisse, ut fraudi occurrere necesse fuerit.*

COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM AD THESSALONICENSES I.

ARGUMENTUM.

Maiores pars huius epistolae exhortationibus constat. Thessalonicenses instituerat Paulus in recta fide. Quum autem persecutiones illic grassari audiret, Timotheum miserat, qui eos ad certamen animaret, et metu fatiscerent: ut est hominum infirmitas. Admonitus postea a Timotheo de toto eorum statu, variis argumentis ipsos confirmat tum ad constantiam fidei, tum ad tolerantiam, si quid pro evangelii testimonio ferendum sit. Haec tribus primis capitibus. Principio quarti capitis generaliter eos hortatur ad vitae sanctitatem: deinde mutuum benevolentiam, et quae inde manant officia, illis

commendat. Sub finem vero quaestionem de resurrectione attingit: ubi declarat qualiter excitandis hominibus in morte. Unde apparet, fuisse impios homines aut leves qui importune multa frivola ingerendo fidem eorum labefactare tentarent. Quare ut stultis ac superfluis disputationibus ansam praecidat, breviter tradit quid sentire debeant. Et quinto capite severius etiamnum prohibet de temporibus inquirere: sed perpetuo vigilandum esse admonet, ne subito et inopinato Christi adventu opprimantur. Hinc descendit ad varias exhortationes: atque ita claudit epistolam.

CAPUT I.

1. *Paulus et Silvanus et Timotheus Ecclesiae Thessalonicensium in Deo patre et Domino Iesu Christo, gratia vobis et pax a Deo patre nostro, et Domino Iesu Christo.*

Brevitas inscriptionis, reverenter apud Thessalonicenses exceptam fuisse Pauli doctrinam indicat, et sine controversia honorem illi ab omnibus habitum quem merebatur. Nam quod in aliis epistolis apostolum inscribit, hoc facit autoritatis sibi vendicandae causa. Quod ergo hic simpliciter sine honoris titulo privatum nomen usurpat, id argumento est, fuisse ultro ab iis, ad quos scribit, agnitionis qualis erat. Conati quidem fuerant hanc quoque ecclesiam turbare Satanae ministri: sed irritas fuisse eorum machinationes apparet. Duos autem sibi adiungit, quasi communes epistolae autores. Nihil praeterea hic habetur quod non alibi expositum fuerit: nisi quod dicit, ecclesiam in Deo patre et Christo. Quibus verbis (ni fallor) vere apud Thessalonicenses ecclesiam Dei esse declarat. Est igitur haec nota veluti approbatio verae et legitimae ecclesiae. Simul tamen inde colligendum est, non alibi quaerendam esse ecclesiam, nisi ubi praestit Deus, ubi Christus regnat: non aliam denique esse nisi quae in Deo fundata est, quae Christi auspiciis collecta est, et in eius nomen unita.

2. *Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, memoriam vestri facientes in precibus nostris, 3. indesinenter memores vestri, propter opus fidei, et laborem charitatis, et patientiam spei Domini nostri Iesu Christi coram Deo et patre nostro, 4. scientes, fratres dilecti, a Deo esse electionem vestram: 5. quia Evangelium nostrum non fuit erga vos in sermone solum, sed in potentia, et in spiritu sancto, et in certitudine multa: quemadmodum nostis quales fuerimus in vobis propter vos.*

2. *Gratias agimus.* Fidem eorum et reliquas virtutes laudat suo more: non tam ut laudet, quam ut ad perseverantiam hortetur. Hic enim ad peragendi studium non levis est stimulus, quum repu-

tamus Deum praeclaris donis ornasse, ut compleat quod coepit: nos eo duce ac directore in recto cursu progressos esse, ut perveniamus usque ad metam. Nam sicuti inanis virtutum, quas stulte sibi arrogant homines, fiducia, eos inflat superbia, et in posterum securos ac ignavos reddit: ita donorum Dei agnitio pias mentes humiliat et ad sollicitudinem acuit. Ideo pro gratulatione gratiarum actionem ponit: ut Dei beneficium esse admoneat quidquid praedicat esse in ipsis laude dignum. Et statim se ad futurum tempus convertit, dum meminit precationis. Ita videmus quorsum superiorem vitam commendat.

3. *Indesinenter memores vestri.* Quamquam adverbium indesinenter coniungi posset superioribus: melius tamen sic cohaeret. Quae sequuntur sic etiam verti possent: Memoria repetentes vestrum opus fidei, laborem charitatis, etc. Nec obstat articulus interpositus inter pronomen ὑμῶν et nomen ἔργου: nam ita saepe invenitur apud Paulum. Hoc ideo dico ne quis insecutiae damnet veterem interpretationem qui sic reddidit. Quia tamen ad rei summam parum interest, alterutrum eligas: ergo Erasmi versionem retinui. Caeterum causam reddit cur tantopere sit eorum studiosus et sedulo pro ipsis precetur: quia scilicet dona Dei in illis animadvertit, quae in sui amorem ac reverentiam incitare ipsum debeant. Et sane quo quisque magis et pietate et aliis virtutibus excellit, eo maior nobis habenda est eius cura et ratio. Quid enim magis amabile quam Deus? Ergo nihil est quod magis conciliare nobis homines debeat, quam dum se Dominus in illis per spiritus sui dona manifestat. Haec summa omnium apud pios est commendatio: hoc sanctissimum necessitudinis vinculum quo maxime obstringimur. Proinde dixi parum referre utrum legas, memores fidei vestrae, memores vestri propter fidem.

Opus fidei. Accipio pro effectu. Sed hic effectus duplici modo potest exponi, passive et active: vel quod fides in illustre virtutis et efficaciae spiritus sancti specimen fuerit, quod potenter operatus sit in ea excitanda: vel quod ipsa fructus deinde extra protulerit. Ego effectum in ipsa potius fidei radice quam in fructibus constituo:

ac si diceret, rara vis fidei potenter in vobis ■■ exse-
ruit. Adiungit laborem caritatis: quo significat,
in caritate colenda nihil refugisse molestiae vel
laboris. Et certe experimento cognoscitur quam
laboriosa sit caritas. Illud vero saeculum praesertim
multiplicem dabat laborandi materiam fidelibus, si
defungi vellent caritatis officiis. Plurimis afflic-
tionibus mire premebatur ecclesia: multi opibus
nudati, multi domo profugi, multi destituti consilio,
multi teneri et imbecilles erant. Omnium fere
conditio perplexa erat. Tot necessitates non patiebantur
otiosam esse caritatem. Spei tribuit patientiam:
ut est illi semper annexa: nam quod speramus, per
patientiam expectamus. Rom. capite 8, 24. Sic autem
resolvi debet oratio, quod eorum patientiam in sperando
Christi adventu recordetur Paulus. Hinc colligenda
est brevis christianismi veri definitio: ut seria sit
ac vigoris plena fides: ut nullis laboribus parcatur
dum iuvandi sunt proximi, sed in officiis caritatis
strenue se occupent pii omnes, studiaque sua im-
pendant: ut in spem manifestationis Christi intenti,
reliqua omnia despiciant: et patientia armati, tam
longi temporis taedium, quam omnes mundi ten-
tationes superent. Particula, coram Deo et
patre nostro, vel ad recordationem Pauli, vel
ad haec tria proxima referri potest. Ego sic ex-
pono: quoniam de precibus loquutus erat, nunc
affirmat, quoties mentem attollit in regnum Dei,
Thessalonicensium fidem, spem et patientiam simul
illi in memoriam venire. Quia autem fucum omnem
facessere oportet, dum in conspectum Dei venit:
hoc additum est ut affirmatio plus haberet ponderis.
Porro hoc benevolentiae suae testimonio magis dociles
ac promptos reddere volebat.

4. *Scientes, fratres dilecti.* Participium scientes
tam Pauli quam Thessalonicensium personae potest
accommodari. Erasmus ad Thessalonicenses refert:
ego Chrysostomum sequi malo, qui de Paulo eiusque
collegis intelligit: est enim (ut mihi quidem videtur)
amphor confirmatio proximae sententiae. Nam hoc
ad commendationem non parum valebat, quod Deus
ipse multis indiciis Thessalonicenses sibi gratos ac
caros esse testatus esset.

A Deo electionem. Non mihi in totum displicet
Chrysostomi interpretatio, quod Deus eximios reddi-
derit Thessalonicenses, eorumque excellentiam com-
parabit. Quamquam plus quiddam exprimere voluit
Paulus. Eorum enim vocationem attingit: in qua
quoniam non vulgares virtutis Dei notae apparue-
rant, inde collegit fuisse peculiariter vocatos cum
certae electionis testimonio. Nam ratio mox sequitur,
quod non illis nuda tantum allata esset praedicatio,
sed cum efficacia spiritus sancti coniuncta: ut soli-
dam apud eos fidem obtineret. Quum dicit in
potentia et spiritu sancto: hoc perinde, meo
iudicio, valet atque in potentia spiritus sancti: ut

posterius ad prioris declarationem sit additum. Certi-
tudo quam tertio loco ponit, vel in re fuit, vel in
Thessalonicensium affectu. Ego magis notari puto,
quod solidis argumentis sancitum fuerit illic Pauli
evangelium: ■■ si Deus e coelo ostenderet ratam sibi
esse eorum vocationem. Quum autem Paulus in
medium argumenta profert, quibus electionem Thessa-
lonicensium prorsus divinam esse certior factus erat:
hac occasione simul commendat suum ministerium,
ut ipsi quoque agnoscant eum et collegas divinitus
fuisse excitatos. Quidam sub potentiae nomine
miracula intelligunt. Ego latius extendo ad spiri-
tualem doctrinae energiam. Nam ut in priore ad
Corinthios epistola habuimus, eam sermoni Paulus
opponit: tanquam vivam Dei vocem et cum effectu
coniunctam, inani et mortuae hominum facundiae.
*Notandum autem est, electionem Dei, quae per se ab-
scondita est, suis notis patefieri, dum oves perditas ad
se colligit et gregi suo coadunat, vagisque et alienis
manum porrigit. Quare hinc petenda electionis no-
titia est. Cacterum ut arcanum Dei consilium voca-
tionem eius negligenteribus labyrinthus est: ita perverse
faciunt qui fidei et vocationis praetextu obscurant
primam illam gratiam unde manat ipsa fides. Fide,
inquiunt, salutem, consequimur: ergo nulla est aeterna
Dei praedestinatio quae nos a reprobis discernat.
Perinde ac si dicerent, ex fide est salus: ergo nulla
est Dei gratia quae nos in fidem illuminet.
Quin potius, ut coniungi electio gratuita cum voca-
tione debet, tanquam cum suo effectu: ita primum
interim relineat necesse est. Particulam igitur coniu-
ngasne cum participio dilecti, an cum nomine elec-
tionis, parum interest quoad sensum.*

5. *Quemadmodum nostis, etc.* Nunc Paulus agit
quod prius dixi, ut iisdem adducti rationibus Thessa-
lonicenses non dubitent se a Deo electos esse.
Nam hoc fuerat Dei consilium in ornando Pauli
ministerio, ut manifestam illis faceret suam adop-
tionem. Ideo postquam dixit illos scire quales
fuissent, continuo post addit, talem se fuisse eorum
causa: quo significat totum hoc fuisse illis datum,
ut certo persuasi essent amari se ■ Deo, ac eorum
electio extra controversiam esset.

6. *Et vos imitatores nostri facti estis et Do-
mini, dum sermonem amplexi estis in tribulatione
multa, cum gaudio spiritus sancti: 7. ita ut fueritis
exemplaria omnibus credentibus in Macedonia et
Achaia. 8. A vobis enim personavit sermo Domini:
nec in Macedonia tantum et in Achaia, sed etiam in
omni loco fides vestra, quae in Deum est, manavit:
ita ut non opus habeamus quidquam loqui.*

6. *Et vos imitatores.* Ut illis plus alacritatis
addat, mutuum consensum et quasi harmoniam prae-
dicat inter suam praedicationem et eorum fidem.
Nisi enim Deo respondeant homines, nullus pro-

fectus sequetur ex oblata gratia. Non quod ex seipsis id possint, sed quia Deus, ut salutem nostram inchoat, nos vocando: ita perficit, corda nostra formando in obedientiam. Summa ergo est, quod divinae electionis testimonium non modo in Pauli ministerio apparuerit, eo quod spiritus sancti virtute fuerit praeditum: sed in Thessalonicensium quoque fide, ut haec conformitas solida sit illius approbatio. Dicit autem: Imitatores Dei et nostri fuistis: quo sensu dicitur credidisse populus Deo et Mosi servo eius. Non quod diversum aliquid a Deo habuerint Paulus et Moses: sed quia potenter per eos operatus est, tanquam ministros et organa.

Dum amplexi estis. Promptitudo recipiendi evangelii imitatio Dei vocatur: quia sicuti Deus liberaliter se Thessalonicensibus obtulerat, sic illi voluntarie occurrerant. Dicit, cum gaudio spiritus sancti, ut sciamus non impulsu carnis, aut propriae naturae instinctu promptos et alacres fore homines ad obsequendum Deo: sed hoc esse opus spiritus Dei. Circumstantia haec, quod in tribulatione multa nihilominus amplexi fuerint evangelium, ad amplificationem facit. Videmus enim permultos non alioqui alienos ab evangelio, qui tamen crucis metu territi, refugiant. Ergo qui intrepide instantes afflictiones cum evangelio amplecti non dubitant, praeclarum magnanimitatis specimen in eo edunt. Atque hinc melius constat quam necessarium sit spiritum hic nobis opitulari. Evangelium enim non rite nec sincere, nisi laeto animo, recipi potest. Atqui nihil magis ingenio nostro adversum, quam in afflictionibus gaudere.

7. *Ita ut fueritis.* Altera amplificatio, quod suo exemplo fideles quoque provocaverint: hoc enim magnum est, sic praecurrere eos, qui viam prius ingressi erant, ut illis simul adiumento ad peragendum suum cursum. Typum (quo verbo usus est Paulus) Graeci appellant quod Latinis est exemplar, Gallis patron significat: ergo tam illustrem fuisse Thessalonicensium virtutem in excipiendis afflictionibus scribit, ut reliqui fideles inde constantiae regulam mutuati fuerint. *Ad verbum autem reddere placuit exemplaria, ne frustra quid mutarem ex graeco Pauli sermone. Deinde quia pluralis numerus (meo iudicio) plus quiddam exprimit, quam si dixisset ecclesiae illius corpus ad imitationem esse propositum: quia sensus est, totidem fuisse typos, quot erant hominum capita.*

8. *A vobis enim personuit.* Elegans metaphora, qua significat adeo vivam fuisse eorum fidem, ut suo veluti sonitu alias gentes excitaverit. Sermonem enim Dei personuisse ab eis dicit, quia sonora fuerit eorum fides ad conciliandam evangelio fidem. Dicit hoc non modo factum fuisse in vicinis locis: sed etiam procul manasse, ac exauditus fuisse hunc sonitum, ut res praeconium suum non desideret.

9. *Ipsi enim de vobis annuntiant qualem habuerimus ingressum ad vos: et quomodo conversi fueritis ad Deum ab idolis, ut serviretis Deo viventi et vero: 10. et expectaretis e coelis filium eius, quem excitavit a mortuis, Iesum, qui nos liberat ab ira ventura.*

Dicit celebrem ubique conversionis eorum famam fuisse. Quod de suo ad eos ingressu meminit, ad illam spiritus potentiam refertur, qua Deus evangelium suum illustraverat. Dicit vero utrumque apud alias gentes ultro narrari, quasi memoratu dignum. In narratione, quae sequitur, ostendit primum qualis sit hominum conditio antequam Dominus ipsos evangelii sui doctrina illustret: deinde in quem finem nos doceri velit, et quisnam sit evangelii fructus. Nam etsi non eadem omnes colunt idola, omnes tamen idololatriae addicti sunt, atque in caecitate et dementia demersi. Ergo quod a diaboli imposturis et omni superstitionum genere liberi sumus, Dei beneficium est. Alios quidem cito, alios serius convertit: sed quia communis est omnium aversio, nos prius converti necesse est quam Deo serviamus. *Hinc etiam verae fidei colligitur vis et natura: quia scilicet Deo rite nemo credit, nisi qui, abnegata sensus sui vanitate, purum Dei cultum amplectitur ac suscipit.*

9. *Ad Deum viventem.* Hic legitimae conversionis scopus est. Multos quidem videmus a superstitionibus desciscere, qui tamen hoc gradu facto adeo in pietate non proficiunt, ut in deterius labantur. Nam deposito omni Dei sensu, in profanum et brutum contemptum se proiciunt. Sic olim ab Epicuro, Diogene cynico, et similibus derisae fuerunt vulgi superstitiones: sed ita ut Dei cultum promiscuum cum perversis ineptiis miscerent. Ergo videndum est ut ruinam errorum sequatur aedificium fidei. Porro apostolus, dum haec epitheta veri et viventis tribuit Deo, idola oblique perstringit, quod mortua sint et nihili figmenta, et falso dii nuncupentur. Finem conversionis ponit quem attingi, ut Deo servirent. Ergo huc tendit evangelii doctrina, ut nos in cultum obsequiumque Dei traducat. Quamdiu enim servi sumus peccati, liberi sumus a iustitia: quia sine iugo lascivimus ac vagamur. Quare nemo rite ad Deum conversus est, nisi qui se illi totum in servitutem tradere didicit. Sed quia res est plus quam difficilis in tanta naturae corruptione: simul ostendit quid nos in timore Dei et obsequio retineat ac confirmet, nempe Christi expectatio. Nisi enim in spem vitae aeternae erecti simus, mundus non protinus ad se rapit. Quemadmodum enim sola est divinae bonitatis fiducia, quae nos ad Deum colendum inducit: ita sola ultimae redemptionis expectatio facit ne defatigemur. Ergo quisquis in vitae sanctae cursu perseverare volet, totam mentem applicet ad spem adventus Christi. Atque hoc notatu

dignum, quod pro spe aeternae salutis ponit Christi expectationem. Nam certe sine Christo perditus sumus ac desperati: ubi autem prodit Christus, simul affulget vita et prosperitas. Sed hoc fidelibus tantum dici meminimus: nam sicuti impiis venturus est iudex, ita nihil quam expavescere ad eius expectationem possunt. Atque hoc est quod postea subiicit, Christum nos liberare ab ira ventura. Hoc enim non alii sentiunt, nisi qui per fidem Deo reconciliati iam pacatam conscientiam habeant: alias formidabile est eius nomen. Caeterum liberavit nos quidem morte sua Christus ab ira Dei: sed quid liberatio illa valeat, patebit extremo die. Constat autem sententia haec duobus membris. Prius est, quod ira Dei aeternumque exitium humano generi imminet: quia peccarunt omnes ac destituuntur gloria Dei. Alterum quod non alia effugiendi ratio est nisi per Christi gratiam: quia non frustra has illi partes Paulus vendicat. Sed hoc inaeestimabile est donum, quod pii, quoties iudicii fit mentio, Christum sibi redemptorem venturum sciunt. Adde quod diserte ponit iram venturam, ut pias mentes sursum erigat, ne subsidant in praesentis vitae intuitu. Nam quum fides visio sit rerum non apparentium, nihil minus consentaneum est quam ut iram Dei metiamur prout quisquam affligitur in mundo: sicuti nihil magis absurdum quam arripere caduca bona quibus fruimur, ut inde aestimemus Dei gratiam. Discamus ergo, dum secure luxuriantur impii, et nos misere languemus, vindictam Dei, quae oculis carnis abscondita est, timere, et acquiescere in arcanis spiritualis vitae delitiis.

10. *Quem suscitavit.* Christi resurrectionem hic commemorat, in qua nostrae resurrectionis spes fundata est: nam undique mors nos obsidet. Itaque nisi in Christum respicere discamus, singulis momentis coincident nobis animi. Eadem ratione admonet Christum ■ coelo esse expectandum: quia nihil in mundo reperiemus quod nos sustineat: sunt autem infinitae tentationes quae nos exaniment. *Alia quoque circumstantia notanda est.* Nam quia in hunc finem resurrexit Christus, ut eiusdem gloriae nos omnes tandem consortes faciat qui sumus eius membra: significat Paulus, irritam fore resurrectionem, nisi iterum appareat suorum redemptor, fructumque et effectum eius, quum in se exhibuit, virtutis ad totum ecclesiae corpus extendat.

CAPUT II.

1. *Ipsi enim nostis, fratres, quod ingressus noster ad vos non inanis fuerit:* 2. *imo quod persecutionem passi, et probro affecti Philippis (ut scitis) fiduciam sumpsimus in Deo nostro proferendi apud vos*

Calvini opera. Vol. LII.

evangelium Dei, cum multo certamine. 3. *Nam exhortatio nostra non ex impostura, neque ex immunditia, neque in dolo:* 4. *sed quemadmodum probati fuimus a Deo ut crederetur vobis evangelium, sic loquimur, non quasi hominibus placentes, sed Deo qui probat corda nostra.*

1. *Ipsi enim nostis.* Nunc omisso aliarum ecclesiarum testimonio, in memoriam revocat Thessalonicensibus quae ipsi experti erant: ac fusius exponit qualiter se gesserit apud eos, et similiter alii duo collegae: quia hoc plurimum habebat ponderis ad confirmandam eorum fidem. Nam hoc consilio suam integritatem praedicat, ut Thessalonicenses se non tam ab homine mortali quam ■ Deo ad fidem fuisse vocatos agnoscant. Dicit ergo suum ad eos ingressum non fuisse inanem, ut ambitiosi homines multum pompae ostendunt, quum nihil habeant solidi: nam inane actuoso hic opponit. Probat hoc duobus argumentis. Prius est quod Philippis persecutionem et ignominiam sustinuerat. Alterum, quod Thessalonicae magnum certamen paratum erat. Scimus ignominia et persecutionibus debilitari, adeoque penitus frangi hominum animos. Divinum itaque opus fuit, quod Paulus variis malis et ignominia affectus, quasi integer, magnam et opulentam urbem aggredi non dubitavit, ut eius populum Christo subiugaret. In hoc ingressu nihil cernitur quod vanam ostentationem redeleat. In secundo membro eadem vis divina inspicitur: neque enim cum applausu aut favore munus suum obiit, sed opus fuit acriter luctari. Interea stetit firmus ac imperterritus: unde apparet, manu Dei fuisse suffultum. Nam hoc significat, quum dicit se fiduciam sumpsisse. Et sane si omnes istae circumstantiae diligenter expendantur, negari non potest quin magnifice Deus suam illic virtutem exseruerit. Quantum ad historiam pertinet, petenda est ex Actorum capite 16 et 17.

3. *Nam exhortatio nostra.* Alio argumento Thessalonicenses in suscepta fide confirmat: quod scilicet fideliter ac pure in verbo Domini instituti fuerint: suam enim doctrinam omni deceptione et immunditia vacuum fuisse asserit. Atque ut tollatur omnis huius rei dubitatio, conscientiam eorum testem advocat. Tria porro, quae commemorat, sic videntur posse distingui: ut impostura ad ipsam doctrinae substantiam referatur, immundities ad animi affectum, dolo ad modum agendi. Primo itaque delusos fuisse aut fallacis circumventos negat, quum genus doctrinae amplexi sunt a se traditum. Suam deinde integritatem praedicat, quod nulla impura cupiditate, sed sincero tantum affectu inductus, ad eos venerit. Tercio, quod nihil fraudulenter aut malitiose egerit: sed potius simplicitatem exhibuerit dignam Christi ministro. Haec

quum essent Thessalonicensibus comperta, satis firmum habebant fidei suae fundamentum.

4. *Quemadmodum probati.* Altius etiamnum conscendit: nam Deum apostolatus sui autorem citat. Atque ita ratiocinatur, Deus quum mihi hoc munus iniunxit, mihi testimonium reddidit fidelis servi: non est igitur quod de fide mea dubitent homines, quam sciunt Deo probatam. Non gloria tamen Paulus se probatum fuisse quasi talis ■ seipso fuerit: neque enim quid a natura habuerit, hic disputat: nec propriam virtutem cum Dei gratia in certamen committit: sed tantum dicit, sibi non aliter quam fido et probato servo commissum fuisse evangelium. Probat autem Deus quos sibi ad arbitrium suum formavit.

Non quasi hominibus. Quid sit hominibus placere, dictum est in Epistola ad Galatas (1, 10): et hic locus quoque optime ostendit. Nam Paulus Deo et hominibus placere tanquam res oppositas inter ■■ confert. Deinde quum dicit, Deo qui probat e corda: significat eos, qui captant hominum gratiam, non duci recta conscientia, nec quidquam agere ex animo. Sciamus ergo hoc veris evangelii ministris debere esse propositum, ut Deo sua studia impendant, idque faciant ex animo, non externo aliquo mundi respectu: sed quia conscientia hoc rectum et aequum esse dictat. Ita fiet ut non studeant placere hominibus: hoc est nihil ambitiose agant in hominum gratiam.

5. *Neque enim unquam in sermone adulationis fuimus, quemadmodum nostis, neque in occasione avaritiae: Deus testis.* 6. *Nec quaesivimus ab hominibus gloriam, neque ■ vobis, neque ab aliis.* 7. *Quum possemus in pondere esse tanquam Christi apostoli, facti tamen sumus mites in medio vestri, perinde ac si nutrix aleret filios suos.* 8. *Ita erga vos affecti, libenter voluissimus distribuere vobis non solum evangelium Dei, sed nostras ipsorum animas, propterea quod cari nobis facti estis.*

5. *Neque enim unquam.* Non sine causa toties repetit scire Thessalonicenses vera esse quaecumque narrat. Nullum enim certius testimonium quam eorum experientia quibuscum loquimur. *Et hoc ipsorum maxime intererat, quia non alio consilio refert Paulus quam integre versatus sit, nisi ut sua doctrina plus reverentiae obtineat in aedificationem fidei eorum.* Est autem proximae sententiae confirmatio: nam qui placere hominibus cupit, necesse est ut ■ turpiter in adulationem flectat. Qui autem serio et recto animo in officium intentus est, procul ab omni assentationis specie aberit. Quum addit, neque in occasione avaritiae, significat ■ nihil privati lucri venatum esse apud eos docendo. Πρόφαις tam occasio quam praetextus

Graecis dicitur: sed huic loco prior sensus melius quadrat, ut sit quasi aucupium: ac si diceret: Non abusus sum evangelio ad lucri captandi occasionem. Quoniam autem tot habet flexuosos recessus hominum malitia ut saepe avaritia et ambitio lateant: ideo Deum testem advocat. Poneit autem hic duo vitia, a quibus dum ■ immunem fuisse testatur, debere ■ Christi servis aliena esse admonet. Ita si germanos Christi servos ■ fictis et adulterinis velimus discernere, ad hanc regulam exigendi sunt. Et quisquis probe Christo servire volet, ad eandem quoque regulam formare sua studia debet, suasque actiones. Quia ubi regnat avaritia aut ambitio, sequuntur innumerae corruptelae, ■ totus homo in vanitatem effluit: duo enim sunt isti fontes ex quibus manat totius ministerii corruptio.

7. *Quum possemus in pondere.* Quidam exponunt, quum possemus esse oneri, id est, vos gravare sumptibus: sed contextus postulat, ut τὸ βαρὺ pro autoritate sumatur. Dicit enim Paulus se adeo abfuisse ab inani pompa, a iactantia, a fastu, ut legitimo etiam iure suo cesserit, quod ad vendicandam auctoritatem pertinet. Nam quum esset Christi apostolus, maiore quadam reverentia excipi merebatur: atqui ab omni dignitatis specie abstinuerat ac si gregarius aliquis fuisset minister. Hinc apparet quantum ab elatione alienus fuerit. Ubi nos vertimus mites, vetus interpretes reddidit, Fuimus parvuli: sed illa quam posui lectio apud Graecos magis recepta est. Utrumvis tamen legas, non dubium quin voluntariam submissionem commendat.

Quemadmodum si nutrix. Hac similitudine duo membra comprehendit quae attigerat: quod scilicet nec gloriam nec lucrum apud Thessalonicenses quaesierit. Mater enim in alendo infante nullum imperium, nullam dignitatem prae se fert. Talem se fuisse Paulus memorat, qui honore sibi debito sponte abstinens placide se et modeste ad quaevis officia demiserit. Secundo, mater in liberis suis educandis rarum quemdam et mirificum amorem demonstrat: quia nullis parcat laboribus ac molestiis, nullam sollicitudinem refugit, nulla assiduitate fatigatur, suumque adeo sanguinem hilari animo sugendum praebet. Hoc modo Paulus se ita erga Thessalonicenses affectum fuisse praedicat, ut propriam vitam in eorum bonum impendere paratus fuerit. Hoc certe non sordidi aut avari, sed gratuito amantis erat: et hoc in clausula exprimit, propterea quod cari nobis facti estis. Interim memoria repetendum, quicumque inter veros pastores censi volunt, debere hunc Pauli affectum induere, ut pluris salutem ecclesiae habeant quam ■■ vitam. Nec privati commodi studio ad officium agantur: sed sincero eorum amore, quibus ■■ coniunctos et obstrictos esse sciunt.

9. *Memoria enim tenetis, fratres, laborem nostrum et sudorem. Nam die ac nocte opus facientes, ne gravemus quemquam vestrum, praedicavimus apud vos evangelium Dei.* 10. *Vos testes estis et Deus, ut sancte, et iuste, et sine querela vobis, qui creditis, fuerimus.* 11. *Quemadmodum nostis, ut unumquemque vestrum, quasi pater suos liberos, 12. exhortati simus, et monuerimus, et obtestati simus, ut ambularetis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum et gloriam.*

9. *Memoria enim.* Haec ad superiorum probationem pertinent, quod sibi non pepercerit ut illis parceret. Certe miro et plus quam humano zelo fervere ipsum oportuit, dum una cum docendi labore artes etiam manuarum tractat, victus quarendi causa. Atque in hac etiam parte iure suo abstinuit. Lex enim Christi est, quemadmodum alibi idem docet, ut unaquaeque ecclesia ministris suis victum et reliqua necessaria suppeditet. Paulus ergo, quum nullum Thessalonicensibus onus imponit, plus quiddam praestat quam ex officii necessitate exigi ab eo posset. Adde quod non tantum sumptibus publicis parcat, sed neminem privatim gravat. Porro non dubium est quin recta aliqua et speciali causa ad hanc iuris sui abstinentionem adductus fuerit: nam in aliis ecclesiis concessa sibi libertate usus est, quemadmodum reliqui. A Corinthiis nihil accepit, ne pseudoapostolis ansam in hac parte gloriandi praeberet. Interea non dubitavit ab aliis ecclesiis petere quod opus erat: scribit enim, dum gratuitam operam impendit Corinthiis, se ecclesias, quibus non serviebat, praedatum esse (2. Cor. 11, 8). Ergo utcumque non exprimatur hic ratio, coniectere tamen licet, ideo Paulum noluisse necessaria sibi ministrari, ne ea res impedimentum evangelio adferret. Nam et hoc bonis pastoribus semper curae esse debet, non tantum ut strenue in ministerio suo currant, sed ut omnes cursus sui remoras tollant quantum in eo est.

10. *Vos testes estis.* Iterum Dei et eorum testimonio ad suam integritatem asserendam utitur: ac Deum quidem conscientiae, illos vero rei compertae testes facit. Ut sancte, inquit, et iuste, id est, quam sincero Dei timore et quanta fide atque innocentia erga homines: tertio, et sine querela: quo significat se nullis dedisse conquerendi vel obloquendi causam. Calumnias enim et sinistros rumores vitare nequeunt Christi servi: nam quum mundo exosi sint, apud improbos male audire necesse est. Ideo hoc ad credentes restringit qui recte et sincere iudicant, non autem maligne obtruncant absque causa.

11. *Unumquemque quasi pater.* In iis maxime insistit quae sunt officii sui propria. Comparavit se nutrici, nunc patri se comparat. Hoc autem vult, se non aliter de ipsis fuisse sollicitum, quam

pater de filiis esse soleat: et vere paterna cura se defunctum esse in illis docendis ac monendis. Et certe nemo unquam bonus erit pastor, nisi qui patrem in ecclesiae sibi creditae praestabit. Nec vero se universo modo corpori talem fuisse asserit, sed etiam singulis. Neque enim satis est, si pastor omnes pro suggestu in communi doceat, nisi particularem quoque adiungat doctrinam, prout vel necessitas postulat, vel occasio offert. Quare idem Paulus Act. 20, 26 mundum inquit profitetur sanguine omnium: quia publice omnes et privatim singulos, domi admonere non cessaverit. Communis enim doctrina interdum friget: nec corrigi aut sanari quidam possunt, nisi peculiari medicina.

12. *Exhortati simus.* Ostendit quam serio incubuerit in eorum salutem. Neque enim se perfunctorie de pietate erga Deum et vitae christianae officii concionatum esse narrat, sed exhortationes et contestationes adhibuisse dicit. Haec viva est evangelii praedicatio, quum homines non modo audiunt quid rectum sit, sed exhortationibus punguntur et revocantur ad Dei iudicium, ne vitiis suis indormiant. Nam hoc est proprie obtestari. Quod si pii homines, quorum promptitudinem tantopere laudat Paulus, necesse habebant exhortationum stimulis incitari, imo obtestationum: quid nobis agendum est, in quibus magis regnat carnis pigrities? reprobis interea quorum insanabilis est contumacia, horribilem Dei vindictam denuntiare oportet: non tam spe profectus, quam ut reddantur inexcusabiles. Participium παραμυθούμενοι quidam consolati vertunt. Quod si recipimus, consolationibus usum esse intelligit apud afflictos, qui Dei gratia sustinendi sunt, et reficiendi coelestium bonorum gustu, ne despondeant animos, aut patientiam abiciant. Contextui tamen altera significatio aptior est, quod monuerit scilicet: nam tria verba ad idem referri constat.

Ut ambuletis. Summam exhortationum suarum breviter perstringit: nempe quod Dei misericordiam commendans, illos monuerit in suae vocationi deessent. Commendatio gratiae in hoc membro sita est, qui vocavit vos in suum regnum. Nam quum in gratuita Dei adoptione fundata sit nostra salus, sub hoc uno verbo comprehenditur quidquid bonorum nobis Christus attulit. Restat nunc ut Deo vocanti respondeamus: hoc est, ut nos illi tales exhibeamus filios, qualis nobis pater est. Abdicari enim meretur ex Dei familia qui aliter vivit quam Dei filium deceat.

13. *Quapropter nos quoque indesinenter gratias agimus Deo, quod, quum sermonem Dei praedicatum a nobis percepistis, amplexi estis non ut sermonem hominum, sed quemadmodum re vera est, sermonem Dei: qui etiam efficaciter agit in vobis credentibus.*

14. *Vos enim imitatores facti estis, fratres, ecclesiarum Dei quae sunt in Iudaea in Christo Iesu: quia eadem passi estis et vos propriis tribulibus quemadmodum et ipsi a Iudaeis, 15. qui Dominum Iesum occiderunt, et proprios prophetas, et nos persecuti sunt, et Deo non placent, et cunctis hominibus adversi sunt: 16. qui obsistunt ne gentibus loquamur ut salvae fiant, ut compleantur eorum peccata semper. Pervenit enim in eos ira usque in finem.*

13. *Quapropter nos.* Postquam de suo ministerio loquutus est, rursum ad Thessalonicenses se convertit: ut semper mutuum illam harmoniam, cuius ante meminit, commendat. Dicit ergo gratias Deo agere, quod sermonem ex ore suo auditum amplexi sint tanquam sermonem Dei, ut vere erat. Significat autem his verbis, reverenter, et qua decet obedientia, fuisse ab illis exceptum. Fieri enim non potest simul ac invaluit haec persuasio, quin obsequendi religio animos nostros subeat. Quis enim non horreat Deo reluctari? quis non etiam Dei contemptum detestetur? Quod ergo tam contemptui apud plerosque habetur verbum Dei, ut nullo fere in pretio sit, quod multi nullo timore tanguntur, inde contingit quia sibi cum Deo negotium esse non reputant. Proinde ex hoc loco discimus qualis evangelio habenda sit fides: nempe quae ab hominum autoritate non pendeat, sed certae et cognitae Dei veritati innixa, supra mundum se attollat. Denique tantum ab opinione distet, quantum coelum a terra. Secundo, quae reverentiam, timorem et obedientiam ex se generet: quia homines divinae maiestatis sensu tacti nunquam sibi cum ea ludere permittent. Vicissim admonentur doctores, ne quid nisi purum Dei sermonem proferre audeant: nam si hoc licitum Paulo non fuit, nemini hodie erit. Probat autem ab effectu, fuisse Dei sermonem quem tradiderat: quia fructum illum coelestis doctrinae protulerat, quem prophetae commendant in renovanda eorum vita: nam hominum doctrina nihil tale posset. Relativum nomen tam Deo quam sermoni eius aptari potest. Sed utrumvis eligas, eodem redibit sensus: nam quum in Thessalonicenses divinam vim sentirent, quae ex fide manabat, statuere poterant non evanidum fuisse humanae vocis sonitum, quem perceperant, sed vivam et efficacem doctrinam Dei. Quod ad verba spectat, sermo praedicationis Dei nihil aliud est quam sermo Dei praedicatus ab homine, ut reddidi. Voluit enim Paulus nominatim exprimere contemptibilem apud eos non fuisse doctrinam, licet ab ore mortalis hominis prodiret, quod eius auctorem agnoscerent Deum. Laudat igitur Thessalonicenses, quod non substituerint in respectu ministri, sed oculos ad Deum sustulerint, ut eius sermonem reciperent. Quare particulam ut, quae ad sensum ex-

planandum valebat, inserere non dubitavi. Male Erasmus, qui vertit sermonem auditus Dei: ac si Deum intelligeret Paulus patefactum. Postea mutavit, sermonem quo Deum discebatis. Non enim ab eo animadversa fuit hebraica phrasis.

14. *Vos enim imitatores.* Si hoc ad proximam clausulam restringere libeat, sensus erit, quod virtus Dei vel sermonis eius in eorum tolerantia se proferat, dum magno et infracto animo persecutiones sustinent. Ego tamen ad totam superiorem sententiam extendere malo. Confirmat enim quod dixit, Thessalonicenses serio evangelium tanquam Deo sibi oblatum fuisse amplexos: quia fortiter sustineant contrarios Satanae insultus, nec recusent pati potius quam ab eius obedientia discedant. Et certe hoc non leve est fidei examen, quum Satan omnia machinando nihil proficit, ut nos a Dei timore dimoveat. Interea periculosae tentationi prudenter occurrit, quae illos percellere vel turbare poterat: nam ab ea gente graves molestias sustinebant, quae sola in mundo Dei nomine gloriabatur. Poterat, inquam, illis hoc venire in mentem, Si haec vera est religio, cur eam tam infestis animis oppugnant Iudaei, qui sunt sacer Dei populus? Ut hoc offendiculum tollat, primum admonet, hoc eos commune habere cum primis ecclesiis quae in Iudaea erant: postea Iudaeos dicit obstinatos esse Dei et omnis sanae doctrinae hostes. Tametsi enim quum dicit ipsos esse passos a suis tribulibus, id de aliis quam de Iudaeis exponi potest, certe non ad solos Iudaeos debet restringi: quia tamen longius in describenda eorum pervicacia et impietate insistit, apparet eosdem notari statim ab initio. Credibile est aliquos ex ea gente ad Christum fuisse Thessalonicae conversos. Atqui ex historia Actorum patet, illic non minus quam in Iudaea persecutores evangelii Iudaeos fuisse. Ergo hoc promiscue tam de Iudaeis quam de gentibus dictum accipio: quia utrique a suis tribulibus magna certamina et atroces impetus sustinebant.

15. *Qui Dominum Iesum.* Quia populus ille tot Dei beneficiis ornatus fuerat, propter veterem patrum gloriam autoritate pollebat apud multos nomen ipsum. Ne cui ergo oculos hic focus perstringat, ita spoliatur Iudaeos omni honore, ut nihil illis relinquat praeter odium et extremam infamiam. En, inquit, virtutes quibus laudem apud bonos et pios merentur, prophetas suos et tandem filium Dei occiderunt, me eius servum persecuti sunt, bellum cum Deo gerunt, cuncti mundo sunt exosi, sunt inimici salutis gentium: denique sunt devoti aeterno exitio. Quaeritur cur Christum et prophetas ab iisdem occisos fuisse dicat. Respondeo, ad totum corpus hoc pertinere: significat enim Paulus non esse novum aut insolens, quod Deo

repugnant, sed ita implere patrum mensuram, quemadmodum Christus loquitur (Matth. 23, 32).

16. *Qui obsistunt ne gentibus loquamur.* Non abs re (ut dictum est) tam prolixè immoratur in exagitanda Iudaeorum malitia. Nam quum ubique furiose evangelio se opponerent, ingens inde scandalum oriebatur: praesertim quum evangelium clamarent profanari a Paulo, dum illud gentibus vulgabat. Hac calumpnia scindebant ecclesias, spem salutis eripiebant gentibus, et evangelio viam obstruebant. Hoc ergo crimine eos gravat Paulus, quod invadebant gentibus salutem: sed addit, hoc fieri ut compleantur eorum peccata, ut illis omnem pietatis opinionem adimat. Quemadmodum ubi prius dicebat, non placere Deo: hoc volebat indignos esse quorum ratio inter Dei cultores haberetur. Loquutio tamen notanda est, quod qui male agendo pergunt, mensuram hoc modo iudicii sui implent, donec ad cumulum perveniant. Haec causa est cur saepe differatur impiorum poena: quia nondum matura sunt (ut ita dicam) eorum impietates. Hinc monemur, sedulo cavendum esse ne, si peccata subinde peccatis addamus, quemadmodum passim fieri solet, cumulus tandem usque in coelum consendat.

Pervenit enim. Significat prorsus esse desperatos, quia vasa sint irae Domini, perinde enim hoc valet ac si diceretur, urget eos ac persequitur iusta Dei ultio, neque desinet usque dum pereant: quod in omnes reprobos competit, qui in mortem, cui destinati sunt, praecipites ruunt. Hoc autem sic de universo gentis corpore pronuntiat apostolus, ut tamen electis spem non praecidat. Nam quia maior pars resistebat Christo, generaliter quidem de tota gente loquitur. Sed tenenda est illa exceptio quam ipse ponit ad Romanos capite 11, 5, quod semper Dominus residuum aliquod habebit semen. Tenendum semper est Pauli consilium, fugiendam sedulo esse fidelibus eorum societatem quos iusta Dei vindicta persequitur, donec in caeca sua obstinatione pereant. *Ira sine adiecto Dei iudicium significat, sicut ad Romanos capite 4, 15, Lex iram operatur. Item 12, 19, Date locum irae.*

17. *Nos vero, fratres, orbatì vobis ad tempus horae aspectu, non corde, abundantius studuimus faciem vestram videre in muto desiderio.* 18. *Itaque volumus venire ad vos, ego quidem Paulus, et semel et bis, et obstitit nobis Satan.* 19. *Quae enim nostra spes, vel gaudium, vel corona glorificationis? annon etiam vos coram Domino nostro Iesu Christo in eius adventu?* 20. *Vos enim estis gloria nostra et gaudium.*

17. *Nos vero.* Opportune haec excusatio addita est, ne se ■ Paulo desertos esse putarent Thessa-

lonicenses, quum tanta necessitas eius praesentiam flagitaret. Loquutus est de persecutionibus quas patiebantur ■ suis: aberat interea ipse, cuius officium erat supra alios omnes opitulari. Patrem ■ antehac vocavit: atqui patris non est filios in tantis angustiis deserere. Suspicionem ergo contemptus ac negligentiae praevenit, dicens, non animum sibi defuisse, sed negatam esse facultatem. Nec simpliciter ita loquitur, volui ad vos venire, iter fuit mihi obstructum: sed vehementiam affectus sui singularibus verbis exprimit, quum, inquit, vobis orbatus essem. Orbitatis verbo testatur quam triste ac durum illi fuerit ab illis abesse. Sequitur amplificatio desiderii, quod absentiam eorum aegre ad breve tempus tulerit. Non mirum est si diurnitas taedium vel moerorem afferat. At valde nos affectos esse oportet, ubi impatientes sumus unius horae. Tempus autem horae pro exiguo temporis spatio accepit. Sequitur correctio, quod ad aspectu, non corde separatus ab illis fuerit: ut sciant loci distantiam minime eius animum diiungere. *Quamquam non minus apte referri hoc ad Thessalonicenses poterit, quod vicissim coniuncti fuerint Paulo eorum animi inter corporum dissidia.* Nam ad rem non parum interfuit, exprimi quantopere de mutuo erga se eorum amore confideret. *Suum vero affectum¹⁾* melius demonstrat quum dicit, abundantius se studuisse: nam significat adeo non imminutum fuisse amorem discessu, ut magis accensus fuerit. Quum dicit, semel et bis voluimus, testatur non subitum fuisse fervorem qui statim refrigerit (ut interdum accidere videmus), sed huius propositi se fuisse tenacem, quum varias occasiones captaverit.

18. *Obstitit nobis Satan.* Paulum semel fuisse impeditum narrat Lucas, quia Iudaei insidias illi in itinere struebant: saepius vel idem vel simile accidere potuit. Hoc vero totum Satanae non immerito assignat: quia, ut alibi (Ephes. 6, 12) docet, non est nobis lucta cum carne et sanguine, sed cum principibus aeris et nequitiiis spiritualibus, etc. Impii enim quoties nobis molesti sunt, sub vexillo Satanae militant, suntque eius instrumenta ad nos vexandos. Praesertim quum ad opus Domini studia nostra contendunt, quidquid obstat, certum est a Satana proficisci. *Atque utinam haec sententia piorum omnium animis penitus insideat: Satanam nihil non assidue moliri quomodo ecclesiae aedificationem moretur vel perturbet: essemus profecto ad resistendum magis intenti.* Maiori nobis curae esset sanae doctrinae conservatio, qua nos privare hostis ille tam ardens studet. Sciremus etiam quoties evangelii cursus remoras patitur, unde impedimentum

¹⁾ Hoc

proveniat. Alibi (Rom. 1, 13) dicit non fuisse sibi in Deo permixtum: sed utrumque verum est. Quamvis enim suas partes agat Satan, Deus tamen supremum ius retinet, ut quoties visum est, invito ac reluctantem Satana, viam nobis aperiat. Vere ergo dicit Paulus Deum non permittere: ut unquam obstaculum sit in Satana.

19. *Quae enim spes.* Illum desiderii ardorem cuius meminit, inde confirmat, quia in ipsis felicitatem suam quodammodo repositam habeat. Perinde enim valet haec sententia ac si dixisset, nisi me ipsum obliviscar, necesse est ut vos expetam: vos enim estis gloria nostra et gaudium. Porro quod spem et coronam gloriae suae eos appellat, non ita accipiendum quasi alibi quam in solo Deo gloriatur: sed quia in omnibus Dei beneficiis gloriari in suo gradu licet, ita ut semper sit ipse scopus: quemadmodum fusi expositi in priorem ad Corinthios. Hinc vero colligendum est: Christi ministros, prout quisque eius regnum propagaverit, gloriae et triumphi in extremo die fore participes. Quare gaudere et gloriari non alibi iam nunc dicant quam in prospero laborum suorum successu, dum sua opera Christi gloriam promoveri vident. Ita fiet ut quo decet amoris affectu in ecclesia affecti sint. *Particula etiam denotat non solos esse Thessalonicenses in quibus triumphet Paulus, sed esse ex multorum numero. Causalis vero particula γάρ, quae paulo post sequitur, improprie loco affirmativae posita est, certe vos estis.*

CAPUT III.

1. *Quare non amplius sufferentes, censuimus ut Athenis relinqueremur soli:* 2. *et misimus Timotheum fratrem nostrum, et ministrum Dei, et cooperarium nostrum in evangelio Christi, ut confirmaret vos, et vobis animum adderet ex fide nostra,* 3. *ut nemo turbaretur in his afflictionibus: ipsi enim nostis quod in hoc sumus constituti.* 4. *Etenim quum essemus apud vos, praediximus vobis quod essemus afflictiones passuri, quemadmodum etiam accidit, et nostis.* 5. *Quamobrem et ego non amplius sustinens misi ut cognoscerem fidem vestram: ne forte tentasset vos is qui tentat, et exinanitus esset labor noster.*

1. *Quare non amplius.* Hac narratione: quae sequitur, desiderii illius sui fidem facit. Nam si alibi retentus alium neminem suo loco misisset Thessalonicam, poterat videri non adeo ipsos curare: sed quum Timotheum in vicem suam subrogat, suspicionem illam avertit: praesertim quum sibi ipsos praefert. Porro se maiorem illorum quam sui rationem habuisse ostendit, quod maluerit relinqui solus quam ipsos destitui. Habent enim

pondus haec verba, placuit ut solus relinqueretur: Timotheus valde fidus illi erat comes, nullus tunc alios secum habebat: ergo incommodum et molestum erat eo carere. Signum ergo rari amoris est et anxii desiderii, quod se omni solatio privare non recusat, ut subveniat Thessalonicensibus. Eodem pertinet verbum εὐδοχήσαμεν, quod promptam animi inclinationem designat.

2. *Fratrem nostrum.* Has laudes ideo adscripsit quo melius ostenderet quam bene illis consultum voluerit. Nam si vulgarem quempiam hominem illis misisset, non multum iuvare illos poterat, et quia Paulus sine suo incommodo hoc fecisset, nullum insigne dedisset paternae erga eos curae testimonium. Hoc vero magnum, quod fratrem et cooperarium sibi detrahit, et cui neminem (ut alibi testatur) parem reperiebat, quum suis commodis omnes student. Interea auctoritatem conciliat doctrinae quam a Timotheo perceperant, ut melius infixa eorum memoriae maneat. *Merito autem dicit, se ideo misisse Timotheum, ut a suo exemplo confirmationem fidei acciperent. Terrere eos poterant parum laeti rumores de persecutionibus, sed magis eos animare debebat intrepida Pauli constantia, ne fatiscerent. Et certe huc etiam se extendit communicatio quae inter sanctos et membra Christi esse debet, ut fides unius aliorum sit consolatio. Ita quum audirent Thessalonicenses Paulum indefesso studio pergere, superare fortitudine fidei, omnia discrimina omnesque difficultates, fidem eius ubique adversus Satanam et mundum victricem stare: hoc non parum consolationis illis afferebat. Praesertim vero nos movent, vel saltem movere debent eorum exempla in quibus sumus in fide instituti: quemadmodum dicitur in fine epistolae ad Hebraeos (13, 7). Intelligit itaque Paulus suo exemplo debuisse sustineri, ne in afflictionibus fatiscerent. Quia autem offendi poterant si veritus fuisset Paulus ne succumberent omnes persecutioni (quia hoc scilicet nimiae diffidentiae erat), temperat hanc asperitatem quum dicit, ne quis, vel ut nemo. Merito autem hoc timendum fuit, quando semper in quovis coetu aliqui sunt infirmi.*

3. *Ipsi enim nostis.* Quia libenter se omnes subeundae crucis necessitate eximerent: admonet Paulus non esse cur in persecutionibus expavescant fideles quasi ad rem novam aut insolitam, quia haec nostra sit conditio quam nobis Dominus imposuit. Nam haec loquutio, in hoc sumus constituti, tantumdem valet ac si dixisset hac lege nos esse Christianos. Dicit autem ipsos scire: quia fortius pugnare ipsos decebat, quum in tempore fuissent praemoniti. Adde quod apud rudes et ignaros Paulum assiduae afflictiones reddebant contemptibilem: ideo nihil sibi usu venisse commemorat, nisi quod tanquam vates multo ante praedixerit.

5. *Ne forte tentasset.* Hoc verbo docet timendas semper esse tentationes, quia proprium Satanae officium sit tentare. Quemadmodum autem ille undique insidias nobis struere, et laqueos circumcirca tendere nobis non cessat: ita nos in excubiis esse oportet intentos ad cavendum. Ac tam aperte dicit quod initio quasi nimis asperum refugerat, nempe fuisse sollicitum ne irriti essent sui labores, si forte praevaleret Satan. Atque hoc facit ut sedulo advigilent ipsi, et acrius se exstiment ad resistendum.

6. *Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos a vobis, et annuntiasset nobis fidem et dilectionem vestram, et quod bonam nostri memoriam habetis semper, desiderantes nos videre, quemadmodum et nos ipsi vos:* 7. *inde consolationem percepimus, fratres, de vobis, in omni tribulatione et necessitate nostra per vestram fidem:* 8. *quia nunc vivimus, si vos statis in Domino.* 9. *Quam enim gratiarum actionem possimus Deo reddere de vobis, in omni gaudio quod gaudeamus propter vos coram Deo nostro,* 10. *nocte ac die supradictum precantes, ut videamus faciem vestram, et suppleamus quae fidei vestrae desunt?*

Hic alio argumento demonstrat quam singulari erga eos amore sit affectus, quod scilicet laeto prosperi eorum status nuntio quasi extra se raptus fuerit. Notandae enim sunt circumstantiae quas recenset. In afflictione ac necessitate erat: non ergo videbatur hilaritati esse locus. Sed quum de Thessalonicensibus audit quod optabat, quasi extincto malorum sensu in gaudium et gratulationem effertur: quamquam gradatim ad hanc gaudii magnitudinem exprimendam procedit. Nam primo dicit consolationem percepimus: postea effusum ubertim gaudium praedicat. Caeterum haec gratulatio vim exhortationis habet: atque hoc consilium fuit Paulo ut Thessalonicenses ad pergendum invitaret. Et certe hic acerrimus esse stimulus debuit, quum intelligerent sancto apostolo tantum solatii et gaudii accidere ex pietatis suae profectu.

6. *Fidem et dilectionem.* Quo frequentius apud Paulum occurrit haec loquendi forma, eo diligentius notanda est: totam enim pietatis summam breviter indicat his duobus verbis. Quare quicumque ad hunc duplicem scopum collimant, in tota vita sunt extra errandi periculum. Alii omnes quantumvis se torqueant, misere vagantur. Tertium quod addidit de bona sui memoria, ad evangelii reverentiam spectat. Non enim alio nomine Paulum tam carum et in tanto pretio habebant.

8. *Quia nunc vivimus.* Hic clarius adhuc patet ut se ipsum prope oblitus fuerit Paulus Thessalonicensium causa, vel saltem posthabito sui respectu primam ac potissimam suam cogitationem ad ipsos

adiecerit. Quamquam non tam hominum studio id fecit quam gloriae Domini. Sic enim in sancto pectore fervebat Dei et Christi zelus, ut reliquas omnes curas quodammodo absumeret. Vivimus, inquit, hoc est recte valemus, si vos in Domino perseveratis. Et sub adverbio nunc repetit quod prius dixerat, se afflictione et necessitate graviter fuisse oppressum: quidquid tamen mali patiatur in sua persona, id suo gaudio obstare negat. Ac si diceret: Ego etiamsi in me sim mortuus, in salute vestra vivo. Hic admonentur omnes pastores qualis inter ipsos et ecclesiam coniunctio esse debeat, nempe ut se beatos reputent quum ecclesiae bene est, etiamsi multis alioqui miseriis sint circumdati: contra vero, quamvis alioqui res laetae sint ac secundae, si cadere vident exstructum a se aedificium, luctu et moerore taseant.

9. *Quam enim.* Non contentus simplici affirmatione, quam ingens sit gaudii sui magnitudo exprimit, dum se ipsum interrogat quales possit agere gratias Deo. Sic enim loquendo, nullam se invenire gratiarum actionem testatur quae ad aequandum gaudium sufficiat. Gaudere se coram Deo dicit, pro eo quod est, vere et absque simulatione ulla.

10. *Supra modum precantes.* Redit ad suum desiderium: nunquam enim ita in solidum gratulari hominibus licet quamdiu in mundo vivunt, quin melius semper aliquid optemus. Sunt enim adhuc in via: labi vel errare possunt, aut etiam retrocedere. Optat ergo Paulus sibi facultatem dari ut defectus fidei Thessalonicensium instauret: vel (quod idem est) fidem eorum, quae adhuc imperfecta est, suis numeris absolvat. Atqui haec fides est quam mire antehac celebravit. Sed hinc colligimus, qui alios longo spatio antecedit, multum adhuc a meta distare. Itaque quantumvis progressi simus, veniant nobis semper in mentem nostra *ὑποτέμματα*: ne ultra eniti pigeat. Hinc etiam patet quam necessaria sit nobis doctrinae assiduitas: neque enim in hoc tantum ordinati sunt doctores ut uno die vel mense homines adducant ad fidem Christi, sed ut fidem inchoatam perficiant. Caeterum quod sibi Paulus adscribit, quod spiritus sancti proprium esse alibi praedicat, hoc ad ministerium restringere oportet. Porro quum hominis ministerium inferius sit spiritus efficacia, et illi (ut vulgo loquuntur) subalternum, nihil ex ea imminuit. Quum dicit se die ac nocte plusquam abunde fuisse precatum: ex his verbis colligi potest quam assiduus fuerit in orando Deo, et quam ardentem ac serio id fecerit.

11. *Ipse autem Deus et pater noster, et Dominus noster Iesus Christus viam nostram ad vos dirigat.* 12. *Vos autem Dominus impleat et abundare faciat caritate mutua inter vos et erga omnes: quemadmodum et nos ipsi affecti sumus erga vos:* 13. *ut confirmet*

corda vestra irreprehensibilia in sanctitate coram Deo et patre nostro, in adventu Domini nostri Jesu Christi, cum omnibus sanctis eius.

11. *Ipse autem Deus.* Nunc precatur ut, remotis Satanae obstaculis, Dominus viam sibi aperiat, et quodammodo dux sit ac rector itineris ad Thessalonicenses: quo significat nusquam posse nos movere pedem cum successu, nisi Dei auspiciis: ubi tamen ipse manum porrigit, Satanam frustra omnia moliri ut cursum nostrum avertat. Notandum quod eadem Deo et Christo partes assignat: ut certe nihil bonorum nobis praestat pater quam per manum Christi. Sed quum ita de utroque pariter loquitur, communem Christi divinitatem et potentiam cum patre esse docet.

12. *Vos autem Dominus.* Altera precatio, ut interea dum obstructum illi est iter, se tamen absente, Dominus Thessalonicenses confirmet in sanctitate, et caritate impleat. Atque hinc rursum discimus in quo posita sit christianae vitae perfectio, nempe in caritate et pura sanctitate cordis quae ex fide manat. Caritatem illis mutuam primo inter se commendat, deinde erga omnes: nam ut initium fieri decet a domesticis fidei, ita diffundere se animus noster debet ad universum humanum genus. Deinde ut colenda est proprii coniunctio, ita praeterire non debemus eos qui procul sunt dissiti, quin ipsi in suum ordinem veniant. Vult abundare et impleri Thessalonicenses caritate: quia quantum proficimus in Dei notitia, crescere simul debet in nobis fratrum amor, donec perverso nostri amore profligato, totum cor occupet. Thessalonicensibus precatur a Deo caritatem perfectam: significans tam eius incrementa, quam initium ab uno Deo esse. Unde apparet quam praepostere faciant qui vires nostras legis divinae praeceptis metiuntur. Finis legis, caritas, inquit Paulus (1. Tim. 1, 5): idem tamen Dei opus asserit. Ergo Deus quum vitam nostram format, non respicit quid possimus, sed quod supra vires nostras est, a nobis exigit: ut se petere discamus praestandi facultatem. Quum dicit, quemadmodum et nos ipsi erga vos, suo exemplo eos stimulat.

13. *Ut confirmet corda vestra.* Corda hic pro conscientia posuit, vel intima animae parte: significat enim ita placere demum hominem Deo, si cordis sanctitatem, id est, non externam modo, sed interiorem adfert. Sed quaeritur an sanctitate stemus apud Dei tribunal: nam si ita est, quorsum remissio peccatorum? Atqui hoc videntur innuere Pauli verba, ut sint irreprehensibiles conscientiae in sanctitate. Respondeo, non excludi a Paulo remissionem peccatorum, qua fit ut sanctitas nostra, quae alioqui aspersa est multis inquinamentis, Dei conspectum sustineat: semper enim fides, qua placatur

nobis Deus ut vitiis nostris ignoscat, reliqua omnia praecedit: sicuti fundamentum prius aedificio est. Caeterum non docet Paulus qualis in hoc mundo, vel quanta possit esse fidelium sanctitas, sed eam cupit augeri, donec evadat in suam perfectionem. Ideo dicit, in adventu Domini: significans eo usque differri eorum complementum quae nunc in nobis Dominus inchoat.

Cum omnibus sanctis. Bifariam exponi potest haec particula, vel ut pura habeant corda Thessalonicenses cum omnibus sanctis in Christi adventu: vel quod Christus venturus sit cum sanctis suis. Tametsi hoc secundum recipio, quod ad verborum syntaxin pertinet: non tamen dubito quin sanctos ideo nominaverit Paulus, ut admoneret nos in eum finem vocari a Christo, ut cum omnibus sanctis colligamur: haec enim cogitatio studium sanctitatis acuire in nobis debet.

CAPUT IV.

1. *Ergo quod reliquum est, fratres, rogamus vos et obsecramus in Domino Iesu, quemadmodum accepistis a nobis, quomodo oporteat vos ambulare et placere Deo, ut abundetis magis:* 2. *nostis enim quae praecepta dederimus vobis per Dominum Iesum.* 3. *Haec enim est voluntas Dei, sanctificatio vestra: ut vos abstineatis ab omni scortatione,* 4. *et sciat unusquisque vestrum suum vas possidere in sanctificatione et honore:* 5. *non in affectu concupiscentiae, quemadmodum et gentes quae non noverunt Deum.*

1. *Quod reliquum est.* Hoc caput varias praeceptiones continet: quibus Thessalonicenses ad sanctam vitam instituit, vel in eius studio confirmat. Prius didicerant quatenam esset pie vivendi regula et ratio: hoc illis in memoriam revocat: Quemadmodum, inquit, edocti estis. Porro ne videatur illis adimere quod dederat, non simpliciter hortatur ut sic ambulent, sed ut abundant magis. Quum ergo profectum urget, innuit iam eos in via esse. *Summa est, hoc in primis curandum, ut in suscepta doctrina proficiant: quam Paulus videtur frivolis et inanibus studiis opponere, quibus videmus bonam mundi partem adeo ut plurimum occupari, ut vix postremum locum teneat utilis sanctaeque vitae rite formandae meditatio.* Admonet ergo Paulus quomodo instituti fuerint, atque huc toto studio iubet eniti. Porro hic nobis lex praescribitur, ut obliviscentes quae retro sunt, semper tendamus ad ulteriorem progressum: atque huc simul incumbere pastores debent. Quod autem rogat, quum iure imperare possit, humanitatis ac modestiae est: quam imitari debent pastores, ut comiter, si fieri potest, populum alliciant magis quam violenter cogant.

3. *Haec enim est voluntas Dei.* Haec generalis est doctrina, ex qua tanquam fonte particulares admonitiones etatim deducit. Quum dicit hanc esse Dei voluntatem, significat nos hoc consilio vocatos ■ Deo esse: ac si diceret, In hoc estis Christiani, huc tendit. evangelium, ut vos sanctificetis Deo. Quid valeat nomen sanctificationis, iam alibi saepius dictum est, nempe ut renuntiantes mundo, et carnis inquinamentis exuti, nos Deo velut in sacrificium offeramus: nihil enim illi offerri decet, nisi purum ac sanctum.

Ut abstineatis. Haec una praeceptio est quam ex proximo fonte derivat: sanctitati enim nihil magis contrarium est quam scortandi foeditas, quae totum hominem polluit. Ideo affectum concupiscentiae ad gentes ablegat, quae Deum ignorant: ac si diceret, ubi regnat Dei cognitio, domari oportere concupiscentias. Per affectum concupiscentiae, foedas omnes carnis libidines designat: sed tamen hoc modo infamat desideria omnia quae nos ad voluptatem et delitias sollicitant, sicuti ad Romanos capite 13, 14, carnis haberi curam vetat pro eius concupiscentia. Nam ubi sibi appetere homines permittunt, nullus est modus lasciviae. Quare haec una temperantiae ratio est, cupiditates omnes fraenare. Particulam hanc, et sciat unusquisque vestrum suum vas possidere, nonnulli de uxore exponunt: ac si dictum esset, mariti cum uxoribus pudice habitent. Sed quum promiscue alloquatur viros et mulieres, non dubium est quin vas pro corpore accipiat. Est enim suum cuique corpus veluti domicilium in quo habitat: vult ergo ut corpus nostrum ab omni foeditate purum servemus. Et honore, id est honeste: quia corpus suum probro et macula adspersit qui ipsum prostituit ad scortationem.

6. *Ne quis opprimat vel circumveniat in negotio fratrem suum: quia vindex erit Dominus omnium istorum, quemadmodum et praediximus vobis, et obtestati sumus.* 7. *Non enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem.* 8. *Itaque qui hoc repudiat, non hominem repudiat, sed Deum, qui etiam dedit spiritum suum sanctum in nos.*

6. *Ne quis opprimat.* Alia exhortatio quae tanquam rivus ex sanctificationis doctrina ducitur. Vult, inquit, Deus nos sanctificare, ne quis fratri suo iniuriam inferat. Nam quod Chrysostomus sententiam hanc convertit cum priore: et υπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν exponit, alienis uxoribus inhiare et eas appetere: nimis coactum est. Postquam ergo unum immunditiei exemplum in lasciviis et libidine attigit Paulus, hanc quoque docet sanctitatis partem esse, ut iuste et innocenter agamus cum proximis. Prius verbum ad violentas oppressiones refertur:

ubi qui potentior est, audaciam sumit ad nocendum. Alterum immodicas omnes et iniustas cupiditates sub ■ continet. Quum autem homines sibi ut plurimum in libidine et avaritia indulgent, revocat illis in memoriam quod prius docuerat, Deum scilicet horum fore ultorem. Notandum vero quod dicit, obtestati sumus. Tanta enim est hominum tarditas, ut nisi acriter percussi nullo divini iudicii sensu tangantur.

7. *Non enim vocavit.* Videtur eadem esse haec sententia cum superiore, quod Dei voluntas sit nostra sanctificatio: paulum tamen differt. Nam ubi de corrigendis carnis vitiis disseruit, Deum hoc velle probat ■ fine vocationis: nos enim quasi in peculium sibi segregat. Rursum quod Deus nos ad sanctitatem vocet, probat a contrariis, quia ab immunditia nos eripit ac revocat: unde concludit, quicumque hanc doctrinam repudiant, non homines repudiare, sed Deum, vocationis scilicet autorem: quae tota concidit everso de vitae novitate principio. Ideo autem tam vehementer insurgit, quia semper sunt protervi homines, qui, quum secure Deum contemnant, minas omnes subsannant iudicii eius, et simul omnia sanctae ac piae vitae praecepta, ludibrio habent. Tales docendi non sunt, sed severa obiurgatione tanquam ictu mallei feriendi.

8. *Qui etiam dedit.* Quo melius a tali contemptu et pervicacia revocet Thessalonicenses, spiritu Dei praeditos esse admonet, quo discernant primum quid a Deo sit: deinde inter sanctitatem et immunditiam discrimen quale oportet statuunt: tertio iudicium coelesti autoritate ferant contra omne inquinamenti genus, quod in ipsorum capita recidet, nisi alieni sint ■ contagio. Ergo utcumque impii quaecumque de sancta vita et timore Dei docentur, rideant: qui donati sunt spiritu Dei, longe aliud testimonium habent in cordibus suis obsignatum. Cavendum igitur ne illud exstinguant, vel obliterent. Quamquam ad Paulum et reliquos doctores referri hoc potest, ac si dixisset eos non ex humano sensu immunditiam damnare, sed ex Dei autoritate pronuntiare quod ab eius spiritu dictatum est: ego tamen libenter utrosque complector. Quaedam exemplaria pronomen habent secundae personae, vos: quod ad Thessalonicenses donum spiritus restringit.

9. *De fraterno autem amore non opus habetis ut scribam vobis: ipsi enim vos a Deo estis edocti, ut diligatis invicem.* 10. *Etenim hoc facitis erga omnes fratres qui sunt in tota Macedonia. Hortamur autem vos, fratres, ut abundetis magis, 11. et altius contentis ut colatis quietem, et agatis res vestras, et laboretis manibus vestris, quemadmodum vobis denuntiavimus, 12. ut ambuletis decenter ergo extraneos, et nulla re opus habeatis.*

9. *De fraterno autem.* Quum prius magnifice extulerit eorum caritatem: nunc occupatione utitur, dicens, Non opus habetis ut scribam vobis. Reddit causam, quia divinitus edocti sint: quo significat insculptam esse eorum cordibus caritatem, ut supervacuae sint literae in charta scriptae. *Neque enim tantum intelligit quod Iohannes in sua canonica (2, 27), Unctio docebit vos: sed formata esse eorum corda ad caritatem, ut appareat spiritum sanctum intus dictare cum effectu quid agendum sit, ut scripto praecipere non sit opus.* Subiicit argumentum a maiore ad minus: nam quum eorum caritas per totam Macedoniam se diffundat, colligit non esse dubitandum quin ipsi mutuo inter se ament. Quare particula etenim valet quin etiam, vel imo: augendi enim causa (ut dixi) eam addidit.

10. *Hortamur autem.* Quamquam satis voluntarios ■■■ testatur ad omnia caritatis officia: non tamen desinit hortari ut proficiant: quia nihil in hominibus perfectum. Et certe quod optimum in nobis apparet, optandum est ut sit melius. Verbum φιλοτιμεσθαι alii sequentibus coniungunt, ac si iuberet eos eniti ad colendam quietem: sed apertius cum priore verbo cohaeret. Postquam enim admonuit ut crescant in caritate, sanctam aemulationem illis commendat, ut mutuo inter se amore certent: vel certe praecipit ut seipsum unusquisque vincere contendat: atque hoc posterius magis amplector. Ergo ut perfecta sit eorum caritas, contentionem in illis requirit, qualis esse in iis solet qui ad victoriam cupide aspirant. Haec optima est aemulatio, quum singuli benefaciendo seipsos vincere conantur. *Cur eorum sententiae non subscribam, qui exponunt, evitamus quietem agere: haec una ratio satis valida mihi esse videtur, quod Paulus non posuisset in re minus difficili tam arduum certamen: quod ad profectum caritatis optime congruit, ubi tot obstacula se ingerunt. Neque etiam displicet altera verbi significatio, ut sint in commune liberales.*

11. *Colatis quietem.* Iam dixi hoc membrum separandum esse ■ prioribus: nam haec nova sententia est. Quiescere autem hoc loco significat placide et sine tumultu agere: quemadmodum etiam gallice loquimur, sans bruit. In summa, iubet eos pacatos esse et tranquillos: huc pertinet quod continuo post adiungit, et agatis res vestras. Videre enim est eos, qui se in aliena negotia importune ingerunt, multum tumultuari, sibi et aliis molestos esse. Haec igitur optima tranquillae vitae ratio, dum unusquisque vocationis suae officiis intentus, exsequitur quae sibi a Domino mandata sunt, et in iis ■■ occupat: dum agricola se in operibus rusticis exercet, opifex artem suam tractat: atque ita singuli intra proprios fines se continent. Simulatque hinc deflectunt homines, omnia incomposita sunt ac turbulenta. Caeterum non ita vult

singulos agere suas, ut sibi quisque seorsum vivat, omissa aliorum cura: sed tantum otiosam levitatem corrigere vult, quae tumultuosos in publicum homines reddit, qui domi sedatam vitam agere debebant.

Laboretis manibus. Manuarium laborem duabus de causis commendat: ut sibi sufficiant ad tolerandam vitam, et honeste se gerant etiam coram infidelibus. Nihil enim turpius inerti ■■ nihili homine, qui nec sibi nec aliis utilis tantum ad edendum et bibendum natus videtur. Porro hic labor vel operandi ratio late patet: quod enim de manibus loquitur, in eo est synechdoche: sed non dubium quin omnem exercitationem comprehendat humanae vitae utilem.

13. *Nolo autem vos ignorare, fratres, de iis qui obdormierunt, ut ne contristemini, sicut et caeteri qui spem non habent.* 14. *Nam si credimus quod Iesus mortuus est et resurrexit: ita et Deus eos, qui dormierunt per Christum, adducet cum eo.*

13. *Nolo autem vos.* Non est verisimile spem resurrectionis convulsam fuisse apud Thessalonicenses a profanis hominibus: quemadmodum Corinthi factum fuerat. Videmus enim ut Corinthios severe castiget: hic autem tanquam de re non dubia loquitur. Fieri tamen potest ut non satis infixae animis fuerit haec persuasio: atque ideo in lugendis mortuis aliquid ex vetere superstitione retinuerint. Haec enim est summa, non esse lugendos ultra modum mortuos, quia simus omnes excitandi. Unde enim fit ut nullum finem nec modum habeat infidelium luctus, nisi quia nulla apud eos resurrectionis spes est? Nos ergo, qui de resurrectione edocti sumus, nonnisi moderate lugere decet. Postea de modo resurrectionis disseret: praeterea aliquid attinget de temporibus. Sed hoc loco tantum cohibere nimium moerorem voluit, qui nunquam ita apud eos regnasset, si viguisset seria resurrectionis cogitatio et memoria. Non autem prorsus lugere vetat, sed moderationem requirit in luctu: dicit enim, ut ne contristemini sicut alii, qui spem non habent. More infidelium eos tristari vetat, qui fraena dolori laxant: quia mortem habent pro ultimo interitu, et perire existimant quidquid e mundo tollitur. Quum autem sciant fideles se ex mundo migrare, ut tandem colligantur in regnum Dei, similem lugendi causam non habent: quare doloris temperamentum esse debet resurrectionis cognitio. Dormientes vocat mortuos, communi scripturae more, quo verbo mortis acerbitas mitigatur: multum enim differt ab interitu dormitio. Caeterum non ad animam, sed corpus refertur: iacet enim in sepulcro cadaver, quasi in lecto, donec hominem Deus excitet. Itaque desipiunt, qui inde colligunt

animas dormire. Tenemus nunc Pauli mentem: nempe quod fidelium mentes ad considerandam resurrectionem attollit, ne in suorum morte nimio moerori indulgeant. Absurdum enim ~~quod~~ ut nihil differant ab infidelibus, qui ideo nullum adhibent moerori finem vel modum, quia in morte nihil nisi interitum agnoscunt. Qui hoc testimonio abutuntur ut stoicam indolentiam, hoc est, ferream duritiam statuunt inter Christianos, nihil tale reperient in Pauli verbis. Quod obiciunt dolendum non ~~est~~ in morte nostrorum, ~~sed~~ Deo resistamus, id in omnibus rebus adversis valeret: sed aliud est fraenare dolorem nostrum ut subiiciatur Deo: aliud abiecto humano sensu instar lapidum obdurescere. Sit ergo piorum dolor consolatione mistus, quae eos ad patientiam erudiat. Id efficiet spes beatæ immortalitatis, quae patientiae mater est.

14. *Nam si credimus.* Illud fidei nostrae axioma sumit, ideo excitatum esse Christum a mortuis, ut eiusdem simus resurrectionis participes: unde infert, nos cum eo aeternum victuros. Haec porro doctrina (quemadmodum prioris ad Corinthios capite 15, 13 dictum est) ex alio principio pendet, quod non sibi Christus, sed nobis mortuus est ac resurrexit. Proinde qui de resurrectione dubitant, magnam faciunt Christo iniuriam, imo quodammodo ipsum e coelo detrahunt: quemadmodum ad Romanos capite 10, 6 habetur. Dormire per Christum est retinere in morte coniunctionem quam habemus cum Christo: ~~nam~~ qui fide in Christum inserti sunt, mortem cum eo communem habent, ut sint vitae socii. Quaeritur autem an non resurrexerunt etiam sint infideles: nam resurrectionem Paulus non asserit nisi in Christi membris. Respondeo, Paulum non aliud hic attingere nisi quod praesenti instituto congruebat. Neque enim hic terrendi erant impii, sed corrigendus piorum immodicus dolor, ~~et~~ sanandus consolationis medicina, ut facit.

15. *Hoc enim vobis dicimus in sermone Domini,* quod nos qui vivemus et superstites erimus in adventum Domini, non praeveniemus eos qui dormierunt. 16. *Quoniam ipse Dominus cum clamore, cum voce archangeli et tuba Dei descendet e coelo: ac mortui, qui in Christo sunt, resurgent primum.* 17. *Deinde nos qui vivemus ac residui erimus, simul cum ipsis rapiemur in nubibus, in occursum Domini in aera: et sic semper cum Domino erimus.* 18. *Itaque consolamini vos mutuo in sermonibus istis.*

15. *Hoc enim vobis, etc.* Modum nunc breviter describit, quo excitandi sunt fideles ex morte. Quum autem de re maxima et humano ingenio incredibili verbe facit, et simul promittit quod est supra hominum potestatem et arbitrium: praefatur nihil se

praeferre suum vel humanum, sed Dominum esse autorem. Probabile autem est, sermonem Domini vocari sumptum ex eius concionibus. Tametsi enim ex revelatione didicerat Paulus omnia regni coelestis arcana: hoc tamen ad fidem resurrectionis adstruendam aptius erat apud fideles, quum referret quae proprio Christi ore prodita fuerant: ac si diceret, non primi existimus resurrectionis testes, sed magister ipse eam asserit.

Nos qui vivemus. Hoc ideo dictum est, ne putarent eos solos resurrectionis fere compotes, qui usque ad Christi adventum superstites forent: alienos vero ab ~~eo~~ esse qui prius morte sublati essent. Ab illis, inquit, resurrectionis ordo incipiet: non ergo nos sine illis resurgemus. Hinc apparet tenuem et obscuram, variisque erroribus implicitam fuisse fidem ultimae resurrectionis apud nonnullos, quum fingerent mortuos ea privatos esse. Vitam enim aeternam ad eos solos pertinere imaginabantur, quos Christus ultimo adventu vivos adhuc in terris deprehenderet. His erroribus ut medeatur Paulus, priorem mortuis ordinem assignat: deinde sequatur docet qui tunc in vita hac restabunt. Quod autem in prima persona loquens, se quasi unum facit ex eorum numero, qui usque ad diem extremum victuri sunt: eo vult Thessalonicenses in expectationem erigere, adeoque pios omnes tenere suspensos, ne sibi tempus aliquod promittant. Nam ut demus ipsum ex peculiari revelatione scivisse venturum aliquanto serius Christum: hanc tamen ecclesiae communem doctrinam tradi oportuit, ut fideles omnibus horis parati essent. Interea simul ansam curiositati multorum praecidi oportuit, quod prolixius deinde faciet. Caeterum quum dicit, ~~nos~~ qui sumus superstites, tempus praesens loco futuri more hebraico usurpat.

16. *Quoniam ipse Dominus.* Ponit vocem κλέσματος: mox subiungit vocem archangeli, expositionis vice, significans qualis futurus sit ille hortatorius clamor: nempe quod archangelus praeconis fungetur officio, ut citet vivos et mortuos ad Christi tribunal. Quamquam enim hoc angelis omnibus commune erit, tamen, ut in ordinibus fieri solet, primarium unum statuit qui aliis praecinat. Caeterum de tuba relinquo aliis subtilius disserendum: neque enim aliud habeo, quam quod in priorem ad Corinthios breviter attigi. Certe ~~non~~ aliud fuit hoc loco apostoli consilium quam magnificam et reverentiae plenam iudicis speciem gustandam praebere, donec eam plene cernamus. Hoc gustu interea contentos esse nos decet.

Mortui, qui in Christo. Iterum asserit mortuos, qui in Christo sunt, hoc est, in Christi corpore continentur, priores resurrekturos: ut sciamus non illis minus quam vivis repositam esse in coelo spem vitae. De reprobis tacet, quia nihil hoc ad piorum

consolationem, in qua nunc versatur. Superstites dicit cum illis simul raptum iri: in his nulla mortis mentio: quare innuere videtur mortis fore expertes. Hic multum se torquet Augustinus, tum libro De civitate vicesimo, tum in responsione ad Dulcitium: quia secum pugnare videatur Paulus, qui alibi (1. Cor. 15, 36) negat renasci posse semen nisi moriatur. Verum solutio facilis est, quia subita immutatio mortis instar erit. Mors quidem ordinaria separatio est animae ■ corpore. Verum nihil obstat quominus aboleat Dominus momento corruptibilem hanc naturam, ut novam sua virtute creet: sic enim impletur quod fieri oportere idem Paulus docet (2. Cor. 5, 4), ut absorbeatur mortalitas ■ vita. Quod in confessione nostra habetur, Christum iudicem mortuorum fore ac vivorum, Augustinus sine figura verum esse agnoscit: tantum in illo scrupulo haeret, quomodo resurgant qui non sunt mortui. Verum (ut dixi) illa est mortis species, dum in nihilum redigitur haec caro, ut nunc est corruptioni obnoxia. Tantum hoc est discrimen, quod qui dormiunt aliquo temporis spatio, corporis exuunt substantiam: qui autem subito innovabuntur, non nisi qualitatem exuent.

17. *Et sic semper.* Semel ad Christum aggregatis promittit aeternam cum eo vitam: quibus verbis abunde Origenis et Chiliastarum deliria refutantur. Neque enim alium finem habitura est fidelium vita quam Christi, ex quo semel in unum regnum collecti fuerint. Christo autem mille annos tribuere, ut postea regnare desinat, plus quam horrendum dictu est. Atqui in hanc absurditatem cadunt qui mille annis terminant fidelium vitam, quia vivere eos cum Christo oportet quamdiu erit Christus ipse. Notandum etiam quod dicit, erimus: nam significat tunc nos vitam aeternam utiliter sperare, quum nobis speramus *proprie esse destinatum*.

18. *Consolamini.* Apertius iam demonstrat quod prius dixi, in fide resurrectionis esse nobis iustam consolationis materiam: modo Christi simus membra, et illi tanquam capiti nostro vere uniti simus. Quamquam apostolus non modo unumquemque sibi quaerere doloris solatium iubet, sed aliis etiam ministrare.

CAPUT V.

1. *Porro de temporibus et articulis temporum non opus habetis ut vobis scribatur.* 2. *Ipsi enim optime scitis quod dies Domini tanquam fur in nocte, sic veniet.* 3. *Quando enim dixerint, pax et securitas: tunc repentinus ipsis superveniet interitus, quasi dolor partus mulieri praegnantis, nec effugient.* 4. *Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut dies ille vos*

quasi fur opprimat. 5. *Omnes vos filii lucis estis, et filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.*

1. *Porro de temporibus.* Nunc tertio loco eos ■ curiosa et iutili temporum inquisitione retrahit: interea vero admonet ut assidue ad Christum excipiendum sint parati. Quamquam occupatione utitur, opus esse negans de illis scribi quae curiosi homines desiderant. Nam hoc nimiae incredulitatis signum, non credere quae Dominus praedicat, nisi diem certis circumstantiis designet, ac veluti digito ostendat. Quia ergo inter ambiguas opiniones vacillant, qui sibi flagitant notari temporum articulos, ac si ex probabili demonstratione coniecturam capere vellent: ideo piis supervacuas eiusmodi disputationes esse dicit. *Alia etiam ratio est, quod fideles non plus scire appetunt, quam in Dei schola discere licet. Diem porro adventus sui nobis esse absconditum voluit Christus, ut suspensi quasi in excubiis stemus.*

2. *Optime scitis.* Exactam notitiam opponit anxio investigandi studio. Quid autem Thessalonicenses probe tenere asserit? nempe diem Christi repente et exinsperato venturum, ut incredulos, quasi fur dormientes, opprimat. Hoc autem contrarium est evidentibus signis, quae eius adventum mundo eminens ostentent: stultum ergo esset, ex praesagiis vel ostentis velle statum habere tempus.

3. *Quando enim dixerint.* Explicatio similitudinis: similis erit dies Domini furi nocturno. Cur hoc? quia minime exspectatus subito incredulis adveniet, ut eos quasi dormientes occupet. Unde autem dormitio? nempe ex alto Dei contemptu. Supinam hanc oscitantiam saepe impiis exprobat prophetarum: et certe non extremum modo illud iudicium, sed quotidiana secure exspectant. Quamvis Dominus exitium denuntiet, pacem et omnia prospera sibi polliceri non dubitant. Atque in hanc exitialem socordiam ideo labuntur, quia non statim quae Dominus futura pronuntiat, impleri vident: statuunt enim fabulosum esse quod non mox oculis apparet. Ideo Dominus, ut hanc securitatem contumaciae plenam vindicet, subito irruit: et ■ summa felicitate impios praeter spem omnium praecipitat. Talia interdum repentini adventus documenta edit: sed praecipuum erit illud, quum Christus ad iudicandum orbem descendet. Quod ipse etiam testatur, tempus illud saeculo Noe comparans: quia tanquam in altissima pace luxuriabuntur omnes (Matth. 24, 37).

Quasi dolor partus. Aptissima similitudo, quia nullum malum est quod magis repente corripiat, et quod acrius et infestius primo statim impetu urgeat. Adde quod mulier praegnans doloris materiam intus in utero gestat absque sensu, donec intere pulas et risus, vel in medio somno corripitur.

4. *Vos autem, fratres.* Nunc quale sit fidelium

officium admonet: ut scilicet diem illum quamvis remotum spe aspiciant. Atque huc pertinet metaphora diei et lucis. Impios secure delitantes opprimet Christi adventus, quia tenebris obruti nihil cernunt: nulla enim densior caligo quam Dei ignorantia. At nos, quibus per evangelii sui fidem Christus illuxit, multum ab illis differimus: vere enim impletur in nobis illud Iesaiæ (60, 2), quod, dum tenebrae operiunt terram, super nos oritur Dominus, et gloria eius in nobis conspicua est. Absurdum ergo esse admonet, nos velut sopitos ■ Christo deprehendi, vel nihil videntes, quum plena lux nobis affulgeat. Atque hoc rursum confirmat, quum dicit nos non esse noctis vel tenebrarum: quia scilicet Dominus nos inde eripuit. Perinde enim est ac si diceret, non esse nos hac conditione illuminatos ■ Domino ut in tenebris erremus.

6. *Ergo ne dormiamus ut reliqui, sed vigilemus et sobrii simus.* 7. *Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt.* 8. *Nos autem, qui sumus diei, sobrii simus, induti thorace fidei et caritatis, et galea spe salutis:* 9. *quia non constituit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis, per Dominum nostrum Iesum Christum:* 10. *qui mortuus est pro nobis, ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum ipso vivamus.*

6. *Ergo ne dormiamus.* Alias metaphoras adiungit priori affines. Sicut enim nuper ostendit minime consentaneum esse ut in luce caecutiant: sic nunc admonet indecorum ac turpe esse, dormire medio die, aut inebriari. Quemadmodum vero evangelii doctrinam, qua nobis sol iustitiae Christus patefit, diem appellat: ita quum de somno et ebrietate loquitur, non somnum naturalem, neque ebrietatem ex vino intelligit, sed mentis stuporem: quum Deum et nos ipsos oblii secure vitiis nostris indulgemus. Ne dormiamus, inquit: hoc est, ne in sociordiam demersi obstupescamus in mundo, quemadmodum reliqui: hoc est, infideles, quibus ignorantia Dei, instar obscurae noctis, sensum et rationem adimit.

Sed vigilemus. Hoc est, intento animo respiciamus in Dominum. Et sobrii simus: hoc est, abiectis huius mundi curis, quae onere suo nos degravant, excussis pravis cupiditatibus, soli et alacres tendamus in coelum. Haec enim spiritualis est sobrietas, dum illa parce et continenter utimur hoc mundo, ne eius illecebris simus impliciti.

8. *Induti thorace.* Hoc addidit quo melius torporem nobis excuteret: nam veluti ad arma conclamat, ut ostendat non esse dormiendi tempus. Belli quidem nomen subicit: verum dum nos armat thorace et galea, proeliandum esse admonet.

Quare quisquis opprimi ab hoste timet, expergefieri debet, ut sit assidue in excubiis. Sicuti ergo hortatus est ad vigilantiam, ■ quod evangelii doctrina sit instar diurnae lucis: ita nunc altero argumento nos excitat, quia bellandum sit cum hoste: unde sequitur, nimis periculosam esse segnitiam. Videmus enim ut milites, etiamsi alioqui sint intemperantes, propinquo tamen hoste, exitii metu, ■ crapula et deliciis omnibus se abstineant, et sedulo excubent ad cavendum. Quum ergo semper nobis instet Satan, et mille pericula intentet: saltem non minus sedulos et vigilantes esse oportet. Caeterum in armorum nominibus frustra ■ quibusdam subtilior quaeritur interpretatio: nam hic Paulus aliter loquitur quam ad Ephesios capite 6, 14: illic enim iustitiam thoracem facit. Hoc ergo ad tenendam eius mentem sufficiet, quod docere vult Christianorum vitam similem esse perpetuae militiae: quia Satan molestus et infensus illis esse non desinit. Sedulo itaque paratos et erectos ad resistendum esse vult: deinde armis opus esse admonet, quia tam potentem hostem sustinere nequeant, nisi bene muniti. Παυσίπλιν vero hic non enumerat: sed tantum recenset duas armaturae partes, thoracem et galeam. Interea quod ad spiritualem munitionem spectat, nihil omittit: nam qui fide, caritate et spe instructus est, nulla ex parte inermis deprehendetur.

9. *Quia non constituit.* Quia de spe salutis loquutus erat, prosequitur illam partem: ac dicit nos huc destinatos esse a Deo ut salutem per Christum consequamur. Posset autem simpliciter locus exponi hoc modo, induendam esse salutis galeam, quia Deus nos perire nolit, sed potius salvos esse. Et hoc quidem vult Paulus: sed ulterius (meo iudicio) tendit. Quia enim nobis ut plurimum formidolosus est Christi dies, finem eius mentioni facere volens, nos in salutem constitutos esse dicit. Vox graeca περιποίησις, tam fruitionem (ut loquuntur) quam acquisitionem significat. Certe non intelligit Paulus nos ■ Deo vocatos esse ut comparemus nobis salutem: verum ut eam obtineamus, sicuti acquisita est per Christum. Animat vero Paulus fideles ad strenue pugnandum, proposita victoriae fiducia: nam semivictus est qui timide ac dubitanter pugnat. His ergo verbis trepidationem, quae ex diffidentia nascitur, eximere voluit. Non aliunde autem melior salutis certitudo quam ex decreto Dei colligi potest. Ira hoc loco, ut alibi, pro iudicio aut vindicta Dei adversus reprobos capitur.

10. *Qui mortuus est.* A fine mortis Christi confirmat quod dixit. Nam si ideo mortuus est ut nos participes faceret suae vitae, non est quod de salute nostra ambigamus. Dubium tamen est quid nunc per somnium et vigiliis intelligat: videri enim

posset vitam et mortem designare, et hic sensus esset plenior. Quamquam de quotidiano somno non inepte etiam exponere liceat. Summa est, in hoc mortuum ~~esse~~ Christum, ut ~~esse~~ vita, quae perpetua est et fine caret, nos donaret. Porro ~~non~~ mirum est quod iam nunc affirmat nos cum Christo vivere: quia fide in regnum Christi ingressi, transimus ~~in~~ morte in vitam: Christus ipse, in cuius corpus in-
 siti sumus, sua virtute nos vivificat: et spiritus, qui in nobis habitat, vita est propter iustitiam.

11. *Quare exhortamini vos invicem et aedificate singuli, sicut et facitis.* 12. *Rogamus autem vos, fratres, ut agnoscatis eos qui laborant in vobis, et praesunt vobis in Domino, et admonent vos:* 13. *ut eos habeatis in summo pretio cum caritate propter opus ipsorum: pacem habete cum ipsis.* 14. *Hortamur autem vos, fratres, monete inordinatos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote erga omnes.*

11. *Exhortamini.* Idem est verbum quod habuimus in fine proximi capitis: quod illic consolari vertimus, quia contextus id exigebat. Nec male etiam huic loco eadem significatio quadraret. Nam quae hactenus tractavit, utriusque materiam supple-
 ditant, tam consolationis quam exhortationis. Quod ergo illis datur ~~in~~ Domino, inter se communicare iubet. Addit, ut se aedificent: hoc est confir-
 ment in ea doctrina. Sed ne videatur eorum negli-
 gentiam perstringere, simul dicit eos sponte fa-
 cere quod praecipit. Verum quae nostra est ad
 bonum segnitias, qui optime omnium sunt animati,
 stimulis tamen semper indigent.

12. *Rogamus autem.* Admonitio valde neces-
 saria. Quia enim parvi ducitur regnum Dei, vel
 saltem non aestimatur pro sua dignitate: hinc etiam
 sequitur contemptus piorum doctorum. Plerique
 vero eorum hac ingratitudine offensi, non tam quia
 se contemni vident, quam quod inde colligunt, non
 haberi Domino suo honorem, tepidiores redduntur.
 Et Deus etiam iuste mundum ulciscitur, quod bonis
 ministris, quibus ingratus est, eum privat. Quare
 non tam ministrorum interest, quam totius ecclesiae,
 haberi in pretio eos qui fideliter praesunt. Atque
 hac de causa Paulus tam sollicitus ipsos commendat.
 Agnoscere hic significat habere rationem aut re-
 spectum: sed innuit Paulus ideo minus honoris
 exhiberi ipsis doctoribus quam deceat, quoniam
 vulgo non consideratur eorum labor. Sed notan-
 dum est quibus titulus pastores designet. Primo
 dicit eos laborare: unde sequitur e numero pasto-
 rum excludi omnes otiosos vel tres. Porro speciem
 laboris exprimit, quum addit, qui vos admonent,
 vel instituunt. Quicumque ergo munus docendi non
 obeunt, frustra se pastorum nomine venditant.

Tales quidem papa facile in ~~unum~~ catalogum reci-
 pit, sed ~~non~~ e suo expungit spiritus Dei. Quia
 autem contemptim (ut dictum est) habentur in
 mundo, simul praefecturae nomine illos ornat. Tales
 qui docendo impendunt operam, nec aliter praesunt
 nisi ut serviant ecclesiae, Paulus in pretio non vul-
 gari haberi iubet. Nam ad verbum sic loquitur,
 plus quam abunde honore prosequi. Nec immerito:
 observanda enim est ratio quam mox subiicit, nempe
 propter opus ipsorum. Est autem opus hoc
 aedificatio ecclesiae, aeterna animarum salus, mundi
 reparatio, denique regnum Dei et Christi. Huius
 operis inaestimabilis est excellentia ac dignitas: ergo
 quos tantae rei ministros facit Deus, nobis eximios
 esse oportet. Verum ex Pauli verbis colligere licet,
 iudicium ecclesiae mandari, ut veros pastores dis-
 cernat. Nam frustra notae istae adscriberentur,
 nisi vellet ~~in~~ fidelibus ~~esse~~ animadverti. Et quum
 iubet honorem deferri laborantibus, et iis qui do-
 cendo rite et fideliter gubernant: otiosos certe et
 improbos neque dignatur ullo honore, neque dignos
~~esse~~ ostendit.

Praesunt in Domino. Hoc additum videtur ad
 notandum spirituale regimen. Tametsi enim reges
 quoque et magistratus Dei ordinatione praesunt:
 quia tamen ecclesiae gubernationem Dominus pecu-
 liariter vult suam agnoscere, ideo nominatim prae-
 esse in Domino dicuntur qui Christi nomine et
 mandato ecclesiam gubernant. Caeterum hinc colligere
 licet quantum absint ~~in~~ pastorum ac praesulum
 ordine, qui tyrannidem a Christo prorsus alienam
 exercent. Certe ut quis inter legitimos pastores
 censeatur, necesse est ut se in Domino praeesse
 ostendat, nec ab eo quidquam habeat separatum.
 Hoc autem quid aliud est, quam pura doctrina
 Christum in sua sede collocare, ut solus sit domi-
 nus et magister?

13. *Cum caritate.* Alii vertunt, per caritatem.
 Paulus enim dicit, in caritate: quod secundum he-
 braicae linguae phrasim valet per aut cum. Ego
 tamen malo ita exponere, quod non tantum ipsos
 revereri, sed etiam amare iubeat. Nam ut amabilis
 est evangelii doctrina, sic eius ministros diligere
 convenit. *Durius autem esset illud, per caritatem
 habere in pretio, quum apte cohaereat amoris cum ho-
 nore coniunctio.*

Pacem habete. Quamquam hic locus varie le-
 gitur etiam apud Graecos, mihi tamen magis arri-
 det ~~in~~ lectio, quam reddidit vetus interpres et se-
 quutus est Erasmus: nempe pacem habete ~~in~~ eis,
 vel colite. Voluit enim (meo iudicio) Paulus Sata-
 nae artibus obviam ire, qui non cessat omnia moliri
 ut vel iurgia, vel dissidia, vel simultates excitet
 inter plebem et pastorem. Itaque quotidie videmus
 quam levi aut nulla de causa ecclesiae suis pasto-
 ribus sint infensae: quia scilicet minus quam par

sit, viget hoc pacis colendae studium quod tantopere Paulus commendat.

14. *Monete inordinatos.* Communis est doctrina, ut nobis curae sit fratrum salus. Id fit docendo, monendo, corrigendo, erigendo: sed quoniam varia sunt hominum ingenia, non abs re praecipit apostolus ut se fideles ad hanc varietatem accommodent. Iubet ergo inordinatos moneri, hoc est eos qui dissolute vivunt. Et monitio pro obiurgatione capitur, quae eos in ordinem reducat: nam et digni sunt maiore severitate, nec alio remedio adduci possunt ad resipiscentiam. Erga pusillanimes alia moderatio tenenda est: nam consolatione opus habent: infirmi quoque sunt sublevandi. Pusillanimes autem vocat, qui fracto sunt et afflicto animo. His atque infirmis sic indulget, ut inordinatos durius compesci velit. Rursum ita inordinatos asperè moneri iubet, ut infirmi comiter et humane tractentur, ut pusillanimes consolationem accipiant. Frustra ergo qui prae fracti sunt et indomiti, blande se mulceri postulant: quoniam remedia morbis sunt accommodanda. Patientiam tamen erga omnes commendat: nam severitas quoque adversus inordinatos aliqua lenitate temperanda est. Quamquam patientia haec taedio proprie opponitur. Nihil enim proclivius est quam fatigari in curandis fratrum morbis. Qui semel atque iterum pusillanimum solatus est, si tertio idem agendum sit, sentiet nescio quam molestiam, adeoque indignationem quae eum in officio pergere non patitur. Ita si monendo vel obiurgando non proficimus statim quantum optandum esset, spem de ulteriore profectu abiicimus. Eiusmodi impatientiae fraenum iniicere Paulus voluit, moderationem erga omnes nobis commendans.

15. *Videte ne quis malum pro malo cuiquam reddat: sed semper benignitatem sectamini, et mutuam inter vos, et in omnes.* 16. *Semper gaudete.* 17. *Indesinenter orate.* 18. *In omnibus gratias agite: haec enim Dei voluntas in Christo Iesu erga nos.* 19. *Spiritum ne extinguatis:* 20. *prophetias ne contemnatis.* 21. *Omnia probate, quod bonum est tenete:* 22. *ab omni specie mala abstinete.*

15. *Videte ne quis.* Quia difficilis est huius praecepti observatio in tanta ingenii nostri ad vindictam propensione, ideo attentos ad cavendum esse iubet. Nam istud videre sedulum studium significat. Tametsi autem simpliciter prohibet ne certent inter se iniuriis: non tamen dubium quin omnes simul noxios affectus damnare voluerit. Nam si malum malo reddere fas non est, vitiosa est omnis nocendi cupiditas. Propria Christianorum est haec doctrina, non retaliare iniurias, sed aequo animo perferre. Ac ne putarent Thessalonicenses ultionem tantum adversus fratres suos prohiberi,

nominatim exprimit, ne cuiquam malefaciant. Speciosae enim interdum excusationes obtendi solent: Quid? illum adeo nequam, scelestum et crudelem cur non liceat mihi ulcisci? Verum quia ultio sine exceptione nobis interdicitur, qualiscunque sit is, qui nos laesit, abstinendum est ■ noxa.

Sed semper benignitatem. Hoc posteriore membro non tantum ■ vindicta abstinendum esse docet, si quis nos laeserit: sed colendam erga omnes beneficentiam. Etsi enim mutuam inter fideles primo esse vult, postea tamen ad omnes, quamvis indignos, eam extendit: ut studeamus malum bono vincere, quemadmodum idem alibi (Rom. 12, 21) docet. Primus ergo patientiae gradus est, non ulcisci iniurias: secundus vero, etiam hostes beneficiis prosequi.

16. *Semper gaudete.* Hoc ad moderationem animi refero, dum placide in rebus adversis se retinet, neque fraena dolori laxat. Ideo haec tria simul connecto: semper gaudere, indesinenter orare, et gratias Deo agere in omnibus. Nam quum assiduas preces commendat, rationem ostendit perpetuo gaudendi: quia hoc modo levationem in omnibus malis nostris ■ Deo petimus. Sic ad Philipp. 4, 4, ubi dixit: Gaudete in Domino: iterum dico, gaudete. Moderatio vestra nota sit omnibus. Ne sitis solliciti: Dominus prope est. Postea rationem demonstrat, sed in omni precatione vestrae postulationes innotescant Deo, cum gratiarum actione. Illic, ut videmus, causam gaudii ponit animum tranquillum ac sedatum, qui vel iniuriis, vel rebus adversis ultra modum non turbetur. Cacterum ne dolor, tristitia, anxietas, metus nos opprimant, iubet in providentiam Dei recumbere. Porro quia saepe obrepunt dubitationes, an curae simus Deo, remedium quoque praescribit, ut precando nostras sollicitudines quasi in eius sinum exoneremus. Quemadmodum David Psal. 37, 5 et 55, 23, praecipit, et eius exemplo Petrus (1. Pet. 5, 7). Quia autem in votis nimium sumus praecipites, temperamentum adscribit, ut, quae desunt expetentes, non tamen desinamus gratias agere. Eandem fere seriem, licet paucioribus verbis, hic contextit. Nam primo loco, tanti vult a nobis aestimari Dei beneficia, ut eorum agnitio et meditatio tristitiam omnem superet. Et sane si reputamus quid nobis Christus contulerit, nulla erit tanta doloris acerbitas quae non leniatur et locum cedat spirituali gaudio. Nisi enim regnet in nobis hoc gaudium, simul a nobis regnum Dei exsulat, vel nos ab ipso. Et valde ingratus est Deo, cui non tanti est Christi iustitia et spes vitae aeternae, ut in media tristitia gaudeat. Sed quoniam facile animi nostri fatiscunt, donec impatientiae succumbant: notandum est remedium quod mox adiungit. Iacentes enim et prostrati erigimur precibus, quia in Deum reieicimus quod nos gravabat. Quoniam autem multa quoti-

die, imo singulis momentis pacem nostram inquietare et gaudium excutere nobis possent: ideo continenter nos orare iubet. De hac autem precandi assiduitate alibi diximus. Gratiarum actio, ut dixi, quasi temperamentum subiicitur. Multi enim sic orant, ut tamen obmurmurent Deo ac fremant, nisi protinus obsequatur eorum votis. Atqui desideria nostra sic fraenari convenit, ut contenti eo, quod datur, gratiarum actionem semper misceamus votis. Petere quidem licet, gemere etiam et conqueri: sed ita ut nobis magis adlubescat Dei voluntas quam nostra.

18. *Haec enim Dei voluntas.* Nempe ut gratias agamus, secundum Chrysostomi sententiam. Ego pleniorum sensum contineri puto sub his verbis: quod talis sit erga nos Dei affectus in Christo, ut in afflictionibus quoque largam habeamus materiam gratias agendi. Quid enim ad nos placandos aptius aut magis appositum, quam dum audimus Deum sic nos in Christo complecti, ut in bonum ac salutem vertat quicquid nobis accidit? Meminerimus ergo, hoc singulare esse corrigendae impatentiae remedium, ab intuitu praesentium malorum, quae nos cruciant, oculos referre in diversam considerationem, qualiter erga nos affectus sit Deus in Christo.

19. *Spiritum ne extinguatis.* Haec metaphora ducta est a vi et natura spiritus: nam quum proprium spiritus officium sit illustrare mentes, atque ideo vocetur lux nostra: proprie dicimur eum extinguere dum eius gratiam exinanimus. Sunt qui putant idem dici hoc et proximo membro. Ergo secundum eos, spiritum extinguere nihil aliud est quam contemnere prophetias. Verum quia diversis modis exstinguitur spiritus, haec duo inter se distinguo, tanquam genus et speciem. Tametsi enim contemptus prophetiae est extinctio spiritus, spiritum tamen illi etiam extinguunt qui, quum profectu quotidiano magis ac magis accensas a Deo scintillas excitare debeant, sua ignavia in nihilum redigunt dona Dei. Itaque latius patet haec admonitio de non extinguendo spiritu, quam proxima de non spernendis prophetiis. Sensus prioris est: estis spiritu Dei illuminati: videte ne vestra ingratitude lux ista vobis pereat. Valde utilis admonitio: nam eos qui semel illuminati fuerant, ubi respuunt tam pretiosum Dei donum, vel clausis oculis se abripi sinunt in mundi vanitatem, horrenda caecitate percuti cernimus, ut sint aliis in exemplum. Cavendum igitur a socordia, qua Dei lumen in nobis suffocatur. Caeterum qui hinc colligunt, in hominis arbitrio esse vel extinguere, vel fovere lucem oblatam, ut gratiae efficaciam extenuent, ac facultates extollant liberi arbitrii: male ratiocinantur. Quamquam enim efficaciter in suis electis operatur Deus, neque tantum lucem illis admo- vet, sed facit ut videant, oculos cordis illis aperit

apertosque tenet: quia tamen semper ad desidiam caro inclinatur, exhortationum stimulis opus habet. Verum quod Pauli voce Deus praecipit, intus ipse praestat. Interea partes nostrae sunt petere a Domino, ut lampadi accensae oleum suppeditet, servet purum ellychnium, atque etiam promoveat.

20. *Prophetias ne contemnatis.* Opportune haec sententia alteri subnectitur: nam quum per doctrinam spiritus Dei nobis maxime illuceat: qui doctrinae locum negant, quantum in se est, exstinguunt spiritum: semper enim considerandum qualiter aut quibus mediis se nobis communicare Deus velit. Ergo quicumque sub magisterio spiritus sancti proficere cupit, prophetarum se ministerio doceri sustineat. Caeterum prophetiae nomine non intelligo vaticinandi donum, sed, quemadmodum prioris ad Corinthios cap. 14, 3, scientiam interpretandae scripturae: ut propheta sit divinae voluntatis interpres. Nam eo quem citavi loco, Paulus doctrinam ad aedificationem, exhortationem et consolationem prophetis tribuit: et has quasi partes enumerat. Sit ergo prophetia in hoc loco scripturae interpretatio in usum praesentem accommodata. Eam sperni vetat Paulus, nisi sponte velimus errare in tenebris. Est autem insignis sententia ad externae praedicationis commendationem. Somniant fanatici homines, pueros esse qui in scripturae lectione vel auditu verbi retinentur: quasi nemo sit spiritualis, nisi doctrinae contemptor. Superbe igitur humanum ministerium, adeoque scripturam ipsam despiciunt, ut spiritum assequantur. Deinde quotquot illis deliria ingerit Satan, pro arcanis spiritus revelationibus fastuose venditant. Tales sunt libertini et similes furiae. Et quo quisque indoctor, eo maiore arrogancia inflatus ac turgidus. Nos vero Pauli exemplo discamus spiritum cum voce hominum coniungere, quae nihil est quam illius organum.

21. *Omnia probate.* Quoniam saepe temerarii homines et spiritus impostores nugas suas prophetiae titulo praetexunt, posset hac ratione vel suspecta vel etiam odiosa reddi prophetia. Quemadmodum hodie multi ad ipsum praedicationis nomen prope modum nauseant, quia tam multi sunt insulsi ac imperiti, qui sua nihili commenta pro suggestu effutunt: alii etiam impii ac sacrilegi, qui execrandas blasphemias deblatterant. Quoniam itaque talium hominum vitio fieri poterat ut fastidiosae exciperetur prophetia, imo vix locum teneret: Paulus iubet Thessalonicenses probare omnia: significans, etiamsi non omnes exacte loquantur ad absolutam regulam, prius tamen iudicandum esse quam damnetur ulla doctrina vel respuatur. Bifariam hic peccari solet: nam alii, quia falso nominis Dei praetextu vel decepti sunt, vel sciunt vulgo plerosque decipi, promiscue reiiciunt quamlibet doctrinam: alii stulta credulitate quicquid Dei nomine propositum est,

absque delectu amplectuntur. Utrumque vitiosum est: nam priores fastuoso illo praeiudicio imbuti viam ad proficiendum sibi praecludunt: alteri vero ad omnes errorum ventos se temere exponunt. Paulus ab his duobus extremis ad medium revocat Thessalonicenses, dum vetat quidquam damnare, nisi prius examinatum: et rursum admonet, iudicium adhibendum esse prius quam quod in medium affertur pro indubio recipiant. Et sane haec Dei nomini saltem reverentia debetur, ut prophetiam, quae dicitur ab eo profecta, non adspernemur. Verum sicuti reiectionem debet praecedere examen vel discretio, ita et susceptionem verae et sanae doctrinae. Neque enim ea levitate pios esse convenit, ut indifferentem falsum non minus quam verum arripiant. Hinc colligimus, spiritu iudicii eos donari a Deo, ut discernant ne circumveniantur hominum imposturis. Nisi enim discretionem essent praediti, frustra Paulus diceret, probate, et tenete quod bonum est. Quod si recte probandi facultate destitui nos sentimus: ab eodem spiritu, qui per prophetas suos loquitur, petenda est. Pronuntiat autem hoc loco Dominus per os Pauli, nullis hominum vitiis, nulla vel temeritate, vel inscitia, nullo denique abusu debere impediri doctrinae cursum, quin semper in ecclesia vigeat. Nam quum prophetiae abolitio ecclesiae sit interitus: potius coelum sinamus terrae misceri, quam ut cesset prophetia. Sed videtur hic Paulus nimis vagam in docendo licentiam permittere, dum vult probari omnia: nam audienda sunt ut probentur. Atqui hoc modo ianua impostoribus aperta foret ad spargenda sua mendacia. Respondeo, eum nunc minime postulare audientiam falsis doctoribus, quorum ~~nam~~ alibi obstruendum esse docet, et quos tam severe excludit: nihilo etiam magis tollere ordinem in eligendis doctoribus, quem tantopere alibi (Tit. 1, 9) commendat. Sed quoniam tanta diligentia nunquam adhiberi potest quin prophetet interdum qui minus quam deceat sunt instructi, et interdum boni et pii doctores ~~nam~~ scopo aberrant: eam modestiam requirit ~~nam~~ fidelibus, ut tamen audire non detrectent. Nihil enim periculosius quam ea morositas qua fit ut nobis insipida sit quaevis doctrina, dum probare quae recta sit, non sustinemus.

22. *Ab omni specie mala.* Nonnulli universalem esse sententiam putant, ac si abstinere praeceperet ab omnibus quae mali speciem prae se ferunt. Ita sensus esset, non sufficere interius conscientiae testimonium, nisi habeatur et fratrum ratio, ut obviam eatur offendiculis, fugiendo quicquid malum videri potest. Qui speciem dialectice exponunt generi subiectam, nimis crasse hallucinantur. Speciem enim dixit quae vulgo apparentia. Et potest legi tam mala, quam mali in genitivo: eadem tamen significatione. Ego potius Chrysostomum et Am-

brosium sequor, qui cum proxima sententia contextunt. Quamquam neuter eorum explicat Pauli mentem: et forte quid sibi velit, non prorsus assequuti sunt. Breviter dicam quod sentio. Primum speciem mali, vel malam, interpretor, quum nondum ita comperta est doctrinae falsitas ut merito reiici queat: sed tamen aliqua haeret sinistra suspicio, et timetur ne quid veneni lateat. Ergo ab eo genere doctrinae, quod malum, etiamsi non sit, apparet, abstinere praecipit: non quod in totum reiici permittat, sed quia recipi, aut fidem obtinere non debet. Cur enim prius quod bonum est teneri iussit, nunc abstineri vult non simpliciter ~~nam~~ malo, sed a mali specie? quia ubi diiudicatione in lucem producta fuerit veritas, tunc demum ei fidem haberi decet. Ubi autem subest falsi metus, aut mens dubitatione est implicita, pedem referre, vel gradum (ut loquuntur) suspendere convenit, ne quid dubia perplexaque conscientia amplectamur. In summa, docet qualiter nobis utilis futura sit prophetia citra periculum: nempe si attenti erimus ad omnia probanda, et si levitas ~~nam~~ festinatio aberit.

23. *Ipse autem Deus pacis sanctificet vos totos: et integer spiritus vester, et anima, et corpus sine reprehensione in adventu Domini nostri Iesu Christi custodiatur:* 24. *fidelis qui vos vocavit, qui et faciet.* 25. *Fratres, orate pro nobis.* 26. *Salutate fratres omnes in osculo sancto.* 27. *Adiuro vos per Dominum ut legatur epistola omnibus sanctis fratribus.* 28. *Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.*

23. *Ipse autem Deus.* Postquam varia praecepta dedit, tandem descendit ad precationem. ~~Et~~ certe frustra spargitur doctrina, nisi ~~nam~~ Deus in animos nostros inserat. Unde apparet quam prae-postere faciant qui ex Dei praeceptis metiuntur hominum vires. Paulus ergo quum sciret inutilem esse omnem doctrinam, donec cordibus nostris ~~nam~~ Deus quasi digito suo insculpat, precatur Deum ut Thessalonicenses sanctificet. Cur Deum pacis hic nominet, mihi non satis constat: nisi referre ad superiora libeat, ubi fraterni consensus, et patientiae et aequitatis meminit. Scimus autem sub verbo sanctificandi contineri totam hominis renovationem. Iam ex parte quidem renovati erant Thessalonicenses: sed optat Paulus ut quod reliquum est Deus perficiat: unde colligimus, tota vita proficiendum esse in sanctitatis studio. Caeterum si Dei officium est totum hominem reformare, nihil libero arbitrio residuum fit. Nam si nostrum esset Deo cooperari, ita loquutus esset Paulus, Sanctificationem vestram Deus adiuvet, vel promoveat. Quum autem dicit, sanctificet totos, solum illum facit solidi operis autorem.

Et integer spiritus. Hoc expositionis vice ad-

ditum est, ut sciamus quanam sit totius hominis sanctificatio: nempe quum ipse spiritu, anima et corpore integer, vel purus ac impollutus servatur usque ad diem Christi. Quia autem nunquam in hac vita constat tanta integritas, quotidie aliquid addi ad puritatem, et ex sordibus aliquid repurgari convenit, quamdiu in mundo vivimus. Notanda est autem haec hominis partitio: nam aliquando homo simpliciter corpore et anima constare dicitur: ac tunc anima spiritum immortalem significat, qui in corpore habitat tanquam in domicilio. Quoniam autem duae praecipuae sunt animae facultates, intellectus et voluntas: scriptura interdum distincte haec duo ponere solet, quum exprimere vult animae vim ac naturam: sed tunc anima pro sede affectuum capitur, ut sit pars spiritui opposita. Ergo quum hic audimus nomen spiritus, sciamus notari rationem, vel intelligentiam: sicut animae nomine designatur voluntas et omnes affectus. Scio a multis secus exponi Pauli verba: nam animam vocari putant motum vitalem: spiritum vero, partem hominis renovatam: atqui tunc absurda esset Pauli precatio. Deinde alius est scripturae usus, quemadmodum dixi: quum Iesaias dicit capite 26, 9, Anima mea desideravit te nocte, spiritus meus te cogitavit: nemo dubitat quin de intelligentia et affectu suo loquatur, atque ita duas animae partes enumeret: eodem sensu in psalmis iunguntur duae istae voces. Atque hoc Pauli sententiae melius quadrat. Quomodo enim totus homo integer, nisi quum purae sunt et sanctae cogitationes, quum recti omnes et bene compositi affectus, quum ipsum denique corpus nonnisi bonis operibus suam operam ministeriumque impendit? Nam facultas intelligendi philosophis tanquam domina statuitur: affectus sunt medii ad imperandum: corpus obsequium praestat. Videmus nunc quam bene convenient omnia. Tunc enim purus et integer est homo, si nihil mente cogitat, nihil corde appetit, nihil corpore exsequitur, nisi quod probatur Deo. Quod autem

totius hominis custodiam et omnium eius partium ita Deo commendat Paulus, inde colligendum est, nos innumeris periculis esse expositos, nisi illius tutela nos protegeret.

24. *Fidelis qui vos vocavit.* Sicuti precando testatus est quantam de salute Thessalonicensium curam haberet: ita nunc in fiducia divinae gratiae eos confirmat. Observa autem quo argumento perpetuum illis Dei auxilium promittat: nempe quia eos vocavit. Quibus verbis significat, sperandam esse gratiae continuationem, ex quo semel Dominus nos sibi in filios cooptavit. Neque enim unius diei se patrem nobis fore pollicetur: sed hac lege nos adoptat, ut perpetuo nos foveat. Ergo vocatio testimonium nobis aeternae gratiae esse debet: nam opus manuum suarum non vult mutilum deserere. Porro fideles alloquitur Paulus, qui non externa modo praedicatione vocati fuerant, sed efficaciter fuerant a Christo ad patrem adducti, ut essent ex filiorum numero. De osculo, ut solenne fuit salutationis symbolum, alibi dictum est. His autem verbis suum erga sanctos omnes amorem declarat.

27. *Adiuro vos per Dominum.* Incertum est timuerintne (quod saepe accidit) ne maligni ac invidi homines epistolam supprimerent: an aliud praecavere voluerit periculum, ne perversa quorundam prudentia et cautione contineretur inter paucos. Semper enim reperiuntur qui negent utile esse vulgari quae alioqui optima agnoscant. Certe quocunque artificio vel praetextu tunc machinatus fuerit Satan ne in omnium notitiam perveniret epistola: colligere ex Pauli verbis licet quam serio et acriter se opponat. Neque enim res levis aut frivola est adiuratio per Dei nomen. Habemus itaque, spiritum Dei, quae Pauli ministerio in hac epistola prodidit, velle toti ecclesiae publicari. Unde apparet, diabolis quoque ipsis praefractiores esse qui a lectione scriptorum Pauli hodie populum Dei arcent: utpote qui tam severo exorcismo non moventur.

COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM AD THESSALONICENSES II.

ARGUMENTUM.

Hanc epistolam Roma esse missam, ut vulgo habent Graeci codices, mihi non est probabile: nam de suis vinculis aliquid attigisset, sicuti in aliis solet. Deinde circa initium tertii capitis sibi instare periculum significat ab hominibus importunis: unde coniici potest, quum Hierosolymam tenderet, ex itinere scripsisse. Et iam olim Athenis fuisse scriptam, passim receptum fuit apud Latinos. Haec autem scribendi causa fuit: ne se neglectos putarent Thessalonicenses, quod alio festinans Paulus ad eos non venisset. Primo capite hortatur eos ad

patientiam. Secundo, vanam et fabulosam opinionem, quae de propinquo Christi adventu sparsa invaluerat, hoc argumento refellit, quia prius oporteat fieri discessionem in ecclesia, et bonam orbis partem perfide a Deo deficere: imo Antichristum regnare in templo Dei. Tertio capite, postquam se precibus eorum commendavit, et breviter animavit ad constantiam, severe corrigi iubet eos qui otiose ex alieno vivunt. Quod si non obtemperent monitionibus, excommunicandos esse docet.

CAPUT I.

1. Paulus, et Silvanus, et Timotheus, ecclesiae Thessalonicensium in Deo patre nostro et Domino Iesu Christo. 2. gratia vobis et pax a Deo patre nostro et Domino Iesu Christo. 3. Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, quemadmodum dignum est, quia vehementer augetur fides vestra, et exuberat caritas mutua uniuscuiusque omnium vestrum: 4. ut nos ipsi de vobis gloriemur in ecclesiis Dei de tolerantia vestra et fide in omnibus persecutionibus vestris et afflictionibus, quas sustinetis, 5. ostensionem iusti iudicii Dei: ut digni habeamini regno Dei, pro quo et patimini. 6. Si quidem iustum est apud Deum reddere iis, qui vos affligunt, afflictionem: 7. et vobis, qui affligimini, relaxationem nobiscum:

1. Ecclesiae in Deo. De forma salutationis verba facere, supervacuum foret. Hoc modo notatu dignum est, ecclesiam in Deo et Christo dici quae non tantum collecta est sub fidei vexillo, ut Deum unum patrem colat et in Christum confidat: sed quae opus ■ aedificium est iam patris quam Christi: quia dum nos sibi Deus adoptat et regenerat, ex ipso esse incipimus in Christo (1. Corinth. 1, 30).

2. Gratias agere. Incipit ■ laude, ut sibi transitum ad cohortationem faciat: sic enim plus proficimus apud ■ qui iam in cursu sunt, dum, superiores eorum progressus non tacendo, admonemus quantum adhuc distent ■ meta, et stimulamus ad pergendum. Quoniam autem priore epistola fidem ■ et caritatem laudaverat, ■ praedicat utrique incrementa. Et ■ haec piis omnibus tenenda est ratio, ut ■ quotidie examinent, ac videant quousque sint progressi. Haec igitur vera laus fidei, si in dies crescant in fide et caritate. Quum dicit, semper, significat sibi assidue suppeditari novam materiam. Prius gratias de ipsis egerat Deo: nunc dicit esse quare rursus agat, nempe propter quotidianos progressus. Quum autem gratias agit Deo hoc nomine, ab ipso esse testatur non minus incrementa, quam initium fidei et caritatis. Nam ■ essent ■ virtute hominum, ficta esset, aut certe de nihilo gratiarum actio. Praeterea ostendit, non vulgares, ac ne mediocres quidem solum, sed uberri-

mos esse illorum profectus: quo turpior est nostra segnitias, dum vix pedem unum longo tempore promovemus.

3. Quemadmodum dignum est. His verbis ostendit Paulus, nos ad gratias Deo agendas obstringi, non modo quum nobis benefacit, sed etiam quum eius erga fratres nostros beneficia reputamus. Ubique enim relucet Dei bonitas, laude ipsam prosequi decet. Deinde sic cara nobis esse debet fratrum salus, ut quidquid illis datum est, debeamus inter bona nostra censere. Quin etiam si reputamus qualis et quam sancta sit corporis Christi unitas, vigeat haec mutua inter nos communicatio, ut uniuscuiusque membri bona in lucro totius ecclesiae deputemus. Ergo in laudandis Dei beneficiis semper respicienda est ecclesiae universitas.

4. Ut nos ipsi de vobis. Non potuit ampliorem illis laudem tribuere, quam quum dicit se aliis ecclesiis ipsos proponere in exemplar: id enim sibi volunt haec verba: Gloriamur in vobis apud alias ecclesias. Neque enim ambitiose Thessalonicensium fidem iactabat Paulus: sed quatenus eorum praedicatio stimulus ■ poterat ad imitationis studium. Caeterum non dicit ■ gloriari de fide ipsorum et caritate, sed de patientia et fide: unde sequitur, patientiam fructum ■ ac testimonium fidei. Ideo sic resolvi debent haec verba: Gloriamur de patientia, quae ex fide provenit, et ■ testatur in vobis excellere: alioqui non congrueret contextus. Et certe nihil est quod ■ sustineat in tribulationibus, quam fides. Quod inde satis patet, quia, simulac Dei promissiones ■ fugiunt, toti collabimur. Ergo quo quisque magis in fide profecerit, eo ad ferenda fortiter omnia erit patientia instructor. Quemadmodum rursus mollities et impatientia in adversis infidelitatem nostram arguit: praesertim vero ubi sustinendae sunt pro Evangelio persecutiones, illic ■ profert vis fidei.

5. Ostensionem iusti iudicii Dei. Aliorum expositiones omitto: hunc puto genuinum ■ sensum, quod iniuriae et persecutiones, quas innocentes et pii ab improbis et sceleratis sustinent, quasi in speculo demonstrent Deum fore aliquando mundi iudicem. Ac omnino haec sententia antistrophos est profanae opinioni, quam concipere solemus quo-

ties bonis male, et malis bene est. Putamus enim fortuito volvi mundum, nullamque Deo gubernationem relinquimus. Hinc fit ut corda hominum occupet impietas et contemptus, ut inquit Solomo: nam qui indigne aliquid patiuntur, vel Deum incusant, vel non putant ab eo curari res hominum. Audimus quid Ovidius dicat, Sollicitor nullos esse putare deos¹⁾. Imo fatetur David (Psal. 73, 2), propterea quod res ita confusas in mundo videbat, pedem suum quasi in lubrico fere lapsum esse. Contra impii successu magis insolescunt, quasi nulla scelerum poena eos maneret: quemadmodum Dionysius in prospera navigatione deos iactabat sacrilegis esse amicos. Denique quum videmus impune grassari impiorum saevitiam adversus innoxios, sensus carnis statuit nullum esse Dei iudicium, nullas scelerum esse poenas, nullam iustitiae esse mercedem. Paulus autem exadverso pronuntiat, quum Deus ita ad tempus impiis parcit, et ad suorum iniurias dissimulat, velut in speculo nobis ostendi futurum eius iudicium. Nam istud pro confesso sumit, fieri non posse quin Deus, ut aequus est iudex, quietem aliquando restituat miseris qui iniuste nunc vexantur: et piorum oppressoribus praemium rependat quod meriti sunt. Ergo si tenemus hoc fidei principium, quod Deus sit iustus mundi iudex, ac eius officium sit mercedem cuique secundum opera sua rependere: hoc alterum sine controversia sequetur, praesentem ἀταξίαν esse demonstrationem iudicii quod nondum apparet. Nam si iustus est mundi iudex Deus, restitui oportet quae nunc sunt confusa: atqui nihil magis inordinatum quam impios impune molestos esse bonis, et effraeni violentia grassari: bonos autem nulla sua noxa crudeliter vexari. Hinc colligere promptum est, Deum aliquando consensurum tribunal, ut statum huius mundi corrigat in melius. Proinde sententia illa quam subiicit, iustum esse Deo reddere afflictionem, et caetera; fundamentum est eius doctrinae, quod Deus futuri iudicii signa ostendat, quum nunc abstinet ab officio iudicis. Et si nunc res tolerabilem in modum essent compositae, ut agnosci posset absolutum Dei iudicium: eiusmodi temperamentum nos in terra detineret. Deus itaque ut nos excitet ad spem futuri iudicii, nunc tantum aliqua ex parte mundum iudicat. Multa quidem documenta edit sui iudicii: sed ita ut nos cogat longius spem nostram extendere. Insignis certe locus, quia docet quemadmodum excitandae sint mentes nostrae ab omnibus mundi obstaculis, quoties aliquod adversi patimur: nempe ut in mentem nobis veniat iustum Dei iudicium, quod nos extra hunc mundum tollet. Ita mors nobis erit vitae imago.

Digni habeamini. Non tanti sunt ullae perse-

quutiones, ut nos regno Dei dignos faciant. Neque hic Paulus disputat de causa dignitatis, sed tantum sumit communem scripturae doctrinam, quod Deus abolet in nobis quae mundi sunt, ut meliorem in nobis vitam instauret. Deinde quod pretium vitae aeternae per afflictiones nobis ostendit. Denique modum simpliciter designat quo aptantur et quasi expoliuntur fideles sub Dei incude: quia per afflictiones mundo renuntiare, et ad coeleste Dei regnum tendere docentur. Deinde confirmantur in spe aeternae vitae, dum pro ea militat. *Nam hic est ingressus de quo concionatus est suis discipulus Christus.* (Luc. 9, 23.)

6. *Reddere afflictionem.* Iam diximus cur De ultionem adversus reprobos attingat: ut scilicet dicamus recumbere in expectationem futuri iudicii, quia Deus malos nondum ulciscitur, quos tamen scelerum poenas dare necesse est. Simul tamen intelligunt fideles, non esse causam cur momentanae et fluxae impiorum felicitati invideant, quae paulo post in horrendum exitum mutanda est. Quod subiicit de piorum relaxatione, convenit cum illa Petri sententia, ubi diem ultimi iudicii diem refrigerii vocat (Act. 3, 20). In hac tamen bonorum et malorum declaratione clarius exprimere voluit quam iniqua et praepostera esset mundi gubernatio, nisi Deus poenas et praemia in aliud iudicium differret. *Nam hoc modo mortuum esset Dei nomen.* Itaque eum officio suo virtuteque spoliavit quicumque non intenti sunt ad hanc, de qua Paulus loquitur, iustitiam. Addit, nobiscum, ut fidem doctrinae ex fidei suae sensu conciliet. Ostendit enim se non philosophari de rebus ignotis, dum in eadem causa et in eodem ordine se cum illis locat. Scimus autem quanto plus auctoritatis mereantur qui et longo usu exercitati sunt in iis quae docent, nec quidquam postulant ab aliis nisi quod parati sunt ipsi praestare. Non ergo in umbra praecipit Paulus qualiter sub sole pugnare debeant Thessalonicenses: sed strenue pugnans ad eandem ipsos militiam hortatur.

quum manifestabitur Dominus Iesus e coelo cum angelis potentiae suae 8. *in igne flammati, qui ultionem infliget iis qui non noverunt Deum, et non obediunt evangelio Domini nostri Iesu Christi:* 9. *qui poenam dabunt interitum aeternum a facie Domini et gloriae potentiae ipsius,* 10. *quum venerit ut sanctificetur in sanctis suis, et admirabilis reddatur in omnibus qui credunt (quia fides habita sit testimonio nostro erga vos) in illa die.*

Quum manifestabitur. Proximae sententiae confirmatio. Nam quum unum sit hoc ex fidei nostrae capitibus, venturum e coelo Christum, nec frustra

¹⁾ Amor. III 9, 36.

venturus sit: finem adventus eius quaerere debet fides. Hic porro est, ut suis adveniat redemptor, imo ut totum orbem iudicet. Descriptio, quae sequitur, huc spectat, ut pii intelligant, quo magis formidabile iudicium hostes suos manet, eo maiori curae esse Deo ~~multae~~ afflictiones. Nam haec summa aegritudinis et moestitiae causa est, quod putamus Deum leviter malis nostris tangi. Videmus in quas querimonias subinde erumpat David, dum fastu et insolentia hostium suorum uritur. Ergo hoc totum ad fidelium consolationem posuit, quod tribunal Christi depingit horrore plenum, *ne praesenti sua deiectione frangantur, dum vident superbe se ac contumeliose ab impiis calcari*. Qualis vero futurus sit ignis ille, et ex qua materia: disputandum relinquo hominibus stulte curiosis. Mihi tenere sufficit quod docere in animo habuit Paulus, Christum iniuriarum, quas nobis reprobi inferunt, severissimum fore ultorem. Metaphora autem flammae et ignis, ubi de ira Dei agitur, scripturae satis trita est. Angelos potentiae vocat in quibus suam potentiam exeret. Angelos enim ~~multos~~ adducet ad illustrandam regni sui gloriam: unde et alibi angeli maiestatis dicuntur.

8. *Qui ultionem infliget*. Quo melius persuadeat fidelibus, non impunitas fore persecutiones quas ferunt, hoc quoque Dei ipsius interesse docet: quia iidem qui pios persequuntur, Deo sunt rebelles. Ergo Deum, non salutis modo nostrae, sed gloriae etiam suae causa, vindicem adversus ~~illos~~ esse oportet. Porro hoc ad Christum refertur, qui reddet ultionem. Significat enim Paulus, has illi ~~in~~ Deo patre iniunctas ~~esse~~ partes. Quaeri autem potest ~~nam~~ vindictam appetere nobis liceat, quia Paulus eam promittit, quasi iure appetatur. Respondeo, fas ~~non~~ ~~esse~~ de quoquam vindictam appetere: quia omnibus bene precari iubemur. Deinde tametsi in genere vindictam adversus reprobos expetere possumus: quia tamen nondum ~~eam~~ discernimus, salutem omnibus optare oportet. Interea impiorum exitium ~~cum~~ desiderio licite sperari potest, modo regnet in cordibus nostris purus et recte compositus Dei zelus, absit autem omnis inordinata cupiditas.

Qui non noverunt. Incredulos his duobus titulis designat, quod Deum ignorent, et non obediant evangelio Christi. Nam si per fidem evangelio obeditur, quemadmodum docet primo capite et ultimo ad Romanos: incredulitas resistendi causa est. Eosdem damnat ignorantiae Dei: ~~nam~~ viva cognitio reverentiam ex se gignit. Itaque semper ~~namque~~ est incredulitas: non quod prorsus omni luce et intelligentia vacui sint increduli, sed quia sic obtenebratam habent mentem, ut videndo non videant. Non abs re pronuntiat Christus (Iohann. 17, 3), hanc ~~namque~~ vitam aeternam, ~~namque~~ verum Deum, etc. Ergo ex defectu huius salutaris notitiae se-

quitur Dei contemptus, et tandem mors. Qua de re plura disserui primo capite prioris ad Corinthios.

9. *Interitum aeternum a facie*. Per appositionem ostendit qualis sit poena cuius meminerat, nempe interitus sine carens, et mors immortalis. Mortis perpetuitas ex eo probatur, quod Christi gloriam habet sibi adversam. Atqui ea aeterna est, nec finem habet. Itaque vis eius nunquam cessabit. Inde et terribilis poenae atrocitas colligi potest: quia tanta futura est quanta est Christi gloria et maiestas.

10. *Quum venerit ut sanctificetur*. Quia hactenus de poena reproborum concionatus est, nunc revertitur ad pios, ac dicit venturum Christum ut in illis glorificetur: hoc est, ut gloria sua illos irradiet, ut sint eius participes: ac si diceret, Christum non sibi privatim habiturum hanc gloriam, sed communem fore sanctis omnibus. Haec summa est et singularis piorum consolatio, quod quum in gloria regni sui manifestabitur Dei filius, in eandem secum societatem eos colliget. Subest autem antithesis inter praesentem statum sub quo laborant ac gemunt fideles, et illam ultimam restitutionem. Nunc enim mundi probris sunt expositi, viles ~~et~~ nihili ducuntur: tunc autem pretiosi erunt plenique dignitatis, quum suam gloriam in eos Christus diffundit. *Finis est, ut pii quasi oculis clausis praetercant breve hoc terrestris vitae iter, semper mente ad futuram regni Christi manifestationem intenti*. Quorsum enim pertinet mentio adventus in potentia, nisi ut spe transsiliant ad beatam illam resurrectionem quae adhuc abscondita est? Et notandum quod postquam sanctos dixit, vice expositionis addit, credentes: quo significat nullam sine fide sanctitatem ~~esse~~ in hominibus, sed ~~namque~~ esse profanos. In fine iterum repetit, in die illa: nam cum hac sententia illud cohaeret. Ideo autem repetit, ut fidelium vota cohabeat, ~~namque~~ ultra modum festinent.

Quia fides habita. Quod generaliter de sanctis dixit, nunc ad Thessalonicenses accommodat: ~~namque~~ dubitent ~~namque~~ ex illo esse numero. Quia fidem, inquit, apud vos obtinuit ~~namque~~ praedicatio, iam vos aggregavit Christus ad suorum numerum, quos factururus est gloriae suae consortes. Testimonium vocat doctrinam: quia apostoli sunt Christi testes. Dicamus ergo tunc ratas in nobis esse Dei promissiones quum fidem apud nos invenimus.

11. *In quam rem etiam oramus semper pro vobis: ut vos habeat dignos vocatione Deus noster, et impleat omne beneplacitum bonitatis et opus fidei ~~namque~~ potentia: quo glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, et vos in ipso, secundum gratiam Dei nostri, et Domini Iesu Christi*.

12. *In quam rem*. Ut sciant sibi opus esse continuo Dei auxilio, testatur se pro illis precari.

Quum dicit in hanc rem, intelligit ut perveniant ad supremam illam cursus sui metam: quemadmodum ex reliquo contextu patet, ut impleat omne bene placitum, etc. Videtur tamen quod primo loco posuit, esse supervacuum: iam enim Deus ipsos sua vocatione dignatus erat. Sed de fine vel complemento loquitur quod in perseverantia situm est. Nam ut sumus ad deficientem proni, per nos non staret quominus irrita subinde fieret nostra vocatio, nisi eam stabiliret Deus. Quare nos habere dignos dicitur quum ad scopum usque perducit.

Et impleat. Mirus est Paulus in extollenda Dei gratia: nam beneplaciti nomine non contentus, ex bonitate Dei manare dicit. Nisi forte quis malit beneficentiam ex beneplacito, quod idem valet. Nos vero quum gratuitum Dei placitum causam audimus esse nostrae salutis, et illud in eisdem Dei bonitate esse fundatum: nonne sumus plus quam insani, si vel minimum quidquam arrogare nostris meritis audemus? Neque enim leve his verbis inest pondus. Poterat uno verbo dicere, ut impleatur fides vestra: sed beneplacitum vocat. Deinde clarius adhuc exprimit, non aliunde inductum fuisse Deum, quam sua bonitate: in nobis enim nihil invenit praeter miseriam. Nec vero salutis nostrae principium duntaxat gratiae Dei adscribit Paulus, sed omnes eius partes. Ita refutatur illud sophistarum commentum, nos quidem praeveniri Dei gratia, sed eam subsequentibus meritis adiuvari. At Paulus in toto salutis cursu nihil praeter meram Dei gratiam agnoscit. Quia autem Dei beneplacitum iam in ipso perfectum est, proxima particula ad effectum, qui in nobis apparet, referens, mentem suam exponit, quum addit, opus fidei. Et opus quidem vocat Dei respectu, qui fidem in nobis operatur, vel efficit: ac si diceret, ut aedificium fidei, quod coepit, absolvat. Nec temere dicit, cum potentia: innuit enim, fidei perfectionem rem esse arduam et summae difficultatis. Quod nos etiam plus satis experimur: et ratio etiam in promptu est, si expendimus quanta sit nostra imbecillitas, quam varia undique obstacula nobis ingerantur, quam graves sint Satanæ insultus. Ergo nisi nobis non vulgariter subveniat Dei virtus, nunquam ad suum culmen consurget fides. Nihilo enim facilius est fidem in homine perficere, quam turrim ex aqua struere, quae soliditate sua procillas omnes et tempestatum impetus sustineat, et altitudine nubes superet. Neque enim nos minus fluidi quam aqua: *et fidei altitudo coelos penetret necesse est.*

13. *Quo glorificetur.* Revocat nos ad praecipuum totius vitae nostrae finem, ut Domini gloriae serviamus. Notatu vero in primis dignum quod addit, vicissim in Christo glorificandos esse qui eius gloriam illustraverint. Nam in eo primum relucet admira-

bilis Dei bonitas, quod gloriam suam in nobis, qui cooperti sumus ignominia, vult ~~esse~~ conspicuam. Sed duplex hoc miraculum est, quod deinde ~~nos~~ gloria irradiat, ac si mutuas vices referret. Ideo addit, secundum gratiam Dei et Christi. Nihil enim hic nostrum, tam in ipsa actione quam in effectu vel fructu. Solo enim spiritus sancti ductu vita nostra componitur in Dei gloriam. Et quod tantus inde fructus provenit, hoc ingenti Dei misericordiae acceptum ferre convenit. Interea nisi sumus plus quam stupidi, toto studio ad provehendam Christi gloriam nos eniti par est, quae cum nostra coniuncta est. Quo sensu communem faciat Dei et Christi gloriam, nunc dicere supersedeo, quia alibi dictum est.

CAPUT II.

1. *Rogo autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Iesu Christi, et nostri in ipsum aggregationem, 2. ne cito dimoveamini a mente, neque turbemini vel per spiritum, vel per sermonem, vel per epistolam, tanquam a nobis scriptam, quasi instet dies Christi.*

1. *Rogo autem.* Quamquam legi potest, de adventu, ut in margine annotavi: melius tamen quadrat obsecratio, quae ex re praesenti sumpta est. Quemadmodum in priore ad Corinthios (15, 31), ubi de spe resurrectionis disserit, iusiurandum usurpat per illam gloriam quae speranda est fidelibus. Atque hoc multo plus habet efficaciae, quum fideles per Christi adventum adiurat, ne eius diem temere adesse credant. Simul enim admonet de eo non nisi religiose et sobrie esse cogitandum. Obstatio enim per eas res fieri solet quae reverentiam apud nos habent. Sensus ergo est: Sicuti res vobis pretiosa est Christi adventus, quo nos simul ad ~~■~~ colliget, et re ipsa perficiet corporis unitatem, quam ex parte adhuc fide colimus: ita per ~~■~~ vos obsecro, ne creduli nimium sitis si quis quocunque colore diem eius instare affirmet. Quia nonnihil attigerat priore epistola de resurrectione: fieri potest ut leves quidam et fanatici homines occasionem inde arripuerint propinquum et certum diem statuendi. Neque enim verisimile est, prius exortum fuisse hunc errorem apud Thessalonicenses. Nam reversus illic Timotheus Paulum certiore fecerat de toto eorum statu: atque, ut homo prudens et exercitatus, nihil omiserat quod ad rem faceret. Paulus autem, si admonitus fuisset, tacere non poterat de tam seria. Ita existimo, quum lecta esset Pauli epistola, ubi continebatur viva resurrectionis descriptio, coepisse curiosos homines de tempore intempestive philosophari. Fuit autem prorsus hoc exitiale commentum: sicut et alia eius generis, quae

postea non sine Satanae artificio sparsa fuerunt. Nam ubi dies aliquis propinquus ~~esse~~ dicitur, nisi statim adveniat, ut impatiens est longioris morae hominum natura, languescunt animi, et languorem paulo post sequitur desperatio. Hic ergo Satanae astus fuit, quia spem resurrectionis palam evertere non poterat, ut ~~esse~~ furtim quasi per cuniculos labefactaret, diem eius propinquum et mox futurum promittere. Et postea non desiit varia machinari, quibus resurrectionis fidem paulatim ex hominum animis deleret: quia aperte evellere non poterat. Est quidem hoc speciosum, diem nostrae redemptionis praefigi, ideoque vulgi plausu excipitur: sicuti videmus Lactantii et Chiliastarum deliria multum olim placuisse. Atqui non alio tendebant, quam ad diruendam spem resurrectionis. Non fuit hoc Lactantii consilium, sed abusus est pro sua vafritie Satan eius et similium curiositate, ut nihil in religione certum aut fixum relinqueret. Et hodie quoque eundem movere lapidem non cessat. Nunc videmus quam necessaria fuerit Pauli admonitio: quoniam aliqui specioso praetextu subversa fuisset tota religio apud Thessalonicenses.

2. *Ne cito dimoveamini a mente neque turbemini.* Mentem vocat compositam fidem quae in sana doctrina acquiescit. Illo autem figmento, quod repudiatur, quasi in ecstasin rapti fuissent. Et tres imposturae species notat, a quibus cavere debeant: spiritum, sermonem, et supposititiam epistolam. Spiritus nomine fictas prophetias intelligit: ac modum illum loquendi inter pios tritum fuisse apparet, ut vaticiniis imponerent nomen spiritus, honoris causa. Nam ut iustam habeant auctoritatem prophetiae, in spiritum Dei potius quam in homines respicere convenit. Verum ut mos diaboli est se transfigurare in angelum lucis, hunc titulum furati sunt impostores, ut fucum simplicibus facerent. Quamquam autem hanc larvam Paulus illis detrahere poterat, tamen per concessionem sic loqui maluit. Ac si diceret: Utcunque spiritum revelationis obtendant, ne credite. Quemadmodum et Iohannes (1. Ep. 4, 1), Probate, inquit, spiritus numquid ex Deo sint. Sermo doctrinam quamlibet (meo iudicio) comprehendit: dum rationibus, vel coniecturis, vel aliis coloribus insistunt falsi doctores, ut ~~esse~~ commenta persuadeant. Quod addit de epistola, testimonio est, veterem fuisse hanc impudentiam, aliena nomina supponendi. Quo magis admiranda est Dei erga nos misericordia, quod, quum vivo adhuc et vidente Paulo falso eius nomen in scriptis adulterinis praetenderent, integra eius scripta ad nostram usque aetatem servata sunt. Certe neque fortuito, neque hominum industria fieri hoc poterat: nisi Deus ipse virtute sua Satanam et omnes eius ministros compescuisset.

Quasi instet dies Christi. Videtur hoc pugnare

cum multis scripturae locis, ubi spiritus diem illum instare pronuntiat. Sed facilis est solutio: instat enim Dei respectu, apud quem mille anni sunt tanquam dies unus. Interea sic vult Dominus nobis assidue exspectari, ut certum spatium minime praefiniamus. Vigilate, inquit: quia nescitis diem neque horam. Falsi autem isti vates quos Paulus refellit, quum suspensos tenere deberent hominum animos, ne morae taedio fatigaretur, iuebant de brevi adventu securos esse.

3. *Ne quis vos decipiat ullo modo: quia nisi prius venerit discessio, et nisi revelatus fuerit sceleratus ille, filius perditus, 4. adversarius, et qui se extollit adversus omne quod dicitur Deus aut numen: ita ut ipse in templo Dei tanquam Deus sedeat, ostendens se ipsum quasi sit Deus.*

3. *Ne quis vos.* Ne sibi laetum redemptionis diem frustra tam brevi promittant, triste illis vaticinium proponit de futura ecclesiae dissipatione. Eadem prorsus haec conicio est cum illa Christi quae usus est (Matth. 24, 6) apud discipulos, quum rogassent de fine saeculi. Hortatur enim ut ~~esse~~ ad dura certamina comparent. Et postquam de maximis et prius inauditis calamitatibus disseruit, quibus prope in vastitatem redigenda erat terra, subiicit, nondum esse finem: sed haec initia esse dolorum. In hunc modum Paulus diu militandum fidelibus esse pronuntiat, antequam ad triumphum veniant. Est autem hic insignis locus, et apprime dignus observatu. Fuit haec gravis et periculosa tentatio, quae vel maxime cordatos posset concutere ac deiicere e statu: videre ecclesiam, quae tantis laboribus sensim ac difficulter erecta fuerat, mediocre in statum subito quasi tempestate convulsam ruere. Praemunit ergo Paulus non Thessalonicensium modo, sed piorum omnium mentes: ut quum ecclesiam dissipari contingerit, non terreantur quasi re nova, vel non exspectata. Sed quia hunc locum varie torserunt interpretes, hoc primo agendum est, ut teneamus genuinam Pauli mentem. Negat venturum Christi diem, donec in apostasiam prolapsus fuerit mundus, ac regnum Antichristi in ecclesia obtinuerit: nam quod de imperii Romani defectione locum hunc exposuerunt, magis frivolum est, quam ut longa refutatione opus habeat. Ac miror tam multos scriptores, doctos aliqui et acutos, in re tam facili hallucinatos esse: nisi quod, quum errasset unus, turmatim alii sine iudicio sequuti sunt. Apostasiam ergo vocat Paulus perfidiam a Deo defectionem: nec eam unius hominis vel paucorum, sed quae longe lateque in maiore hominum multitudine grassetur. Nam quum apostasia sine adiectione nominatur, non potest restringi ad paucos. Iam non alii possunt intelligi apostatae, quam qui prius nomen

Christo et evangelio dederunt. Praedicat ergo Paulus generalem quandam visibilis ecclesiae defectionem. Ac si diceret, ecclesiam prius in deformes et horrendas ruinas oportet redigi, quam adveniat plena eius restitutio. Hinc colligere promptum est quam utile sit hoc Pauli vaticinium: videri enim posset non fuisse Dei aedificium quod repente dirutum fuit, quod tamdiu in ruinis iacuit, nisi multo ante Paulus hoc futurum monuisset. Imo plerique hodie, quum diuturnam ecclesiae dissipationem secum reputant, vacillare incipiunt, ac si Dei consilio non fuisset hoc gubernatum. Romanenses vero ut idoli sui tyrannidem excusent, praetexunt hunc colorem: fieri non potuisse ut Christus sponsam suam desereret. Verum habent hic infirmi quo se sustineant, quum audiunt iam olim fuisse praedicta, quam cernunt deformitatem in ecclesia: Romanensium vero impudentia aperte refellitur, quia pronuntiat Paulus venturam defectionem, ubi sub Christi imperium redactus fuerit mundus. Cur autem Dominus ecclesiam (quae saltem videbatur) ita foedum in modum prolabi passus fuerit, mox videbimus.

Revelatus fuerit. Prorsus anile commentum fuit de Nerone, quod raptus esset de mundo, iterum proditurus ad vexandam sua tyrannide ecclesiam. Et tamen sic fascinatae erant veterum mentes, ut Neronem putarent fore Antichristum. Paulus autem non de uno homine loquitur, sed de regno quod ■ Satana occupandum sit, ut sedem abominationis in medio Dei templo erigat: quod videmus impletum in papatu. Latius quidem defectio grassata est: nam Mahometes, ut erat apostata, Turcas suos ■ Christo alienavit. Omnes haeretici suis sectis ecclesiae unitatem sciderunt. Ita totidem fuerunt a Christo discessiones. Sed Paulus ubi admonuit talem fore dissipationem ut maior pars ■ Christo discederet, maius quiddam addit: tantam fore perturbationem, ut Satanae vicarius ecclesiae dominium occupet, atque illic praesideat loco Dei. Regnum autem istud abominationis sub unius personae nomine describit: quia unum est, utcumque alii aliis succedant. Nunc intelligunt lectores sectas omnes, quibus ab initio imminuta fuit ecclesia, totidem fuisse defectionis rivos, quae aquam a recto cursu abducere incepit: sectam vero Mahometis, instar violentae exundationis fuisse, quae dimidiam plus minus partem suo impetu raperet. Restabat vero ut residuam partem veneno suo Antichristus inficeret. Ita oculis nostris cernimus, eventu comprobatum fuisse hoc memorabile Pauli vaticinium. In hac expositione, quam effero, nihil coactum est. Somniabant eius aetatis fideles, ■ post exigui temporis molestias in coelum esse transferendos: Paulus autem contra praedicat, ubi hostes extraneos aliquandiu infestos habuerint, plus malorum instare domi: quia passim abripiendi sint ad foedam perfidiam

qui fidem Christo dederunt: quia ipsum Dei templum sacrilega tyrannide pollendum sit, ita ut illic dominetur summus hostis Christi. Revelatio hic pro aperta tyrannidis possessione capitur: ac si dixisset Paulus non venturum diem Christi donec palam se ostenderit hic tyrannus, et quasi ex professo totum ecclesiae ordinem everterit.

4. *Adversarius, et qui se extollit.* Duo epitheta, scelerati et filii perdit, primum exprimentur quam horrenda sit futura confusio, ne rei indignitas infirmos animos percellat: deinde pios ad detestationem inducunt, ne degenerent una cum aliis. Nunc vero Paulus, quasi in tabula depingit vivam Antichristi effigiem: nam ex his verbis colligere promptum est, quale sit eius regnum, et quibus in rebus consistat. Quum enim adversarium nominat, quum dicit, arrogaturum sibi quae Dei propria sunt, ut pro numine in templo colatur: directe eius regnum Christi regno opponit. Ergo ut spirituale regnum Christi, ita hanc tyrannidem in animas esse oportet, ut Christi regnum aemuletur: et postea vim fallendi per impias doctrinas et ficta portenta illi attribuet. Ergo ut Antichristum cognoscas, Christum ex diametro illi opponere convenit. Ubi transtuli, omne quod dicitur Deus: magis recepta est apud Graecos lectio: omnem qui dicitur. Coniici tamen potest ex tam vetere translatione, quam ■ nonnullis Graecorum commentariis, corrupta fuisse Pauli verba. Et proclivis fuit unius literae lapsus praesertim ubi magna erat figurae affinitas: ■■ ubi scriptum erat πᾶν τὸ, librarius quispiam, vel nimium audax lector fecit πάντα. Quamquam haec varietas, quantum ad sensum, non ita multum habet momenti: hoc enim sine controversia voluit Paulus, Antichristum sibi rapturum quae unius Dei propria sunt, ut supra omne divinum ■■■■ ■■ efferat: quo tota religio totusque Dei cultus sub eius pedibus iaceat. Haec igitur particula, ■■■■ quod censetur Deus, perinde valet ■ si dixisset, omnia quod censetur divinitas et αἰσάμα, hoc est, in quo Dei veneratio consistit. Hic autem ■■ agitur de ipsius Dei nomine, sed de maiestate et cultu, ■ in universum de omnibus quae sibi vindicat: ■ si dixisset Paulus: Religio vera est, qua solus verus Deus colitur: hanc ad se filius perditus transferet. Nunc quisquis ■ scriptura edoctus erit, quaeenam Deo maxime sint propria, et ■ adverso intuebitur quid sibi papa usurpet: etiamsi puer sit decennis, ■ non multum laborabit in noscendo Antichristo. Scriptura (Iacob. 4, 12) Deum pronuntiat unicum ■■■■ legislatorem qui servare potest ■■ perdere: unicum regem, cuius officium est verbo ■■ regere animas: eundem facit omnium sacrorum autorem: iustitiam et salutem ab uno Christo petendam docet: modum simul et rationem assignat. Nihil horum est quod non sui iuris papa esse asserat. Suum esse glori-

atur ligare quibus visum est legibus conscientias, et aeternis poenis subicere. Sacramenta pro libidine sua vel nova instituit, vel quae ■ Christo instituta erant, corrumpit et vitiât, imo penitus abolet, ut in eorum vicem substituat quae finxit ipse sacraligia: media consequendae salutis aliena prorsus ■ doctrina evangelii comminiscitur: totam denique religionem pro suo nutu mutare non dubitat. Quid, obsecro, est ■ efferre supra omne quod numen reputatur, si hoc papa non facit? Quum ita Deum spoliât suo honore, nihil praeter inanem Dei titulum residuum facit, totam vero eius potestatem ad se transfert. Atque hoc est quod paulo post subiicit Paulus, fore ut se filius perditus pro Deo ostentet. Neque enim (ut dictum est) insistit in vocula ista, Deus: sed eam fore superbiam Antichristi significat, ut ■ eximens e servorum numero et ordine, et Dei tribunal conscendens, divina non humana potestate imperet. Scimus enim idolum esse quidquid erigitur in Dei locum, etiamsi Dei nomen non habeat.

In templo Dei. Hoc uno verbo abunde refellitur eorum error, imo scordia, quibus papa ideo Christi vicarius est quia suam in ecclesia sedem habeat, qualitercunque se gerat. Nam Paulus non alibi Antichristum locat, quam in ipso Dei sanctuario. Non enim externus est hostis, sed domesticus, qui sub ipso Christi nomine Christum oppugnat. Sed quaeritur quomodo vocetur ecclesia specus tot superstitionum, quae columna debebat esse veritatis. Respondeo, sic vocari, non quod retineat omnes ecclesiae qualitates: sed quia aliquid residuum habeat. Templum ergo Dei esse fateor, in quo dominatur papa, sed innumeris sacrilegiis profanatum.

5. *Annon memoria tenetis, quod, quum adhuc essem apud vos, haec vobis dicebam?* 6. *Et nunc quid detineat scitis, donec ille reveletur suo tempore.* 7. *Mysterium enim iam operatur iniquitatis, solum tenens modo donec e medio tollatur.* 8. *Et tunc revelabitur iniquus ille, quem Dominus destruet spiritu oris sui: et abolebit illustratione adventus sui.*

5. *Annon memoria.* Hoc doctrinae addebat non parum ponderis, quod eam prius audierant ex ore Pauli, ne ad tempus excogitatam putarent. Quod autem mature eos de Antichristi regno admonuerat et futura ecclesiae vastatione, quum nulla adhuc de his rebus mota esset quaestio, procul dubio videbat doctrinam esse cognitu in primis utilem. Et sane ita res habet. Multa visuri erant illi quos alloquebatur, quae eos turbarent: posteritas vero, quum bonam eorum partem qui Christi fidem professi erant, quasi oestro, vel potius furia percitam, ■ pietate desciscere et in lexitum ruere cerneret, quid aliud quam titubare poterat? Verum hic erat murus aeneus: sic fuisse constitutum ■ Deo, quia

digna tali ultione erat hominum ingratitude. Hic videre est quam obliviosi sint homines, ubi de aeterna eorum salute agitur. Observanda etiam Pauli mansuetudo, qui, quum acrius excandescere posset, tantum leniter eos castigat: est enim haec paterna exprobratio, quod oblivio rei tam seriae et utilis obrepserit.

6. *Et nunc quid detineat.* Το κατέχον proprie impedimentum, vel causam morae hoc loco significat. Chrysostomus, qui putat posse non nisi de spiritu, vel romano imperio intelligi, mavult in hanc alteram partem inclinare. Rationem habet probabilem, quia de spiritu aenigmatice non loquutus esset Paulus, sed de imperio loquens odium fugere voluerit. Cur autem romani imperii status moretur Antichristi revelationem, causam assignat: quia sicuti ■ Persis et Medis eversa fuit Babylonis monarchia, Macedones rursum, victis Persis, monarchiam occuparunt, et tandem ■ Romanis subacti fuerunt Macedones: ita Antichristus vacantem Romani imperii principatum ad se rapturus sit. Nihil horum est quod non re ipsa comprobatum postea fuerit: vere ergo loquitur Chrysostomus, quod ad historiam spectat. Sed ego aliam fuisse Pauli mentem arbitror: nempe quod evangelii doctrinam huc et illuc propagari oportuerit, donec totus fere orbis reus contumaciae et destinatae malitiae peractus foret. Neque enim dubium quin hoc impedimentum, quaecunque esset, ex ore Pauli Thessalonicenses audissent: nam illis reducit in memoriam quae prius coram docuerat. Nunc expendant lectores utrum sit probabilis, Paulum concionatum esse, prius circumferendam per omnes terrae partes evangelii lucem, antequam Deus ita Satanæ fraena laxaret, an Romani imperii potentiam obstare quominus surgeret Antichristus, quia non posset nisi in vacuum possessionem irrumpere. Ego certe Paulum audire mihi videor, verba facientem de universali gentium vocatione, quod omnibus offerenda esset Dei gratia, quod orbem Christus perlustraturus esset suo evangelio: quo magis testata esset ac coniuncta hominum impietas. Haec igitur dilatio erat, donec completus esset evangelii cursus: quia gratuita ad salutem invitatio ordine prior erat. Ideo addit, suo tempore: quia matura erat ultio post repudiatam gratiam.

7. *Mysterium iniquitatis.* Hoc revelationi opponitur: quia enim nondum tantas vires collegerat Satan, ut palam Antichristus ecclesiam opprimeret, dicit eum furtim et clanculum moliri quod aperte suo tempore facturus erat. Iaciebat igitur tunc in occulto fundamenta, quibus postea aedificium superstrueret, ut factum est. Atque hinc plenius confirmatur quod iam dixi, non unum notari hominem sub Antichristi nomine, sed regnum unum quod se in multas aetates extendit. Eodem sensu dicit

Iohannes (1. Ep. 2, 18), venturum quidem Antichristum, sed iam suo tempore plures fuisse. Monet enim eos qui tunc vivebant, ut sibi caveant ab hac exitiali peste quae tunc varie pullulabat. Exoriantur enim sectae, quae veluti semina erant eius infausti lolii, quod totam Dei segetem prope suffocavit ac perdidit. Caeterum quamvis occultam operationem significet Paulus, mysterii tamen potius nomine quam alio usus est, alludens ad mysterium salutis, de quo alibi (Coloss. 1, 28) loquitur: sedulo enim conflictum repugnantiae inculcat inter filium Dei et hunc filium perditum.

Solum tenens modo. Quum utrumque de uno dicat, tenere ad tempus principatum, et brevi sublato iri e medio, non dubito ad Antichristum referre: et participium obtinens resolvi debet in futurum tempus. Nam hoc (meo iudicio) in consolationem fidelium addidit, temporale fore Antichristi regnum, cui praefixus sit ■ Deo finis: poterant enim obicere fideles, Quorsum attinet evangelium praedicari, si nunc tyrannidem molitur Satan, quam perpetuo obtineat? Hortatur ergo eos ad patientiam, quia Deus ecclesiam suam ad tempus solum affligat, ut aliquando liberet: ex adverso autem regni Christi perpetuitas consideranda est, ut in eam recumbant fideles.

8. *Et tunc revelabitur.* Quum scilicet illud τὸ κáτεχον cessaverit: neque enim tempus revelationis designat, quum e medio sublatus fuerit qui nunc principatum tenet: sed ad superiora respicit. Dixerat enim aliquid obstare quominus apertam regni possessionem Antichristus invaderet. Addidit postea, iam clandestinum impietatis opus moliri. Tertio consolationem interposuit, ex eo quod finienda esset tyrannis. Nunc iterum repetit, suo tempore revelandum qui adhuc occultus erat: et repetitio huc pertinet, ut armis spiritualibus instructi fideles strenue nihilominus sub Christo militent, nec se patiantur submergi, utunque impietatis diluvium ita exundet.

Quem Dominus. Interitum regni Antichristi praedixerat: nunc modum interitus describit, quod scilicet verbo Domini in nihilum redigetur. Incertum est autem loquaturne de ultima Christi apparitione, quum iudex e coelis patefiet. Videntur quidem ita sonare verba: sed non intelligit Paulus Christum hoc uno momento facturum. Itaque sic habendum est, abolendum penitus et omni ex parte Antichristum, quum ultimus ille instaurationis omnium dies adveniet. Significat tamen Paulus, interea Christum suis radiis, quos ante adventum suum emittet, tenebras, in quibus regnabit Antichristus, profligaturum: quemadmodum sol, priusquam appareat nobis, irradiatione sua fugat noctis tenebras. Haec itaque verbi victoria in hoc mundo se proferet: nam spiritus oris non aliud quam verbum

significat: quemadmodum et undecimo capite Iesaiæ (11, 4), ad quem locum alludere videtur Paulus: nam illic propheta sceptrum oris et spiritum labiorum pro eodem accipit: atque his quoque ipsis armis instruit Christum, ut hostes suos profliget. *Haec insignis est verae sanaeque doctrinae commendatio, quod ad omnem impietatem abolendam sufficere, et contra omnes Satanae machinas semper fore victricis dicitur. Sicuti dam paulo post eius praedicatio dicitur Christi ad nos adventus.* Quum addit Paulus, illustrationem adventus, significat eam fore ad aspectum Christi lucem quae tenebras Antichristi absorbeat: interea tacite subindicat Antichristo permixtum iri regnandi vices, quum se Christus veluti subduxerit. *Quemadmodum accidere solet, quoties se offerenti tergum obvertimus.* Et certe fuit tristis ille Christi discessus, quum lucem suam male et indigne exceptam hominibus abstulit: quemadmodum sequitur. *Interim docet Paulus, sola eius praesentia contra omnes Satanae astutias satis tutos fore omnes Dei electos.*

9. *Cuius adventus est secundum operationem Satanae, in omni potentia, et signis et prodigiis mendacibus,* 10. *et in omni deceptione iniustitiae, in vis qui pereunt: pro eo quod dilectionem veritatis non sunt amplexi, ut salvi fierent.* 11. *Propterea mittit illis Deus operationem imposturae, ut credant mendacio:* 12. *ut iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed oblectati sunt iniustitia.*

9. *Cuius adventus.* Confirmat quod dixit argumento a contrariis. Nam quum Antichristus non consistat nisi Satanae imposturis: simulatque illucet Christus, necesse est ipsum evanescere. Denique quia tantum in tenebris regnat, dies exorients regni illius caliginem profliget et exstinguit. Tenemus nunc apostoli consilium: docere enim voluit, nullam fore Christo difficultatem in destruenda Antichristi tyrannide, quae nullis nisi Satanae praesidiis fulta est. Interea tamen notas adscribit quibus ille perditus discerni queat. Postquam enim de operatione, vel efficacia Satanae loquutus est, specialiter eam designat, quum addit, in signis et prodigiis mendacibus, et in omni deceptione. Et sane ut regno Christi hoc sit contrarium, partim in falsa doctrina et erroribus, partim in fictis miraculis situm esse oportet. Continetur enim Christi regnum doctrina veritatis et spiritus virtute. Ergo Satan, ut in vicarii sui persona Christo se opponat, induit Christi larvam: simul tamen arma deligit quibus recta Christum oppugnet. Christus evangelii sui doctrina mentes nostras in vitam aeternam illustrat: Antichristus, Satanae magisterio edoctus, impia doctrina impios constringit in exitium. Christus spiritus sui potentiam ad salvandum exerit, et

miraculis evangelium suum obsignat: adversarius, Satanæ efficacia, non a spiritu sancto alienat, et suis praestigiis confirmat miseros homines in errore. Signa mendacii appellat, non tantum quæ falso et mendaciter finguntur ab astutis hominibus ad ludendos simplices (cuiusmodi fallacii scatet totus papatus: sunt enim pars eius potentiae quam prius attigit), sed mendacium in eo statuit, quod Satan, quæ alioqui vere sint Dei opera, in adversum finem trahit et miraculis abutitur ad obscurandam Dei gloriam. Non tamen interea dubium est quin praestigiis illudat: ut in magis Pharaonis habemus exemplum.

10. *In iis qui pereunt.* Limitat Satanæ potentiam, non electis Dei noceat: quemadmodum et Christus eos ab hoc periculo eximit. Unde apparet non nisi eius permissu tantum valere Antichristum. Fuit autem haec necessaria consolatio. Nam aliqui pavore exanimari pios omnes necesse foret, si viderent apertum gurgitem totam viam occupantem, qua sibi transeundum esset. Paulus ergo utcumque sollicitos esse velit, quo sibi caveant ne securitate nimia defluant, imo non proiciant in exitum: iubet tamen bene sperare, quia fraenata est Satanæ potentia, ne alios quam reprobos in ruinam dare possit.

Pro eo quod dilectionem. Ne conquerantur reprobi a innoxios perire, et Dei saevitia potius quam proprio delicto esse morti devotos: ostendit Paulus quam iustus de causis adeo severa Dei vindicta in illos ventura sit: quia scilicet veritatem sibi oblatam quo decet affectu non fuerint amplexi, imo sponte salutem recusaverint. Atque hinc clarius apparet quod iam dixi, oportuisse mundo praedicari evangelium, antequam Deus Satanæ tantum permitteret: quia non nisi extrema hominum ingratitude provocatus, tam foedam templi sui profanationem unquam passurus esset. In summa, testatur Paulus Antichristum iustae Dei vindictae ministrum fore adversus eos qui ad salutem vocati evangelium respuerint, a potius adiecerint animum ad impietatem et errores. Quare non est quod nunc obiiciant papistae, indignum fuisse Christi clementia ecclesiam ~~nam~~ sic abiicere. Nam quamvis immanis fuerit Antichristi dominatio, non tamen perierunt nisi qui digni erant: imo qui sponte mortem opteterunt. Et certe quum vox filii Dei ubique personisset, surdas, imo obstinatas reperit hominum aures: et quamquam vulgaris fuit christianismi professio, pauci tamen ~~viri~~ et ex animo se Christo addixerunt. Nihil itaque mirum si tam sceleratum contemptum ~~max~~ subsequuta est similis ultio. Quæritur annon in alios cadat excaecationis poena, nisi qui data opera evangelio fuerunt rebelles. Respondeo, peculiare hoc iudicium quo, apertam contumaciam ultus est Deus, non ob stare quin stupore percutiat, quoties

visum est, qui nunquam verbum de Christo audierunt: quia Paulus non disputat in genere, quibus de causis ab initio Deus Satanam cum suis mendaciis grassari siverit, sed quam horribilis vindicta immineat crassis novae et prius insolitae gratiae contemptoribus. Recipere dilectionem veritatis dixit, pro eo quod est animum adiciere ad eam diligendam. Unde discimus, fidem semper cum suavi et spontanea Dei reverentia esse coniunctam: quia non rite creditur verbo Dei, nisi dum amabile et iucundum est.

11. *Operationem imposturae.* Significat non modo locum fore erroribus, sed excaecatum iri reprobos, ita ut absque iudicio in mortem ruant. Quemadmodum enim spiritu suo nos intus illuminat Deus, ut efficax sit apud nos sua doctrina: oculosque et corda nobis aperit, ut illuc penetret: ita iusto iudicio tradit in sensum reprobos quos exitio destinavit: ut clausis oculis et stupida mente, quasi fascinati, Satanæ et eius ministris se fallendos tradant. Et certe illustre eius rei spectaculum in papatu habemus. Nullis verbis exprimi potest quam portentosa illic sit errorum colluvies, quam crassa et pudenda sit superstitionum absurditas, quam aliena a sensu communi deliria. Quicumque mediocre habent sanæ doctrinae gustum, de portentis illis cogitare nequeunt sine summo horrore. Qui fit ergo ut totus mundus in illis obstupescat, nisi quod homines caecitate percussi sunt a Domino, et quasi in truncos conversi?

12. *Ut iudicentur omnes.* Hoc est, ut poenam luant impietate sua dignam. Ita non est quod expostulent cum Deo qui pereunt, quia adepti sunt quod quaerebant. Tenendum est enim quod Deuter. cap. 13, 3 habetur, examiniari corda hominum, quum prodeunt falsae doctrinae: quia non praevalent nisi apud eos qui corde sincero Deum non diligunt. Quibus ergo placet iniustitia, fructum eius colligant. Quum dicit omnes, significat non excusari contemptum Dei immensa eorum turba et multitudine, qui obedire evangelio renuunt. Totius enim mundi iudex est Deus, ut non minus de centum millibus, quam de uno homine poenas sumat. Participium *ἐδόκῃσαντες* ultroneam (ut ita loquar) propensionem ad malum sonat: ita enim ingratis praeciditur omnis excusatio, dum tantam ex iniustitia voluptatem capiunt, ut illam praeferant Dei iustitiae. Nam qua vi impulsos se fuisse dicent, ut se vesana defectione alienarent a Deo, ad quem naturae ductu agebantur? certe volentes et scientes mendacis aures praebere constat.

13. Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti a Domino, quia elegit vos Deus ab initio in salutem, in sanctificatione spiritus et fide veritatis: 14. quo vocavit vos per evangelium nostrum in possessionem gloriae Domini nostri Iesu Christi.

13. *Nos autem debemus.* Nunc apertius Thessalonicenses ■ reprobis segregat, ne fides eorum futurae defectionis metu titubet. Quamquam non ipsis tantum consulere, sed etiam posteris voluit. Nec tantum illos confirmat, ne in idem ferantur vultu mundo praecipitium, sed hac comparatione gratiam Dei erga eos magis commendat: quod quum cernant totum fere orbem quasi violenta tempestate simul in mortem abripi, ipsi Dei manu in quieto et firmo vitae statu retineantur. Ita convenit Dei iudicia in reprobis intueri, ut nobis veluti specula sint ad considerandam eius erga nos misericordiam. Sic enim statuendum est, quod misere eum illis non praecipitium, sed hac comparatione fieri. Hac ratione dilectos ■ Domino vocat, ut melius cogitent, non alia ■ causa ab illa quasi universali mundi clade eripi, nisi quia Deus illos gratuito amavit. Sic Moses Iudaeos monebat, non ideo ■ magnifice extulit vos Deus, quia sitis aliis potentiores, vel maiore numero: sed quia patres vestros dilexit. Deut. 7, 8. Nam quum audimus amoris nomen, protinus in mentem venire debet illud Iohannis: non quod priores dilexerimus eum. In summa, duo hic agit Paulus: fidem enim confirmat, ne pii metu perculsi deficiant: et eos ad gratitudinem hortatur, ut pluris Dei erga ■ misericordiam aestiment.

Elegit vos. Causam exprimit cur non eadem omnes ruina involvat et opprimat, quia scilicet quoscunque elegit Deus, in eos nihil potest Satan quin salvi fiant, etiamsi coelum terrae misceatur. Varie legitur hic locus. Vetus interpres reddidit primitias, tanquam graece esset ἀπαρχήν. Sed quia omnes fere graeci codices habent ἀπ' ἀρχῆς, hanc potius lectionem sequutus sum. Si quis malit primitias, sensus erit, fideles quasi sepositos esse in sacram oblationem: metaphora ■ veteris legis ritu sumpta. Teneamus tamen quod magis receptum est, nempe quod ab initio electos esse Thessalonicenses dicat. Quidam exponunt, quod inter primos vocati fuerant: sed hoc alienum est ■ sensu Pauli, nec circumstantiae loci convenit. Neque enim paucos tantum, qui statim ab exordio evangelii ad Christum adducti fuerint, metu liberat: sed haec consolatio pertinet sine exceptione ad omnes Dei electos. Quod ergo dicit ab initio, significat non esse periculum ■ eorum salutem, quae in aeterna Dei electione fundata est, evertat quantumvis turbulenta rerum mutatio. Ac si diceret, utcunque omnia misceat Satan in mundo et confundat, salus vestra tamen in tuto reposita est, priusquam crearetur mundus. Hic ergo verus est securitatis portus, quod Deus, qui pridem ■ elegit, ab omnibus quae nobis impendent malis nos eripiet. Electi enim sumus in salutem: tuti ergo erimus ab interitu. Sed quia nostrum non est penetrare in arcanum Dei consi-

lium, ut illic salutis nostrae quaeramus certitudinem: signa vel tesseris electionis ponit, quae ad eius fiduciam sufficere nobis debent. In sanctificatione spiritus, inquit, et fide veritatis. Quod duobus modis exponi potest, cum sanctificatione, vel, per sanctificationem. Non tamen magni refert utrumvis eligas: quando certum est, nihil aliud velle Paulum, quam electioni subiicere propiora signa, quae illam per se incomprehensibilem nobis patefaciunt, et cum ■ individuo nexu cohaerent. Ergo ut sciamus nos ■ Deo electos esse, non est quod seiscitemur quid ante mundi creationem decreverit: sed in nobis reperiemus legitimam probationem, si nos spiritu suo sanctificaverit, si in fidem evangelii sui illuminaverit. Nam et evangelium nobis adoptionis nostrae testimonium est, et spiritus eam obsignat: et qui aguntur Dei spiritu, filii Dei sunt: et qui fide Christum possidet, is habet vitam aeternam. Haec diligenter notanda sunt, ne praeterita voluntatis Dei revelatione, in qua acquiescere nos iubet, eam ■ arcana eius consilio eruere volentes (a cuius inquisitione nos submovet) in profundum labyrinthum nos ingurgitemus. Fide ergo evangelii, et spiritus gratia, qua regenerati sumus, contentos ■ nos decet. Atque hinc refellitur eorum improbitas qui electionem Dei praetextum faciunt omnis nequitiae: quando Paulus¹⁾ illam cum fide et regeneratione sic coniungit, ut non aliunde velit eam aestimari.

14. *Quo vocavit vos.* Idem repetit, licet paulo aliis verbis. Non enim vocantur filii Dei, nisi in fidem veritatis. Sed hic Paulus ostendere voluit quam idoneus sit testis ad eam rem confirmandam, cuius minister fuerat. Itaque ■ veluti sponsorem constituit, ne dubitent Thessalonicenses, evangelium, quod ab eo edocti erant, salvificam esse Dei vocem, qua excitentur a morte et ■ Satanae tyrannide asserantur. Evangelium appellat suum, non quasi apud se natum: sed cuius illi mandata praedicatio fuerat. Quod addit, in acquisitionem, vel possessionem gloriae Christi: tam active quam passive capi potest: vel quod vocati sint, ut semel communem possideant gloriam cum Christo: vel quod eos Christus acquisierit in ■ gloriam. Atque ita altera erit confirmationis ratio, quod non secus ■ ac propriam haereditatem tuebitur, et in salute eorum asserenda gloriae suae vindex erit. Qui posterior sensus (meo iudicio) melius convenit.

15. *Itaque, fratres, state, et tenete institutiones quas didicistis vel per sermonem, vel per epistolam nostram.* 16. *Ipse vero Dominus noster Iesus Christus, et Deus ac pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem aeternam et spem bonam per gratiam,* 17. *consoletur corda vestra, et stabiliat vos in omni opere et sermone bono.*

¹⁾ Petrus

Exhortationem istam merito infert ex superioribus: quia constantia nostra et perseverandi virtus non alia quam divinae gratiae fiducia nititur. Ubi autem Deus ad salutem, quasi porrecta manu, nos vocat, ubi Christus fruentum offert evangelii doctrina, ubi spiritus in sigillum et arrham vitae aeternae nobis datus est: etiamsi coelum ruat, non tamen nos animis labascere oportet. Itaque Paulus stare Thessalonicenses iubet, non stantibus modo aliis, sed magis robusta firmitudine: ut quum viderint fere omnia in fide excidere plenaque confusionis esse omnia, nihilominus in statu maneant. Et certe, sic nos adversus omnia scandala munire debet Dei vocatio, ut ne universalis quidem mundi ruina nostram firmitudinem concutiat, nedum evertat.

15. *Tenete institutiones.* Quod nonnulli ad praecepta externae politiae restringunt, mihi non placet: modum enim standi indicat. Atqui ad inflexibile robur instrui, res longe altior est externa disciplina. Quare totam doctrinam (meo iudicio) hoc nomine complectitur: ac si diceret, habere eos in quo firmi consistent, si, ut erant ab eo instituti, pergant in sana doctrina.¹⁾ *Non nego apte vocari παραδόσεις, quae fovendae pacis et retinendi ordinis causa ab ecclesiis statuuntur.* Et sic accipi fateor quum de humanis traditionibus agitur, Matth. 15, 6. Caeterum Paulus capite proximo traditionem ponet pro regula a se tradita. Et ipsa verbi significatio generalis est. Contextus autem (ut dixi) postulat ut hic sumatur de tota doctrina in qua instituti fuerant. De re enim omnium maxima agitur, ut in horribili ecclesiae concussione stabilis maneant eorum fides. Inepti autem sunt papistae qui hinc suas traditiones servandas colligunt. Sic quidem ratiocinantur, si Paulo traditiones mandare liceat, aliis etiam doctoribus licere: et si illas servari pium fuit, has quoque non minus servandas esse. Verum ut illis concedam, Paulum de praeceptis ad externam ecclesiae regimen pertinentibus loqui: non tamen ab eo fabricata, sed divinitus tradita fuisse dico. Testatur enim alibi (1. Corin. 7, 35), non sibi propositum conscientiae laqueum iniicere: quemadmodum nec illi nec apostolis omnibus fas fuit. Magis etiamnum ridiculi sunt, dum foetidam superstitionum suarum colluviem volunt hoc titulo venditare, si paulinae essent traditiones. Sed valeant nugae illae, quando sincerum Pauli sensum tenemus. Et partim ex epistola iudicium fieri potest, quasnam traditiones commendat. Dicit enim, sive per sermonem: hoc est conciones: sive per epistolam. Quid autem continent epistolae, nisi puram doctrinam, quae totum papatum, et quae-

vis aliena ab evangelii simplicitate figmenta funditus prosternit?

16. *Ipsa vero Dominus.* Quod opus maxime divinum Christo adscribit, et eum indifferenter cum patre facit summorum bonorum autorem: ut nobis eo luculenter probatur Christi divinitas, ita admonemur, non aliter obtinere nos posse quidquam a Deo, nisi in Christo ipso quaeramus. Et quum Deo illis dari petit quae praeceperat, satis innuit quam parum valeant exhortationes, nisi Deus corda intus moveat et afficiat. Certe inanis tantum sonitus aures feriet, nisi efficaciam habeat a spiritu doctrina. Quae postea addit, qui dilexit vos, et dedit consolationem, etc. ad impetrandi fiduciam spectant. Vult enim persuasum esse Thessalonicensibus, Deum facturum quae precatur. Unde autem probat? Quia semel eos sibi caros esse monstravit, dum iam praeclaris eos beneficiis prosequutus est, atque hoc modo se illis in posterum devinxit. Id sibi vult aeterna consolatio. Eodem et spei nomen spectat: ut perpetuam donorum continuationem certo exspectent. Quid autem petit? ut Deus consolatione sua eorum corda sustineat. Nam hoc eius officium est, ne anxietate vel diffidentia concidant: deinde ut det illis perseverare, tam in pia et sanctae vitae cursu, quam in sana doctrina. De hac enim potius, quam de communi sermone eum loqui puto: ut cohaereat cum superioribus.

CAPUT III.

1. *Quod reliquum est, orate fratres pro nobis: ut sermo Domini currat et glorificetur, quemadmodum et apud vos: 2. et ut liberemur ab importunis et malignis hominibus. Non enim omnium est fides. 3. Fidelis autem Dominus, qui confirmabit vos et custodiet a maligno. 4. Confidimus autem in Domino de vobis, quod quae vobis praecipimus, et facitis, et facturi estis. 5. Dominus autem dirigat corda vestra in dilectionem Dei et expectationem Christi.*

1. *Orate pro nobis.* Quamquam potenter illi aderat Dominus, et precandi ardore superabat alios omnes: non tamen negligit fidelium preces, quibus nos Dominus vult adiuvari. Nos quoque eius exemplo hoc adminiculum sedulo expetere convenit, et fratres stimulare ut pro nobis orent. Caeterum quum addit, ut sermo Dei currat: ostendit, non tam privatam habere sui curam et rationem, quam totius ecclesiae. Cur enim Thessalonicensium precibus commendatus cupit? ut scilicet evangelii doctrina suum cursum habeat. Non tam igitur se unum respici vult, quam et Christi gloriam et communem ecclesiae salutem. Cursus, propaga-

¹⁾ Scio παραδόσεις peculiariter vocari a Luca apostolorum decreta, quae tollendis dissidiis facta fuerant.

tionem significat: gloria, quiddam amplius, nempe ut vim efficaciamque ~~nam~~ habeat praedicatio ad reformandos in imaginem Dei homines. Itaque sanctitas vitae et integritas in Christianis est evangelii decus: sicuti evangelium infamant qui ore illud profitentur, flagitiose interea et nequiter viuentes. Dicit, quemadmodum apud vos: nam incitamentum hoc esse debet piis, ut omnes alios sui similes videant. Ideo qui iam ingressi sunt in regnum Dei, quotidie iubentur orare ut illud adveniat.

2. *Ut liberemur.* Non male, meo iudicio, vetus interpres ἀπόλους reddidit importunos. Hoc autem nomine, sicut et proximo τῶν πονηρῶν, designat Paulus improbos ac perfidos homines, qui sub Christianorum nomine in ecclesia latebant: aut certe Iudaeos, qui insano legis zelo evangelium furiose persequabantur. Sciebat autem quantum sibi periculi ab utrisque instaret. Quamquam Chrysostomus eos tantum notari putat qui malitiose oppugnabant evangelium pravis dogmatibus, non autem manu armata: ut Alexander, Hymenaeus et similes: sed ego generaliter ad quodvis discriminum et hostium genus extendo. Tunc Ierosolymam proficiscebatur, et scribebat ex medio itinere. Atqui iam divinitus fuerat admonitus, sibi illic instare vincula et persecutiones. Liberationem porro intelligit, ut victor evadat, sive per mortem, sive per vitam.

Non omnium est fides. Posset ita resolvi: non in omnibus est fides. Verum haec loquutio et ambigua et magis obscura foret. Retineamus ergo Pauli verba, quibus significat fidem rarius esse Dei donum, quam ut in omnibus reperiatur. Multos ergo vocat Deus, qui fidei non accedunt: multi accedere se simulant qui cor habent remotissimum. Porro non de quibusvis loquitur: sed tantum domesticos perstringit. Videbant enim Thessalonicenses plurimos ~~in~~ fide abhorreere: imo videbant quam exiguus esset credentium numerus. Quare de exteris fuisset hoc dictu supervacuum: sed Paulus negat, omnes qui fidem profitentur, tales ~~in~~ vera esse. Si Iudaeos omnes comprehendas, videbantur illi propinqui esse Christo: quia ex lege et prophetis ipsum agnoscere debebant. Certe peculiariter eos notat Paulus quibuscum sibi futurum erat negotium. Illos autem fuisse verisimile est, qui quum speciem haberent ac titulum pietatis, ab ea tamen procul aberant. Hinc confictus. Ergo ut ostendat, non frustra vel abs re se timere certamina cum improbis hominibus ac perversis, dicit fidem non esse communem omnium: quia semper bonis permixti sint nequam et reprobi, tanquam bonae segeti zizania. Et hoc nobis in memoriam venire debet, quoties negotium nobis facessunt im-

probi, qui tamen in Christianorum grege censi volunt, non omnium esse fidem. Imo quum interdum audimus turbari pravis factionibus ecclesias, sit hic nobis clypeus adversus eiusmodi scandala. Non enim solum piis doctoribus saepe erimus iniurii, si de eorum fide dubitemus, quoties illis domestici hostes iniuriam facessunt: sed subinde vacillabit fides nostra, nisi multos in iis, qui Christianorum nomen iactant, perfidos esse meminerimus.

3. *Fidelis autem Dominus.* Quoniam fieri poterat ut sinistris rumoribus perculsi eorum animi in aliquam dubitationem de Pauli ministerio venirent: postquam admonuit, non semper inveniri fidem in hominibus, ipsos ad Deum revocat, ~~an~~ fidelem esse dicit, qui eos confirmet adversus omnes hominum machinas, quibus eos concutere molientur. Ac si diceret: Illi quidem perfidi: sed firma satis in Deo fultura est, ne concidatis. Fidelem Dominum appellat, qui sibi usque in finem constat in tuenda suorum salute, illis in tempore opitulatur et nunquam in periculis deserit. Sicuti ad Corinthios (1. Ep. 10, 13), Fidelis Dominus qui non sinet vos tentari supra quam ferre possitis. Caeterum de aliis magis quam de se anxium fuisse Paulum, ostendunt haec ipsa verba. In eum maligni homines improbitatis suae aculeos dirigebant, in ~~nam~~ totus impetus irruebat: curam interea suam ad Thessalonicenses convertit, ne quid haec illis tentatio noceat. Nomen maligni tam ad rem, hoc est malitiam, quam ad personas improborum referri potest. Ego tamen de Satana improborum omnium capite libenter interpretor. Parum enim foret ab astu aut violentia hominum eripi, nisi nos Dominus ab omni spiritali noxa protegeret.

4. *Confidimus.* Hac praefatione transitum sibi facit ad praeceptionem quam mox subiiciet. Fiducia enim, quam se de illis habere dicit, multo ~~nam~~ reddebat promptiores ad parendum, quam si obedientiam, quasi dubitans aut diffidens, postulasset. Spem vero hanc, quam de illis concepit, dicit in Domino esse fundatam: quoniam illius est corda flectere ad submissionem et in ~~nam~~ retinere. Vel hac voce (quod mihi probabilius est) testari voluit, non esse sibi in animo quidquam mandare, nisi ~~nam~~ imperio Domini. Ergo hoc et sibi iubendi et illis parendi terminos statuit, ne quid nisi in Domino. Quicumque ergo hanc modestiam non tenent, frustra obtundunt Pauli exemplum, ut ecclesiam legibus suis adstringant ac subiiciant. Forte huc etiam spectavit, ut salva apud Thessalonicenses maneat apostolatus sui reverentia, quantumvis improbi eius honorem deicere conentur. Nam precatio, quam statim subnectit, in hunc tendit finem. Modo enim corda ad Dei amorem et Christi patientiam formata maneant, reliqua bene habebunt: seque Paulus

nihil aliud cupere proficitur. Unde apparet quam non sibi propriam dominationem quaerat. Contentus enim est, modo in Dei amore et spe adventus Christi perseverent. Precatio fiducia adiuncta admonet non remittendum precandi studium propterea quod bene speremus. Quum autem hic summam exprimat quae noverat Christianis maxime necessaria: quantum quisque ad perfectionem promovere cupit, in his duobus proficere studeat. Et certe regnare non potest in nobis amor Dei quin fraterna quoque caritas vigeat. Expectatio autem Christi ad mundi contemptum, carnis mortificationem, et crucis tolerantiam instituit. Quamquam patientia Christi exponi posset quam in nobis gignit Christi doctrina: sed ego de spe ultimae redemptionis intelligere malo. Nam hoc in praesentis vitae militia nos sustinet, quod redemptorem expectemus: deinde haec expectatio tolerantiam requirit inter continua crucis exercitia.

6. Praecipimus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, ut vos subducatis ab omni fratre qui inordinate ambulat, et non iuxta institutionem quam accipit a nobis. 7. Ipsi enim scitis quomodo oporteat nos imitari, quia non inordinate egimus inter vos: 8. neque gratis panem comedimus a quoquam, sed cum labore et sudore, nocte dieque facientes opus, ne cui vestrum graves essemus. 9. Non quod non habeamus potestatem, sed ut nos ipsos exemplar proponeremus vobis ad imitandum nos. 10. Etenim quum essemus apud vos, hoc vobis praecipimus ut, qui laborare non vult, is neque comedat.

Nunc ad particularis vitii correctionem descendit: quia ignavi erant homines quidam, et simul curiosi et garruli, qui ut sibi victum ex alieno corraderent, per domos oberrabant: eorum segnitiam foveri indulgentia vetat: sancteque eos vivere docet qui honesto et utili labore vitae necessaria sibi comparant. Ac primum inordinatos vocat, non qui dissolutae sunt vitae, aut manifestis flagitiis infames, sed ignavos, et nihili homines, qui nulla honesta et utili occupatione se exercent. Haec enim vere est ἀταξία, non respicere quorsum conditi simus, et vitam nostram ad hunc finem non componere: quando haec demum ordinata est vita, quum vivimus ad Dei praescriptum. Extra hunc ordinem nihil est in vita humana nisi confusum. Atque id notatu dignum est, ne quis sibi extra legitimam Dei vocationem placeat. Ita enim Deus vitam hominum distinxit, ut se quisque proximis addicat. Ergo qui sibi tantum vivit, nullam ad rem utilis generi humano, imo aliis oneri est, neminem iuvans, merito censetur ἀτακτος. Quare tales Paulus arcendos pronuntiat a fidelium consuetudine, ne dedecore ecclesiam afficiant.

6. Praecipimus autem vobis. Erasmus vertit:

per nomen: ac si esset obtestatio. Quod ego tametsi non omnino reicio, tamen potius existimo particulam in esse supervacuum, ut plurimis aliis locis: idque ex usu linguae hebraicae. Ita sensus erit, praeceptionem hanc non ut ab homine mortali, sed a Christo ipso profectam, reverenter debere excipi. Atque ita Chrysostomus interpretatur. Porro subductio haec, de qua loquitur, non ad publicam excommunicationem pertinet, sed ad consuetudinem privatam. Vetat enim simpliciter, ne quid familiaritatis habeant fideles cum eiusmodi fucis qui nullum habent honestum vitae genus in quo se exercent. Nominatim vero dicit, ab omni fratre: quia si Christianos profitentur, minime omnium sunt tolerabiles: quia sunt veluti religionis probra et maculae.

Non iuxta institutionem. Nempe quam mox subiiciet, ne cibus detur laborem recusanti. Sed antequam huc veniat, quale illis exemplum in se praeberit, refert. Nam multo plus fidei et auctoritatis obtinet doctrina, quum nihil aliud imponimus oneris aliis, quam in nos suscipimus ipsi. Commemorat autem se dies et noctes fuisse in opere manuario, ne quem sumptibus gravaret. Qua de re aliquid etiam priore epistola attigerat, unde petenda lectoribus est plenior huius rei explicatio. Quod se panem ullius gratis comedissee negat: certe etiamsi manibus non laborasset, non erat id facturum. Neque enim gratuitum est quod iure debetur, et laboris, quem ecclesiae impendunt doctores, longe maius est pretium quam victus, quem ab ea recipiunt. Sed hic Paulus inconsideratos homines respexit. Neque enim tantum est in omnibus aequitatis iudicii, ut, quae verbi ministris debeatur merces, agnoscant. Quin potius et quorundam malignitas, ut etiamsi nihil de suo conferant, victum tamen illis invident, tanquam otiosis hominibus. Et mox satis declarat se proprio iure cessisse, quum stipendio abstinuit. Quo significat multo minus ferendum esse, ut, qui nihil agunt, de alieno vivant. Quum ipsos scire dicit quomodo imitari se oportet, non simpliciter contendit, exemplum suum legis instar debere haberi: sed sensus est, eos tenere quid imitatione dignum spectaverint: imo hoc ipsum, de quo nunc agitur, propositum ad imitationem fuisse.

9. Non quod non habeamus. Quemadmodum labore suo exemplum edere Paulus voluit ne alienum panem ignavi homines tanquam fuci ederent: ita illud idem nocere verbi ministris noluit, ut eos legitimo victu fraudarent ecclesiae. In quo perspicitur singularis eius moderatio et humanitas: et quam procul ab eorum ambitione abfuerit qui in hoc abutuntur suis virtutibus, ut fratrum ius imminuant. Periculum erat ne Thessalonicenses, quia gratuitam initio praedicationem evangelii habuerant ex Pauli ore, legem in posterum statuerent aliis ministris:

ut maligna est hominum natura. Occurrit ergo Paulus, et sibi plus licuisse docet quam usurpaverit, ut reliquis sua libertas integra maneant. Eadem ratione plus incutere pudoris nihil agentibus voluit: quemadmodum supra attigi, est enim argumentum ■ maiore ad minus.

10. *Qui laborare non vult.* Quum scriptum sit (Psal. 128, 2): Beatus es, laborem manuum tuarum comedens: item (Prover. 10, 4): Benedictio Domini super manus laborantis: certum est desidiam ac inertiam a Deo maledici. Deinde scimus ad hoc creatum ■■ hominem ut aliquid agat. Quod non modo scriptura nobis testatur, sed natura etiam gentes docuit. Aequum ergo est, ut qui ■■ ■■ communi lege eximere volunt, victu etiam laboris mercede priventur. Quum autem praecepit apostolus ne tales ederent, non significat praeceptum ■■ illis dedisse, sed vetuisse ne Thessalonicenses illis victum suppeditando ignaviam alerent. Porro notandum est varias esse laborandi species. Quisquis enim hominem societatem industria sua iuvat, sive familiam regendo, sive publica sive privata negotia administrando, sive consulendo, sive docendo, et quacunque alia ratione, is inter otiosos numerandus non est. Nam inertes fucos taxat Paulus, qui alienis vivunt sudoribus, quum ipsi in commune nihil conferant officii ad iuvandum humanum genus. Quales sunt nostri monachi et sacrifici, qui nihil agendo, large saginantur: nisi quod taedii fallendi causa in templis cantillant. Hoc sane est (ut Plautus inquit) musice vivere¹⁾.

11. *Audimus enim quosdam versantes inter vos inordinate, nihil operis agentes, sed curiose satagentes.* 12. *Talibus autem praecipimus, ut obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, ut cum quiete operantes suum ipsorum panem edant.* 13. *Vos autem fratres, ne defatigemini benefaciendo.*

11. *Audimus quosdam.* Verisimile est hoc furorum genus quoddam fuisse otiosi monachatus semen. Nam statim ab initio exstiterunt qui religionis praetextu vel arroderent alienas mensas, vel ad se callide attraherent simplicium substantiam. Et Augustini tempore iam adeo invaluerant, ut coactus fuerit proprium librum scribere adversus otiosos monachos: ubi merito de eorum superbia conqueritur, quod apostolum monentem spernentes non tantum ab infirmitate se excusant: sed ideo sanctiores aliis omnibus videri volunt, quia vacant a laboribus: merito invehitur in hanc indignitatem, quod, ubi laboriosi sunt senatores, opifex aut sordidus non tantum otiosus vivat, sed desidiam pro sanctitate venditet. Haec quidem ille. Sed interea

sic grassatum est malum, ut decimam fere partem occupent ignavi ventres, quibus unica religio est bene refertos vacationem habere ab omni laboris molestia. Atque huiusmodi vitae genus, huius vel illius nunc ordinis, nunc regulae nomine insigniunt. Quid autem ex adverso spiritus per os Pauli? nempe irregulares et inordinatos omnes pronuntiat, quocunque titulo censeantur. Nihil hic referre necesse est quantum semper otiosa monachorum vita sanioribus displicuerit. Memorabile est illud veteris monachi dictum, quod ■ Socrate refertur, Historiae tripartitae lib. 8, Monachum, qui manibus non laborat, praedoni esse similem. Alia non commemoro, neque opus est: sufficiat nobis haec apostoli sententia qua pronuntiat dissolutos esse et quasi ex-leges.

Nihil operis. In graecis participiis elegans est *προσνομασία*, quam ego utunque imitari sum conatus, quum transtuli: nihil eos agere operis, sed curiose satagere. Vitium autem notat quo ut plurimum laborant otiosi homines, nempe quod importune tumultuando sibi et aliis sunt molesti. Videmus enim eos, qui nihil habent negotii, longe plus fatigari, nihil agendo, quam si in opere valde serio occuparentur. Huc illuc cursitant: quocunque veniunt, magnam lassitudinem prae se ferunt: colligunt omnes rumores, eos turbulente dissipant: dicas eos regni unius molem humeris sustinere. Huius rei an ullum potest illustrius speculum haberi quam in monachis? Quod enim hominum genus magis inquietum? ubi maior regnat curiositas? Quum autem morbus hic in publicum exitialis sit, otio non esse alendum admonet Paulus.

12. *Talibus autem praecipimus.* Utrumque vitium, cuius meminerat, corrigit: tumultuosam inquietudinem, et otium ab utili labore. Iubet ergo primum ut quietem colant: hoc est, placide ■■ contineant intra vocationis suae terminos: quod lingua nostra dicimus, sans faire bruit. Ita enim ■■ ■■ habet: maxime omnium pacati sunt qui iustis se laboribus exercent: se autem et alios perturbant qui nihil habent operis. Deinde alterum praeceptum subiicit, ut laborent, hoc est, intenti sint in suam vocationem, ac iustis honestisque exercitiis incumbant, sine quibus erronea est hominis vita. Unde et hoc tertium sequitur, ut suum ipsorum panem edant. Quo significat oportere suo ■■ ■■ contentos, ne aliis graves sint vel importuni. Bibe aquam ex tuis fontibus, inquit Salomo (Prov. 5, 15): et defluant rivi ad vicinos. Haec prima lex aequitatis, ne quis aliena usurpet, sed eo tantum utatur quod suum vocare iure potest. Altera, ■■ ■■ quisque seorsum, tanquam gurgis aliquis, absorbeat quod habet: sed in proximos sit beneficus, eorumque inopiam sua abundantia sublevet. Ita iubet apostolus eos, qui prius otiosi fuerant, laborare, ■■ ■■ tantum

¹⁾ Vide Plauti *Mostellariam*. act. III. Sc. 2 40.

ut sibi victum acquirant, sed ut fratrum quoque necessitati opitulentur: quemadmodum et alibi docet (Ephes. 4, 28).

13. *Vos autem fratres.* Ambrosius hoc additum putat, ne opem suam maligne pauperibus subtraherent divites, quia iusserat quemque suum panem edere. Et sane videmus quam multi ad captandum inhumanitatis praetextum plus aequo ingeniosi sint. Chrysostomus ita interpretatur, quod iuvandi sint nihilominus ignavi homines si esuriunt, utcumque merito damnentur. Ego simpliciter existimo Paulum offendiculo, quod ex paucorum ignavia nasci poterat, voluisse occurrere. Fieri enim solet, ut qui alioqui ad beneficentiam maxime prompti sunt et alacres, dum vident male collocando se beneficia perdere, refrigescant. Admonet ergo Paulus, utcumque multi sint indigni, alii nostra liberalitate abutantur, non esse propterea cessandum quin iuvemus eos qui ope nostra indigent. Sententia observatu digna, utcumque pauperum ingratitudo, morositas, superbia, protervia, aliaeque indignitates fatigare nos possint, aut taedio frangere, contra tamen esse luctandum: ut nunquam desistamus ■ beneficiendi studio.

14. *Si quis autem non obedit sermوني nostro, per epistolam hunc notate: et ne commisceamini illi, ut pudefiat:* 15. *et ne tanquam inimicum censeatis, sed admonete tanquam fratrem.* 16. *Ipsa autem Deus pacis det vobis pacem semper omnibus modis. Dominus sit cum omnibus vobis.* 17. *Salutatio mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola.* 18. *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

14. *Si quis non obedit.* Iam testatus est prius ■ nihil praecipere nisi ex Domino. Quare non in hominem contumax futurus erat, qui parere nollet, sed Deo ipsi rebellis: ideoque tales severe castigandos esse docet. Ac primum quidem eos vult apud ■ deferri, ut sua autoritate eos coerceat: deinde excommunicari iubet, ut pudore tacti resipiscant. Unde colligimus non esse parcendum eorum famae, qui aliter corrigi nequeunt nisi eorum vitia retegantur: sed videndum ut medico indicemus morbos, qui sanare eos studeat.

Ne commisceamini. Non dubito quin de excommunicatione agat. Praeterquam enim quod severam castigationem merebatur ἀταξία quam notavit, contumacia aintolerabile vitium est. Prius dixerat: Subducite vos ab illis, quia inordinate vivunt. Nunc vero: Ne commisceamini, quia monitionem meam respuunt. Plus ergo quiddam hac secunda loquutione exprimit quam priore. Aliud enim est, subducere ■ ■ familiaritate cuiuspiam, aliud arcere prorsus ■ societate sua. In summa, qui moniti non obediunt, ■ ■ ■

communi fidelium coetu excludit. Quo docemur excommunicationis disciplina utendum esse adversus omnes praefractus, qui aliter in ordinem cogi non sustinent, et ignominia notandos, donec subacti et domiti parere discant.

Ut pudefiat. Sunt quidem alii etiam excommunicandi fines: ne contagio scilicet latius serpat, et ne privatum unius hominis flagitium in commune ecclesiae dedecus redundet, atque ut severitatis exemplum alios ad timorem erudiat: sed Paulus hic unum attigit, ut pudore ad resipiscentiam cogantur qui peccarunt. Nam qui sibi in vitiis placent, magis ac magis redduntur obstinati. Sic alitur peccatum indulgentia et dissimulatione. Optimum ergo hoc remedium est, quum pudor incutitur peccatori, ut sibi displicere incipiat. Esset quidem hic per se tenuis profectus, habere hominum verecundiam: sed Paulus ulteriorem progressum respexit, dum scilicet agnitione suae turpitudinis confusus peccator hoc modo ad plenam correctionem adducitur. Est enim pudor sicuti tristitia utilis ad peccati odium praeparatio. Quare hoc fraeno coercendi sunt (ut dixi) quicumque lasciviant, ne ex impunitate crescat audacia.

15. *Ne tanquam inimicum.* Rigori temperamentum mox adhibet: nam sicut alibi (2. Corin. 2, 7) praecipit, cavendum est ■ absorbeatur moerore qui peccavit: quod fieret si immodica esset severitas. Itaque videmus talem debere esse huius disciplinae usum, ut eorum saluti consulatur in quos animadvertit ecclesia. Fieri autem non aliter potest quin exulceret severitas, ubi modum excedit. Ergo si prodesse volumus, necessaria est mansuetudo et lenitas, ut qui reprehenduntur nihilominus se amari intelligant. In summa, huc non tendit excommunicatio, ut alienet homines ■ grege Domini, sed potius ut palatos et vagos revocet. Sed notandum est quo signo fraternum amorem probari iubeat. Non blanditiis scilicet, vel adulatione, sed monitionibus. Sic enim fiet ut salutis suae curam haberi sentiant quicumque non erunt incurabiles. Interim ab anathemate discernitur excommunicatio. Nam quos censurae suae severitate notat ecclesia, Paulus non prorsus abiici debere admonet, quasi a spe salutis abdicati essent: sed dandam operam ut ad sanam mentem revocentur.

16. *Ipsa autem Dominus pacis.* Videtur haec precatio proximae sententiae annexa, ut concordiae et lenitatis studium commendat. *Vetuerat*¹⁾ hostilem in modum tractare etiam contumaces, donec fraternis monitionibus ad sanam mentem reducerentur. Opportune subiicere praeceptum potuit de colenda pace: sed quia hoc vere divinum est opus, ad precessionem confugit, quae tamen ipsa vim quoque

¹⁾ Voluerat.

praecepti habet. *Quamquam alio etiam spectare potest, ut homines immorigeros Deus compescat, ne quietem ecclesiae perturbent.*

Salutatio mea manu. Hic periculum rursus cavet, cuius prius meminerat, ne scilicet epistolae illi falso adscriptae in ecclesias obreperent. Hoc enim vetus fuit Satanae artificium, suppositia scripta obtrudere, ut veris fidem derogaret. Deinde emen-

titis apostolorum titulis impios errores spargere ad sanam doctrinam adulterandam. Atqui singulari Dei beneficio factum est ut, irritis eius fraudibus, sana et integra Christi doctrina per ministerium Pauli et aliorum ad nos perveniret. *Ultima praecatio exponit quomodo Deus fidelibus suis adsit, nempe gratiae Christi praesentia.*

SERMON

DU

DERNIER ADVENEMENT DE NOSTRE
SEIGNEUR IESUS CHRIST.

Ce sermon se trouve dans la Collection publiée en 1558 par CONRAD BADIUS, page 459 ■
484. Voir la notice que nous en avons donnée à propos des sermons ■■■ le 53° chapitre d'Esaië.
(Oeuvres Tome 35 page 585).

SERMON DU DERNIER ADVENEMENT DE NOSTRE SEIGNEUR IESUS CHRIST.

2 THESS. Chap. 1.

6. *C'est chose iuste envers Dieu qu'il rende affliction à ceux qui vous affligent: 7. et à vous qui estes affligés, repos avec nous en ceste iournee-là que le Seigneur Iesus se manifestera du ciel avec les Anges de sa puissance, 8. et en flamme de feu, faisant vengeance contre ceux qui ne cognoissent point Dieu, et qui n'obeissent point à l'Evangile de nostre Seigneur Iesus Christ. 9. Lesquels souffriront peine, ascavoir perdition eternelle devant la face du Seigneur, et par la gloire de sa puissance, 10. quand il viendra pour estre glorifié en ses saints, et estre fait admirable en tous les croyans: pource que nostre tesmoignage envers vous a este creu.*

L'un des principaux articles de nostre foy c'est que nostre Seigneur Iesus Christ doit apparoir du ciel. Or il ne faut point que *■* venue soit inutile: il s'ensuit donc que c'est là où nous devons regarder, attendans nostre redemption et salut. Et ne faut point que nous en doutions: car ce seroit aneantir tout ce que nostre Seigneur Iesus Christ *■* fait et souffert. Car pourquoy est-ce qu'il est descendu en ce monde? qu'il *■* vestu chair humaine? qu'il a este exposé à la mort? qu'il est resuscité et monté au ciel? C'est afin de nous recueillir en son Royaume, quand il sera apparu. Ainsi donc ceste venue de nostre Seigneur est comme pour seeller et ratifier tout ce qu'il *■* fait et enduré pour nostre salut. Or cela nous doit bien suffire pour nous appuyer afin de resister à toutes les tentations de ce monde. Mais d'autant que nous sommes si fragiles que nous ne pouvons adiouster foy à ce que Dieu nous dit, S. Paul use maintenant d'un argument nouveau pour nous mieux confermer en ceste attente, à laquelle il nous avoit exhortez en la personne des Thessaloniens: c'est que Dieu ne permettra point d'estre ainsi mesprisé par les contempteurs de son Evangile, qui ne tienent conte de sa maiesté celeste, et qu'il ne veut

pas souffrir que ses creatures s'eslevent contre luy et qu'elles luy resistent. Voyla donc comme nous devons estre tant plus confermez en l'attente de nostre salut, veu que Dieu y *■* interest et que c'est sa propre cause. Et c'est un point que nous devons bien observer. Car combien que Dieu nous certifie tant et plus d'avoir le soin de nostre salut, si est-ce que, selon que nous avons une nature pleine de desfiance, nous sommes tousiours en doute. Mais quand il nous est mis au devant que Dieu maintiendra son droiet, qu'il ne voudra point souffrir que *■* maiesté soit foulée au pied par les hommes: voyla une doctrine qui doit nous mettre *■* une assurance toute resoluë. Et puis il est certain que Dieu nous fait ceste grace de conioindre *■* gloire avec nostre salut, tellement qu'il y a un lien inseparable de l'un à l'autre. Ne voyla point une certitude infalible que nostre Seigneur Iesus viendra pour nous donner relasche et repos: d'autant qu'il ne se peut faire que Dieu ne maintienne *■* maiesté contre l'orgueil et la rebellion des hommes? Notons donc que Iesus Christ ne peut maintenir la gloire de son Pere que quant et quant il ne *■* declare nostre Redempteur. Ce sont choses qui ne *■* peuvent separer. Et en cela voyons nous l'amour infinie de nostre Dieu envers ses fideles, quand il se conioint tellement à eux, que tout ainsi qu'il *■* peut mettre en oubli *■* gloire, aussi *■* fait-il nostre salut: et comme il deployera sa vertu pour faire vengeance sur ceux qui luy auront resisté, il punira quant et quant ceux qui auront affligé iniustement les siens. Voyla donc l'intention de S. Paul, quand maintenant il ameine que Iesus Christ viendra, voire pour faire vengeance sur tous ceux qui n'ont point cognu Dieu, et obey *■* son Evangile. Comme s'il disoit, Voyez vos ennemis qui vous persecutent, or vous douteriez que Dieu regarde vos afflictions pour en avoir pitié et pour y mettre remede. Pensez-vous que Dieu ne tiene conte de sa gloire et qu'il ne la veuille point maintenir? Or tout ainsi que les adversaires vous affligent, d'autant que vous

adherez à l'Evangile, aussi Dieu, en maintenant sa cause, se montrera vostre protecteur.

Cependant S. Paul nous donne yci d'autres advertissemens qui nous sont bien utiles. Car quand il parle de la vengeance qui est apprestee sur nos ennemis, il dit que *Iesus Christ viendra, voire avec les Anges de sa puissance et en flamme de feu*. Et ■ quel propos? C'est pour confermer ce qu'il adiouste: C'est ascavoir que les ennemis de ■ verité soustiendront leur punition devant Dieu et devant la face de ■ maiesté. Comme s'il disoit que nous ne pouvons jamais comprendre quel sera le torment des incredules, comme aussi nous ne voyons pas la gloire de Dieu. Car nous scavons que c'est une chose infinie, quand on nous parle de la gloire de Dieu: nous ne la pouvons pas mesurer, mais il faut que nous soyons ravis en estonnement. Autant en est-il de l'horrible vengeance qui est appareillee sur tous incredules: veu qu'il faut que Dieu deploye ■ vertu contre eux. Car puis que sa maiesté est inestimable, il faut aussi que leur torment soit incomprehensible quant à nous. Voyla pour un item.

Au reste, quand S. Paul parle des infideles, et des ennemis de Dieu, il dit qu'ils ne l'ont point cognu, et qu'ils n'ont point obey ■ l'Evangile, ou qu'ils ont este rebelles: c'est une maniere de parler qui emporte une doctrine bien utile. Car quand on demande aux hommes, les plus meschans qui soyent, s'ils veulent faire la guerre ■ Dieu, ils diront que non: mais cependant ils font tout le contraire de ce qu'ils protestent, veu qu'ils ne se veulent pas pleinement assuiettir à l'Evangile. Et comment cela? Il est dit que nous ne pouvons obeir à Dieu sinon par la foy: voyla ainsi que S. Paul en parle, tant en l'Epistre aux Romains qu'au livre des Actes. Puisqu'ainsi est que la foy est une droite obeissance et telle que Dieu la requiert et approuve, il s'ensuit que tous ceux qui ne veulent croire à l'Evangile luy sont rebelles, et s'eslevent contre luy tant qu'ils peuvent. S'ils protestent que ce n'est pas leur intention, c'est tout un, car la chose est telle neantmoins. Par cela nous sommes enseignez que nous ne pouvons faire service agreable à Dieu, qu'en premier lieu nous ne croyons à l'Evangile, et acceptions tout ce qui est là contenu pour nous y humilier. Brief, la foy est le principal service que Dieu demande des hommes. Il est vray que cependant il nous faut noter que la foy n'est pas une simple creance pour accorder à ce qui nous sera enseigné, mais qu'il faut que nous y apportions le coeur et l'affection quant et quant: que non seulement de bouche ou de fantasie nous acceptions ce qui nous sera dit, mais que cela nous soit imprimé au coeur, et que nous cognoissions qu'il ne nous est pas licite de nous rebequer à l'encontre

de nostre Dieu. Et pourtant, que d'un vray desir nous demandions d'adhérer à la doctrine qu'on nous offre. La foy est donc au coeur et y ha ■ racine et n'est pas une simple cognoissance et nue: car si nous estions seulement convaincus que l'Evangile est une doctrine veritable, et que cependant nous n'y prinssions nul goust, et mesmes qu'elle nous despleust et fascheast, seroit-ce là obeissance? Il est certain que non. Apprenons donc, pour obeir à Dieu, non seulement de trouver la doctrine de l'Evangile bonne et sainte, mais de l'aimer, et avec l'amour aussi qu'il y ait une reverence coniointe, suyvant ce que David dit de la Loy, qu'il la trouve plus douce que miel et plus precieuse qu'or ny argent. Il faut donc que nous ayons en telle estime et pris la doctrine de l'Evangile et surtout qu'elle nous soit ainsi douce et amiable. Or quand cela sera, alors Dieu approuvera nostre obeissance. Voyla le service le plus singulier qu'il demande de nous. Mais à l'opposite nous aurons beau faire ceci ou cela, tout ce que nous pourrons attenter sera puantise devant Dieu, iusques à tant que nous aurons creu à l'Evangile.

Et en cela voit-on combien la condition des Papistes est miserable: ils se tormentent tant et plus dans leurs devotions, qu'ils appellent: il leur semble que Dieu est bien tenu ■ eux: quand ils auront badiné comme ils font, quand ils auront barboté leurs patenostres, ouy beaucoup de messes, trotté en pelerinage, exposé leur argent pour faire leur abomination, il leur semble que Dieu doyve allouer cela pour bon. Mais quoy? le principal leur défaut, ascavoir la foy: car encores que ces choses-là d'elles-mesmes ne fussent point mauvaises, ne contre Dieu, si est-ce qu'elles seront rendues frivoles devant Dieu, quand il n'y aura pas de foy aux hommes. Or donc nous voyons que d'autant plus que les Papistes travaillent cuidans servir Dieu, ils ne font qu'augmenter leur condamnation et provoquer son ire d'avantage sur leurs testes. Tant y a qu'ils sont yci nommez rebelles à Dieu, d'autant qu'ils ne se veulent pas assuiettir à la doctrine de l'Evangile. Ils diront bien, Voyla, nostre intention est de servir à Dieu, et nous faisons ceci ou cela à ceste fin. Voire: mais voyei Dieu qui vous convie à soy, il vous monstre que tout vostre bien gist en sa pure grace et misericorde: qu'il ne vous faut chercher salut qu'en Iesus Christ: il vous declare qu'il vous ■ envoyé son Fils afin que vous sentiez le fruit de sa passion: que c'est en son nom et par son moyen que toutes vos dettes vous seront quittees et remises: que vous ne devez point chercher d'autre advocat que luy, pour trouver acces devant sa maieste: que vous devez demander d'estre renouvelez par son saint Esprit. Voyla nostre Seigneur qui parle en ceste

sorte. Et vous Papistes, que faites-vous? Il n'y a que fierté et presumption en vous: vous venez heurter des cornes à l'encontre de toutes les promesses que Dieu vous donne, et cuidez avoir de vous-mesmes ce qui vous est donné de Iesus Christ. Vous-vous confiez en vos oeuvres et en vos merites: vous allez chercher des patrons et des advocats tels que bon vous semble: et cependant Iesus Christ est laissé derriere. Il n'y a nulle foy en vous: qui pis est, vous estes rebelles à Dieu, vous luy faite la guerre mortelle, au lieu que vous le pensez bien servir et honorer.

Ainsi donc nous avons bien à magnifier nostre Dieu, de ce qu'il nous a retirez de tels abysses, et nous a monstré quelle est la vraye entree en son service. C'est ascavoir qu'il nous conioigne purement à la doctrine de l'Evangile et que nous recevions les promesses qu'il nous donne. Au reste si nous appercevons que les hommes soyent humiliez, voyla un vray preparatif pour les amener au service de Dieu, mesmes à l'obeissance pleine et parfaite que Dieu approuve. Voyla donc un item, que toute incredulité est rebellion contre Dieu: comme il n'y a nulle obeissance sinon qu'elle commence par la foy. Or S. Paul dit que ceux qui n'obeissent point à l'Evangile ne cognoissent point Dieu. En quoy nous voyons que l'ignorance n'est point à excuser és hommes, comme beaucoup en cuident faire un bouchier: et leur semble que c'est assez quand ils ne seront point convaincus manifestement d'avoir failli à leur escient: et ils font leur conte que Dieu leur doit pardonner le tout. Voire? mais notamment voyci S. Paul qui prononce que Iesus Christ viendra pour destruire ceux qui n'ont point cognu Dieu. Apprenons donc qu'il faut que nous demeurions confus et perdus, sinon que nous cognoissions celui qui nous a creez et celui qui nous a rachetez. Et de faict, c'est bien raison. Car pourquoy Dieu nous a donné sens et esprit, sinon à fin qu'en le cognoissant nous l'adorions, et que nous luy rendions l'honneur qui luy appartient? Les hommes voudront bien estre prisez et honorez, et ils laisseront là leur Createur derriere. Quel propos y a-il? Cela n'est-il pas contre nature? Mais cependant notons que l'ignorance qui est aux incredules ne procede pas d'une pure simplicité, mais il y a de la malice, de l'orgueil et de l'hypocrisie, qui fait qu'ils n'ont discretion ne sens. Comment cela? Car si nous pouvions cognoistre Dieu, il est certain que nous viendrions nous humilier devant luy: car il est impossible que les hommes puissent penser que c'est de Dieu, qu'ils ne soyent touchez au vif de quelque crainte pour plier sous luy. Et ainsi, quand nous luy sommes rebelles, c'est signe que iamais nous ne l'avons cognu: car c'est une chose trop vive que ceste

cognoissance de Dieu, pour dire que nous la voyons là et que nous soyons obstinez et rebelles comme les incredules. Si on allegue qu'ils sont ignorans, il est vray: mais tant y a qu'ils sont malins aussi et hypocrites. Car n'avons nous pas les uns et les autres assez de choses pour nous rendre inexcusables? Voire mesmes quand il n'y auroit que ceste semence que Dieu a mise en nous de nature, que contemplant le ciel et la terre nous devons penser qu'il y a un Createur dont le tout procede: Dieu nous revele comme en un miroir sa maiesté et sa gloire, et n'y a celuy qui ne soit convaincu de cela. Les plus meschans, quand ils se seront mocquez de Dieu, s'ils se trouvent en quelque angoisse, auront leur recours à luy sans y penser: car Dieu les pousse là afin de leur oster toute excuse, tellement que les incredules ne sont pas si ignorans qu'il n'y ait de l'hypocrisie en eux. Ils se veulent couvrir, mais c'est à leur escient qu'ils ferment les yeux. Il y a aussi de l'orgueil et de la malice: car si nous portions honneur à Dieu, tel qu'il luy appartient, nous aurions bien un autre souei de nous enquerir de luy et de sa volonté. Quand donc nous y sommes ainsi lasches et froids c'est signe que nous le mesprisons. Et puis nous ne demandons autre chose sinon d'estre en tenebres. Comment? Car quand nous approchons de Dieu, il nous redargue de nos fautes, il faut que nous apprenions de nous desplaire en nos vices et nous reformer. Or nous sommes contents d'estre endormis en nos poivretes: voyla comme nous fuyons la clarté de Dieu.

Notons bien donc que ce n'est pas sans cause que les hommes sont punis nonobstant leur ignorance: car ils ne peuvent pas alleguer qu'il y ait une simplicité en eux, mais plustost hypocrisie orgueil et malice s'y trouvent. Et voyla pourquoy S. Paul, quand il dit que ceux qui auront peché sans la Loy (c'est à dire qui n'ont nulle intelligence de la parolle de Dieu) periront neantmoins, adiouste que Dieu a engravé une loy au coeur de tous: qu'encores que nous n'eussions point ne d'Escriture, ne de predication, si est-ce que nous avons nostre conscience qui nous doit servir de loy, pour nous condamner, et cela suffira au dernier iour. Maintenant nous pouvons bien avoir beaucoup de subterfuges devant les hommes, et nous semblera que nous devions estre quittes: mais nostre conte sera bien rabbatu, quand nous viendrons devant le Iuge celeste. Là nous trouverons que toutes nos excuses sont frivoles. Notons donc bien ce passage quand il est dit que le Seigneur viendra pour deployer sa vengeance sur tous ceux qui n'ont point cognu Dieu et qui n'ont point obey à l'Evangile: c'est à dire sur tous incredules. Or par cela nous voyons que la foy est la seule porte de salut et de vie: d'autant que Iesus Christ doit venir à la con-

fusion de tous ceux qui n'ont point creu. Au reste, cognoissons iusques à tant que Dieu ait illuminé les hommes, qu'ils sont tous ignorans et aveugles. Et pourquoy? Car nous avons beau cognoistre tout ■ qui sera ■ ciel et en la terre, iusques ■ tant que nous ayons cognu Dieu, de quoy servira tout le reste? Or nous ■ le cognoistrions point iusques ■ tant qu'il nous ait illuminez par son saint Esprit. De là donc nous voyons que nous ne serons point excusez de nostre ignorance, afin que nul ne se flatte et ne s'endorme: mais cependant notons aussi que quand nous aurons cognu Dieu, c'est bien raison que nous soyons assuietis à luy, qu'il nous tienne en bride, et que ■ volonté soit pour guider toutes nos pensees et affections, et que nous ayons une foy telle à l'Evangile que nous puissions protester comme David, que ceste doctrine nous est plus douce que miel, et plus precieuse qu'or ny argent. Voyla quant à ce point.

Au reste, nous voyons yci comme Dieu veut nous certifier de nostre salut. Car si Iesus Christ doit venir pour faire vengeance sur tous ceux qui u'ont point creu en l'Evangile, mais y ont resisté, nous pouvons et devons conclure que le monde ne sera iugé que selon l'Evangile. Or là il nous est dit que quand nous aurons receu en vraye foy les promesses de Dieu, il ne faut point que nous doutions de sa bonté et de son amour envers nous, que nous doutions que Iesus Christ, ne face valoir ce qu'il ■ offert pour nous et nostre redemption. Tous ceux donc qui croient en l'Evangile se peuvent glorifier sans aucune doute, que Iesus Christ viendra pour leur Redempteur. Et c'est la certitude que Dieu nous donne, moyennant que nous ne refusions point un tel bien. Quant à ce que S. Paul parle yci de la puissance de Iesus Christ et de sa gloire, c'est afin que sa venue soit plus espovantable à tous incredules et rebelles. Est-ce peu de chose quand il est dit que Iesus Christ viendra en la compagnie des Anges, qu'il viendra avec flamme de feu, qu'il viendra avec une maiesté incomprehensible, voire pour foudroyer à l'encontre de tous ceux qui luy seront ennemis? Par cela donc nous voyons que S. Paul a voulu yci admonester les incredules, s'il y avoit quelque remede en eux, qu'ils avisassent à ne demeurer pas toujours incorrigibles. Cependant, pource que nous voyons que ceux qui sont amenez par Satan et endureis ne font que ■ moquer de toutes les me- ■ de Dieu, que nous y profitons de nostre costé: et quand nous oyons que Iesus Christ viendra d'une façon si terrible, que par cela nous soyons retenus en crainte et en bride, tellement que, quand Satan nous viendra piequer ou chatouiller pour nous faire destourner de l'obeissance de l'Evangile, nous pensions à nous pour dire, Et comment en

allons-nous? ■ quelle perdition? que nous provoquions contre nous celuy auquel toute maiesté, empire et gloire est donnee afin d'abysser ceux qui luy sont contraires? Si nous pensions bien à cela il est certain que nous serions retenus, en sorte que toutes les cupiditez de nostre chair et toutes les tentations du monde ne pourroyent rien ■ l'encontre de nous.

Or cependant aussi S. Paul ■ voulu faire une comparaison de la venue premiere de nostre Seigneur Iesus Christ avec la seconde. Pourquoy est-ce que les meschans et les contempteurs de l'Evangile s'eslevent ainsi hardiment, qu'on les voit ainsi enragez et desbordez. C'est qu'ils oyent que Iesus conversant yci bas en ce monde, a prins la condition d'un serviteur, mesme qu'il s'est aneanti du tout, comme S. Paul en parle, iusques à ceste mort ignominieuse et plene d'opprobres. D'autant donc que les ennemis de Dieu ne cognoissent en Iesus Christ sinon ceste infirmité là, ils prennent occasion de blasphemer contre luy avec une telle furie qu'on les voit. Voire: mais ils ne regardent point que, comme il a souffert selon l'infirmité de la chair, aussi il est ressuscité en la vertu de son Esprit: il a desployé alors une gloire sous laquelle nous devons trembler tous, et grans et petis. Mais encores si les incredules ne cognoissent point quelle est ceste vertu qui est apparue en la resurrection de nostre Seigneur Iesus Christ, qu'ils escoutent ■ qui est yci dit: c'est ascavoir qu'il ne viendra point pour estre contemptible. Il est apparu tel alors pour estre rendu obeissant en nostre nom, comme il falloit qu'il satisfist pour nos pechez: mais maintenant il viendra pour estre Iuge. Il a este iugé et condamné afin que nous fussions delivrez devant le siege iudicial de Dieu, et que nous fussions absous de tous nos pechez. Il ne sera plus question qu'il viene en telle humilité, il viendra donc avec les Anges de ■ gloire. Voyla ce que S. Paul a voulu noter, afin que les meschans et incredules ne prennent occasion de mespriser ceste venue derniere qui reste, sous ombre que Iesus Christ est ■ fois apparu selon l'infirmité de nostre chair, qu'il a este semblable à nous, et mesmes a este fait comme un ver de terre, comme il en est parlé au Pseaume, et comme aussi il est dit en Isaie, qu'il ■ este desfiguré iusques au bout, qu'il estoit plein de playes, et le tout pour nostre redemption. Car depuis qu'il a accompli ce qui estoit deu selon la iustice de Dieu, il ■ reste plus sinon que maintenant il se monstre en ceste gloire qui luy est donnee, comme nous savons que c'est celuy que Dieu a exalté, comme dit S. Paul, qu'il luy a donné un nom par dessus tout nom, tellement qu'il faut que tout genoil ■ ploye devant luy, et des Anges, et des hommes, et des creatures terrestres, et mesmes iusques aux

enfers: que tout tremble sous ceste maiesté souveraine qui est en luy, et laquelle sera connue par les contempteurs de l'Evangile: mais ce sera trop tard et à leurs despens. Voyla donc où S. Paul a pretendu, disant que la venue de nostre Seigneur Iesus Christ sera redoutable.

Au reste notons quant et quant ce qu'il adiouste, qu'il *viendra pour estre admirable en ses saints* et pour y estre glorifié. Ce n'est point sans cause que S. Paul met ceste sentence: car qui sommes-nous pour porter la presence du Fils de Dieu, quand il viendra en feu ardent et en flamme? Quand donc il viendra avec une vertu incomprehensible, hélas, ne faut-il pas que nous descoulions devant luy comme la neige au soleil, et que nous soyons reduits à neant? Voyla qui nous pourroit abysmer, quand il seroit seulement parlé de ceste gloire Divine de Iesus Christ: mais S. Paul nous monstre que si nous sommes du rang des fideles, et que nous croyons aujourdhuy à l'Evangile, il ne faut pas que nous craignons quand Iesus Christ apparaist, ne que nous soyons effarouchés de ceste maiesté qui sera alors luisante en luy. Et pourquoy? Car il viendra (dit-il) pour estre glorifié en ses saints et estre rendu admirable en eux. Comme s'il disoit que ce qu'il a parlé ci dessus de feu et de flamme, ce qu'il a parlé de frayeur et espouvantement, cela n'est pas pour discourager les fideles, qu'ils ne desirent la venue de nostre Seigneur Iesus Christ, et levent la teste toutes fois et quantes qu'on leur en parle: car il viendra leur redemption. Et c'est une doctrine commune que ceste-ci l'Ecriture sainte, asavoir que nostre Seigneur conioint ces deux choses: qu'il viendra se venger de ses ennemis, et viendra pour delivrer les siens: qu'il viendra pour estre Sauveur de ceux qui l'auront servi et honoré, et pour abysmer et confondre ceux qui se sont endurcis contre luy et sa Parolle. Retenons bien donc que ceste description terrible qui est mise ci dessus n'est pas pour nous effaroucher: mais plustost pour nous esjouir, voyant quelle est l'amour et la grace de Dieu envers nous. Voyla nostre Seigneur Iesus qui viendra: voire avec une vertu espouvantable. Et pourquoy? pour abysmer tous nos ennemis, pour faire vengeance des iniures, opprobres et afflictions que nous aurons endurees.

Et comment sommes-nous dignes que le Fils de Dieu deploye ainsi sa maieste, et nous monstre avec un tel effroy contre ceux qui sont ses creatures? Il est certain que non, mais si est-ce qu'il le veut faire à cause qu'il nous aime. C'est donc ce que j'ay desia touché, que nous devons estre consolez quand il dit que le Fils de Dieu viendra, voire avec une telle frayeur et maieste si horrible. Car un cela il declare par effet l'amour infinie qu'il nous monstre et porte, puis qu'il n'espargne point

sa puissance et sa maiesté pour faire vengeance de toutes les iniures que nous aurons endurees. Mais nous ne pourrions bien gouter cela sinon que nous que notamment S. Paul met yci fust observé. C'est asavoir, que nostre Seigneur Iesus Christ ne viendra pas seulement pour se venger de ses ennemis, et de ceux qui auront esté rebelles à son Evangile: mais aussi pour estre glorifié et rendu admirable en ses saints, et en ceux qui auront creu. Or quand S. Paul met cela, c'est autant comme s'il disoit qu'il viendra pour nous faire participans de sa gloire: que tout ce qui est en luy qui merite d'estre honoré et reveré, tout cela, di-ie, nous sera alors communiqué. Brief, S. Paul declare que nostre Seigneur Iesus ne viendra point retenir sa gloire à luy seul, mais afin qu'elle soit espandue sur tous les membres de son corps. Et voyla pourquoy il dit aux Colossiens que maintenant nostre vie est cachée, mais qu'elle se monstrera à la venue de nostre Seigneur Iesus Christ. Il ne viendra donc point pour avoir rien de particulier à soy et de quoy nous soyons privez: mais plustost afin que sa gloire nous soit commune, non point qu'il n'ait tousiours la preeminence sur les siens, comme c'est la raison qu'il soit le Chef de son Eglise. Et de fait, la gloire qu'il nous communiquee n'est pas pour déroguer à la sienne, ne pour l'obscurcir, mais cependant si faut-il que nous soyons transformez, comme dit S. Paul aux Philippiens: et en lieu que maintenant nous sommes si pleins d'infirmité que c'est pitié, il faudra que nous soyons configurez à la vie celeste de nostre Seigneur Iesus Christ. Aussi S. Paul en parlant ainsi nous notamment regardé à la condition des fideles, comme elle est en ce monde: car nous sommes marquez, on nous monstre le doigt, on nous tire la langue, nous voyons les meschans qui se moquent des enfans de Dieu: et faut que nous soyons ainsi rendus contemptibles, afin que nous apprenions de ne point chercher nostre gloire en ce monde. Dieu feroit bien que nous serions prisez de tous quand il luy plairoit: mais il veut que nous portions tels diffames, afin que nous regardions en haut pour là chercher nostre triomphe. Et aussi quel propos y auroit-il que nous fussions yci glorifiez et qu'on nous applaudist, et que cependant Dieu fust deshonoré? Les meschans se moquent pleinement de Dieu, et ne tient pas à eux qu'ils ne crachent contre sa maiesté. Et voudrions-nous cependant estre honorez par eux? si nous le desirons, ne faut-il pas dire que nous sommes par trop lasches? Ainsi donc, suyvant ce que j'avoie commencé à dire, d'autant que les fideles sont maintenant mesprisez et reiettez, que les uns se moquent d'eux, d'autres les oppriment, qu'on leur mange la laine sur le dos, et les foule-on au pied: pour ceste cause l'Apostre nous ramene

au dernier iour, disant qu'alors nous serons rendus admirables, voire d'autant que le Fils de Dieu l'est: et pourtant que nous ne craignons que la gloire qu'il mettra en nous ne soit pour effrayer nos ennemis, tellement qu'ils seront rendus nostre marche-pied, comme aussi l'Ecriture en parle.

Mais S. Paul monstre yci notamment quels sont ceux qui doyvent esperer d'estre participans de la gloire du Fils de Dieu, et declare les fruits de ceux qui auront creu, quand il dit *les Saints*. Car il monstre que ceux qui sont addonnez aux pollutions de ce monde, ne doyvent attendre d'avoir part ne portion en cest heritage, ne de communiquer en rien qui soit au Fils de Dieu. Cependant quand il adiouste: *ceux qui ont creu*, il monstre quelle est la vraye source et origine de toute sainteté, c'est ascavoir la foy. Et tiercement il monstre que si nous avons une foy pure et droite, il est impossible que nous ne soyons sanctifiez quant et quant. Voyla donc trois points que nous avons à noter. Le premier est que si maintenant nous venons nous souiller et veautrer en nos ordures et pollutions, nous sommes retranchez du Fils de Dieu, et pourtant n'attendons pas que sa venue nous profite: mais qu'il nous souviene de ce qui est dit par le Prophete, Ne desirez point que le iour du Seigneur viene, car il nous sera un iour de frayeur et d'estonnement et non point de salut et de ioye. Il sera un iour de cruauté et de confusion, il sera un iour d'obscurité et tenebres. Pource que de ce temps-là il y avoit beaucoup d'hypocrites qui se couvroyent du nom de Dieu, le Prophete leur monstre que cela leur sera bien cher vendu. En cas pareil nous verrons aujourdhuy les plus meschans qui prononceront à pleine bouche et à plein gosier, Et comment? pense-on que nous ne craignons point Dieu, et que nous ne veuillions estre aussi bons Chrestiens que les autres? Voire: et cependant ce seront gens desbauchez et pleins de toute impiété qui auront autant de religion que chiens et porceaux. Quand ils seront examinez en leur vie, on les verra pleins de desloyauté, on verra qu'il n'y a ne foy ne loyauté en eux, non plus qu'en des renards: on les verra pleins de trahison et de periures, on les verra pleins de cruauté, pleins d'amertume contre leurs prochains: on les verra s'addonner à toute nuisance et outrage, on les verra pleins de corruption, que quiconques leur donnera le plus il les gagnera: ils tiendront boutique ouverte pour prendre à toutes mains, tellement que non seulement ils vendront la foy, mais leur honneur, devant les hommes: ils tiendront foire et marché de s'exposer à tout mal. Brief, on les voit des impudens contempteurs insques au bout, et cependant ils ne laissent point de se vanter qu'ils sont des plus avancez en l'Eglise de Dieu, et Dieu leur ai-

dera, ce leur semble, comme s'il estoit bien obligé à eux. Comme donc on voit cela aujourdhuy, le Prophete parlant à ceux des on temps dit, Comment? Et de quoy vous vantez-vous? du iour du Seigneur? Pensez-vous que ■ venue vous soit profitable? Nenni non: mais ce vous sera un iour espovantable, un iour terrible et plein d'effroy. Il n'y aura qu'effroy et estonnement pour vous. Ainsi nous avons à noter en ce passage de S. Paul que si nous voulons que la venue de nostre Seigneur Iesus Christ nous profite, et qu'il nous apparaisse Redempteur à nostre salut, il faut que nous apprenions bien de nous dedier à sainteté, et que nous soyons separez des pollutions de ce monde et de la chair. Voyla pour le premier.

Mais pour parvenir là notons qu'il nous faudra commencer par la foy: suyvant aussi ce que nous avons declaré n'aguères: comme de fait la foy est la source de toute sainteté, ainsi qu'il en est parlé au 15. des Actes, ou S. Pierre dit que Dieu purifie les coeurs des hommes par foy. Cela est dit pour monstre que, quelque belle apparence qui soit aux hommes, ils seront tousiours pollus et infets devant Dieu, iusqu'à ce qu'il les purifie par le moyen de la foy. Or cependant pour le troisieme article nous sommes admonestez que, si nous avons vraye foy, il ne se peut faire que quant et quant nous ne soyons sanctifiez: c'est à dire que nous ne soyons reformez au service de Dieu, et que nous ne luy soyons dediez pour l'honorer. Et comment cela? d'autant que par la foy nous embrassons Iesus Christ, il habitera en nous, comme toute l'Ecriture en parle, et notamment S. Paul use de ce mot-là. Iesus Christ (dit-il) habite en vos coeurs par foy. Je vous prie, ne sont-ce point choses incompatibles et mal accordantes, que Iesus Christ habite en nous et que cependant nous soyons encores addonnez à toutes vilenies et ordures? Pensons-nous qu'il veuille habiter en une estable à porceaux? Il faut donc que nous luy soyons consacrez. Et au reste, il ne peut estre avec nous qu'avec son Esprit. Et n'est-ce point l'Esprit de sainteté, de iustice et de droiture? Sera-ce point donc un meslinge estrange quand les hommes se vanteront d'avoir foy en Iesus, et que cependant ils seront d'une vie dissolue et meschante, qu'ils se pollueront par toutes les infections de ce monde? Ce seroit à dire, Je tien le soleil, et il n'y a point de clarté, et c'est comme si on vouloit renverser tout l'ordre de nature. Car il pourroit plustost advenir que le soleil fust sans clarté, que Iesus Christ fust sans iustice. Ainsi donc notons bien qu'il ne nous faut point prendre ceste couverture d'hypoecrisie, pour dire que nous ayons foy en l'Evangile, et que nous croyons à bon escient, sinon que nostre vie responde et que nous monstriions que nous avons receu

Jesus Christ, et que par la grace de son Esprit il nous dedie et sanctifie en l'obeissance de Dieu son Pere. Voyla comme nous ne viendrons point à fausses enseignes usurper ce titre de foy, comme c'est une chose trop sacree. Gardons-nous bien donc de la profaner: mais si nous croyons ■■ Fils de Dieu, monstons par effet que nous y avons creu. Et il est certain aussi qu'il nous fera sentir ■■ vertu, et nous donnera grace d'attendre en pa-

tience sa venue. Et combien qu'il nous falle souffrir en ce monde beaucoup d'iniures pour son Nom, si est-ce qu'en la fin nous serons revestus de sa gloire et de sa iustice: comme il nous en a donné la promesse, de laquelle il nous fera sentir la vertu, moyennant que nous la recevions sans aucune doute.

Or nous-nous prosternerons devant la face de nostre bon Dieu etc.

COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM AD TIMOTHEUM I.

ARGUMENTUM.

Hanc epistolam aliorum magis quam Timothei causa scriptam fuisse iudico: et mihi assentientur qui diligenter omnia expenderint. Non equidem nego quin eius quoque docendi et monendi rationem Paulus habuerit: sed multa hic contineri dico quae supervacuum fuisset scribere, si cum solo Timotheo habuisset negotium. Iuvenis erat, nondum ■ autoritate instructus quae sufficeret ad cohibendos homines protervos qui contra insurgerent. Apparet autem ex Pauli verbis, fuisse tunc nonnullos qui quum ostentatione pollerent, non libenter cuivis erant cessuri: qui tanta deinde ambitione flagrabant, ut nullum turbandae ecclesiae finem facturi essent, nisi quispiam maior Timotheo se interponeret. Apparet similiter, multa Ephesi fuisse constituenda quae Pauli calculum et nomen desiderarent. Ergo quum Timotheum multis de rebus monere haberet in animo, sub eius quoque nomine alios eadem opera monere voluit. Ac primo quidem capite adversus quosdam ambitiosos armat, qui vanis quaestionibus agitandis se venditabant. Eos porro Iudaeos fuisse colligi potest, qui, quum legis zelum simularent, neglecta aedificatione, tantum curiosas disputationes ingerebant. Haec autem profanatio est legis Dei minime ferenda, ex ■ nihil excerpere quod prosit: sed tantum garriendi materiam captare, eiusque praetextu ad onerandam frivolis nugis ecclesiam abuti. Cuiusmodi scilet corruptela pluribus quam oportuit saeculis regnavit in papatu. Quid enim aliud fuit scholastica theologia, quam immensum inanum et nihili speculationum chaos? et hodie exstant plerique, qui, ut acumen suum ostentent, in tractando Dei verbo non secus ac in profana philosophia ludere sibi permittunt. In eiusmodi vicio coarguendo autorem se Timotheo profitetur Paulus: et quid ex lege praecipue discendum sit, admonet: ut appareat legis esse corruptores qui ea secus utuntur. Porro ne contemptui sit sua autoritas, postquam indignitatem suam confessus est, simul qualis esse coeperit per Dei gratiam, honorifice

praedicat. Tandem caput concludit gravi denuntiatione, qua et Timotheum in sana doctrina et bona conscientia confirmat: et alios terret, proposito Hymenaei et Alexandri exemplo. Secundo capite, iubet omnes in precibus publicis commendari Deo, et nominatim principes ac magistratus: ubi obiter etiam attingit quid utilitatis percipiat mundus ■ civili gubernatione. Cur autem pro omnibus concipi debeant preces, ratio additur, quia Deus evangelium omnibus offerendo et Christum mediatorem, omnes se velle salvos fieri demonstret. Quod etiam confirmat ■ suo apostolatu, qui gentibus proprie destinatus erat. Inde omnes, cuiuscunque sint loci aut regionis, ad Deum orandum invitat: et hac occasione qualem modestiam et subiectionem in ■ coetu prae se ferre debeant mulieres, disserit. Capite tertio, ubi indicavit quam praeclarum sit munus episcopatus, verum episcopum depingit, ac dotes enumerat quae in eo requiruntur. Postea quales esse debeant diaconi et uxores tam horum quam illorum praescribit. Ac quo plus diligentiae ac religionis in omnibus observandis adhibeat Timotheus, reducit illi in memoriam quid sit in ecclesiae administratione, quae domus Dei est ac columna veritatis, versari. Tandem totius coelestis doctrinae praecipuum caput et quasi cardinem de filio Dei in carne manifestato commemorat: prae quo reliqua omnia, quibus solis immorari videbat homines ostentationi deditos, levia ducenda sint. Iam quod ad sequentia pertinet, initio capitis quarti tam falsas doctrinas de coniugii et ciborum prohibitionem, quam ineptas fabulas cum hoc capite non congruentes severe damnat. Et deinde subiicit eos sibi et piis omnibus, qui caput hoc tenent, solos esse adversarios qui ferre nequeunt ut spes collocetur in Deum vivum. In fine capitis rursus nova exhortatione Timotheum confirmat. Quinto capite, ubi modestiam in reprehensionibus et lenitatem illi commendavit, de viduis disputat, quae tunc in ecclesiae ministerium cooptabantur. Ac vetat ■ promiscue

recipi, sed quae tota vita probatae ad annum sexagesimum pervenerint, et nullum habeant onus domesticum. Inde ad presbyteros transit: et qualiter tractandi sint tum in victu, tum in disciplina, admonet. Hanc doctrinam gravi contestatione quasi sancit: et iterum prohibet ne quos temere in ordinem presbyterii recipiat. Hortatur ut levandae valetudinis ~~quoniam~~ vinum bibat aquae loco. In fine capitis hortatur ut in peccatis occultis iudicium suspendat. Sexto capite, de servorum officio praecipit: et hac occasione in falsos doctores invehitur, qui de otiosis speculationibus litigando quaestui magis quam aedificationi intenti sunt: et quam exitiosa sit pestis avaritia, docet. Inde iterum ad contestationem priori similem revolvitur, ne frustra Timotheo haec praeceperit. Sub finem, postquam obiter de divitiis meminit, iterum prohibet Timotheo ne se inanibus doctrinis impediat. Vulgatae Graecorum inscriptioni, quae habet hanc epistolam fuisse Laodicea missam,

non assentior. Nam quum Paulus ex vinculis scribens Colossensibus testetur Laodicenses nunquam sibi fuisse visos: coguntur qui in illa sunt opinione, quam repudio, duplicem facere Laodiceam in Asia minore: quum alteram non celebrent scriptores. Deinde Paulus Timotheum Ephesi reliquerat, ut declarant eius verba, quum iret in Macedoniam. Hanc epistolam aut scripsit ex itinere, priusquam illuc appulisset, aut iam profectio confecta, reversus. Atqui longius a Macedonia distare Laodiceam constat, quam Ephesum ipsam. Neque rursus verisimile est, ipsum in reditu praeterita Epheso Laodiceam se contulisse: praesertim quum illuc eum multae causae vocarent. Itaque magis existimo aliunde eum scripsisse. Quamquam hoc ipsum non est tanti ut velim cum dissentientibus contendere: fruatur quisque suo iudicio: tantum indico quid magis sit (meo iudicio) probabile.

CAPUT I.

1. *Paulus apostolus Iesu Christi secundum ordinationem Dei salvatoris nostri, et Domini Iesu Christi spei nostrae: 2. Timotheo germano filio in fide, gratia, misericordia, pax a Deo patre nostro, et Christo Iesu domino nostro. 3. Quemadmodum rogavi te ut mares Ephesi, quum proficiscerer in Macedoniam, volo denunties quibusdam, ne aliter doceant: 4. neque attendant fabulis et genealogiis nunquam finiendis: quae quaestiones praebent magis, quam aedificationem Dei, quae in fide consistit.*

1. *Paulus apostolus.* Si soli Timotheo scrip-
sisset, non opus erat adscribere hoc epithetum, et
ita asserere ut facit. Contentus enim procul dubio
fuisset Timotheus solo nomine. Sciebat enim esse
Christi apostolum: nec indigebat ulla probatione,
quo fidem illi deferret, *satis iam ad id sponte propensus et diuturno usu assuetus.* Alios ergo potius
respicit, qui non tam erant ad ipsum audiendum
voluntarii, vel non tam facile eius dictis acquiesce-
bant. Talium hominum causa se apostolum Christi
esse testatur, ne parvi pendere ausint quod scribit.
Et apostolatum suum confirmat ordinatione, vel
decreto: quia nemo apostolum creare se ipse potest:
sed quem Deus ordinavit, ille verus est apostolus,
dignusque honore. Neque Deum patrem solum apo-
stolatus sui facit autorem, sed illi Christum adiungit.
Et certe in ecclesiae gubernatione nihil agit pater,
nisi per filium, et ita communiter cum filio. Deum
salvatore[m] vocat: quem titulum filio tribuere
saepius solet: patri tamen eo ipso convenit, quia is
est qui nobis dedit filium. Merito igitur illis salu-
tis nostrae gloria adscribitur. Unde enim salvi
sumus? nempe quia sic nos dilexit pater, ut per
filium nos redimere voluerit, ac salvare. Quod
autem Christum appellat spem nostram pro-
prie illi convenit. Tunc enim incipimus bene
spere, quum in Christum respicimus: quandoquidem
in eo solo residet tota salutis nostrae materia.

2. *Timotheo germano filio.* Non est hoc parvae
laudis elogium, quo significat Paulus se pro vero
ac non degenerare filio agnoscere Timotheum, et
talem ab aliis vult agnoscere. Imo perinde Timotheum

commendat ac si esset alter ipse. Sed qui conveniet
hoc cum sententia Christi: Nolite vobis patrem
vocare in terra (Matth. 23, 9)? Item cum illo
apostoli testimonio (1. Cor. 4, 15): Et si multos
habetis patres secundum carnem: unus tamen est
pater spirituum? Respondeo, Paulum ita sibi usur-
pare nomen patris, ut Deo nullam honoris sui
particulam abroget aut minuat. Vulgare dictum
est, non pugnare quod subordinatur. Tale est pater-
num in Paulo nomen, respectu Dei. Unicus in fide
pater omnium est Deus, quia omnes verbo suo et
spiritus sui virtute regenerat: quia solus est qui
fidem confert. Sed quibus ad eam rem dignatur
uti ministris, eos in honoris sui communicationem
etiam admittit, nihil tamen sibi derogando. Erat
ergo Deus spiritualis Timothei pater: et quidem
solus, proprie loquendo. Sed Paulus, qui minister
fuerat Dei in gignendo Timotheo, quasi subalterno
iure titulum sibi vendicat.

Gratia, misericordia. Secundum hoc, hoc est,
misericordiae nomen, praeter suum morem inter-
posuit, forte singulari erga Timotheum amore im-
pulsus. Porro non servat exactum ordinem: quod
enim posterius est, priore loco posuit, gratiam sci-
licet quae ex misericordia manat. Nam ideo non
in gratiam initio recipit Deus, et deinde amore nos
prosequitur, quia misericors est. Verum non est
insolitum, causam subiungi effectui, explicationis
causa. De vocabulis gratiae et pacis, alibi dictum est.

3. *Quemadmodum rogavi te.* Vel oratio est de-
fectiva: vel particula *ita* abundat. Utroque modo
sensus erit clarus. Primo reducit Timotheo in me-
moriam qua de causa Ephesi manere rogatus fuerit.¹⁾
*Nam quia adiutorem sibi tam carum et fidelem non
nisi aegre et necessitate coactus a se dimiserat, et
vices illic suas, quibus sustinendis non alius quilibet
par fuisset, strenue obiret: acriter stimulari hac cogi-
tatione debuit Timotheus, non solum ne frustra tempus
tereret, sed praeclare nec vulgari modo se gereret.*
Hinc itaque quasi per modum illationis hortatur, ut
se opponat falsis doctoribus qui puram doctrinam
adulterabant. In eo quod Timotheo Ephesi man-

¹⁾ Non enim frustra eum a se dimiserat, sed potius ut
vices illic suas sustineret.

daverat ■■■ partes, observanda est pia eius sollicitudo. Sic enim satagebat in colligendis pluribus ecclesiis, ut priores non relinqueret destitutas pastore. Et ■■■ (ut ille inquit) Non minor est virtus quam quaerere, parta tueri. Denuntiandi verbum potestatem significat. Vult enim Paulus eum instruere potestate ad alios coercendos.

Ne aliter doceant. Verbum graecum, quo usus est Paulus, est compositum: ideoque transferri potest, vel ■■■ docere, ac novo modo: vel tradere diver- ■■■ doctrinam. Quod Erasmus vertit sectari, non placet: quia de auditoribus posset accipi. Paulus autem eos intelligit qui ambitionis causa novam doctrinam ingerebant. Si legamus aliter docere, latius hoc patebit. Nam prohibebit hoc verbo ■■ patiaturo Timotheus novas docendi formas induci, quae cum vera et genuina, quam tradiderat, minus congruant. *Sic in altera epistola hypotyposin, hoc est, vivam effigiem doctrinae suae commendat.* Sicut enim ■■■ est Dei veritas, ita simplex eius tradendae ratio, minime fucata scilicet, et quae spiritus maiestatem potius quam humanae eloquentiae pompam respiciat. Ab hac quisquis recedit, deformat ipsam doctrinam et vitiat. Ergo aliter docere referre oportebit ad formam. Si legamus aliud docere, ad materiam referetur. Notandum tamen est, non vocari aliam doctrinam tantum quae palam cum pura evangelii doctrina pugnet, sed quaecunque purum evangelium vel corrumpit novis et adventitiis figmentis, vel profanis speculationibus obscurat. Omnia enim hominum figmenta totidem sunt evangelii corruptelae. Et qui scripturis ludunt profano more, ut Christianismum in artem ostentationis convertant, evangelio tenebras inducunt. Totum itaque hoc docendi genus alienum est ■ verbo Dei, et ab illa doctrinae puritate in qua Ephesios manere iubet Paulus.

4. *Neque attendant fabulis.* Fabulas vocat (meo iudicio) non tam mendacia conficta, quam nugas aut ineptias quae nihil habent solidi. Fieri enim potest ut non sit aliquid falsum, quod tamen erit fabulosum. Qua significatione Tranquillus¹⁾ fabularem historiam posuit: et Livius²⁾ fabulari, pro inepte et absque ratione garrire. Nec dubium est quin μῦθος (quo verbo hic usus est Paulus) graecis significet φλυασίαν, hoc est nugas. Porro quum speciem unam addidit exempli causa, omnem dubitationem sustulit. Disputationes enim de genealogiis numerat inter fabulas: non quia commentitium sit quidquid de illis dici potest, sed quia inane et infructuosum. Sic ergo resolvere licebit hunc locum, non attendant fabulis, quales aut cuius generis sunt genealogiae. Atque illa est fabularis historia cuius

meminit Suetonius, quae etiam inter grammaticos ■ sanis hominibus merito semper derisa fuit. Neque enim poterat non ridicula videri haec curiositas, utili rerum cognitione posthabita, aetatem consumere in quaerenda Achillis vel Aiaceis prosapia, ingenium suum fatigare in numerandis Priami filiis. Si hoc non fertur in puerili scientia, ubi oblectationi est locus, quanto minus in coelesti sapientia erit tolerabile? Genealogias vocat infinitas, propterea quod inanis curiositas nullum habet modum, sed ■ labyrintho subinde in labyrinthum revolvitur.

Quae quaestiones. Aestimat a fructu doctrinam. Quaecunque enim non aedificat, repudianda est, etiamsi nihil aliud habeat vitii: quaecunque vero ad concertationes solum excitandas valet, duplici nomine damnanda est. Tales porro sunt omnes argutiae quibus ingenium suum ambitiosi homines exercent. Meminerimus ergo ad hanc regulam exigendas ■■ omnes doctrinas, ut ea demum probetur quae ad aedificationem facit: quae vero disceptationum materiam praebent absque fructu, respuantur tanquam ecclesia Dei indignae. Hoc examen si fuisset aliquot supra saeculis observatum, etiamsi multis erroribus contaminata fuisset religio: saltem non adeo invaluisset diabolica ista ars litigandi, quae scholasticae theologiae nomen obtinuit. Quid enim illic continetur praeter rixas, aut otiosas speculationes, unde nullus profectus redit? Proinde quo quisque in ea doctior, eo miserius iudicandus est. Scio quibus ■■ coloribus excusationum praetexant: sed nunquam efficient ut Paulus cunctas tales damnando sit mentitus.

Aedificationem Dei. Aedificant enim eiusmodi argutiae in superbia, aedificant in vanitate: sed non in Deo. Aedificationem Dei nominat, vel quae Deo probatur, vel quae secundum Deum est. Eam porro docet in fide consistere. Quo dicto non excludit caritatem, nec timorem Dei, nec poenitentiam: nam haec omnia quid aliud sunt quam fructus fidei, quae pietatem semper ex se parit? Quia ergo in sola fide sciebat fundatum esse totum Dei cultum, ideo satis habuit fidem nominare, unde reliqua dependent.

5. *Porro finis praecepti est caritas, ex puro corde, et conscientia bona, et fide non simulata.* 6. *A quibus postquam nonnulli aberrarunt, deflexerunt ad vaniloquium,* 7. *volentes esse legis doctores, non intelligentes quae loquuntur, neque de quibus affirmant.* 8. *Scimus autem quod lex bona sit, si quis ea legitime utatur:* 9. *sciens illud, quod iusto non sit lex posita, sed iniustus et inobsequentibus, impiis et peccatoribus, irreligiosis et profanis, parricidis et matricidis, homicidis,* 10. *scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagiaris, mendacibus, periuris, et si quid aliud est quod sanae doctrinae adversetur,* 11. *secundum*

¹⁾ Sueton. Tiber. 70.

²⁾ Lib. 45. c. 39.

evangelium gloriae beati Dei, quod concreditum est mihi.

Quoniam nebulones illi, quibuscum negotium habebat Timotheus, legis praetextu se iactabant: ideo anticipat Paulus, ac docet legem non modo illis nihil suffragari, sed potius esse adversam: cum evangelio autem, quod ipse docuerat, optime convenire. Neque enim absimilis erat illorum defensione ei, quam hodie nobis quaestionarii opponunt: nos scilicet nihil moliri aliud quam ut aboleatur sacra theologia: quasi eam soli in sinu suo foverent. Ita illi de lege loquebantur ut invidiam Paulo conflarent. Quid autem ille? Quo fumos illos discutiat, ultro per occupationem suam doctrinam optime cum lege congruere demonstrat: et eos omnes perperam lege abuti qui in alium finem ea utuntur. Quemadmodum hodie, posita verae theologiae definitione, palam apparet, nos cupere ipsam restitutam, quae misere lacerata et deformata fuit ab istis nugatoribus, qui theologorum titulo frustra inflati nihil praeter dilutas ac frigidas nugas tenent. Praeceptum hic pro lege accepit, partem pro toto.

5. *Caritas ex puro corde.* Ad hunc scopum si lex dirigenda est ut instituamur in caritate, quae ex fide et bona conscientia procedat: sequitur ex adverso, perversos esse legis interpretes qui ad curiosas quaestiones eius doctrinam convertunt. Caeterum non magni interest, caritatem hoc loco ad utramque legis tabulam, an ad secundam tantum referas. Iubemur Deum ex toto corde diligere, et proximos ut nosmetipsos. Sed quum de caritate fit mentio in scriptura, saepius ad secundum membrum restringitur. Hic quidem non dubitarem Dei et proximi caritatem intelligere, si solum caritatis nomen positum esset a Paulo. Sed quum addat fidem, et bonam conscientiam, et cor purum: non erit haec, quam subiiciam, interpretatio aliena ab eius mente, et circumstantiae loci apte quadrabit. Haec legis summa est, ut Deum colamus sincera fide, et pura conscientia: deinde ut nos mutuo amemus. Quisquis hinc deflectit, ille depravat legem Dei, in alienum finem detorquendo. Sed hic exoritur dubitatio, quod caritatem fidei praeferre videtur Paulus. Respondedo, eos, qui ita sentiunt, nimis pueriliter ratio cinari. Neque enim si caritas priore loco nominatur, ideo priorem habet honoris gradum: quandoquidem simul docet Paulus, ex fide eam manare. Causa autem effectum suum profecto ordine antecedit. Et si rite expendatur totus contextus, perinde valet quod Paulus dicit ac si dixisset, hoc consilio data nobis est lex ut in fide nos erudiret, quae mater est bonae conscientiae et caritatis. Ita exordium a fide, non a caritate fieri debet. Cor purum et bona conscientia parum inter se differunt. Utrumque ex fide manat. Nam de puro corde

habetur Actorum 15, 9, quod Deus fide corda purificet. De bona conscientia testatur Petrus, quod fundata sit in resurrectione Christi (1. Pet. 3, 21). Hinc porro docemur, nusquam ~~esse~~ veram caritatem, ubi non est timor Dei et conscientiae integritas. Nec leviter praetereundum est, quod singulis addit epitheta. Nihil enim magis vulgare, sicuti nihil magis facile est, quam fidem et bonam conscientiam iactare. Sed quotusquisque est qui factis ab omni se hypocrisi remotum ~~se~~ demonstret? Praesertim notandum est epithetum fidei: quo significat fallacem esse eius professionem, ubi non apparet bona conscientia, ubi caritas se non exserit. Iam quum fide constet salus hominum, fide autem et bona conscientia et caritate constet perfectus Dei cultus, nihil mirum si in his Paulus constituat legis summam.

6. *A quibus postquam.* Perstat in metaphora scopi, vel finis. Nam verbum ἀποτρέφειν, cuius participium hic habetur, significat a scopo deflectere, vel aberrare. Est autem insignis locus, quo vaniloquii condemnat doctrinas omnes quibus hic ~~non~~ finis non est propositus. Et simul omnium ingenia et cogitationes evanescere admonet, ubi alio respiciunt. Fieri quidem poterit ut multos sui admiratione percellant inutiles argutiae: stat tamen Pauli sententia, quidquid in pietate non aedificat, esse ματαιολογίαν. Quare summopere cavendum ne aliud quaeramus in sacrosancto Dei verbo, quam solidam aedificationem, ne ipse aliqui in nobis vindicet eius abusum tam severo exemplo.

7. *Volentes esse.* Non taxat eos qui aperte impugnant legis doctrinam, sed qui potius se eius titulo venditant. Tales negat quidquam intelligere, quum inutiliter in quaestionibus curiosis ingenium fatigant. Et simul eorum arrogantiam perstringit, quum addit, de quibus affirmant. Nulli enim audaciores reperientur ad res incognitas temere asserendas, quam eiusmodi fabularum magistri. Videmus hodie quo fastu et supercilio magistrales suas determinationes crepent sorbonicae scholae. Quibus autem de rebus? Nempe quae penitus abditae sunt humanis ingeniis, nullo scripturae verbo, nulla unquam revelatione patefactae. Maiore confidentia purgatorium suum affirmant, quam mortuorum resurrectionem. Quod de sanctorum intercessione commenti sunt, nisi habeatur pro certo oraculo, totam religionem convulsam esse clamitant. Quid de coelestibus hierarchiis, de relationibus, et similibus commentis commemorem immensos labyrinthos? Genus ipsum est infinitum. In his omnibus pronuntiat apostolus impleri quod vetere proverbio celebratum est, audacem esse inscitiam. *Sicuti et ad Coloss. cap. 2, 18, dicit, inflatos sensu carnis, in ea quae nesciunt se ingerere.*

8. *Scimus quod lex bona.* Iterum calumniam

praeoccupat, qua ipsum gravabant. Nam quoties eorum ostentationi resistebat, hoc quasi clypeo se tuebantur. Quid ergo? visne sepultam esse legem, et deletam ex hominum memoria? Fatetur ergo Paulus, ut hac calumnia eos depellat, bonam esse legem, sed usum eius legitimum requiri: ubi argumentatur a coniugatis: nomen enim legitimi ab ipsa lege deductum est. Verum ultra progreditur: nam et legem pulchre cum sua doctrina convenire docet, et eandem in ipsos retorquet.

9. *Quod iusto non sit lex.* Non instituit apostolus disputare de toto legis officio: sed homines ipsos respicit. Fere enim contingit ut qui summi legis zelotae videri affectant, tota vita se prodant summos esse contemptores. Cuius rei praeclarum hodie specimen relucet in assertoribus iustitiae operum, et liberi arbitrii patronis. Perpetuo in ore habent perfectam vitae sanctitatem, merita, satisfactiones: tota autem vita clamitat, eos plusquam impios et profanos esse, provocare quibuscunque modis iram Dei, et iudicium eius secure contemnere. Magnifice extollunt liberam boni et mali electionem: factis autem produnt se esse Satanæ mancipia, et quidem arctissimis servitutis compedibus districta. Quum tales essent Pauli adversarii, ut stolidam eorum insolentiam compesceret, admonuit legem esse quasi Dei gladium ad ipsos iugulandos exsertum: sibi vero suique similibus non esse causam cur legem horrore vel odio haberent, quae iustis, hoc est, piis et voluntariis Dei cultoribus non sit adversa. Nec me latet, doctos quosdam viros subtiliorem ex his verbis sensum elicere: quasi penitus theologicæ de legis natura disputaret Paulus. Colligunt enim, legem nihil ad filios Dei, qui spiritu sunt regenerati, pertinere: quia iustis non sit lata. Sed loci circumstantia simplicius me accipere cogit hanc sententiam. Sumit enim vulgare illud principium, ex malis moribus natas esse bonas leges: ac legem Dei asserit latam esse ad coercendam impiorum nequitiam: quia qui sponte boni sunt, legis imperio non indigent. Nunc quaeritur an unus quispiam mortalium eximatur ab hoc numero. Respondet, Paulum hic nominare iustos, non qui sint omnibus numeris absoluti (qualis nemo reperietur) sed qui praecipuo cordis affectu ad bonum adspirant: ut illis pium desiderium sit quasi lex voluntaria, absque alieno impulsu aut fraeno. Ergo adversariorum impudentiam coarguere voluit, qui legis nomine se armabant adversus pios viros, veram legis regulam tota vita exprimentes: quum ipsi maxime opus haberent lege, et tamen eam non magnopere curarent. Quod melius opposito membro exprimitur. Quod si quis non admittat, tacite vel oblique exprobari adversariis quae hic flagitia recenset Paulus, simplex tamen manebit calumniae depulsio: quod si recto et non fucato legis studio

ducerentur, instruere se potius illius armis debuissent ad gerendum cum sceleribus et maleficiis bellum, quam eius colorem suae ambitioni et ineptae garulitati praetexere.

*Iniustus et inobsequentibus.*¹⁾ *Pro iniustis melius vertere interpretes poterant exleges: nam graece habetur ἀνόμος, a quibus parum differunt inobsequentes, quos secundo loco posuit. Peccatores accipit pro sceleratis, aut qui vitae sunt turpis ac flagitiosae. Pro irreligiosis*²⁾ *et profanis non absurde quis transferret profanos et impuros: sed ego in vocibus levis momenti nolui esse tam morosus. Plagium apud veteres alieni servi subreptio aut sollicitatio vocabatur, aut falsa liberi hominis venditio. Si quis plura requirat, petat a iureconsultis, ad legem Flaviam. Caeterum genera quaedam attingit hic Paulus, quae breviter omnes transgressiones comprehendunt. Radix est contumacia et rebellio, quam primis duobus vocabulis notavit. Per impios et peccatores, videntur prioris et secundae tabulae transgressores designari. His subiicit profanos et impuros, vel turpi vita inquinatos. Quum autem tribus praecipue modis laedantur proximi, violentia, fraudibus et libidine, tres istos modos ordine taxavit, ut promptum est videre. Violentia enim est in homicidiis et parentum percussoribus: secundo foedae libidines notantur: tertio ad fraudes aliaque maleficia descendit.*

10. *Si quid est aliud.* Hoc membro contendit, adeo non pugnare suum evangelium cum lege, ut sit optima eius confirmatio. Testatur enim se comprobare sua praedicatione eandem sententiam, quam Dominus lege sua tulit adversus ea omnia quae sanae doctrinae contraria sunt. Unde sequitur, eos legis animam minime tenere, qui ab evangelio recedunt, sed umbram duntaxat sectari. *Sana doctrina frigidis quaestionibus opponitur, circa quas alibi praeposteros doctores languere dicit, quae ab effectu merito morbidæ censentur.* Evangelium gloriae, pro glorioso. In quo tamen acriter eos perstringit qui extenuando evangelio imminabant, in quo Deus suam gloriam exserit. Nominatim addit sibi fuisse creditum, ut omnes intelligant non aliud esse Dei evangelium, quam quod praedicat: ideoque fabulas omnes, quas prius reprehendit, alienas esse tam a lege quam ab evangelio Dei.

12. *Et gratiam habeo, qui me potentem reddidit, Christo Iesu domino nostro, quod fidelem me iudicavit, ponendo in ministerium, 13. qui prius eram blasphemus, et persecutor, et violentus. Sed et misericordiam adeptus sum, quod ignorans feci in incredulitate.*

¹⁾ Iniustos vocat exleges.

²⁾ Irreverentibus

12. *Gratiam habeo.* Magna est apostolatus dignitas, quam sibi Paulus vendicavit. Ipse autem, superioris vitae respectu, nequaquam tanto honore dignus censi poterat: ideo, ne arrogantiae damnetur, necessario ad personae suae mentionem descendit: et suae quidem indignitatis liberam confessionem edit. Caeterum nihilominus se gratia Dei esse apostolum praedicat. Imo quod videbatur auctoritatem illi abrogare, in suum commodum transfert: quod eo magis in se reluceat Dei gratia. Christo gratias dum agit, a se ipso removet invidiam: et ansam huic quaestioni praecidit, dignus sit necne functione tam honorifica. *Quoniam, utcumque per se non excellat, sufficit tamen a Christo fuisse electum.* Multi quidem eadem verborum forma humilitatem prae se ferunt, sed procul absunt ■ Pauli sinceritate, cuius consilium fuit, non tantum animose gloriari in Domino, sed omni propria gloria cedere. Qua de re autem agit gratias? quod in ministerio fuerit collocatus: inde enim colligit, se fidelem iudicatum. Neque enim Christus ambitiose quosvis assumit, sed tantum eligit idoneos: ergo quoscunque honore dignatus est, hos tanquam dignos amplectamur. *Neque his repugnat, quod Iudas secundum Psalmi (109, 9) vaticinium ad breve tempus evectus est, ut mox caderet.* Diversa enim fuit Pauli ratio, sicut in alium finem, et alia lege honorem adeptus est, dum pronuntiavit Christum, sibi vas fore electum (Act. 9, 5). Atqui videtur hoc modo Paulus fidelitatem, qua prius pollebat, causam facere suae vocationis. Si ita esset, ficta esset atque absurda gratiarum actio. Neque enim tam Deo acceptum referret suum apostolatium, quam proprio merito. Nego igitur hunc esse sensum, quod ideo in ordinem apostolicum fuerit cooptatus, quia praecognita esset Deo eius fides. Nihil enim praevidere boni in illo potuit Christus, nisi quod pater in eum contulerat. Quare manet illud semper verum, Non vos me elegistis, sed ego elegi vos (Iohan. 15, 16). Potius argumentum suae fidei inde ducere voluit, quia apostolus creatus erat a Christo. Nam quos ita creat, quasi suo decreto pronuntiat habendos esse fideles. In summa, iudicium hoc non refertur ad praescientiam, sed potius testimonium significat, quod hominibus redditur. Ac si dixisset: Gratiam habeo Christo, qui me in ministerium vocando, palam fecit meam sibi fidem probari. Interponit et aliud Christi beneficium, quod ipsum confirmaverit, *vel potentem reddiderit:* quo verbo¹⁾ non modo intelligit se Dei manu principio semel fuisse formatum, ut idoneus ad munus suum foret, sed simul complectitur continuam gratiae subministrationem. Neque enim satis fuisset, semel esse fidelem declaratum, nisi eum perpetuo auxilio confirmasset Christus.

Utrumque ergo se ex Christi gratia fatetur habere, quod semel evectus est, et quod permaneat in statu.

13. *Blasphemus et persecutor.* Blasphemus adversus Deum, persecutor et violentus adversus ecclesiam. Videmus quam ingenue agnoscat quod illi probro dari poterat: quam non extenuet sua peccata, quam libenter suam indignitatem fatendo, magnitudinem gratiae Dei amplificet. Nam persecutoris nomine non contentus, furorem suum ac saevitiam altero nomine magis exprimere voluit.

Quia ignorans feci in incredulitate. Veniam, inquit, meae incredulitatis obtinui, quia ex ignorantia manabat. Nam persecutio et violentia nihil quam incredulitatis fructus erant. Atqui videtur innuere, nullum esse veniae locum nisi ubi suppetit ignorantiae excusatio. Quid ergo? an si quis sciens peccaverit, nunquam ignoscet Deus? Respondeo, notandum esse incredulitatis nomen, quod dictum Pauli ad priorem legis tabulam restringit. Secundae tabulae transgressiones, etiamsi voluntariae sunt, condonantur: qui sciens et volens priorem tabulam violat, quia recta se Deo opponit, peccat in spiritum sanctum. Neque enim infirmitate labitur, sed adversus Deum impie ruendo, certum reprobationis suae signum edit. Et hinc colligi potest definitio peccati in spiritum sanctum: primum, quod sit directa in Deum contumacia in transgressione prioris tabulae: deinde quod sit malitiosa veritatis reiectio. Ubi enim non respuitur, destinata malitia, Dei veritas: non resistitur spiritui sancto. Denique incredulitas loco generis ponitur: malitiosum autem propositum, quod opponitur ignorantiae, est quasi differentia. Perperam itaque faciunt qui peccatum in spiritum sanctum constituunt in transgressione secundae tabulae. Perperam et illi qui inconsideratum et caecum impetum damnant tanti criminis. Nam tunc demum peccatur in spiritum sanctum, quum voluntarium bellum suscipiunt adversus Deum homines mortales, ut lucem spiritus sibi oblatam exstinguant. Horrenda est enim eiusmodi impietas, et immanis audacia. Nec dubium est quin tacita denuntiatione terrere voluerit ~~omnes~~ qui semel illuminati fuerunt, ne adversus cognitam veritatem impingant: quia exitialis sit casus. Nam si propter ignorantiam Paulo suas blasphemias ignovit Deus: qui scienter dataque opera blasphemant, nullam veniam sperare debent. Sed videtur id frustra dici: nusquam enim sine ignorantia potest esse incredulitas, quae semper caeca est. Respondeo, ex infidelibus alios ita esse caecos, ut falsa recti imaginatione fallantur: alios autem sic excaecatos, ut malitia tamen praevaleat. Paulus non omnino vacuus erat pravo affectu: sed inconsideratus zelus abripiebat hominem, ut rectum esse putaret quod agebat. Non erat ergo adversarius Christi proposito, sed errore et inscientia. Pharisei, qui

¹⁾ intelligo

Calvini opera. Vol. LII.

mala conscientia Christum calumniabantur, non omnino erant immunes ab errore et ignorantia: sed ambitio et impium sanæ doctrinæ odium, imo furiosa adversus Deum contumacia illos incitabat, ut malitiose et consulto, non inscienter, Christo se opponerent.

14. *Exuberavit autem supra modum gratia Domini nostri cum fide et dilectione quæ est in Christo Iesu.* 15. *Fidelis sermo, et dignus omnino qui accipitur, quod Christus Iesus venit in mundum ut peccatores salvos faceret, quorum primus sum ego.* 16. *Verum ideo misericordiam sum adeptus, ut in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, in exemplar iis qui credituri essent in ipso in vitam æternam.* 17. *Regi autem sæculorum immortalis, invisibili, soli sapienti Deo honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.*

14. *Exuberavit autem.* Iterum Dei erga se gratiam amplificat, non modo invidiæ tollendæ ac gratitudinis suæ testandæ causa: sed etiam ut ~~eam~~ opponat improborum calumniis, qui toti in hoc erant ut eius apostolatam deprimerent. Quum autem dicit exuberasse, et quidem supra modum, innuit deletam esse superiorum memoriam, adeoque absorptam, ne quid illi obesset apud bonos talem prius fuisse.

Cum fide et dilectione. Utrumque potest ad Deum referri, hoc sensu, quod Deus veracem se præstiterit, et dilectionis in Christo suæ specimen præbuerit, quum dignatus ipsum fuerat sua gratia. Malo tamen simplicius accipere, ut fides et dilectio signa sint ~~in~~ testimonia eius gratiæ cuius meminerat, ne quid frustra et temere iactare putaretur. Ac fides quidem incredulitati opponitur: dilectio in Christo, sævitiae quam exercuerat adversus fideles: ~~si~~ si diceret, ~~ita~~ ita fuisse ~~in~~ Deo mutatum, ut alius sit ~~in~~ novus homo. *A signis ergo et effectis eminentiam gratiæ commendat, quæ abolere debet superioris vitæ memoriam.*

15. *Fidelis sermo.* Postquam suum ministerium ab infamia et iniquis obtreactionibus asseruit: eo non contentus, retorquet in suum commodum quod illi poterat ab adversariis obiici probri loco. Utile enim ecclesiæ fuisse docet, ~~in~~ prius talem existisse quam ad apostolatam vocaretur, quia hoc modo Christus peccatores omnes, tanquam dato pignore, ad certam spem veniæ obtinendæ vocaverit. Nam quum velut ex immani truculentæque belluæ versus fuerat in pastorem, insigne gratiæ suæ specimen ediderat Christus, unde fiduciam omnes conciperent, nullis quamlibet gravibus et atrocibus peccatis aditum sibi ad salutem præcludi. Verum primo generalem sententiam profert, Christum

venisse ut salvos faceret peccatores: et eam præfatione ornat, qua uti solet in rebus maxime seriis. Ut certe in religionis doctrina hoc præcipuum est caput, ad Christum venire, ut, in nobis perditis, salutem ab eo recuperemus. Præfatio ergo hæc nobis sit instar buccinæ sonantis ad publicandum gratiæ Christi præconium, quo plus fidei apud nos habeat: sit nobis quasi sigillum ad imprimendam cordibus nostris de remissione peccatorum fiduciam, quæ difficulter alioqui in animos hominum penetrat. Quæ etiam causa fuit Paulo, cur attentionem excitaret his verbis, fidelis sermo, nisi quia semper homines secum disceptant de sua salute? Nam ut millies in Christo salutem nobis offerat Deus pater, et Christus ipse de officio suo concionetur: non tamen propterea desinimus trepidare, vel saltem disputare nobiscum an ita sit. Proinde quoties nobis in mentem veniet ulla de peccatorum remissione dubitatio, hoc veluti clypeo fortiter eam repellere discamus: veritatem esse indubiam, et dignam quæ absque controversia recipiatur.

Peccatores salvos faceret. Subest in hoc verbo emphasis. Nam qui officium Christi esse fatentur, salvare, cogitationem tamen hanc difficiliter admittunt, quod eiusmodi salus ad peccatores pertineat. Semper enim abruptus sensus noster ad respectum dignitatis. Simulatque indignitas apparet, concidit fiducia. Proinde quo quisque peccatis suis magis gravatur, eo maiore animo ad Christum confugiat, hac scilicet doctrina fretus, venisse ut salutem non iustis, sed peccatoribus afferat. *Notandum etiam est, Paulum a generali Christi officio argumentum ducere, ne absurdum novitas faceret quod de sua persona nuper testatus est.*

Quorum primus sum ego. Cave existimes modestiæ causa apostolum mentitum esse. Veram enim non minus quam humilem confessionem edere voluit, atque ex intimo cordis sensu depromptam. Sed quaeret hic quispiam, curnam se inter peccatores præcipuum numerat, qui tantum sanæ doctrinæ ignorantia lapsus est, alioqui tota vita inculpabilis apud homines? Atqui his verbis admonemur quam grave sit apud Deum et atrox crimen infidelitas: præsertim ubi accedit obstinatio et sæviendi rabies. Facile quidem est apud homines totum id, quod de se confessus Paulus, extenuare colore zeli inconsiderati. Sed pluris obedientiam fidei facit Deus quam ut pro levi delicto incredulitatem cum pervicacia coniunctam ducat. Quare diligenter notandus est hic locus, hominem coram mundo non modo innoxium, sed eximiis virtutibus præstantem vitæque laudatissimæ, quia evangelii doctrinæ fuerit adversarius, propter incredulitatis suæ contumaciam unum ex gravissimis peccatoribus censeri. Nam inde colligere promptum est quid valeant coram

Deo omnes hypocritarum pompae, dum contumaciter Christo resistunt.

16. *Ut in me primo ostenderet Iesus.* Quum dicit, primo, alludit ad id quod nuper dixerat, **¶** primum esse inter peccatores. *Ideo tantundem valet ac praecipue vel in primis.* Significat autem, statim ab initio Deum proposuisse tale exemplar, quod tanquam ex illustri excelsoque theatro conspici posset, ne quis diffideret paratam sibi fore veniam, modo fide accederet ad Christum. Et certe praevenitur nostra omnium diffidentia, dum eius, quam quaerimus, gratiae typum in Paulo sic videmus expressum.

17. *Regi autem saeculorum.* Prae ardore erumpit in istam exclamationem: quia deerant verba quibus suam gratitudinem exprimeret. Nam epiphonemata praecipue locum habent ubi abrupte orationem cogimur, quia rei magnitudo superat. Quid autem Pauli conversione admirabilius? Quamquam nos simul omnes admonet suo exemplo, nunquam de gratia divinae vocationis esse cogitandum, quin tandem efferamur admiratione. Adde quod hoc tam magnificum encomium totius superioris vitae memoriam absorbet. Qualis enim abyssus est Dei gloria? Epitheta, quae hic tribuit Deo, tametsi perpetua sunt, tamen proprie conveniunt loci circumstantiae. Vocat regem aeternum vel saeculorum, in quem nulla cadit mutatio: invisibilem, quia lucem habitat inaccessam, ut postea dicit: solum sapientem, quia infatuat ac vanitatis damnat omnem hominum sapientiam. Summa vero reddit ad eam clausulam, qua utitur ad Romanos 11, 33, O profunditatem divitiarum, etc. Quam abscondita sunt Dei consilia? Quam inscrutabiles viae eius? Vult enim immensam ac incomprehensibilem Dei sapientiam ita reverenter a nobis suspici, ut, si opera eius sensus nostros superant, admiratio tamen nos contineat. Dubium tamen est, quum in postremo epitheto dicit soli, velitne Deo gloriam omnem soli vindicare, an vocet ipsum solum sapientem, an vero solum Deum esse dicat. Secundus sensus magis mihi probatur. Praesentis enim causae maxime interfuit, arcano Dei consilio subiici quamvis hominum intelligentiam. *Neque tamen infitior quin Deum unum omni gloria dignum esse praedicet. Sic enim gloriae suae scintillas huc illuc in creaturas spargit, ut tota penes eam et in solidum maneat. Sed utrumque exprimit, nihil gloriae esse extra Deum.*

18. *Hoc praeceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum praecedentes super te prophetias, ut milites in illis bonam militiam,* 19. *habens fidem et bonam conscientiam: ¶ qua aversi quidam circa fidem naufragium fecerunt: 20. ex quibus sunt Hymenaeus et Alexander, quos tradidi Satanae, ut discant non maledicere.*

18. *Hoc praeceptum.* Quidquid de persona **¶** interposuit, fuit quasi digressio ab instituto. Nam quum Timotheum instruere autoritate vellet, **¶** ipsum praeditum **¶** oportuit. Mature itaque opinionem refutavit, quae sibi obstare poterat. Nunc autem postquam probavit, nihilo minoris apud pios aestimandum esse suum apostolatam, quia aliquando Christi regnum oppugnasset, quasi sublato obstaculo ad exhortationis suae contextum redit. Ergo praeceptum est cuius initio meminit. Filium vocando, non suam modo benevolentiam apud eum testatur, sed aliis etiam commendat ipsum hoc nomine. Porro ut magis eum animet, reducit in memoriam quale a spiritu Dei testimonium habuerit. Nam erat hic non parvus stimulus, quod divinitus ministerium eius fuerat approbatum: et quod prius Dei oraculis vocatus fuerat, quam electus hominum suffragiis. Turpe est non respondere hominum expectationi: quanto itaque turpius erit irritum, quoad in te sit, facere Dei iudicium? Sed primum sciendum est de quibus loquatur prophetiis. Putant aliqui revelatione admonitum fuisse Paulum, ut Timotheo munus iniungeret. Quod verum **¶** fateor: sed addo revelationes ab aliis proditas. Neque enim Paulus numero plurali frustra usus est. Proinde ex eius verbis colligimus, plures fuisse editas prophetias de Timotheo, quae ipsum ecclesiae commendarent. Nam quum iuvenis adhuc esset, poterat contemptui esse illius aetas: expositus etiam calumniis fuisset Paulus quod adolescentulos ante tempus promoveret ad senile officium. Praeterea Deus illum ad res magnas et arduas destinaverat. Non enim fuit unus ex vulgo, sed apostolus proximus, qui Paulo absente saepe eius personam sustinebat. Quare opus habuit singulari testimonio, unde pateret non hominum temeritate tantum illi deferri, sed electum ab ipso Deo esse. Neque enim tunc ordinarium fuit aut multis commune, ornari prophetarum encomiis: sed quia in Timotheo peculiaries erant causae, noluit eum Deus ab hominibus admitti, nisi sua voce iam probatum: noluit eum ad obeundam functionem accedere, nisi prophetici oraculis accitum. Sicuti etiam Paulo et Barnabae contigit, dum gentibus ordinati sunt doctores. Erat enim **¶** nova et insolens, nec aliqui potuissent famam temeritatis effugere. Obiiciet nunc quispiam: **¶** Deus per suos prophetas ante pronuntiaverat qualis futurus esset minister Timotheus, quorsum attinebat eum moneri ut **¶** talem praestaret? An potuit Dei oraculis fidem abrogare? Respondeo, non aliter potuisse evenire quam Deus promiserat: sed interim non debuit Timotheus desidiae **¶** ac torpori dare, sed vivum agileque organum Dei providentiae obsequendo se exhibere. Quare Paulus non abs re, dum calcar illi addere vult, prophetias commemorat, quibus se pro illo Deus quasi sponsorem ecclesiae

constituerat. Nam inde admonebatur ad quid vocatus foret. Ideoque addit, milites in illis: quo significat Timotheum tali Dei approbatione fretum animosius debere pugnare. Quid enim plus alacritatis addere nobis vel debet, vel potest, quam quum scimus nos divinitus ordinatos ad agendum quod agimus? Haec arma sunt nostra, haec praesidia quibus muniti nunquam deficimus. Militiae nomine subinducat certandum esse. Atque in universum piis id convenit: proprie tamen christianis doctoribus, qui sunt velut antesignani aut duces. Perinde ergo est ac si diceret, Tu si non potes absque certamine munus tuum exsequi, memineris te Dei oraculis ad victoriae spem certissimam esse instructum: atque hac recordatione te excites. Bona enim est militia, hoc est gloriosa et salutaris, quam sub Dei auspiciis militamus.

19. *Habens fidem et bonam conscientiam.* Fidei nomen generaliter accipio pro sana doctrina. Qua significatione et capite 3, 8 mysterium fidei ponit. Et certe duo haec praecipue in doctore requiruntur: ut puram evangelii veritatem retineat, deinde eam administret bona conscientia et sincero zelo. Ubi utrumque istorum aderit, sponte etiam reliqua sequuntur.

A qua aversi quidam. Ostendit quam necessarium sit bonam conscientiam cum fide coniungi: quia e converso malae conscientiae poena sit a recto defectio. Qui non pura animi integritate serviunt Domino, sed pravis affectibus indulgent, etiamsi prius sanam intelligentiam habuerint, ab ea prorsus excidunt. Locus diligenter observandus. Scimus incomparabilem esse sanctae doctrinae thesaurum. Quare nihil magis timendum quam ut nobis auferatur. Atqui unicam eius custodiendi rationem Paulus hic praescribit, si obseratus fuerit bona conscientia. Idque quotidie experimur. Unde enim fit ut abiecto evangelio tam multi ad impias sectas prouant, vel errorum portentis implicentur? Nempe quia hoc excaecationis genere hypocrisis ulciscitur Deus: quemadmodum sincerus Dei timor ad perseverantiam confirmat. Duo hinc discenda sunt. Primum admonentur doctores et evangelii ministri, atque in eorum persona totae ecclesiae, quantopere fucatam et fallacem verae doctrinae professionem horrere debeant, quam adeo severe puniri audiunt. Deinde tollitur scandalum, quod plebsque non leviter turbat, dum aliquos vident qui prius Christo et evangelii nomen dederant, non modo relabi ad pristinas superstitiones, sed, quod longe deterius est, prodigiosis erroribus fascinosos teneri. Nam talibus exemplis evangelii maiestas palam vendicatur, ac palam ostendit Deus se eius profanationem nullo modo ferre posse. Atque id omnium saeculorum experientia docuit. Quidquid errorum ab exordio christianae ecclesiae exstitit, ab

hoc fonte manavit: quia in aliis ambitio, in aliis avaritia sincerum Dei timorem obruebat. Mala igitur conscientia omnium haereseon mater. Et hodie permultos videmus, quia rectam fidem non sincere amplexi fuerant, pecudum instar ad Epicureorum deliria rapi, ut ipsorum hypocrisis detegatur. Quin etiam quum passim grassetur Dei contemptus, et flagitiosi perditique omnium fere ordinum mores demonstrent nihil aut quam minimum esse integritatis in mundo, valde timendum est ne brevi lux, quae accensa fuerat, exstinguatur, et paucissimis Deus puram evangelii intelligentiam relinquat. Metaphora a naufragio sumpta aptissime quadrat. Nam innuit, ut salva fides ad portum usque perveniat, navigationis nostrae cursum bona conscientia regendum esse: alias naufragii esse periculum: hoc est ne fides mala conscientia, tanquam gurgite, in mari procelloso mergatur.

20. *Hymenaeus et Alexander.* Priorem iterum nominabit in secunda epistola: ubi etiam naufragii, quod fecerat, species notatur. Dicebat enim resurrectionem esse factam. Credibile est Alexandrum quoque tam absurdo errore fuisse dementatum. Et hodie miramur si quosdam variis praestigiis deludat Satan, quum unum ex Pauli comitibus tam horrendo praecipitio periisse cernamus? Caeterum ambos Timotheo nominat tanquam homines notos. Ego quidem non dubito quin hic ille sit Alexander cuius mentionem facit Lucas Actorum 19, 33, qui tumultum ficta et profana sua oratione composuit. Erat autem Ephesius. Et hanc epistolam diximus maxime scriptam fuisse Ephesiorum causa. Nunc audimus qualem habuerit exitum. Audientes colamus bona conscientia fidei nostrae possessionem, ut salva nobis ad extremum maneat.

Quos tradidi Satanae. Quemadmodum diximus in quintum caput prioris epistolae ad Corinthios, sunt qui interpretantur extraordinariis flagellis fuisse coercitos: idque referunt ad *δύναμιν*, cuius meminit Paulus eiusdem epistolae capite 12, 28. Nam ut dono sanationis praediti erant apostoli ad testandam erga pios Dei gratiam et beneficentiam: ita adversus impios et rebelles armati erant potentia, vel ut vexandos diabolo traderent, vel ut aliis flagellis in eos animadverterent. Cuius potentiae specimen edidit Petrus in Anania et Sapphira: Paulus vero in Bariesu mago. At mihi de excommunicatione exponere magis placet: nam ut credamus aliter quam excommunicatione castigatum fuisse Corinthium illum incestum, nulla probabilis coniectura affertur. Si autem excommunicando, Satanae tradidit Paulus, cur non eadem loquutio idem hic valebit? Adde quod vim excommunicationis optime explicat. Nam quum in ecclesia sedem regni sui habeat Christus, extra non est nisi Satanae dominium. Proinde qui ab ecclesia exterminatur, eum tantisper sub tyrann-

nide Satanae degere necesse est, dum ecclesiae reconciliatus ad Christum redeat. Unum excipio, quod pro mali atrocitate perpetuum istis anathema denuntiari potuit: de quo nihil tamen ausim pro certo asserere. Sed quid sibi vult proxima particula, ut discant non maledicere? Nam qui ab ecclesia eiectus est, plus licentiae sibi usurpat: quia tanquam communis disciplinae iugo solutus petulantius insurgit. Respondeo, utcumque exsultet eorum improbitas, aditum tamen praecludi, ne sua contagione gregem inficiant. Nam eo maxime nocent improbi, dum eiusdem fidei praetextu se insinuant. Nocendi ergo facultas illis eripitur, dum notantur publica infamia, ut nemo simplicium ignoret profanos esse homines et exsecrandos: ideoque omnes ab eorum communicatione abhorreant. Ipsos etiam interdum contingit, irrogata sibi talis ignominiae nota confusos a protervia desistere. Ergo etiamsi improbiore reddantur aliquando, tamen non semper inutile est ad domandam ferociam remedium.

CAPUT II.

1. *Adhortor igitur ut ante omnia fiant deprecationes, obsecrationes, interpellationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, 2. pro regibus et omnibus in eminentia constitutis, ut placidam et quietam vitam degamus cum omni pietate et honestate. 3. Hoc enim bonum et acceptum coram salvatore nostro Deo, 4. qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire.*

1. *Adhortor igitur.* Haec pietatis exercitia continent nos atque etiam confirmant in sincero cultu Dei ac timore, foventque bonam conscientiam, de qua dixerat. Quare non abs re illativa particula utitur: quia ex superiore praecepto exhortationes istae pendent. Ac initio quidem de publicis orationibus disserit: quas iubet non pro fidelibus modo concipi, sed pro universo genere humano. Poterant enim nonnulli ita secum reputare, Cur de infidelium salute essemus solliciti, quibuscum nihil est nobis necessitudinis? Nonne satis est, si fratres pro fratribus mutuo oremus, ac commendemus Deo totam suam ecclesiam? Nihil enim ad nos extranei. Huic sinistrae opinioni occurrit Paulus, ac iubet Ephesios suis precibus complecti omnes mortales, nec eas ad corpus ecclesiae restringere. Porro quid inter ■ differant tres species ex quatuor quas Paulus enumerat, fateor me non penitus tenere. Puerile quidem est, quod Pauli verba Augustinus ad ritus suo tempore usitatos detorquet. Simplicior est eorum expositio qui deprecationes esse putant, quibus petimus liberari ■ malis: obsecrationes, quibus utilia nobis poscimus: interpellationes, quibus

apud Deum iniurias nobis illatas deploramus. Quamquam ego non ita subtiliter distinguo, vel saltem aliam distinctionem magis probo. *προσευχὰς* sane Graeci vocant omne genus orationes: *δεήσεις* autem eas precationum formas ubi certum aliquid petitur. Hoc modo inter se convenirent haec duo nomina, tanquam genus et species. *ἐντεύξεις* vocare solet Paulus quas alii pro aliis suscipimus preces. Pro quo latina translatio habet intercessionem. Quamquam Plato in Alcibiade secundo aliter accipit, nempe pro se ipso certam precationem concipere. In ipsa autem libri inscriptione et compluribus locis satis, quod dixi, ostendit *προσευχὴν* nomen *ὕμνον* generale. Sed ne plus aequo laboremus in re non necessaria, Paulus (meo iudicio) simpliciter iubet, quoties publicae orationes habentur, supplicare et deprecari pro omnibus, etiam qui in praesentia nihil nobiscum habent coniunctionis. *Neque tamen supervacua est verborum congeries: sed mihi videtur Paulus consulto tres voces in eundem finem simul coniungere, ut precandi studium et assiduitatem magis commendaret, ac vehementius urgeat. Scimus enim quanta sit in hoc pietatis officio nostra segnitias. Nihil igitur mirum si eam pluribus stimulis excitet spiritus sanctus per os Pauli.* In gratiarum actione nihil est obscurum. Nam quemadmodum vult infidelium salutem commendari Deo, ita et propter laetos eorum ac prosperos successus gratias agi. Ista enim admirabilis Dei bonitas quam quotidie ostendit, quum solem suum oriri facit super bonos et malos, digna est quam laude prosequamur: et caritas nostra usque ad indignos extendere se debet.

2. *Pro regibus.* Nominatim de regibus meminit et magistratibus reliquis, quia prae aliis exosi esse poterant apud Christianos. Quotquot enim erant illo tempore magistratus, totidem erant quasi iurati Christi hostes. Poterat igitur obrepere ista cogitatio, non esse pro illis orandum qui totas vires opesque suas conferrent ad oppugnandum Christi regnum, cuius propagatio in primis optanda est. Occurrit autem apostolus, ac diserte iubet pro illis etiam precari. Et certe non efficit hominum pravitatem quominus amanda sit Dei institutio. Proinde quum magistratus ac principes Deus ad conservationem humani generis creaverit, utcumque multi degenerent a divina ordinatione, non tamen cessare propterea debemus quin et amemus quod Dei est, et salvum cupiamus. Haec causa est cur debeant fideles, in quacunque regione degant, non modo legibus et magistratum imperio parere, sed in suis etiam precibus eorum salutem commendare Deo. Dicebat Israelitis Ieremias (29, 7): *Orate pro pace Babylonis: quoniam in pace eius pax vestra.* Haec universalis est doctrina, ut ordinatas ■ Deo potestates cupiamus salvas et pacatas stare.

Ut placidam. Proposita utilitate stimulum nobis

addit. Fructus enim enumerat qui ex principatu rite composito nobis proveniunt. Primus est tranquilla vita. Gladio enim sunt armati magistratus ut ~~non~~ in pace contineant. Nisi compescerent improborum audaciam, latrocinii et caedibus omnia essent plena. Haec igitur pacis tuendae ratio, quum unicuique redditur quod suum est nec impune grassatur potentiorum violentia. Secundus fructus est pietatis conservatio: dum scilicet incumbunt magistratus ad fovendam religionem, ad asserendum Dei cultum, ad sacrorum reverentiam exigendam. Tertius est cura publicae honestatis. Nam hoc etiam fit magistratum beneficio, ne ad belluinas foeditates se homines prostituunt, aut indecore lasciviant: sed potius vigeat modestia et moderatio. Haec tria si tollentur, qualis erit humanae vitae status? Si qua ergo vel publicae tranquillitatis, vel pietatis, vel honestatis cura nos tangit: meminerimus eorum quoque habendam esse curam, quorum ministerio tam praeclara bona ad nos perveniunt. Unde colligimus omnis humanitatis expertes ~~esse~~ fanaticos homines, nec aliud quam feram barbariem spirare, qui magistratus ~~in~~ medio sublato cupiunt. Quantum enim haec discrepant, ut vigeat ius et honestum, ut floreat religio, orandum esse pro regibus: et non modo regni nomen, sed totam politiam religioni esse adversam? Atqui prioris sententiae autorem habemus spiritum Dei: secundam ergo ~~in~~ diabolo esse oportet. Si roget quispiam an etiam pro regibus orandum sit, a quibus nihil tale percipimus: respondeo, huc tendere vota nostra, ut spiritu Dei gubernati, bonorum quibus antea nos privabant, ministri nobis esse incipiant. Non ergo pro iis tantum, qui iam digni sunt, orare ~~debet~~ decet: sed rogandus Deus ut ex malis bonos faciat. Tenendum enim semper istud principium, tam ad religionis quam ad tranquillitatis et honestatis publicae custodiam destinatos esse ~~in~~ Deo magistratus, non aliter quam terra procreandis alimentis ordinata est. Quemadmodum itaque pro pane quotidiano orantes, Deum rogamus ut terram sua benedictione foecundet: sic in illis prioribus beneficiis ordinarium medium, quod ~~in~~ providentia constituit, respicere debemus. Huc accedit, quod si beneficiis istis, quorum dispensationem magistratibus Paulus assignat, destituimur: id contingit nostra culpa. Inutiles enim magistratus nobis reddit ira Dei, non secus ac terram sterilem. Quare nostrum est eiusmodi flagella deprecari, quae peccatis nostris irrogantur. Praeterea hic officii sui vicissim admonentur principes, et quicumque magistratum gerunt. Neque enim satis est, si ius cuique suum reddendo iniurias omnes coerceant, pacemque foveant: nisi et religionem promovere, et honesta disciplina mores componere studeant. Neque enim frustra hortatur David (Psal. 2, 12), ut filium osculentur: nec frustra

Iesaias (49, 23) denuntiat, fore ecclesiae nutritios. Quare non est quod sibi blandiantur, si ad cultum Dei asserendum adiutores se praebere neglexerint.

3. *Hoc enim bonum est.* Postquam utile esse docuit quod praecipiebat, iam validius argumentum proponit, Deo ita placere. Nam ubi constat de eius voluntate, instar omnium rationum esse nobis debet. Bonum accipit pro recto et legitimo. Quia autem Dei voluntas regula est, ad quam exigenda sunt officia nostra omnia: rectum inde esse probat, quia Deo acceptum est. *Locus notatu apprime dignus: unde et generalis doctrina elicitur, veram demum regulam bene riteque agendi esse, respicere ad Dei placitum, nec aliud suscipere nisi quod probat: et lex etiam pie orandi statuitur, ut praecentem sequamur Deum, utque omnes nostrae preces ad eius nutum et praescriptum sint compositae: quae ratio si valuisset, non tot hodie corruptelis scaterent preces in papatu.* Unde enim quaeso probabunt, Deo se autore ad mortuos patronos confugere? deinde pro mortuis intercedere? Denique quid in tota sua precandi forma Deo placere ostendent? Sequitur deinde huius etiam secundi membri confirmatio: quia velit Deus omnes homines salvos facere. Quid autem magis aequum quam ut huic Dei decreto vota nostra subserviant? Postremo autem Deo cordi esse omnium salutem demonstrat, quia omnes ad veritatis suae agnitionem vocet. Argumentum est ~~in~~ posteriore. Nam si Dei potentia est evangelium in salutem omni credenti: certum est invitari omnes ad spem vitae aeternae quibus evangelium offertur. Denique sicut vocatio documentum est arcanae electionis, ita quos facit Deus evangelii sui participes, eos ad salutis possessionem admittit: quia evangelium iustitiam Dei nobis revelat, quae certus est in vitam ingressus. Hinc apparet quam pueriliter hallucinentur qui locum hunc praedestinationi opponunt. Si Deus, inquit, omnes indifferenter vult salvos fieri, falsum est alios ad salutem, alios ad exitium aeterno eius consilio esse praedestinos. Aliquid forte dicerent, ~~in~~ Paulus hic de singulis hominibus ageret: quamquam tunc quoque non deesset solutio. Nam etsi Dei voluntas non ex occultis ipsius iudiciis aestimanda est, ubi externis signis eam nobis patefacit: non tamen propterea signis quin constitutum intus habeat quid de singulis hominibus fieri velit. Caeterum id, quia nihil ad praesentem locum facit, praetereo. Nam apostolus simpliciter intelligit, nullum mundi vel populum, vel ordinem a salute excludi: quia omnibus sine exceptione evangelium proponi Deus velit. Est autem evangelii praedicatio vivifica. Merito itaque colligit, Deum omnes pariter salutis participatione dignari. At de hominum generibus, non singulis personis, sermo est. Nihil enim aliud intendit, quam principes et extraneos populos in hoc numero includere. Quod

autem his quoque evangelii doctrinam communem esse velit Deus, constat ex testimoniis iam citatis et similibus. Neque enim de nihilo dictum est: Nunc reges intelligite (Psal. 2, 10). *Item eodem Psalmo: Dabo gentes tibi in haereditatem, et in possessionem terminos terrae.* In summa, indicare Paulus voluit, non esse considerandum quales tunc essent principes, sed quales esse Deus vellet. Est autem officium caritatis, quoscunque vocatione sua complectitur Deus, eorum salutis curam studiumque suscipere, idque piis votis testari. Atque huc pertinet, quod Deum vocat nostrum salvatorem. Unde enim nobis salus, nisi ex gratuita Dei beneficentia? Atqui Deus idem qui iam nos salutis fecit compotes, ad eos quoque gratiam suam extendere aliquando poterit. Qui iam nos ad ¹¹ traxit, poterit illos nobiscum adducere. Facturum autem pro confesso sumit: quia prophetarum vaticiniis ita praedictum erat de universis tam ordinibus quam nationibus.

5. *Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus.* 6. *qui dedit semetipsum pretium redemptionis pro omnibus, ut esset testimonium temporibus suis,* 7. *in quod positus sum praeco et apostolus. Veritatem dico in Christo, non mentior, doctor gentium in fide et veritate.*

5. *Unus Deus.* Parum valida in speciem foret haec ratio, Deum ideo velle omnes salvos esse quia unus est: nisi ¹¹ Deo ad homines transitus fieret. Chrysostomus et post eum alii sic accipiunt: non esse plures deos, sicuti idololatras comminiscuntur. Sed aliud fuisse Pauli consilium arbitror: ut hic sit tacita comparatio unius Dei cum toto mundo diversisque nationibus, ex qua nascitur mutuus respectus. Quemadmodum ad Romanos, capite 3, 29, Numquid Iudaeorum Deus tantum? annon et gentium? Imo unus Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, et praeputium per fidem. Ergo utcumque in hominibus tunc esset diversitas, quia multi ordines alieni erant a fide, multaeque gentes: ad unitatem Dei fideles revocat Paulus, ut sciant cum omnibus sibi esse coniunctionem, quia unus sit omnium Deus: ut sciant non in perpetuum ¹¹ spe salutis exclusos qui sub eiusdem Dei sunt potestate. Idem sibi vult quod de uno mediatore continuo subiicit: nam sicuti unus est Deus omnium creator et pater, ita unicuique mediatorem esse dicit, per quem accessus nobis ad Deum patet: atque hunc mediatorem non uni tantum genti vel paucis hominibus certae conditionis esse datum, sed omnibus: ¹¹¹¹ sacrificii, quo peccata expiavit, fructum ad omnes pertinere. *Imo quoniam magna pars mundi se tunc alienaverat a Deo, mediatoris diserte meminit, per quem appropinquant qui longe distabant.*

Particula universalis semper ad hominum genera referri debet, non ad personas: ac si dixisset, non solos Iudaeos, sed gentiles quoque: non solos plebeios, sed etiam principes redemptos esse morte Christi. Quum itaque commune mortis suae beneficium omnibus ¹¹¹¹ velit, iniuriam illi faciunt qui opinione sua quempiam arcent ¹¹ spe salutis.

Homo Iesus. Hominem dum praedicat, non negat esse Deum: sed quum vinculum notare vellet nostrae cum Deo coniunctionis, humanae potius naturae meminit quam divinae. Quod sedulo observandum est. Hinc enim factum est ab initio, ut homines sibi hos vel illos fingendo mediatores longius ¹¹ Deo recesserint, quia hoc errore praeoccupati, Deum procul abesse, quo se verterent nesciebant. Huic malo Paulus medetur, quum nobis Deum quasi praesentem sistit, quia ad nos usque descendit, ¹¹¹ supra nubes quaerendus esset. Idem ergo hic dicitur quod ad Hebraeos capite 4, 15, Non habemus pontificem qui compati infirmitatibus nostris nequeat: quum tentatus fuerit per omnia. Et sane si id omnium animis insideret, porrigi nobis fraternam manum a filio Dei, et naturae societate nobis coniunctum, ut nos ex hac nostra tam abiecta conditione in coelum usque attollat: quis non rectam hanc viam tenere mallet quam in deviis salebris vagari? Proinde quoties orandus est Deus, si in mentem venit sublimis illa et inaccessa maiestas, ne eius formidine absterreamur: simul occurrat etiam homo Christus qui comiter ¹¹¹¹ invitat, nosque veluti manu prehensat, qui patrem ex formidabili ¹¹¹ tremendo propitium et facilem nobis reddat. Haec sola clavis est, qua nobis ianua coelestis regni reseratur, ut appareamus ¹¹¹¹ fiducia in Dei conspectum. Proinde etiam videmus Satanam omnibus saeculis hunc lapidem volvisse, ut inde homines averteret. Omitto quam variis artibus ante Christi adventum distraxerit hominum mentes ad media comminiscenda quibus ad Deum pervenirent. Iam ab ecclesiae christianae exordio, quum nuper apparuisset Christus cum tam praeclearo pignore: et adhuc in terris ¹¹ eius ore ¹¹¹¹ vissima illa vox propemodum resonaret: Venite ad me omnes, etc. (Matth. 11, 28): erant tamen quidam fallendi artifices, qui angelos pro mediatoribus obtruderent ipsius loco: quemadmodum ex epistola ad Colossenses (2, 18) colligere promptum est. Sed quod tunc clanculum moliebatur Satan, sub papatu eo usque perduxit, ut vix millesimis quisque mediatorem Christum vel titulo tenus agnosceret. Atque ita sepultum erat nomen, ut ¹¹¹¹ magis esset ignota. Nunc postquam ¹¹¹¹¹¹ piosque doctores excitavit Deus, qui tanquam postliminio revocare in hominum memoriam studuerunt quod unum ¹¹ notissimis fidei nostrae principiis esse debuerat: omnia excogitant Romanenses sophistae quibus ¹¹¹¹

clarissimam obscurant. Primum ita illis nomen est invisum, ut si quispiam Christi mediatoris faciat mentionem praeteritis sanctis, mox suspicione gravetur haereseos. Quia autem repudiare in totum non audent quod hic a Paulo docetur, insulso commento eludunt: unum vocari, non solum. Quasi unum ex magna turba Deum nominaverit. Coharent enim haec duo membra: unum esse Deum, et unum mediatorem. Quare qui Christum unum aliquem ex multis faciunt, idem ad Deum quoque trahant oportet. An eo prorumperent impudentiae, nisi caecus furor ad opprimendam Christi gloriam eos raptaret? Alii sibi videntur acutiores, dum Christum unicum statuunt mediatorem redemptionis: sanctos autem intercessionis mediatores nominant. Atqui horum quoque insulsiatatem coarguit loci circumstantia, quandoquidem hic de precibus ex professo tractatur. Pro omnibus, inquam, orare, spiritus praecipit, quia unicus noster mediator omnes ad ■ admittat: sicuti morte sua omnes reconciliavit patri. Et adhuc Christiani censeri volunt qui tam sacrilega audacia Christum spoliant suo honore. Obicitur tamen quod speciem repugnantiae habeat. Nam hoc ipso loco Paulus iubet nos pro aliis intercedere: quod ad Romanos cap. 8, 34 Christo quasi proprium assignat. Respondeo, sanctorum intercessionem, quibus se mutuo iuvant, apud Deum minime obstore quominus tamen unicum omnes intercessorem habeant. Nemo enim vel pro se, vel pro alio, nisi Christi patrocinio fretus, exauditur. Quod itaque alii pro aliis intercedimus, adeo non tollit unicam Christi intercessionem, ut inde maxime pendeat, eoque referatur. Putabit quispiam, nos igitur posse facile conciliari cum papistis, si unicae Christi intercessioni subiiciant quascunque ipsi sanctis tribuunt. Non ita est: nam ideo transferunt intercedendi officium ad sanctos, quoniam alias destitui nos advocato fingunt. Hoc est vulgare inter ipsos principium, nos patronis opus habere, quia indigni sumus qui per nos appareamus in Dei conspectum. Ita loquendo, Christum honore suo privant. Deinde execranda est blasphemiam, affingere sanctis dignitatem quae nobis apud Deum gratiam conciliet. A quo tam longe absunt tam prophetae omnes quam apostoli et martyres, usque ad ipsos angelos, ut patrono ipsi quoque eodem nobiscum opus habeant. Deinde merum est figmentum, natum in eorum cerebris, mortuos pro nobis intercedere. Ergo in eo fundare preces nostras, est fidem penitus a Dei invocatione avellere. Atqui Paulus regulam Dei rite invocandi praescribit fidem ex verbo Dei conceptam, Rom. cap. 10, 17. Merito itaque repudiamus quod curiosi homines extra Dei verbum imaginantur. Sed ■■ prolixior sim quam loci expositio flagitat, summa sit, Christo uno fore contentos qui vere didicerint eius officium:

mediatores sibi propria libidine fabricare eorum esse, qui nec Deum nec Christum noverunt. Unde constituo, papistarum doctrinam quae et Christi patrocinium obscurat, imo fere sepelit, et fictitios inducit patronos absque ullo scripturae testimonio: tum impiae diffidentia, tum etiam impiae temeritatis plenam esse.

6. *Qui dedit semetipsum.* Non est supervacua hoc loco redemptionis commemoratio. Sunt enim res necessario coniunctae, sacrificium mortis Christi, et perpetua intercessio: suntque duae sacerdotii partes. Nam hac significatione sacerdos noster Christus vocatur, quod semel peccata nostra morte sua expiavit, ut Deum nobis propitium redderet: et nunc sanctuarium coeli ingressus, ad impetrandam nobis gratiam coram patre apparet, ut eius nomine exaudiamur. Quo melius detegitur sacrilega papistarum impietas, qui dum in hoc officio sanctos, qui mortui sunt, Christo socios adiungunt, simul ad eos transferunt sacerdotii gloriam. Lege quartum caput ad Hebraeos circa finem, et initium quinti: reperies quod dico, intercessionem, qua propitiatur nobis Deus, in sacrificio fundatam esse. Quin etiam tota veteris sacerdotii ratio hoc demonstrat. Sequitur ergo, nihil ex officio intercedendi a Christo transscribi posse ad alios, quin sacerdotii titulo nudetur. Praeterea quum ἀντιπρόσωπον appellat, alias omnes satisfactiones evertit. Quamquam non me latet papistarum argutia: fingunt enim redemptionis pretium, quod morte sua persolvit Christus, in baptismo nobis applicari, ut deleatur originale peccatum: postea satisfactionibus nos reconciliari Deo. Hoc modo, quod erat universale et perpetuum beneficium, ad exiguum tempus et speciem unam restringunt. Sed plenam huius rei tractationem ex Institutione pete.

Ut esset testimonium. Hoc est, ut haec gratia patefieret tempore constituto. Dixerat, pro omnibus: quae particula quaestionem movere poterat, cur ergo peculiarem unum populum elegisset Deus, si omnibus communiter se propitium patrem exhibeat, ac una omnibus communis erat redemptio in Christo? Huic quaestioni ansam praecidit, quum revelandae gratiae opportunitatem refert ad Dei consilium. Num si hyeme non miramur emarcidas arbores, agros nive coopertos, prata gelu rigentia: veris temperie revirescere quae ad tempus quodammodo emortua fuerant, quia ordinatae sunt ■ Deo temporum vices: cur non ipsius providentiae in aliis idem iuris concedemus? An propterea Deum inconstantiae arguemus, quia quod semper apud se decretum fixumque habuit, suo tempore profert in medium? Quare et si hoc repentinum mundo accidit et minime exspectatum, quod Christus Iudaeis ac gentibus promiscue redemptor apparuit: ne tamen putemus subitum hoc fuisse Deo: sed potius admirabili eius providentiae discamus subiicere sensus

omnes nostros. Ita fiet ut nihil, quod ab ipso proderit, nobis non sit maxime tempestivum. Ideo frequenter apud Paulum occurrit haec admonitio: praesertim quum de gentium vocatione agitur, quae sua novitate multos tunc percellerat et quasi reddebat attonitos. Quibus hac solutione non satisfacit, Deum occulta sua sapientia distribuisse temporum vices: hi aliquando experientur quo tempore otiosum fuisse putant, fabricasse inferos curiosis.

7. *In quod positus sum.* Ne temere (ut multi solent) de re sibi parum comperta asserere videatur, se ad hoc praedicat divinitus ordinatum, ut gentes prius a regno Dei alienas ad evangelii participationem adducat. Nam apostolatus eius ad gentes certum erat divinae vocationis fundamentum. Et ideo tantopere in ipso asserendo laborat: ut certe apud multos non absque difficultate recipiebatur. Iusiurandum quoque vel obtestationem adhibet, ut in re maxime seria, doctorem se esse gentium: idque in fide et veritate. Quae duo bonam conscientiam significant, sed eam quoque fultam esse oportet certitudine divinae voluntatis. Proinde non tantum sincero affectu se gentibus evangelium praedicare intelligit: sed etiam sana et intrepida conscientia, eo quod nihil agat nisi Dei mandato.

8. *Volo igitur orare viros in omni loco, sustollentes puras manus, absque ira et disceptatione.* 9. *Consimiliter et mulieres in amictu decoro cum verecundia et temperantia ornare semetipsas, non tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, aut vestitu sumptuosos:* 10. *sed quod deceat mulieres profitentes pietatem per bona opera.*

8. *Volo igitur, etc.* Pendet haec illatio ex proxima sententia. Nam, ut in epistola ad Galatas (4, 5) vidimus, spiritu adoptionis praeditos esse nos oportet, ut Deum rite invocemus. Postquam ergo Christi gratiam omnibus exposuit, ideoque se gentibus datum esse apostolum meminit, ut eodem redemptionis beneficio promiscue cum Iudaeis fruerentur: omnes pariter ad orandum invitat. Fides enim invocationem parit. Unde et ad Romanos capite 15, 9, gentium vocationem probat istis testimoniis: Exsultent gentes cum populo eius. Item: Omnes gentes laudate Dominum. Item: Confitebor tibi inter gentes (Psal. 67, 5; 117, 1; 18, 50). Valet enim reciprocum argumentum a fide ad invocationem, et ab invocatione ad fidem, tanquam a causa ad effectum, et ab effectu ad causam. Quod observatione dignum est: quia inde admonemur, Deum se nobis patefacere verbo suo ut a nobis invocetur: et hoc praecipuum esse exercitium fidei. Quare particula, in omni loco, peraeque hic valet atque initio prioris ad Corinthios: ut nullum sit iam discrimen inter gentilem et Iudaeum, inter Graecum et barbarum: quia Deus communis est omnium

pater: et iam in Christo impletum sit quod vaticinatus erat Malachias, non modo in Iudaea, sed in toto orbe offerri Deo pura sacrificia.

Sustollentes puras manus. Ac si diceret, modo adsit bona conscientia, nihil ob stare quominus ubique invocent Deum omnes gentes. Sed rei loco signum posuit: nam purae manus sunt puri cordis indices. Quemadmodum e converso Iesaias (1, 15) exprobrat Iudaeis, quod manus ad Deum sanguinolentas extollant, dum invehitur in eorum crudelitatem. Porro caeremonia haec usitata fuit omnibus saeculis, quia natura hic nobis ingentis est sensus, quum Deum quaerimus, sursum adspicere. Adeoque semper valuit, ut ipsi quoque idololatrae, quum aliqui Deum affigerent ligneis et lapideis simulacris, morem tamen in coelum tollendi manus retinerent. Discamus ergo caeremoniam esse verae pietati congruentem, modo respondeat quae per eam figuratur veritas: nempe ut, admoniti Deum in coelo quaerendum esse, primum de ipso terrenum vel carnale nihil imaginemur: deinde exuamus affectus carnales, ne quid impediatur quominus animi nostri supra mundum assurgant. Idololatrae vero et hypocritae manus inter orandum attollendo, simiae sunt: quia dum externo symbolo profitentur se mentes sursum habere erectas, priores in ligno et lapide haerent, quasi illic inclusus esset Deus: secundi aut inanibus curis, aut pravis cogitationibus impliciti in terra iacent: proinde contrario gestu testimonium adversum se ferunt.

Absque ira. Nonnulli fremitum indignationis exponunt, dum secum tumultuatur conscientia, et quasi cum Deo expostulat: quod accidere solet quum res adversae gravius nos premunt. Tunc enim aegre ferimus, non statim Deum nobis succurrere, et impatientia turbamur. Concutitur etiam fides variis insultibus: nam quia non apparet eius auxilium, obrepunt nobis dubitationes, an curam nostri habeat, an salvos velit necne, et similes. Talem consternationem haesitantis animi disceptationis voce notari putant. Ita secundum eos sensus esset, pacata conscientia et intrepida fiducia orandum esse. Alii (ut Chrysostomus) requiri putant non tam erga Deum quam homines placidos animos et omni perturbatione vacuos. Quia nihil est quod puram Dei invocationem magis impediatur, quam rixae et contentiones. Unde etiam iubet Christus (Matth. 5, 24), si quis dissideat cum fratre, prius reconciliari quam munus ad altare offerat. Horum utrumque verissimum esse fateor: sed dum praesentis loci circumstantiam expendo, non dubito quin respexerit Paulus ad disceptationes quae inde oriebantur, quod Iudaei gentes sibi aequari indignabantur, et ideo controversiam movebant de earum vocatione: imo eas repudiabant arcebantque gratiae consortio. Vult ergo Paulus, sedatis eius-

modi contentionibus, omnes ubivis gentium ac terrarum Dei filios unanimes orare. Quamquam nihil prohibet quin ex particulari sententia eliciamus generalem doctrinam.

9. *Consimiliter et mulieres.* Quemadmodum viros iussit tollere puras manus, ita nunc praescribit qualiter mulieres ad rite orandum comparatas esse deceat. Ac videtur inter virtutes, quas commendat, et externam Iudaeorum sanctificationem tacita subesse antithesis. Nam innuit nullum esse profanum locum, et unde non ad Deum accessus pateat, modo suis vitiis non arceantur tam viri quam mulieres. Porro sumpta occasione vitium quo fere laborare solent mulieres, corrigere voluit. Fieri quoque potest ut Ephesi, in urbe opulenta et celebri emporio, magis grassatum sit. Est autem nimia ornatus cura et cupiditas: vult ergo ut ad pudorem et temperantiam compositus sit earum ornatus. Nam inde luxuria et immodicus sumptus, vel quod superbiae, vel quod lasciviae causa ostentare se appetunt. Atque inde petenda est regula mediocritatis. Nam quia ~~non~~ est indifferens vestitus (ut sunt res omnes externae), difficile est praescribere certum modum quousque liceat. Magistratus quidem leges sumptuarias ferre poterit, quibus libidinem utcumque coerceat: sed pii doctores, quorum est regere conscientias, semper debent usus legitimi finem respicere. Ita hoc saltem erit extra controversiam, quidquid non est cum pudore et temperantia consentaneum in vestitu, esse improbandum. Quamquam ab affectu semper est incipiendum. Nam ubi intus regnat protervia, illic nullus pudor: ubi regnat intus ambitio, illic nulla modestia in externo vestitu exstabit. Sed quia hypocritae vitiosos suos affectus quibuscunque possunt coloribus fucare solent, necessario protrahendi sunt ad id quod apparet. Magnae improbitatis erit negare, honestis et castis mulieribus pudorem convenire, tanquam proprium et perpetuum ornamentum: similiter moderationem ab omnibus servandam esse. Quidquid ergo erit his contrarium, frustra excusabunt. Certas deinde species excessus nominatim reprehendit: ut sunt capilli complexi, margaritae et aurea monilia: non quod vetitus sit in totum auri vel margaritarum usus, sed quod haec, ubicunque refulgent, secum fere trahunt alia mala quae dixi, et ex ambitionis fonte nascuntur aut impudicitiae.

10. *Quod deceat mulieres.* Nam certe cultum honestae et piaae mulieris a meretricio differre oportet. Illae autem sunt discretionis notae quas posuit. Deinde si operibus testanda est pietas, in vestitu etiam casto apparere haec professio debet.

11. *Mulier in quiete discat, cum omni subiectione.*
12. *Docere autem mulieri non permitto, neque auctoritatem sibi sumere in virum: sed quietam esse.* 13. *Adam*

enim creatus fuit prior, deinde Eva. 14. *Et Adam non fuit deceptus: sed mulier decepta transgressionis rea fuit.* 15. *Servabitur autem per generationem, si manserint in fide, et caritate, et sanctificatione, cum temperantia.*

11. *Mulier in quiete.* Postquam de vestitu loquutus est, nunc addit quae se modestia gerere in sacro coetu debeant mulieres. Ac primum iubet eas placide discere: nam quies silentium significat, ne loquendi vices sibi usurpent in publico. Quod statim clarius exponit, dum eas vetat docere. Non ut illis auferat munus instituendae familiae, sed tantum ut a munere docendi arceat, quod solis viris Deus mandavit. Quae de re tractavimus in epistola ad Corinthios priore. Si quis Deboram et similes obiciat, quas aliquando gubernando populo Dei mandato praefectas legimus: responsio est facilis, extraordinariis Dei factis non everti communem politiam cui nos voluit alligatos. Ergo si aliquando prophetandi et docendi locum tenuerunt mulieres, idque Dei spiritu excitatae: potuit hoc qui ab omni lege immunis est. Sed quia hoc singulare est, non pugnat cum perpetua et usitata politia. Addit quod proximum est officio docendi: ne sibi auctoritatem sumant in viros. Nam ista est ratio, cur docere prohibeantur: quia hoc non patitur earum conditio. Subiectae enim sunt: docere autem est potestatis, vel superioris gradus. Quamquam videtur ratio non satis firma: quum prophetae quoque et doctores regibus sint subiecti, aliisque magistratibus. Respondeo, nihil esse absurdi quin praesit aliquis, et simul pareat, secundum diversos respectus: sed in muliere id non valet, quae natura (hoc est, ordinaria Dei lege) ad parendum nata est. Nam *γυναίκες* *οὐκ ἐξουσιάζουσιν* omnes prudentes semper instar portentis repudiarunt. Quare coelum quodammodo terrae miscebitur, si docendi ius arripiant mulieres. Iubet ergo eas quiescere: hoc est se continere intra suum ordinem.

13. *Adam enim creatus.* Duas rationes adducit cur viris mulieres subesse oporteat: quia et hanc legem Deus imposuit ab initio: et poenam quoque mulieri inflixit. Docet igitur, etiamsi in prima et originali integritate stetisset humanum genus, ita ferre genuinum naturae ordinem, qui a Dei praescripto fluxit, ut mulieres subiectae sint. Neque obstat quod Adam, a prima dignitate excidens, imperio se ipse privavit. Nam in ruinis, quae peccatum sequutae sunt, manent adhuc quaedam divinae benedictionis reliquiae: et mulieri sua culpa prodesse non debuit. Quod tamen adducit Paulus, mulierem secundo loco creatam esse: videtur haec parum valida esse subiectionis ratio: nam et Iohannes Baptista tempore Christum praecessit, dignitate tamen longe inferior. Sed Paulus circumstantias omnes, quae a Mose referuntur, tam-

etsi non exprimat, voluit tamen ■ lectoribus expendi. Moses autem docet, ita posteriore loco creatam esse mulierem, ut sit quasi viri accessio: et hac lege fuisse viro adiunctam, ut praesto adsit ad exhibenda obsequia. Quum ergo non duo capita Deus aequa potestate creaverit, sed viro addiderit adiuumentum inferius: merito ad illum creationis ordinem nos apostolus revocat, in quo relucet aeterna et inviolabilis Dei institutio.

14. *Et Adam non fuit deceptus.* Respicit ad poenam mulieri inflictam: Quia obedisti voci serpentis, sub viri potestate eris, et ad illum appetitus tuus. Nam quia exitiale consilium dederat, digna fuit quae ab alieno iure et arbitrio pendere disceret: quia virum abduxerat a Dei imperio, digna fuit quae omni libertate privata sub iugum redigeretur. Caeterum non simplicem aut nudam transgressionis causam hic apostolus obtendit: sed pronuntiata ■ Deo sententia nititur. Quamquam videntur haec duo nonnihil pugnare, quod mulieris subiectio poena sit transgressionis: et tamen illi fuerit ■ creatione imposita. Nam inde sequitur, prius addictam fuisse servituti quam delinqueret. Respondeo, nihil impedire quominus et naturalis ab initio fuerit conditio parendi: et deinde propter peccatum accidentaliter serviendi esse coeperit, ut iam minus liberalis sit subiectio quam prius fuisset. Caeterum locus hic quibusdam occasionem praebuit ut negarent Adam errore lapsum esse, sed uxoris tantum illecebris fuisse victum. Putant igitur mulierem tantum astu diaboli deceptam, ut se et virum diis similes fore crederet: Adae vero nihil fuisse persuasum, sed fructum gustasse ut morem uxori gereret. Atqui hanc opinionem promptum est refellere. Nisi enim fidem habuisset Satanæ mendacio, non illi exprobraret Deus: Ecce Adam quasi unus ex nobis. Sunt aliae rationes quas taceo: quia non longa refutatione indiget error, nulla probabilis coniectura fultus. Paulus enim suis verbis non significat Adam non eadem implicitum fuisse diaboli fallacia: sed tantum causam vel originem transgressionis ab Eva profectam esse.

15. *Servabitur autem.* Quia imbecillitas sexus mulieres reddit magis suspiciosas et timidas: et talis erat superior sententia, quae vehementer percellere et consternare vel maxime viriles animos posset: ideo adhibita consolatione temperat quod dixit. Neque enim nos ideo accusat vel coarguit spiritus Dei, ut pudore confusis insultet: sed prostratos mox erigit. Poterat hoc (ut iam dixi) exanimare mulieres, quum sibi imputari audirent totius humani generis exitium. Qualis enim est hic reatus? praesertim quum in subiectione ira Dei assidue versetur ob oculos. Ergo Paulus ut illas soletur, ac suam illis conditionem tolerabilem reddat, spem salutis relictam esse admonet, utcunque susti-

neant poenam temporalem. Duplex iste consolationis fructus notandus est: quod proposita salutis spe retinentur, ne reatus sui commemoratione perterritae in desperationem ruant: deinde quod assuefiunt ad tolerandam aequis et tranquillis animis serviendi necessitatem, ut libenter se viris submittant, quum admonentur hoc genus obsequii et sibi esse salutare, et Deo acceptum. Si ad operum adstruendam iustitiam hic locus torqueatur, ut faciant papistae, simplex est solutio: quia hic non disputat apostolus de causa salutis, non posse nec debere ex eius verbis colligi quid mereantur opera: sed tantum ostendi quia nos via perducat Deus ad salutem, cui nos sua gratia destinavit.

Per generationem. Ridiculum hoc foret hominibus nasutis, Christi apostolum non modo hortari mulieres ad dandam operam procreandae soboli, sed hoc opus tanquam pium et sanctum ita urgere, ut rationem esse dicat obtinendae salutis. Quin etiam videmus quibus probis thorum coniugalem infamaverint hypocritae, qui sanctiores videri prae aliis omnibus volebant. Sed adversus sannas impiorum facilis est defensio. Primum enim non tantum de gignenda prole hic tractat apostolus, sed de perferendis molestiis omnibus, quae et durae sunt et multiplices, tam in partu quam in educatione liberorum. Deinde quidquid hypocritae indicent, vel mundi sapientes, pluris hanc obedientiam facit Deus, quum mulier ad quid vocata sit reputans, impositae sibi divinitus conditioni se subiicit, nec taedium gestationis, nec ciborum fastidium, nec morbos, nec difficultatem pariendi, imo potius dirum cruciatum, nec sollicitudinem pro foetu, nec alia quae sunt officii sui detrectat, quam si heroicis aliqui virtutibus se ostentaret, Dei interim vocationi obsequi detrectans. Adde quod non potuit aptior afferri consolatio, nec efficacior, quam si rationem et medium (ut ita loquar) salutis consequendae in ipsa poena ostenderet.

Si manseritis in fide. Quia vetus interpret generacionem liberorum posuerat, vulgo receptum fuit ut ad liberos referrent hoc membrum. Atqui unica vox est apud Paulum *την γεννησάν*. Proinde ad mulieres referri necessarium est. Quod autem plurale verbum est, nomen vero singulare, nihil habet incommodi. Si quidem nomen indefinitum, ubi scilicet de omnibus communis est sermo, vim collectivam habet: ideoque mutationem numeri facile patitur. Porro ne totam mulierum virtutem in coniugalibus officiis includeret, continuo post etiam maiores adiecit virtutes, quibus pias mulieres excellere convenit, ut a profanis differant. Imo tunc demum generatio gratum est Deo obsequium, quum ex fide et caritate procedit. His duobus adiungit sanctificationem, quae totam vitae puritatem continet, dignam christianis mulieribus. Postremo sequitur

temperantia cuius paulo ante meminerat, de vestitu loquens: sed nunc eam latius ad alias vitae partes extendit.

CAPUT III.

1. *Certus sermo, si quis episcopatum appetit, praeclarum opus desiderat.* 2. *Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris maritum, sobrium, temperantem, compositum, hospitalem, aptum ad docendum,* 3. *non vinolentum, non percussorem, non turpiter lucri cupidum, sed aequum, alienum a pugnis, alienum ab avaritia,* 4. *qui domui suae bene praesit, qui filios habeat in subiectione, cum omni reverentia.* 5. *Quodsi quis propriae domui praeesse non novit, ecclesiam Dei quomodo curabit?* 6. *Non novitium, ne inflatus in condemnationem incidat diaboli.* 7. *Oportet autem illum et bonum testimonium habere ab extraneis: ne in probrum incidat et laqueum diaboli.*

1. *Certus sermo.* Quod Chrysostomus clausulam esse putat superioris doctrinae, mihi non placet. Solet enim Paulus hanc formulam praefando magis usurpare. Deinde non erat illic tantae affirmationis usus: quod autem nunc dicturus est, plus habet aliquanto ponderis. Sit igitur praefatio ad notandam rei gravitatem habita, quia iam Paulus novum sermonem ingreditur de pastoribus creandis, et ordinando ecclesiae regimine.

Si quis episcopatum. Quoniam mulieribus interdixerat officium docendi, sumpta inde occasione, nunc de episcopatu ipso disserit. Primo, quo melius appareat quam non sine causa mulieres admittere noluerit ad tam arduum munus exercendum: deinde ne solas mulieres arcendo, viros omnes promiscue admittere videatur: tertio, quia expediebat, Timotheum et alios admoneri quanta in eligendis episcopis religio servanda esset. Talis ergo est contextus, mea sententia, ac si diceret Paulus, adeo non esse idoneas mulieres obeundae tantae functioni, ut ne viris quidem ipsis indiscriminatim patefieri aditum oporteat. Proinde admonet, non vulgare esse opus, ut sibi quilibet permittat id suscipere. Nam quum dicit *καλὸν*, non dubito quin ad vetus proverbium alludat, quod saepius ■ Platone repetitur, *δύσκολα τὰ καλὰ*. Quo Graeci significant, quae pulchra sunt, eadem ardua et difficilia esse: atque ita difficultatem cum excellentia coniungit. Imo sic argumentatur, non esse cuiusvis episcopatu fungi, quia res sit eximia. Iam puto sensum Pauli esse satis perspicuum: quem tamen nemo interpretum assequutus est, quod videam. Summa est, habendum esse in recipiendis episcopis delectum, quia munus sit laboriosum ac difficile: ac diligenter, qui

ad illud aspirant, debere secum reputare an pares futuri sint ferendo tanto oneri. Audax semper est imperitia: et circumspecta rerum cognitio modestum reddit hominem. Unde fit ut tanta confidentia saepe munus gubernandi ambiant qui nihil habent vel ingenii, vel prudentiae, nisi quod clausis oculis ruunt? Sic dicebat Quintilianus, indoctos fortius dicere: quum trepident summi oratores. Ut in appetendo episcopatu eiusmodi temeritatem cohibeat Paulus, admonet primo, non otiosam esse dignitatem, sed opus. Deinde non quodvis opus, sed praeclarum, et ideo arduum plenumque difficultatis: ut est re vera. Neque enim leve est, in tanta administratione sustinere personam filii Dei, ubi agitur de regno Dei erigendo et propagando, ubi de animarum salute curanda, quas sanguinis sui pretio Dominus ipse dignatus est, de regenda ecclesia quae est Dei haereditas. Sed non est hic propositum concionari: et hoc argumentum rursus attinet Paulus proximo capite. Verum quaeritur an ullo modo episcopatum appetere liceat. Videtur enim absurdum ut quis voto praeveniat Dei vocationem. Atqui Paulus, dum temerarium desiderium reprehendit, permittere videtur ut circumspecte et modeste quis appetat. Respondeo, si aliis in rebus damnatur ambitio, in episcopatu multo gravius damnamdam esse. Atqui apostolus de pio desiderio loquitur, quo student sancti homines quidquid habent doctrinae conferre ad ecclesiae aedificationem. Nam si docendi munus appetere omnino nefas esset, quorsum se discendo compararent qui totam adolescentiam in sacrae scripturae lectione consumunt? Annon theologiae scholae pastorum sunt seminaria? Proinde qui ita sunt instituti, non modo licite possunt, sed etiam debent, etiam antequam in munus sint cooptati, voluntaria oblatione se ac suam operam sacrare Deo. Modo tamen non se ingerant ipsi, ac ne voto quidem suo se designent episcopos: sed tantum parati sint ad munus obeundum, si eorum opera flagitetur. Quod si legitimo ordine non fuerint vocati, sciant aliter visum esse Deo, neque indigne ferant se fuisse aliis posthabitos. Verum ita affecti erunt, qui, nullo sui respectu, Deo et ecclesiae tantum servire optabunt: et simul erunt ea modestia, ut minime invideant si alii tanquam digniores praeferantur. Si obiciat quispiam, tantae molis esse ecclesiae regimen, ut horrorem sanis hominibus incutere potius debeat quam provocare ad sui desiderium: respondeo, piorum desiderium non recumbere in fiduciam propriae industriae aut virtutis, sed Dei auxilio, a quo nostra est sufficientia: quemadmodum alibi tractat Paulus (2. Corin. 3, 5). Caeterum observandum est quid Paulo sit episcopatus: eoque magis, quod veteres suorum temporum consuetudine ■ vero sensu abducti fuerunt. Nam quum Paulus generaliter comprehendat omnes pa-

stores, ipsi episcopum accipiunt qui ex unoquoque collegio eligebatur ut fratribus praeeset. Meminerimus ergo perinde valere hoc nomen, ac si ministros, vel pastores, vel presbyteros nominasset.

2. *Oportet ergo.* Illativa particula expositionem quam posui confirmat. Nam pro muneris dignitate, colligit hominem requiri praeditum raris dotibus, et non quemlibet ex vulgo. Si esset bonum opus, ut habet communis translatio: vel honestum, ut reddidit Erasmus: illatio non quadraret. Vult autem episcopum esse irreprehensibilem: pro quo ad Titum (1, 7) posuit, ἀνέγκλητον: utroque nomine significans, non debere ulla infamia notatum esse, quae auctoritatem illi deroget. Neque enim inter homines reperietur qui purus sit omni vitio. Sed aliud est, laborare communibus vitiis quae existimationem non laedunt, quia cadunt in homines honestissimos: aliud probrosi esse nominis, vel aliqua turpitudine esse foedatum. Ergo ne auctoritate careat episcopus, iubet eligi qui sit honestae et integrae famae, nullique notabili vitio obnoxius. Porro non tantum praescribit Timotheo quales eligere debeat, sed etiam singulos admonet qui ad gradum illum aspirant, ut se vitamque suam diligenter examinent.

Unius uxoris maritum. Puerile est commentum, interpretari unius ecclesiae pastorem. Receptior est altera expositio, debere recipi qui non fuerit duplici coniugio implicitus, iam tamen coelibem, unica uxore mortua. Sed enim tam hic quam primo ad Titum capite, verba ita sonant, qui sit: non autem, qui fuerit. Et infra capite quinto, quum aget de viduis, distincte utetur praeteriti temporis participio. Praeterea hoc modo pugnaret ipse secum: utpote qui alibi (1. Corin. 7, 35) testatur se talem nolle iniicere laqueum conscientiae. Sola igitur Chrysostomi expositio vera est, polygamiam hic nominatim in episcopo damnari, quae tunc apud Iudaeos pro lege fere obtinuerat. Partim hoc habebant ex perversa patrum imitatione: (nam qui legebant, Abraham, Iacob, Davidem et similes pluribus simul uxoribus fuisse coniugatos, idem sibi quoque licere arbitrabantur) partim hanc corruptelam ex vicinis gentibus traxerant. Nunquam enim apud Orientales qua decebat religione et fide culta fuerunt coniugia. Quidquid sit, polygamia apud eos vulgo invaluerat. Itaque non immerito Paulus maculam hanc ab episcopi persona alienam esse iubet. Neque tamen eorum opinionem improbo qui putant spiritum sanctum diabolicae superstitioni voluisse occurrere, quae postea obrepsit. Ac si dixisset, adeo non cogendos ad coelibatum episcopos, ut maxime pios deceat coniugium. Hoc modo non exigeret ab illis tanquam rem necessariam, sed tantum laudaret tanquam ab officii dignitate minime alienam. Simplicius tamen est ac firmitus quod iam

dixi, ab ordine episcopali arceri polygamiam a Paulo, quia signum sit hominis libidinosi, et fidem coniugalem non servantis. Verum hic obiicitur, non debuisse quod in omnibus est vitiosum, in solis episcopis damnari vel prohiberi. Solutio facilis est, non ideo protinus aliis fieri licentiam, quum episcopis nominatim hoc interdicitur. Neque enim dubium est quin Paulus in universum damnaverit quod cum perpetua Dei lege pugnabat. Fixum enim est decretum: Erunt duo in carnem unam. Sed potuit in aliis utcumque tolerare quod in episcopo nimis turpe, ideoque non ferendum fuisset. Neque enim hic lex in posterum sancitur, ne episcopus, qui unam habet uxorem, secundam aut tertiam inducat: sed ab ordine episcopali repellit Paulus quicumque tale flagitium admiserint. Quod itaque iam factum corrigi non poterat, fert coactus, sed non nisi in plebe. Quid enim remedii? an secundas ac tertias uxores repudiassent, qui sub Iudaismo in polygamiam se coniecerant? Atqui tale repudium non caruisset iniuria. Quod ergo integrum non erat, intactum reliquit: tantum excepit, ne quis episcopus tali macula adpersus esset.

Sobrium. Erasmus reddidit vigilantem. Quando νηφάλιος Graecis utrumque significat, eligant utrum volent lectores. Σώφρονα malui reddere temperantem quam sobrium: quia σωφροσύνη latius patet quam sobrietas. Compositus est, qui decenter et honeste se gerit. Hospitalitas est erga extraneos: cuius frequentior apud veteres usus fuit. Turpe enim fuisset honestis hominibus, et praesertim notis, in cauponas divertere. Hodie alia ratio, est tamen semperque erit virtus haec in episcopo multas ob causas necessaria. *Adde quod in crudeli piorum vexatione necesse fuit multis subinde mutare locum: ideoque domos episcopales necesse fuit esse exsulum perfugia. Imo ecclesiae ipsa temporum necessitas ad mutuum levamen coegit, ut aliae aliis praeberent hospitia. Porro nisi in hoc officii genere viam aliis monstrassent episcopi, plerique humanitatem illorum exemplo neglexissent: atque ita exanimati fuissent miseri exules.*

Aptum ad docendum. Doctrinae in epistola ad Titum expressior fit mentio: hic tantum breviter dexteritatem ponit. Neque enim satis est si quis recondita eruditione polleat, nisi accedat etiam docendi gratia. Multi enim, vel quia linguae sunt impeditae, vel quia non satis perspicacis ingenii, vel quia non satis populares, intus suppressum retinent quod norunt. Tales sibi (ut aiunt) et musis canere decet. Qui populi regendi curam habent, ad docendum appositum sint oportet. Neque vero linguae tantum volubilitas hic requiritur: nam plerosque videmus desertos, quorum prompta loquacitas nihil habet aedificationis: sed potius commendatur prudentia, ut scite ad usum populi accommodetur Dei

verbum. Operae pretium autem est reputare quam nihil ad se pertinere ducant papistae quidquid apostolus praescribit. Neque vero singulis vel excutiendis, vel enumerandis insistam. Unum hoc qua diligentia apud eos servatur? Et sane dos supervacua ista foret, quando ministerium docendi quasi vile et sordidum a se depellunt, quod tamen episcopi maxime proprium erat. At neminem latet quantum absit a Pauli regula, episcopali titulo *κωφὸν πρόσωπον* superbe gloriari: si modo theatro habitu appareat. Quasi cornuta mitra, annulus bene gemmatus, argenteum pedum, et similes nugae cum lutoria pompa, spirituale ecclesiae regimen constituent: quod nihilo magis a doctrina potest avelli, quam nostrum unusquisque a propria anima.

3. *Non vinolentum.* Non tantum ebrietatem hoc verbo notant Graeci, sed quamvis intemperiem in vino ingurgitando. Et certe non tantum pastori nimis indecora est immodica vini potatio, sed etiam quod fere multa peiora secum trahit: ut sunt rixae, ineptae gesticulationes, lasciviae: et quae recensere non est necesse. *Verum antithesis, quae paulo post subiicitur, Paulum ultra progredi ostendit. Nam sicuti percussori alienum a pugnis, et turpis lucri cupido ἀπὸ λάρυγγος* opponit: ita et τὸ παρὲν *mansuetum, vel aequum. Vera igitur est Chrysostomi interpretatio, temulenti ac ferocis ingenii homines ab episcopatu reiici.* Quod percussorem accipit idem Chrysostomus, pro eo qui lingua ferit (hoc est, convitiatur, aut iurgiis protervius insurgit) non recipio. Nec me movet eius ratio: nihil fore magnum, si manu non caedat episcopus. Generaliter enim puto hic reprehendi militarem ferociam, qua nihil minus decet Christi servos. Quanto enim se ludibrio exponant, notum est, qui ad infligendum pugni ictum, ne dicam ad gladium exserendum, sunt promptiores quam ad pacandas sua gravitate aliorum lites. Percussores ergo vocat minaces, et martii calor. Turpiter lucri cupidi sunt avari omnes: nam ubicunque erit avaritia, simul erit hoc turpe cuius meminit apostolus. Qui dives fieri vult, et cito vult fieri: inquit ille. Hinc fit ut avari omnes, etiam si palam id non appareat, ad foedos et illicitos quaestus animum adiciant. Quare huic vitio opponit contemptum pecuniae: sicuti nullum est aliud remedium, quo corrigatur. Qui paupertatem, inquam, aequo libentique animo non feret, nunquam effugiet morbum illum sordidae ac servilis cupiditatis. Percussoris vocabulo opposuit aequum et alienum a pugnis. Aequus autem, quem temulento diximus opponi, vocatur qui placido et moderato animo iniurias ferre novit, qui multa condonat, qui indignitates devorat, qui nec aspero rigore formidabilis est, nec ad summum ius omnia exigit. Alienus a pugnis, qui fugit contentiones et certamina. Nam ut alibi (2. Tim. 2, 14) scribit: *Non decet servos Domini esse pugnaces.*

4. *Qui domui suae bene praesit.* Hinc apparet, non requiri a Paulo episcopum humanae vitae expertem, sed bonum et probatum patremfamilias. Nam utcumque vulgo plus habeat admirationis coelibatus et vita philosophica, quae prorsus remota sit a communi more: experientia tamen ipsa prudentibus quidem et consideratis hominibus hoc demonstrat, eos ad regendam ecclesiam magis formatos esse et aptiores qui communem vitam non ignorant, sed in humanae conversationis officiis sunt exercitati. Ideoque observanda est ratio quae paulo post additur, minime parem fore gubernandae ecclesiae Dei, qui familiae praeesse nesciet. Atqui tales sunt permulti, imo fere omnes qui ex otiosa et solitaria vita, quasi ex latebris, extrahuntur: sylvestres scilicet quodammodo et nullius humanitatis. Non tamen hic astutum hominem probat apostolus, et rei domesticae callentem: sed qui familiam gubernare dixerit honesta disciplina. De liberis etiam praecepit loquitur, qui debent patris referre ingenium. Proinde magnum erit dedecus episcopi, si filios habeat flagitiosae et infamis vitae. De uxoribus aget postea: nunc (ut dixi) praecipuam domus partem attingit. Primo capite ad Titum ostendit quid hic significet per nomen reverentiae. Nam postquam dixit non oportere prae fractos et immorigeros esse filios episcopi, simul addit: neque obnoxios probro dissolutionis aut intemperantiae. Vult ergo in summa, moribus esse ad omnem castitatem, modestiam et gravitatem compositis. Argumentum quod sequitur a minore ad maius per clarum est: nequaquam fore parem regendo populo, qui ad regendam familiam sit ineptus. Praeterquam enim quod inde constat, necessariis virtutibus destitui: quid autoritatis habere poterit in populo, quum propria domus contemptibilem eum reddat?

6. *Non novitium.* Quia multi tunc praestanti ingenio et doctrina adducebantur ad fidem, tales Paulus ad episcopatum, statim atque Christo nomen dederint, admitti prohibet. Nam ostendit quantum sit in ea re periculi: ventosos enim fere esse constat, plenosque ostentatione. Ita fiet ut arrogantia et ambitio praecipites eos agat. Quod dicit Paulus, nos experimur. Neque enim ad audendum modo fervidi sunt novitii, sed etiam stulta confidentia turgidi, ac si nubes transvolare possent. Proinde non sine causa ab honore episcopatus arcentur, donec temporis successu domita sit ingenii altitudo. Iudicium diaboli tribus modis interpretari licet. Nam diabolus quidam pro Satana accipitur, alii pro calumniatoribus. Priorem sensum magis amplector, quia rarum est ut iudicium maledicentiam significet. Sed rursus iudicium Satanæ tam active quam passive sumi potest. Hunc posteriorem sensum Chrysostomus sequitur, cui ego facile assentior. Est enim elegans antithesis, quae indignitatem augeat:

si is, qui praeficitur ecclesiae Dei, sua elatione in eandem cum diabolo condemnationem ruat. Quamquam activam significationem non reiicio, fore ut diabolo causam sui accusandi praebeat. Sed verior Chrysostomi opinio.

7. *Testimonium ab extraneis.* Difficillimum hoc esse videtur, ut pius vir testes habeat infideles suae integritatis, qui mentiendi adversum nos libidine insaniunt. Sed intelligit apostolus, ut, quod ad externam consuetudinem, etiam infideles cogantur eum agnoscere probum virum. Nam etsi omnibus Dei filiis sine causa obtrectant: non possunt tamen sceleratam iudicare qui honeste et innocenter inter eos versatus sit. Talem probitatis notitiam hic Paulus notat. Ratio additur, ne in probrum incidat, etc. Quod ego ita expono, infamiae expositus, perfrictae frontis esse incipiat, tantoque maiore licentia se prostituat ad omnem nequitiam. Quod est diaboli plagis ■ irretire. Quid enim spei restat ubi nullus est peccandi pudor?

8. *Diaconos similiter graves, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos, 9. habentes mysterium fidei in pura conscientia.* 10. *Et hi probentur primum: deinde ministrent, ubi irreprehensibiles comperti fuerint.* 11. *Uxores similiter graves, non calumniatrices, sobrias, fideles in omnibus.* 12. *Diaconi sint unus uxoris mariti, qui honeste praesint liberis et domibus suis.* 13. *Nam qui bene ministraverint, gradum sibi bonum acquirunt, et multam libertatem in fide, quae est in Christo Iesu.*

8. *Diaconos similiter.* Non est quod variae interpretationes scrupulum nobis iniiciant. Certum est, apostolum de iis tractare qui publicam in ecclesia functionem exercent. Quo refellitur eorum opinio, qui ministros domesticos putant hoc nomine designari. Quod autem alii ad presbyteros referunt episcopo inferiores, caret fundamento: nam ex aliis locis patet, commune omnibus presbyteris fuisse nomen: idque fateri omnes coguntur: praesertim locus in primo capite ad Titum eam significationem esse comprobat. Restat ut diaconos intelligamus quorum mentionem facit Lucas Actorum cap. 6, 3: ii sunt qui curam pauperum habebant. Sed de officio eorum qui plura volet, petat ex Institutione. Quatuor primae virtutes, quibus ipsos vult esse praeditos, satis per se notae sunt. Nisi quod sedulo notandum est, eum admonere ne sint bilingues: quia vitium est quod in illa administratione difficulter cavetur: et tamen ab ea remotissimum (si quod aliud) esse debebat.

9. *Habentes mysterium fidei.* Perinde est ac si dixisset, qui puram religionis doctrinam teneant, et quidem ex animo, cum serio Dei timore: vel, qui rite sint in fide instituti: ne quid ignorent quod

hominibus christianis est cognitu necessarium. Summam tamen piae doctrinae honorifice mysterium appellat: ut certe Deus per evangelium sapientiam terrenis hominibus patefacit, quam in coelo suscipiunt angeli. Quare nihil mirum si humanum caput superet. Proinde eam cum summa reverentia amplectendam esse meminerimus: et quia ad tantam altitudinem nunquam conscenderemus proprio Marte, suppliciter Deum rogemus ut eam spiritu revelationis nobis reseret. Rursus quum videmus impios vel ridere, vel nihil gustare, divinae esse gratiae agnoscamus: quod quae aliis sunt abscondita, nobis in corde sunt et in oculis, ut inquit Moses (Deut. 30, 11). Ergo diaconos in mysterio fidei vult esse eruditos: quia etsi docendi munus non habent, nimis tamen absurdum foret, publicam in ecclesia personam sustinere, et rudes esse in fide christiana: praesertim quum saepe incidat necessitas monendi et consolandi, nisi partibus suis deesse velint. Additur pura conscientia, quae extenditur ad totam vitam: tum vero ut sciant se Deo servire.

10. *Et hi probentur.* Vult non ignotos, sed compertae probitatis eligi, quemadmodum episcopos. Et hinc apparet, irreprehensibiles dici qui nullo notabili vitio laborent. Porro haec probatio non est unius horae, sed in longa experientia consistit. Summa est: ubi de creandis diaconis agetur, non debere quoslibet temere et sine delectu obtrudi, sed designandos esse quos anteacta vita sic commendat, ut iam quasi habito examine constet esse idoneos.

11. *Uxores similiter.* Uxores intelligit tam diaconorum quam episcoporum. Debent enim maritis esse adiutrices in officio: quod fieri nequit, nisi prae aliis bene sint moratae. Et quoniam uxorum meminerat, idem praecipit de diaconis quod ante de episcopis: nempe ut unica uxore quisque eorum contentus, casti et honesti patrisfamilias sit exemplum: liberosque et totam domum in sancta disciplina contineat. *Atque hinc refellitur eorum error qui de famulis domesticis locum hunc accipiunt.*

13. *Qui bene ministraverint.* Quia uno aut altero saeculo post apostolorum mortem invaluerat usus ut ex diaconorum ordine eligerentur presbyteri, vulgo hunc locum exposuerunt de transitu ad gradum superiorem, quasi apostolus ad honorem presbyterii vocet qui fideles se diaconos praestiterint. Ego, etsi non nego diaconorum ordinem interdum seminarium esse posse ex quo sumantur presbyteri: tamen simplicius accipio Pauli verba, qui probe defuncti fuerint hoc ministerio, non parvo honore dignos esse: quia non sit sordidum aliquod exercitium, sed honorificum in primis munus. Porro hac particula significat quantum ecclesiae intersit, hoc munus a viris selectis administrari: quia existimationem et reverentiam conciliat sancta admini-

stratio. Caeterum plus quam ridiculi sunt papistae, dum in diaconis suis facere se obtundunt quod Paulus praescribit. Initio quorsum diaconos suos creant, nisi ut in pompa calicem gestent, et ludicris nescio quibus spectaculis pascant oculos imperitorum? Adde quod ne id quidem servant. Neque enim ab annis quingentis diaconus unus creatus est, nisi ut hoc gradu facto mox ad presbyterium conscenderet. Quanta igitur impudentiae est quod iactant ad gradum altiore eos evehi qui probe ministraverint, quum eos tantum sacerdotio suo dignentur qui nul- lam prioris officii partem unquam attigerunt?

Et libertatem in fide. Merito hoc addidit. Nihil enim est quod aequae libertatem pariat, ut bona conscientia et vita a crimine probroque immunis. Quemadmodum e converso timidos esse oportet qui male sibi consci sunt. Quod si licentia interdum exsultant, neque aequabilis ea est ac perpetua, nec quidquam habet ponderis. Ideo etiam exprimit libertatis speciem. In fide, inquit, quae est in Christo. Quo scilicet maiore fiducia Christo serviant. Sicuti rursus os habent quasi obturatum et constrictas manus, suntque ad bene agendum inhabiles, qui turpiter in sua functione versati sunt: quia nihil illis habetur fidei, nihil auctoritatis tri- buitur.

14. *Haec tibi scribo, sperans brevi ad te venire.*
15. *Quod si tardavero, ut videas quomodo oporteat in domo Dei versari, quae est ecclesia Dei viventis, colum-
na et firmamentum veritatis.* 16. *Et sine contro-
versia magnum est pietatis mysterium: Deus mani-
festatus est in carne, iustificatus in spiritu, visus
angelis, praedicatus gentibus, fidem obtinuit in mundo,
receptus est in gloria.*

14. *Haec tibi scribo.* Spem adventus sui facit Timotheo, partim ut eum animet, partim ut eorum proterviam comprimat qui sua absentia magis in- solescebant. Neque tamen fecte quidquam Timotheo promittit, vel per simulationem alios territat. Om- nino enim sperabat se venturum: ut venisse proba- bile est, si hanc epistolam scripsit quo tempore Phrygiam peragrabat: sicuti refert Lucas Acto. 18, 23. Hoc autem nobis argumento sit quanto sollici- tudine curaverit ecclesias, qui praesenti malo re- medium in breve tempus differre non sustinuerit. Quamquam continuo post addidit, epistolam in- struendo Timotheo scriptam esse, si forte sibi con- tingeret moram facere opinione sua longiorem.

15. *Quomodo oporteat in domo Dei versari.* Hac loquutione commendat officii pondus ac dignitatem: quia sint pastores veluti oeconomi quibus regendam suam domum commisit Deus. Si quis amplae fa- miliae curam sustineat, noctes ac dies anxio studio incumbit, ne quid sua negligentia, vel imperitia,

vel socordia pessum eat. Si hominibus tantum datur, quanto plus Deo ipsi dandum erit? Porro ecclesiam suam hoc nomine non frustra Deus ipse dignatur: utpote qui non modo nos adoptionis gratia in filios recepit, sed etiam in medio nostri habitat. Accedit non vulgaris amplificatio, ex eo quod vocat columnam et firmamentum veritatis. Quid enim magnificentius potuit dici? Quid aeterna illa veritate augustius, magisque sacrosanctum, qua et Dei gloria et hominum salus continetur? Si in unum cumulum congerantur omnes profanae philo- sophiae laudes quibus a suis sectatoribus ornatur, quid hoc ad dignitatem coelestis huius sapientiae, quae sola et lux, et veritas, et doctrina vitae, et via, et regnum Dei praedicari meretur? Atqui solius ecclesiae ministerio in terris conservatur: quantum ergo onus pastoribus incumbit, qui tam inaestimabilis thesauri custodiae praesunt? Impu- denter autem nugantur papistae, qui colligunt ex Pauli verbis sua omnia deliria pro Dei oraculis habenda esse: quia sint columna veritatis, idemque errare nequeant. Primo videndum est quorsum Paulus ecclesiam insigniat tam splendido titulo. Procul dubio voluit, proposita officii magnitudine, admonitos esse pastores quanta illud fide, diligentia, reverentia administrare debeant. Etenim quam horribilis futura est ultio, si eorum culpa interciderat illa veritas quae imago est divinae gloriae, lux mundi, salus hominum? Haec sane cogitatio tre- pidationem assiduam debet incutere pastoribus: non ut eos exanimet, sed ad maiorem vigilantiam acuat. Inde colligere promptum est quo sensu Paulus ita loquatur. Ecclesia enim ideo columna est veritatis, quia suo ministerio eam tuetur ac propagat. Deus non descendit ipse e coelo ad nos, neque angelos quotidie mittit ad suam veritatem promulgandam: sed utitur pastorum opera, quos in hunc finem ordinavit. Ut crassius exprimam: nonne ecclesia mater est piorum omnium, quae ipsos regenerat Dei verbo, quae educat alitque tota vita, quae con- firmat, quae ad solidam perfectionem usque per- ducit? Eadem quoque ratione columna veritatis praedicatur: quia doctrinae administrandae munus, quod Deus penes eam deposuit, unicum est instru- mentum retinendae veritatis, ne ex hominum me- moria pereat. Ergo elogium hoc ad ministerium verbi refertur: quo sublato, concidet Dei veritas. Non quia per se minus firma sit, nisi hominum humeris fulciatur, quemadmodum etiam iidem pa- pistae blatterant. Nam ista est execrabilis blas- phemia, incertum esse Dei verbum donec ab homi- nibus certitudinem quasi precario mutuatur. Sim- pliciter intelligit Paulus quod aliis verbis tradit decimo ad Romanos capite (v. 17): quoniam fides est ex auditu, nullam fore nisi sit praedicatio. Itaque hominum respectu sustinet ecclesia veritatem,

quia eam praeconio suo celebrat, quia puram et sinceram retinet, quia transmittit ad posteros. Quod si non resonet evangelii doctrina, si nulli sint pii ministri qui sua praedicatione veritatem a tenebris et oblivione vendicent, statim mendacia, errores, imposturae, superstitiones, omneque genus corruptelae regnum vendicabunt. Denique silentium in ecclesia est exilium oppressioque veritatis. In hac expositione quid omnino est coactum? Nunc, quando tenemus Pauli mentem, redeamus ad papistas. Primum dum ad se transferunt hoc encomium, improbe faciunt, alienis plumis ■■ vestiendo. Nam ut evehatur ecclesia supra tertium coelum, nego id totum ad eos ullo modo pertinere. Quin etiam locum praesentem adversus eos retorqueo. Nam si ecclesia columna est veritatis: sequitur non esse apud eos ecclesiam, ubi non modo sepulta iacet veritas, sed horrendum in modum diruta et eversa pedibus calcatur. An hoc est vel aenigma, vel cavillum? Paulus ecclesiam non vult agnoscere, nisi in qua excelsa et conspicua stat Dei veritas: in papatu nihil tale apparet, sed disiectio tantum et ruinae: ergo genuina ecclesiae nota illic non exstat. Sed inde hallucinatio, quia quod praecipuum erat, non considerant, sustineri Dei veritatem pura evangelii praedicatione: neque hominum ingenio aut sensu niti fulturam, sed ex alto magis pendere, nempe si a simplici Dei verbo non disceditur.

16. *Magnum pietatis mysterium.* Alia rursus amplificatio. Ne enim minoris quam decebat hominum ingratitude fieret Dei veritas, extollit eius pretium, quum admonet magnum esse pietatis arcanum: quia scilicet non agatur de rebus abiectis, sed de revelatione filii Dei, in quo absconditi sunt thesauri omnes sapientiae. Ex tantarum rerum magnitudine munus suum aestimare debent pastores, quo plus religionis et timoris adhibeant ad illud exercendum.

Deus manifestatus. Vulgaris interpretes, omisso Dei nomine, ad mysterium refert quae sequuntur, in scite omnino et perperam, ut clarius ex ipsa tractatione patebit. Quamquam Erasmus habet suffragatorem: qui tamen ipse sibi fidem elevat, ut mea refutatione opus non sit. Graeci certe omnes in hanc lectionem consentiunt, Deus manifestatus in carne. Verum ut demum nomen Dei non fuisse expressum a Paulo, subaudiendum tamen esse Christi nomen fatebitur quisvis prudenter omnia expendet. Ego tamen sine difficultate receptam ■ Graecis lectionem sequor. Quod manifestationem Christi, qualem postea describit, vocat magnum arcanum, ratio in promptu est: haec enim est altitudo, profunditas et latitudo sapientiae, cuius meminit ad Ephesios 3, 18 ad quam sensus omnes nostros obstupescere necesse est. Nunc ordine exutiamus singula. Non potuit magis proprie de Christi per-

sona loqui, quam his verbis: Deus manifestatus in carne. Nam primo, disertum hic testimonium habemus utriusque naturae: verum enim Deum et verum hominem simul pronuntiat. Secundo, notatur inter duas naturas distinctio: quum hinc vocat Deum, inde manifestationem in carne ponit. Tertio, unitas personae significatur, quum unum eundemque esse tradit: qui quum Deus esset, manifestatus fuit in carne. Ita hoc uno testimonio vera et orthodoxa fides adversus Arium, Marcionem, Nestorium et Eutychem egregie munitur. Caeterum magnum emphasin continent ista antitheta, Deus in carne. Quantum enim interest inter Deum et hominem? Et tamen immensam Dei gloriam sic videmus in Christo coniunctam cum hac nostra carnis putredine, ut unum efficiant.

Iustificatus in spiritu. Sicuti carnem induendo se exinanivit Filius Dei: ita et in ipso spiritualis apparuit virtus, quae Deum esse testatur. Porro locum hunc varie exponunt. Sed ego, germanum apostoli sensum, ut a me quidem percipitur, contentus explicasse, nihil praeterea addam. Primum iustificatio hic approbationem divinae potentiae significat. Ut Psal. 19, 10, iudicia Dei iustificata: hoc est, exquisite et ad unguem perfecta. Et Psal. 51, 6, iustificari Deum, pro eo quod est laudem iustitiae eius conspicuam reddi. Sic et Matthaei 11, 19, quum dicit Christus iustificatam esse sapientiam a filiis suis, intelligit honorem illi suum exhibitum. Item Lucas cap. 7, 35, quum publicanos iustificasse Deum commemorat, intelligit, debita reverentia et gratitudine prosequutos esse Dei gratiam, quam in Christo cernebant. Ergo tantundem valet quod hic legimus, ac si dixisset Paulus, eundem, qui humana carne vestitus apparuit, simul tamen declaratum fuisse Dei filium, ut carnis infirmitas nihil derogaverit eius gloriae. Spiritus nomine comprehendit quidquid in Christo divinum fuit ac supra hominem: idque duas ob causas. Nam quia in carne humiliatus fuerat, nunc ex adverso illustrationem gloriae ponens, spiritum opposuit. Deinde gloria illa unigenito Dei filio digna, quam Iohannes in Christo spectatam fuisse docet (1, 14), non externa pompa, non terreno splendore constabat, sed spiritualis fere tota erat. Eadem loquendi forma usus est primo ad Romanos (v. 3), Qui factus est ex semine David secundum carnem, declaratus autem filius Dei in potentia spiritus: nisi quod speciem unam illic adiicit, nempe resurrectionem.

Visus angelis, praedicatus gentibus. Mira omnia et stupenda: quod gentes, quae hactenus in caecitate mentis erraverant, dignatus est Deus revelatione filii sui, quae coelestes quoque angelos laetuerat. Nam quod angelis visum esse dicit, intelligit tale spectaculum fuisse, quod tam novitate quam praestantia sua angelos in se converterit.

Quam vero nova res et insolens fuerit gentium vocatio, diximus secundo ad Ephesios capite. Nec mirum est, angelis fuisse novum spectaculum: qui tametsi de humani generis redemptione cognoverant, modum tamen non tenuerunt ab initio: et celatos ideo oportuit, quo plus admirationis haberet tanta Dei bonitas.

Fidem obtinuit in mundo. Iam illud erat in primis admirabile, quod eiusdem revelationis et gentes profanas, et angelos, perpetuos regni sui haeredes, aequae compotes fecerat Deus. Sed tanta etiam Evangelii praedicati efficacia miraculum fuit non vulgare, quum Christus, tot superatis impedimentis, in obedientiam fidei subegit, qui videbantur esse prorsus indomabiles. Nihil certe minus credibile videbatur: adeo aditus omnes praeclusi erant et obserati. Fides tamen eluctata est, sed incredibili victoriae genere. Postremo in gloriam receptum esse dicit: nempe ab hac mortali et aerumnosa vita. Ergo sicuti in mundo quoad fidei obedientiam, ita et in Christi persona mira fuit conversio, dum ex tam abiecta servi conditione euectus est ad dexteram Patris, ut illi flectatur omne genus.

CAPUT IV.

1. *Spiritus autem clare dicit quod in posterioribus temporibus desciscent quidam a fide, attendentes spiritibus impostoribus et doctrinis daemoniorum, 2. in hypocrisi falsiloquorum, cauterio notatam habentium conscientiam, 3. prohibentium matrimonia contrahere, iubentium abstinere a cibis quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et qui cognoverunt veritatem, 4. quod omnis creatura Dei bona, et nihil reticiendum quod cum gratiarum actione sumatur. 5. Sanctificatur enim per sermonem Dei et precationem.*

1. *Spiritus autem.* Diligenter admonuerat de multis Timotheum. Iam necessitatem ostendit: quia occurrendum sit periculo quod imminere spiritus sanctus denuntiavit, venturos scilicet falsos doctores qui nugas pro fidei doctrina obtrudant: qui, totam sanctitatem collocantes in externis exercitiis, spirituales Dei cultum, qui solus est legitimus, obscurant. Et sane fuit hoc servus Dei perpetuum certamen cum talibus, quales hic depingit Paulus. Quia enim natura homines ad hypocrisin feruntur, facile illis persuadet Satan, caeremoniis et externa disciplina rite coli Deum: imo absque magistro hanc omnes fere persuasionem animis infixam habent. Accedit postea Satanae astus ad errorem confirmandum. Inde factum est ut saeculis omnibus exstiterint impostores qui fictitious cultus commendarent, quibus obruebatur vera pietas. Porro haec pestis alteram

parit, quod in rebus liberis imponitur necessitas. Nam mundus facile ab eo se prohiberi sinit, quod per Deum licitum erat, ut impune Dei leges sibi transgredi liceat. Hic ergo Paulus in persona Timothei non Ephesios modo, sed omnes ubique terrarum ecclesias praemonet de fucatis doctoribus, qui, fictitious cultus instituendo et conscientias illaqueando novis legibus, verum Dei cultum adulterant et corrumpunt puram fidei doctrinam. Hic proprius est scopus: quem notari inprimis est necesse. Porro quo maiore attentione excipiant omnes quod dicturus est, praefatur certum esse et minime obscurum oraculum spiritus sancti. Non est quidem dubium quin reliqua ex eodem spiritu hauserit: verum utcumque semper audiendus sit tanquam Christi organum, tamen in causa magni ponderis peculiariter voluit hoc testatum, nihil se proferre nisi ex spiritu prophetiae. Solenni itaque praecatione nobis hanc prophetiam commendat: nec eo contentus, addit esse claram, nec ullo aenigmate implicitam.

In posterioribus. Hoc vero nemo tunc expectasset, ut in tanta evangelii luce deficerent. Sed hoc est scilicet quod dicit Petrus, falsos doctores, sicut populo israelitico molesti olim fuerunt, ita christianae ecclesiae semper fore infestos (2. Pet. 3, 3). Perinde ergo est ac si diceret, Nunc floret evangelii doctrina: sed non diu quiescet Satan, quin zizaniis suffocare studeat purum semen. Proderat haec admonitio saeculo Pauli, ut sedulo instantes purae doctrinae tam pastores quam reliqui non circumvenirentur. Nobis hodie non minus est utilis, quum nihil cernimus accidisse quod non fuerit deserto spiritus vaticinio praedictum. Animadvertere praeterea hic licet quantam ecclesiae suae curam agat Deus, dum ita mature occurrit periculis. Multiplices quidem artes habet Satan quibus in errorem nos inducat, et miris insidiis nos adoritur: verum ex adverso satis munit nos Dominus, nisi sponte decipi nobis liberet. Quare non est quod queramus potentiores esse tenebras luce, aut superari veritatem mendacio: sed potius nostrae incuriae ignaviaeque poenas damus, quum abducimur a recta salutis via. Sed obiciunt qui sibi in suis erroribus indulgent, vix posse discerni quosnam aut quales designet Paulus. Quasi vero spiritus hanc prophetiam de nihilo ediderit et tanto ante promulgaverit. Nam si nullum est certum discrimen, supervacua foret, adeoque ridicula tota praesens admonitio: sed absit ut frustra nos territari putemus Dei spiritu, periculi denuntiatione non simul ostendi cavendi rationem. Atque illam calumniam satis per se refutant Pauli verba. Nam quasi digito ostendit malum, quod fugiendum monet. Neque enim in genere de pseudoprophetais verba facit, sed clare speciem exprimit falsae doctrinae: nempe quae, pie-

tatem alligando externis elementis, spiritualem Dei cultum pervertit ac profanat, ut iam dixi.

Desciscent quidam a fide. Incertum de magistrisne loquatur, an de auditoribus. Malo tamen ad posteriores referre: quia magistros deinde vocat spiritus impostores. Et hoc est ἐμπατικώτερον, non modo fore qui spargant impia dogmata et fidei puritatem inficiant: sed discipulos etiam non defore quos trahant in suam sectam. Hinc autem nascitur maior perturbatio, quum ita mendacium invalescit. Porro non leve est vitium quod notat, sed atrocissimum crimen, apostasia a fide: et tamen prima specie non videtur in ipsa doctrina, quam attingit, tantum esse mali. Quid enim? an propter ciborum vel coniugii prohibitionem funditus eversa est fides? Sed considerata est altior ratio: quod perversum Dei cultum homines pro libidine comminiscuntur, quod regnum invadunt in conscientias, quod usum bonarum rerum a Domino permissum vetare audent. Ubi semel vitiatus est cultus Dei, nihil amplius integrum aut sanum: imo tota fides periit. Quare rideant nos papistae licet, quum tyrannicas eorum leges exagitemus de observationibus externis: scimus tamen causam maxime seriam et gravissimam nos agere: quia dissipatur fidei doctrina simulatque talibus corruptelis inficitur Dei cultus. Neque enim de carne aut piscibus lis est, neque de nigro aut cineritio colore, neque de die veneris aut mercurii: sed de insanis hominum superstitionibus, qui Deum talibus nugis placare volunt: et cultum illi carnalem fingendo, idolum Dei loco sibi fingunt. Quis hanc fide discessionem esse neget?

Spiritibus. Prophetas aut doctores intelligit: quos ideo sic nominat, quia spiritum iactant, atque hoc titulo venditant ad populum. Est quidem hoc perpetuo verum, qualescunque sint homines, spiritus instigatione loqui: sed non idem spiritus omnes instigat. Nam Satan aliquando spiritus est mendax in ore pseudoprophetarum ad decipiendos infideles qui decipi merentur. Quisquis autem debitam Christo gloriam tribuit, ex spiritu Dei loquitur, teste Paulo (1. Corin. 12, 3). Verum loquutio ista, de qua nunc agimus, hinc initio manavit, quod servi Dei, ut res erat, se habere ex spiritus revelatione profitebantur quaecunque in medium afferebant. Unde illis inditum fuit spiritus nomen cuius erant organa. Satanae vero ministri falsa aemulatione, tanquam simiae, idem postea iactare coeperunt: et nomen quoque falso ad se traxerunt. Secundum hanc rationem dicit Iohannes: Probate spiritus, numquid ex Deo sint (1. Iohan. 4, 1). Et Paulus se ipsum exponit addendo, doctrinis daemoniorum: quod perinde est ac si dixisset, attendentes pseudoprophetas et diabolicis eorum dogmatibus. Iterum observa quam non levis sit error nec

dissimulandus, quum alligantur hominum figmentis conscientiae, et simul vitiatur cultus Dei.

2. *In hypocrisi falsiloquorum.* Si ad daemonia referas, tunc significabit hoc nomen homines diaboli instigatione fallentes. Potest tamen etiam subaudiri, hominum loquentium. Porro ad speciem nunc descendit, quum dicit eos mentiri in hypocrisi, et cauterio notatam habere conscientiam. Et quidem sciendum est, haec duo ita esse coniuncta, ut prius ex secundo nascatur. Nam malae conscientiae et scelerum cauterio adustae semper ad hypocrisin, tanquam ad promptum asylum, confugiunt: hoc est, fucos excogitant quibus fallantur Dei oculi. Quid enim aliud faciunt qui student eum placare externis observationum fucis? Ergo hypocrisis pro loci praesentis circumstantia definienda est. Nam primo ad doctrinam referri debet: deinde eam doctrinae speciem significat, quae spiritualem Dei cultum exercitiis corporalibus mutando genuinam eius puritatem adulterat. Ita factitios omnes placandi aut promerendi Dei modos comprehendit. Summa haec sit, diaboli instigatione ferri quicumque fucatam sanctimoniam inducunt: quia externis ritibus nunquam rite Deus colitur. Nam veri cultores eum adorant in spiritu et veritate. Secundo, hoc esse inutile medicamentum quo dolores suos mitigant hypocritae, vel potius emplastrum quo malae conscientiae vulnera nullo profectu summa sua pernicie occultant.

3. *Prohibitum.* Speciali designatione posita, nunc duo quoque individua notat: coniugii scilicet prohibitionem, et ciborum. Sunt enim ex illa hypocrisi, quae relicta vera sanctitate alienos colores in fucum accersit. Nam qui ab ambitione, odio, avaritia, crudelitate, alisque similibus non abstinunt, earum rerum abstinentia, quarum libertatem permisit Deus, iustitiam acquirere sibi tentant. Quorsum enim istis legibus onerantur conscientiae, nisi quia perfectio extra Dei legem quaeritur? Hoc autem non fit nisi ab hypocrisis, qui, ut impune transgrediantur cordis iustitiam quam lex requirit, interiore suam nequitiam observatiunculis istis tegere, quasi velis oppositis, tentant. Clara fuit haec periculi denuntiatio, ut non fuerit difficilis cautio, si quidem aures spiritui sancto tam diserte monenti homines praebuissent. Videmus tamen in plurimis praevaluisse Satanae tenebras, ut nihil tanta lux insignis et memorandi oraculi profuerit. Etenim non multo post apostoli mortem exorti sunt Encratitae (qui nomen sibi continentia indiderunt), Tatiani, Cathari, Montani cum sua secta, et tandem Manichaei, qui ab esu carnum et coniugio abhorrent, et tanquam res profanas damnarent. Quamquam autem propter suam arrogantiam, quod alios suis placitis obnoxios facere volebant, ab ecclesia fuerunt repudiati: eos tamen ipsos, qui illis

restiterunt, plus aequo in eorum errorem declinasse constat. Nolebant quidem isti, quos dico, legem imponi Christianis: sed interea plusquam par esset superstitiosis observationibus deferebant, si quis fugeret coniugium, si quis carnem non gustaret. Tale est ingenium mundi: semper carnali more Deum, quasi carnalis esset, sibi colendum somniat. Paulatim rebus in deterius collapsis, obtinuit haec tyrannis ne sacerdotibus aut monachis fas esset matrimonium contrahere: ne quispiam carnem gustare certis diebus auderet. Quare non immerito papistis hodie obiicimus hanc prophetiam, quando coelibatum et ciborum abstinentiam severius urgent quam ullum Dei praeceptum. Ipsi autem ingenioso cavillo effugere se putant, quum Pauli verba torquent adversus Tatianos, aut Manichaeos, ac similes. Quasi vero non idem patuisset Tatianis effugium, reiiciendo etiam Pauli sententiam ad Cathaphryges et autorem illorum Montanum. Quasi non promptum fuisset Cathaphrygibus, Encratitas supponere, veluti reos, suo loco. At Paulus non de personis hic agit, sed de re ipsa. Quamobrem etiamsi centum diversae sectae proferantur, quae tamen eadem laborent hypocrisi in cibis prohibendis, omnes eundem sustinebunt reatum. Unde sequitur, nullo profectu obtendi ■ Papistis veteres haereticos, quasi soli illi taxentur. Semper videndum est an sint in eadem noxa. Excipiunt, se Encratitis et Manichaeis esse dissimiles: quia non simpliciter usum coniugii et carnis interdicunt, sed certis tantum diebus cogunt ad carnis abstinentiam: solos autem monachos et sacerdotes cum monialibus ad votum coelibatus cogunt. Verum haec quoque nimis frivola est excusatio. Nam sanctimoniam nihilominus in his rebus locant: deinde falsum et adulterinum Dei cultum instituunt: postremo conscientias alligant necessitati, a qua debebant esse liberae. Exstat apud Eusebium libro quinto fragmentum quoddam ex scriptis Apollonii, ubi inter caetera Montano exprobat, primum fuisse qui nuptias solverit et ieiuniorum leges imposuerit. Non dicit, in universum prohibuisse matrimonium aut cibos. Satis est si quis religionem conscientiae iniciat, et earum rerum observatione Deum colere praecipiat. Nam rerum liberarum prohibitio, sive generalis sit, sive specialis, semper est tyrannis diabolica. Clarius tamen id de cibis verum esse, ex proximo membro patebit.

Quos Deus creavit. Notanda ratio, debere nos in usu ciborum concessa a Deo libertate esse contentos, quia eos creaverit in hunc finem. Hoc piis omnibus inaeestimabile gaudium est, quum sciunt alimenta omnia, quibus vescuntur, sibi de manu ■ Domini porrigi: ut purus sit ac legitimus illorum usus. Quanta vero hominum arrogantia est, eripere quod Deus largitur? An cibos ipsi creaverunt? An Dei creationem possunt irritam fa-

cere? Semper itaque nobis in mentem veniat, eum, qui creavit, liberum quoque usum fecisse, quem frustra impedire conantur homines. Creavit, inquam, cibos Deus ad percipiendum: hoc est ut illis fruamur. Hunc finem evertere nunquam poterit humana autoritas. Addit autem, cum gratiarum actione: quia nihil Deo pro sua liberalitate rependere possumus, quam gratitudinis testimonium. *Atque ita maiore odio gravat impios legislatores, qui sacrificium laudis, quod Deus in primis postulat sibi offerri, novis et abortivis edictis impediunt.* Porro non potest esse gratiarum actio sine sobrietate et temperantia: neque enim Dei beneficentiam vere agnoscit qui ea perperam abutitur.

Fidelibus et iis qui cognoverunt. Quid ergo? Annon solem suum quotidie oriri facit Deus super bonos et malos? Annon eius iussu terra impiis panem producit? annon eius benedictione etiam pessimi aluntur? Est enim universale illud beneficium, quod David Psal. 104, 14 decantat. Respondeo, Paulum de usu licito hic agere, cuius ratio coram Deo nobis constat. Huius minime compotes sunt impii, propter impuram conscientiam quae omnia contaminat: quemadmodum habetur ad Titum capite 1, 15. Et sane, proprie loquendo, solis filiis suis Deus totum mundum et quidquid in mundo est destinavit. Qua ratione etiam vocantur mundi haeredes. Nam hac conditione constitutus initio fuerat Adam omnium dominus, ut sub Dei obedientia maneret. Proinde rebellio adversus Deum iure, quod illi collatum fuerat, ipsum una cum posteris spoliavit. Quoniam autem subiecta sunt Christo omnia, eius beneficio in integrum restituiuntur, idque per fidem. Quare veluti alienum furantur aut praedantur infideles quodcumque usurpant. Posteriore membro definit quos vocet fideles, nempe qui notitiam habent sanae doctrinae. Neque enim fides, nisi ex verbo Dei: ne falso putemus confusam esse opinionem, quemadmodum fingunt papistae.

4. *Quia omnis creatura.* Ciborum usus aestimari debet partim ex illorum substantia, partim ex eius persona qui vescitur. Utroque igitur argumento pugnat apostolus. Nam quod ad cibos attinet, puros esse asserit, quia sint a Deo conditi: consecrari vero nobis illorum usum fide et precatione. Bonitas creaturarum, cuius meminit, relationem habet ad homines: et eam quidem non ad corpus aut valetudinem, sed ad conscientias. Ne quis scrupulose extra loci circumstantiam philosophetur. Nam uno verbo significat Paulus, non esse immunda nobis coram Deo vel polluta quaecumque ex Dei manu proveniunt et nobis in usum destinantur, quin illis vesci, quoad conscientiam, liceat. Si quis obiiciat, multa animalia olim pronuntiata fuisse immunda in lege: et fructum, quem arbor scientiae boni et mali proferebat, exitialem homini fuisse:

responsio est, non ideo tantum puras vocari creaturas quia Dei sint opera, sed quia eius beneficentia nobis sint datae. Semper enim respicienda est Dei ordinatio, et quid iubeat aut prohibeat.

5. *Sanctificatur enim.* Confirmatio est proxima particulae, si cum gratiarum actione sumatur. Et est argumentum a contrariis: sunt enim contraria sanctum et profanum. Nunc videamus qualis sit omnium honorum, quae ad sustinendam praesentem vitam pertinent, sanctificatio. Eam Paulus sermone Dei et oratione constare testatur. Sed notandum est, fide oportere apprehendi hunc sermonem, ut prosit. Tametsi enim Deus ipse solo spiritu oris sui omnia sanctificat: nos tamen id beneficium non nisi fide percipimus. Huc accedit oratio: quia et a Deo panem nostrum quotidianum petimus ex Christi mandato: et gratiarum actione prosequimur eius bonitatem. Porro doctrina Pauli ex hoc principio manat, quod nullius boni legitima est possessio, nisi quod testatur conscientia iure nostrum esse. Iam vero quis nostrum sibi vel granum unum tritici vindicare audeat, nisi verbo Dei sit doctus, se mundi esse haeredem? Dictat quidem hoc communis sensus mundi copias naturaliter destinatas esse in usus nostros: sed quum in Adam nobis ademptum sit mundi dominium, quidquid attingimus donorum Dei, polluitur nostris sordibus: et nobis vicissim impurum est, donec liberaliter Deus succurrat, et, nos in corpus filii sui inserens, de integro constituat mundi dominos: ut omnibus, quae suppeditat, tanquam nostris opibus licite fruamur. Quare merito Paulus iustam fruitionem verbo alligat, quo solo recuperamus quod in Adam erat perditum. Deum enim patrem agnoscere oportet, ut simus eius haeredes: et Christum caput, ut quae eius sunt, nostra fiant. Unde colligendum est, impuram esse usurpationem omnium donorum Dei, nisi adsit vera cognitio et invocatio nominis Dei: ac belluinum esse vescendi morem, quum homines sine ulla precatione ad mensam se ingerunt, ac bene saturi, sepulta Dei mentione, alio se proripiunt. Quod si in alimentis communibus, quae una cum ventre corruptioni sunt obnoxia, requiritur talis sanctificatio: quid de spiritualibus sacramentis est sentiendum? Si verbum absit, et invocatio Dei ex fide, quid restat nisi profanum? Hic notanda est distinctio inter benedictionem mysticae et communis mensae. Cibos enim, quibus ad corpus pascendum vescimur, in hunc finem benedicimus, ut pura sit ac legitima perceptio. At panem et vinum in mystica coena augustiore modo consecramus, ut nobis sint corporis ac sanguinis Christi pignora.

6. *Haec suggerens fratribus, bonus eris Iesu Christi minister, innutritus sermonibus fidei et bonae doctrinae, quam sequutus es.* 7. *Profanas autem et aniles fabulas devita. Quin potius exerce teipsum ad*

pietatem. 8. *Nam corporalis exercitatio paululum habet utilitatis: at pietas ad omnia utilis est, ut quae promissiones habeat vitae praesentis ac futurae.* 9. *Fidelis sermo, dignusque qui modis omnibus approbetur.* 10. *Nam in hoc et laboramus, et probris afficimur, quod spem fixam habemus in Deo vivente, qui servator est omnium hominum, maxime fidelium.*

6. *Haec suggerens.* Hoc verbo ad frequentem earum rerum commotionem hortatur. Quod iterum paulo post, et tertio repetet. Sunt enim res eiusmodi quas saepius in memoriam revocari expediat. Ac notanda est antithesis quae subest. Non enim doctrinam, quam commendat, falsis opponit aut impiis dogmatibus, sed nihili argutiis quae non aedificant. Eas vult longa oblivione sepultas esse, quum Timotheum aliis suggerendis intentum esse iubet.

Bonus eris minister. Quidvis potius saepe numero affectant homines, quam se Christo probare. Hinc sit ut ingenii, facundiae, reconditae scientiae laudem plures aucupentur. Atque eadem ratio est eorum posthabeantur res necessariae, quae ad conciliandam vulgi admirationem minus valent. At Paulus hoc uno contentum esse Timotheum iubet, ut fidelis sit Christi minister. Et profecto titulus hic longe honorificentior nobis esse debet, quam si milites seraphici subtilesque vocaremur. Meminerimus ergo, sicuti summus est honos pii pastoris, censei bonum Christi servum: ita nihil aliud in tota sua administratione captandum illi esse. Nam quisquis alio tendet, fieri poterit ut plausum reportet ab hominibus, sed Deo non placebit. Quare, ne privemur tanto bono, discamus nihil aliud expetere, aut tam pretiosum ducere quin prae hoc uno vilescent nobis omnia.

Innutritus. Quia participium est medium, transferri etiam active posset enutrens: sed quum nulla addita sit constructio, videtur id mihi esse non-nihil coactum. Quare malo passive accipere, ut confirmet proximam exhortationem ab educatione Timothei: ac si diceret, Quemadmodum ab incunabulis fuisti recte institutus in fide, et quasi una cum lacte imbibisti sanam doctrinam: et continuos in ea progressus hucusque fecisti: da operam et fideliter ministrando talem esse te comprobes. Huc etiam convenit verbi compositio. Fides hic pro summa doctrinae christianae capitur. Et quod de bona doctrina mox addidit, exegeticum est. Nam significat aliis omnibus doctrinis nihil utilitatis inesse: quantumvis sint plausibiles. Particula haec, quam sequutus es, perseverantiam significat. Nam multi qui a pueritia Christum pure didicerant, postea degenerant temporis progressu: quibus dissimilem facit Timotheum.

7. *Exerce teipsum.* Postquam de doctrina prae-

cepit, qualis esse debeat, nunc etiam admonet quale aliis exemplum conveniat dare. Laborandum autem in pietate esse docet. Nam quum dicit, exerce, significat hanc esse iustam occupationem, hoc studium, hanc curam: ac si diceret: non est quod frustra in aliis te fatiges: summum operae pretium facturus es, si toto affectu totaque facultate in unam pietatem incumbas. Caeterum nomine pietatis intelligit spirituales Dei cultum qui positus est in pura conscientia: quod melius ex sequentibus patet, dum illi opponitur corporalis exercitatio. Neque enim corporis exercitationem constituit aut in venatu, aut in cursu, aut in fessione, aut in lucta, aut in laboribus mechanicis: sed hoc nomine appellat quaecunque religionis causa suscipiuntur externae actiones: ut sunt vigiliae, longa inedia, humi cubatio, et similia. Quamquam hic non taxat superstitiosam earum rerum observationem: alioqui in totum damnaret: quemadmodum in epistola ad Colossenses (2, 21) facit. Nunc autem tantum extenuat, admonens, non multum prodesse. Ergo ut maxime integer sit animus, et rectus finis: tamen in externis actionibus nihil reperit Paulus quod magnificat. Valde necessaria admonitio. Nam semper propendit mundus in illam partem, ut Deum externis obsequiis velit colere: quod est exitiale fignitum. Verum ut pravam merendi opinionem omittat, semper huc nos rapit natura, ut plusquam oportet, tribuamus austerae vivendi formae: quasi esset non vulgaris christianae sanctitatis portio. Cuius rei non potest haberi certius documentum, quam quod recens adhuc publicato hoc edicto, immodica tamen sui admiratione totum mundum obstupescit inanis corporalium exercitationum species. Inde monachus, et tota fere praestantior veteris ecclesiae disciplina: saltem quae vulgi opinione maximo in pretio habebatur. Nisi divinam nescio quam, aut angelicam perfectionem somniassent monachi veteres in sua illa austera vivendi norma, nunquam tanto ardore eam expetiissent. Nisi etiam plus aequo aestimassent pastores usitatos macerandae carnis ritus, nunquam in illis exigendis fuissent tam rigidi. Quid autem Paulus contra? ubi se quispiam diu in illis multumque fatigaverit, exiguum tenuemque profectum fore. Sunt enim nonnisi puerilis disciplinae rudimenta.

8. *At pietas ad omnia utilis.* Hoc est, qui pietatem habet, illi nihil deest, etiamsi careat istis adminiculis. Nam pietas est sola contenta est ad solidam perfectionem. Principium est, medium, et finis christianae vitae. Ideo ubi integra est, nihil est mutilum. Christus non adeo austeram vitae rationem tenuit, quam Iohannes Baptista: an ideo pilo deterior? Summa sit, incumbendum esse prorsus in unam pietatem: quia ubi semel eam assequuti fuerimus, nihil Deus in nobis amplius desi-

deret: *corporalibus vero exercitiis dandam eatenus operam, ne pietatis studium impediatur vel morentur.*

Quae promissiones habeat. Summa consolatio, quod Deus nusquam deesse piis velit. Nam ut perfectionem nostram in pietate statuerat, ita nunc eam facit verae felicitatis complementum. Quia autem initium felicitatis est in hac vita, ideo ad hanc quoque extendit promissiones divinae gratiae, quae solae nos efficiunt beatos, et sine quibus sumus miserrimi. Nam Deus in hac quoque vita se nobis fore patrem testatur. Verum meminimus, inter bona vitae praesentis et futurae discernere. Nam eatenus nobis benefacit Deus in hoc mundo, ut gustum duntaxat suae bonitatis praebeat: et tali gustu nos alliciat ad coelestium bonorum desiderium, ut in illis acquiescamus. Ita fit ut bona praesentis vitae non modo permista sint plurimis aerumnis, sed quasi obruta. Neque enim nobis expedit hic abundare, ne luxuriemur. Porro ne quis operum merita hinc efferat, tenendum est quod iam diximus, pietatem non modo bonam conscientiam erga homines ac Dei timorem, sed fidem quoque et invocationem complecti.

9. *Fidelis sermo. Nunc in sententiae clausula ponit quod ante initio bis praefatus est: idque consulto facere videtur, quia mox contrariam obiectionem subnectet.* Caeterum non abs re tanta asseveratione utitur. Est enim paradoxum valde pugnans cum sensu carnis, Deum suis in hoc mundo suppeditare quae ad beate et feliciter vivendum pertinent: quum saepenumero destituti sint bonis omnibus, ideoque putentur a Deo abiecti. Ergo non contentus simplici doctrina, hoc veluti clypeo contrarias omnes tentationes propulsat: *atque hoc modo fideles admonet, ut ianuam aperiunt Dei gratiae quam infidelitas nostra praecludit. Nam certe si beneficiorum Dei essemus capaces, liberalius nobiscum ageret.*

10. *Nam in hoc laboramus.* Anticipatio est qua solvit illam quaestionem, fideles, quia premanetur omne genus aerumnis, omnium esse miserrimos. Ergo ut ostendat non debere ab externa specie aestimari eorum conditionem, separat eos a reliquis: primum in causa, deinde in exitu. Unde sequitur, nihil illis decedere ex promissionibus quas dixit, quum rebus adversis vexantur. Summa est, non esse miseros fideles in afflictionibus, quia bona conscientia eos sustentat, et prosper laetusque exitus eos manet. Quia autem felicitas vitae praesentis duobus potissimum membris constat, honore et commoditatibus: ponit duo contraria, labores et probrum: priore vocabulo significans incommoda quaevis et molestias: ut sunt paupertas, frigus, nuditas, fames, exilia, spoliationes, vincula, verbera, et aliae persecutiones. Consolatio haec, spem fixam habemus in Deo vivente, ad causam refertur. Nam adeo non sumus miseri quum patimur propter

iustitiam, ut potius ea sit iusta materia gratulationis. Adde quod afflictiones nostrae cum spe in Deum vivum coniunctae sunt: imo spes est quasi fundamentum. Atqui ea nunquam pudefacit: sequitur ergo, piis in lucro deputanda esse omnia.

Qui servator est. Secunda consolatio, quae tamen ex priore dependet. Nam liberatio, de qua loquitur, est quasi fructus spei. Quod ut clarius pateat, sciendum est esse argumentum a minore ad maius. Nam σωτήρ nomen hic est generale, pro eo qui tuetur ac conservat. Intelligit Dei beneficentiam ad omnes homines pervenire. Quod si nemo est mortalium, qui non sentiat Dei erga se bonitatem eiusque sit particeps, quanto magis eam experientur pii qui in eum sperant? Annon peculiarem ipsorum geret curam. Annon multo liberalius se in eos effundet? An non denique omni parte salvos ad finem praestabit?

11. *Praeceptum haec et doce.* 12. *Nemo tuam inventum despiciat: sed esto exemplar fidelium in sermone, in conversatione, in caritate, in spiritu, in fide, in castitate.* 13. *Donec venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinae.* 14. *Ne domum, quod in te est, negligas, quod tibi datum est per prophetiam cum impositione manuum presbyterii.* 15. *Haec cura, in his esto: ut profectus tuus in omnibus manifestus fiat.* 16. *Attende tibi ipsi et doctrinae: permane in his: hoc enim si feceris, et te ipsum servabis, et eos qui te audiunt.*

11. *Praeceptum haec.* Intelligit eius generis esse doctrinam, cuius nullum debeat esse fastidium, etiamsi quotidie audiatur. Nam et alia docenda sunt: sed emphasis habet demonstrativum haec: quia significat non esse res levis momenti, quas semel quasi transeundo attigisse sufficiat: sed potius quotidiana repetitione dignas esse, quia non possint nimium inculcari. Prudentem itaque pastorem decet expendere quae maxime sunt necessaria, ut illis insistat. Nec est quod vereatur fastidium. Nam quisquis Dei est, libenter identidem audiet quae toties dicere expedit.

12. *Nemo tuam inventum.* Hoc dicit tam aliorum respectu, quam ipsius Timothei. Quantum ad alios, non vult Timothei aetatem esse obstaculo quominus eam quam meretur reverentiam obtineat: modo se alias ita gerat, ut decet Christi ministrum. Et simul ipsum Timotheum admonet, ut quod deest aetati, compenset gravitate morum: ac si dixisset: Fac ut morum gravitate tantum reverentiae tibi concilies, ne quid aetas tua juvenilis, quae aliqui contemptui obnoxia esse solet, de tua auctoritate minuatur. Unde agnoscimus et juvenem adhuc fuisse Timotheum, qui tamen inter multos pastores longe eminebat: et perperam eos facere qui annorum numero metiuntur quantum homini debeant. Porro

quae vera sint decora, mox praescribit. Non externa scilicet larvae, ut sunt lituus, infulae, annulus, pallium, et eiusmodi ineptiae, aut puerorum crepundia: sed doctrinae sanitas et sanctitas vitae. Ser-mone et conversatione quum dicit, hoc perinde valet ac si dixisset, dictis et factis, adeoque tota vita. Quae sequuntur, partes sunt pia conversationis, caritas, spiritus, fides, castitas. Nominem spiritus, intelligo fervorem zeli Dei. Si quis tamen generalius malit accipere, non repugno. Castitas non tantum libidini opponitur, sed puritatem totius vitae significat. Hinc discimus ineptos esse et ridiculos qui nihil honoris sibi exhiberi conqueruntur, quum nihil habeant laude dignum: sed potius contemptui se exponant tum sua inscitia, tum impuro vitae exemplo, aut levitate, aut aliis sordibus. Unica enim haec via est comparandae reverentiae, si virtutum praestantia nos contemptu vindicemus.

13. *Donec venio.* Noverat Timothei diligentiam, et tamen illi commendat assiduam scripturae lectionem. Quid enim alios docebunt pastores, nisi discendo sint intenti? Quod si tantus vir admonetur ut proficere in dies studeat, quanto magis in nos competit ista admonitio? Vae igitur eorum socordiae, qui spiritus oracula non revolvunt dies et noctes, ut inde instruantur ad munus suum exercendum. *Pondus etiam addit circumstantia temporis.* Nam quum se Paulus brevi venturum speraret, noluit tamen interea, licet exiguo tempore, residem manere Timotheum. Quanto itaque diligentius in totam vitam prospicere convenit? Caeterum ne otiosa lectio sufficere credatur, simul ostendit, in usum esse explicandam, quum doctrinae et exhortationi instare praecipit. Ac si praeciperet ipsum discere quod aliis communicaret. Notandum etiam est hic ordo, quod lectionem doctrinae et exhortationi praeposit. Nam certe fons omnis sapientiae est scriptura, unde haurire debent pastores quidquid proferunt apud gregem.

14. *Ne donum quod in te est.* Hortatur ut in ecclesiae aedificationem conferat gratiam qua praeditus est. Neque enim perire vult Dominus talenta aut inutiliter sub terra defodi, quae apud unumquemque deposuit ut lucrum afferant. Negligere donum, est neglectim suppressum habere per desidiam: ita ut quasi rubigine contracta nullo usu deteratur. Ergo consideret quisque nostrum quid facultatis habeat, ut id sedulo in usum applicet. Dicit gratiam illi datam esse per prophetiam. Quomodo? quia scilicet (ut ante diximus) spiritus sanctus oraculo Timotheum destinaverat ut in ordinem pastorum cooptaretur. Neque enim delectus tantum fuerat hominum iudicio, ut fieri solet: sed praecesserat spiritus nuncupatio. Dicit collatam esse cum impositione manuum. Quo signi-

ficat, una cum ministerio necessariis etiam dotibus ornatum fuisse. Usitatum fuit ac solenne apostolis, ministros per impositionem manuum ordinare. Ac de hoc quidem ritu eiusque origine et significatione aliquid prius attigi: et reliqua ex Institutione petere licet. Presbyterium qui hic collectivum nomen esse putant, pro collegio presbyterorum positum, recte sentiunt, meo iudicio. Tametsi omnibus expensis diversum sensum non male quadrare fateor, ut sit nomen officii. Caeremoniam pro ipso actu ordinationis posuit. Itaque sensus est, Timotheum, quum prophetarum voce ascitus fuit in ministerium, et deinde solenni ritu ordinatus, simul gratia spiritus sancti instructum fuisse ad functionem suam exsequendam. Unde colligimus non inanem fuisse ritum: quia consecrationem, quam homines impositione manuum figurabant, Deus spiritu suo implevit.

15. *Haec cura.* Quo plus est difficultatis in fidei ecclesiae administratione, eo magis instare sibi debet pastor, nervosque omnes intendere: idque non ad exiguum modo tempus, sed perseveranter. Ergo admonet Paulus non esse locum oscitantiae vel remissioni: sed requiri summam diligentiam et assiduitatem. Quum addit, ut profectus tuus manifestus fiat, significat in hoc esse elaborandum ut per eius manum magis ac magis promoveatur ecclesiae aedificatio, atque dignum operae pretium exstet. Est enim non unius diei opus: quare ad quotidianos progressus enitendum est. Alii referunt ad Timothei personam, ut in melius proficiat. Sed malo de ministerii effectu interpretari. In omnibus tam masculinum esse potest, quam neutrum. Ita duplex erit sensus: vel ut omnes perspiciant quae ex eius laboribus proveniunt incrementa: vel ut omni ex parte, aut modis omnibus (quod idem est) se ostendant. *Atque hoc posterius magis quadrat.*

16. *Attende tibi ipsi.* Duo sunt curanda bono pastori: ut docendo invigilet, ac se ipsum purum custodiat. Neque enim satis est si vitam suam componat ad omnem honestatem, sibi que caveat ne quod edat malum exemplum: nisi assiduam quoque docendi studium adiungat sanctae vitae. Et parum valebit doctrina, si non respondeat vitae honestas et sanctitas. Non ergo abs re Paulus Timotheum incitat ut tam privatim sibi attendat, quam doctrinae in communem ecclesiae usum. Et rursus commendat illi constantiam, ne unquam defatigetur. Multa enim identidem accidunt quae possint nos abducere a recto cursu, nisi fixo pede fortiter stemus ad resistendum.

Hoc si feceris. Hic non levis est stimulus ad excitandam pastorum sollicitudinem, quum audiunt suam et populi salutem in eo consistere, si muneri suo gnaviter et continenter incumbant. *Quia autem*

ut plurimum non multa ostentatione pollet doctrina quae solide aedificat, quid utile sit spectandum admonet Paulus: ac si diceret: Pascat homines gloriae cupidos sua ambitio, sibi in argutiis applaudant: tibi satis sit in tuam et populi salutem incumbere. Pertinet autem admonitio ad totum ecclesiae corpus, ne fastidio sit simplicitas quae et animas vivificat, et suam illis sanitatem fovet. Nec absurdum videri debet quod Timotheo has partes assignat salvandae ecclesiae. Nam certe quidquid Deo acquiritur, salvum est. Praedicatione autem evangelii colligimur ad Christum. Et sicuti pastoris infidelitas aut negligentia ecclesiae est exitialis: ita merito fidei et diligentiae adscribitur salutis causa. Solus quidem Deus salvat, cuius gloriae ne minimam quidem portionem ad homines transferri fas est. Sed nihil gloriae suae Deus derogat, quum ad salutem administrandam utitur hominum opera. Dei ergo solius beneficium est salus nostra, quia et ab ipso solo est, et sola eius virtute peragitur: ideoque illi tanquam unico auctori ferenda est accepta. Sed non excluditur propterea hominum ministerium, nec id totum obstat quin salutare sit regimen illud quo constare ecclesiae integritatem alibi Paulus docet ad Ephesios capite 4, 11. Quin etiam et hoc quoque in solidum Dei est opus: quia et ipse est qui format bonos pastores, et agit suo spiritu: et eorum labori, ne irritus sit, benedicit. Quod si suis auditoribus saluti est bonus pastor, sciant mali et ignavi, eorum quibus praesunt imputandum sibi esse exitium. Nam sicuti gregis salus pastoris est corona: ita quidquid perierit, ab ignavis pastoribus reposcetur. Servare autem se pastor dicitur, quum fideliter munus sibi iniunctum exsequendo vocationi suae servit. Non modo quia horrendam illam ultionem effugit (quam Dominus per Ezechielem 33, 8 minatur, Sanguinem de manu tua reposecam), sed quia illud usitatum est, salutem suam fideles peragere, quum in cursu salutis suae pergunt, de qua loquutione diximus in secundum caput ad Philippenses (2, 12).

CAPUT V.

1. *Seniorem ne aspere obiurges, sed hortare ut patrem, iuniores ut fratres:* 2. *mulieres natu grandiores, ut matres: iuniores, ut sorores, cum omni castitate.* 3. *Viduas honora, quae vere sunt viduae.* 4. *Porro si qua vidua liberos aut nepotes habet, discant primum erga propriam domum pietatem colere et mutuum rependere progenitoribus, hoc enim bonum et acceptum est coram Deo.*

1. *Seniorem ne aspere.* Nunc lenitatem et moderationem Timotheo commendat in corrigendis vi-

tiis. Medicina est correctio, quae semper amari aliquid habet, ideoque minus adlubescit: deinde quia iuvenis erat Timotheus, minus tolerabilis fuisset eius severitas, nisi admodum temperata. Praecipit ergo ut maiores natu reprehendat tanquam parentes. Imo utitur mitiore verbo, hortandi scilicet. Fieri autem nequit quin reverentia tangamur, ubi repraesentamus nobis ob oculos patris vel matris personam. Ita fit ut in locum durioris vehementiae mox succedat modestia. Notandum tamen quod non ita parci vult senibus aut indulgeri, ut impune et sine correctione peccent: tantum vult eorum aetati haberi nonnihil honoris, quo aequiore animo se admoneri sinant. Quin etiam in minore aetate vult moderationem adhiberi, tametsi non aequali modo. Semper enim oleo temperandum est acetum. Sed hoc interest, quod maioribus deferenda est reverentia, aequales fraterna mansuetudine excipi debent. Hinc admonentur pastores, non muneris tantum habendam esse rationem, sed peculiariter etiam videndum esse singulis quid aetatem suam deceat. Neque enim eadem omnibus conveniunt. Veniat ergo illud in mentem, si decorum servant in scena histriones, non esse pastoribus in tam excelso loco negligendum. Particula, cum omni castitate, ad iuniores pertinet. Nam in illa aetate semper timenda est omnis suspicio. Neque tamen vetat Paulus ne quid Timotheus agat libidinose, aut ne lasciviat cum iuvenulis (hac enim prohibitione non fuit opus), sed tantum praecipit cavendum ne improbis detur obloquendi ansa. Quod ut fiat, requirit castam gravitatem quae reluceat in omni congressu et colloquio: quo liberis cum iuvenibus communicet absque ulla sinistra fama.

3. *Viduas honora.* Honoris nomen hoc loco non quamvis observantiam significat, sed peculiariter curam quam suscipiebant episcopi in vetere ecclesia. Recipiebantur enim viduae in ecclesiae fidem, ut ex publico alerentur. Tantundem ergo valet haec loquutio ac si dixisset, in eligendis viduis, quae sint sub tua et diaconorum cura, earum tibi habenda est ratio, quae vere sunt viduae. Qualis autem fuerit earum conditio, fusius deinde tractabimus. Hic tamen notanda est ratio cur Paulus non admittat nisi prorsus viduas et orbas simul, quae sobole sint destitutae. Nam ea conditione se ecclesiae addicebant, ut abdicarent se omni privata familiae cura, et omnia impedimenta abiicerent. Proinde merito Paulus matresfamilias recipi prohibet, quae iam diverso officio obstrictae sunt. Quum nominat vere viduas, allusio est ad nomen graecum quod deducitur, ἀπὸ τοῦ χηρεύσθαι, quod est destitui et privari.

4. *Signa vidua.* Varie exponitur hic locus, inde autem nascitur ambiguitas, quod posterius membrum tam ad viduas referri potest, quam ad

earum liberos. Nec obstat quod verbum discant est plurale, quum de vidua loquutus sit Paulus in numero singulari. Numeri enim mutatio satis usitata est in oratione indefinita, hoc est ubi de toto genere, non de individuo tractatur. Qui de viduis accipiunt, hunc putant esse sensum: discant pia familiae administratione beneficium educationis, quod a maioribus acceperunt, erga minores rependere. Ita Chrysostomus et alii quidam. Simplicius tamen aliis videtur de liberis et nepotibus accipere. Matrem itaque eorum iudicio, aut aviam, materiam esse docet in qua exerceant suam pietatem. Nihil enim magis est naturale quam ἀντιπελαργία: quare minime aequum est eam ab ecclesia impediri. Prius ergo quam oneretur ecclesia, faciant illi suum officium. Hactenus retuli quid alii sentiant. Velim tamen lectores expendere an non aptior sit hoc modo cohaerentia: Discant¹⁾ pie se domi gerere: quasi diceret hoc utile fore rudimentum quo se ad cultum Dei assuefaciant, si domi erga suos piis officiis fungantur. Natura enim praecipit ut parentes nostros secundum Deum colamus: ut haec secundaria pietas ad primam nos deducat. Quia autem religionis praetextu ipsa naturae iura violari cernebat Paulus: ut hoc vitium corrigeret, domestico tyrocinio exerceri iussit viduas ad Deum colendum. Porro verbum εὐσεβεῖν active omnes fere accipiunt, quia sequitur accusativus. Verum illa ratio cogit, quia Graecis familiare est, subaudire praepositionem. Et apte contextui quadrat haec expositio,²⁾ ut pietatem humanam colendo se in Dei cultu exercent: ne stulta et nugatoria devotio (ut loquuntur) eas humanitatis sensu exuat. Porro viduae mutuam vicem suis maioribus rependere discunt, sobolem ab illis progenitam educando.

Hoc enim acceptum. Monstrum esse fatentur omnes, si quis ingratus se maioribus praebeat. Id enim dictat sensus naturae. Nec modo ingenua est omnibus haec persuasio, secundum pietatis gradum esse erga parentes: sed ipsae quoque ciconiae gratitudinem suo exemplo nos docent. Unde et nomen ἀντιπελαργία. Verum Paulus, eo non contentus, idem a Deo sancitum esse pronuntiat: ac si diceret, Non est quod putet quispiam id natum esse ex hominum opinione: sed Deus ita ordinavit.

5. Porro quae vere vidua est ac desolata, sperat in Deo, et perseverat in orationibus et obsecrationibus noctu et die. 6. Quae autem in deliciis versatur, vivens mortua est. 7. Et haec praecipe, ut irreprehensibiles sint. 8. Quod si quis suis, et maxime familiaribus non providet, fidem abnegavit et est infideli deterior.

¹⁾ ista translatio: doceant pie se domi gerere. Nam μαρθάνειν utrumque significat: docere et discere.

²⁾ Doceant matronae liberos aut nepotes pietatem erga familiam exercere, et mutuam vicem rependere maioribus.

5. *Quae vere vidua est ac desolata.* Explicatius quam antea loquitur: quia vere ~~nam~~ demum viduas esse docet quae solitariae sint et familia orbatae. Tales in Deo sperare dicit: non quod omnes id faciant, vel solae. Plerasque enim viduas cernere licet orbas ac omni cognatione destitutas, quae tamen et superbae sunt et protervae, et tam animo quam vita prorsus impiae. Et qui progenie abundant, non impediuntur quominus spem habeant in Deo repositam: ut Iob, et Iacob, et David. Alioqui maledicta esset πολυτεκνία, quam scriptura passim inter eximias Dei benedictiones recenset. Verum Paulus hoc loco viduas in Deo sperare dicit, quemadmodum prioris ad Corinthios capite 7, 32 scribit, coelibes tantum studere ut Deo placeant, quia non sint instar coniugatorum divisi. Sensus est igitur, nullo eas avocamento distrahi quin respiciant in solum Deum: quia in mundo nihil reperiunt quo fulciantur. Hoc argumento ipsas commendat. Nam ubi deficient humanae opes omniaque praesidia, ecclesiae officium est manum porrigere ad opem ferendam, ideoque viduae orbitas et solitudo pastoris opem implorat.

Perseverat in orationibus. Secundum argumentum commendationis: quia assidue precibus incumbunt. Unde sequitur, iuvandas esse ~~in~~ sustentandas ecclesiae impensis. Interea his duabus notis discernit inter dignas et indignas. Perinde enim valent haec verba, ~~nam~~ si tantum ~~nam~~ recipi praeciperet, quae nihil expectant opis ab hominibus, sed pendent ~~in~~ solo Deo: et depositis aliis curis et occupationibus intentae sunt ad precandum: alias minime idoneas esse aut commodas. Haec quoque precandi assiduitas requirit ab aliis curis vacationem. Nam quae circa familiam regendam occupantur, minus habent libertatis et otii. Omnes quidem iubemur assidue orare, sed videndum quid ferat uniuscuiusque conditio dum ad orandum secessus quaeritur, et ab omnibus aliis negotiis immunitas. Quod in viduis laudat Paulus, Lucas de Hanna filia Phanuelis praedicat. Atqui non idem omnibus conveniret: quia diversa esset vitae ratio. Erunt ineptae mulierculae, Hannae simiae magis quam imitatrices, quae circum altaria cursitabant, et usque ad meridiem susurris suis ac murmuribus dabunt operam. Hoc praetextu ab omnibus domesticis molestiis ~~nam~~ eximent. Reversae domum, nisi omnia ad nutum composita offenderint, insanis clamoribus exagitabant totam familiam, prosilient interdum ad verbera. Meminerimus ergo viduis et orbis non sine causa hoc quasi proprium tribui, vacare dies et noctes precibus, quia solutae sunt ~~in~~ iustis impedimentis, quae non idem permetterent familiam regentibus. Neque tamen monachis aut monialibus suffragatur haec sententia, qui murmura ~~nam~~ vel boatus ita vendunt ut otiosi alantur. Quales

olim fuerunt Euchitae vel Psalliani. Nihil enim ab Euchitis differunt monachi et sacrifici papales, nisi quod illi continenter precando solos se pios ac sanctos putabant; hi autem minore assiduitate se alios quoque sanctificare fingunt. Nihil tale in mentem venit Paulo: sed tantum indicare voluit quanto liberius vacare queant precibus quae nihil aliunde habent distractionis.

6. *Quae autem in delitiis.* Postquam sua nota veras viduas insignivit, nunc aliis opponit quae reiiciendae sint. Participium quo utitur, *σπαταλώσα*, significat eam, quae sibi indulget molliterque ac delicate vivit. Quare eas (meo iudicio) taxat Paulus, quae viduitate sua in hoc abutuntur, ut solutae iugo maritali, et omni molestia vacuae, suavem in otio vitam degant. Multas enim videmus libertati suae consulere et commoditati, seque nimium hilariter tractare. Tales Paulus vivendo mortuas esse pronuntiat. Quod aliqui de infidelitate intelligunt: cui opinioni minime assentior. Mortuam enim congruentius dici puto, quae inutilis sit ac nihili. Quorsum enim vivimus, nisi ut frugi sit nostra opera? Et quid, si esset, emphasis in participio vivens? Nam qui desiderem vitam appetunt quo vivant commodius, habent illud in ore dicterium, non est vivere, sed valere vita. Ita sensus esset, si beatæ sibi videntur dum agunt ex animi sui voto, atque hanc demum vitam reputant, in quiete delitari, ego mortuas esse pronuntio. Quia tamen sensus hic nimium forte argutus esset: tantum volui obiter attingere, nihil asserens. Certum quidem est ignaviam hic damnari a Paulo, ut mortuas vocet quae nulli sunt usui.

7. *Et haec praecipe.* Significat, non tantum se praescribere Timotheo quid sequi debeat: sed diligenter admonendas esse ipsas mulieres, ne eiusmodi vitiis laborent. Neque enim se tantum pastor opponere debet pravis studiis, aut ambitioni eorum qui se praeter rationem ingerunt: sed doctrina et continuis admonitionibus omnia pericula, quantum in se est, praevenire. *Fuit quidem hoc gravitatis et constantiae, non admittere viduas nisi quae dignae forent: sed interim reddenda fuit ratio cur non admitterentur: imo prius monenda ecclesia ne obtruderentur indignae, vel seipsas ingererent.* Caeterum Paulus hanc doctrinae partem rursus ab utilitate commendat: ac si dixisset, minime esse contemnendam, quia sit vulgaris, quando ad summam rectae et perfectae vitae spectat. Nihil autem in Dei schola magis discendum quam sanctae et integrae vitae meditatio: denique moralis doctrina argutis speculationibus confertur, quarum nullus in vita profectus apparet, secundum illud: Omnis scriptura utilis est, ut perfectus reddatur homo Dei, etc.

8. *Quod si quis.* Erasmus transtulit in foeminino

genere. Mihi generalis sententia magis probatur. Solet enim Paulus, etiam quum aliquod particulare argumentum tractat probationes ex generalibus principiis afferre: et rursus elicere ex particularibus sententiis universalem doctrinam. Et certe plus habebit hoc ponderis, si conveniat tam viris quam mulieribus. Dicit ergo eos fidem abnegasse, qui suos omnes, maximeque domum propriam non curant. Et merito: nulla enim in Deum est pietas, ubi quis ita humanitatis sensum exuere potest. An fides, quae filios Dei nos facit, deteriores redderet brutis pecudibus? Manifestus ergo Dei contemptus est talis inhumanitas et fidei abnegatio. Necdum eo contentus Paulus, crimen exaggerat, dicens, infidelis qui nullo tali affectu tanguntur? Deinde hoc genus officii est quod natura ipsa dictat. Sunt enim *σπορὰι ψυχῶν*. Quod si natura duce infideles ultro propensi sunt ad suos amandos, quid de iis sentiendum qui nullo tali affectu tanguntur? Nonne impios ipsos feritate superant? *Si quis obiciat, multos quoque ex incredulis saevos parentes esse ac belluinos, facilis solutio est, Paulum de parentibus loqui solis, qui, duce natura et magistra, sobolis suae curam gerunt. Nam si quis ab hac integritate degeneret, pro monstro habendus est.* Quaeritur autem cur domesticos filiis ipsis praeferat apostolus. Respondeo, quum suos, et maxime familiares nominat, utroque loco de filiis et nepotibus ipsum loqui. Nam utcumque emancipati sint liberi, aut in alienam familiam per coniugium transierint, aut quovis modo emigrarint ex aedibus parentum: nunquam tamen prorsus extinguitur ius naturae, quin debeant maiores natu, tanquam sibi a Deo commissos, regere, aut saltem consulere quoad possunt. In domesticis autem arctior est obligatio, nam eos duplici nomine curare debent, eo quod ipsorum sunt sanguis, et simul pars familiae cui praesunt.

9. *Vidua deligatur non minor annis sexaginta, quae fuerit unius viri uxor, 10. in operibus bonis habens testimonium, si liberos educavit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lavit, si afflictis subministravit, si in omni bono opere fuit assidua.* 11. Porro iuniores viduas reice, quum enim lascivire coeperint adversus Christum, nubere volunt, 12. habentes condemnationem, quod primam fidem reiecerint. 13. Simul autem et otiosae discunt circuire domos: nec solum otiosae, verum etiam garrulae et curiosae, loquentes quae non oportet.

9. *Vidua deligatur.* Iterum quales viduae recipiendae sint in ecclesiae curam, ostendit: et quidem

explicatius quam antea. Ac primo aetatem designat, sexaginta annos: *nam* quia publicis sumptibus alebantur, decebat iam senio confectas esse. Deinde erat altera etiamnum validior ratio: *nam* in ministerium ecclesiae consecrabant. Quod minime ferendum erat, si adhuc ad coniugium idoneae fuissent. Ea conditione recipiebantur ut earum inopiae subveniret ecclesia, et suam interim operam pauperibus impenderent, quoad patiebatur valetudo. Ita mutua erat obligatio inter ipsas et ecclesias. Robustiores, et quae per aetatem adhuc erant vegetae, iniquum erat aliis *nam* oneri. Praeterea timendum erat ne mutato animi proposito ad novas nuptias adspirarent. Hae sunt duae causae cur *non* velit nisi sexagenarias recipi. Quoad nubendum cupiditatem, satis occursum est periculo, ubi *nam* sexagesimum excessit mulier: si praesertim unum duntaxat maritum tota vita experta fuerit. Est enim quoddam veluti pignus continentiae et pudoris, quum mulier ad eam usque aetatem pervenit unico marito contenta. Non quod secundum coniugium improbet: aut ignominiae notam adspersat bis nuptis: quin potius iuniores viduas ad nubendum hortatur: sed quia sollicite cavere voluit *nam* ullis necessitatem imponeret coelibatus, quae maritis opus haberent. Qua de re mox plura.

10. *In operibus bonis.* Quae sequuntur dotes, partim ad honorem, partim ad onus respiciunt. Non dubium est quin fuerint honesta viduarum collegia, plenaque dignationis. Ideo non vult Paulus illuc cooptari nisi quae ornatae sint egregio testimonio totius anteactae vitae. Iam non ad segne et ignavum otium destinabantur: sed ut pauperibus et aegrotis ministrarent, donec viribus defectae tanquam emeritae quiescerent. Itaque ut ad obeundam functionem sint aptiores, in officiis omnibus, quae sunt illius propria, longo usu exercitatas esse vult: qualia sunt labor et sedulitas in liberis educandis, hospitalitas, ministeria erga pauperes, et reliqua beneficentiae opera. Si quis hic interroget, Ergone repudiabuntur omnes steriles, quia nullos unquam liberos sustulerint? respondendum, non sterilitatem hic damnari a Paulo, sed matrum delitias, quae sobolis alendae taedia devorare dum recusant, satis ostendunt *nam* minus officiosas fore erga extraneos. Et simul hanc piis matronis honorariam mercedem proponit, quae sibi non pepercerint: ut vicissim aetas earum senilis ecclesiae gremio fovenda excipiat. Per lotionem pedum synecdochicōs obsequia intelligit quae sanctis praestari solent. Moris enim tunc erat pedes lavare. Hoc officii genus in speciem sordidum et prope servile videri poterat: itaque hac quasi nota insignit sedulas et minime delicatas aut molles foeminas. Quod proxime sequitur, ad liberalitatem pertinet. Atque idem postremo generalius exprimit, quum dicit, si

in bono opere fuit assidua. Nam hic de beneficentia loquitur.

11. *Iuniores viduas revice.* Non iubet excommunicari ab ecclesia, aut aliqua ignominia notari: sed tantum in illo honore, cuius supra meminit, impertiendo habendam esse earum rationem negat. Quod si Dei spiritus per os Pauli mulierem nullam sexagenaria minorem ordine illo dignam esse pronuntiat, quod in illa aetate periculosus sit coelibatus: cuius audaciae fuit, legem perpetui coelibatus iuvenulis in summo aetatis fervore postea imponere? Non admittit, inquam, coelibatum Paulus, nisi in aetate iam effoeta, et quae periculum omne incontinentiae iam evasit. In velandis virginibus ad quadraginta deinde annos ventum est, postea ad triginta. Tandem promiscue sine ulla exceptione aetatis velare omnes coeperunt. Obtundunt, continentiam virginibus, quae nunquam virum expertae sunt, multo faciliorem esse quam viduis. Sed non efficiunt quin timendum sit periculum quod hic Paulus cavet, ac cavendum praecipit. Temere itaque, adeoque crudeliter laqueum iniiciunt teneris adhuc puellis, quae coniugio futurae erant aptiores.

Quum enim lascivire. Lascivire eas adversus Christum dicit, quae conditionis, ad quam vocatae sunt, oblitae, hilarius quam decet exsultant. Debuerant enim se continere sub modestiae iugo, ut gravibus matronis dignum est. Proinde mollior et solutior vita quasi lascivia est adversus Christum, cui fidem suam obstrinxerant. Quoniam aliquot eiusmodi exempla viderat Paulus, generali remedio occurrit: nequa recipiatur quam aetatis ratio unquam sollicitare possit ad nubendi appetitum. Quod flagitiorum monstra quotidie in papatu coactus ille monialium coelibatus parit? Quae claustra non refringit libido? Ergo etiamsi res initio placuisset: tot tamen atque tam gravibus experimentis edocti, aliquando Pauli consilio obtemperare debuerant. Atqui hoc adeo non faciunt, ut in dies magis ac magis iram Dei sua obstinatione provocent. Nec de solis monialibus loquor: ad perpetuum coelibatum sacerdotes quoque et monachos cogunt. Ebulliunt interea foedae libidines, ut vix decimus quisque caste non habeat. In monasteriis autem minimum malorum est vulgaris scortatio. Si Deum per os Pauli loquentem audire in animum inducerent, mox confugerent ad hoc remedium quod praescribit. Sed tanta est superbia, ut furiose persequantur quicumque huc eos revocant. Aliqui particulam adversus Christum coniungunt cum verbo nubendi. Quod tametsi ad Pauli mentem non multum refert: prior tamen sensus est probabilior.

12. *Habentes condemnationem.* Habere damnationem aliqui exponunt reprehensionem mereri. Ego tamen severius dictum accipio, ut aeternae mortis

damnatione eas terreat Paulus: ac si hoc ipsum reprehenderet, eximium illum ordinem, qui propius Christo unire debuerat, illis damnationis esse materiam. Et ratio additur, quia a fide baptismi et christianismo prorsus deficiant. Scio ab aliis secus intelligi, nempe quod fallant datam ecclesiae fidem nubendo, quum prius essent pollicitae se ad mortem usque coelibes victuras: quod nimis et frigidum. Deinde cur vocaret primam fidem? Vehementius itaque insurgit Paulus, et mali gravitatem amplificat, quod non tantum ignominia Christum et ecclesiam afficerent resiliendo a suscepta conditione, sed primam quoque fidem impia defectione fallerent. Ita enim fieri solet ut qui semel pudoris fines transiit, ad omnem impudentiam se prostituat. Male eas habebat, probrosam esse suam levitatem apud pios, et suam salacitatem reprimi, aut saltem vituperationi esse obnoxiam. Haec illis protervius exsultandi erat occasio, donec christianismum abiicerent. Optime quadrat ista amplificatio. Quid enim magis absurdum quam, dum volumus personis consulere, ianuam aperire Christi abnegationi? Quod votum perpetui coelibatus hinc stabilire volunt papistae, frivolum est. Ut demus solitam fuisse disertis verbis interponi talem pactionem: id tamen nihil ad ipsos. Primum considerandus est finis. Non ideo coelibes se fore promittebant olim viduae ut sanctiorem agerent vitam quam in coniugio: sed quod non poterant maritis et ecclesiae simul esse addictae. Sub papatu autem vovetur continentia, quasi virtus per se accepta esset Deo. Deinde ea aetate se abdicabant tunc nubendi libertate, qua desiderant esse nubes. Sexagenarias enim ad minimum esse oportebat: et quae unico matrimonio contentae specimen iam castitatis suae dedissent. Nunc autem vota in hoc eduntur apud papistas, ut coniugiis vel ante tempus, vel in medio aetatis fervore renuntient. Duabus autem maxime de causis tyrannicam de coelibatu legem improbamus: quod scilicet cultum esse fingunt coram Deo meritorium, et quod vovendi temeritate praecipitant animas in exitium. Neutrum erat in vetere instituto. Non edebant directum continentiae votum, quasi minus Deo placeret vita coniugalitatis: sed tantum quatenus exigebat functio ad quam eligeantur, coniugii vinculo se in totam vitam solvebant. Nec se privabant nubendi libertate, nisi quum nubere vel maxime liberis iam absurdum erat et intempestivum. Denique tantum a monialibus differebant istae viduae, quantum Hanna prophetissa a Claudia vestali.

13. *Simul et otiosae.* Nihil est quod mulieres magis deceat quam domus custodia. Unde apud veteres testudo honestae et probae matrisfamilias imago fuit: atqui multae contrario morbo laborant. Nihil enim est quod magis eas delectet quam huc

illuc cursitandi licentia: praesertim ubi exoneratae familia nihil habent domi quod agant. Adde quod istis viduis, honoris praetextu, quod veluti publicam personam gerebant, facilius quovis aditus patebat. Hanc opportunitatem nactae, beneficio ecclesiae abutebantur ad desidiam. Deinde (ut fieri solet) ex otio nascebatur curiositas, quae ipsa garrulitatis est mater. Verissimum enim est illud Horatii, percontatorem fugito: nam garrulus idem est¹⁾. Omni enim fide curiosos (ut inquit Plutarchus) carere aequum est, qui simulatque aliquid hauserunt, nunquam cessant donec effutiverint. Praesertim mulieribus hoc contingit, quae naturam iam propensae sunt ad loquacitatem, nullisque arcani capaces. Ergo non abs re haec tria simul coniuncta sunt ■ Paulo, otium, curiositas et garrulitas.

14. *Volo igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare adversario ut habeat maledicendi causam.* 15. *Nonnullae enim iam deflexerunt post Satanam.* 16. *Quod si quis fidelis, aut si qua fidelis habet viduas, suppeditet illis, et non oneretur ecclesia, ut iis, quae vere viduae sunt, suppetat.*

14. *Volo iuniores nubere.* Rident nasuti homines hoc apostoli praeceptum. Quasi vero (inquiunt) calcar addendum sit nimis citatae earum cupiditati. Quis enim nescit omnes fere viduas sponte nupturum? Superstitiosi autem homines iudicarent hanc nuptialem doctrinam Christi apostolo parum congruere. Verum omnibus rite expensis, agnoscent sani homines, Paulum nihil hic nisi necessarium et maxime salutare tradere. Nam et viduitas multis liberius proterviendi dat facultatem: et ab altera parte subinde emergunt spiritus in hypocrisi mentientes, qui sanctimoniam constituunt in coelibatu, quasi angelica esset perfectio: matrimonium vero aut damnant in totum, aut vilipendunt, ac si carnis inquinamentum saperet. Pauci sunt tam ex viris quam mulieribus qui vocationem suam respiciant: quotusquisque est virorum qui onus regendae uxoris libenter suscipiat? Quia scilicet res est innumeris molestiis implicita. Quam aegre iugum subit mulier? Paulus ergo quum iuniores nubere iubet, non ad nuptialem laetitiam eas invitat: nec hortatur ut libidini indulgeant, quum iubet eas liberos gignere: sed dum sexus infirmitatem et aetatem lubricam reputat, eas ad castum coniugium hortatur: et simul ad subeunda sancti coniugii onera. Atque id praesertim facit ne contumeliosa videatur ipsarum relectio ab ordine viduarum. Significat enim, earum vitam non minus Deo probatum iri si oeco-

nomiae dent operam, quam si in viduitate maneant. Et sane Deus superstitiosas hominum opiniones nihil moratur: sed hanc obedientiam pluris aestimat quam omnia, ubi suae vocationi obsequimur potius, quam ferri nos sinamus animi nostri voto. Hac consolatione audita, nihil habent causae cur conquerantur sibi fieri iniuriam, aut moleste ferant se excludi uno genere honoris. Audiunt enim, in vita coniugali non minus se placere Deo, quia eius vocationi pareant. Quum de liberis gignendis loquitur, molestias omnes sub uno verbo comprehendit, quae perferendae sunt in educanda sobole. Quemadmodum sub domus administratione omnia oeconomiae officia.

Nullam occasionem dare. Nam sicuti maritus uxoris quasi velamen est: ita viduitas multis sinistris suspicionibus est obnoxia. Quorsum autem attinet, nulla necessitate calumniis armare evangelii hostes? Atqui difficillimum est, mulierem viduam, florenti aetate, tam circumspecte sibi cavere quin reperiant improbi aliquam obloquendi colorem. Proinde si illis est cordi aedificatio, ut maledicis hominibus ■ obstruant, genus vitae elegant minus suspiciosum. Communes hic evangelii adversarios potius intelligi, quam privatos cuiusque mulieris, quia indefinite loquutus est Paulus.

15. *Nonnullae enim.* Certum est, nullum tam sanctum institutum ex quo non aliquid prodeat mali, hominum pravitate. Verum quae necessaria sunt, debent fixa manere, quidquid inde contingat: etiamsi coelum rueret. At ubi liberum est utramvis partem eligere, prout hoc vel illud esse utile experientia compertum fuerit: etiam quae ante placuerant, abrogare prudentiae est: sicuti in causa praesenti. Minus propectae aetatis mulieres in ordinem viduarum allegi, nihil necesse erat: usus docebat rem esse periculosam et noxiam: merito itaque Paulus in posterum caveri vult ne quid tale contingat. Quod si quarundam defectio satis validum illi argumentum fuit ut remedium universale quaereret: quam multa hodie papistis argumenta essent abolendi impuri sui coelibatus, si quem aedificationis haberent respectu? Sed crudelibus impii ac diabolici decreti laqueis malunt strangulari innumeras animarum myriades, quam nodum unum laxare. Unde constat quam aliena sit a sancto Pauli affectu tyrannica eorum saevitia.

Post Satanam. Notanda loquutio: quia nemo vel tantillum potest ■ Christo deflectere quin Satanam sequatur. Nam regnum in omnes habet, qui Christi non sunt. Hinc admonemur quam exitialis sit deflexio a recto cursu, quae ex Dei filiis nos facit Satanarum mancipia: et a Christi gubernatione abductis Satanam nobis ducem praeficit.

16. *Si quis fidelis.* Quia fieri solet ut singuli propria onera libenter reiiciant in totam ecclesiam:

¹⁾ Horat. Epist. lib. I. 18, 69.

ideo nominatim id cavendum praecipit. De fidelibus loquitur, qui suas viduas alere debeant. Nam quae impiae cognationi renuntiaverant, eas ab ecclesia suscipi aequum erat. Quod si peccant qui sibi parentes ecclesiam patiuntur sumptibus gravari: hinc colligamus quanto sacrilegio se implicant qui fraude aut rapinis profanant quod semel dictum erat ecclesiae.

17. *Presbyteri, qui bene praesunt, duplici honore digni habeantur: maxime qui laborant in verbo et doctrina.* 18. *Dicit enim scriptura: Non obligabis os bovi trituranti: et, Dignus est operarius mercede sua.* 19. *Adversus presbyterum accusationem ne admittas, nisi sub duobus aut tribus testibus.* 20. *Peccantes coram omnibus argue, ut et caeteri timorem habeant.* 21. *Contestor coram Deo, et Domino Iesu Christo, et electis angelis, ut haec custodias absque praecipitatione iudicii, nihil faciens alteram in partem declinando.*

17. *Presbyteri, qui bene.* Hoc quoque ad retinendum ecclesiae ordinem in primis est necessarium: non negligi presbyteros, sed eorum haberi rationem. Quid enim inhumanius quam ~~non~~ non esse curae, qui totius ecclesiae curam gerunt? Neque enim hic aetatis nomen est *πρεσβύτερος*, sed officii. Quod duplicem honorem interpretatur Chrysostomus victum et reverentiam, non impugno: sequatur eius opinionem qui volet. Mihi tamen probabilius videtur, hic fieri comparisonem inter viduas et presbyteros. Prius iusserat Paulus, honorem haberi viduis: atqui honore digniores sunt presbyteri quam illae: quare his duplex honor earum respectu exhibendus. Sed ut ostendat se larvas ~~non~~ commendare, addit, qui bene praesunt: hoc est, qui fideliter et strenue incumbunt suo muneri. Nam ut centies quis locum obtineat et titulum iacet, nisi munus simul exerceat, nullo iure stipendiis ecclesiae se ali postulabit. Denique significat non titulo deberi honorem, sed operae quam impendunt in officio constituti. Praefert tamen eos, qui in verbo et doctrina laborant: hoc est, qui docendo verbo sunt intenti. Nam duae istae voces rem unam significant, nempe verbi praedicationem. Sed ne verbi nomine otiosum studium et speculativum (ut vocant) quispiam intelligeret, adiecit doctrinam. Colligere autem hinc licet, duo fuisse tunc presbyterorum genera: quia non omnes ad docendum ordinabantur. Nam aperte verba sonant, quosdam bene et honeste praefuisse: quibus tamen non erant commissae docendi partes. Et sane ex populo deligebantur graves et probati homines, qui una cum pastoribus communi consilio et autoritate ecclesiae disciplinam administrarent, ac essent quasi censores moribus corrigendis. Hunc morem Ambrosius obsolevisse

conqueritur doctorum ignavia, vel potius superbia, dum soli volunt eminere. Nunc ut ad Paulum redeam, victum praecipue suppeditari iubet pastoribus qui docendo sunt occupati. Ea enim est mundi ingratitude, ut de fovendis verbi ministris non multum sit sollicitus. Et Satan hac arte tentat doctrina privare ecclesiam, dum inopiae et famis metu plurimos absterret ne id oneris suscipiant.

18. *Non obligabis os, etc.* Praeceptum est politicum, quod nobis in genere aequitatem commendat: sicuti in priorem ad Corinthios epistolam diximus. Nam si prohibet ne inhumani simus brutis animalibus, quanto plus humanitatis exigit erga ipsos homines? Ergo perinde valet haec sententia, ~~si~~ si generaliter diceretur, non esse labore alieno abutendum. Triturandi mos hodie multis Galliae partibus est ignotus, ubi flagellis tritum excutiant: soli Provinciales norunt quid sit triturare. Sed hoc nihil ad sensum: quia tantundem de aratione dici potest. Quod subiicit continuo post, operarium dignum esse mercede sua, non citat quasi scripturae testimonium: sed quasi dictum proverbiale, quod omnibus dictat communis sensus. Quemadmodum et Christus quum idem dicebat apostolis, nihil aliud quam sententiam proferebat omnium consensu approbatam. Ergo crudeles sunt et omnis aequitatis immemores, qui iumenta, nedum homines, esurire sinunt, quorum sudorem exsugunt in suum commodum. Quanto autem minus ferenda eorum ingratitude qui victum pastoribus suis negant, quibus nullam satis dignam mercedem possunt rependere?

19. *Adversus presbyterum.* Postquam stipendia iussit erogari pastoribus, Timotheum etiam admonet, ne sinat eos infamari calumniis, nec ulla criminatione gravari, nisi quae nitatur legitimo testimonio. Sed posset hoc videri absurdum, quod legem, quae omnium est communis, presbyteris quasi peculiarem facit. Hoc iuris in causis omnibus Deus praescribit: ut ex ore duorum aut trium testium definiantur. Cur ergo hoc quasi singulari privilegio solos presbyteros munit apostolus, ut a falsis delationibus tuta sit eorum innocentia? Respondeo hoc esse necessarium remedium adversus hominum malignitatem. Nulli enim calumniis et obrectationibus magis sunt obnoxii quam pii doctores. Praeterquam enim quod muneris difficultas facit ut interdum vel succumbant, vel titubent, vel claudicent, vel hallucinentur, unde multas carpendi ansas arripiunt improbi: huc etiam accedit quod, quantumvis exacte fungantur suis partibus, ut ne minimum quidem erratum admittant, nunquam mille reprehensiones effugiunt. Atque hic est astus Satanae, alienare hominum animos a ministris, ut doctrina paulatim veniat in contemptum. Ita non tantum fit iniuria innocentibus, quod immerito laeditur

eorum existimatio (quod tamen ipsum perquam indignum est in tam honesto ordine), sed detrahatur autoritas sacrosanctae Dei doctrinae. Atque id praecipue (ut dixi) molitur Satan. Neque enim hic tantum valet illud Platonis, malignum esse vulgus, ac praestantioribus invidere: sed quo sincerius quisque pastorum promovere studet regnum Christi, eo maiore oneratur invidia, et proterviores adversus eum fiunt insultus. Iam vero simulatque aliqua de verbi ministris criminatio exiit, perinde ac si iam convicti forent, certa fide excipitur. Id accidit non tantum quia maior ab illis exigitur integritas: sed quia plerosque fere omnes Satan ad nimiam credulitatem instigat, ut nulla inquisitione habita cupide damnent suos pastores, quorum tueri famam potius debuerant. Ergo tantae iniquitati non frustra se Paulus opponit: ac prohibet subiici improborum maledicentiae presbyteros, donec legitimis testimoniis sint convicti. Neque enim mirum est si multos habeant hostes, quorum officium est, omnium vitia reprehendere, pravis omnium cupiditatibus adversari, severitate sua cohibere quoscumque errare vident. Quid ergo fiet si promiscue audientur quaecumque de illis sparsae fuerint calumniae?

20. *Peccantes argue coram omnibus.* Quoties bonis cavetur, hoc mali ad immunitatem suam arripiunt. Itaque quod de repellendis iniustus accusationibus dixerat Paulus, sic temperat hac sententia, ne cui tamen impune hoc praetextu peccare liceat. Et sane videmus quantis et quam multiplicibus privilegiis suum clerum munierit papatus: ut quum nequissime vivant, sint tamen ab omni reprehensione immunes. Certe si cautiones observentur, quas colligit Gratianus causa secunda, quaest. 4, item qu. 7, non erit periculum ne unquam ad reddendam vitae rationem cogantur. Ubi enim septuagintaduo testes reperientur, quos in episcopo damnando requirit putidum edictum sub nomine Sylvestri? Deinde quum totus laicorum ordo ab accusatione arceatur, in clero etiam minores maioribus prohibeant molestiam facessere: quid impedit quominus securi iudicia omnia rideant? Proinde sedulo haec moderatio tenenda est, ut coerceantur linguae petulantes, fictis criminibus presbyteros infament: et tamen ut quisquis inter eos male geret, severe corrigatur. Nam de presbyteris hoc dictum accipio, palam arguendos esse qui dissolute vivunt. Quare? ut reliqui, dum ne illis quidem parci vident qui gradu et dignitate sunt superiores, tali exemplo moniti, magis timeant. Nam sicuti honestae vitae exemplo praeire aliis debent presbyteri: ita si delinquant, severitatem disciplinae exerceri erga ipsos convenit, quae omnibus sit exemplum. Cur enim plus illis indulgeatur licentiae, quorum peccata longe gravius quam aliorum nocent? Intellige autem quod dicit Paulus de sceleribus aut flagitiosis peccatis, quae publicum

offendiculum secum ferunt. Nam si quis ex presbyteris absque flagitio deliquerit, privatim magis admonendum esse certum est, quam palam redarguendum.

21. *Contestor coram Deo.* Haec obtestatio interposita fuit ■ Paulo, non tantum ut in re maxime seria, sed etiam propter summam difficultatem. Nihil enim difficilius quam tanta aequitate exercere iudicia, ut neque gratia unquam flectaris, nec suspicionibus des aditum, nec delationibus movearis, nec rigore sis nimius, nec aliud in omnibus causis quam ipsam causam respicias. Nam inde ius aequabile, quum personis clausi sunt oculi. Meminerimus autem, hic sub Timothei persona admoneri omnes pastores, et Timotheum armari veluti clypeo adversus pravos omnes sollicitationes, quae non raro plurimum negotii solent vel optimis quibusque exhibere. Timotheo igitur Deum ponit ante oculos, ut sciat non minore religione sibi administrandum esse suum munus, quam si ageret in conspectu Dei et angelorum. Postquam Deum nominavit, addit etiam Christum. Nam is est cui pater omnem iudicandi potestatem detulit, et coram cuius tribunali semel apparebimus. Angelos Christo adiungit, non tanquam iudices, sed tanquam futuros testes negligentiae, aut temeritatis, aut ambitionis, aut malae fidei. Adsunt enim spectatores, propter iniunctam sibi ecclesiae curam. Et sane plus quam stupidum, et saxeum esse oportet, cui non excutiat torporem et oscitantiam sola haec cogitatio: theatrum Dei et angelorum esse ecclesiae gubernationem. Ubi vero accedit solennis ista contestatio, timorem ac sollicitudinem duplicari necesse est. Electos vocat angelos, non tantum ut ■ reprobis discernat, sed excellentiae causa, ut plus reverentiae habeat eorum testimonium.

Absque praecipitatione. Πρόρρημα Graecis, si verbum de verbo exprimas, latine sonat praeiudicium. Verum potius significat festinationem nimiam, dum re nondum bene perspecta temere pronuntiamus: aut significat immodicum favorem, quum deferimus personis plus quam aequum est, vel alios tanquam eximios aliis praeferimus: quod in iudiciis semper est iniquum. Ergo hic vel levitatem, vel personarum acceptionem damnat Paulus. Eodem spectat fere quod sequitur, non ■ huc vel illuc declinandum. Dicit enim vix potest quam difficulter ■ retineant qui iudicandi munus sustinent, inter tot ac tam varios impulsus. Nonnulli codices habent πρόσλησιν. Sed prior lectio magis convenit.

22. *Manus cito ne cui imponas: neque communices peccatis alienis. Temetipsum purum custodi.* 23. *Ne posthac bibas aquam: sed paululo vino utere propter stomachum tuum et crebras tuas infirmitates.* 24. *Quorundam hominum peccata ante manifesta sunt, festi-*

*nantia ad iudicium: in quibusdam vero etiam subse-
quuntur. 25. Similiter et bona opera ante manifesta
sunt, et quae secus habent, latere nequeunt.*

22. *Manus cito ne cui imponas.* Non dubium est quin depellere ■ Timotheo invidiam voluerit, et obviam ire multis querimoniis, quae subinde oriuntur adversus pios Christi servos, qui ambitiosis quorumvis precibus obsequi recusant. Nam alii morositatis eos insimulant, alii invidiae, nonnulli etiam crudeles esse clamitant, quia non statim admittant qui se venditant qualicumque commendatione: quod hodie plus satis experimur. Paulus ergo Timotheum hortatur ne ■ gravitate discedat, nec se patiatui vinci praeposteris studiis: non tam quod opus haberet Timotheus eiusmodi admonitione, quam ut sua autoritate compescat qui alias ipsi Timotheo molesti ■ poterant. Primum impositio manuum ordinationem significat: hoc est, signum pro re ipsa capitur. Prohibet enim ■ quem minus adhuc probatum nimia facilitate admittat. Sunt enim qui novitatis studio promoveri cuperent vel ignotissimum quemque, simulatque specimen unum vel alterum ediderit quod arrideat. Huic importunae cupiditati gravem et prudentem episcopum resistere convenit: quemadmodum hic Paulus iubet Timotheum facere.

Neque communices. Significat eodem implicari reatu qui illicitae promotioni assentitur, atque ipsos praecipuos auctores. Quamquam ita exponunt quidam: si indignos admittat, quidquid postea deliquerint, culpam illi aut culpae partem imputatum iri. Sed mihi hoc videtur simplicius: Etiam si in hanc temeritatem alii prorumpant, noli te illis socium addere, ne simul reus fias. Saepe enim accidit, ut nos, etiam recte aliqui sentientes, abripiat aliorum stultitia et levitas. Huc etiam refero quod continuo post sequitur, Temetipsum purum custodi: ac si dixisset: Si quid perperam fiat ab aliis, vide ne ulla ex consensu vel approbatione contagio ad te perveniat. Si impedire non potes quominus ■ polluant, saltem tua consilia ab illis constanter separata esse convenit, quo purum te serves. Si quis generalem esse malit sententiam, fruatur suo sensu: sed magis consentaneum est, meo iudicio, ad circumstantiam praesentis loci restringere.

23. *Ne posthac bibas aquam.* Quoniam haec sententia contextum abruptit, quidam non esse Pauli suspicantur. Atqui videmus Paulum non adeo fuisse curiosum in texenda orationis serie: atque hoc illi non esse infrequens ut diversas sententias absque ordine permisceat. Deinde fieri potest ut quod scripta iam epistola appositum fuerat extra ordinem versuum, deinde librorum errore in hunc locum obrepserit. In eo tamen non ita anxie laborandum est, si illum quem dixi Pauli morem con-

sideramus: nempe quod res varias interdum miscere solet. Porro summa est, ut Timotheus aliquantulum vini bibere assuescat, valetudinis sustentandae causa. Non enim prohibet in totum ne bibat aquam, sed ne utatur hoc ordinario potu. Nam verbum ὀδρονότεῖν hoc significat. Sed cur non simpliciter consulit ut bibat vinum? Videtur enim, quum paxillum addit, velle obviam ire intemperantiae: quod non fuit verendum in Timotheo. Respondeo, hoc potius fuisse expressum ut occurreret improborum calumniis, quibus promptum aliqui fuisset eius consilium subsannare, hoc scilicet colore, aut simili. Qualis isthaec est philosophia, quae ad potandum vinum incitat? haecne via est qua in coelum conscenditur? Ut eiusmodi sannas praeveniat apostolus, testatur ■ necessitati duntaxat consulere: et mediocritatem simul commendat. Apparet autem Timotheum non frugalem tantum in victu, sed etiam austerum fuisse: ut qui ne valetudini quidem suae parceret. Ac certum est, neque ambitione id ab eo, neque superstitione fuisse factum. Unde colligimus, non modo ■ luxu et delitiis fuisse alienissimum: sed quo solutior esset ad opus Domini, aliquid etiam ex ordinariis alimentis rescidisse. Neque enim natura, sed continentiae studio erat abstemius. At quam pauci hodie sunt quibus necesse sit aqua interdicere: quam multi vero qui restringendi sint ad sobrium vini potum? Porro hic apparet quam necesse sit nobis etiam ubi recte agere cupimus, spiritum prudentiae a Domino petere, qui nos mediocritatem doceat. Rectum quidem scopum Timotheus spectabat: sed quia reprehenditur a spiritu Dei, excessum austeri victus cognoscimus in eo fuisse vitiosum. Simul traditur generalis regula, sic in cibo et potu temperandum nobis esse, ut singuli valetudinis suae rationem habeant, non vitae prorogandae causa, sed ut quamdiu vivunt, Deo et proximis frugē sint atque utiles. Quod si improbatui nimia continentia, dum morbos accersit vel fovet, quamvis absit superstitio: quo loco habenda erit Cartusianorum obstinatio, quibus mori satius est quam in extrema necessitate paxillum carnis gustare? quod si parcis et sobriis praecipitur ne valetudinem gravent nimia parsimonia, non levis poena intemperantes manet, qui vires suas, ingluviem farciendo, opprimunt. Nec vero monendi sunt, sed tanquam brutae pecudes a pabulo arcendi.

24. *Quorundam hominum peccata.* Quoniam nihil est quod magis exerceat fideles ecclesiae ministros, quam ubi malis corrigendis nullam vident rationem: ubi coguntur ferre hypocritas, quorum nequitiam intelligunt: multos qui sunt noxiae pestes, nequeunt arcere ab ecclesia, ac ■ impedire quidem quominus clandestinis artibus venenum suum spargant: hac consolatione sustentat Paulus Timotheum, fore ut aliquando, ubi Deo visum fuerit, protrahantur in medium. Ita ad tolerantiam eum

confirmat: quia aequo animo expectanda est opportunitas, quam Deus pro sua sapientia praestituit. Mire etiam probos et sanctos pastores torquet altera indignitas, quod ubi summa integritate officio perfecti sunt, multis iniquis sermonibus perstringuntur, onerantur multiplici invidia, vident rapi in contrariam partem quae laudem merebantur. Hac etiam ex parte subvenit Paulus, quum admonet Timotheum quibusdam bonis operibus lucem in aliud tempus reservari. Itaque si laus eorum quasi sub terram defodiatur hominum ingratitude, id quoque placido animo esse sustinendum, donec revelationis tempus adveniat. Quamquam non his solum malis medetur: sed quia nos saepe falli contingit in eligendis ministris, dum se indigni astute insinuant, boni autem nobis sunt ignoti: deinde etiamsi non erremus ipsi iudicando, non tamen aliis probare iudicium nostrum possumus: sed qui optimi sunt, repudiantur, nobis contra nitentibus: mali autem vel obrepunt, vel se obtrudunt: fieri non potest quin nos magnopere angat nostra et ecclesiae conditio. Itaque Paulus in offensione vel tollenda, vel saltem sublevanda laborat. *Haec igitur summa sit, ferenda esse quae statim corrigi nequeunt, gemendum ubi nondum remedio idoneum est tempus, morbis non esse vim adhibendam donec vel maturuerint, vel patefacti sint: rursus quoties virtuti non habetur suus honor, expectandum esse maturum revelationis tempus, ac tolerandum esse mundi stuporem, ac quiescendum esse in tenebris donec illuceat dies.* Venio nunc ad verba, postquam rem breviter complexus sum. Quum dicit peccata quorundam hominum ante manifestata esse, intelligit mature pateferi, et quasi ante tempus prodire in notitiam hominum. Et hoc similitudine exprimit, quasi currendo festinent ad suum iudicium. Videmus enim ut multi praecipites ruant sponteque accersant sibi damnationem: etiamsi totus mundus salvos cupiat. *Quoties autem id accidit, succurrat nobis, arcano Dei providentiae motu instigare reprobos ut spumas suas proiciant.*

In quibusdam subsequuntur. Quod Erasmus vertit, quosdam subsequuntur, non recipio. Tametsi videtur id graecae constructioni magis quadrare, sensus tamen postulat ut subaudiatur particula *év*. Casus enim mutatio non tollit antithesin. Nam sicuti dixerat quorundam peccata celeriter ad iudicium suum festinare: ita nunc e converso addit, quorundam (vel aliorum) tardius venire in notitiam. Sed loco genitivi posuit dativum, in aliis. Significat autem, utcumque diutius quam optemus lateant quorundam peccata et tarde proferantur in lucem, non tamen perpetuo fore occulta. Nam et ipsa tempus suum habebunt. *Quod si tamen magis placeat Erasmi versio, idem maneat sensus necesse est: nempe, quamvis non properet Dei vindicta, a tergo tamen lente subsequi.*

25. *Similiter et bona.* Significat, interdum pietatem et alias virtutes mature ac tempestive suam laudem apud homines habere, ut in pretio sint boni. Quod si secus accidat, non tamen passurum Dominum ut perpetuo opprimatur innocentia et integritas. Saepe enim calumniis, tanquam nubibus, obscuratur: sed tandem impletur illud, Deum facere ut refulgeat instar aurorae: verum animo tranquillo opus est ad sustinendum. Homines enim sumus: itaque semper videndum quem modum habeat nostra cognitio, ne ultra progrediamur: nam id esset Dei officium nobis arrogare.

CAPUT VI.

1. *Quicumque sub iugo sunt servi, suos dominos omni honore dignos existiment: ut ne Dei nomen et doctrina blasphemetur.* 2. *Qui autem fideles habent dominos, ne despiciant eo quod fratres sunt: sed magis serviant, quod fideles et dilecti, et beneficentiae participes.*

Apparet, initio evangelii servos, quasi dato manumissionis signo, animos sustulisse. Nam passim multum laborat Paulus in cupiditate illa fraenanda. Et sane tam dura erat servitutis conditio, ut non mirum sit fuisse in primis odiosam. Porro usitatum est, arripere in carnis nostrae commodum quidquid habet minimam speciem. Ita quum audiebant, omnes nos esse fratres, protinus inferebant, indignum esse ut fratrum essent mancipia. Verum ut nihil tale venisset illis in mentem, semper tamen miseris hominibus necessaria est consolatio, quae temperet aerumnarum acerbitem. Deinde non sine difficultate adduci poterant ut libenter et alacri animo, tam aspero iugo subicerent cervices. Huc igitur spectat praesens doctrina.

1. *Quicumque sub iugo, etc.* Quia sibi quisque praestantiam falsa opinione arrogat, nemo est qui aequo animo ferat, alios sibi imperare. Qui effugere necessitatem nequeunt, parent illi quidem inviti superioribus: sed intus fremunt et indignantur, quia sibi putant fieri iniuriam. Omnes eiusmodi disputationes uno verbo praecidit apostolus, quum voluntariam subiectionem exigit ab omnibus qui sub iugo sunt. Significat enim non esse inquirendum sintne digni tali fortuna an meliore: quia sufficiat, hac conditione esse obstrictos. Et quum praecipit ut dignos honore existiment dominos quibus serviant: non modo fidem et diligentiam in praestandis obsequiis requirit: sed ut eos suspiciant et venerentur ex animo, tanquam in altiore gradu collocatos. Nemo enim vel principi vel domino praestat quod debet, nisi eminentiam inspiciens ad quam illos Deus evexit, honore ideo prosequitur, quia illis subest. Nam utcumque saepe indigni sint,

ipsa tamen praefectura, qua dignatur ipsos Deus, honorem semper meretur. *Adde quod nullus operam suam vel obsequia domino sponte impendet, nisi persuasus fuerit se debere. Unde sequitur, subiectionem ab hoc honore incipere quo Paulus dignos vult censerī qui praesunt.*

Ne Dei nomen. Semper in nostrum commodum plus quam oporteret ingeniosi sumus. Ita servis, si infideles habeant dominos, prompta est obiectio, indignum esse ut qui diabolo serviunt, imperent filiis Dei. Paulus autem in contrariam partem retorquet argumentum, ideo infidelibus dominis parendum esse ne male audiat nomen Dei et evangelium: quasi Deus ille, quem colimus, ad rebellandum nos incitet: quasi evangelium contumaces reddat et prae fractos qui aliis subiecti esse debent.

2. *Qui autem fideles.* Fratrum nomen videtur aequalitatem statuere, atque ita tollere dominium. Paulus ex adverso ratiocinatur, eo libentius debere servos fidelibus dominis ■■ subicere, quia filios Dei agnoscunt, et fraterno amore illis sunt devincti, et eiusdem gratiae consortes. Neque enim vulgaris est ista dignatio, quod Deus eos terrenis heris in eo, quod praecipuum est, aequavit: nam communem simul adoptionem habent. Hoc ergo non leve illis incitamentum esse debet ad servitutem aequo animo ferendam. *Adde quod servitus magis tolerabilis est sub mansuetis heris, qui nos diligunt, et quos mutuo diligimus. Ipsum etiam fidei vinculum optime inter se conciliat quibus diversa est conditio.*

Haec doce et exhortare. 3. *Si quis aliter docet, nec acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, et ei quae secundum pietatem est doctrinae,* 4. *inflatus est, nihil sciens, sed languens circa quaestiones et pugnas verborum, ex quibus oritur invidia, contentio, maledicentiae suspensiones malae,* 5. *super-vacuae conflictationes hominum mente corruptorum, et qui veritate privati sunt, existimantium quaestum esse pietatem. Seiuungere a talibus.*

Haec doce. Intelligit haec esse quibus docendis insistere debeat: et doctrinae vult exhortationes coniungi. Perinde ergo est ac si dixisset, quotidie inculcandum esse hoc doctrinae genus. Nec docendos modo esse homines, sed exhortationibus quoque assiduis stimulandos ac urgendos.

3. *Si quis aliter.* Quia verbum est compositum, potest etiam non male transferri, alia docet. Quamquam in sensu nulla est ambiguitas. Damnat enim eos omnes, qui in hac docendi ratione non conveniunt: etiamsi non aperte neque ex professo oppugnent sanam doctrinam. Fieri enim potest ut qui nullum aliqui profitetur impium vel manifestum errorem, futili tamen garrulitate se venditando, pietatis doctrinam adulteret. Nam ubi in ipsa doctrina

profectus nullus apparet, nullaque aedificatio, iam ■ Christi instituto disceditur. Quum autem non de professis impiorum dogmatum autoribus loquatur Paulus, sed de vanis doctoribus ac profanis, qui ambitione sua vel avaritia simplicem et genuinam pietatis doctrinam deformant: videmus tamen quam acriter ac severe invehatur adversus eos: nec mirum. Dici enim vix potest quantum noceat fucosa, et prorsus ad ostentationem et inanem pompam composita praedicatio. Verum quos perstringat, melius patet ex contextu. Nam quod proxime sequitur, nec acquiescit sanis sermonibus, exegeticum est. Fieri enim solet ut eiusmodi homines praepostera curiositate abrepti, quidquid utile est ac solidum, despiciant. Itaque instar petulantium equorum, sine ratione lasciviunt. Id vero quid aliud est quam respuere sanos Christi sermones? Nam sani vocantur ab effectu, quia sanitatem nobis conferant, vel apti sint ad eam fovendam. Idem significat doctrina quae secundum pietatem est. Neque enim pietati consentanea erit, nisi in timore cultuque Dei nos instituat, nisi fidem nostram aedificet, nisi ad patientiam, humilitatem, omnia caritatis officia nos erudiat. Ergo quisquis utiliter docere non studet, secus docet quam oportebat: imo nec pia, nec sana est doctrina, quocunque colore fulgeat, quae ad profectum audientium non tendit. *Tales primum superbiae damnat Paulus, et quidem inanis et ventosae: deinde quia nulla excogitari potest aptior ad castigandos ambitiosos poena, quam dum inscientiae damnatur totum id quo sibi placent: Paulus eos nihil scire pronuntiat, utcumque multis argutiis turgant. Nihil enim habent solidum, sed meros tantum flatus. Et simul pios omnes admonet, ne se ventosa ista ostentatione efferri patiantur quominus in evangelii simplicitate defixi maneant.*

4. *Sed languens.* Est obliqua antithesis inter sanitatem doctrinae Christi ac languorem istum. Nam quum multum diuque se fatigaverint subtiles isti quaestionarii: quem tandem fructum reportant ex suo labore, nisi quod subinde crescit morbus? Ita non frustra tantum se macerant: sed languorem contrahunt ex perversa sua curiositate. Sequitur ergo longe abesse ut rite proficiant, quemadmodum oportebat Christi discipulos. Quaestiones et verborum pugnas non abs re simul coniungit: priore enim vocabulo non quasvis quaestiones significat, quae vel ex sobrio moderatoque discendi studio nascuntur, vel ad puram rerum utilium explicationem faciunt: sed quales hodie in Sorbonicis scholis agitantur ad ostentandum acumen. Illic quaestio quaestionem parit: quia nullus est modus, ubi quispiam plus scire quam expedit appetens, suae vanitati indulget. Hinc postea emergunt infinitae rixae. Quemadmodum enim crassae in calore nubes non sine tonitru discutiuntur: ita necesse est ut spino-

sae istae quaestiones in certamina ebulliant. Caeterum λογomachίας nominat contentiosas disputationes de verbis magis quam de rebus, vel (ut vulgo loquuntur) sine materia, aut subiecto. Nam si quis diligenter expendat quaecunque inter sophistas fervent contentiones, deprehendet non ex rebus eas provenire, sed ex nihilo eas excudi. In summa, quaestiones omnes damnare voluit Paulus, quae nos ad nihili contentiones acuunt.

Ex quibus oritur invidia. Ab effectis demonstrat quantopere fugienda sit ambitiosa sciendi cupiditas. Mater enim invidiae est ambitio. Ubi autem regnat invidia, illic simul fervent convitia, rixae, et reliqua mala quae hic a Paulo numerantur. Addit, talibus corruptam esse mentem, et esse veritate privatos. Porro certum est hic taxari sophistas, qui, posthabita aedificatione, verbum Dei in artem subtiliter disserendi et frivolas argutias convertunt. Si tantum ostenderet apostolus, inutilem reddi hoc modo salutis doctrinam, iam ista esset minime tolerabilis profanatio: sed longe gravior ac vehementior est ista reprehensio, quod tam perniciose mala, quae inde manant, et tam noxias pestes recenset. Ex hoc itaque loco discamus sophistice detestari ut rem ecclesiae Dei magis pestiferam quam satis credi possit.

5. *Quaestum esse pietatem.* Sic resolve, pietatem esse quaestum, vel artem quaestuosam: quia scilicet totum christianismum lucro metiuntur. Perinde enim ac si non alium in finem prodita fuissent spiritus sancti oracula, quam ut eorum avaritiae servirent, tanquam merce venum exposita negotiantur. Cum talibus vetat Paulus servos Christi quidquam habere commercii. *Neque enim modo Timotheum iubet esse dissimilem, sed eos fugere quasi noxias pestes.* Nam etsi palam non adversentur evangelio, quin potius falsa eius professione se iactent: *contagiosa tamen est eorum societas.* Deinde si nos vulgus hominum familiares illis esse videat, *periculum est ne se amicitiae nostrae praetextu insinuent.* Summa igitur¹⁾ danda est nobis opera, ut omnes intelligant adeo nos esse ab illis alienos, ut nihil nobiscum habeant commune.

6. *Est autem quaestus magnus pietas cum sufficientia.* 7. *Nihil enim intulimus in mundum: certum quod neque efferre quidquam possumus.* 8. *Habentes autem alimenta et tegmina, his contenti erimus.* 9. *Nam qui volunt ditescere, incidunt in tentationem et laqueum, et cupiditates multas stultas et noxias, quae demergunt homines in exitium et interitum.* 10. *Radix enim omnium malorum est avaritia: cui addicti quidam aberrarunt a fide, et se ipsos implicuerunt doloribus multis.*

6. *Est autem quaestus.* Eleganter non sine ironica correctione in contrarium sensum eadem verba mox retorquet: ac si dixisset: Perperam illi et nequiter, qui venalem habent Christi doctrinam: quasi vero pietas esset quaestus. Quamquam certe, si quis recte aestimet, pietas magnus est ac uberrimus quaestus. Ideo autem sic vocat, quod plenam et absolutam beatitudinem nobis affert. Sacrilegi ergo illi qui lucro nummario addicti pietatem conferunt ad suum quaestum. Nobis autem pietas satis magnum per se lucrum est, quia per eam consequimur non tantum ut simus haeredes mundi, sed etiam ut fruamur Christo omnibusque eius divitiis.

Cum sufficientia. Tam ad affectum animi, quam ad rem ipsam referri potest. Si ad animum referas, sensus erit: pios, dum nihil appetunt, sed contenti sunt sua tenuitate, satis magnum lucrum esse consequutos. Si rerum sufficientiam accipias (quod mihi non minus aridet), erit promissio, qualis illa Psalmi 34, 11, Leones esuriunt et famelici vagantur: qui autem Dominum inquirunt, non destituentur omni bono. Semper enim adest suis Dominus: et quantum illorum necessitati sufficit, ex sua plenitudine suum cuique demensum erogat. Ita vera felicitas in pietate sita est: haec vero sufficientia veluti quoddam est auctarium.

7. *Nihil enim intulimus in mundum.* Hoc ad finiendum sufficientiae modum addidit. Gurgis est inexplabilis nostra cupiditas, nisi coerceatur: hoc autem optimum fraenum, si nihil plus appetamus quam postulat vitae huius necessitas. Nam ideo fines transsilimus, quia ad mille vitas, quas falsa imaginatione concipimus, sollicitudo nostra se extendit. Nihil est magis vulgare, nihil etiam magis confessum hac Pauli sententia. Verum simulatque omnes confessi fuerint, quod etiam oculis quotidie cernitur: unusquisque votis immensa latifundia non secus absorbet, quam si alvum haberet dimidii mundi capacem. Atque hoc est quod habetur Psalmo 49, 14, quum stultitia patrum appareat in eo quod sperabant hic se perpetuo mansuros: nihilominus posteros illorum viam approbare. Ergo ut constet nobis sufficientia, discamus animum ita compositum habere, ne plus appetamus quam quod ad tolerandam vitam necessarium est. Quum alimenta et tegmina nominat, delicias et abundantem copiam excludit. Natura enim parvo contenta est: superfluum autem, quidquid exsuperat naturalem usum. Non quod liberalior usus per se damnari debeat: sed appetitus semper vitiosus est.

9. *Qui volunt ditescere.* Postquam ad continentiam hortatus est ac divitiarum contemptum, nunc admonet quam perniciose sit habendi cupiditas, ac praesertim in ecclesiae ministris, de quibus nominatim hic tractat. Non sunt autem divitiae malorum, quae hic commemorat, causa: sed appetitus,

¹⁾ tamen

etiamsi quis alias sit pauper. Nec vero Paulus tantum quid plerumque accidere soleat, sed quid perpetuo accidere necesse sit docet. Quisquis enim hoc habet propositum ut ditescat, diabolo se captivum tradit. Verissimum est illud ethnici poetae, qui dives fieri vult, et cito vult fieri. Unde sequitur, omnes, qui feruntur ad divitias expetendas, praecipites ruere. Hinc etiam stultae illae, imo insananae cupiditates, quae tandem eos in exitium demergunt. Hoc quidem malum est universale: sed in ecclesiae pastoribus magis conspicuum eminet. Ita enim eos dementat avaritia, ut nihil quantumvis absurdum refugiant, simulatque auri fulgor vel argenti oculos perstrinxit.

10. *Radix enim malorum.* Non est cur in aliorum vitiorum comparatione nimis scrupulose laboremus. Certum est ambitionem ac superbiam saepe deteriores proferre fructus: atqui non provenit ex avaritia ambitio. De libidine venerea idem potest dici: sed Pauli consilium non fuit, quaecunque nominari possint vitiorum species, eas sub avaritia includere. Quid igitur? simpliciter intellexit, infinita mala inde oriri. Quemadmodum vulgo loquimur, nihil esse malorum quod non pariat vel discordia, vel gula, vel ebrietas, vel aliud quodvis simile vitium. Et profecto de scelerata habendi cupidine verissime hoc praedicare licet, nullam esse malorum speciem, quae non ab ea quotidie scaturiat: ut sunt innumerae fraudes, fallaciae, periuria, circumventiones, rapinae, crudelitas, corruptelae in iudiciis, lites, odia, veneficia, caedes: denique omnes fere nocendi artes. Similes passim sententiae apud profanos scriptores occurrunt. Quare improbe faciunt quidam, hyperbolice hoc a Paulo dictum insimulantes, qui Horatio vel Ovidio applauderent sic loquenti. Utinam vero non comprobaret quotidiana experientia, rem ipsam ut est simpliciter fuisse indicatam. Sed meminimus eadem scelera, quae ab avaritia manant, posse etiam vel ab ambitione, vel ab invidia, vel ab aliis pravis affectibus oriri, ut certe oriuntur.

Cui addicti quidam. Graeca loquutio impropria est, quum dicit, appeti avaritiam: sed quae sensum nihil obscurat. Malum enim omnium atrocissimum ab avaritia nasei pronuntiat, defectionem a fide. Nam qui laborant hoc morbo, paulatim degenerant, donec abiciantur penitus fidem. Hinc dolores illi quos commemorat: quo nomine intelligo dira conscientiae tormenta quae solent desperatis hominibus accidere: *quamquam aliis quoque praeludiis avaros Deus exercet, dum sibi sunt ipsi carnifices.*

11. *Tu vero, o homo Dei, haec fuge: sectare vero iustitiam, pietatem, fidem, caritatem, patientiam, mansuetudinem.* 12. *Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam aeternam, ad quam etiam vocatus es, et*

confessus bonam confessionem coram multis testibus. 13. Denuntio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Iesu, qui testificatus est bonam confessionem coram Pontio Pilato, 14. ut serves mandatum immaculatus et irreprehensibilis, usque ad revelationem Domini nostri Iesu Christi: 15. quam suis temporibus manifestabit beatus et solus princeps, rex regnantium et dominus dominantium, 16. qui solus habet immortalitatem, qui lumen habitat inaccessum, quem vidit nullus hominum, nec videre potest, cui honor et potentia aeterna. Amen.

11. *Tu vero, o homo Dei, haec fuge.* Hominem Dei vocando, pondus addit cohortationi. Porro si ad proximam sententiam restringere placet quod de sectanda iustitia, pietate, fide, patientia praecipit, remedium opponit corrigendae avaritiae, admonens scilicet quales appetere divitias debeat, nempe spirituales. Potest tamen ad alia quoque membra extendi haec praeceptio, ut se ab omni vanitate subducens Timotheus, illam, quae nuper damnata est, περὶ πύλων fugiat. Nam qui necessariis studiis erit intentus, supervacuis facile abstinebit. Nominat autem quasdam virtutum species exempli causa, sub quibus alias etiam intelligere convenit. Ergo quisquis iustitiae studio tenebitur, et ad pietatem, fidem, caritatem adspirabit, tolerantiam et mansuetudinem sectabitur: fieri non poterit quin ab avaritia eiusque fructibus abhorreat.

12. *Certa bonum certamen.* Quemadmodum in proxima epistola dicit (2. Tim. 2, 4), Qui militiae nomen dedit, non implicatur alienis a sua professione negotiis. Itaque ut Timotheum retrahat a nimia rerum terrestrium cura, certandum esse admonet. Nam inde securitas et indulgentia, quod maior pars in otio quasi per lusum Christo servire vult, quum servos omnes suos Christus ad militiam vocet. Quo autem eum animet ad obeundum fortiter eiusmodi certamen, bonum appellat: hoc est felix, et ideo minime fugiendum. Nam si dubio eventu et cum mortis periculo pugnare non dubitant terreni milites, quanto meliore animo certare nos convenit sub Christi auspiciis et vexillo, postquam de victoria certi sumus? Praesertim quum nos praemium maneat non quale militibus suis persolvere solent alii imperatores: sed gloriosa immortalitas et coelestis beatitudo. Indignum sane foret, tali spe proposita nos fatigari vel labascere. Atque id est quod continuo post subiicit.

Apprehende vitam aeternam. Perinde enim est, ac si diceret: Deus ad vitam aeternam te vocat: igitur contempto mundo illuc enitere. Apprehendere autem quum ipsam iubet, vetat in medio cursu cessare aut pigrescere. Ac si diceret, nihil actum esse donec futuram vitam adepti simus, ad quam nos Deus invitat. Sic et Philipp. capite 3, 12, se ul-

terius eniti praedicat, quia nondum apprehenderit. Sed quia temere et frustra currerent homines nisi Deum haberent sui cursus autorem, incitandae alacritatis causa meminit etiam vocationis. Nihil est enim quod plus animi facere nobis debeat, quam dum audimus nos a Deo vocatos. Nam inde colligimus, non irritum fore laborem nostrum cui praeest Deus, et in quo nobis manum porrigit. Iam et ista esset gravis exprobratio, Dei vocationem repudiassse. Quare hic acerrimus stimulus esse debet, Deus te ad vitam aeternam vocat: cave ne alio abstraharis, aut aliqui deficias priusquam eam fueris consequutus.

Et confessus bonam confessionem. Commemoratione etiam superioris vitae magis ad pergendum stimulat. Turpius enim est deficere postquam recte coeperis, quam nunquam coepisse. Ergo hoc argumento acuit Timotheum, quod strenue et cum laude hactenus se gesserit: ut primis ultima respondeant. Confessionem intelligo non verbis conceptam, sed potius re ipsa editam: neque id semel duntaxat, sed in toto ministerio. Sensus ergo est, Habes praeclaræ tuæ confessionis multos testes cum Ephesitum in aliis regionibus, qui te fideliter et serio in evangelii professione versantem spectarunt. Quamobrem tali specimine edito, iam tibi non licet, nisi cum summo pudore et dedecore, alium te praestare quam egregium Christi militem. *Hinc generaliter docemur, ut quisque nostrum magis excellit, minus esse excusabilem si deficiat, magisque ad recte pergendum Deo obstructum esse.*

13. *Denuntio tibi.* Tanta obtestationum vehementia, qua Paulus utitur, argumento est quam difficilis sit ac rara virtus, perstare in evangelii ministerio, ut decet, usque ad extremum. Tametsi enim alios quoque hortatur sub Timothei persona: simul tamen eum compellat. Porro quæ de Christo et Deo praedicat ex circumstantia praesentis causæ dependent. Nam quum Deo hoc tribuit quod vivificet omnia, vult occurrere crucis officiculo, quæ nihil quam mortis speciem prae se fert. Oculos ergo claudendos esse significat, ubi mortem ostentant ac minantur impii: vel potius in Deum solum esse defigendos, quia ipse est qui mortuos restituit in vitam. Summa huc tendit, ut omisso mundi intuitu in solum Deum respicere discamus. Quod de Christo mox subiicit, continet eximiam confirmationem. Admonemur enim, non sub Platone aliquo nos philosophari, qui otiosas disputationes in umbra tractet: sed doctrinam, quam profitetur, morte filii Dei sancitam esse. Non enim multis verbis Christus suam confessionem sub Pilato, sed re ipsa (voluntariam scilicet mortem obeundo) asseruit. *Nam etsi tacere Christus coram Pilato maluit, quam pro sua defensione verbum facere, quia certæ damnationi iam devotus illuc venerat: in eius*

tamen silentio aequè magnificum patrocinium doctrinae fuit, ac si clamose eam tutatus foret. Nam suo illam sanguine et mortis sacrificio melius quam voce sancivit. Hanc vocat bonam confessionem. Nam Socrates quoque mortuus est: neque tamen mors eius legitima fuit doctrinae, quam tenebat, comprobatio. At quum audimus fusum esse sanguinem filii Dei, illud sacrosanctum est sigillum, quod omni dubitatione nos eximit. Ergo quoties vacillant animi, meminerimus, a Christi morte confirmationem esse subinde petendam. Cuius enim ignaviae foret, talem ducem nobis praeuentem deserere?

14. *Ut serves mandatum.* Nomine mandati significat quæ hactenus de officio Timothei disseruit: quorum haec fuit summa, ut eo fidelem Christo et ecclesiae ministrum praeberet. Quid enim opus est hoc extendere ad totam legem? nisi forte simpliciter accipere quis malit pro functione illi iniuncta. Neque enim constituimur ecclesiae ministri, quin simul nobis Deus praescribat quidnam agere nos velit. Ita servare mandatum, nihil aliud esset quam munus sibi commissum bona fide exsequi. Omnino certe ad ministerium Timothei refero. Quæ sequuntur epitheta, quod ad casum et terminationem spectat, graece tam mandato quam personae Timothei conveniunt: sensus tamen, quem reddidi, multo est aptior. *Admonet autem Paulus, vitae sanctitati et puris moribus studendum esse, si velit Timotheus rite suo muneri satisfacere.*

Usque ad revelationem Domini nostri Iesu Christi. Dici non potest quam fuerit piis omnibus necessarium illo tempore, mentes habere in diem Christi prorsus defixas: quum in mundo quaquaversum occurrerent innumera scandala. Undique impetebantur, omnibus odio erant et execrationi, omnium ludibriis expositi erant, quotidie premebantur novis aerumnis: nullus interea tot laborum et molestiarum fructus apparebat. Quid igitur erat reliquum, nisi ut cogitatione transvolarent ad beatum illum diem redemptionis nostræ? Quamquam eadem hodie quoque ratio apud valet: imo fere omnibus saeculis est communis. Quam multa enim assidue oculis nostris ingerit Satan, quæ aliqui nos a recto proposito centies abducerent? Omitto ignes, gladios, exilia, et omnes furiosos hostium impetus: omitto calumnias et alias vexationes: quam multa sunt intus longe peiora? Insurgunt ambitiosi homines, subsannant Epicurei et Lucianici, insultant protervi, fremunt hypocritae, qui secundum carnem sapiunt, oblique nos mordent, sollicitamur variis artibus huc et illuc. Denique ingens est miraculum quum in tam arduo et periculoso munere quispiam infractus perseverat. His tot difficultatibus unicum est remedium, oculos conicere in Christi apparitionem, et illinc semper pendere. Quia autem praecipites in votis nostris solemus ferri, et parum abest quin

diem et horam praestituamus Deo, ne praestare differat si quid promisit: ideo nimiam festinationem mature cohibet in expectando Christi adventu. Nam hoc sibi volunt haec verba, Quam suis temporibus repraesentabit beatus, etc. Aequiore enim animo expectant homines cuius nondum opportunum adesse tempus sciunt. Qui fit ut in sustinendo naturae ordine simus tam patientes, nisi quod nos retinet ista cogitatio, intempestive nos facturos si contra desideriis nostris luctemur? Ita sciamus, Christi revelationi suum esse tempus destinatum quod patienter expectare non oporteat.

15. *Beatus et solus princeps.* Istis elogiis ideo extollit Dei principatum, ne principum huius saeculi fulgor oculos nobis perstringat. Ac praecipue illo tempore necessaria fuit eiusmodi admonitio. Quanta enim tunc fuit regnorum omnium magnitudo et potentia, tantumdem Dei maiestas et gloria obscurabantur. Nam quotquot rerum potiebantur, non modo infestissimi erant regni Dei hostes: sed superbe insultabant Deo, sacrumque eius nomen pedibus calcabant. Ac quo maiore fastu despiciebant veram religionem, eo beatiores sibi videbantur. Quis non ex tali rerum facie iudicasset, Deum misere victum et oppressum? Videmus quam insolenter efferatur Cicero adversus Iudaeos propter afflictas eorum fortunas, in oratione pro Flacco.¹⁾ Dum ita rebus secundis inflatos esse impios vident boni, interdum exanimantur: quare Paulus, ut ab evanido isto splendore piorum oculos avertat, beatitudinem, principatum et regnum vindicat uni Deo. Solum principem quum vocat, non evertit politicum ordinem, quasi nulli in mundo esse debeant magistratus aut reges: sed eum esse solum significat, qui seipso regnat ac suapte virtute. Quod etiam ex sequentibus patet, quae vice expositionis addidit, rex regnantium et dominus dominantium. Summa est, omnes mundi potestates summo eius imperio subesse, ab ipso pendere, stare denique et cadere eius nutu. Hoc vero imperium esse incomparabile, quia ad eius gloriam nihil sint reliqua omnia: et quum haec caduca sint et brevi interitura, illud perpetuo duret.

16. *Qui solus habet immortalitatem.* In hoc incumbit Paulus ut nihil extra Deum felicitatis, nihil dignitatis aut excellentiae, nihil vitae reliquum faciat. Ideo nunc dicit solum Deum esse immortalem, ut sciamus nos cum omnibus creaturis non proprie vivere, sed vitam ab ipso mutuari duntaxat. Hinc sequitur, dum adspiramus ad Deum, fontem vitae immortalis, hanc praesentem vitam pro nihilo ducendam esse. Sed obicitur, suam humanae animae et angelis immortalitatem: ideo hoc non vere de solo Deo praedicari. Respondeo non hic negari

quin Deus in quas velit creaturas immortalitatem diffundat, quum eam solus habere dicitur. Perinde enim hoc valet ac si dixisset Paulus, solum Deum non seipso tantum esse immortalem et suapte natura, sed immortalitatem in potestate habere: ut in creaturas non competat, nisi quatenus suam illis virtutem inspirans eas vegetat. Nam si vim Dei, quae indita est hominis animae, tollas, statim evanescet. Idem et de angelis sentiendum. Ergo proprie loquendo non subest animarum vel angelorum naturae immortalitas, sed aliunde manat, nempe ab arcana Dei inspiratione: iuxta illud: In ipso vivimus et movemur et sumus. Si quis plura et subtiliora desideret, legat duodecimum Augustini librum de civitate Dei.

Lumen habitat. Duo significat, Deum nobis esse absconditum, nec tamen causam obscuritatis in ipso esse, quasi in tenebris lateat: sed in nobis, quibus propter imbecillam mentis aciem, vel hebetudinem potius, non patet accessus ad eius lumen. Caeterum inaccessum Dei lumen intellige, si quis proprio Marte ad ipsum contendat. Nisi enim sua gratia patefaceret nobis Deus aditum, non diceret propheta (Psal. 34, 6): Qui ad eum accedunt, illuminantur. Quamquam verum est, nunquam, dum hac mortali carne circumdamur, nos eousque penetrare in ultima adyta Dei, ut nihil nos fugiat. Ex parte enim cognoscimus, et videmus quasi per speculum et in aenigmate. Ingredimur ergo per fidem in lucem Dei, sed ex parte. Interea verum est illud, esse lucem illam homini inaccessam.

Quem nullus hominum vidit. Maioris explanationis causa hoc additum est, ut discant homines fide in eum respicere, cuius speciem oculis non cernunt, adeoque nec mentis intellectu. Neque enim hoc tantum ad corporeos oculos refero, sed ad ipsam quoque animae facultatem. Videndum semper quorsum tendat apostolus. Difficile est omnia, quorum praesenti conspectu fruimur, posthabere et negligere, ut ad Deum enitamar qui nusquam apparet. Nam subinde obrepit haec cogitatio, Qui scis Deus sit, quum tantum audias ipsum esse, non autem videas? Adversus hoc periculum nos praemuniat apostolus, quum aestimandum id esse negat ex sensu nostro, quia id captum nostrum superet. Ideo enim non videmus, quia non est acies quae in tantam altitudinem conscendat. Longa est disputatio apud Augustinum de hac sententia: quia videtur pugnare eum eo quod habetur in prima epistola Iohannis (3, 2), Tunc videbimus eum sicuti est, quia similes ei erimus. Eam disputationem quum agitet pluribus locis, nullibi melius videtur expedire quam in epistola ad Paulinam viduam. Quod tamen ad sensum praesentis loci attinet, simplex est responsio, nos videre Deum non posse in hac natura, quemadmodum alibi dicitur: Caro et

¹⁾ Vide C. 28.

sanguis regnum Dei non possidebunt (1. Corin. 15, 50). Renovari enim nos oportet, ut simus Deo similes, priusquam eum videre nobis detur. Et ne simus ultra modum curiosi, semper illud succurrat, plus in hac inquisitione valere vivendi quam loquendi modum. Simul et illud cavere meminerimus quod prudenter Augustinus cavendum praecipit, ne dum altercando vestigamus quomodo possit Deus videri, ipsam pacem sanctificationemque perdamus, sine qua nemo Deum videbit unquam.

17. *Iis, qui divites sunt in hoc saeculo, praecipe ne efferantur, neve sperent in divitiarum incertitudine, sed in Deo vivo qui abunde suppeditat omnia ad fruendum*: 18. *ut benefaciant, ut divites sint in operibus bonis, faciles ad largiendum, libenter communicantes*, 19. *recondentes sibi ipsis fundamentum bonum in posterum, ut vitam aeternam apprehendant*. 20. *O Timothee, depositum custodi, devitans profanas clamores inanitates, vaniloquia, et oppositiones falso nominatae scientiae*: 21. *quam quidam profitentes aberrarunt a fide. Gratia tecum, Amen.*

17. *Iis, qui divites sunt*. Verisimile est, quum multi inter Christianos tennes essent et abiecti, ■ divitibus (ut fieri solet) fuisse contemptos. Idque Ephesi potissimum in urbe opulenta usu venire potuit: illic enim ut plurimum magis regnat fastus. Atque hinc colligimus quam periculosa res sit bonorum affluentia. Neque enim frustra Paulus tam severa admonitione peculiariter divites compellat: sed vitiiis medetur, quae perpetuo fere sequuntur divitias, non secus atque umbra corpus: idque ingenii nostri pravitate, qui ex Dei donis peccandi materiam semper arripimus. Duo autem nominatim ponit, quae debeant cavere divites, superbiam et spem fallacem: quorum prius ex posteriore nascitur: et ideo videtur secundo loco additum, neve sperent, etc. ut fontem omnis superbiae notaret Paulus. Unde enim fit ut insolescant divites, et alios despiciendo sibi nimium placeant, nisi quia beatos se esse imaginantur? Praecedit igitur inanis fiducia, deinde elatio sequitur. Haec vitia dum vult Paulus corrigere, primum contemptum de divitiis loquitur. Nam particula, in hoc saeculo, ad extinctionem tendit. Quidquid enim ex saeculo est, eius naturam resipit: ut scilicet fluxum sit, ac cito praetereat. Spei, quae in divitiis locatur, fallaciam et vanitatem ex eo ostendit, quod earum possessio tam est evanida, ut similis sit rei incognitae. Nam dum eas tenere nos putamus, effluunt momento. Quam igitur stultum est spem in illis figere?

Sed in Deo vivo. Qui hoc tenebit, facile spem ■ divitiis suam abstrahet. Nam si solus Deus est, qui nobis ad necessarios vitae usus omnia suppe-

dit in illis locatur. Observa autem esse tacitam antithesin, quum praedicat Deum omnibus affatim dare. Sensus enim est, etiamsi plena rerum omnium copia affluamus, nos tamen nihil habere nisi ex sola Dei benedictione: quoniam ea sola est, quae nobis subministrat quicquid opus est. Unde sequitur valde falli, qui in divitias recumbunt et non toti pendent a Dei benedictione, in qua nobis sita est victus et rerum omnium sufficientia. Hinc etiam colligimus, non ideo tantum ■ spe divitiarum nos revocari, quia nonnisi ad usum mortalis vitae pertineant: sed etiam quia nihil sint nisi fumus. Neque enim pane alimur tantum, sed Dei benedictione. Quum dicit abunde, εἰς ἀπλόαυσιν, significat quam liberalis sit erga nos Deus, imo erga universos mortales, adeoque bruta animalia. Nam ultra necessitatem longe lateque se diffundit eius beneficentia.

18. *Ut benefaciant*. Superioribus remediis aliud etiam adiungit ad pravos divitum affectus corrigendos, dum praescribit quis legitimus sit bonorum usus. Nam quo quisque plus opibus abundat, eo amplior illi beneficentiae materia suppetit. Et quia semper ad erogandum pigriores sumus quam debeat: pluribus verbis eam virtutem commendat. Addit praeterea stimulum ex mercedis promissione: Largiendo, inquit, et communicando meliorem sibi thesaurum in coelo comparent, quam habere possint in terra. Fundamenti nomine stabilem et firmam durationem significat. Neque enim tineis, aut furibus, aut incendiis obnoxiae sunt divitiae spirituales quas nobis in coelo recondimus: sed perpetuo manent extra periculum constitutae. Contra autem nihil in terra vere fundatum est, sed omnia quodammodo fluctuant. Porro quod inde inferunt papistae, nos igitur bonis operibus vitam aeternam promereri, nimis frivolum est. Acceptum certe fert Deus quidquid pauperibus impensum fuerit: sed quia vix centesima ex parte officio suo satisfaciunt etiam perfectissimi, indigna est nostra benignitas quae in rationem per se coram Deo veniat. Imo si ad calculum nos vocaret Deus, nemo erit qui non conturbet. Adeo longe absumus ■ plena solutione. Sed postquam nos gratuito sibi conciliavit Deus, officia nostra, qualiacunque sint, sic accepta habet, ut indebita mercede dignetur. Proinde remuneratio non ex meriti ratione pendet, sed ex liberali Dei acceptione: adeoque fidei iustitiae non repugnat, ut eius sit quasi appendix.

20. *O Timothee*. Tametsi varie exponunt depositi nomen, ego simpliciter eo notari puto gratiam, qua instructus erat Timotheus ad munus suum exequendum. Eadem vero ratione depositum nominatur qua et talentum. Nam ea lege nobis committit quicquid donorum in nos confert Deus, ut reddenda sit olim ratio, si nostra ignavia perierit utilitas, quae inde provenire debuerat. Admonet

igitur ut diligenter conservet quod sibi datum est: vel potius apud se depositum, ne patiatür corrupti vel adulterari: vel ne se ipsum privet ac spoliēt propria culpa. Saepe enim ingrātudo nostra aut donorum Dei abusus facit ut ipsa nobis auferantur. Proinde Timotheum admonet Paulus, ut bona conscientia rectoque usu quod sibi commissum est conservare studeat.

Devitans profanas. Huc spectat admonitio, ut intentus sit in solidam doctrinam: quod fieri non potest quin ab ostentatione abhorreat. Nam ubi regnat placendi ambitio, nullum amplius viget aedificationis studium. Proinde quum mentionem faceret custodiendi depositi, non abs re hanc cautionem mox adhibuit de fugienda profana garrulitate. Porro quod *κεκορωλιας* vertunt inanitates vocum, non adeo displicet, nisi quod postea ambiguitate decepti perperam exponunt. Voces enim accipiunt pro vocabulis, ut est fatum, vel fortuna. Ego autem grandiloquentiam eorum et inflatam magnis ampullis garrulitatem notari existimo, qui evangelii simplicitate non contenti ipsum in profanam philosophiam convertunt. Ergo *κεκορωλιας* sunt non in singulis vocibus, sed in perpetua resonantia, quam despumant ambitiosi homines, qui plausum magis captant quam ecclesiae profectum. Et aptissime expressit Paulus rem ipsam. Nam quum grande nescio quid resonent, nihil tamen subest: est igitur inanis tinnitus: quem profanum etiam vocat, quoniam exstincta est vis spiritus simulatque doctores ita infant suas tibias ad suam eloquentiam venditandam. Contra tam claram ac testatam spiritus sancti prohibitionem perrupit nihilominus haec pestis: ac statim quidem ab initio coepit pullulare: ita vero demum grassando obtinuit in papatu, ut adulterina theologiae larva, quae illic regnat, vivum sit speculum profanae istius et inanis resonantiae, cuius meminit Paulus. Omitto quod innumeris erroribus, deliriis, ac blasphemiiis scatent eorum libri ac clamosae illae disputationes. Verum etiamsi alias nihil docerent impium: quoniam tamen tota eorum doctrina nihil continet praeter sesquipedales ampullas: quoniam ■ maiestate scripturae, ab energia spiritus, ■ prophetica gravitate, ■ sinceritate apostolica prorsus aliena est: eo ipso mera est genuinae theologiae profanatio. Quid enim, obsecro, de fide, aut poenitentia, aut invocatione Dei: quid de hominum imbecillitate, spiritus sancti auxilio, gratuita peccatorum remissione: quid de officio Christi tractant, quod ad solidam pietatis aedificationem valeat? Sed de his adhuc dicendum erit in altera epistola. Certe quisquis mediocri intelligentia et ingenuitate erit praeditus, fatebitur totam magniloquentiam papalis theologiae, et omnes quae in scholis eorum tonant magistrales determinationes, nihil esse aliud quam profanas *κεκορωλιας*,

nec alio titulo posse aptius designari. Et certe haec iustissima est humanae arrogantiae poena, ut quicunque degenerant a scripturae puritate, profanescant. Quare non possunt nimis sedulo intenti esse ecclesiae doctores ad cavendas eiusmodi corruptelas, et arcendam inde inventutem. Vetus interpres *κεκορωλιας* legens cum diphthongo, transtulit novitates. Et apparet ex veterum commentariis, lectionem hanc olim fuisse receptam inter multos, quam nunc etiam graeci quidam codices retinent. Verum prior illa, quam sequutus sum, longe melius quadrat.

Et oppositiones. Hoc quoque admodum proprie et eleganter. Tantum enim tumoris habent argutiae quibus se iactant homines gloriae cupidi, ut germanam evangelii doctrinam, quae simplex est et submissa, obruant. Pompam ergo illam quae eminet, et quae cum plausu excipitur a mundo, vocat apostolus oppositiones. Ambitio quidem semper contentiosa est ■ certaminum mater: unde fit ut qui se iactare appetunt, quaecunque de re digladiari sint parati. Huc tamen praecipue respexit Paulus, quod inanis sophistarum doctrina altius in aereas speculationes et argutias exsurgens, sua specie non obscurat modo simplicitatem verae doctrinae, sed etiam opprimit ac reddit despicabilem: ut mundus fere externo splendore ducitur. Non vult Paulus Timotheum propterea aemulatione pungi, ut simile aliquid tentet. Quum autem humanae curiositati magis adlubescant quae subtilitatis speciem prae se ferunt, vel sunt ad ostentationem composita: Paulus ex adverso pronuntiat, falso nominari ac putari scientiam, quae se extollit adversus simplicem et humilem pietatis doctrinam. Quod diligenter observandum est, ut discamus secure ridere ac contemnere totam istam fucatam sapientiam, cuius admiratione mundus obstupescit, in qua tamen nulla subest aedificatio. Ea enim demum (autore Paulo) vere et merito nominatur scientia, quae in fiducia timoreque Dei (hoc est in pietate) nos instituit.

21. *Quam quidam profitentes.* Ab exitu etiam demonstrat quam noxiosa res sit, et quantopere fugienda. Deus enim ita eorum arrogantiam ulciscitur, qui comparandae famae studio pietatis doctrinam corrumpant ac deformant, quod eos excidere patitur a sanitate mentis, ut multis absurdis erroribus se involvant. Quod etiam videmus accidisse in papatu. Nam postquam coeperunt profano more de mysteriis religionis nostrae philosophari, sequuta sunt innumera falsarum opinionum portenta. Fides hic, ut superioribus aliquot locis, pro summa religionis et sana doctrina capitur. Eiusmodi exemplis moniti, si defectionem horremus ■ fide, maneamus in puro Dei verbo: sophisticen vero et omnes argutias, quum nefandae sint pietatis corruptelae, detestemur.

COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM AD TIMOTHEUM II.

ARGUMENTUM.

Ex historia Lucae vix certo colligi potest quando scripta fuerit prior epistola. Non tamen dubito quin ab eo tempore Timotheum coram alloquutus fuerit Paulus, et fieri quoque potest (si receptae famae creditur) ut eo comite ac adiutore multis in locis usus fuerit. Fuisse tamen adhuc Ephesi quum ad eum scriberetur haec epistola, colligere promptum est: quia Paulus sub finem Priscillam et Aquilam et Onesiphorum salutatur. Quorum ultimus fuit Ephesius, alios autem illic substituisse quum in Iudaeam navigaret Paulus, testis est Lucas. Hic autem praecipuus est cardo in quo versatur, ut Timotheum tam in fide Evangelii, quam in constanti sinceraque eius praedicatione confirmet. Sed non parum his exhortationibus momenti addit temporis circumstantia. Mortem habebat Paulus ante oculos, quam subire paratus erat pro evangelii testimonio. Quaecumque igitur hic legimus de Christi regno, de spe vitae aeternae, de christiana militia, de fiducia confessionis, de certitudine doctrinae: non tanquam atramento scripta, sed ipsius Pauli sanguine accipere convenit. Nihil enim asserit pro quo mortis suae pignus non opponat. Proinde haec epistola quasi solennis quaedam est subscriptio paulinae doctrinae: eaque ex re praesenti. Iam vero memoria tenere operae pretium est quod in priorie epistola admonuimus, non unius tantum hominis causa scripsisse apostolum, sed proposuisse sub unius persona communem doctrinam, quae postea aliis per eius manum traderetur. Ac primum quidem laudata fide Timothei in qua educatus fuerat a puero, ut in doctrina quam didicerat, et in munere sibi commissio fideliter perseveret, eum hortatur: et simul, ne propter sua vincula aut aliorum defectiones labascatur, de suo apostolatu et mercede sibi re-

posita gloriatur. Laudat etiam Onesimum, ut reliquos animet eius exemplo. Et quoniam dura est eorum conditio qui servire Christo volunt, similitudines sumit tam ab agricolis quam a militibus: quorum priores multum laboris in culturam terrae impendere non dubitant, priusquam ullus fructus appareat: hi vero se abdicant curis et negotiis omnibus, ut se totos armis et imperatori suo addicant. Postea brevem evangelii sui summam complexus, Timotheo praecipit ut eam aliis quoque tradat, et curet ad posteros propagari. Hinc iterum mentione vinculorum suorum facta, in sanctam iactantiam exsurgit, ut animi sui magnitudine pios erigat. Nam quae nos in coelo corona maneat, omnes secum intueri iubet. Ad haec iubet a disputationum pugnis et vanis quaestionibus abstinere, aedificandi studium ex adverso commendans. Et quo melius constet quam capitale sit malum, quosdam refert fuisse eo perditos, et nominatim duos commemorat, Hymenaeum et Philetum: qui in prodigiosum delirium prolapsi, ita ut subverterent fidem resurrectionis, horrendam suae vanitatis poenam dederant. Sed quia grave offencilum afferre solent eiusmodi lapsus, praesertim hominum insignium et qui in aliqua existimatione fuerunt, docet non debere hinc pios turbari: quia non omnes qui profitentur Christi nomen, vere Christi sint: et ecclesiam huic miseriae obnoxiam esse oporteat, ut inter malos et impios habitet in hoc mundo. Quod tamen ne ultra modum percellat infirmas mentes, prudenter temperat: quia Dominus suos, quos elegit, ad finem usque servet. Redit postea ad Timotheum exhortandum quo fideliter ministerium suum exsequi pergat. Et quo plus illi sollicitudinis inculciat, praedicat quam infesta bonis et piis tempora immineant, quam perniciosi

homines mox sint emersuri. Sed adversus omnia eum confirmat spe laeti et prosperi exitus. Praesertim vero assiduam in sana doctrina exercitationem illi commendat, rectum scripturae usum indicans, ut ea se omni ex parte instructum esse sciat ad solidam ecclesiae aedificationem. Postea mortem iam sibi propinquam esse commemorat: sed

ita ut quasi victor ad gloriosum triumphum properet. Quod mirae fiduciae specimen est luculentum. Tandem, postquam Timotheum rogavit ut ad se quamprimum veniat, necessitatem ostendit ex praesenti suo statu. Haec praecipua est epistolae clausula.

CAPUT I.

1. *Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitae, quae est in Christo Iesu: 2. Timotheo dilecto filio gratia, misericordia, pax a Deo patre, et Christo Iesu domino nostro.*

1. *Paulus.* Iam ex ipso prooemio perspicimus Paulum non solum Timothei habuisse rationem: alioqui suum apostolatum non tam magnifice assereret. Quid enim verborum ornamentis opus fuisset apud eum cui res satis persuasa erat? Publicam ergo sibi auctoritatem hic apud omnes vendicat: et eo diligentius facit, quod iam morti vicinus, totum ministerii sui cursum vult approbare: doctrinam, in qua tradenda tantopere laboraverat, obsequare vult, ut sancta sit ad posterum, cuiusque veram effigiem in Timotheo relinquere. Ac primum quidem suo more apostolum se Christi nominat: unde sequitur, non eum instar privati hominis loqui, vel contemptim hominis instar esse audiendum: sed tanquam eum qui personam Christi sustineat. Verum quia maior est officii dignitas quam ut in ullum hominem competat, nisi Dei beneficio et certa designatione: simul elogium suae vocationis profert, quum addit se Dei voluntate esse ordinatum. Proinde extra controversiam est eius apostolatus, quum Deum habeat autorem et vendicem.

Secundum promissionem. Quo certior sit sua vocatio, eam cum promissionibus vitae aeternae coniungit, ac si diceret: Quemadmodum ab initio Deus vitam aeternam promisit in Christo, ita nunc eius promissionis publicandae me constituit ministrum. In quo etiam finem ostendit sui apostolatus: nempe ut homines Christo adducat, in quo vitam reperiant. Loquitur autem admodum proprie, quum promissionem vitae iam olim quidem fuisse datam patribus meminit: sed vitam tamen hanc in Christo esse testatur: ut sciamus, eorum fidem, qui sub lego vixerunt, debuisse tamen in Christum respicere: et vitam, quae promissionibus continebatur, fuisse quodammodo suspensam, donec in Christo fuit exhibitam.

2. *Dilecto filio.* Hoc nomine non amorem modo suum testatur erga Timotheum, sed auctoritatem illi conciliat: quia in eo, tanquam in germana sua pro-

genie, vult agnosci. Ratio autem appellationis est, quia eum in Christo genuerat. Nam etsi uni Deo convenit hic honor: ad ministros tamen etiam transfertur, quorum opera utitur ad nos regenerandos.

Gratia, misericordia. Nomen misericordiae, quod hic posuit, solet in usitatis salutationibus omittere: quod factum fuisse puto, quum solito maiore vehementia affectum suum profunderet. Cacterum videtur inversus esse ordo. Nam quum misericordia sit causa gratiae, praecedere debuit in contextu. Verum hoc quoque non male quadrat ut gratia subiiciatur, quo melius exprimat qualis sit illa gratia, et unde manet: ac si per modum declarationis attexuisset, nos ideo amari a Deo quia est misericors. Quamquam potest hoc etiam exponi de quotidianis Dei beneficiis, quae totidem sunt misericordiae eius testimonia. Nam quoties nobis opitulatur, quoties a malis liberat, ignoscit peccatis nostris, infirmitati indulget: hoc facit, quia nostri miseretur.

3. *Gratiam habeo Deo, quem colo a progenitoribus in pura conscientia, ut assiduam tui mentionem facio in precibus meis die et noctu, 4. desiderans te videre, memor tuarum lacrimarum, ut gaudio implear: 5. memoria repetens eam quae in te est sinceram fidem, quae habitavit primum in avia tua Loide, et in matre tua Eunice: persuasum autem habeo quod etiam in te.*

3. *Gratiam habeo.* Vulgo ita exponunt, quod Paulus gratiam Deo habeat: deinde mox sequatur causae redditio, vel argumentum gratiarum actionis: quia sine intermissione memor sit Timothei. Sed expendant lectores annon aequè bene, ac etiam melius quadret hic sensus: Quoties tui recordor in precibus meis, id autem facio continenter, simul etiam de te gratias ago. Nam particula ὥς frequentius ita accipitur. *Et sane ex altera versione non nisi frigidus sensus elici potest.* Secundum hanc expositionem precatio signum erit sollicitudinis: gratiarum actio signum gaudii: quia scilicet de Timotheo nunquam cogitabat, quin venirent in mentem praeclararum virtutes quibus ornatus erat. Hinc gratulationis materia. Suavis enim et iucunda semper est piis donorum Dei recordatio. Utrumque porro est veracis benevolentiae argumentum. *Men-*

tionem¹⁾ vocat ἀδιάλειπτον, quia nunquam eum praeterat quoties precatur.

Quem colo a progenitoribus. Hanc testificationem opposuit notis illis calumniis, quibus eum passim Iudaei gravabant, quasi desertor esset patriae religionis et lege Mosis apostata. Ex adverso testatur se Deum colere quem maioribus acceperat, Deum scilicet Abrahae, qui se patefecit Iudaeis, qui legem suam tradidit per manum Mosis: non autem novitum aliquem Deum, quem sibi ipse nuper fabricaverit. Sed hic quaeri potest, quum gloriatur Paulus se religionem sequi a maioribus proditam, an hoc satis firmum sit fundamentum. Nam inde sequitur, hunc fore speciosum colorem ad excusandas omnes superstitiones: et crimen fore si quis a maiorum suorum institutis, qualiacunque sint, vel minimum discedat. Responsio facilis est, non hic constitui certam legem, ut quisquis receptam a patribus suis religionem sequitur, is rite Deum colere censeatur: et rursum qui desciverit a consuetudine maiorum, crimen inde aliquod sustineat. Nam circumstantia haec semper observari debet, quod Paulus non ab idololatriis ducebat originem, sed a filiis Abrahae qui verum Deum adorabant. Scimus autem quid pronuntiet Christus Iohannis 4, 22, solos scilicet Iudaeos tenere veram adorandi rationem, quum fictitios omnes gentium cultus improbat. Non ergo hic Paulus nuda Patrum autoritate nititur, nec quoslibet patres in medium adducit, sed tollit falsam illam opinionem, qua sciebat se iniuste gravari, quod relicto Deo Israelis alienum sibi Deum adsciverit.

In pura conscientia. Certum est, non semper puram fuisse Pauli conscientiam: utpote qui fatetur se per hypocrisin fuisse deceptum, quum sibi concupiscendi licentiam indulgeret (Rom. 7, 8). Nam quod excusat Chrysostomus eius Pharisaeismum, eo quod non malitia, sed ignoratione evangelium opugnabat: id non satisfacit. Neque enim vulgare elogium est purae conscientiae, nec potest a sincero et serio Dei timore separari. Itaque ad praesens tempus restringo, hoc modo, quod unum cum proavis suis et eundem Deum colat: sed nunc colat sincero cordis affectu, ex quo per evangelium erat illuminatus. Nam eodem pertinent tot contestationes quibus utitur in Actis (24, 14): Deservio patrio Deo, credens omnibus quae in lege sunt ac prophetis. Item (26, 6), Et nunc de spe promissionis, quae ad patres nostros facta est, iudicio sto subiectus, ad quam duodecim tribus nostrae devenire sperant. Item (28, 20), Propter spem Israelis vinctus sum hac catena.

In precibus meis die et noctu. Hinc apparet quanta illi fuerit precandi assiduitas. Nec tamen aliud de se praedicat, quam quod suis omnibus com-

mendat Christus. Quare acui nos et accendi talibus exemplis ad imitationem decet, ut saltem frequentior sit inter nos tam necessaria exercitatio. *Si quis diurnas et nocturnas preces intelligat, quas Paulus stans horis concipere solitus fuerit, nihil erit absurdi: quamquam simplicius interpretor nullum ei a precibus vacuum tempus fuisse.*

4. *Memoria repetens.* Non tam laudandi quam exhortandi Timothei causa, tum eius fidem, tum aviae matrisque commendat. Nam ubi quis bene et strenue coepit, progressus ei debet animum addere, et exempla domestica acriores habent stimulos ad incitandum. Ideo proponit illi aviam Loidem, et matrem Euniam, a quibus sic fuerat educatus ab infantia, ut potuerit cum lacte imbibere pietatem. Ergo hac pia educatione admonetur Timotheus, ne a se ipso et suis degeneret. Dubium autem est an fuerint hae mulieres ad Christum conversae, et hoc fidei, quam laudat Paulus, fuerit initium: an vero fides illis extra Christianismum tribuatur. Hoc tamen posterius mihi magis est verisimile. Tametsi enim multis superstitionum corruptelis tunc scatebant omnia: Dominus tamen suos habuit semper, quos non passus est cum vulgo corrumpi, sed peculiariter sibi sanctificavit, ut in Iudaeis semper exstaret aliquod huius gratiae pignus, quam semini Abrahae promiserat. Vixisse igitur et mortuas esse in fide mediatoris, etiam si nondum revelatus illis erat Christus, non est absurdum. Nihil tamen assero, nec possem nisi temere.

5. *Persuasum autem habeo.* Hoc membrum proximam coniecturam apud me confirmat. Neque enim, meo iudicio, de praesenti fide Timothei hic loquitur. Minueret enim de certa illa prioris elogii fide, si tantum diceret se fidem Timothei parem existimare fidei aviae et matris: sed intelligo, ipsum a puero, quum nondum evangelii notitiam adeptus esset, fuisse Dei timore et fide tali imbutum, ut esset vivum semen quod postea emersit.

6. *Propterea commonefacio te ut exsuscites donum Dei, quod in te est, per impositionem manuum mearum.* 7. *Non enim dedit nobis Deus spiritum timiditatis, sed potentiae, et dilectionis, et sobrietatis.* 8. *Non ergo te pudeat testimonii Domini nostri, neque mei qui sum vinctus ipsius: sed esto particeps afflictionum evangelii, secundum potentiam Dei,* 9. *qui nos servavit ac vocavit vocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, et gratiam quae data fuit nobis in Christo Iesu ante tempora saecularia,* 10. *revelata autem nunc fuit per apparitionem servatoris nostri Iesu Christi, qui mortem quidem abolevit, illuminavit autem vitam et immortalitatem per evangelium,* 11. *in quod positus sum praeco, et apostolus, et doctor gentium:* 12. *quam etiam ob causam haec patior, sed non pudeo. Novi enim cui crediderim: et per-*

¹⁾ Memoriam.

suasus sum quod potens sit depositum meum servare in diem illum.

6. *Propterea.* Quo ampliore Dei gratia praeditus erat Timotheus, eo magis illum intentum esse debere significat ad quotidiani profectus studium. Notanda est enim illativa particula *propterea*. Est autem plus quam necessaria haec exhortatio. Fieri enim solet, et est quodammodo naturale, ut donorum excellentia securitatem pariat, cui deinde accedit comes ignavia. Et in hoc perpetuo incumbit Satan, ut quidquid in nobis est Dei, suffocet. Sedulo itaque nos contra eniti decet, ut quidquid inchoatum est boni in nobis, expoliamus: ut quod tepet, accendamus. Nam metaphora, qua Paulus utitur, sumpta est ab igne exiguo, vel qui paulatim exstingeretur, nisi flabellum subinde admovendo, et lignum novum ingerendo, vires resumeret ac flammam. Proinde meminerimus in usum applicanda esse dona Dei, ne rubiginem otiosa et suppressa contrahant. Meminerimus etiam studiose in illis proficiendum esse, ne ignavia nostra suffocentur.

Quod in te est per impositionem. Non dubium est quin fuerit communibus ecclesiae votis expectatus Timotheus, non autem electus privato unius Paulus arbitrio. Sed non est absurdum ut sibi Paulus electionem privatim adscribat, cuius praecipuus fuerat autor. Quamquam hic de ordinatione potius quam de electione agit: hoc est de solenni instituendi ritu. Porro non liquido constat, an quum aliquis consecrandus erat minister, omnes soliti fuerint manum imponere eius capiti: an unus duntaxat loco et nomine omnium. Imo huc magis inclinat coniectura, unum tantum fuisse qui manus imponeret. Quod ad caeremoniam pertinet, eam mutuati fuerant apostoli ex veteri gentis suae consuetudine: vel potius quum in usu foret, retinuerant. Est enim haec pars decori quod Paulus alibi commendat (1. Cor. 14, 40). Quamquam dubitari potest an referatur praesens manuum impositio ad ordinationem. Quia tunc spiritus gratiae, de quibus ad Romanos capite 12, et 1. Corinth. 13 disserit, per manuum impositionem conferebantur multis etiam aliis, qui non instituebantur pastores. Sed ego ex priore epistola facile colligo, Paulum de officio pastoris hic agere. Nam quadrat hic locus cum illo: Noli negligere gratiam quae data est tibi cum impositione manuum presbyterii. Hoc constituto, quaeritur an per externum signum gratia fuerit data. Ad quam quaestionem respondeo, quoties ordinabantur ministri, precibus totius ecclesiae fuisse Deo commendatos: atque hoc modo impletam illis fuisse gratiam a Deo, non autem virtute signi fuisse illis datam. Quamquam signum non frustra nec inutiliter adhibebatur: sed tessera erat minime fallax eius gratiae, quam ex ipsa Dei manu

percipiebant. Neque enim profana quaedam fuit inauguratio ritus ille, ad conciliandam modo in hominum oculis auctoritatem inventa: sed consecratio coram Deo legitima, quae non perficitur nisi spiritus sancti virtute. Praeterea signum pro tota re vel actione accipit Paulus. Significat enim instructum fuisse gratia Timotheum, quum oblatus fuit Deo minister. Ita in hac loquutione est synecdoche. Sed obicitur alia etiamnum quaestio. Nam si in sua demum ordinatione gratiam consequutus est Timotheus muneri suo peragendo necessarium: qualis fuit electio hominis nondum idonei aut formati, sed Dei dono adhuc vacui et destituti? Respondeo, non ita fuisse tunc illi datum, quin prius haberet. Certum est enim et doctrina et aliis dotibus prius eum excelluisse, quam Paulus eum ministerio destinaret. Sed minime absurdum est, quum Deus opera ipsius uti vellet, adeoque eum vocasset, tunc quoque magis aptasse et cumulasse eum novis donis: vel priora, quae contulerat, duplicasse. Non ergo prius in Timotheo nullum erat donum, sed magis tunc enituit quum illi impositum fuit docendi onus.

7. *Non enim dedit nobis.* Confirmatio est proximae sententiae, qua Timotheum incitare pergit ad vim donorum quae accepit explicandam. Utitur autem hoc argumento, quod Deus ministros suos gubernet spiritu potentiae, quae contraria est timiditati. Unde sequitur, non debere per ignaviam iacere, sed magna confidentia et alacritate erectos, illam spiritus virtutem manifesto effectu proferre et exserere. Locus est ad Romanos capite 8, 15 in speciem fere similis: sed tamen qui diversum sensum habet ex sua circumstantia. Tractat enim illic de adoptionis fiducia quam habent omnes fideles: nunc autem peculiariter agit de ministris, ac eos hortatur sub Timothei persona, ut se gnaviter acuunt ad magnanimitatem: quia non velit eos Dominus frigide obire munus suum, sed potenter instare fretos spiritus efficacia. Hinc admonemur nequaquam ulli nostrum suppetere eam spiritus altitudinem et infractam constantiam, quae ad exercendum ministerium nostrum requiritur, donec coelitus induamur nova virtute. Et sane maiora sunt et plura obstacula, quam ut illis superandis par futura sit ulla hominis fortitudo. Deus est igitur, qui nos instruit spiritu potentiae. Nam qui alioqui multum robur ostentant, concidunt momento, ubi non sustententur divini spiritus potentia. Secundo colligimus, quicumque servilem in modum timidi sunt et abiecti, ut nihil pro defensione veritatis audeant quum opus est, minime gubernari illo spiritu in quo reguntur Christi servi. Unde sequitur paucissimos hodie esse ex iis qui titulum gerunt ministrorum, qui genuinam probationis notam habeant. Quotus enim quisque reperitur,

qui fretus spiritus potentia constanter omnem altitudinem despiciat, quae insurgit adversus Christum? Nonne plerique fere omnes sibi et otio suo consulunt? Nonne simulac inerepuit aliquid, prostrati silent? Ita fit ut in eorum ministerio nulla appareat Dei maiestas. Nomen spiritus metonymice hic ponitur ut multis locis. Sed cur dilectionem postea addidit et sobrietatem? Meo iudicio, ut illam spiritus potentiam discerneret ab intemperie fanaticorum hominum, qui, quum ruant impetu turbulento, spiritum Dei ferociter iactant. Ergo nominatim expressit, vim illam potentem sobrietate et dilectione, hoc est, placido aedificandi studio, esse temperatam. Caeterum non negat Paulus quin eodem fuerint spiritu donati prophetae et doctores ante evangelii promulgationem: sed hanc gratiam significat nunc vigere potissimum debere et eminere sub Christi regno.

8. *Non ergo te pudeat.* Hoc dicebat quum probrosa res esset evangelii confessio. Prohibet igitur ne ambitio vel infamiae metus eum impediatur, vel remoretur a libertate praedicandi evangelii. Et hoc infert ex superioribus. Nam qui armatus erit Dei virtute, non trepidabit obstrepente mundo: sed gloriosum sibi ducet, quod impii notabunt ignominia. Et merito evangelium appellat Domini testimonium: quia tametsi minime nobis adiutoribus indiget, nobis tamen has partes imponit, ut testimonium reddamus sibi ad gloriam suam asserendam. Hic magnus et singularis honor est quo nos dignatur, et quidem omnes (nemo enim christianus, qui non reputare debeat se esse Christi testem), sed praecipue tamen pastores et doctores. Quemadmodum Christus apostolis dicebat (Act. 1, 8), Vos eritis mihi testes. Proinde quo odiosior est in mundo evangelii doctrina, eo fortius eluctari debent ad ingenuam eius confessionem. Quum addit neque mei, hoc verbo Timotheum admonet ne sibi, tanquam in communi causa, recuset esse socius. Nam quum incipimus subducere nos ab eorum societate, qui propter Christi nomen persecutionem sustinent, quid aliud quam evangelium quaerimus ab omni persecutione immune? Atqui quum non deessent multi impii, qui ita insultarent Timotheo: Non vides quid magistro tuo acciderit? An nescis idem praemium te quoque manere? Quid nobis doctrinam obtrudis quam exhibilari vides a toto mundo? necesse fuit eum erigi hac exhortatione: Non est quod te mei pudeat, in quo nihil est pudendum. Sum enim victus Christi: hoc est, non ob maleficium aliquod vel crimen, sed propter eius nomen in vinculis teneor.

Sed esto particeps afflictionum. Rationem praescribit qua fiat quod praecepit: nempe si ad tolerandas afflictiones se comparat Timotheus, quae sunt cum evangelio coniunctae. Quisquis enim

crucem horrebit ac refugiet, semper eum pudebit evangelii. Quare non immerito Paulus, dum hortatur ad fiduciam confessionis, ne frustra id faciat, simul etiam concionatur de crucis tolerantia. Et addit, secundum potentiam Dei: quia statim alioqui succumberemus, nisi ille nos attolleret. Et continet haec particula tam admonitionem quam consolationem. Admonitio est ut oculos a praesenti infirmitate avertat, et fultus Dei auxilio supra vires audeat ac nitatur. Consolatio est quod si quid propter evangelium patimur, Deus aderit liberator, cuius virtute futuri simus victores.

9. *Qui nos servavit, etc.* Ex beneficii magnitudine ostendit quantum debeamus Deo. Salus enim, qua nos dignatus est, quidquid in hoc mundo sustinendum est malorum, facile absorbet. Servandi, aut salvandi verbum tametsi generale est, hic tamen pro loci circumstantia ad aeternam salutem restringitur. Itaque nimium ingratos fore significat, quicumque salutem per Christum adepti non caducam nec fluxam, sed aeternam, vitae suae evanidae aut honori pepercerint potius quam redemptorem suum agnoscerent. Salutis obsignationem ponit in vocatione. Sicuti enim in morte Christi perfecta est salus hominum: ita Deus per evangelium facit nos illius compotes. Et sancta nominatur vocatio, amplificandi causa. *Hoc vero diligenter notandum est: quia sicut non alibi quam in Christo quaerenda est salus: ita rursum sine fructu mortuus esset ac resurrexisset, nisi quatenus in huius gratiae societatem nos vocat. Postquam ergo salutem nobis peperit, restat hoc secundum, ut nos in corpus suum inserens, bona sua nobis fruenda communicet.*

Non secundum opera. Originem tam vocationis nostrae quam totius salutis designat. Non enim erant nobis opera quibus Deum praeveniremus: sed totum a gratuito eius proposito et electione pendet. Nam in duobus verbis, proposito et gratia, est hypallage: ac posterius in epithetum resolvi debet, ac si dixisset gratuitum. Quamquam enim propositum solet Paulus accipere pro arcano Dei consilio, cuius causa est penes ipsum: maioris tamen explicationis causa adicere voluit gratiam, quo certius omnem operum respectum excluderet. Et ipsa antithesis satis aperte clamat non esse locum operibus, ubi regnat Dei gratia: praesertim ubi ad Dei electionem revocamur, qua Deus nondum natos antevertit. Qua de re plura ad Ephesios capite 1, nunc enim breviter tantum attingo quae illic copiosius tractavi.

Quae data est. Ab ordine temporis argumentatur, nobis salutem gratis esse datam, quam minime eramus promeriti. Nam si ante mundi creationem elegit nos Deus, non potuit operum habere rationem, quae nulla erant quum nondum essemus ipsi. Nam quod sophistae cavillantur, Deum operi-

bus quae praevidebat, fuisse adductum, non longa solutione indiget. Qualia enim futura erant opera, si essemus a Deo praeteriti, quum omnium bonorum fons et initium sit ipsa electio? Donatio haec gratiae, cuius meminit, nihil aliud est quam praedestinatio qua sumus adoptati in Dei filios. *Qua de re admonitos volui lectores, quia saepe Deus gratiam tunc demum nobis dare dicitur, ubi eius effectum percipimus. Sed hic tractat Paulus quid apud se statuerit ab initio. Dedit ergo quod, nullo merito provocatus, nondum natis assignavit: ac in thesauris suis habuit repositum, donec re ipsa patefaceret nihil se frustra statuere.* Tempora saecularia hic nominat, sicuti ad Titum capite 1, perpetuam annorum seriem a mundo condito. Nam illa subtilior disputatio, quam agit pluribus locis Augustinus, aliena est a mente Pauli. Sensus ergo est: antequam ab omnibus retro saeculis tempora fluere inciperent. Porro notandum est quod salutis fundamentum in Christo constituit: neque enim extra ipsum ulla est hominum vel adoptio, vel salus: quemadmodum etiam ad Ephesios capite 1 dictum est.

10. *Revelata autem nunc.* Observa ut apte connectat fidem, quam habemus ex evangelio, cum arcana Dei electione, ac suum utrique locum assignet. Nunc Deus per evangelium nos vocavit: non quia repentinum ceperit salutis nostrae consilium, sed quia sic ab ultima usque aeternitate statuerat. Nunc apparuit Christus in salutem nostram, non quia nuper in eum salvandi virtus collata fuerit: sed quia ante creatum mundum haec gratia nobis erat in eo reposita. Earum rerum cognitio per fidem nobis revelatur. Atque ita prudenter coniungit apostolus evangelium cum vetustissimis promissionibus Dei, ne ipsum contemptibile reddat novitas. Sed quaeritur an patres latuerit sub lege. Nam si Christi demum adventu fuit revelata, sequitur ante fuisse absconditam. Respondeo, de plena exhibitione rei ipsius Paulum loqui, qua patrum quoque fides pendebat: ita nihil ipsis derogatur. Ideo enim Abel, Noha, Abraham, Moses, David, et pii omnes unam nobiscum salutem adepti sunt, quia fiduciam locarunt in hac apparitione. Non igitur, dum nobis revelatam esse Christi apparitione gratiam dicit, patres arcet ab eius communione, quos eadem fides huius apparitionis nobiscum participes facit. Christus enim heri sicut hodie: sed non ante praefixum a patre tempus, quum morte et resurrectione sua nobis se exhibuit. Atqui huc communiter, tanquam in unicum salutis pignus et complementum, tam nostra quam patrum respicit fides.

Qui mortem quidem abolevit. Quum evangelio adscribit vitae illustrationem, non intelligit a verbo faciendum esse exordium, omissa Christi morte et resurrectione (nam verbum potius in subiectam materiam recumbit), sed tantum significat, non aliter

fructum huius gratiae pervenire ad homines quam per evangelium. Iuxta illud (2. Cor. 5, 19): Erat Deus in Christo mundum sibi reconcilians: et deposuit apud nos sermonem reconciliationis. Atque hoc insigne est ac memorabile evangelii encomium, quod vocatur vitae illustratio. Vitae subiicit immortalitatem: ac si diceret veram et immortalem vitam. Nisi forte per vitam intelligere malis regenerationem, quam sequitur beata immortalitas quae adhuc speratur. Et certe hoc nostrum vivere est, non quod habemus cum brutis animalibus commune, sed quod participatione imaginis Dei constat. Quia autem in hoc mundo non apparet quid sit, aut quid valeat talis vita: merito exprimendi causa immortalitatem addidit, quae est eius vitae, quae nunc abscondita est, revelatio.

11. *In quod positus.* Non frustra tantopere evangelium una cum apostolatu suo commendat. Nihil enim usque adeo molitur Satan, quam ut sanae doctrinae fidem quoquo modo ex animis nostris exterminet: quia vero hoc non semper illi promptum est, si nos invadat aperto Marte: clandestinis et obliquis artibus nos adoritur. Nam ut fidem abroget doctrinae, piorum doctorum vocationem labefactat. Paulus ergo quum mortem haberet prae oculis, non ignorans veteres et usitatas Sathanae insidias, tam evangelii doctrinam in genere, quam vocationem suam asserere voluit: sicuti utrumque erat necessarium. Nam ut longae conciones habeantur de evangelii dignitate, non multum nobis proderunt, nisi teneamus quale sit evangelium. Multi enim consentient in istud universale principium de certa evangelii autoritate, qui postea tamen nihil habebunt certi quod sequantur. Haec ratio est cur nominatim velit se agnosci Paulus fidem et legitimum ministrum vivificae illius doctrinae cuius meminerat. Atque huc pertinet quod variis titulis ornatur in re una exprimenda. Praeconem vocat, cuius partes sunt, principum et magistratuum decreta publicare. Apostoli nomen proprium est. Porro quia inter doctorem et discipulos est relatio, hoc quoque tertium nomen sibi adscribit, ut sciant qui ab eo discunt, habere se magistrum divinitus sibi ordinatum. Quibus autem se positum testatur? gentibus. Nam de illis praecipua erat controversia: quod Iudaei negabant vitae promissiones ad alios, nisi ad carnales Abrahamae filios, pertinere. Ergo ne dubia sit gentium salus, affirmat se ad eas peculiariter a Deo fuisse missum.

12. *Quam etiam ob causam haec patior.* Satis notum est, hinc magis quam ulla alia de causa fuisse accensam Iudaeorum rabiem adversus Paulum, quod evangelium gentibus commune faceret. Quamquam particula, ob quam causam, refert totum complexum: ideoque ad hoc postremum membrum de gentibus restringi non debet. Ergo ne vincula

quibus detinebatur aliquid de sua autoritate minuerent, duobus argumentis contra pugnat. Causam enim sibi gloriosam potius quam turpem esse ostendit: quia non ob maleficium aliquod vinctus sit, sed quod Deo vocanti sit obsequutus. Est autem incredibile solatium, quum possumus bonam conscientiam iniquis hominum iudiciis opponere. Secundo spe prosperi eventus argumentatur, nihil esse in suis vinculis pudendum. Hoc praesidio quisquis munitus erit, poterit maximas quasque tentationes superare. Et quum se pudefieri negat, alios animat suo exemplo ad eandem fortitudinem.

Novi enim cui crediderim. Hoc unicum est asylum quo se recipere debent omnes pii, quoties eos mundus habet pro damnatis et desperatis: ut scilicet satis habeant quod Deo probantur. Quis enim finis si ab hominibus pendeant? Atque hinc colligendum est quantum ab opinione distet fides: quia quum dicit Paulus, novi cui crediderim, significat nequaquam sufficere si credas, nisi Deum habeas autorem: atque eius rei tibi constet certitudo. Fides ergo neque hominum autoritate nititur, neque ita in Deum recumbit ut haesitet: sed cum scientia coniuncta esse debet. Alioqui parum esset firma adversus innumeros Satanae insultus. Cui autem cum Paulo constat haec scientia, is experietur non frustra vocari fidem nostram victoriam, qua mundus vincitur: nec frustra dictum esse a Christo (Matth. 16, 18), Portae inferorum non praevalerunt. Is, inquam, inter omnes procellas et tempestates tranquillius quiescet, cui hoc erit constitutum, Deum, qui mentiri ac fallere nequit, loquutum esse, ac indubie praestaturum quod promisit. Rursum si cui non erit obsignata haec veritas, instar arundinis huc et illuc perpetuo nutabit. Proinde hic locus observatione dignus est: quia optime exprimit vim fidei, quum docet eam gloriam nos debere Deo tribuere in rebus maxime deploratis, ut non dubitemus ipsum fore veracem ac fidelem: deinde quum docet in verbo perinde esse ac quiescendum, ac si Deus e coelo nobis apparuisset. Nam quisquis hac persuasionem non est instructus, nihil tenet. Semper autem meminimus Paulum non in umbra philosophari, sed quasi in re praesenti constitutum serio testari quid valeat aeternae vitae fiducia.

Persuasus sum quod potens sit. Quoniam periculum vis et magnitudo nos saepe consternant, vel saltem ad diffidentiam sollicitant animos nostros: ideo necesse est hoc clypeo nos munitos esse, satis in Dei virtute nobis esse praesidii. Quemadmodum Christus ubi nos securos esse iubet, hoc utitur argumento, Pater, qui vos mihi dedit, maior omnibus est (Iohan. 10, 29). Quo significat nos esse extra periculum, quum Dominus, qui nos in tutelam suam recepit, ad resistendum abunde sit potens. Non audet quidem Satan recta hanc cogitationem in-

gerere, Deum non posse, vel impediri quominus impleat quod promisit (quoniam a tanta in Deum blasphemia sensus noster abhorret), sed oculos mentesque nostras praecoccupando, sensum omnem divinae potentiae adimit. Purgatum igitur animum esse oportet, qui non modo eam gustat, sed eius gustum inter quasvis tentationes retinet. Caeterum de potentia Dei quoties loquitur Paulus, actualem (ut sit dicam) intellige: vel ἐνεργουμένην, quemadmodum ipse alibi vocat (Coloss. 1, 29). Fides enim Dei virtutem cum verbo semper coniungit, quod non procul imaginatur, sed intus conceptum habet ac possidet. Ita Rom. 4, 20, de Abraham, Non haesitavit nec disceptavit, sed dedit gloriam Deo, certo persuasus quod qui promiserat, potens esset etiam implere. Observa etiam nomen depositi pro vita aeterna. Nam inde colligimus, non aliter in manu Dei salutem nostram esse, ac sunt in manu depositarii quae ipsius fidei custodienda tradimus. Si penes nos esset salus nostra, quot assidue periculis exposita foret? Nunc vero bene est, quod apud talem custodem reposita omni discrimine est superior.

13. *Formam habe sanorum sermonum, quos me audisti in fide et caritate, quae est in Christo Iesu.* 14. *Egregium depositum custodi, per spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.* 15. *Nosti hoc quod aversati me fuerint omnes qui sunt in Asia: quorum sunt Phygellus et Hermogenes.* 16. *Det misericordiam Dominus Onesiphori familiae: quoniam saepe me refocillavit, et de catena mea non erubuit.* 17. *sed quum esset Romae, studiosius quaesivit me, et invenit.* 18. *Det ei Dominus ut inveniat misericordiam apud Dominum in die illo. Et quam multa mihi Ephesi ministraverit, melius tu nosti.*

13. *Formam habe.* Quod alii exponunt, doctrina tua sit veluti exemplar ad quod alii se forment, non recipio. Nihilo etiam propius accedit ad Pauli mentem expositio Chrysostomi, ut habeat in promptu Timotheus virtutum imaginem cordi suo insculptam, ex Pauli doctrina. Mihi potius videtur praecipere apostolus Timotheo, ut tenax sit doctrinae quam didicit, non modo quod ad substantiam, sed etiam quod ad figuram ipsam orationis. Nam ὑποτύπωσις, quod verbum hic usurpat, est viva rerum expressio, ac si oculis praesentes subiicerentur. Sciebat Paulus quam proclivis sit a pura doctrina vel lapsus, vel deflexio. Hanc ob causam sollicitè cavet ne declinet Timotheus ab ea docendi forma quam acceperat: suamque docendi rationem quasi ad illud praescriptum exigit: non quod in verbis tanta sit religio, sed quia supramodum noxia est doctrinae vel minima deformatio. Hinc apparet qualis sit in papatu theologia, quae usque eo degeneravit ab isto exemplari

quod Paulus commendat, ut similior sit augurum vel aruspicum aenigmatibus quam doctrinae ex Dei verbo sumptae. Quid enim, obsecro, Paulinum resipiunt omnes scholasticorum libri? Haec adulterandae doctrinae licentia ostendit quam non abs re Paulus ad nativam formam retinendam Timotheum invitet. Et sanos sermones opponit non tantum dogmatibus palam impiis, sed frigidis quaestionibus, quae pro sanitate nihil aliud quam languorem afferunt.

In fide et caritate. Scio particulam ἐν saepe-numero ex phrasi linguae hebraicae sumi pro cum: sed hic alia mihi videtur significatio. Si quidem hanc quasi notam adscripsit Paulus sanae doctrinae, ut sciamus quid contineat, et quae sit eius summa: quam totam suo more ad fidem et caritatem revocat. Et utramque constituit in Christo: ut certe eius cognitio duobus his membris praecipue constat. Tametsi enim est articulus singularis, qui cohaeret cum caritatis nomine: idem tamen de fide subaudiendum est. Qui vertunt cum fide et caritate, hunc faciunt sensum, ut Timotheus sanae doctrinae adiungat pietatis et caritatis affectum. Fateor quidem neminem posse in sana doctrina fideliter perseverare, nisi qui vera ipse fide et sincera caritate praeditus est. Verum prior expositio (meo iudicio) melius quadrat: ut Paulus exegetice exprimat quales sint illi sermones, et cuius sint argumenti. Summam autem in fide et caritate sitam esse pronuntiat: quarum fons ac principium est Christi cognitio.

14. *Egregium depositum custodi.* Latius patet ista exhortatio. Hortatur enim ut respiciat quid sibi datum sit a Deo, et tanto plus studii et diligentiae impendat, quanto excellentius est depositum. Neque enim rei vulgaris tam severe solet exigi ratio. Ac depositi quidem nomine tam ministerii honorem quam dotes omnes intelligo, quibus instructus erat Timotheus. Alii ad ministerium solum restringunt: atqui potissimum ea notari puto quae ipso ministerio potiora erant, nempe omnia spiritus dona quibus excelebat. Nomen depositi alio quoque respectu usurpat, ut meminerit Timotheus reddendam aliquando esse rationem. Fideliter enim administrandum est quicquid nobis commisit Deus. Et τὸ καλὸν pro eximio vel praeclaro capitur. Itaque non male Erasmus egregium posuit, notandae praestantiae causa: quam versionem sequutus sum. Sed quae est custodiendi ratio? Ne scilicet inertia nostra pereat quod in nos Deus contulit: vel propter ingratitudinem vel abusum auferatur. Multi enim abiiciunt Dei gratiam, multi ea iam accepta se privant ac spoliant. Quoniam tamen eius custodiae difficultas vires nostras superat, ideo adiicit, per spiritum sanctum. Ac si diceret: Non requiro abs te plus quam possis. Nam quod ex te non

habes, spiritus Dei sufficiet. Hinc sequitur, non aestimandas esse hominum vires ex Dei praeceptis: quia sicuti verbis iubet, ita etiam verba sua cordibus inscribit, ac vires suppeditando, efficit ne frustra iubeat. Quod sequitur de habitatione spiritus in nobis, significat praesens esse eius auxilium fidelibus: modo ne sibi oblatum respuant.

15. *Nosti hoc.* Defectiones istae, quas commemorat, poterant multorum concutere animos: et simul gignere varias suspiciones: ut solemus fere omnia in sinistram partem arripere. Eiusmodi offendentibus occurrit Paulus cum heroica animi fortitudine: ut boni omnes eorum perfidiam detestari discant, qui servum Christi ita deseruerant, quum solus capitis sui periculo communem sustineret causam: neque ideo vacillent, dum Paulum ipsum intelligunt minime Dei ope destitui. Nominat autem duos, quos credibile est fuisse prae aliis celebres, ut aditum praecludat eorum calumniis. Est enim usitatum transfugis ac militiae christianae desertoribus, quo suam turpitudinem excusent, quascunque possunt criminationes fingere adversus fideles et probos evangelii ministros. Phygellus et Hermogenes, quia sciebant ignaviam suam merito infamem esse posse apud fideles, adeoque flagitiosae perfidiae damnari: non dubitassent Paulum gravare falsis rumoribus, et impudenter laedere eius innocentiam. Ergo Paulus, ut fidem eorum mendaciis derogeret, notam, quam merentur, illis inurit. Sic etiam hodie permulti, quia vel non admittuntur hic in ministerium, vel etiam abdicantur honore propter suam nequitiam, vel non aluntur otiosi, vel perpetrato furto aut scortatione aufugere coguntur: per Galliam deinde et alias regiones volitant, ac quascunque possunt criminationes in nos regerendo, suae innocentiae approbationem inde mutantur. Et tanta est quorundam fratrum imperitia, ut nos crudelitatis insimulent, si quis nostrum tales pingat suis coloribus. Atqui optandum foret ut frontem omnes haberent stigmata notatam, unde agnoscerentur primo statim congressu.

16. *Det misericordiam Dominus.* Ex hac precatione colligimus minime perire officia sanctis impensa, etiamsi gratiam ipsi referre nequeant. Nam quod Deum precatur ut mercedem rependat, hoc vim habet promissionis. Et simul ostendit Paulus suam gratitudinem, quum remunerandi vires in Deum transcribit, quia impar est solvendo. Quid si adfuisset remunerandi facultas? certe reipsa testatus fuisset hominem se ingratum non esse. Porro notandum est quod quum Onesiphori solius beneficentiam laudet, ob eum toti familiae bene precatur. Unde colligimus, Dei benedictionem non tantum super caput iusti, sed super totam domum residere. Tantus est Dei amor erga suos, ut se ad omnes, qui cum illis sunt coniuncti, diffundat. Quod

Onesiphorum dicit non erubuisse de sua catena, id non modo liberalitatis signum est, sed etiam zeli: quandoquidem periculo se libenter obiecit ac hominum infamiae, ut Paulum ipsum iuaret.

18. *Det ei Dominus ut inveniat.* Quidam ita exponunt: Det illi Deus ut apud Christum iudicem misericordiam reperiatur. Et sane hoc aliquanto est tolerabilius, quam locum illum Mosis (Gene. 19, 24): Pluit Dominus Domino, ita exponere, Pluit pater a filio. Fieri tamen potest ut vehementia affectus Paulum ad repetitionem supervacuam impulerit, ut fieri solet. Haec autem precatio nos docet quanto uberior merces eos maneat, qui sine spe terreni praemii sanctis exhibent sua officia, quam si praesentem ex manu hominum reciperent. Quid autem precatur? ut misericordiam inveniat. Qui enim erga proximos fuerit misericors, talem erga Deum experietur. Quae promissio nisi ad benignitatem exercendam acriter nos sollicitet stimulet, plus quam stupidi sumus. Unde sequitur etiam, Deum non merita nostra ex dignitate praemiari: sed hoc esse optimum et praestantissimum quod nobis rependit praemium, dum nobis ignoscit: seque non tam severum ostendit iudicem, quam patrem indulgentem ac propitium.

CAPUT II.

1. *Tu ergo, fili mi, fortis esto in gratia, quae est in Christo Iesu:* 2. *et quae a me audisti per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt ad alios etiam docendos.* 3. *Tu igitur feras afflictiones, ut bonus miles Iesu Christi.* 4. *Nemo qui militat, implicatur vitae negotiis, ut imperatori placeat.* 5. *Quod si quis etiam certaverit, non coronatur, nisi legitime certaverit.* 6. *Laborare prius agricolam oportet quam fructus percipiat.* 7. *Intellige quae dico. Det enim tibi Dominus intellectum in omnibus.*

1. *Tu ergo.* Sicuti antea iusserat depositum servare per spiritum: ita etiam nunc praecipit ut in gratia roboretur. Quo dicto vult torporem et inertiam excutere. Adeo enim ignava est caro, ut medio in cursu flaccescant etiam qui praediti sunt egregiis donis, nisi identidem excitentur. Dicit quispiam: Quorsum attinet hominem hortari ut in gratia sit fortis, nisi aliquae essent ad cooperandum liberi arbitrii partes? Respondeo, hoc ipsum, quod flagitat Deus verbo suo nobis, etiam spiritu suo praestare, ut in gratia quam nobis contulit, roboremur. Neque tamen supervacuae sunt exhortationes: quia spiritus Dei nos intus docens, facit ne frustra et inutiliter illae insonent auribus. Quisquis ergo agnoscat praesentem exhortationem

non aliter potuisse esse fructuosam quam arcana spiritus virtute, nunquam in ea liberum arbitrium stabiliet. Addit, quae est in Christo Iesu, ob duas causas: ut doceat non aliunde contingere quam solo Christo: et nemini christiano eam defuturam. Nam quum sit unus Christus omnibus communis, sequitur omnes eius gratiae esse participes, quae ideo in Christo esse dicitur, quod ipsam habere debeant quicumque sunt Christi. Blanda haec filii appellatio, qua utitur, non parum ad conciliandam gratiam valet, quo melius in animum doctrina penetret.

2. *Et quae a me audisti.* Iterum ostendit quantum sit de propaganda ad posteros sana doctrina sollicitus: nec tantum hortatur Timotheum ut figuram eius et lineamenta retineat, quemadmodum prius fecit: sed etiam ut piis doctoribus eam per manus tradat, quo passim diffusa in multorum animis radices agat. Videbat enim fore ut facile intercideret, nisi mature plurium ministerio spargeretur. Et sane videmus quid paulo post apostolorum mortem egerit Satan. Perinde enim ac si aliquot iam saeculis eorum fuisset sepulta praedicatio, innumera deliria invexit, quae prodigiosa absurditate gentium omnium superstitiones vincerent. Non igitur mirum est si Paulus, ut tale tantumque malum praecaveat, studiose vult suam doctrinam apud omnes pios ministros deponi, qui ad eam tradendam idonei sint. Ac si diceret: Vide ut post mortem meam certa exstet doctrinae meae testificatio. Id autem fiet, si quae a me didicisti, non ipse modo fideliter doceas, sed latius per alios cures publicanda. Ergo quoscunque videbis aptos ad eam rem, illorum fidei commendes hunc thesaurum. Fideles homines nominat, non a fide quae inter omnes Christianos est communis: sed per excellentiam, qui rata fide polleant. Possemus etiam fidos vertere: quia pauci sunt qui sincere creditam sibi doctrinam perpetuae memoriae conservare studeant. Alios impellit ambitio, eaque multiplex: alios avaritia, alios malignitas: alios periculorum metus tardat. Singularis ergo hic requiritur fidelitas.

Per multos testes. Non significat testes a fuisse adhibitos solenni ritu, Timothei causa: sed quoniam nonnulli controversiam movere poterant, essetne Paulo profectum quod doceret Timotheus, ab ipso confictum: omnem dubitationem eximit hac ratione, quod non clanculum in angulo fuerat loquutus, sed multi vivebant qui possent testari nihil proferre Timotheum, quod non ex Pauli ore prius audissent ipsi quoque. Ergo extra suspicionem futura erat Timothei doctrina, quum haberet per multos condiscipulos qui testimonium illi possent reddere. Hinc discimus quantum laborare debeat servus Christi pro conservanda ac tuenda doctrinae puritate: neque solum quamdiu vivit, sed quam

longissime eius cura et studium extendere se poterit.

3. *Tu igitur feras afflictiones.* Non sine magna necessitate hanc secundam exhortationem attexit. Se enim ad ferendas afflictiones comparent oportet qui sua obsequia Christo offerunt. Itaque nunquam erit perseverantia sine tolerantia malorum. Et ideo addit, sicuti decet bonum militem Christi: quo verbō significat militare omnes qui Christo serviunt: et eorum militiam non malis inferendis, sed magis patientia constare. Harum rerum meditatio plus quam necessaria nobis est. Videmus quam multi hastas quotidie abiciant, qui magnum nescio quid prae se ferebant. Unde id? quia cruci assuescere nequeunt. Primum tanta est mollities, ut militiam horreant. Deinde non aliam tenent militandi rationem, quam ut ferocia cum adversariis certent. Quid autem sit possidere animas in patientia, discere non sument.

4. *Nemo qui militat.* Perstat in similitudine quam a militia sumpserat. Quamquam proprie loquendo metaphorice prius dicit Christi militem: nunc vero comparatione utitur profanae militiae cum spirituali et christiana, hoc sensu: ea est disciplinae militaris ratio, ut simul atque miles imperatori nomen dedit, relicta domo et negotiis omnibus, non nisi de bello cogitet. Ita ut Christo penitus addicti simus, omnibus huius saeculi impedimentis solutos esse oportet. Per negotia vitae intelligit familiae administrandae curam et ordinarias occupationes. Ut agriculturam suam rustici, mercatores sua commercia tabernasque deserunt, donec stipendiis suis sint perfuncti. Nunc applicanda est comparatio ad rem praesentem: quod quisquis vult sub Christo militare, debet relictis omnibus mundi tricis et avocamentis, se illi totum suaeque studia addicere. Denique meminerimus veteris proverbii, Hoc age: quod significat ita serio incumbendum esse peragendis sacris, ut studium nostrum et intentionem nihil aliud impediat. Lectio illa vulgaris: nemo militans Deo etc., corrumpit totum Pauli sensum. Porro ecclesiae pastores sub Timothei persona alloquitur hic Paulus. Generalis quidem est sententia: sed quae peculiariter verbi ministris competit. Videant ergo hi primum quae sint a sua functione aliena, ut soluti Christum sequantur. Deinde videant alii, quisque in suo ordine, quid eos a Christo abstrahat: ne hic coelestis imperator minus habeat in nos iuris, quam sibi vendicat homo quisquis mortalis in profanos milites, qui in eius nomen iurarunt.

5. *Quod si quis etiam certaverit.* Nunc agit de perseverantia: ne quis putet se uno aut altero conflictu esse perfunctum. Ac similitudinem quidem ab athletis mutuatur, quorum nemo praemium obtinet, nisi ad extremum victor perstiterit. Sic prioris ad Corinthios cap. 9, 24, Omnes quidem in

stadio currunt, sed unus accipit bravium. Sic currite, ut comprehendatis. Si quis itaque primo conflictu fatigatus, statim ex campo se ad quietem subducat, inertiae damnabitur potius quam ornabitur corona. Ita quum certare nos velit Christus tota vita: qui in medio victoriae cursu defecerit, honore se privat, etiamsi strenue coeperit. Legitime certare, est prosequi certamen quantum vel quoad lex praescribit: ne quis sibi modum ante tempus definiat.

6. *Laborare prius agricolam.* Non ignoro secus verti hunc locum ab aliis: et fateor eos ad verbum transferre quod graece Paulus scripsit. Sed qui diligenter contextum expendet, mihi assentietur. Deinde nota est graeca ista phrasid: laborantem, pro laborare. Participium enim loco infinitivi saepe Graeci usurpant. Sensus est igitur, non ante agricolae fructum colligere, quam in terrae cultura, in satione et aliis sudaverint. Quod si non parcent laboribus agricolae, ut aliquando fructu potiantur, et patienter tempus messis exspectant: quanto absurdus est nos labores refugere, quos nobis iniungit Christus tanta mercede proposita?

7. *Intellige quae dico.* Hoc non addidit propter similitudinum, quas posuit, obscuritatem: sed ut sibi ipse suggereret Timotheus quanto praestantior sit sub Christi auspiciis militia, et quanto amplior merces. Nam vix assidua meditatione hoc tandem sentimus. Quae subiicitur precatio quasi vice correctionis addita est. Quia enim usque ad incorruptibilem illam vitae futurae coronam non conscendunt nostrae mentes: Paulus ad Deum confugit, ut Timotheo det intellectum. Atque hinc colligimus non minus frustra nos doceri nisi Dominus mentes aperiat, quam frustra darentur praecepta, nisi ipse suppeditaret vires implendi. Quis enim Paulo melius id potuit? atqui ut aliquo profectu doceat, discipulum sibi a Deo formari postulat.

8. *Memento Iesum Christum excitatum a mortuis, ex semine David, secundum evangelium meum.* 9. *In quo laboro usque ad vincula, tanquam maleficus: sed sermo Dei non est victus.* 10. *Quamobrem omnia tolero propter electos, ut ipsi quoque salutem consequantur, quae in Christo Iesu, cum gloria aeterna.* 11. *Fidelis sermo: si enim commortui sumus, etiam simul cum ipso vivemus:* 12. *si sufferimus, etiam simul regnabimus: si negamus, ille quoque negabit nos:* 13. *si increduli sumus, ille fidelis manet: negare seipsum non potest.*

8. *Memento Iesum.* Aliquam eius doctrinae partem, quam volebat salvam et integram ad posterum pervenire, nominatim exprimit. Verisimile autem est, eam potissimum attingi, de qua maxime timebat. Quod etiam ex sequentibus patebit, quum

de errore Hymenaei et Phileti loquetur. Negabant enim resurrectionem, cuius habemus certum in hac confessione pignus, dum factam esse mentiebantur. Caeterum quam necessaria fuerit haec Pauli admonitio, veteres historiae ostendunt. Quaecunque enim machinas potuit, Satan admovit ad destruendam hanc fidem. Nam quum sint duo eius membra, Christum ex semine David esse genitum, et ex morte resurrexisse: statim in tempore apostolorum exortus est Marcion, qui humanae in Christo naturae veritatem abolere conatus est. Sequuti sunt deinde Manichaei. Et haec pestis hodie quoque grassatur. Quod ad resurrectionem spectat, quam multi et quam variis artibus eius spem labefactare conati sunt? Tantundem igitur valet ista Pauli attestatio, ac si dixisset: ne quis evangelium meum calumniis depravet aut adulteret: ita docui, ita praedicavi, Christum, qui ex semine David natus homo erat, resurrexisse a mortuis. Evangelium vocat suum, non ut se autorem profiteatur, sed ministrum. Caeterum in Christi resurrectione certum habemus nostrae omnium pignus. Proinde qui fatetur Christum resurrexisse, idem etiam de nobis futurum affirmat: quia non sibi resurrexit Christus, sed nobis. Non enim a membris suis avelli caput debet. Praeterea in Christi resurrectione continetur redemptionis et salutis nostrae complementum. Nam mors quoque adiungitur. Christus ergo, qui mortuus est, resurrexit: cur? et in quem finem? hic ad nos veniendum est, atque hic etiam emergit vis et fructus utriusque, nempe tam resurrectionis quam mortis. Nam hoc principium semper tenendum est, scripturam non solere de illis historicis tantum ac frigide loqui, sed fructum subaudiendo.

Ex semine David. Hac particula non modo asseritur humanae naturae veritas in Christo: sed etiam illi vendicatur honos et nomen Messiae. Negant haeretici Christum fuisse verum hominem, alii delapsum e coelo fingunt, alii tantum apparuisse in ipso hominis speciem: Paulus ex adverso clamat, ex semine David fuisse. Quo haud dubie pronuntiat verum fuisse hominem, ex homine progenitum, nempe ex Maria. Hoc tam disertum testimonium quo magis eludere conantur haeretici, impudentiam suam magis produnt. Iudaei et alii Christi hostes eum esse negant, qui olim promissus fuerat: Paulus autem affirmat Davidis esse filium, et ex ea familia ducere originem, ex qua Messiam descendere oportuit.

9. *In quo laboro.* Est anticipatio. Vincula enim apud imperitos fidem detrahebant illius evangelio. Fatetur ergo se, quod ad externam speciem, instar scelerati hominis vinctum esse: sed addit, sua vincula non obstande quominus libero cursu procedat evangelium. Imo electis salutare esse

quod patitur, quia ad eorum confirmationem valet. Haec invicta est martyrum Christi fortitudo, dum conscientia bonae causae, quam agunt, eos supra mundum attollit: ut non tantum corporis dolores et cruciatus, sed quamvis ignominiam quasi ex alto despiciant. Imo hac cogitatione erigere se debent omnes pii, dum evangelii ministros contumeliose tractari vident ab adversariis, ne propterea minus reverenter de doctrina sentiant: sed dent gloriam Deo, cuius virtute illam erumpere vident per omnia mundi obstacula. Et sane nisi nimium carni addicti essemus, sola haec consolatio sufficere nobis in persecutionibus deberet: quod si impiorum saevitia opprimimur, nihilominus propagatur evangelium, et latius se diffundit. Nam quidquid illi moliantur, adeo non obruunt neque exstinguunt evangelii lucem, ut clarius emicet. Libenter ergo, vel saltem placatis animis feramus, tam corpus nostrum quam nomen carcere oclusum teneri, modo perrumpat Dei veritas, ac longe lateque se diffundat.

10. *Quamobrem omnia tolero.* Ab effectu demonstrat quam nihil sit in suis vinculis probrosum, quum scilicet electis magnopere sint utilia. Quod se propter electos tolerare dicit, hoc argumento est, quanto pluri faciat ecclesiae aedificationem quam se ipsum. Neque enim mori tantum, sed etiam inter scelestos deputari paratus est, ut ecclesiae salutem promoveat. Caeterum idem hoc loco docet Paulus quod primo capite ad Coloss. v. 24, ubi dicit se implere, quae desunt Christi passionibus, pro corpore eius, quod est ecclesia. Unde papistarum impudentia abunde refellitur, qui inde colligunt mortem eius fuisse pro peccatis nostris satisfactoriam. Quasi vero aliud morti suae arroget Paulus, quam quod piorum fidem sit confirmatura. Nam mox additur expositio, quum salutem fidelium non alibi statuit quam in Christo. Sed petat plura qui volet ex eo capite quod citavimus.

Cum gloria aeternae. Hic finis est salutis quam in Christo consequimur. Salus enim nostra est Deo vivere, quae incipit in regeneratione nostra: absolvitur autem plena nostri liberatione, quum nos Deus ex mortalis vitae aerumnis subducos in regnum suum colligit. Ad hanc salutem accedit participatio coelestis, adeoque divinae gloriae. Ergo ut Christi gratiam amplificaret, nomen aeternae gloriae saluti apposit.

11. *Fidelis sermo.* Praefationem adhibet sententiae, quam mox proferet, quia nihil a sensu carnis magis est alienum, quam moriendum esse ut vivamus, ac mortem esse vitae aditum. Nam ex aliis locis colligere licet, Paulum in rebus valde seriis, aut creditu minus facilibus, ita praefari solitum. Summa autem est, non aliter nos vitae et gloriae Christi fore socios, nisi prius cum eo mortui

et humiliati fuerimus. Sicut dicit ad Romanos 8, 29, electos omnes esse praeordinatos ut configurerentur imagini eius. Hoc tam exhortandis fidelibus quam consolandis dictum est. Quem enim non acuat ista exhortatio, non moleste ferendas esse afflictiones, quarum tam felix erit exitus? Eadem cogitatio suaviter temperat quidquid acerbatis est in cruce: quia neque dolores, neque tormenta, neque probra, neque mors horrore nobis esse debent, in quibus communicamus cum Christo: praesertim quum omnia haec praeludia sint triumphi. Suo igitur exemplo pios omnes animat Paulus, ut hilari animo afflictiones pro Christi nomine suscipiant, in quibus iam gustum habent futurae gloriae. Quod si ab opinione nostra id abhorret, ac crux ipsa adeo nos consternat et oculos perstringit ut Christum non sentiamus: meminerimus hunc clypeum opponere, fidelis sermo. Et sane ubi adest Christus, illic agnoscere debemus vitam et felicitatem. Ergo mordicus tenenda ista communicatio: quod non seorsum morimur, sed cum Christo, ut nobis cum eo post sit communis vita: nos cum eo pati, ut gloriae simus consortes. Caeterum per mortem intelligit totam illam externam mortificationem, de qua loquitur secundae ad Corinthios 4, 10.

12. *Si negamus.* Comminatio quoque additur ad excutiendam ignaviam. Nihil enim iis cum Christo esse denuntiat, qui persecutionis terrore confessionem nominis eius abiciunt. Quam enim est indignum, pluris esse nobis caducam hanc mundi vitam quam sacrosanctum filii Dei nomen? Et cur censeret inter suos, qui perfide eum repudiant? Nihil hic valet infirmitatis patrocinium. Nisi enim se vanis blanditiis sponte fallerent homines, instructi spiritu fortitudinis constanter resisterent. Quod flagitiose Christum abnegant, id non infirmitatis modo, sed infidelitatis est: quia mundi illecebris excaecati, nullam in regno Dei vitam cernunt. Sed haec doctrina meditatione opus habet magis quam explicatione. Clara enim sunt Christi verba: Qui me negaverit, negabo et ego illum (Matth. 10, 33). Restat ut quisque apud se reputet, non esse hoc puerile terriculamentum, verum serio pronuntiari a iudice, quod suo tempore verum fuisse constabit. Quod sequitur continuo, fidelem manere illum, etiamsi fuerimus increduli, hunc habet sensum, nihil filio Dei aut eius gloriae decedere nostra perfidia: quia se ipso contentus, minime nostra confessione indigeat. Ac si dixisset: Deserant Christum qui volent, nihil illi auferunt. Siquidem ipsis perditis, integer manet. Quamquam plus exprimit, Christum scilicet non esse nostri similem, ut a veritate sua desciscat. Unde patet, alienari a Christo quicumque cum abnegant. *Atque ita impiis defecto-ribus blanditias, quibus se demulcent, excutit: quia ut sunt versipelles, Christum similiter multiformem et*

varium libenter fingerent. Quod fieri posse negat Paulus. Interea tamen tenendum est quod priore loco attigi, fidem nostram ideo fundari in perpetua et inflexibili Christi veritate, ne inconstantia hominum vel defectione vacillet.

14. *Haec admone, contestans coram Domino, ne verbis disceptent, ad nullam utilitatem, ad subversionem audientium.* 15. *Stude te ipsum probatum exhibere Deo, operarium non erubescens, recte secantem sermonem veritatis.* 16. *Caeterum profanas clamorum inanitates omite.* Ad maiorem enim proficiunt impietatem: 17. *et sermo eorum, ut gangraena, passionem habebit: quorum de numero est Hymenaeus et Philetus, 18. qui circa veritatem aberrarunt, dicentes resurrectionem iam esse factam, et subvertunt quorundam fidem.*

14. *Haec admone.* Demonstrativum haec habet pondus: significat enim summam illam evangelii quam posuit, et quas addidit exhortationes, esse tanti momenti ut illis suggerendis nunquam debeat fatigari bonus minister. Res enim dignas esse quae assidue tractentur, et quarum non possit esse nimia commemoratio. Haec sunt, inquit, quibus non tantum semel tradendis, sed frequenter inculcandis te operam dare volo. Solam enim aedificationem respicere debet bonus doctor, et in eam solam insistere. Ex adverso, non tantum ■ frigidis quaestionibus eum abstinere iubet, sed alios etiam prohibere ne ipsas sectentur. Λογομαχεῖν est operam dare contentiosis disputationibus, quas fere parit argutiarum studium. Contestatio coram Deo ad terrendum valet: atque ex hac severitate colligimus quam perniciose res sit ecclesiae litigiosa scientia: hoc est, quae posthabita pietate ostentationi servit. Qualis est tota speculativa (quam vocant) theologia papatus.

Ad nullam utilitatem. Duplici nomine λογομαχίαν damnat, quod fructu careat, et quod valde sit noxia, infirmos turbando. Tametsi autem in versione sequutus sum Erasmus, quia minime dissidebat ■ mente Pauli: volo tamen monitos lectores, ita resolvenda esse Pauli verba, quod nullam ad rem utile est. Dicit enim graece, εἰς οὐδὲν χρήσιμον. Ego istud χρήσιμον in nominativo casu lego, non accusativo. Et certe oratio sic melius fluet: ac si dixisset, Quid enim attinet, quum nullus inde profectus veniat, multum autem mali? Quia subvertitur multorum fides. Notemus primum, hac sola de causa merito improbari doctrinam, quod nihil prosit. Neque enim curiositati nostrae obsequi vult Deus, sed utiliter nos instituere. Valeant ergo speculationes omnes ac facessant, quae aedificationem nullam afferunt. Sed hoc secundum longe deterius est, quum ad subversionem audientium agitantur quaestiones alioqui iam infructuosae. Atque

utinam animum huc adverterent, qui semper ad digladiandum lingua sunt armati: imo certandi materiam quavis ex quaestione aucupantur: adeoque in singulis verbis aut syllabis aucupia tendunt. Sed alio rapit eos ambitio, et interdum etiam fatalis pene quidam morbus. Quod in nonnullis expertus sum. Quod autem de subversione tradit apostolus, verissimum esse res ipsa quotidie docet. Nam et naturale est, altercando amitti veritatem: et Satan dissidiorum praetextu ad turbandos infirmos abutitur, et destruendam eorum fidem.

15. *Stude te ipsum.* Quoniam ex hoc fonte nascuntur omnes pugnae in doctrina, quod ingeniosi homines se venditare coram mundo cupiunt, optimum et aptissimum remedium opponit hic Paulus, dum praescribit Timotheo ut in Deum coniectos habeat oculos. Ac si diceret: alii plausum captant theatri, tu autem studeas approbare te ac tuum eminendi cupiditatem magis coerceat, quam dum reputamus nobis esse cum Deo negotium. Quod ἀνεπαροξύνειν Erasmus transtulit non erubescendum, tametsi non impugno: malui tamen active exponere non erubescentem, quia et magis usitata est haec significatio apud Graecos, et melius visa est praesenti loco convenire. Subest enim adhuc antithesis, qui contentionibus turbant ecclesiam, ideo tam acriter fervent, quod pudet eos vinci, ac sibi turpe ducunt aliquid nescire. Paulus contra ad Dei iudicium nos revocat. Ac primo quidem iubet ~~non~~ non otiosos disputatores, sed operarios: quo nomine oblique perstringit eorum stultitiam qui nihil agendo tantopere se torquent. Simus ergo operarii in aedificanda ecclesia, atque ita operam nostram impendamus Deo, ut fructus aliquis appareat: tunc nulla erit erubescendi causa. *Quia utcumque garrulis ostentatoribus disputando pares non simus, sufficet tamen aedificandi studio, industria, fortitudine et doctrinae efficacia esse superiores.* In summa, iubet Timotheum gnauiter laborare ut coram Deo non pudeat: quum ambitiosi unum hunc pudorem horreant, ne quid deperdant ex opinione acuminis vel reconditae scientiae.

Recte secantem. Pulchra metaphora, et quae scite exprimit praecipuum docendi finem. Nam quum solo Dei verbo contentos esse nos oporteat: quorsum quotidianae conciones et ipsum quoque pastorum munus? Nonne in medio posita est scriptura? At Paulus secandi partes doctoribus assignat: ac si pater alendis filiis panem in frustra secando distribueret. Commendat autem rectam sectionem Timotheo, ne in secando cortice occupatus (ut solent inepti homines) ipsam interiorum medullam intactam relinquat. Quamquam generaliter hoc nomine prudentem verbi distributionem, et quae rite ad auditorii profectum attemperatur, intelligo. Alii enim

mutilant, alii discerpunt, alii contorquent, alii dirumpunt, alii in cortice (ut dixi) haerentes non perveniunt ad ipsam animam. His omnibus vitiis opponitur recta sectio: hoc est explicandi ratio ad aedificationem formata. Est enim quasi regula ad quam exigere convenit omnem scripturae interpretationem.

16. *Cacterum profanas.* Quid de his vocabulis sentiam, dixi ultimo capite epistolae prioris: inde igitur petant lectores. Quo autem magis deterreat Timotheum ab ista profana et sonora garrulitate, admonet quemdam esse veluti labyrinthum, vel potius profundum gurgitem, unde nullus pateat exitus, sed in quem magis se ac magis demergant homines.

17. *Et sermo eorum, ut gangraena.* Admonuit me Benedictus Textor medicus, hunc locum male ab Erasmo versum fuisse, qui ex duobus morbis plane diversis unum fecit. Cancrum enim posuit loco gangraenae. Atqui Galenus quum in aliis locis passim, tum vero ubi definitiones ponit in libello De tumoribus praeter naturam alterum destinguit ab altero. Et Paulus Aegineta ex illius autoritate libro sexto cancrum ita definit: tumorem esse inaequalem, oris tumidis, aspectu tetrum, lividum, et absque dolore. Postea duas species recenset, ut faciunt alii medici. Quosdam enim cancrum esse latentes sine ulcere: quosdam vero ulcerosos, ubi scilicet praevalet atra bilis ex qua gignuntur. De gangraena autem Galenus tam in libello iam citato, quam libro secundo ad Glauconem, Aetius item libro decimo quarto, et idem Aegineta libro quarto sic loquuntur: eam provenire ex magnis phlegmonis, si in aliquod membrum violenter incubuerit, ita ut pars illa destituta calore et spiritu vitali ad extinctionem tendat. Quod si emortua penitus fuerit, tunc morbum Graeci sphacelon vocant, Latini siderationem, vulgus ignem sancti Antonii. Reperio quidem Cornelium Celsum ita distinguere, ut cancer sit genus, gangraena species. Verum eius error ex compluribus probatae fidei medicorum locis palam refellitur. Potuit autem eum fallere vocum affinitas cancer et gangraena. Sed in graecis vocibus non potest similis esse hallucinatio. Καρκίνον enim illi cancrum appellant, tam animal quam morbum: quum gangraenam putent grammatici deduci ἀπὸ τοῦ γρᾶναι, quod est edere. Proinde retinendum est hic vocabulum gangraenae quo usus est Paulus: quod etiam pastioni optime convenit. Iam etymologiam notavimus. Sed omnes medici talem eius naturam esse affirmant, ut nisi quam ocissime succurras, ad contiguas partes serpat, adeoque in ossa penetret, nec grassandi finem faciat, nisi homine extincto. Quum ergo gangraenam protinus sequatur νέκρωσις, vel sideratio, quae mox suo contagio inficit reliqua membra usque ad universalem corporis interitum, eleganter cum tam exitiali contagione Paulus adul-

terinas doctrinas comparat. Nam si aditum illis semel dederis, pervadunt usque ad totius ecclesiae exitium. Quum igitur tam noxia sit contagio, mature occurrere convenit: neque expectare dum progressu ipso vires acquisierit. Non enim tunc erit subveniendi tempus. Hinc horribilis evangelii extinctio in papatu, quod inscitia pastorum, vel inertia, diu et licenter grassatae sunt corruptelae quae puritatem doctrinae paulatim abolerent.

Quorum de numero. Monstrat digito pestes ipsas, ut sibi ab illis omnes caveant. Nam si latere tales homines, qui perniciem machinantur toti ecclesiae, patimur: quodammodo illis facultatem damus ad nocendum. Tegenda quidem sunt fratrum vitia: sed quorum contagio latius non grassatur. Ubi autem multus est periculum, crudelis est nostra dissimulatio, nisi in tempore malum ipsum latens prodimus. Quid enim? an ut uni parcam, meo silentio peribunt centum aut mille? Neque vero soli Timotheo hoc dicitur Paulus voluit: sed omnibus gentibus ac saeculis testatam esse voluit duorum hominum impetatem, ut viam praecluderet pravae et exitiali eorum doctrinae. Postquam autem recessisse eos a veritate dixit, speciem ipsam erroris designat, quod iactarent resurrectionem esse factam: procul dubio allegoricam nescio quam resurrectionem fingendo. Quod etiam hac aetate tentarunt impuri quidam canes. Atque hoc artificio praecipuum illud fidei nostrae caput de resurrectione carnis subruit Satan. Quod vetus est ac obsoletum hoc delirium, quod tam severe damnatum a Paulo minus turbare nos debet. Sed quum audimus, iam tunc ab evangelii exordio subversam fuisse quorundam fidem, tale exemplum acuere debet nostram diligentiam, ut mature a nobis et aliis tantam pestem arceamus. Nam (quae ad vanitatem est hominum propensio) nulla est tam monstruosa absurditas, cui non aperta sint quorundam aures.

19. *Firmum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc. Novit Dominus qui sint sui. Et, Discedat ab iniustitia quicumque invocat nomen Christi.* 20. *In magna quidem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed etiam lignea et fictilia: et alia quidem in honorem, alia in contumeliam.* 21. *Si quis ergo expurgaverit se ipsum ab his, erit vas in honorem sanctificatum et utile Domino, ad omne opus bonum comparatum.*

19. *Firmum tamen.* Plus satis experimur quantum pariant offendiculi eorum defectiones, qui eandem nobiscum fidem aliquando sunt professi. Praesertim vero id in hominibus notis contingit, et quorum nomen prae aliis celebratum fuit. Nam si quis ex vulgo deficiat, non ita movemur. At vero qui ex-

celluerunt communi hominum opinione, sicuti prius columnae videbantur: ita cadere nequeunt quin alios in commune praecipitium trahant: saltem nisi aliunde fulciatur eorum fides. Hoc nunc agit Paulus. Significat enim non esse causam cur labascant pii, etiamsi videant ruere quos putabant esse firmissimos. Porro hac consolatione utitur, hominum levitatem aut perfidiam non posse obstare quominus ecclesiam suam Deus ad extremum usque servet. Ac primum quidem nos revocat ad Dei electionem, quam metaphorice appellat fundamentum, firmam et stabilem eius constantiam hoc nomine indicans. Quamquam hoc totum pertinet ad certitudinem salutis nostrae comprobendam, si quidem ex electis Dei sumus. Ac si diceret, non pendere electos Dei ex variis eventis, sed inniti solido et immobili fundamento: quia in manu Dei sit eorum salus. Nam sicuti omnem plantationem, quam non plantavit coelestis pater, eradicari oportet: ita nullis ventis aut procellis obnoxia est radix, quae manu eius est fixa. Sit ergo hoc primum: in hac tanta infirmitate carnis nostrae electos tamen esse extra periculum, quia non stent propria virtute, sed in Deo sint fundati. Quod si fundamenta hominum manu iacta tantum habent firmitudinis, quanto solidius erit quod ab ipso Deo positum est? Scio a nonnullis referri hoc ad doctrinam: ne quis eius veritatem aestimet ex hominum inconstantia. Verum ex contextu facile colligitur Paulum de ecclesia Dei loqui, aut de electis.

Habens sigillum hoc. Quia nomen signaculi quosdam fefellit, qui notam vel insigne ita vocari putarunt, ego sigillum reddidi, quod minus habet ambiguitatis. Et sane intelligit Paulus sub arca Dei custodia, tanquam signatorio annulo, contineri salutem electorum. Quemadmodum scriptura testatur scriptos esse in libro vitae. Caeterum tam nomen sigilli, quam sententia quae sequitur, admonet non esse ex sensu nostro iudicandum de electorum vel multitudine vel paucitate. Quod enim obsignavit Deus, nobis vult quodammodo esse clausum. Deinde si proprium Dei est, nosse quinam sint sui, non mirum est si nos saepe magnus numerus lateat, si fallamur etiam in delectu habendo. Semper tamen notandum cur et in quem finem sigilli mentionem faciat: nempe quum videmus tales casus, ut mox veniat nobis in mentem quod docet Iohannes, Ex nobis non fuisse, qui nobis exierunt (1. Iohan. 2, 19). Unde sequetur duplex fructus, quod non concutietur fides nostra, ac si ab hominibus penderet: neque etiam consternabimur ut in rebus inopinatis fieri solet: deinde quod, ecclesiam nihilominus salvam fore persuasi, aequiore animo patiemur reprobos abire in suam sortem cui destinati erant: quia manebit integer numerus quo Deus contentus est. Ergo quoties aliquid subitae mutationis praeter opinionem ac spem nostram in homi-

nibus accidit: statim hoc nobis in mentem veniat, Novit Dominus qui sui sint.

Discedat ab iniustitia. Sicuti prius scandalo occurrit, ne ullius hominis defectio trepidationem nimiam incuteret fidelibus: ita nunc proposito tali hypocritarum exemplo, docet non esse ficta professione christianismi cum Deo ludendum. Ac si diceret, Quum ita hypocritas Deus ulciscitur, eorum nequitiam detegendo, discamus sincera conscientia timere, ne quid nobis simile contingat. Quisquis ergo Deum invocat, hoc est, se ex populo Dei profitetur ac censi vult, ab omni impietate procul absit. Nam hic invocare nomen Christi perinde valet atque gloriari eius titulo, vel iactare esse ex grege illius: quemadmodum Iesai. 4, 1, et Genes. 48, 19, invocari nomen viri super mulierem, significat mulierem censi legitima coniugis appellatione: et nomen Iacob invocari super totam sobolem, est familiae nomen retineri perpetua serie, quod originem ab ipso ducat.

20. *In magna quidem domo.* Iam ulterius pergit, similitudine demonstrat, adeo non debere nos turbari, quum aliquos videmus, qui ad tempus eximiam pietatem et summum zelum prae tulerunt, turpiter retroagi: ut potius debeamus agnoscere decoram et aptam providentiae divinae administrationem. Quis enim amplam domum vituperabit, si omni genere suppellectilis abundet, ideoque vasa habeat non tantum ad splendidos usus accommodata, sed etiam viles ac pudendos? Imo haec distinctio ad ornatum pertinet, si quemadmodum fulget abacus et mensa auro et argento, sic culina fictilibus et testaceis instructa est. Quid ergo miramur si Deus, tam dives et copiosus paterfamilias, in hoc mundo tanquam in ampla domo varios habeat homines, tanquam multiplicem suppellectilem? Caeterum non convenit inter interpretes, domus magna ecclesiam solam, totum mundum significet. Ac contextus quidem huc potius nos ducit, ut de ecclesia intelligamus. Neque enim de extraneis disputat Paulus, sed de ipsa Dei familia. Quod tamen pronuntiat, generaliter verum est. Adeoque alibi ab eodem apostolo ad totum mundum extenditur: ad Romanos scilicet capite nono, v. 21, ubi reprobos omnes hoc nomine comprehendit. Proinde non valde pugnandum est si quis ad mundum simpliciter referat. Quamquam non dubium est quin Paulus huc tendat, non debere adeo videri absurdum quod mali bonis permisti sint: quod praecipue fit in ecclesia.

21. *Si quis ergo expurgaverit.* Si reprobi vasa sunt in contumeliam, eam in se inclusam habent, domum tamen non deformant: nec dedecus ullum afferunt patrifamilias, qui in varietate suppellectilis unumquodque vas ad usum, quem meretur, destinat. Sed nos eorum exemplo discamus ad honestos et meliores usus nos aptare. Nam in reprobis, perinde

ac in speculis, conspicimus quam detestanda sit hominis conditio, nisi Dei gloriae ex animo serviat. Ergo eiusmodi exempla optimam exhortationis materiam nobis praebent, ut sanctitati et innocentiae studeamus. Quod autem multi abutuntur hoc testimonio, ut penes volentem et currentem constituent quod alibi (Rom. 9, 16) testatur Paulus esse miserentis Dei, perquam frivolum est. Neque enim hic Paulus de electione hominum disputat, ut doceat quatenam sit eius causa, quemadmodum ad Romanos capite nono: sed tantum vult nos dissimiles esse impiis, quos exitio suo natos esse cernimus. Proinde stultum est, ex his verbis colligere sitne in hominis potestate se aggregare in numerum filiorum Dei, sibi autem autorem esse suae adoptionis. Non hoc agitur in praesentia. Sufficiat brevis ista admonitio adversus eos, qui iubent hominem facere ut praedestinetur. Quasi vero praescribat Paulus hominibus quid agere debuerint antequam nati essent, imo ante constituta mundi fundamenta. Alii, qui liberum arbitrium hinc colligunt homini suppetere ad se praeparandum ut aptus sit et formatus in obsequium Dei, minus quidem inepti sunt prima specie quam illi priores: nihil tamen firmum afferunt. Praecipit apostolus ut se expurgent ab immunditie impiorum quicumque Domino se consecrare cupiunt: idem passim Deus praecipit. Neque enim aliud hic audimus, quam quod habuimus iam apud eundem Paulum compluribus locis, ac praesertim in secunda ad Corinthios, Mundamini, qui fertis vasa Domini. Hinc sine controversia patet, nos vocari ad sanctitatem. Sed alia est de vocatione officioque Christianorum, alia de facultate vel potentia quaestio. Requiritur fidelibus ut se purificent, non negamus: sed has esse suas partes, alibi Dominus pronuntiat, quum per Ezechielem (36, 25) promittit se missurum aquasundas, ut mundemur. Quare potius Domino flagitandum ut nos purget, quam frustra in hoc tentandae absque eius auxilio vires nostrae. Vas in honorem sanctificatum significat separatum in usus honestos splendidos. Ita et patrifamilias utile, pro eo quod est ad gratos usus accommodum. Postea metaphoram explicat, quum addit debere esse formatos ad omne opus bonum. Facessant ergo insanae fanaticorum hominum voces, Serviam gloriae Dei ut Pharao. Quid enim interest modo glorificetur Deus? Nam hic aperte Deus ostendit qualiter nos sibi servire velit, pie scilicet ac sancte vivendo.

22. *Iuvenes cupiditates fuge.* Sequere autem iustitiam, fidem, dilectionem, pacem cum omnibus invocantibus Dominum ex puro corde. 23. *Stultas vero et ineruditas quaestiones vita, sciens quod generant pugnas.* 24. *Atqui servum Domini non oportet pugnare: sed placidum esse erga omnes, propensum ad*

docendum, tolerantem malorum, 25. cum mansuetudine erudientem eos qui obsistunt: si quando det illis Deus poenitentiam in agnitionem veritatis, 26. et excitationem a laqueo diaboli: in quo capti tenentur ad ipsius voluntatem.

22. *Iuveniles cupiditates.* Conclusio superiorum: nam quum, facta inanum quaestionem mentione, per hanc occasionem ad notandos Hymenaeum et Philetum delapsus esset, quos ambitio et vana curiositas a recta fide abduxerat: iterum hortatur Timotheum ut a peste tam noxia abstineat. Atque in hunc finem vitandas admonet iuveniles cupiditates: quo nomine non intelligit vel proterviam in venerem, vel alias turpes lascivias, vel dissolutas libidines quibus ut plurimum iuvenes laborant: sed quosvis impetus ad quos fervidior illa aetas plus aequo propensa est. Si quod certamen motum fuerit, multo citius incallescunt iuvenes quam maturae aetatis viri: facilius irritantur, saepius labuntur imperitia, maiore etiam confidentia et temeritate ruunt. Quare non immerito iuvenem admonet Paulus ut ab aetatis vitiiis diligenter sibi caveat, quae facile aliqui ad contentiones inutiles possent eum abripere.

Sequere iustitiam. Contrarios affectus commendat, qui mentem eius retinere possint, ne exsultet iuveniili aliqua intemperie. Ac si diceret: haec sunt quibus totus addictus esse debes, tuumque studium impendere. Ac primo quidem iustitiam nominat: hoc est, rectam vivendi rationem. Postea adiungit fidem et dilectionem, quibus illa proprie constat. Pax ad praesentem causam maxime pertinet. Contentiosos enim esse oportet ac litigandi cupidos, qui quaestionibus, quas prohibet, delectantur. Hic Dei invocatio per synecdochen generaliter pro cultu capitur: nisi ad professionem referre malis. Sed quia in cultu Dei hoc praecipuum est caput, ideo saepe Dei invocatio totam religionem vel cultum Dei significat. Caeterum dubium est, quae pacem quaerere iubet cum omnibus Dominum invocantibus, proponatne in exemplum omnes fideles, ac si diceret hoc debere omnibus veris Dei cultoribus commune studium: an vero praecipiat ut cum illis Timotheus colat pacem. Hic posterior sensus videtur melius convenire.

23. *Stultas vero quaestiones.* Ideo stultas vocat quia sunt ineruditae: hoc est, nihil ad pietatem conferunt, qualicumque alias acumine sint vendibiles. Hoc enim vere demum sapere est, quum utiliter sapimus: quod diligenter notandum est. Videmus enim quam praepostera futilium argutiarum admiratione ducatur mundus, et quantopere eas appetat. Ne ergo nos placendi ambitio ad captandam ex tali ostentatione gratiam solli-

citet, semper nobis occurrat hoc Pauli elogium: quae in maximo pretio habentur quaestiones, tamen insulas, quod sint infructuosae. Deinde malum etiam quod parere solent, exprimit: aliud dicit quam quod experimur quotidie: scilicet iurgandi et digladiandi praebere materiam. Neque tamen quidquam proficit maior pars tot documentis admonita.

24. *Atqui servum Domini.* Hoc est Pauli argumentum, servum Dei alienum a litibus esse oportet: stultae autem quaestiones sunt litigiosae: ergo quisque servus Dei esse et haberi cupit, ab illis abhorere debet. Quod si vel uno hoc nomine fugiendae sunt supervacuae quaestiones, quod servo Dei pugnare est indecorum: quam impudenter faciunt qui assidua certamina movendo venditare se data opera audent? Nunc prodeat in medium papistarum theologia: quid omnino in ea reperietur praeter litigandi et pugnandi artem? Ergo quo quisque magis in ea profecerit, eo magis erit ineptus ad serviendum Christo. Quum placidum esse iubet servum Christi, virtutem requirit contentionum morbo adversam. Eodem pertinet quod mox sequitur, ut sit *διδάκτικός*. Neque enim doctrinae locus erit, nisi adsit moderatio et aequabile quoddam temperamentum. Quem enim modum tenebit doctor, ubi ad pugnam efferbuerit? Proinde ut quisque ad docendum maxime est appositus, ita a rixis et certaminibus maxime abhorret. Verum quia interdum vel bilem, vel fastidium movere potest quorundam hominum importunitas: ideo tolerantiam adiungit, simul causam notans cur sit necessaria: nempe quia pius doctor tentare etiam debet an reducere in viam possit contumaces et praefractos: quod fieri nequit nisi adhibita mansuetudine.

25. *Si quando det illis.* Haec particula si quando vel si forte, rei difficultatem notat: ut prope incredibilis sit vel desperata. Ergo intelligit Paulus, etiam erga indignissimos esse mansuetudine utendum: atque ut nulla principio spes appareat profectus, debere tamen periculum fieri. Eadem ratione daturum Deum commemorat. Quia enim in *ἐκείνῳ* Dei est hominis conversio: quis scit an, qui hodie videntur indociles, Dei virtute subito in alios homines mutandi sint? Quisquis ergo cogitabit donum et opus Dei esse poenitentiam, plus sperabit multo: et hac fiducia animatus, plus laboris et studii impendet ad erudiendos rebelles. Sic enim habendum est, nostras esse partes serendo et rigando incumbere: hoc dum agemus, expectandum esse Domino incrementum. Ita nihil se proficiunt conatus nostri labores: et tamen Dei beneficio non sunt irriti. Simul hinc colligere licet quae sit vera eorum poenitentia, qui ad tempus immorigeri fuerunt Deo. Nam eius initium constituit Paulus in agnitione veri-

tatis. Quo significat excaecatam esse hominis mentem, quamdiu adversus Deum et eius doctrinam proterve exultat. Illuminationem sequitur liberatio ■ diaboli servitute. Nam infideles ita inebriat Satan, ut sopiti mala sua non sentiant. Contra Dominus, ubi nobis veritatis suae luce effulget, ab illo exitiali veterno nos expergefascit, abrumpit laqueos quibus detinebamur, et impedimentis omnibus sublatis, nos in obsequium suum format.

26. *A quo captivi.* Horrenda sane conditio: quum diabolo tantum in nos licet, ut pro ■■■ libidine huc et illic tanquam captiva mancipia impellat. Atqui talis est omnium eorum, quos ■ Deo emancipat cordis sui ferocia. Atque hanc tyranniam ■■■ Satanae dominationem quotidie palam cernimus in reprobis. Neque enim belluino impetu ac tam furiose ruerent in foeda quaevis et pudenda flagitia, nisi occulta vi Satanae impuls. Id est quod ad Ephesios capite 2, 2 vidimus, Satanam in incredulis efficaciam ■■■■ exercere. Talia exempla nos monent ut sollicite nos contineamus sub Christi iugo, eiusque spiritui nos gubernandos tradamus. Neque tamen eiusmodi captivitas excusat impios, ut ideo non peccent, quia Satanae impulsu peccant. Tametsi enim quod tam impotenter feruntur ad malum, id ■ Satanae dominatu provenit: nihil tamen coacti agunt, sed toto affectu inclinant quo Satan eos rapit. Ita fit ut voluntaria sit eorum captivitas.

CAPUT III.

1. *Illud autem scito, quod extremis diebus instabunt tempora periculosa.* 2. *Erunt enim homines sui amantes, avari, fastuosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, impii,* 3. *carentes affectu, nescii foederis, calumniatores, intemperantes, immites, negligentes bonorum,* 4. *proditores, praecipites, inflati, voluptatum amantes potius quam Dei:* 5. *habentes formam pietatis, quum vim eius abnegarint. Et istos aversare.* 6. *Ex iis enim sunt qui subintrant in familias, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quae ducuntur concupiscentiis variis,* 7. *semper discentes, quum tamen nunquam ad cognitionem veritatis pervenire valeant.*

2. *Illud autem scito.* Hac denuntiatione diligentiam eius magis acuerere voluit. Ubi enim res ex voto nostro habent, magis securi reddimur: necessitas autem acrius pungit. Ergo admonet Paulus ecclesias fore obnoxiam gravibus morbis, qui raram pastorum fidem, sedulitatem, vigilantiam, prudentiam et constantiam indefessam requirant. Ac si Timotheo praeciperet ut se paret ad certamina quae ardua ipsum manent, pleneque maximae sollicitudinis. Atque hinc discamus quam non deceat nos

ullis difficultatibus vel cedere, vel terreri: sed potius ad resistendum animos colligere. Sub extremis diebus comprehendit universum christianae ecclesiae statum. Neque vero aetatem suam cum nostra comparat, sed potius qualis futura sit regni Christi conditio, docet. Multi enim imaginabantur beatam nescio quam pacem, et immunem omni molestia. Breviter, intelligit non ita bene etiam sub evangelio res fore compositas, ut profligatis omnibus vitiis floreant omne genus virtutes. Quare pastores ecclesiae christianae non minus habituros negotii cum improbis et sceleratis hominibus, quam olim habuerint prophetae et pii sacerdotes. Unde sequitur, non esse otandi tempus.

2. *Erunt homines.* Notandum in quo asperitatem vel duritiam temporum constituat: non in bello scilicet, nec fame, nec morbis, nec aliis calamitatibus vel incommodis, quae corpori accidunt: sed in malis et pravis hominum moribus. Et sane piis hominibus Deumque vere timentibus nihil acerbius est quam cernere tales morum corruptelas. Sicuti enim nihil illis prius est Dei gloria: ita eius contumelia vel contemptu ipsos maxime cruciari par est. Secundo, notandum de quibus loquatur. Neque enim externos hostes, qui ex professo Christi nomen oppugnant, sed domesticos perstringit, qui censi volunt inter ecclesiae membra. Nam eoque ■■■■ ecclesiam exercere vult Deus, ut intus tales pestes in sinu suo gerat, etiamsi eas fovere horreat. Ergo si hodie nobis plerique sunt permisti quos merito execramur: discamus patienter gemere sub isto onere, quando hanc christianae ecclesiae sortem audimus. Porro mirum est posse eos, quorum tot ■■ tanta proba commemorat Paulus, pietatis speciem retinere eiusdem testimonio. Sed quotidiana experientia facit ne sit hoc tam mirum. Nam incredibilis est hypocritarum protervia et improbitas: ut etiam in crassissimis vitiis excusandis sint plusquam impudentes: postquam semel Dei nomen falso obtendere didicerunt. Quot probris olim scatebat Pharisaeorum vita? Et tamen, quasi essent puri ab omni nota, eximiae sanctitatis opinione pollebant. Hodie quoque quum tanta sit spurcicies in clero papali, quae vel suo foetore totum mundum inficit: non desinunt tamen cum sua nequitia titulos iuraque omnia sanctorum fastuose sibi arrogare. Quod ergo dicit Paulus hypocritas, etiam dum laborant crassissimis vitiis, sub pietatis larva nihilominus fallere, non debet videri insolens quando exempla sunt ante oculos. Et sane dignus est mundus cui ita scelesti nebulones illudant: quando veram sanctitatem vel contemnit, vel ferre non potest. Deinde eiusmodi vitia enumerat Paulus, quae non protinus apparent: imo quae fictam sanctitatem ut plurimum comitantur. Quis enim hypocrita non superbus? non amans sui? non aliorum contemptor?

non ferox ac crudelis? non fraudulentus? Sed haec omnia latent hominum oculis. Caeterum singulis vocibus exponendis insistere, supervacuum esset: neque enim expositione indigent. Tantum notent lectores, *φλαυτῖαν*, quae primo loco ponitur, esse quasi fontem ex quo manant quae deinde sequuntur. Qui enim se amat, is arrogat sibi omnia, reliquos omnes contemnit, immitis est, sibi indulget in avaritia, perfidia, iracundia, contumacia adversus parentes, neglectu bonorum, et similibus. Quoniam autem Pauli consilium fuit, talibus notis inurere pseudoprophetas, ut conspicui omnibus fiant: nostrum est aperire oculos, ut cernamus qui digito monstrantur.

5. *Et istos aversare.* Haec admonitio satis ostendit Paulum non de longa posteritate loqui,¹⁾ neque vaticinari quid futurum esset multis post saeculis: sed quod de extremis temporibus dixerat, praesentibus malis ostensis, applicare ad suam aetatem. Nam qui potuit adversari Timotheus, qui multis post saeculis demum exoriturus erat? Ergo statim ab exordio evangelii talibus corruptelis laborare coepit ecclesia.

6. *Ex iis enim sunt.* Diceret, *■* professo Paulum hic vivam monachismi effigiem pingere. Verum ut monachorum nomen omittamus, notae ipsae, quibus falsos et adulterinos doctores insignit Paulus, satis apertae sunt: insinuat in familias, illecebrae captandis mulierculis, illiberalis adulatio, circumductio per varias superstitiones. Has notas sedulo animadvertere convenit, si discernere cupimus inter fucos inutiles et probos Christi ministros. Qui autem tales sunt, tam atro carbone hic notantur, ut tergiversando parum proficiant. Subintrare in familias est penetrare aut obrepere captiosis artibus. Porro de mulieribus potius loquitur quam de viris, quod illae talibus imposturis magis sunt expositae. Dicit eas captivas duci, propterea quod variis artificiis eiusmodi pseudoprophetae *■* sibi obnoxias reddunt, partim curiose omnia rimando, partim blandiendo. Atque hoc est quod subiicit, oneratas peccatis. Nisi enim malae conscientiae vinculo stringerentur, non ita paterentur se ad aliorum nutum quolibet duci. Concupiscentias generaliter accipio pro stultis et levibus desideriis, quibus circumferuntur mulieres, quae Deum ex animo non quaerunt, et tamen religiosae et sanctae volunt haberi. Nullus enim finis, dum *■* conscientia recedentes novas subinde larvas induunt. Chrysostomus ad foedas et obscenas cupiditates referre mavult: sed mihi contextum inveniendi magis placet illa prior expositio. Nam mox sequitur, quod semper discant, nunquam discant vere sapere. Ista igitur est agitatio inter varias

cupiditates, dum nihil habentes apud se compositum, huc et illuc fluctuantur. Discunt, inquam, ut sunt curiosae, deinde animo inquieto: sed ita ut nihil unquam certi nec veri assequantur. Hoc autem praeposterum est studium, cui non respondet scientia. Quamquam videntur sibi tales egregie sapere: sed nihil est quod sciunt, dum veritatem non tenent, quae fundamentum est omnis scientiae.

8. *Quemadmodum autem Iannes et Iambres restiterunt Mosi, ita et hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.* 9. *Sed non proficient amplius: amentia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit.* 10. *Tu autem assectatus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, tolerantiam, dilectionem, patientiam,* 11. *persequutiones, afflictiones quae mihi acciderunt Antiochiae, Iconii, Lystris: quas inquam persequutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit ■ Dominus.* 12. *Et omnes qui pie volunt in Christo Iesu vivere, persequutionem patientur.*

8. *Quemadmodum Iannes.* Haec comparatio confirmat quod iam prius dixi de novissimis temporibus. Significat enim idem nobis accidere sub evangelio, quod experta est ecclesia fere ■ prima sua origine: saltem ■ quo lex publicata fuit. Quemadmodum etiam de perpetuis ecclesiae certaminibus psalmus (129, 1) disserit, Saepe oppugnaverunt me ■ iuventute mea, dicat nunc Israel, supra dorsum meum araverunt impii, protaxerunt sulcos suos: proinde non mirum ■ admonet Paulus, si exoriuntur adversus Christum hostes qui resistent evangelio, quum suos antagonistas similiter habuerit Moses. Nam haec ultimae vetustatis exempla non parum ad consolationem valent. Porro duos, qui nominantur, magos fuisse ■ Pharaone subornatos, satis convenit. Sed unde habuerit Paulus eorum nomina, incertum est: nisi quod probabile est, de talibus historiis multa fuisse per manus tradita, quae Deus nunquam passus fuisset intercidere. Et fieri potest ut Pauli tempore exstiterint prophetarum commentarii, qui uberius narrarent quae breviter tantum perstringit Moses. Quidquid sit, non temere suis nominibus eos appellat. Duos autem ideo fuisse conicere licet, quod quum Dominus populo suo duos duces Mosem et Aaronem excitasset: totidem Pharaonem magos opponere illis voluerit.

9. *Sed non proficient amplius.* Fiducia victoriae Timotheum animat ad certamen. Nam etsi ei molestiam exhibeant falsi doctores, promittit fore, et quidem brevi, ut ignominiose concedant. Quamquam huic promissioni minime eventus respondet. Et videtur apostolus paulopost aliud longe diversum pronuntiare, quum dicit in peius profecturos. Nec valet Chrysostomi solutio, ipsos in dies fore

¹⁾ sed de

deteriores, sed nihil aliis nocituros. Nominatim siquidem addit, errantes, et in errorem mittentes. Et ~~non~~ id ipsum comprobatur experientia. Verius est itaque, Paulum diversos habuisse respectus. Nam quod profecturos negat, non est generale: sed tantum intelligit Dominum patefacturum ipsorum amentiam multis, quos suis praestigiis initio deceperant. Itaque ubi dicit, omnibus fore manifestam eorum amentiam, est synecdoche. Et certe qui maxime ad fallendum valent, initio quidem proiciunt magnas ampullas, magnos plausus excitant, denique nihil ~~non~~ videntur facturi: sed mox evanescent ~~eorum~~ officinae. Aperit enim Dominus oculos multis, ut cernere incipiant quod eos paulisper latuit. Nunquam tamen eousque detegitur stultitia pseudoprophetarum, ut omnibus innotescat. Deinde nunquam profligatus est unus error, quin subinde novi emergant. Ergo utraque admonitio necessaria est, ne despondeant animum pii pastores, quasi frustra cum erroribus bellum gererent: docendi sunt de prospero successu, quem Dominus suae doctrinae dabit. Sed ne rursus perfunctos se putent uno aut altero proelio, admonendi sunt novam semper militandi materiam fore. Sed de hoc secundo posterius. In praesentia hoc nobis sufficiat, proponi certam spem felicitis exitus Timotheo, quo sit ad pugnandum animosior. Atque id confirmat eodem quod citaverat exemplo. Nam sicuti praevaluit Dei veritas contra imposturas magorum, ita victricem fore evangelii doctrinam promittit contra quaelibet nova figmenta.

10. *Tu autem assectatus.* Hoc quoque argumento utitur ad incitandum Timotheum, quod non rudis et imperitus tyro in arenam prodeat: utpote quem Paulus ipse sua disciplina diu formaverit. Nec tantum de doctrina agitur: ~~quae~~ quae simul commemorat, non parum addunt ponderis: adeoque vivam boni doctoris imaginem nobis depingit hac sententia: nempe qui non oratione modo formet ac instituat suos discipulos, sed pectus quoque suum quodammodo illis aperiat, ut intelligant, ex animo ipsum docere quae docet. Atque hoc significat ~~nomini~~ propositi. Addit etiam experimenta alia serii et minime ficti affectus. Ut sunt fides dilectio, tolerantia, patientia. Talibus rudimentis imbutus fuerat Timotheus sub Pauli magisterio. Quamquam non tantum in memoriam revocat quae abs se didicerit: sed testimonium illi reddit superioris vitae, ut hoc modo ad perseverantiam incitet. Laudat enim tanquam suarum virtutum imitatore. Ac si diceret: Iampridem assuefactus es ad mea instituta: perge modo qua coepisti. Vult tamen ut fidei, dilectionis et patientiae suae exemplum semper versetur ante oculos Timothei: et ideo ~~omni~~ maxime persecutiones commemorat, quae illi magis notae erant.

11. *Sed ex omnibus.* Consolatio, qua temperat,

afflictionum acerbiter: quod scilicet prosperum semper finem habent.¹⁾ *Si quis obiciat, non semper eundem de quo gloriatur successum spectari: verum id quidem esse fateor, quod ad sensum carnis.* Neque enim tandem liberatus fuit Paulus ipse. Verum quum aliquoties nos Deus liberat, hoc modo testatur se nobis adesse, et porro adfuturum. Nam ex praesentis auxilii sensu vel experimento fiducia nostra in futurum extendere se debet. Ergo perinde hoc valet ac si dixisset: Expertus ~~est~~ Deum mihi nunquam defuisse, ita non est quod dubites meo exemplo ipsum sequi.

12. *Et omnes.* Quia persecutionum suarum meminerat, nunc quoque addit, nihil sibi accidisse quod non maneat omnes pios. Atque hoc dicit partim ut se comparent fideles ad subeundam hanc sortem, partim ne ob persecutiones, quas sustinet ab impiis, ipsum boni suspectum habeant. Quemadmodum saepe fit ut iniquam fortunam sequantur iniqua iudicia. Nam qui minus propitios habet homines, mox quoque vulgo indicatur Deo exosus. Quare Paulus ~~in~~ filiis Dei aggregat, in hac generali sententia: et simul filios Dei hortatur ut ferendis persecutionibus se parent. Nam si haec lex praescribitur omnibus qui in Christo pie volunt vivere, necesse est ut Christo renuntient, qui volunt immunes esse a persecutionibus. Frustra enim Christum disiungere ~~a~~ cruce sua conabimur: quando hoc quasi naturale est, ut mundus Christum oderit etiam in suis membris. Odii vero comes est crudelitas, hinc persecutiones. Denique sciamus hac conditione nos esse Christianos, ut multis aerumnis et certaminibus variis simus obnoxii. Sed quae-ritur an omnes oporteat ~~esse~~ martyres. Constat enim multos fuisse pios, qui nec exilium unquam, nec carcerem, nec fugam, nec aliud persecutionis genus subierint. Respondeo, non unam esse rationem qua Satan persequitur servos Christi: sed tamen omnino necesse est, omnes qualicunque modo habere sibi infestum mundum, ut eorum exerceatur fides, ac probetur constantia. Satan enim, qui perpetuus est Christi hostis, neminem unquam patietur tota vita ~~esse~~ quietum: et semper erunt improbi, qui nos tanquam spinæ pungant. Quin etiam simulatque se profert in homine fidei Dei zelus, impiorum omnium rabiem inflamat. Atque ut non habeant gladium exsertum, suum tamen virus evomunt vel fremendo, vel maledicendo, vel tumultuando, vel aliis modis. Ergo utcumque non eosdem omnes sustineant insultus, nec iisdem immisceantur proeliis, communem tamen habent militiam: ~~omni~~ omni ex parte quieti et persecutionibus immunes erunt.

¹⁾ Quamquam ~~non~~ idem est semper ~~successus~~.

13. *Mali autem homines et impostores proficient in peius, errantes, et mittentes in errorem.* 14. *Tu autem mane in iis quae didicisti, et quae credita sunt tibi, sciens ■ quo didiceris.* 15. *Et quod a pueritia sacras literas novisti, quae possunt te eruditum redere ad salutem per fidem quae est in Christo Iesu.* 16. *Omnis scriptura divinitus inspirata est ac utilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem quae est in iustitia: 17. ut integer sit Dei homo, ad omne opus bonum formatus.*

13. *Mali autem homines.* Ista est vel acerbissima persecutio, dum videmus impios cum sacrilega sua audacia, cum blasphemis et erroribus invalescere. Ita Paulus alibi (Galat. 4, 29) non gladio Ismaelis, sed ludibrio Isaac fuisse vexatum tradit. Unde etiam colligere licet, proxime non unam duntaxat persecutionis speciem notasse: sed generaliter loquutum esse de molestiis quas sustinere coguntur filii Dei, dum pro gloria patris sui certant. Dixi autem paulo ante qualis sit iste profectus. Neque enim tantum obstinatos ad resistendum fore praedicat: sed nocendo quoque et aliis corrumpendis habituros successum. Plus enim semper ad destruendum valebit unus nebulo, quam decem fidi doctores ad aedificandum, quamlibet strenue laborent. Nec unquam desunt Satanae zizania quae puram segetem infestent. Imo quum videntur profligati pseudoprophetae, alii subinde ex aliis pullulant. Caeterum inde nocendi facultas, non quod suapte natura validius sit mendacium veritate, aut diaboli artes spiritus Dei efficaciam superent: sed quod homines sponte iam ad vanitatem et errores propensi, facilius longe amplectuntur quod ingenio suo congruit. Deinde quod iusta Dei vindicta excaecati, trahuntur tanquam captiva mancia ad Satanae libidinem. Atque haec praecipua est causa cur tam efficax sit impiarum doctrinarum pestis, quod ita meretur hominum ingratitude. Operae pretium autem est, huius rei admoneri pios doctores, ut ad continuam militiam se parent, ne diuturnitate frangantur, vel succumbant proterviae hostium ac insolentiae.

14. *Tu autem mane.* Utcunque grassetur impietas, et ulterius perrumpat, iubet nihilominus Timotheum stare. Et certe haec vera est fidei probatio, ubi contra diabolum omnia machinantem indefesso studio obnitimur: nec cursum reflectimus ad quemlibet venti flatum, sed fixi manemus in Dei veritate, tanquam in sacra anchora. Particula, sciens a quo didiceris, posita est ad commendandam doctrinae certitudinem. Neque enim si quis perperam fuerit institutus, in eo pergere debet. Dediscere enim nos oportet quaecunque extra Christum habuimus, si velimus esse eius discipuli: quemadmodum hoc nobis purae in fide institutionis fuit

exordium, oblivisci et abicere totam papatus institutionem. Quare non indifferenter praecipit apostolus Timotheo ut traditam sibi doctrinam retineat: sed eam demum cuius constat illi veritas: quo significat adhibendum ■■■■ delectum. Porro non hoc sibi arrogat tanquam homini privato, ut quod docuerit, sit habendum pro oraculo: sed confidenter apud Timotheum suam auctoritatem praedicat, cui sciebat notam esse suam fidem, et suam vocationem probatam. Quod si certo persuasus erat se edoctum esse a Christi apostolo, inde statuebat non hominis esse, sed Christi doctrinam. Hic locus admonet, tam sedulo cavendam esse obstinationem in rebus minus compertis (ut sunt omnes hominum doctrinae), quam Dei veritatem inflexa constantia retinendam esse. Praeterea hinc discimus, fidei adiunctam debere esse prudentiam, quae inter Dei et hominum sermonem discernat, ne temere arripiamus quidquid proponitur in medium. Nihil enim ■ fide magis alienum quam levis credulitas quae promiscue quidvis et a quovis amplecti sustinet. Quia hoc praecipuum est fidei fundamentum, scire Deum sibi esse autorem. Quod addit, creditam fuisse doctrinam ipsam Timotheo ad ἀξίαν valet. Plus enim quiddam est committi instar depositi quam simpliciter tradi. Porro Timotheus non quasi unus quispiam ■ vulgo edoctus fuerat: sed ut aliis fideliter per manus traderet quod acceperat.

15. *Et quod ■ pueritia.* Hoc quoque non vulgare erat adiumentum, quod ■ pueritia assuefactus erat scripturae lectioni. Nam haec longa exercitatio multo instructiorem reddere hominem potest adversus omnes circumventiones. Itaque prudenter olim cautum fuit, ut qui destinabantur verbi ministerio, ■ pueris erudirentur in solidiore pietatis doctrina, adeoque sacras litteras penitus imbiberent, ■ ad ipsum munus accederent novi adhuc et tyrones. Atque hoc in singulari Dei beneficio ponendum est, si quis ita fuerit a teneris scripturae cognitione imbutus.

Quae possunt te. Insigne scripturae ■■■■ encomium, quod non aliunde petenda sit sapientia quae ad salutem sufficiat: sicuti etiam proxima sententia plenius exprimit. Verum simul quid in scriptura ipsa quaerendum sit, admonet. Nam et pseudoprophetae eam praetexunt. Quare ut nobis ad salutem sit utilis, tenere rectum ipsius usum necesse est. Quid enim si curiosis tantum quaestionibus quis indulgeat? si in littera modo legis haereat, nec quaerat Christum? Quid si pervertat genuinum sensum alienis commentis? Proinde non immerito ■■ ad fidem Christi revocat, tanquam ad scopum atque adeo summam. Nam et ■■ ■■ dependent quae mox sequuntur.

16. *Omnis scriptura.* Vel, tota: quamquam ad sensum nihil interest. Prosequitur illud encomium

quod breviter perstrinxerat. Ac primum quidem ab autoritate scripturam commendat: deinde ab utilitate quae inde provenit. Ut scripturae auctoritatem asserat, divinitus esse inspiratam docet. Nam si ita est, nihil amplius restat controversiae quin reverenter suscipienda sit ab hominibus. Hoc principium est quod religionem nostram ab aliis omnibus discernit, quod scimus Deum nobis loquutum esse, certoque persuasi simus, non ex suo sensu loquutos esse prophetas, sed ut erant spiritus sancti organa, tantum protulisse quae coelitus mandata fuerant. Quisquis ergo vult in scripturis proficere, hoc secum inprimis constituat, legem et prophetias non esse doctrinam hominum arbitrio proditam: sed a spiritu sancto dictatam. Si quis obiiciat, uodenam id sciri possit: respondeo, eiusdem spiritus revelatione tam discipulis quam doctoribus Deum patefieri autorem. Neque enim Moses et prophetae temere prodiderunt quae habemus ex eorum manu: sed quum Dei impulsu loquerentur, confidenter ac intrepide, ut res erat, testati sunt os Domini loquutum esse. Idem ergo spiritus, qui Moses et prophetas vocationis suae reddidit certiores, nunc quoque testatur cordibus nostris, eorum se ministerio usum esse ad nos docendos. Itaque non mirum si plerique de autore scripturae dubitent. Nam utcunque illic Dei maiestas se ostendat: non tamen habent oculos nisi qui sunt ■ spiritu sancto illuminati, ut cernant quod omnibus quidem esse debebat, solis tamen electis est conspicuum. Hoc prius est membrum: eandem scripturae reverentiam deberi quam Deo deferimus, quia ab eo solo manavit, nec quidquam humani habet admistum.

Et utilis, etc. Sequitur nunc altera pars commendationis, quia perfectam bene beateque vivendi regulam contineat. Quod quum dicit, significat eam corrumpi pravo abusu, ubi non quaeritur haec utilitas. Atque ita oblique nebulones illos perstringit, qui vanis speculationibus, tanquam vento, populum pascebant. Qua ratione possumus hodie damnare omnes qui, posthabito aedificationis studio, argutas tantum et frivolas quaestiones agitant. Imo quoties frivola eiusmodi argutiae ingeruntur in medium, hoc clypeo repellendae sunt, quod utilis sit scriptura. Unde sequitur, nefas esse eam tractare inutiliter. Neque enim vel curiositati nostrae obsequi, vel ostentationi indulgere, vel fabulandi et gariendi dare materiam voluit Dominus, quum scripturas nobis tradidit: sed prodesse. Proinde rectus scripturae usus ad profectum tendere semper debet.

Ad doctrinam. Hic per species enumerat quam varia sit ac multiplex utilitas. Ac primo quidem loco ponit doctrinam: sicuti ordine alia omnia praecedit. Frustra enim hortaris vel arguas, nisi prius docueris. Sed quia saepe friget per se doctrina, addit, redargutionem et correctionem. Porro

quid ex scripturis discamus, nimis longum esset explicare: et iam prius breviter summam notavit sub fidei nomine. Haec igitur praecipua est scientia, fides in Christo. Hanc sequitur institutio formandae vitae: accedunt stimuli exhortationum et reprehensionum. Ita qui scripturis rite uti scit, huic nihil ad salutem, nihil ad bene vivendum deest. Redargutio et correctio parum differunt, nisi quod posterius ex priore manat. Nam resipiscentiae initium est malorum nostrorum agnitio, et divini iudicii sensus. Institutio in iustitia pie sancteque vivendi rationem significat.

17. *Ut integer sit.* Integer pro absoluto capitur, in quo nihil sit mutilum. Simpliciter enim asserit scripturam ad perfectionem sufficere. Ergo quisquis scriptura contentus non est, plus sapere expetit quam oporteat vel expediat. Verum hic obiicitur quaestio: quum Paulus de scriptura loquatur, quae censetur sub nomine veteris testamenti, quomodo ea dicatur hominem omni ex parte absolvere. Nam si ita est, videtur esse supervacuum quidquid deinde per apostolos accessit. Respondeo, quantum ad substantiam spectat, nihil fuisse additum. Nihil enim continent apostolorum scripta quam meram ■ germanam legis et prophetarum explicationem una cum rerum exhibitione. Proinde hoc elogio non male scripturam Paulus ornavit: et quum hodie plenior sit et luculentior evangelii accessione eius doctrina, quid dici potest, nisi *certo sperandum*!) ut multo magis se exserat ista utilitas quam Paulus praedicat, si nobis ipsam experiri libeat ■ percipere?

CAPUT IV.

1. *Obtestor igitur ego coram Deo et Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est vivos et mortuos in apparitione sua et in regno suo:* 2. *praedica sermonem, instat tempestive, intempestive: argue, increpa, hortare cum omni lenitate et doctrina.* 3. *Nam erit tempus quum sanam doctrinam non sustinebunt: sed iuxta concupiscentias suas coacervabunt sibi doctores, ut qui prurient auribus:* 4. *et ■ veritate quidem aures avertent: ad fabulas autem convertentur.*

1. *Obtestor igitur.* Notanda est diligenter illatio: quia apte scripturam cum praedicatione connectit. Quo etiam refellitur quorundam fanaticorum arrogantia, qui doctorum opera se nihil amplius indigere iactant, quia abunde scripturae lectio sufficiat. Atqui Paulus ubi de scripturae utilitate disseruit, non tantum infert ipsam esse omnibus legendam, sed doctores eam debere administrare:

!) futurum.

quod sibi iniunctum est. Ergo sicuti tota nostra sapientia in scripturis inclusa est, nec aliunde vel nos sapere debemus, vel doctores haurire, quod tradant: ita qui, praeterito vivae vocis adminiculo, muta scriptura contentus erit, experietur quantum malum sit, praescriptam a Deo et Christo discedendi viam negligere. Meminerimus, inquam, sic omnibus commendari scripturae lectionem, ut pastorum ministerium eam minime impediat. Ideoque tam legendo quam audiendo proficere studeant fideles: quia utrumque non frustra Deus ordinavit. Atque ut in re maxime seria, obtestationem adhibet Paulus, Timotheo Deum vindicem Christumque iudicem proponens, si in officio docendi cessaverit. Et certe quemadmodum inaeestimabili pignore ostendit Deus, quum filio unigenito non pepercit, quantae curae salutem ecclesiae suae habeat: ita impune non sinet perire animas vel exponi in praedam, pastorum negligentia, quas tam caro pretio redemit. Praesertim autem insistit in Christi iudicio: quia sicuti eius personam sustinemus, ita rationem malae administrationis severius reposeet. Iudicabit Christus etc., hoc est, quos superstitis adhuc in suo adventu reperiet, atque etiam qui ante mortui fuerint. Nemo itaque iudicium eius effugiet. Apparitio Christi et regnum idem valent. Nam tametsi nunc regnat in coelo et in terra: nondum tamen constat clara regni eius manifestatio: quin potius et sub cruce latet obscurum, et violenter ab hostibus oppugnatur. Ergo tunc vere stabilietur eius regnum, quum prostratis inimicis, et omni adversaria potestate vel sublata, vel in nihilum reducta, suam maiestatem proferet.

2. *Insta tempestive.* His verbis non assiduitatem modo commendat, sed etiam contentionem quae omnia difficultatum obstacula superet. Nam quum simus natura molles nimium vel desides, minimis quibusque impedimentis facile cedimus: imo libenter interdum accersimus desidiae nostrae patrocina. Iam consideremus quot artibus instructus sit Satan ad cursum nostrum interpellandum: deinde quam tardi sint ad sequendum qui vocantur, et quam fastidiosi. Quare non multum loci restabit evangelio, nisi importune instent pastores. Ista porro importunitas tam ad pastorem quam ad populum referenda est. Ad pastorem quidem, ne suis tantum horis et pro sua commoditate docendi muneri incumbat: sed nullis parcens laboribus nec molestiis urgeat seipsum. Populi respectu assiduitas est importuna, dum sollicitantur torpentes, dum alio properantibus manus iniicitur, dum vanae mundi occupationes corriguntur. Instare autem iubet, arguendo, increpando, hortando: quibus verbis significat, multis stimulis opus esse ad nos impellendos ut in recto cursu progrediamur. Nam si esset in nobis ea docilitas quae esse debebat,

nutu solo nos traheret Christi minister. Nunc autem ne moderatae quidem exhortationes, ne dicam sana consilia, excutiendae nostrae tarditati sufficiunt, nisi accedat maior reprehensionum et obiurgationum vehementia.

Cum omni lenitate. Valde necessaria exceptio. Nam vel suo ipsae impetu concidunt redargutiones, vel in fumum abeunt, nisi doctrina fulciantur. Sunt enim tam exhortationes quam reprehensiones adiumenta doctrinae tantum: ideoque sine ea parum sunt validae. Cuius rei exemplo sunt qui fervore tantum et acrimonia pollent, solida autem doctrina non sunt muniti. Srenue enim se fatigant, magnos edunt clamores, tumultuantur: idque sine profectu, quia aedificant absque fundamento. Loquor de bonis alioqui, sed parum eruditus et nimium fervidis. Nam qui ad oppugnandam sanam doctrinam conferunt quidquid habent vehementiae, longe sunt nocentiores, et indigni quorum hic fiat mentio. In summa, Paulus vult reprehensiones fundatas esse in doctrina, ne merito spernantur tanquam futes. Secundo acrimoniam vult lenitate temperatam esse. Nihil enim difficilius est quam, ubi semel incalumus, modum imponere nostro fervori. Iam ubi nos rapit impatientia, sine profectu contendimus. Praeterquam enim quod ludibrio est nostra asperitas, irritat etiam populi animos. Adde quod acres et severi homines ut plurimum tolerare nequeunt eorum, quibuscum agunt, duritiem, nec multa taedia et indignitates devorare sustinent, quae tamen concoquenda nobis sunt, si prodesse cupimus. Proinde adhibeatur severitati hoc lenitatis condimentum: ut illam appareat ex placido animo prodire.

3. *Nam erit tempus.* Ex ipsa hominum pravitate ostendit quam solliciti debeant esse pastores. Brevi enim fore ut exstinguatur evangelium intereatque ex hominum memoria, nisi summo studio adnitantur pii doctores ipsum tueri. Interea autem dum est aliqua Christi reverentia, utendum occasione significat: ac si ingruente procella quispiam diceret non ~~non~~ remisse laborandum, sed gnaviger festinandum: quia mox non eadem futura sit opportunitas. Quum dicit sanam doctrinam non recepturos, significat non modo fastidium et contemptum fore sanae doctrinae, sed etiam odium. Et sanam doctrinam suo more appellat ab effectu, quae vere ad pietatem nos instituit. Eandem paulo post nominat veritatem, ac si diceret sinceram ac genuinam tractationem verbi Dei. Et fabulis opponit, hoc est, commentis inutilibus, quibus corrumpitur evangelii simplicitas. Primum hinc discamus, quo maior vulgo est hominum protervia ad spernendam Christi doctrinam, eo magis intentos esse debere ad eandem asserendam pios ministros, et eo studiosius instare ut salva maneat. Neque id modo, sed ~~etiam~~ quoque sedulitate praevenire

Satanae conatus. Quod si quando alias agendum fuit, nunc in tanta hominum ingratitude plus quam necesse est. Nam qui initio avidè evangelium arripiunt, et nescio quid non vulgaris zeli ostentant, paulo post concipiunt fastidium: ex quo tandem et ~~namque~~ sequitur. Alii statim ab initio vel furiose reiciunt, vel contemptim ~~namque~~ accommodantes, ludibrio habent. Alii non sustinentes iugum sibi imponi, calcitrant, et odio sanctae disciplinae ■ Christo prorsus alienantur: quin etiam ■ amicis sunt professi hostes. Adversus tantam ingritudinem nihilominus luctandum est: imo maiore nervorum contentione est enitendum, quam si sponte ~~omnes~~ amplecterentur oblatum Christum: tantum abest ut debeamus fracti cedere. Deinde admoniti de tali verbi Dei contemptu adeoque reiectione, ~~non~~ debemus consternari quasi ad novum spectaculum, quum re ipsa impletur quod hic futurum spiritus pronuntiat. Et ~~namque~~ quum natura propensi simus ad vanitatem, nihil novum accidit ■ insolitum, si fabulis ■ libentius damus quam veritati. Huc accedit quod simplex et humilis in speciem evangelii doctrina nostrae partim superbiae, partim curiositati minime satisfacit. Iam vero quam pauci spirituali gustu praediti sunt, ut illis sapiat vitae novitas, et quidquid ad eam pertinet? Quamquam Paulus de maiore quadam unius saeculi impietate vaticinatur, quae nondum eruperat: cui iubet Timotheum mature occurrere.

Coacervabunt sibi doctores. Notandum est coacervandi verbum, quo significat tantam fore insaniam ut paucis impostoribus minime contenti sint futuri, sed appetituri ingentem turbam. Nam ut est inexplēbilis ~~veritas~~ et noxiarum cupiditas: ita sibi hinc inde sine ullo fine accersit mundus quaecunque excogitare et fingere potest media, quibus se ipsum perdat. Et diabolus semper ad ~~manum~~ habet satis magnam talium doctorum copiam, quales ■ mundo expetuntur. Semper enim fertilis impiorum hominum fuit seges, ut hodie est. Proinde nunquam Satanae desunt ministri ad fallendum: sicuti nunquam deest fallendi materia. Nam hoc meretur tanta pravitas, quae perpetuo fere regnat inter homines, ut Deum ~~eum~~ salutari ■ doctrina vel repudient, vel despiciant: mendacium libentius amplectentur. Itaque quod subinde emergunt falsi doctores, atque etiam interdum quaedam veluti examina scaturienti, id iustae Dei ultioni feramus acceptum. Digni enim sumus qui vel obruamur eiusmodi colluvie, quando nullum apud nos locum invenit Dei veritas: aut si iam obtinuerit, statim possessione pellitur. Fabulosi autem dogmatibus ita sumus dediti ut nulla impostorum multitudo nobis sit nimia. Ita in papatu quanta est monachorum colluvies? Si alendus esset pius unus pastor pro decem monachis et totidem sacrificiis, statim orirentur queri-

moniae de impensis. Ergo tale est mundi ingenium, ut cupidissime innumeros impostores coacervando, quidquid Dei est, exterminare cupiat. Nec vero alia tot errorum causa est, nisi quod ultro decipi malunt homines, quam recte doceri. Atque hoc est quod addit Paulus, de aurium pruritu. Causam enim tanti mali dum vult assignare, eleganti metaphora utitur, qua significat tam delicatis auribus mundum fore, tamque rerum novarum perperam cupidis, ut varios sibi magistros accumulet, atque ad nova identidem figmenta circumferatur. Unicum huius vitii remedium, si doceantur fideles acquiescere in pura evangelii doctrina.

5. *Tu vero vigila in omnibus, perfer afflictiones, opus fac evangelistae, ministerium tuum probatum redde.* 6. *Ego enim iam immolor, et tempus meae resolutionis instat.* 7. *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi.* 8. *Quod superest, reposita est mihi iustitiae corona, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex: nec solum mihi, sed etiam omnibus qui diligunt adventum eius.*

5. *Tu vero vigila.* Pergit in superiore exhortatione: ut quo magis ingravescunt morbi, maiore sedulitate incumbat Timotheus ad eos curandos: et quo propius instant pericula, eo intentiores agat exortibus. Et quia parata mox sunt Christi ministris certamina dum fideliter ■ gerunt in suo officio: simul admonet ut malis tolerandis constans sit ■ infractus. Opus facere evangelistae, est praestare quod evangelista dignum est. Caeterum ■ hoc nomine generaliter significet quosvis evangelii ministros, an vero speciale aliquod fuerit munus, incertum est. Magis tamen in hanc secundam partem inclino: quia ■ quarto capite ad Ephesios haud dubie constat, ordinem fuisse inter apostolos et pastores medium: ita ut essent evangelistae apostolis secundi adiutores. Iam vero probabilius est, Timotheum, quem sibi Paulus proximum in omnibus collegam adsciverat, gradu et officii dignitate antecelluisse vulgares pastores, quam fuisse ■ quolibet ex eorum numero. Deinde honorifica officii mentio tam ad eum animandum, quam ad commendandam aliis eius auctoritatem valet: quorum utrumque spectavit Paulus. In ultimo membro si ■ veteri interprete legamus imple, sensus erit, Non aliter ad plenum defungi munere tibi iniuncto potes, nisi haec agendo quae praecepi: itaque vide ne in medio cursu deficias. Sed quia πληροφροειν fere accipitur pro fidem facere aut comprobare: hic magis placet sensus, qui et ipse quoque optime quadrabit contextui, Timotheum vigilando, et patienter ferendo afflictiones, ac doctrinae instando, hoc consequuturum ut ministerii sui veritas stabiliatur: quia scilicet ex talibus notis omnes eum probum Christi ministrum agnoscent.

6. *Ego enim iam immolor.* Reddit causam tam seriae obtestationis qua usus est: ■ si diceret: Ego quamdiu vixi, ■■■■■ tibi porrexi: tibi meae assidue exhortationes non defuerunt: tibi mea consilia fuerunt magno adiumento, et exemplum etiam magnae confirmationi: iam tempus est ut tibi ipse mortis cortice: cave ne quid morte ■■■ in te mutatum animadvertatur. Caeterum notandae sunt loquutiones quibus mortem suam designat. Nomine resolutionis significat nos moriendo non prorsus interire, quia tantum anima ■ corpore solvitur. Unde colligimus, mortem nihil esse quam animae ■ corpore migrationem. Quae definitio testimonium continet de animae immortalitate. Immolatio peculiariter Pauli morti congruebat, quam obibat pro asserenda Christi veritate. Nam quamvis pii omnes tam vivendo obedienter, quam moriendo, hostiae sint Deo acceptae: praestantiores tamen modo immolantur martyres, sanguinem fundendo pro Christi nomine. Adde quod verbum *στένδεσθαι*, quod Paulus hic usurpat, non quamvis immolationem significat, sed quae fit in foederibus sancientis. Ergo idem hoc loco significat, quod clarius exprimit ad Philipp. capite 2, 17, quum dicit, Quin etiam si immolor super sacrificio fidei vestrae, gaudeo. Nam illic intelligit fidem Philippensium non aliter morte ■■■■ sancitum iri, quam caesis victimis foedera olim sanciebantur. Non quod in martyrum constantia proprie fundata sit fidei nostrae certitudo: sed quia non parum ad confirmationem nostram valet. Praeclaro itaque elogio mortem ■■■■ hic ornavit Paulus, quum vocavit doctrinae suae sanctionem, ut inde pii magis animarentur ad perseverandum, quam labacerent, ut saepe fieri solet.

Tempus resolutionis. Haec quoque loquutio notanda est: quia eleganter nimium mortis horrorem elevat, vim naturamque eius indicando. Qui fit enim ut tantopere consternentur homines ad quamvis mortis mentionem, nisi quia in morte cogitant interitum? Contra Paulus, resolutionem vocans, negat hominem interire: sed animam tantum ■ corpore suo solvi docet. Atque huc facit quod ■■■■ pronuntiat tempus instare: quod facere non posset sine mortis contemptu. Quamquam enim hic naturalis est affectus, qui exui in totum nunquam potest, ut mortem refugiat homo atque horreat: fide tamen vincendus est metus ille, ne impediatur quominus obedienter hinc migremus quoties ■■■■ Deus vocaverit.

7. *Bonum certamen.* Quia vulgo solet ex eventu fieri iudicium, poterat damnari Pauli certamen, quum minus prosper esset exitus. Ideo iactat praeclarum esse, quaecumque videatur mundo. Quae praedicatio eximiae fidei testimonium est. Neque enim tantum miser habebatur Paulus omnium opinione,

sed mors quoque eius probrosa futura erat. Quis ergo non dixisset ipsum infelicitate contendere? Sed ipse a perversis hominum iudiciis non pendet: quin potius magnitudine animi ■ erigit supra ■■■■ calamitates, ut nihil eius felicitati ac gloriae obsistat. Certamen igitur, quod certavit, bonum et decorum esse pronuntiat: adeoque sibi de morte ipsa gratulatur, quia sit veluti stadii sui meta. Scimus autem tunc voti compotes ■■■■ cursores, quum metam assequuti sunt. Hoc quoque modo Christi athletis mortem ■■■■ optabilem significat, quoniam finiat eorum labores: et simul ■■ adverso admonet, nunquam esse in hac vita quiescendum: quia nihil prosit ■ carceribus usque ad dimidium spatium strenue cucurrisse, nisi ad metam usque perventum fuerit. Quod sequitur de fide servata, duplicem potest habere sensum, vel quod fidelis ad extremum fuerit miles duci suo, vel quod in recta doctrina perstiterit. Uterque sensus non male convenit. Et certe non aliter potuit suam fidelitatem approbare Domino, quam constanter profitendo puram evangelii doctrinam. *Neque tamen dubito quin ad solenne militiae iusiurandum alludat: ac si diceret se probum et fidum duci suo militem fuisse.*

8. *Quod superest.* Sicuti et de certamine suo, et cursu completo, et fide servata gloriatus est: ita nunc ■ non frustra laborasse affirmat. Potest enim fieri ut strenuam quis operam navet, mercede tamen sibi debita frustretur. At Paulus certam sibi ■■■■ mercedem dicit. Haec autem certitudo inde illi constat, quod oculos ad diem resurrectionis convertit: quod idem nobis agendum est. Nam circumcirca nihil aliud apparet quam mors: ergo ■■■■ debemus haerere in mundi aspectu, sed potius Christi adventum nobis proponere. Ita fiet ut nihil nostrae felicitati derogat. Caeterum quia et coronam iustitiae et iustum iudicem nominat, et reddendi verbo utitur, hinc operum merita adversus Dei gratiam conantur papistae adstruere: sed futile est ipsorum argumentatio. Neque enim gratuita iustificatio, quae nobis per fidem confertur, ■■■■ operum remuneratione pugnat. Quin potius rite conveniunt ista duo: gratis iustificari hominem Christi beneficio, et tamen operum mercedem ■■■■ Deo relaturum. Nam simulatque nos in gratiam recepit Deus, opera quoque nostra grata habet, ut praemio quoque (licet indebito) dignetur. Quamquam bis hic hallucinantur papistae: primum quod inde colligunt ideo nos Deum promereri, quia liberi nostri arbitrii virtute bene agamus: deinde quod Deum nobis perinde obstringunt, ■■ si nobis aliunde quam ■■ eius gratia salus constaret. Atqui ■■■■ sequitur Deum nobis quidquam debere, quia iuste reddat quod reddit. Iustus enim est etiam gratis benefaciendo. Et reddit quam promisit mercedem, non quod ullo ipsum obsequio praeveniamus, sed

quia eodem, quo erga nos coepit, liberalitatis tenore priora sua dona posterioribus cumulat. Frustra igitur et perperam hinc papistae probare contendunt, ■ virtute liberi arbitrii proficisci bona opera: quando minime absurdum est ut Deus sua dona in nobis coronet. Nec minus etiam frustra et stulte conantur hinc destruere fidei iustitiam, quando nihil dissidet Dei bonitas, qua gratis hominem amplectitur, peccata non imputando, ab ea operum remuneratione quam eadem liberalitate reddet, qua promisit.

Nec solum mihi. Ut eodem reliqui omnes animo secum militent, ad coronae societatem eos invitat. Neque enim posset infracta eius constantia nobis esse exemplo, nisi eadem spes coronae proposita omnibus esset. Insigni autem nota pios designat, quum dicit, omnibus qui diligunt adventum eius. *Et certe ubicunque vigeat fides, non sint animos in mundo torpere, sed ad spem ultimae resurrectionis attollet.* Significat igitur, omnes qui mundo ita sunt addicti, et fluxam hanc vitam amant, ut non curent adventum Christi, nec ullo eius desiderio tangantur, esse privare immortalis gloria. Vae igitur stupori nostro qui nos oppressos tenet ne unquam de Christi adventu serio cogitemus, ad quem decebat totos intendere. *Adde quod e fidelium numero excludit quibus formidabilis est Christi adventus, qui diligere non potest quin suavis sit ac iucundus.*

9. *Da operam ut ad me venias cito.* 10. *Demas enim me reliquit, amplexus hoc saeculum, et profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam: 11. Lucas est solus mecum. Marcum assume ut tecum adducas: est enim mihi utilis in ministerium.* 12. *Tychicum autem misi Ephesum.* 13. *Penulam quam Troade reliqui apud Carpum, quum venies, offer, et libros et membranas.*

9. *Da operam.* Quum mortis tempus instare sciret, non dubito quin multa habuerit de quibus in ecclesiae bonum coram conferre cum Timotheo vellet. Itaque non dubitat ex transmarina regione eum accersere. Non erat certe levis causa cur eum ab ecclesia, cui praeerat, evocaret: et quidem tam procul. Inde licet colligere quantum habeant momenti talium virorum colloquutiones. Nam omnibus ecclesiis diu profuturum erat quod brevi temporis spatio didicisset Timotheus: ut levis esset dimidii vel totius anni iactura prae compensatione. Et tamen ex sequentibus apparet, Paulum sua etiam privata causa Timotheum vocare, quia fidis adiutoribus destituebatur. Tametsi quod suae personae proprium erat, non praeferebat ecclesiae commodis: sed quia agebatur communis evangelii causa. Nam sicut ipse ex vinculis eam defendebat: sic opus habebat aliorum opera ad defensionem adiuvandam.

10. *Amplexus hoc saeculum.* Turpe sane tali

viro, Christum amoris saeculi posthabuisse. Neque tamen cogitandum est, eum abnegato prorsus Christo iterum se vel impietati, vel illecebris mundi addixisse: sed tantum privata sua commoda, vel suam securitatem Pauli vitae praetulerat. Paulo adesse non poterat sine multis molestiis et angoribus, ac cum praesenti vitae suae periculo: expositus erat multis probis, multas indignitates devorabat, cogebatur rerum suarum curam relinquere: taedio itaque crucis victus, rebus suis prospicere voluit. Nec dubium quin haberet propitiam auram, quae illi a mundo afflabat. Porro fuisse unum ex praecipuis, inde conicere licet, quod eum inter paucos nominat Paulus ad Coloss. 4, 14, similiter in epistola ad Philem. 24, ubi etiam adiutoribus suis eum annumerat. Quare non mirum est si eum tam duriter hic perstringat, quoniam maiorem sui quam Christi rationem habuerat. Alii, de quibus postea meminit, non discesserant ab eo nisi iustis de causis, et ipso sic volente. Unde apparet, non ita studuisse ipsum sibi, ut spoliaret ecclesias suis pastoribus, duntaxat ut levationem inde aliquam sentiret. Procul dubio semper hoc curae habuit, eos ad se vocare, aut retinere secum, quorum absentia aliis ecclesiis non obesset. Hac ratione Titum ablegaverat in Dalmatiam, et alios alio, quum Timotheum accerseret. Imo ne Timotheo absente destituta aut nudata maneat Ephesiorum ecclesia, Tychicum illuc mittit: atque id indicat Timotheo, ut sciat non defuturum qui suas vices expleat.

13. *Penulam quam Troade.* De vocabulo penulae non consentiunt interpretes: quia nonnulli volunt arculam esse, aut thecam librariam, alii genus vestis viatoriae frigoris et pluviae arcendis aptum. Ut-ravis autem interpretatio magis placeat, qui fit ut sibi aut vestem, aut arculam ex loco tam remoto advehi iubeat Paulus? quasi Romae nulli essent opifices, vel nulla panis aut lignorum copia. Si arculam dixerimus libris, aut chartis, aut epistolis refertam, soluta erit quaestio: nullo enim pretio comparari poterat, sed quia multi hanc coniecturam non recipient, facile amplector nomen penulae. Nec absurdum est, tam procul a Paulo petitam fuisse, eo quod ex diuturno usu futura esset illi commodior, vellet autem sumptum effugere. Quamquam (ut verum fatear) mihi prior interpretatio magis aridet: praesertim quum mox subiiciat libros et membranas. Unde apparet apostolum, quum iam ad mortem se pararet, non tamen a lectione destituisse. Ubi ergo sunt, qui se eoque profecisse putant ut nulla amplius exercitatione indigeant? Quis se cum Paulo conferre ausit? Magis etiam refellitur fanaticorum hominum furor, qui, libris contemptis damnataque omni lectione, solos suos ἐνθουσιασμούς iactant. Nos vero sciamus hoc loco piis omnibus commendari assiduam lectionem ex

qua proficiant. Quaeret hic quispiam quid sibi velit Paulus vestem petendo, si mortem sibi instare sentiebat. Haec quoque difficultas me movet ut de arcula accipiam. Quamquam potuit aliquis esse tunc usus vestis, qui hodie nos latet. Itaque de his rebus minus laboro.

14. *Alexander faber aerarius multis me malis affectis: reddat illi Dominus iuxta facta ipsius.* 15. *Quem et tu cave: vehementer enim restitit sermonibus nostris.* 16. *In prima defensione nemo mihi adfuit, sed omnes deseruerunt: ne illis imputetur.* 17. *Sed Dominus mihi adfuit et corroboravit me: ut per me praeconium confirmaretur, et audirent omnes gentes.* 18. *Et ereptus fui ex ore leonis: et eripiet me Dominus ex omni facto malo, servabitque in regnum suum coeleste: cui gloria in saecula saeculorum. Amen.* 19. *Saluta Priscam et Aquilam, et familiam Onesiphori.* 20. *Erasmus mansit Corinthi: Trophimum autem reliqui in Mileto languentem.* 21. *Da operam ut ante hyemem venias. Salutat te Eubulus, et Pudens, et Linus, et Claudia, et fratres omnes.* 22. *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.*

14. *Alexander.* In hoc homine proditum fuit horribile defectionis exemplum. Prae enim tulerat aliquod studium in promovendo Christi regno, quod deinde hostiliter impugnavit. Quo hostium genere nullum est nocentius, nec magis virulentum. Sed ab initio voluit Dominus ecclesiam suam huius mali non esse expertem: ne, quum similibus tentamur, animi nobis labascant. Observandum autem quae sint ista multa mala quae sibi Alexandrum intulisse Paulus conqueritur, nempe quod suae doctrinae adversata sit. Faber erat, non eruditus in scholis, ut multum disputando valeret: sed hostes domesticos semper plus satis instructi sunt ad nocendum. Et talium hominum improbitas semper fidem in mundo invenit: ut interdum plus difficultatis et negotii exhibeat maligna et impudens inscitia, quam summum acumen cum doctrina coniunctum. Adde quod Dominus servos suos cum talibus quisquiliis in certamen committens, consulto eos a mundi intuitu revocat, ne sibi in pompa et splendore placeant. Iam ex Pauli verbis colligere licet, gravius eum nihil tulisse quam sanae doctrinae oppugnationem. Nam si eius personam laesisset Alexander, aut aliqua contumelia affectisset, tolerasset hoc totum aequore animo: sed ubi impetitur Dei veritas, ardet indignatione sanctum pectus: quia illud impleri in omnibus Christi membris oportet: Zelus domus tuae comedit me. Atque huc pertinet tam severa imprecatio in quam erumpit, ut Dominus illi rependat. Paulopost, quum se desertum ab omnibus fuisse conqueritur, non imprecatur tamen illis Dei vindictam: quin potius se intercessorem opponit pro

venia impetranda. Quum in alios omnes tam mitis sit ac misericors, qui fit ut in hunc unum tam durum et inexorabilem non praebeat? Nempe quoniam alii metu et infirmitate lapsi erant, cupit illis a Domino ignosci. Nam ita fratrum infirmitati condolescere nos decet. Quia autem ille malitiose sacrilega audacia insurrexerat adversus Deum, et agnitam veritatem ex professo oppugnabat: nullam misericordiam merebatur talis impietas. Non est itaque existimandum, Paulum nimio calore prolixisse in istam imprecationem. Nam ex Dei spiritu et zelo recte composito, tam Alexandro aeternum exitium, quam aliis misericordiam optavit. Quum autem duce spiritu Paulus coeleste iudicium hic proferat, colligere licet quam perniciosa sit Deo sua veritas, cuius oppugnationem tam severe ulciscitur. Praesertim notandum est quam detestabile crimen sit, contra puram religionem deliberata malitia insurgere. Caeterum ne quis apostolum perperam aemulando, temere similes imprecationes concipiat: tria hic sunt observanda. Primum non proprias iniurias persequamur, ne scilicet amor nostri et privatae utilitatis respectus (ut solet) nos abripiat. Deinde ne Dei gloriam asserendo, ullos nostros affectus admisceamus, qui semper rectum ordinem perturbant. Tertio, ne adversus quemlibet praecipites iudicio feramur: sed tantum adversus reprobos qui sua impietate tales se esse produnt: ut vota nostra cum ipso Dei iudicio consentiant. Alioqui timendum ne idem nobis respondeatur quod discipulis Christus respondit, qui promiscue in omnes parum sibi morigeros voto fulminabant, Nescitis cuius spiritus sitis (Luc. 9, 55). Videbantur quidem habere Eliam autorem, qui idem petierat a Domino. Sed quoniam multum distabant a spiritu Eliae, praepostera erat imitatio. Proinde necesse est ut ante nobis iudicium suum Dominus patefaciat, quam erumpamus ad tales imprecationes: deinde ut spiritu suo, tanquam fraeno, zelum nostrum moderetur. Et quoties in memoriam nostram subit Pauli in unum hominem vehementia: simul etiam mira ista erga eos, in quibus tam fuerat turpiter desertus, mansuetudo occurrat: ut fratrum infirmitatibus compati eius exemplo discamus. Porro ex his, qui Petrum fingunt romanae ecclesiae praefuisse, scire velim ubi tunc fuerit. Necdum enim secundum eos mortuus erat: quum dicant annum vertentem inter illius et Pauli mortem interfuisse. Deinde ad septem annos extendunt eius pontificatum. Primae defensionis mentionem hic Paulus facit: causam non tam cito dicturus erat. An reatum tam perfidae defectionis sustinebit Petrus, ne papae titulum amittat? Certe omnibus rite expensis, reperiemus fabulosum esse quidquid de eius papatu creditum est.

17. *Dominus mihi adfuit. Hoc ad scandalum, quod ex turpi illa causae suae desertione oriri posse*

videbat, tollendum addidit. Quamvis enim ab officio cessasset *romana* ecclesia, quidquam inde iacturae allatum fuisse evangelio negat, quia *ipse* ipse, coelesti virtute fretus, ad totam molem sustinendam par fuerit: *et* adeo in communi omnium metu fractus *non* fuerit, ut melius inde constiterit, Dei gratiam alienis subsidii minime egere. Non enim iactat *suam* fortitudinem: sed Domino gratias agit quod ad extrema redactus *non* succubuerit, *ne* fractus fuerit tam periculosa tentatione. Fatetur ergo se *manu* Domini fuisse sustentatum. Atque hoc *non* contentus est, quod interior spiritus gratia ad sustinendos omnes insultus vice clypei fuerit. Addit causam, ut praeconium confirmaretur. Vocat autem praeconium *publicum* publicandi inter gentes evangelii, quod illi peculiariter mandatum erat. Aliorum enim praedicatio, quia continebatur inter Iudaeos, non tam similis erat praeconio. Et hoc nomine passim *non* sine *causa* utitur. Erat autem non vulgaris ministerii eius confirmatio, quod, quum totus mundus furiose in *eum* insaniret, humana vero omnia praesidia ipsum deficerent, invictus tamen steterat. Re ipsa enim comprobabat suum apostolatam *non* Christo. Modum quoque confirmationis addit, ubi gentes audierint Dominum illi tam potenter adfuisse. Nam inde colligere licebat, *non* Domino quoque *non* vocationem tam Pauli quam ipsarum.

18. *Ereptus fui ex ore.* Multi sub nomine leonis Neronem intelligunt. Ego potius hac loquutione generaliter periculum designari existimo: *non* si diceret, ex praesenti incendio, vel *non* faucibus mortis. Significat *non* sine admirabili Dei auxilio

non evasisse: quoniam eiusmodi erat periculum, *non* quo statim alias poterat absorberi. Idem quoque in posterum sperare *non* praedicat: *non* ut mortem effugiat: sed *non* vincatur *non* Satana, aut declinet *non* recto *cursum*. En quid potissimum expetere debeamus, *non* ut corpori sit consultum, *verum* ut omni tentatione stemus superiores, potiusque centum mortes oppetere simus parati, quam ullo malo opere *non* polluere in mentem veniat. Quamquam *non* ignore *non* qui passive accipiant opus malum pro impiorum violentia: *non* si dixisset Paulus, *non* patietur Dominus mihi impios malefacere. Sed alter *non* longe melius quadrat, quod eum ab omni scelere purum et immunem servabit. Nam et *non* continuo post subiicit, in regnum suum coeleste: quo significat veram *non* demum illam salutem, ubi sive per vitam, sive per mortem in regnum *non* Dominus *non* ducit. Insignis etiam locus est ad continuam gratiae Dei seriem contra papistas asserendam. Ubi enim confessi sunt, salutis exordium esse *non* Deo, continuationem libero arbitrio adscribunt: ut hoc modo perseverantia non donum sit coeleste, sed hominis virtus. Atque Paulus hoc Deo *non* insignans, ut *non* servet in regnum suum, palam asserit, toto vitae curriculo *non* eius *non* regi, donec tota militia perfuncti, victoria potiamur. Atque huius rei memorabile exemplum in Dema exstat, cuius paulo ante meminuit: quia ex nobili Christi athleta factus est turpis desertor. Quae sequuntur,¹⁾ quia alibi vidimus, nova tractatione non indigent.

¹⁾ expositione *non*

COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM AD TITUM.

ARGUMENTUM.

Quum in Creta ecclesiae duntaxat fundamenta fecisset Paulus, alio properans (ut erat non unius tantum insulae pastor, sed gentium apostolus) Tito prosequendi operis partes, tanquam evangelistae, mandaverat. Apparet autem ex hac epistola, statim post discessum Pauli Satanam incubuisse non tantum ut perverteret ecclesiae regimen, sed ut doctrinam quoque corrumperet. Erant qui per ambitionem emergere cuperent in pastorum ordinem: pravis illorum studiis quia non obsequebatur Titus, male apud plerosque audiebat. Erant rursum ex Iudaeis qui legis mosaicae praetextu multas nugas ingerebant: tales vero cupide et multo cum favore audiebantur. Hoc itaque consilio scribit Paulus, ut Titum sua autoritate armet ad tantum onus sustinendum. Neque enim dubium est quin secure ■ quibusdam contemptus fuerit, quasi unus quilibet ex vulgo pastorum. Fieri etiam potest ut de eo volitarent querimoniae, ipsum plus sibi arrogare quam fas esset, quod pastores non reciperet nisi suo iudicio probatos. Hinc colligere licet, Paulum non tam privatim scripsisse Tito, quam publice Cretensibus. Neque enim probabile est Titum reprehendi quod nimia facilitate indignos eveheret ad episcopatum: vel illi, tanquam rudi et novitio, praescribi quo

doctrinae genere instituere populum debeat: sed quia iustus illi honor non habebatur, Paulus suam ei personam imponit tam in creandis ministris, quam in tota ecclesiae administratione. Quia multi stulte aliam, quam traderet, doctrinae formam appetebant: hanc Paulus, aliis repudiatis, solam approbat: ac pergere, sicuti coepit, hortatur. Primum ergo docet quales eligere ministros oporteat. Inter alias dotes, vult sana doctrina instructum esse, qua resistat adversariis. Hac occasione perstringit Cretensium mores: peculiariter tamen Iudaeos notat, qui in ciborum discrimine aliisque externis sanctitatem locabant. Refellendis eorum ineptiis vera pietatis et christianae vitae exercitia opponit. Et quo propius urgeat, quae singulis vocationibus convenient officia, describit. His Titum iubet sedulo et assidue insistere: simulque rursum alios admonet ne audiendo fatigentur. Atque hunc redemptionis et salutis per Christum partae finem esse docet. Quod si quis contentiosus reclamet, vel obtemperare renuat, illum iubet omitti. Nunc videmus, non aliud spectare Paulum quam ut Titi causam suscipiat, illique ad peragendum Domini opus adiutricem porrigat manum.

CAPUT I.

1. *Paulus, servus Dei, apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum Dei et agnitionem veritatis eius, quae secundum pietatem est, 2. in spe vitae aeternae quam promisit is, qui mentiri non potest, Deus, ante tempora saecularia, 3. manifestavit autem propriis temporibus, sermonem suum in praedicatione quae mihi commissa est secundum ordinationem servatoris nostri Dei: 4. Tito, germano filio secundum communem fidem, gratia, misericordia, pax, a Deo patre et Domino Iesu Christo, servatore nostro.*

1. *Servus Dei.* Indicat tam longa et accurata apostolatus commendatio, ecclesiae magis quam unius Titi habitam a Paulo rationem. Nam eius apostolatus extra controversiam apud Titum erat. Solet autem Paulus suae vocationis elogia praedicare ad auctoritatem sibi asserendam. Itaque ut affectos esse videt quibus scribit, ita multus est in se ornando, vel parcus. Hic quoniam illi propositum est in ordinem eos cogere qui se proterve efferebant, ideo magnifice apostolatum suum extollit. Scribit ergo non quae Titus in cubiculo solus legat, sed quae proferat in publicum. Primo se Dei servum appellat, deinde ministerii sui speciem addit, nempe quod sit Christi apostolus. Sunt enim varii gradus inter Dei servos. Sic a genere ad speciem descendit. Tenendum etiam memoria est quod alibi dixi, servi nomen hic aliud sonare quam communem subiectionem, qualiter servi Dei vocantur omnes fideles: sed accipi pro ministro, cui certum aliquod munus iniunctum est. Quo sensu olim prophetae hoc titulo insigniebantur: et Christus ipse prophetarum caput: *Ecce servus meus, elegi eum.* Sic *David, regiae dignitatis intuitu, servum Dei se nominat.* Fortassis etiam propter Iudaeos servum Dei se praedicat: quoniam solebant opposita lege extenuare eius fidem. Ergo ita vult haberi Christi apostolus, ut tamen gloriatur se Deo aeterno servire. *Ita haec duo elogia non modo inter se conciliat, sed nexu individuo coniuncta esse docet.*

Secundum fidem. Si quis de eius apostolatu dubitet, optima ratione fidem illi conciliat, ipsum cum salute electorum Dei coniungens. Ac si

diceret: Mutuus est inter meum apostolatum et fidem electorum Dei consensus: quare illum nemo, nisi reprobis et in recta fide alienus, reiiciet. Electos porro intelligit, non modo qui tunc erant superstitis, sed quicumque fuerant ab initio mundi. Significat enim nullam se doctrinam afferre quae non congruat cum fide Abrahae et omnium patrum. Ita si quis hodie Pauli haberi vult successor, eisdem se doctrinae ministrum probet necesse est. *Sed in his verbis tacita quoque antithesis inclusa est, ne quid evangelio deroget multorum incredulitas et contumacia.* Nam tunc infirmos (ut hodie) scandalum hoc valde turbabat, quum eorum, qui se ecclesiae titulo venditabant, maior pars puram Christi doctrinam respueret. Quare Paulus, licet promiscue Dei nomen omnes iactent, plurimos ex turba illa reprobos esse docet: quemadmodum alibi (Rom. 9, 7) tradit, non omnes, qui genus ducunt ab Abraham secundum carnem, esse legitimos Abrahae filios.

Et agnitionem. Copulam hic exegeticae particulae loco positam accipio, nempe vel scilicet. Exponit enim qualis sit illa fides cuius meminit. Quamquam non est plena eius definitio: sed descriptio ad loci praesentis circumstantiam accommodata. Suum enim apostolatum ut ab omni impostura et errore asserat, nihil continere testatur nisi certam et compertam veritatem quae homines ad purum Dei cultum instituat. Sed quia singulis verbis inest suum pondus, sigillatim excutere operae pretium est. Primum quum fides agnitio nominatur, non ab opinione discernitur tantum, sed ab informi illo papistarum figmento. Fidem enim implicitam commenti sunt omni intelligentiae luce vacuum. At Paulus dum istud fidei quasi proprium assignat, veritatem cognoscere, nullam certe absque notitia esse fidem, palam ostendit. Et in nomine veritatis melius exprimitur certitudo, quam exigit fidei natura. Neque enim fides probabili ratione contenta est, nisi verum ipsum teneat. Porro non de qualibet veritate hic loquitur, sed de coelesti doctrina, quae humanae mentis vanitati opponitur. Nam sicuti per illam se nobis Deus patefecit, ita sola hoc honore digna est: sicuti passim scriptura tribuere illi solet. Ioh. 16, 13, Et spiritus vos ducet in omnem veritatem. Idem 17, 17, Sermo tuus

veritas est. Galat. 3, 1, Quis vos fascinavit ut non obediatis veritati? Colossen. 1, 5, Audito sermone veritatis, evangelio filii Dei. 1. Timot. 2, 4, Vult omnes ad agnitionem veritatis pervenire. Et 3, 15, Ecclesia columna est et firmamentum veritatis. Brevis veritas ista recta est ac sincera Dei cognitio, quae nos ab omni errore mendacioque liberat. Quo maiore apud nos in pretio esse debet: quando nihil miserius est quam tota vita instar pecudum errare. Quod sequitur, secundum pietatem, veritatem, de qua loquutus fuerat, specialiter restringit: simul tamen a fructu vel a fine commendat doctrinam Pauli: quia non alio spectet quam ut rite Deus colatur, puraque vigeat inter homines religio. Quo suam doctrinam ab omni profanae curiositatis nota vendicat. Sicuti Act. 24, 10, coram Felice: et deinde coram Agrippa facit, capite 26, 1. Nam quum merito piis suspectae adeoque odiosae esse debeant supervacuae omnes quaestiones quae ad aedificationem non faciunt: haec sola est legitima doctrinae commendatio, quod ad reverentiam et timorem Dei nos instituat. Atque hinc etiam mone-mur, ut quisque in pietate optime profecit, ita optimum esse Christi discipulum. Sicut is demum verus theologus censendus est, qui in timore Dei conscientias aedificat. Quod addit, in spe vitae aeternae, non dubium est quin causam notet: id enim Graecis significat *ἐντ.* Ideo vertere licebit, propter spem, aut super spe. Nam a meditatione vitae coelestis incipit et vera religio, et pietatis studium: sicuti Colossensium fidem et caritatem laudans, earum causam et fundamentum statuit spem in coelis repositam (Coloss. 1, 5). Sadducaei enim et qui spem nostram in hoc mundo includunt, quidquid simulent, nihil possunt quam contemptum Dei inducere, dum homines in pecudum conditionem aggregant. Proinde bono doctori hoc semper propositum esse debet, ut homines e mundo abductos in coeli adspexit convertat. Fateor quidem Dei gloriam nobis pluris esse debere quam salutem nostram. Verum hoc minime nunc agitur, utrum dignitatis ordine praecedat. Tantum dico, nunquam homines vere Deum quaerere, nisi ad eum pervenire confidant: ideoque ad pietatem nunquam animum adiacere, nisi de spe coelestis vitae edoctos.

2. *Quam promisit Deus.* Quoniam Augustinus aeterna pro saecularibus tempora hic legebat, multum se torquet in temporum aeternitate: nisi quod aeterna tandem exponit, quae omnem antiquitatem superant. In sensu vero ipse et Hieronymus et alii consentiunt, quod Deus ante mundi creationem statuerit salutem dare, quam nunc per evangelium manifestavit. Ita promittendi verbo abusum esset Paulus pro decernere: si quidem ante homines natos nemo erat cui promitteret. Ego sicuti non reiicio hanc expositionem, ita, dum omnia propius expendo,

aliter sentire cogor: nempe quod a multis retro saeculis vita aeterna hominibus promissa fuerit: neque iis modo qui tunc vivebant, sed in nostram quoque aetatem. Neque enim soli Abrahae consulit Deus, quum dicit (Gen. 22, 18): In semine tuo benedicentur omnes gentes, sed posteros omnes respicit. Nec obstat quod secundae ad Timotheum primo capite datam fuisse salutem dicit ante tempora saecularia, diverso sensu. Eadem enim nihilominus est verbi significatio utroque loco. Nam quum *αἰὼν* Graecis continua sit temporis series ab initio ad finem usque mundi, illic Paulus datam vel ordinatam fuisse salutem electis Dei tradit, antequam fluere coeperint tempora. Hic vero quia de promissione tractat, non omnia saecula comprehendit, ut nos abducat extra mundi creationem: sed docet multa saecula praeteriisse ex quo salus fuit promissa. Si quis brevius malit, saecularia tempora pro saeculis ipsis accipere licet. Sed quoniam prius aeterna Dei electione data fuit salus quam promissa: ideo in loco illo epistolae ad Timotheum prior omnibus saeculis donatio statuitur: et ita subaudienda est nota universalis. Hic vero nihil aliud significat quam promissionem longo saeculorum ordine antiquiorem esse: quia statim in condito mundo coepit. Eodem sensu ad Rom. capite 1, 2 evangelium, quod suscitato demum ex mortuis Christo publicari debuit, promissum in scripturis per prophetas fuisse docet. Plurimum enim a praesenti gratiae exhibitione differt patribus facta olim promissio.

Qui mentiri non potest. Epithetum *ἀψευδής* non tam ornando Deo quam fidei nostrae confirmandae additum est. Et certe quoties de salute nostra agitur, nobis in mentem venire debet, eius verbo fundatam esse, qui nec fallere potest nec mentiri. Imo haec unica est totius religionis comprobatio, immutabilis Dei veritas.

3. *Manifestavit autem.* Erat quidem iam haec aliqua manifestatio, quum olim Deus per prophetas suos loquutus est: sed quia palam adventu suo exhibuit Christus, quae illi obscure praedixerant: deinde gentes in foederis societatem ascitae fuerunt: hoc sensu nunc manifestatum esse dicit Paulus, quod prius tamen aliqua ex parte ostensum fuerat. Tempora propria idem hic significant, quod ad Galat. 4, 4 plenitudo temporum. Admonet enim hoc maxime opportunum agendi fuisse tempus, quum Domino agere placuit: ut hominum temeritati occurrat, qui semper inquirere audent cur non citius, cur potius hodie quam cras. Ergo ne praeter modum simus curiosi, tempora in manu arbitrioque Dei sic posita esse docet, ut nihil non ordine ac tempestive agere censendus sit.

Sermonem suum. Vel subaudienda est praepositio per (quod Graeci non est insolens), vel ser-

monem vocat Christum: nisi forte aliquid subaudire placeat, sententiae implendae causa. Mibi secunda expositio, *nisi quod paululum coacta est, aliqui non displiceret*. Sic Iohannes initio suae epistolae (1, 1), Quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod manus nostrae contrectarunt de sermone vitae, et vita manifestata est. *Itaque praefero quod simplicius est, Deum vitam per sermonem manifestasse, vel sermonem de vita manifestasse per evangelii praedicationem*. Praedicatio, de qua loquitur, est evangelium promulgatum: ut certe hoc praecipuum est quod illic audimus, Christum nobis dari, et in eo vitam. Porro quia non omnes promiscue ad tantum munus sunt idonei, nec se quisquam ingerere debet: vocationem suam pro more asserit. Ubi discendum est quod saepe alias monuimus, nemini deberi honorem, nisi qui se divinitus institutum probaverit. Nam et Satanae ministri fastuose a Deo se vocatos esse iactant: sed nulla eorum dictis fides constat. Paulus autem nonnisi rem notam et testatam profert, quoties suae vocationis meminit. Praeterea ex hoc loco elicimus quorsum apostoli creati sunt, nempe evangelii promulgandi causa: ut alibi (1. Corin. 9, 16), Vae mihi nisi evangelizem: dispensatio enim mihi credita est. Quare qui mutas personas in otio et delitiis agunt, plus quam impudenter se iactant illorum successores.

Servatoris nostri. Idem patri et Christo epithetum accommodat: ut certe uterque servator est, sed diversa ratione. Ideo enim servator pater, quia filii sui morte nos redemit, ut vitae aeternae haeredes efficeret. Filius autem, quia sanguinem suum interposuit pignus ac pretium salutis nostrae. Ita nobis a patre salutem attulit filius, pater vero per filium contulit.

4. *Filio secundum communem fidem*. Hinc constat quo sensu dicatur spiritualiter gignere minister verbi quos in Christi obedientiam adducit, nempe ut simul ipse gignatur. Patrem se Titi facit Paulus, fidei respectu. Verum mox addit, hanc fidem ambobus esse communem: ut eundem ambo in coelis patrem ex aequo habeant. Quare Deus de iure suo nihil minuit quum patres spirituales secum appellat, quorum ministerio regenerat quos vult. Sicuti per se hi nihil agunt, sed ex spiritus efficacia duntaxat. Reliqua ex superioribus epistolis petenda erunt: ac praesertim ex priore ad Timotheum.

5. *Huius rei gratia reliqui te in Creta, ut quae desunt, pergas corrigere, et constituas oppidatim presbyteros: quemadmodum tibi ordinavi*. 6. *si quis est a crimine immunis, viui uxoris vir, liberos habens fideles, non infames ob lasciviam, non immorigeros*.

5. *Huius rei gratia*. Hoc exordium clare demonstrat Titum non tam admoneri sua causa, quam commendari apud alios, ne quis eum impediat.

Testatur enim Paulus se illi mandasse suas vices: quare ut apostoli vicarium agnosci ab omnibus et reverenter excipi convenit. Nam quia apostolis nulla certa statio erat assignata, sed evangelii per totum orbem spargendi munus iniunctum: ideo quum ex urbe aut regione una se in aliam conferrent, subrogare in suum locum solebant idoneos homines, quorum opera absolveretur quod inchoatum erat. Sic Paulus se ecclesiam Corinthiorum fundasse praedicat: alios vero esse architectos qui superaedificare debeant, hoc est aedificium promovere. Hoc quidem in omnes pastores competit: quoniam semper incrementis et profectu opus habebunt ecclesiae quamdiu mundus durabit. Sed ultra ordinarium pastorum munus, cura ecclesiae constituendae Tito mandata erat. Pastores enim constitutis iam ecclesiis et in aliquem ordinem formatis praefici solent: Titus vero plus quiddam oneris sustinebat, nempe ut ecclesiis nondum rite compositis formam daret, ut certam politiae rationem una cum disciplina constitueret. Iacto enim fundamento discesserat Paulus: proinde Titi partes erant, opus in superficiem attollere, ut iusta structurae proportio exstaret. Hoc vocat corrigere quae adhuc desunt. Neque enim tam facile est opus ecclesiae aedificatio, ut statim ad summum perducatur. Quamdiu in Creta fuerit Paulus incertum est: aliquantum tamen temporis illic transegerat, fidelem impenderat operam erigendo Christi regno. Non deerat summa peritia, quanta in homine potest inveniri. Laborando erat indefessus: opus tamen fatetur se rude ac mutilum reliquisse. Hinc apparet difficultas, et nos hodie experimur non unius anni vel duorum esse laborem, collapsas ecclesias in mediocrem statum restituere. Quare qui per annos complures assidue progressi sunt, adhuc ad multa corrigenda intentos esse oportet. Porro operae pretium est notare Pauli modestiam, qui libenter ab alio absolvi patitur quod ipse inchoavit. Et quidem quum ipso longe inferior esset Titus, non recusat eum habere ἐπ'αγορεύειν, qui operi suo extremam manum imponat. Sic affecti esse debent pii doctores, ut non ambitiose quisque ad se trahat omnia, sed alii alios certatim iuvent: et quisquis maiore successu laboraverit, reliqui gratulentur potius quam invidiant. Neque tamen corrigi voluit Paulus quae ipse vel incitiae, vel oblivione, vel incuria omiserat: sed quae per temporis brevitatem exsequi non potuerat. Denique eam correctionem Tito iniunxit qua fuisset ipse perfunctus, si in Creta diutius stetisset, non variando, non mutando quidquam, sed quod deerat, addendo: quia non fert operis difficultas ut simul uno die omnia.

Constituas oppidatim. Hoc in spirituali aedificio fere doctrina secundum est, pastores creati qui ecclesiae gubernandae curam habeant. Ideo prae

aliis eius mentionem hic Paulus facit. Diligenter hoc notandum, non posse incolumes stare ecclesias sine pastorum ministerio: proinde ubicunque fuerit aliquod plebis corpus, illic praeficiendum esse pastorem. Neque tamen singulis oppidis singulos attribuit pastores, ita ut nullus locus plus uno habeat: sed nullas urbes vult pastoribus destitui. Presbyteros vel seniores satis notum est non ab aetate dici: utpote quum in eum ordinem interdum iuvenes legerentur, sicuti Timotheus. Verum hoc omnibus linguis semper receptum fuit, sic vocari honoris causa omnes gubernatores. Quum autem duplices fuisse presbyteros ex priore ad Timotheum epistola colligamus: contextus statim ostendit hic non alios quam doctores intelligi, hoc est qui ad docendum ordinabantur: quia eosdem mox vocabit episcopos. Sed videtur nimium Tito permittere, dum iubet eum praeficere omnibus ecclesiis ministros. Haec enim fere regia esset potestas: deinde hoc modo et singulis ecclesiis ius eligendi, et pastorum collegio iudicium tollitur: id vero esset totam sacram ecclesiae administrationem profanare. Verum responsio facilis est, non permitti arbitrio Titum ut unus possit omnia, et quos voluerit episcopos ecclesiis imponat: sed tantum iubet ut electionibus praesit tanquam moderator, sicuti necesse est. Haec loquutio satis trita est: si dicitur consul, aut interrex, aut dictator consules creasse, qui comitia eligendis illis habuit. Sic quoque de Paulo et Barnaba loquitur in Actis Lucas: non quod soli praeficerent, quae pro imperio, pastores ecclesiis nec probatos nec cognitos: sed quia idoneos homines, qui a populo electi vel expetiti fuerant, ordinarent. Discimus quidem ex hoc loco, non eam fuisse tunc aequalitatem inter ecclesiae ministros, quin unus aliquis auctoritate et consilio praesesset: nihil tamen hoc ad tyrannicum et profanum collationum morem, qui in papatu regnat, longe enim diversa fuit apostolorum ratio.

6. *Si quis a crimine immunis.* Ne quis Tito succenseat, quasi nimium sit morosus aut severus quosdam repellendo, totam in se invidiam Paulus transfert. Se enim ita diserte mandasse pronuntiat ne quis admittatur, nisi qualem hic describit. Ergo sicuti nuper Titum praefectum a se moderatorem creandis pastoribus fuisse testatus est, ut hoc illi ius concederetur ab aliis: ita nunc quid praescripserit narrat, ne malorum calumniis vel imperitorum invidiae exposita sit eius severitas. Caeterum quia locus hic quasi in tabula imaginem legitimi episcopi nobis depingit, diligenter observandus est. Quia tamen quae hic habentur, in priore ad Timotheum epistola omnia fere exposui, nunc leviter attingere satis fuerit. Ἀνέγκλητον intelligit, non qui ab omni vitio sit immunis (talibus enim inveniri nemo usquam posset), sed qui nulla infamia notatus sit

quae illi auctoritatem derogeret. Vult ergo integrae esse existimationis. Cur iubeat unius uxoris maritum esse, in priore ad Timotheum diximus. Trita adeo inter Iudaeos polygamia erat, ut prava consuetudo in legem propemodum versa esset. Si quis duas, priusquam Christo nomen dedisset, uxores duxerat, eum cogere ad alteram repudiandam fuisset inhumanum: itaque quod aliqui vitiosum erat, tolerabant apostoli, quia corrigere non poterant. Et qui se iam implicaverant multiplici coniugio, etiamsi retenta unica uxore poenitentiam suam testari parati essent: dederant tamen intemperantiae suae signum, quod posset eorum famae notam aliquam inurere. Perinde est igitur ac si iuberet Paulus, eos eligi qui pudice matrimonium coluerint contenti singulis uxoribus: arceret autem eos quorum libido in plures uxores grassata fuerit. Interea vero qui defuncta uxore alteram iam coelebs inducit, nihilominus unius uxoris maritus censi debet. Non enim eligendum docet qui fuerit maritus unius uxoris, sed qui sit.

Liberos habens fideles. Quum prudentia et gravitas requiratur in pastore, eius speciem in familia spectari convenit. Nam qui domum suam regere non potest, quomodo regendae ecclesiae par erit? deinde non ipsum modo episcopum probro carere, sed totam domum quasi honestae et castae disciplinae speculum esse oportet, ideo ad Timotheum non minus accurate uxoribus praecipit quales esse debeant. Primum vero hic in liberis requirit ut sint fideles: unde appareat, in sana pietatis doctrina et timore Domini esse educatos. Secundo, ne sint profusi in luxum: ut hinc quoque agnosci queat temperans et frugaliter educatio. Tertio, ne sint immorigeri: quia vix populum fraeno disciplinae contineret, qui a liberis nullam reverentiam vel subiectionem potest impetrare.

7. *Oportet enim episcopum esse a crimine immunem, tanquam Dei oeconomum, non praefractum, non iracundum, non vinosum, non percussorem, non turpiter lucro deditum:* 8. *sed hospitalem, studiosum benignitatis, temperantem, iustum, sanctum, moderatum,* 9. *tenacem fidelis sermonis qui secundum doctrinam est: ut potens sit et exhortari per doctrinam sanam, et contradicentes convincere.*

7. *Oportet episcopum.* Iterum repetit eos, qui ad episcopatum aspirant, debere illaesam famam afferre: idque ratione confirmat, quia, quum ecclesia sit domus Dei, quisquis eius gubernationi praeficitur, veluti oeconomus Dei constituitur. Atque male audiret inter homines qui oeconomum assumeret probrosum et adversae famae: longe ergo magis indignum et minus tolerabile, Dei familiae tales imponi praefectos. Nomen dispensatoris, quod Eras-

mus ab antiquo interprete positum retinuit, minime exprimit Pauli mentem. Nam quo maior in habendo delectu adhibeatur cura, hoc tam honorifico encomio episcopatum ornat, quod sit praefectura domus Dei: sicuti ad Timotheum: Ut scias quomodo te versari oporteat in domo Dei, quae est ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis (1. Timo. 3, 15). Porro locus hic abunde docet, nullum esse presbyteri et episcopi discrimen: quia nunc secundo nomine promiscue appellat quos prius vocavit presbyteros. Imo idem prosequens argumentum, utrumque nomen indifferenter eodem sensu usurpat: quemadmodum et Hieronymus tum hoc loco, tum in epistola ad Evagrium annotavit. Atque hinc perspicere licet quanto plus delatum hominum placitis fuerit quam decebat, quia abrogato spiritus sancti sermone, usus hominum arbitrio inductus praevaluit. Mihi quidem non displicet quod statim ab ecclesiae primordiis receptum fuit ut singula episcoporum collegia unum aliquem moderatorem habeant: verum nomen officii quod Deus in commune omnibus dederat, in unum solum transferri reliquis spoliatis, et iniurium est, et absurdum. Deinde sic pervertere spiritus sancti linguam, ut nobis eadem voces aliud quam voluerit significant, nimis profanae audaciae est.

Non prae fractum. Hoc vitium in episcopo non abs re damnat: cuius officium est, non tantum comiter eos qui ultro accedunt excipere: sed etiam allicere qui se subducunt, ut omnes pariter Christo adducat. Atqui *αὐθάδεια* (ut quadam ad Dionem epistola inquit Plato) *τῆς ἐρημίας ἐστὶ ξύνοικος*, hoc est, pertinacia, dum sibi quispiam nimium addictus est, contubernalis est solitudinis. Societas enim et amicitia foveri nequit, ubi quispiam ita sibi placet, ut aliis cedere ac se accommodare renuat. Et certe omnis *αὐθάδης*, simul ac se occasio dederit, statim fiet schismaticus. Unde apparet quam noxia sit pestis quae dissidiis ecclesias lacerat. Huic autem vitio primum docilitas, et deinde erga omnes comitas et modestia opponitur. Neque enim unquam bene docebit episcopus, qui non paratus sit etiam discere. Celebratur ab Augustino Cypriani sententia, Tam patienter discat, quam scienter doceat. Deinde opus saepe habent consilio et monitionibus episcopi. Si recusent moneri, si sana consilia respuant, subinde cum magna ecclesiae iactura praecipites ruunt. Remedium ergo his malis est, ne sibi sapiant. *φιλάλαθον* vertere malui studiosum benignitatis, quam cum Erasmo, bonarum rerum. Hanc enim virtutem cum hospitalitate Paulus avaritiae et sordibus opponere viedetur. Iustum vocat, qui innocenter versatur inter homines. Sanctius ad Deum respectum habet. Nam et Plato duo haec sic distinguit.

9. *Tenacem, etc.* Haec vero prima dos est epis-

copi, qui proprie docendi causa eligitur: quando aliter regi non potest ecclesia quam verbo. Fidelem sermonem vocat puram et ore Dei proditam doctrinam. Eius tenacem vult esse episcopum, ut non modo probe sit institutus, sed constantem in ea asserenda se gerat. Sunt enim quidam leves, qui facile in varia doctrinae genera traduci sinunt: alii vel metu franguntur, vel moventur alia occasione ut veritatis patrocinium deserant. Eos itaque eligi Paulus iubet, qui, veritatem Dei utroque brachio amplexi et mordicus tenentes, nunquam sibi excuti patiantur, aut ab ea divelli possint. Et certe nihil illa quam dixi levitate periculosius est, ubi fixo pede non haeret pastor in ea doctrina cuius invictus assertor esse debuerat. In summa, non tantum requiritur in pastore eruditio, sed tale doctrinae purae studium, ut ab eo nunquam discedat. Sed quid sibi vult, secundum doctrinam? Nempe qui in ecclesiae aedificationem sit utilis. Quidquid enim nullo cum pietatis fructu discitur ac scitur, doctrinae nomine censere Paulus non solet: quin potius speculationes omnes quae nihil utilitatis afferunt, quamlibet aliqui sint acutae, vanitatis damnat. Sic ad Rom. cap. 12, 7, Qui docet, id faciat in doctrina, hoc est, prodesse auditoribus studeat. In summa, hoc primum est, ut sanae doctrinae scientia instructus sit pastor: alterum vero, ut firma animi constantia eius confessionem ad extremum usque retineat: tertium, ut suam docendi rationem aedificando accomodat: nec ambitiose velit per argutias frivola curiositatis, sed solidum duntaxat ecclesiae profectum quaerat.

Ut potens sit. Duplex esse vox pastoris debet: altera ovibus colligendis, altera arcendis fugandisque lupis et furibus. Utramque facultatem scriptura suppeditat. Nam qui probe in ea fuerit exercitatus, tam ad regendos dociles sufficit, quam ad hostes veritatis refellendos. Hunc duplicem scripturae usum Paulus notat, quum dicit, ut potens sit exhortari et adversarios convincere. Atque hinc discimus, primum quaenam vera sit episcopi scientia, deinde in quem usum conferenda sit. Vere sapit episcopus, qui rectam fidem tenet: rite scientia sua utitur, dum ad populi aedificationem eam accommodat. Et hic est insigne verbi Dei encomium, dum non ad regendos modo dociles, sed frangendam hostium pervicaciam sufficere praedicatur. Et certe ea est patefacta a Domino veritatis potentia, ut facile adversus mendacia omnia praevaleat. Eant nunc papales episcopi et apostolorum successione gloriantur: quorum bona pars adeo expers est omnis doctrinae, ut incitiam dignitatis suae non minimam partem esse ducant.

10. *Sunt enim multi immorigeri, et vaniloqui, et*

mentium seductores, maxime qui sunt ex circumcissione, 11. quibus oportet obturare os: qui totas domos subvertunt, docentes quae non oportet, turpis lucri gratia. 12. Dixit quidam ex ipsis, proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces, malae bestiae, ventres pigri. 13. Testimonium hoc est verum.

10. *Sunt autem.* Postquam communem regulam praescripsit, quae ubique observanda est: quo tamen ad eam servandam magis intentus sit Titus, peculiarem necessitatem illi proponit, quae urgere ipsum prae aliis debeat. Admonet enim, illi negotium esse cum multis refractariis et indomitis capitibus, multos esse ventosos et vana garrulitate inflatos, multos impostores: deligendos proinde ex opposito esse duces qui ad resistendum idonei sint ac bene instructi. Nam si filiis huius saeculi pericula curam ac vigilantiam augent: turpe esset, dum omnia molitur Satan, nos quasi rebus pacatis securos torpere.

Immorigeri. Pro quo vetus interpretes reddidit inobedientes: Erasmus, intractabiles. Significat autem eos qui in ordinem se cogi non sustinent, ac subiectionis iugum excutiunt. Vaniloquos appellat non falsorum dogmatum autores, sed qui ambitiosae ostentationi dediti inanes tantum argutias sectantur. *Ματαιολογία* enim utili ac solidae doctrinae oppositur. Itaque frigidam omnes speculationes et nugatorias comprehendit, quae meris tantum ampullis turgent, quum ad pietatem timoremque Dei nihil conducant. Qualis est hodie in papatu tota scholastica theologia. Eosdem tamen simul vocat mentium seductores: nisi malis de diversis accipere: sed ego eosdem puto designari, quia eiusmodi nugarum magistri suis illecebris mentes hominum demulcent et quasi incantant, ne amplius admittant salubrem doctrinam. Dicit eos maxime esse ex Iudaeis: quia magni interest, ab omnibus tales pestes cognosci. Neque enim audiendi sunt qui parcendum paucorum famae causantur, ubi agitur magnum totius ecclesiae periculum, et eo nocentior erat gens illa, quae se aliis propter generis sanctitatem praeferibat. Haec igitur ratio est cur acrius Iudaeos Paulus vexet, ut illis adimat nocendi facultatem.

11. *Quibus oportet obturare os.* Ergo in excubiis esse decet bonum pastorem, ne pravas ac noxias doctrinas serpere tacitus sinat: neve improbis moram concedat cas spargendi. Sed quaeritur qui fieri possit ut obstinatos et prae fractos tacere cogat episcopus. Neque enim tales, utcumque ratione victi sint, tamen conticescunt: imo saepe quo apertius convicti sunt ac fracti, redduntur petulantiores. Praeterquam enim quod crescit et accenditur malitia, ad impudentiam se prostituunt. Respondeo, ubi verbi Dei gladio prostrati, ac vi veritatis con-

fusi fuerint, posse illis ab ecclesia imperari silentium: quod si pergant, saltem ■ fidelium consuetudine arceri posse, ne quis illis ad nocendum aditus pateat. Quamquam obstruere os simpliciter accipit Paulus pro refellere ipsorum vaniloquentiam: utcumque nullam obstrependi finem faciant. Nam qui verbo Dei convictus est, quidquid obloquatur, non habet quod dicat.

Totas domos subvertunt. Si unius hominis fides subverteretur, quia agitur de exitio animae unius Christi sanguine redemptae, mox se accingere deberet pastor ad resistendum: quanto itaque minus tolerabile est, videre totas domos subverti? Modum subversionis designat, quia doceant quae non oportet. Unde colligere licet quam periculosa res sit, vel minimum ■ sana doctrina deflectere. Neque enim palam impia fuisse dogmata pronuntiat, quibus multorum fidem subverterint: sed quasvis corruptelas intelligere possumus, quum a studio aedificationis receditur. Ita est sane: in hac tanta carnis infirmitate plus quam proclive est labi: unde fit ut cito ac facile destruat Satan per suos ministros quod magno et diuturno labore pii doctores erexerant. Fontem etiam mali indicat, turpis lucri cupiditatem. Quo admonet quam exitiosa sit pestis in doctoribus. Simul enim atque se ad quaestum prostituunt, necesse est ut se componant ad hominum gratiam et obsequium. Hinc protinus sequitur purae doctrinae adulteratio.

12. *Proprius eorum propheta.* Non dubito quin hic sit Epimenides, qui Cretensis erat. Nam quum ex ipsis fuisse dicit, et proprium eorum prophetam, significat procul dubio fuisse gentilem Cretensium. Cur prophetam appellet, ambigitur. Quidam rationem afferunt: quia liber unde sumpsit hoc testimonium Paulus, inscriptus sit *περί χρησμών*. Alii ironice Paulum loqui putant, qui talem ipsis prophetam assignet, dignum scilicet ea gente, quae Dei servos audire renuit. Sed quum poetae interdum Graecis prophetas dicantur, quemadmodum apud Latinos vates: simpliciter pro doctore hic accipio. Hinc autem appellatio (ut videtur) orta est, quod semper habiti sunt genus *θεῖον καὶ ἐνθουσιαστικόν*. Unde et Adimantus apud Platonem 2. De repub., postquam vocavit poetas deorum filios, addit eorum quoque factos fuisse prophetas. Quare mihi videtur Paulus ad communem usum sermonem accommodare. Nec refert qua occasione Epimenides suos contraneos vocet mendaces: nempe quia Iovis sepulcrum se habere iactent: sed quoniam poeta ex trita et vetere fama istud sumit, apostolus tanquam proverbiale aliquod dictum citat. Si verum latinum graeco respondentem habere placet, sic non incommode reddetur,

Mendax, venter iners, semper mala bestia Cres est. Caeterum colligimus ex hoc loco, superstitiosos

¶ qui ex profanis scriptoribus nihil mutuari audent. Nam quum omnis veritas ■ Deo sit, si quid scite et vere ab impiis dictum est, non debet repudiari, quia ■ Deo est profectum. Deinde quum omnia Dei sint, cur fas non esset in eius gloriam applicare quidquid in eum usum apte conferri potest? Sed ea de re legatur Basilii oratio πρὸς τοὺς νέους, etc.

13. *Testimonium hoc est verum.* Utcunque vanus sit testis: quod tamen vere ab eo dictum est, Paulus amplectitur. Porro dubium non est quin deterimi fuerint Cretenses, quos tam aspere tractat. Nunquam enim tam durus fuisset adversus eos, nisi provocatus maximis causis, qui clementer alioqui populos extrema severitate dignos taxare solet. Quid contumeliosius his probris fingi potest, ignavos esse, ventri deditos, nullius fidei, malas bestias? Neque uni aut alteri haec vitia exprobrantur, sed damnatur tota gens. Admirabile sane Dei consilium, quod gentem adeo pravam et ob vitia sua infamem in evangelii sui participationem inter primas vocavit: sed aequè mirifica bonitas, quod indignos communi vita coelesti gratia dignatus est. In illa ergo tam corrupta regione, quasi in mediis inferis, stationem aliquam habuit Christi ecclesia: nec propagari desiit, tametsi malorum, quae illic regnabant, contagione infecta erat. Neque enim alienos solum hic taxat Paulus, sed eos nominatim, qui Christo nomen dederant. Quia autem videbat haec tam foeda vitia pridem egisse radices et passim grassari: ut sanabiles ab ipsis curet, totius gentis famae non parcit.

Quamobrem argue eos severe, ut sani sint in fide, 14. neque attendant iudaicis fabulis et praeceptis hominum aversantium veritatem. 15. Omnia quidem pura puris: inquinatis autem et infidelibus nihil purum: sed inquinatae sunt eorum mens et conscientia. 16. Deum profitentur se nosse, operibus vero negant, quum sint abominabiles, inobsequentes, et ad omne opus bonum reprobi.

Quamobrem argue. Haec pars est non postrema eius circumspeditionis et prudentiae, qua praeditum esse decet episcopum: ut scilicet docendi rationem ad hominum ingenia moresque inflectat. Neque enim sic cum protervis et indomitis agendum, ut cum mansuetis ac docilibus. In his enim docendis adhibenda est lenitas quae eorum docilitati respondeat: illorum protervia severe corrigenda est, maloque nodo (ut aiunt) aptandus est similis cuneus. Causa enim notatur cur acriorem et magis rigidum esse Titum velit in illis arguendis: quia sint malae bestiae.

Ut sani sint in fide. Incertum est tacitene hanc sanitatem opponat morbis quorum meminit: an sim-

pliciter praecipiat ut in sana fide maneant. Hoc posterius mihi magis placet. Quum ergo iam per se plus aequo sint vitiosi, et facile magis ac magis depraventur: vult eos severius magisque praecise in sincera fide contineri. Postea ostendit quomodo sana constet fides: nempe ubi nullis fabulis corrumpitur. Sed cavendo periculo hoc remedium praescribit, ne animum advertant. Vult enim Deus ita nos verbo suo intentos esse, ut praeclusus sit nugis additus. Et certe ubi semel obtinuit Dei veritas, insipidum erit quidquid contra afferetur, ut mentes nostras minime ad se convertat. Proinde si cupimus fidem integram retinere, sensus omnes nostros sollicitè cohibere discamus, ne alienis commodis se dedant. Nam simulac quispiam fabulis attendere coeperit, fidei puritatem amittet.

14. *Fabulis iudaicis.* Fabulas appellat frivola omnia commenta: ac si quis nugas latine diceret. Nam quod continuo post addit de praeceptis hominum, idem significat. Et veritatis hostes appellat, qui pura Christi doctrina non contenti suas naenias admiscunt. Nam pro fabuloso ducendum est quidquid ex se comminiscuntur homines. Iudaei praecipue hoc vitium adscribit, quia divinae legis praetextu superstitiosos ritus ingerebant, gentiles enim quum intelligerent se tota vita misero fuisse deceptos, facilius prioris vitae instituto renuntiabant: Iudaei autem, quoniam in vera religione fuerant educati, ritus, quibus assueverant, pernaciter tuebantur: legis abrogatio persuaderi illis non poterat. Hoc modo turbabant omnes ecclesias: quia simulatque emergere alicubi evangelium coeperat, eius sinceritatem admisto suo fermento corrumpere non desinebant. Quare Paulus non in genere modo prohibet ne a sana doctrina degenerent, sed praesens malum, cui occurrere necesse erat, quasi digito ostendit, ut caveant.

15. *Omnia quidem para.* Speciem unam ex fabulosis dogmatibus attingit. Ciborum enim delectum, qualis ■ Mose ad tempus praescriptus erat quasi adhuc necessarium urgebat: imo totam fere sanctitatem collocabant in hac observatiuncula. Quam vero perniciosum hoc esset ecclesiae, alibi diximus. Primum laqueus servitutis conscientiae iniiciebatur: deinde imperiti hac superstitione illigati, velum habebant oculis obductum, ne in pura Christi notitia proficerent. Si quis ex gentibus hoc iugum, quia assuetus non esset, subire recusabat, Iudaei tanquam pro summo religionis capite acriter dimicabant. Quare non immerito Paulus constanter talibus evangelii corruptoribus se opponit. Hoc quidem loco non eorum modo errorem refutat, sed vanitatem lepide ridet, quod nullo profectu in ciborum abstinentia anxie laborent. Priore membro asserit christianam libertatem, dum nihil immundum esse fidelibus pronuntiat. Quia autem non

agitur hic de valetudine corporis, sed de conscientiae quiete, non aliud intelligit, quam ciborum discrimen, quod sub lege valuit, esse iam sublatum. Eadem tamen ratione constat, perperam facere eos, qui religionem hac in parte conscientiae iniiciunt. Est enim haec non unius saeculi doctrina, sed aeternum spiritus sancti oraculum, cui nulla nova lege derogare fas est. Quare hoc usque ad finem mundi verum esse oportet, nullius cibi usum coram Deo illicitum esse. Ideo apte et congruenter hic locus adversus tyrannicam papae legem citatur, quae carnum esum certis temporibus prohibet. Neque vero me latet quid cavillentur. Negant se carnum esum interdicare quia immundas esse dicant (fatentur enim cibos omnes per se mundos ac puros esse), sed alio respectu carnum abstinentiam edici, ut scilicet dometur carnis lascivia. Quasi vero Dominus vetuerit olim suilla vesci quia immundos sues iudicaret. Purum enim per se ac mundum esse quidquid creavit Deus, patres etiam sub lege duxerunt: sed ideo immundos habebant, quia usus, a quo ipsos Dei prohibitio arcebat, erat illicitus. Puros ergo omnes non alio sensu apostolus vocat, nisi quia liber omnium usus est, quoad conscientiam. Ita si qua lex ad aliquam abstinendi necessitatem conscientias obstringit, concessam a Deo libertatem impie eripit fidelibus.

Inquinatis autem. Secundum membrum est, quo inutiles ac irritas talium magistrorum cautiones subsannat. Dicit enim, nihil illos proficere, cavendo in cibis certis immunditiam, quia nullum mundum attingere queant. Cur istud? polluti enim sunt: ideo solo ipsorum tactu, quae alioqui pura erant, inquinantur. Porro infideles non adiungit impuris quasi diversos, sed exogetica est additio. Quia enim nulla est coram Deo quam fidei puritas, sequitur infideles omnes esse immundos. Quare nullis legibus vel regulis obtinebunt quam captant munditiam: quia, quum impuri sint ipsi, nihil sibi in mundo purum reperient.

Sed inquinatae sunt. Fontem ostendit unde manant omnes sordes, quae per totam hominis vitam sparguntur. Nisi enim cor bene purgatum sit, etiamsi maxime fulgeant et optimi sint odoris opera coram hominibus: tamen apud Deum foeditate sua et foetore nauseam provocabunt. Dominus enim cor intuetur, 1. Samuelis 16, 7, et Oculi eius veritatem respiciunt, Ieremiae 5, 3. Unde fit ut quae alta sunt hominibus, abominatio sint coram ipso. Mens intellectum significat, conscientia magis ad cordis affectus pertinet. Duo autem hic sunt notanda: ex sincero cordis affectu hominem aestimari apud Deum, non operibus externis: deinde tantas esse infidelitatis sordes, ut non hominem modo inficiant, sed quidquid etiam attrectat. Qua de re legatur caput Aggaei secundum. Ideo alibi

Calvini opera. Vol. LII.

(1. Timo. 4, 5) docet Paulus, verbo nobis sanctificari omnia: quia nihil pure usurpant homines, nisi quod e manu Dei fide suscipiunt.

16. *Deum profitentur se nosse.* Tractat eos ut merentur: nam hypocritae, qui minutis observationibus insistent, quae praecipuae erant christianae vitae partes secure contemnunt. Ita fit ut vanitatem suam prodant, dum in apertis flagitiis apparet Dei contemptus. Et hoc est, quod intelligit Paulus: qui in una cibi specie continentes videri volunt, contumaciter (velut excusso iugo) lascivire, foedos et nequitiae plenos esse ipsorum mores, nullam in tota eorum vita virtutis scintillam spectari.

CAPUT II.

1. *Tu vero loquere quae decent sanam doctrinam.* 2. *Senes ut sobrii sint, graves, temperantes, sani fide, dilectione, patientia.* 3. *Anus similiter, ut sint in habitu religiose decoro, non calumniatrices, non multo vino servientes, honesti magistrae:* 4. *quo adulescentulas temperantiam doceant, ut ament maritos et liberos,* 5. *sint temperantes, purae domus custodes, benignae, subiectae suis maritis: ne sermo Dei male audiat.*

1. *Tu vero loquere.* Remedium abigendis fabulis ostendit, ut Titus aedificationi insistat. Sanam enim doctrinam appellat, quae ad pietatem erudire homines potest. Evanescent enim omnes nugae, quum id quod solidum esse traditur. Porro dum loqui praecipit, quae sanae doctrinae conveniunt, perinde valet ac si diceret oportere in hac praedicatione Titum esse assiduum. Neque enim sufficeret semel aut iterum fieri istarum rerum mentionem. Et Paulus non de unius diei sermone agit, sed quamdiu pastoris officium aget Titus, vult in hac doctrina occupari. Sana doctrina dicitur ab effectu, quemadmodum e converso dicit homines ineptos languere circa quaestiones quae nihil prosunt. Sana ergo salubrem significat, quae animas vere pascit. Ergo hac una voce, tanquam solemniter edicto, speculationes omnes, quae ostentationi serviunt magis quam pietatem iuvent, ab ecclesia exterminat, sicuti in utraque ad Timotheum fecit. Sanae vero doctrinae duas facit partes: alteram, qua Dei gratia in Christo commendetur, unde sciamus ubinam quaerenda sit salus: alteram qua formetur vita ad timorem Dei et innocentiam. Tametsi autem prior illa, quae fidem continet, longe antecellit, ideoque studio maiore inculcanda est: Paulus tamen, quum ad Titum scriberet, in servando ordine sollicitus non fuit. Est enim illi cum perito homine negotium: cui iniuriam faceret si illi singula dictaret, ut novitiis aut tyronibus fieri solet. Docet quidem sub Titi persona totam Cretensem ecclesiam: decorum

tamen servat, ne diffidere eius prudentiae videatur. Praeterea in exhortationibus ideo est longior, quia praecipue ad sanctae et honestae vitae studium revocandi erant, qui otiosis tantum quaestionibus erant intenti. Nihil enim est quod vagam hominum curiositatem melius compescat, quam dum agnoscunt in quibus se officiis exercere debeant.

2. *Senes ut sobrii sint.* Ab officiis particularibus incipit, quo magis popularis sit sermo. Id autem facit non modo ut se attemperet ad eorum captum, sed ut magis unumquemque premat. Generalis enim doctrina minus afficit. Ubi autem paucis exemplis propositis singulos vocationis suae admonuit, nemo est cui non promptum sit colligere, sibi ■ Domino satis mandari negotii in quo se exerceat. Proinde non est quod hic methodum requiramus: quia consilium Pauli duntaxat fuit, breviter indicare quibus de rebus loqui debeant pii doctores, non autem plenam earum rerum tractationem suscipere. Senum meminit primo loco. Eos vult esse sobrios: quia vitium senectutis est nimis familiare bibacitas. Gravitationem, quam subiicit, conciliant mores bene compositi. Nihil enim foedius quam senex iuveniliter lasciviens, et qui sua incontinentia adulescentum impudentiam auget. Ergo in senum vita reluceat σεμνότης, hoc est, dignitas quaedam quae adulescentes ad verecundiam cogat. Id potissimum consequentur temperantia quam mox subiicit.

Sani fide. Nescio an obliqua sit allusio ad varios senum morbos, quibus opponat hanc animae sanitatem: mihi certe ita videtur, tametsi nihil affirmo. Summam autem christianae perfectionis his tribus partibus comprehendit, non sine causa. Fide enim Deum colimus: quia neque invocatio, neque alia pietatis exercitia separari ab ea possunt. *Dilectio*¹⁾ extenditur ad omnia secundae tabulae praecepta. Sequitur patientia, quasi utriusque condimentum. Nam nec absque ea diu staret fides: et quotidie multa accidunt, quorum vel indignitate, vel acerbitate offensi ad caritatis officia non languidi modo, sed exanimis essemus, nisi eadem patientia nos sustineret.

3. *Anus similiter.* Matronas aetate proventas ut plurimum videre est aut lascive adhuc ■ colere, aut aliquid habere in vestitu superstitiosum: raro medium tenent. Utrique vitio occurrere Paulus voluit, modum praescribens qui et decoro et religioni congruat: aut si mavis simplicius, ut ipso quoque habitu sanctas et pias se esse testentur. Alia etiam duo vitia quibus fere obnoxiae sunt, corrigit, dum calumniatrices ac vinosas esse vetat. Loquacitas morbus est muliebris: eum senectus augere solet. Huc accedit quod sibi nunquam satis disertae videntur mulieres, nisi dicaces

sint ac maledicae, nisi de omnibus detrahant. Ita fit ut vetulae saepenumero calumniosa sua garrulitate, quasi face ardenti, multas domos inflamment. Multae etiam bibulae sunt: quo fit ut modestiae et gravitatis oblitae indecenter proterviant. Caeterum quo magis attentae sint ad officium, docet, non satis esse si honeste sibi vivant, nisi etiam adulescentulas institutis suis forment ad honestam ac pudicam vitam. Ideo addit, ut suo exemplo iuniores reddant temperantes et graves: quae scilicet alioqui aetatis fervore exsultant.

4. *Ament maritos.* Non assentior iis, qui praecepta recenseri putant, quae tradere debeant matronae adulescentulis: nam si quis contextum diligenter expendat, facile animadvertet Paulum officia mulierum persequi, quae senioribus etiam conveniunt. Deinde constructio inepta esset, σωφρονίζωσι, σώφρονας εἶναι. Quamquam dum provecioribus matronis quales esse debeant praescribit, simul iunioribus proponit quod sequantur exemplum. Ita promiscue utrasque docet. In summa, vult mulieres amore coniugali et liberorum caritate retineri, ne libidinosis amoribus se occupent: vult sobrie et continenter domum suam regere: prohibet in publico vagari: castas esse iubet, simul tamen modestas, ut subiectae sint virorum imperio. Nam quae aliis virtutibus pollent, interdum ferociendi inde occasionem arripiunt ut maritis parum sint morigerae. Quod autem addit, ne sermo Dei male audiat, proprie ad mulieres spectare putant, quae iunctae erant viris incredulis, qui ex malis uxorum moribus poterant evangelium aestimare. Idque videtur Petri verbis confirmari, prioris epistolae cap. 3, 1. Verum quid si non de solis maritis loquatur? Et certe probabilius est talem requiri vitae probitatem, ne suis vitiis evangelium vulgo infament. *Reliqua petantur ex quinto capite prioris epistolae ad Timotheum.*

6. *Iuniores similiter hortare ut temperantes sint.* 7. *in omnibus te ipsum exhibens exemplar bonorum operum in doctrina, integritatem, gravitatem,* 8. *sermonem sanum, irreprehensibilem: ut adversarius pudeat, nihil habens quod de vobis obloquatur.* 9. *Servos ut dominis suis subiecti sint, in omnibus placere studentes, non responsatores,* 10. *non furaces, sed fidem omnem ostendentes bonam: ut doctrinam servatoris nostri Dei ornent in omnibus.*

6. *Iuniores.* Iuvenes tantum ad temperantiam institui praecipit: quia haec virtus (ut docet Plato) totam hominis mentem sanat. Ergo perinde est ac si diceret, bene compositos et rationi obtemperantes.

7. *Te ipsum exhibens.* Nam parum alioqui auctoritatis habebit doctrina, nisi in vita episcopi, tanquam in speculo, vis eius et maiestas eluceat. Vult

¹⁾ Caritas.

ergo doctorem esse exemplar, cui se discipuli conformant. Quae sequuntur, propter obscurum orationis complexum ambigua sunt. Ponit enim in doctrina, mox subiicit in accusativo casu, integritatem, gravitatem, etc. Omissis aliorum interpretationibus, afferam quod mihi videtur maxime probabile. Primum haec verba simul connecto, bonorum operum in doctrina. Nam quum iusserit bonorum operum studium docendo urgeri: vult bona opera, quae huic doctrinae respondeant, spectari in eius vita. Proinde particula in convenientiam denotat. Iam quae sequuntur, nihil habent obscuritatis. Nam ut doctrinae suae typum in moribus referat, integrum et gravem esse iubet. Sane sermo ad communem vitam (meo iudicio) et privata colloquia refertur. Absurdum enim foret, de publica doctrina interpretari: quum tantum velit Titum in factis et dictis congruentem habere vitam praedicationi. Quare sermones eius puros esse iubet ac remotos ab omni corruptela. Irreprehensibilis tam ad sermonem quam ad personam Titi aptari potest. Hoc posterius magis amplector: ut reliqui accusativi (quod syntaxis graeca facile patitur) inde pendeant, hoc sensu: Nempe ut te irreprehensibilem praebas gravitate, integritate, sanis sermonibus.

8. *Ut adversarius.* Tametsi alii fines spectandi sunt homini christiano: non tamen hic negligi debet, ut impiis os obstruatur: sicuti passim admonemur non esse illis dandam occasionem maledicendi. Quaecunque enim proba in nostris moribus possunt arripere, ea in Christum eiusque doctrinam torquent. Ita fit ut nostra culpa contumeliae subiacet sacrum Dei nomen. Proinde quo nos acrius videmus ab hostibus observari, eo magis intendimus ad cavendas eorum calumnias: atque ita eorum malignitas studium bene agendi in nobis acuat.

9. *Servos.* Iam dictum est Paulum breviter duntaxat quaedam attingere exempli causa: non autem res totas explicare, quemadmodum si ex professo tractandas susceperet. Itaque dum servos iubet dominis placere per omnia, hoc placendi studium ad restringi debet quae recta sunt: idque ex aliis similibus locis, ubi nominatim additur exceptio, ne quid nisi secundum Deum. Observare autem licet, praecipue hic apostolum insistere, ut qui sub aliorum potestate sunt, morigeri sint ac obsequentes. Quod non abs re facit. Nihil enim humano ingenio magis adversum subiectione: et periculum erat ne evangelii praetextu magis praefracti redderentur, quia indignum putarent, se subiacere impiorum imperio. Quo plus studii et diligentiae adhibendum fuit pastoribus, ad contumaciam hanc vel frangendam, vel reprimendam. Caeterum duo servilia vitia perstringit: tergiversandi pro-

viam, et furandi cupidinem. Plenae sunt comoediae exemplis nimium promptae dicacitatis, qua servi dominos eludunt. Nec sine causa facta est olim nominum permutatio, ut servos vocarent fures. Ita praecepta ad singulorum mores accommodare, prudentiae est. Fidem pro fidelitate posuit erga dominos. Ergo fidem omnem ostendere, est versari fideliter absque fraude vel noxa, in tractandis domini rebus.

10. *Ut doctrinam.* Acerrimus hic exhortationis aculeus esse nobis debet, quum audimus honestis nostris moribus ornari Dei doctrinam, quae tamen speculum est gloriae eius. Et certe id usu venire communiter videmus: sicuti rursum flagitiosa vita nostra illam dedecore afficit. Solet enim ex operibus nostris aestimari. Verum haec quoque circumstantia notanda est, quod ornamentum Deus a servis accipere dignatur, quorum tam vilis et abiecta erat conditio, ut vix censi soliti sint inter homines. Neque enim famulos intelligit quales hodie in usu sunt: sed mancipia, quae pretio empta tanquam boves aut equi possidebantur. Quod si eorum vita ornamentum est christiani nominis, multo magis videant qui in honore sunt, ne illud turpitudine sua maculent.

11. *Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus,* 12. *instituens nos, ut, abnegata impietate et mundanis cupiditatibus, temperanter, et iuste, et pie vivamus in hoc saeculo:* 13. *expectantes beatam spem, et apparitionem gloriae magni Dei, et servatoris nostri Iesu Christi,* 14. *qui dedit se ipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et purificaret sibi populum peculiarem studiosum bonorum operum.* 15. *Haec loquere, et exhortare, et argue cum omni autoritate. Nemo te contemnat.*

11. *Apparuit enim, etc.* A fine redemptionis argumentatur, quem docet esse studium pie et recte vivendi. Unde sequitur, boni doctoris officium esse, potius hortari ad sanctam vitam, quam vanis quaestionibus occupare hominum mentes. Redemit nos (inquit Zacharias in suo cantico, Luc. 1, 74) ut in sanctitate et innocentia serviamus illi omnibus diebus vitae nostrae. Eiusdem rationis est quod dicit Paulus, gratia Dei apparuit, nos erudiens. Significat enim, vice institutionis esse nobis debere ad vitam recte vivendam. Arripiunt alii in occasionem licentiae quod de misericordia Dei praedicatur: alios impedit socordia, ne de vitae novitate cogitent. At vero Dei gratiae manifestatio exhortationes ad pie vivendum necessario secum trahit.

Salutaris omnibus. Nominatim universis communem esse testatur, propter servos de quibus loquutus erat. Interea non intelligit singulos homines, sed ordines potius notat, aut diversa vitae

genera. Atque hoc non parvam emphasin habet, quod Dei gratia ad servile usque genus se demiserit. Nam quum Deus ne infimos quidem et postremae sortis homines despiciat, plus quam absurdum foret, nos ad amplexandam eius bonitatem pigros esse ac residues.

12. *Ut abnegata impietate.* Nunc regulam vitae bene instituendae tradit, et unde fieri debeat initium: nempe ■ prioris vitae abnegatione, cuius duas partes recenset, impietatem et mundana desideria. Sub impietate non tantum superstitiones comprehendo, in quibus erraverant: sed profanum Dei contemptum, qualis regnat in hominibus, donec illuminati sint in veritatis notitiam. Utcunque enim aliquam religionem prae se ferant, nunquam tamen sincere aut ex animo Deum timent ac reverentur: quin potius sopitas habent conscientias, ut nihil minus reputent, quam Deo esse serviendum. Mundanas cupiditates vocat omnes carnis affectus: quoniam donec ad se nos Dominus traxit, nihil respicimus quam mundum. Meditatio enim coelestis vitae ■ regeneratione incipit. Prius vero in mundum inclinant studia omnia et in mundo haerent.

Temperanter et iuste et pie. Quemadmodum tria ante posuit, quum vellet summam complecti christianae vitae: ita nunc eam definit tribus istis, pietate, iustitia et temperantia. Pietas, erga Deum religio est: iustitia inter homines locum habet. Utraque harum qui praeditus est, ei nihil deest ad perfectam virtutem. Et certe in lege Dei summa perfectio traditur, cui nihil omnino addi potest. Sed quemadmodum exercitia pietatis sunt quasi prioris tabulae appendices: ita temperantia, cuius hoc loco Paulus meminit, non alio quam ad legis observationem spectat: et quemadmodum ante de patientia dixi, prioribus additur veluti condimentum. Nec varius est apostolus qui nunc patientiam, nunc temperantiam nominat, quasi sanctae vitae complementum. Neque enim diversae sunt virtutes: quum σωφροσύνη sub se tolerantiam comprehendat. Addit, in hoc saeculo: quia Dominus praesentem vitam fidei nostrae probationi destinavit. Quamvis enim nondum fructus recte factorum appareat: nobis tamen ad studium bene agendi sufficere spes debet. Atque hoc est quod statim addit.

13. *Expectantes beatam spem.* A spe futurae immortalitatis exhortationem deducit. Et certe fieri non potest quin illa, si penitus animis nostris inseat, nos totos addicat Deo. Contra, qui mundo et carni vivere non desinunt, nunquam vere gustarunt quid valeat aeternae vitae promissio. Dominus enim in coelum vocando, a terra nos abducit. Spem hic posuit pro re sperata: alioqui impropria esset loquutio. Sic autem appellat felicem vitam, quae nobis in coelo est reposita. Simul declarat quando futuri simus eius compotes, et quid nos respicere

deceat, quoties salutis nostrae subit desiderium vel cogitatio. Gloriam Dei interpretor, non tantum qua in se gloriosus ipse erit, sed qua tunc se quaquaversum diffundet, ut omnes suos electos eius faciat participes. Magnum ideo nominat: quia eius magnitudo, quam nunc inani mundi fulgore excaecati homines extenuant, ac interdum quoque, quantum in se est, exinaniunt: demum ultimo die se proferet. Mundi enim species, dum magna oculis nostris apparet, sic oculos perstringit, ut Dei gloria quasi in tenebris lateat. At Christus adventu suo fumos mundi omnes discutiet, ut nihil amplius obscuret gloriae suae splendorem, nihil amplitudinem diminuat. Demonstrat quidem Dominus quotidie suis operibus suam maiestatem: sed quia homines impedit sua caecitas ne eam conspiciant, latere nihilominus in obscuro dicitur. At Paulus iam nunc fide vult ■ fidelibus considerari quod ultimo die manifestabitur: ideoque magnifieri Deum quem mundus vel contemnit, vel saltem pro sua dignitate minime aestimat. Porro dubium est, coniunctimne haec legenda sint, Christi magni Dei et servatoris: an vero de patre et filio disiunctim. Ariani, hunc posteriorem sensum arripientes, probare inde conati sunt filium esse patre minorem: quia hic distinctionis causa a Paulo dicitur magnus Deus. Orthodoxi ecclesiae doctores, ut obstruerent aditum huic calumniae, vehementer contenderunt, utrumque de Christo praedicari. Verum brevius et certius refellere licet Arianos, quia Paulus de revelatione gloriae magni Dei loquutus mox Christum adiunxit, ut sciremus in huius persona fore illam gloriae revelationem: ac si diceret, ubi Christus apparuerit, tunc patefactum nobis iri divinae gloriae magnitudinem. Hinc discimus primum, nihil esse quod nos ad studium bene agendi alacriores reddat, quam spem futurae resurrectionis. Deinde in hanc debere semper esse intentos fideles, ne in recto cursu fatigantur: nisi enim toti inde pendeamus, subinde delabimur ad mundi vanitates. Sed quoniam formidabilis esse nobis posset Domini adventus in iudicium, proponitur nobis Christus servator, qui idem futurus est iudex.

14. *Qui dedit se ipsum.* Aliud exhortationis argumentum a fide aut effectu mortis Christi. Ideo se obtulit pro nobis Christus, ut nos redimeret ■ peccati servitute et acquireret sibi quasi in peculium. Ergo eius gratia necessario secum affert vitae novitatem: quia redemptionis beneficium faciunt irritum qui serviunt adhuc peccato. Iam vero a peccati servitute vendicamur, ut serviamus Dei iustitiae. Proinde hoc secundum mox addidit, de populo peculiari, bonorum operum studioso. Quo significat, perire in nobis redemptionis fructum, si mundi concupiscentiis adhuc tenemur impliciti. Ac quo melius exprimeret, nos Christi

morte ad bona opera fuisse consecratos, usus est purificandi verbo. Nam indignum esset, iisdem nos rursum inquinari sordibus, a quibus nos filius Dei sanguine suo purgavit.

15. *Haec loquere.* Perinde valet haec clausula ac si iuberet assidue insistere in illam aedificationis doctrinam, neque unquam fatigari: quia nimium inculcari nequeat. Doctrinae etiam addere iubet exhortationum et obiurgationum aculeos. Neque enim satis est commonefieri de suo officio homines, nisi acriter etiam urgeantur. Qui autem superiora illa tenet, semperque in ore habet, materiam habebit non docendi modo, sed etiam corrigendi.

Cum omni auctoritate. Non assentior Erasmo qui ἐπιταγήν vertit praeciendi studium. Probabilior Chrysostomi sententia, qui severitatem interpretatur adversus atrociora peccata. Quamquam ne hic quidem videtur Pauli mentem assequutus: vult enim ut sibi auctoritatem in his tradendis ac reverentiam Titus vendicat. Nam curiosi homines et argutiarum cupidi piae et sanctae vitae praecepta quasi trita et vulgaria fastidiunt. Ut huic fastidio occurrat Titus, iubetur pondus imperii suae doctrinae addere. Eodem etiam (meo iudicio) pertinet quod mox sequitur, nemo te contemnat. Putant alii admoneri Titum ut sibi vitae integritate audientiam ac dignitatem conciliet. Ac verum quidem est, mores sanctos et inculpatos facere doctrinae auctoritatem. Verum alio respexit Paulus: nam populum ipsum magis quam Titum hic compellat. Quia tam delicatae multis erant aures, ut illis despectui esset evangelii simplicitas: quia sic pruriebant rerum novarum desiderio, ut aedificationi nullus fere locus foret: eiusmodi hominum superbiam retundit, et severe denuntiat ut ab omni sanae et utilis doctrinae contemptu desistant. Ita confirmatur quod initio praefatus sum, Cretensibus potius quam uni privatim homini scriptam esse hanc epistolam.

CAPUT III.

1. *Admone illos ut principatibus et potestatibus subditi sint, ut magistratibus pareant, ut ad omne opus bonum sint parati:* 2. *ne de quoquam male dicant: ut sint non pugnaces, humani, omnem exhibentes mansuetudinem erga omnes homines.* 3. *Nam eramus et nos stulti quondam, inobedientes, errantes, servientes cupiditatibus et voluptatibus variis, in malitia et invidia degentes, odiosi, invicem odio prosequentes.*

1. *Admone illos.* Ex compluribus locis apparet, multum negotii habuisse apostolos ut plebem sub magistratum et principatum imperio continerent. Natura enim appetentes principatus sumus omnes:

ita fit ut nemo se alteri libenter subiiciat. Praeterea quum tunc viderent omnes fere mundi potestates Christo esse adversas, putabant indignas esse quibus haberetur ullus honor. Iudaei praecipue, ut erant gens indomita, fremere ac tumultuari non desinebant. Postquam ergo de particularibus officiis Paulus meminit, generaliter nunc vult omnes moneri ut placide colant ordinem politicum, legibus pareant, magistratibus obediant. Subiectio enim, quam requirit erga principes, et obedientia erga magistratus, ad edicta et leges, aliasque polittiae partes extenditur. Quod continuo post subiicit, ad eandem rem accommodari potest: quasi diceret, quicumque bene et honeste vivere non recusant, libenter fore magistratibus obsequentes. Nam quum ordinati sint ad humani generis conservationem, qui eos sublato cupit, vel executit eorum iugum, recti et aequi hostis est, adeoque omnis humanitatis expers. Si quis tamen absque circumstantia accipere malit, non repugno: et certe non dubium est quin in hac sententia beneficentiam illis in tota vita erga proximos commendat.

2. *Ne de quoquam.* Modum nunc fovendae cum omnibus pacis et amicitiae praescribit. Scimus nihil esse proclivius humano ingenio, quam prae alios omnes despiciere. Ita fit ut multi donis Dei cum fratrum contemptu superbiant: contemptum mox sequitur contumelia. Christianos ergo, tametsi prae aliis excellant, vetat aliorum probris se iactare, interea non vult impiorum vitiis ipsos assentari: tantum obrectandi libidinem damnat. Quum alienos pugnans esse iubet, perinde est ac si diceret, fugiendas esse lites ac iurgia. Ideo bene vetus interpretes, qui reddidit, non litigiosos. Aliis enim modis quam gladio aut manu pugnatur. Et hunc esse sensum, ex sequentibus liquet: remedia enim mali ostendit, quum praecipit ut se aequos et mansuetos omnibus praebeant: aequitas enim summo iuris rigori opponitur, mansuetudo amarulentiae. Ergo si omne genus contentionum ac pugnarum fugere placet, primum discamus lenitate multa temperare: deinde multa etiam ignoscere. Nam qui ultra modum rigidi sunt ac morosi, ignem secum ferunt inflammandis certaminibus. Dicit autem, erga omnes: ut significet, infimis quoque et abiectissimis parcendum esse. Fideles, quia impios pro nihilo ducebant, non putabant ulla clementia esse dignos. Talem asperitatem, quae nonnisi e fastu nascitur, corrigere Paulus voluit.

2. *Nam eramus et nos.* Nihil est subigendae nostrae superbiae et simul rigori temperando aptius quam quum ostenditur, quidquid torquemus in alios, posse in caput nostrum recidere. Veniam enim facile dat qui mutuo petere cogitur. Et certe non alia causa est quae nos fratribus inexorabiles reddat, nisi vitiorum nostrorum ignorantia. Severi

quidem sunt adversus peccantes, qui verum habent Dei zelum: sed quia ■ seipsis incipiunt, semper eorum severitas cum misericordia coniuncta est. Ergo ne fideles superbe et inhumaniter aliis insultent, qui adhuc in ignorantia et caecitate detinentur, reducit illis Paulus in memoriam quales fuerint: ac si diceret, si tam acriter exagitandi sunt, quos nondum fidei luce dignatus est Deus, eodem iure potuistis olim inclementer vexari: nolissetis certe quemquam esse vobis adeo inhumanum. Eandem igitur moderationem erga alios nunc tenete. Duo autem in verbis Pauli intelligenda sunt. Prius est, ut qui nunc illuminati sunt ■ Domino, pristinae suae ignorantiae memoria humiliati, non se fastuose afferant, nec iniquius aut durius eos tractent, quam se putarunt tractandos quum essent similes. Alterum, ut reputent suo exemplo posse cras inseri in ecclesiam qui hodie extranei sunt, et correctis vitiis posse fieri donorum Dei participes, quibus nunc destituuntur. Utriusque rei speculum elucet in fidelibus, qui aliquando tenebrae fuerunt, postea coeperunt lux esse in Domino. Quare debet pristinae suae conditionis agnitio ad συμπαθείαν eos flectere. Praesens autem Dei gratia documento est, posse alios quoque ad salutem adduci. Ita videmus oportere nos coram Deo humiliari, ut mansueti simus erga fratres. Saeva enim et omnium contemptrix est superbia. Alibi (Galat. 6, 1) quum nos ad lenitatem hortatur, suae unumquemque nostrum infirmitatis commonefacit: hic ultra procedit, quoniam vitia, ■ quibus iam liberati sumus, vult nos recordari, ut quae adhuc in aliis resident, non ultra modum insectemur. Porro quum hic breviter depingat Paulus hominis ingenium, quale est donec Christi spiritu reformetur: intueri in hac descriptione licet quam miseri simus extra Christum. Primo stultos vocat infideles, quia mera sit vanitas tota hominum sapientia, quamdiu Deum non cognoscunt. Vocat deinde inobedientes, quia sicut sola est fides quae vere Deo obedit: ita incredulitas semper contumax et rebellis est. Quamquam ἀπειθεῖς possemus vertere incredulos, ut stultitiae speciem exprimat. Tertio dicit incredulos errare: solus enim Christus via est, et lux mundi. Quare necesse est omnes ■ Deo alienos, vagos et erraticos esse tota vita. Hactenus naturam infidelitatis indicavit: nunc etiam addit fructus qui ex ■ manant, nempe varia desideria et voluptates, invidiam, malitiam, et quae illis sunt similia. Verum quidem est, non omnibus vitiis singulos pariter laborare: sed quum omnes pravis desideriis serviant, tametsi alii alio ferantur, summam complexus est Paulus quales passim fructus pariat incredulitas, qua de re dictum est circiter finem primi capituli ad Romanos. Caeterum quum his notis Dei filios Paulus ab incredulis discernat: si fideles vo-

lunt censi, cor omni invidia purgatum, omni malitia purum habere nos oportet, amare et mutuo amabiles esse convenit. Cupiditates vero in nobis dominari absurdum est: quae ideo variae dicuntur (meo iudicio) quoniam libidines, quibus homo carnalis circumagitur, veluti contrarii sunt fluctus: qui dum inter se confligunt, hominem ipsum versant huc et illuc, ut variet atque alternet fere in singula momenta. Talis certe est omnium inquietudo qui se carnis desideriis permittunt, quia nulla nisi in Dei timore stabilitas.

4. *Sed postquam bonitas et amor erga homines apparuit servatoris nostri Dei, 5. non ex operibus quae essent in iustitia, quae nos fecissemus, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis ac renovationis spiritus sancti, 6. quod effudit in nos opulente per Iesum Christum servatorem nostrum: 7. ut iustificati illius gratia, haerere efficeremur secundum spem vitae aeternae.*

Aut verbum principale in hac sententia est, Deum nos sua misericordia salvos fecisse, aut oratio est defectiva. Ita subaudiendum erit, mutatos fuisse in melius, novosque factos fuisse homines, ex quo eorum misertus est Deus: ac si diceret: tunc coepistis demum ab illis differre, quum vos Deus spiritu suo regenuit. Quia tamen in verbis Pauli constat plenus sensus, nihil addere necesse est. Porro se inter alios numerat, quo efficacior sit exhortatio.

4. *Postquam apparuit.* Principio quaeri posset an tunc coeperit innotescere mundo Dei bonitas, quum exhibitus fuit Christus in carne. Nam certe et bonum, et clementem, et sibi propitium ab initio senserunt patres et experti sunt. Non fuit igitur haec prima bonitatis paternique erga nos amoris manifestatio. Responsio facilis est, quod non aliter gustarunt Dei bonitatem patres sub lege quam in Christum respiciendo, ■ cuius adventu pendeat tota eorum fides. Ita dicitur apparuisse Dei bonitas, quum eius pignus exhibuit, ac re ipsa comprobavit se non frustra toties hominibus salutem ■ pollicitum. Sic Deus dilexit mundum (inquit Iohannes 3, 16) ut filium unigenitum traderet. Alibi etiam Paulus: Confirmat Deus caritatem suam erga nos, quod, quum inimici essemus, filium suum misit, etc. (Rom. 5, 8). Haec usitata est loquendi ratio in scripturis, quod per Christi mortem reconciliatus fuit mundus Deo: quem tamen saeculis omnibus scimus benignum fuisse patrem. Sed quia divini erga nos amoris causam et materiam salutis nostrae non nisi in Christo invenimus, non abs re dicitur Deus pater bonitatem suam in eo nobis ostendisse. Quamquam alia est loci huius ratio, ubi Paulus non de communi illa Christi manifestatione loquitur, quum homo in mundum prodiit, sed de manifesta-

tione quae fit per evangelium, dum se peculiariter electis offert ac patefacit. Neque enim priore illo Christo adventu renovatus fuit Paulus: imo Christus resurrexerat in gloriam, salus in nomine ipsius plurimis non in Iudaea tantum, sed per vicinas regiones affulserat, quum Paulus, infidelitate caecus, gratiam hanc modis omnibus exstinguendam curabat. Ergo tunc sibi et aliis apparuisse Dei gratiam intelligit, dum illuminati sunt in evangelii notitiam. *Nec vero aliter quadraret applicatio: quia non indifferenter de suae aetatis hominibus agit, sed proprie compellat eos, qui segregati erant ex reliquo numero: ac si dixisset, olim fuisse similes incredulis qui adhuc in tenebris demersi sunt: nunc autem non proprio merito, sed Dei gratia ab illis differre, quemadmodum ad 1. Corinth. 4, 7 eadem ratione arrogantiam omnem carnis retundit. Quis enim te discernit, vel reddit aliis praestantiores?*

Bonitas et amor. Bonitatem priore loco recte posuit, quae Deum ad nos amandos inclinat. Neque enim in nobis inveniet quod amare debeat: sed ideo amat, quia bonus est et misericors. Caeterum utcunque suam omnibus bonitatem et dilectionem testetur, non tamen eam agnoscimus nisi fide, dum se in Christo patrem declarat. Fruebatur Paulus, antequam vocatus esset ad fidem Christi, innumeris Dei bonis, quae paternae Dei clementiae gustum illi dare poterant: eruditus fuerat a puero per legis doctrinam. Errat tamen in tenebris ne sentiat Dei bonitatem, donec spiritus mentem eius illustret, atque interveniat Christus testis ac sponsor gratiae Dei patris, ■ qua, sine ipso, sumus omnes alieni. *Illa humanitatem Dei nonnisi fidei luce patefactam intelligit.*

5. *Non ex operibus.* Meminerimus Paulum hic sermonem habere ad fideles, ac modum describere quo in regnum Dei ingressi sint. Negat eos quidquam operibus fuisse promeritos ut salutis fierent participes, velut Deo reconciliarentur per fidem: sed hoc bonum adeptos fuisse dicit sola Dei misericordia. Proinde ex eius verbis colligimus, nihil nos afferre ad Deum, sed mera eius gratia praeveniri, nullo operum respectu. Nam quum dicit, non ex operibus quae fecissemus, significat nihil posse nos quam peccare, donec regeniti simus a Deo. Pendet enim haec negatio ex superiore affirmatione, ubi dixerat, stultos et immorigeros esse, variisque cupiditatibus addictos, qui nondum reformati sunt in Christo: ac sane ex tam corrupta massa quodnam prodiret bonum opus? Insaniunt ergo qui hominem suis (ut vocant) praeparationibus accedere ad Deum fingunt. Tota enim vitae periodo longius ab eo discedunt, donec sua manu ab errore eos in viam retrahit. Denique quod nos, potius quam alii, cooptati sumus in Christi participationem, id totum Paulus assignat Dei misericordiae, quia

nulla in nobis fuerint iustitiae opera. Quae ratio non valeret, nisi sumeret illud pro confesso, iniustum esse quidquid ante fidem molimur. Inepti vero sunt qui ex praeterito verbi tempore cavillantur futura hominum merita a Deo respici, quum ipsos vocat. Paulus, inquiunt, dum provocari Deum negat nostris meritis, quo sua gratia nos dignetur, restringit hoc ad tempus praeteritum. Ergo si praecedenti tantum iustitiae non est locus, futura iustitia in rationem venit. Atqui principium usurpant, quod Paulus ubique reiicit, quum gratuitam electionem statuit bonorum operum fundamentum. Si ex sola Dei gratia hoc habemus, ut ad bene vivendum simus idonei: quae futura nostra merita intueri poterit Deus? Si ante Dei vocationem tale in nobis regnum occupat iniquitas, ut nullum progrediendi finem factura sit donec culmen suum impleat: quo futurae iustitiae nostrae respectu allici Deus poterit ad nos vocandos? facessant igitur tales nugae. Paulus non alia ratione praeterita opera nominavit, nisi ut omne meritum excluderet. Perinde enim valent eius verba, ac si dixisset, Si ullum meritum iactamus, qualia fuerunt nostra opera? Stat enim axioma illud, non meliores fore homines quam fuerint, nisi eos Dominus sua vocatione corrigeret.

Salvos nos fecit. De fide loquitur: et nos iam salutem adeptos esse docet. Ergo utcunque peccato impliciti corpus mortis circumferamus, certi tamen de salute nostra sumus, si modo fide insiti simus in Christum: secundum illud (Iohan. 5, 24), Qui credit in filium Dei, transivit de morte in vitam. *Paulo post tamen, fidei nomine interposito, nos re ipsa nondum adeptos esse ostendet quod Christus morte sua praestitit. Unde sequitur, ex parte Dei salutem nostram impletam esse, cuius fructio in finem usque militiae nostrae differtur.* Atque id est quod alibi quoque idem Paulus docet, nos spe salvos esse factos (Rom. 8, 24).

Per lavacrum regenerationis. Non dubito quin saltem ad baptismum alludat. Imo facile patiar de baptismo locum exponi: non quod in externo aquae symbolo inclusa sit salus, sed quia partam ■ Christo salutem baptismus nobis obsignat. Tractat Paulus de exhibitione gratiae Dei, quam fide constare diximus. Quum ergo pars revelationis baptismo constet, quatenus scilicet fidei confirmandae destinatus est, merito eius mentionem facit. Deinde quum baptismus veluti ingressus sit in ecclesiam, ac symbolum nostrae in Christum insitionis, tempestive hic adducitur a Paulo, dum ostendere vult quomodo apparuerit nobis Dei gratia. Ut talis sit orationis contextus, Deus nos salvos fecit sua misericordia, cuius salutis symbolum ac pignus dedit in baptismo, nos in suam ecclesiam cooptans, et inserens in corpus filii sui. Solent autem apostoli a sacramentis ducere argumentum, ut rem illic signatam probent:

quia principium illud valere debet inter pios, Deum non inanibus nobiscum figuris ludere, sed virtute sua intus praestare quod externo signo demonstrat. Quare baptismus congruenter et vere lavacrum regenerationis dicitur. Vim et usum sacramentorum recte is tenebit qui rem et signum ita connectet, ut signum non faciat inane aut inefficax: neque tamen eius ornandi causa spiritui sancto detrahat quod suum est. Tametsi autem neque abluuntur baptismo impii, neque renovantur, nihilominus vim istam quod ad Deum retinet: quia utcumque Dei gratiam respuant, illis tamen offertur. Porro hic fideles Paulus compellat, in quibus quia semper baptismus est efficax, merito cum sua veritate et effectu coniungitur. Monemur autem hac loquutione, nisi velimus exinanire sacrum baptismum, virtutem eius novitate vitae esse comprobendam.

Renovationis spiritus sancti. Quamquam signi meminit, ut conspicuam nobis Dei gratiam faceret: tamen ne in illo haereamus, mox ad spiritum nos revocat: ut sciamus nos eius virtute non aqua munda, iuxta illud Ezechielis: Effundam super vos aquas mundas: nempe spiritum meum (Ezech. 36, 25). Et certe sic cum prophetas verbis congruunt Pauli verba, ut idem ab utroque dici appareat. Quare initio dixi, Paulum, quum proprie de spiritu sancto agat, simul alludere ad baptismum. Ergo spiritus Dei est, qui nos regenerat facitque novas creaturas: sed quia invisibilis et occulta est eius gratia, visibile in baptismo eius symbolum conspicitur. Alii renovationem legunt in accusativo, quod ego quidem non improbo: sed altera lectio melius (iudicio meo) convenit.

6. *Quod effudit.* Relativum apud Graecos tam lavacro quam spiritui convenit: nam illis utrumque nomen est neutrum, tametsi quoad sensum non multum refert: elegantior tamen erit metaphora si lavacro aptetur relativum. Neque vero huic sententiae repugnat quod omnes promiscue baptizantur: nam quum effusum lavacrum docet, non tam de signo quam de ■ signata loquitur, in qua sita est signi veritas. Quum dicit opulente, significat, quo quisque nostrum maioribus donis excellit, eo magis Dei misericordiae esse obstrictum, quae sola nos locupletat, quum ■ nobis prorsus bonorum omnium inopes ac vacui simus. Si quis obiciat, non omnes Dei filios tantae opulentiae esse compotes, quin potius Dei gratiam tenuiter in multis stillare: responsio est, nemini distribui tam exiguum mensuram, quin vere censi possit dives: quoniam minima spiritus gutta (ut ita loquar) veluti perennis fons est qui nunquam arescit. Ergo ad opulentiam sufficit, quod, quantulumcunque nobis detur, nunquam deficiat.

Per Iesum Christum. Is enim solus est in quo adoptamur. Ergo idem est per quem efficimur spi-

ritus participes, qui adoptionis nostrae arrha est et testis. Docet itaque Paulus hoc verbo, non alios donari spiritu regenerationis, quam qui sunt Christi membra.

7. *Ut iustificati.* Si regenerationem accipimus proprio et usitato sensu, videri posset apostolus iustificatos ponere pro regeneratis: atque hoc aliquando significat, sed rarius. Nulla tamen necessitas cogit a propria et magis genuina significatione discedere. Consilium Pauli est, quidquid sumus et habemus, acceptum ferre gratiae Dei, ne superbe extollamur adversus alios. Commendat ergo hic Dei misericordiam, illi causam salutis nostrae in solidum tribuens. Sed quia de infidelium vitiis loquutus erat, non debuit gratiam regenerationis omittere, quae medicina est illis sanandis. Verum hoc non obstat quominus statim ad commendationem misericordiae redeat: imo utrumque permiscet, nobis gratuito remissa esse peccata, et nos in obedientiam Dei fuisse renovatos. Hoc quidem constat, Paulum iustificationem asserere gratuitum esse Dei donum: tantum quaeritur quid per nomen iustificationis significet. Contextus videtur postulare ut longius quam ad iustitiae imputationem extendat: in quo sensu raro (ut dixi) invenitur apud Paulum. Nihil tamen impedit quominus ad remissionem peccatorum possit restringi. Quod dicit, eius gratia, tam Christo quam patri convenit: neque de alterutra expositione pugnandum est, quia semper hoc stabit, nos Dei gratia per Christum iustitiam adeptos esse.

Haeredes secundum spem. Particula haec vice expositionis addita est. Dixerat nos Dei misericordia salvos factos esse: atqui salus nostra adhuc abscondita est: ideo nunc vitae haeredes nos esse dicit, non quia praesentem eius possessionem adierimus, sed quia spes plenam et solidam eius certitudinem nobis affert. Summa est, quum mortui essemus, restitutos fuisse in vitam Christi beneficio: quum Deus pater spiritu suo nos donavit, cuius virtute purgati et renovati sumus, in eo positam esse nostram salutem: sed quia adhuc in mundo versamur, nondum nos frui vita aeterna, tantum eam sperando obtinere.

8. *Fidelis sermo: de his volo ut confirmes, quod bonis operibus praeesse curent qui crediderunt Deo. Haec enim honesta sunt et utilia hominibus.* 9. *Stultas autem quaestiones et genealogias, et contentiones ac pugnas legales omitte: sunt enim inutiles ac supervacuae.*

8. *Fidelis sermo.* Hanc loquutionem usurpat quum aliquid vult serio asserere: quemadmodum in utraque ad Timotheum epistola vidimus. Ideo mox subiicit, volo ut confirmes, διαβεβαιώσθαι sub passiva terminatione activam significationem habet. Significat autem asseveranter aliquid dicere. Quare

iubetur Titus, aliis omissis, haec, quae certa sunt et indubia, tradere, haec urgere, his insistere: dum alii de rebus vanis fabulantur. Unde etiam colligimus, non temere quidvis asserendum esse episcopo: sed quorum illi comperta est veritas. Haec, inquit, affirma: quoniam vera sunt ac fide digna. Sed rursum admonemur hoc esse episcopi officium, fortiter ac strenue affirmare ac tueri quae et certae sunt fidei, et pietatem aedificant.

Quo bonis operibus. Complectitur quaecunque de uniuscuiusque officio et de studio pie sancteque vivendi ante disseruit: ac si Dei timorem ac recte compositos mores otiosis speculationibus opponeret. Sic enim vult institui populum, ut primam bonorum operum curam habeant qui crediderunt Deo. Caeterum quoniam verbum *πολιτασθαί* varie accipitur apud Graecos, hic quoque locus diversas interpretationes admittit. Chrysostomus exponit, ut studeant eleemosynis iuvare proximos. Est quidem *πολιτασθαί* interdum ferre opem: sed tunc constructio exigeret ut bona opera intelligamus iuvare: quod durum esset. Melius quadraret promovendi verbum, quod gallice dicimus *avancer*. Quid si dicamus: Intenti sint? ut qui praefecturam gerunt: quae etiam una est verbi significatio. Nisi quis malit quod ego in margine apposui, curent bonis operibus dare principatum. Nec certe male convenit, ut iubeat ea Paulus regnare in vita fidelium, quum negligi alioqui soleant. Utcunque autem ambigua sit loquutio, ~~manu~~ Pauli satis liquet, finem esse christianae doctrinae, ut se bonis operibus exercent fideles. Ita vult eos studium suum curamque huc applicare. Et videtur apostolus, quum dicit, *φρονεῖτωσι*, eleganter alludere ad inanes eorum contemplationes, qui sine fructu et extra vitam philosophantur. Caeterum non ita de bonis operibus sollicitus est, ut dum fructus colligit, radicem contemnat, nempe fidem. Utriusque partis rationem habet: et fidei quoque priorem locum, ut par est, tribuit. Nam studiosos bonorum operum esse iubet qui crediderunt Deo: quo intelligit sic debere fidem praesire, ut opera subsequantur.

Haec enim honesta sunt. Ego ad doctrinam potius quam ad opera refero, hoc sensu: Praeclarum est ac utile sic institui homines: ergo eadem sunt ista bona et utilia hominibus, quibus asserendis Titum prius docuit incumbere. τὰ καλὰ vertere possumus, aut bona, aut speciosa, vel honesta: quamquam melius (ut arbitror) vertemus praeclara. Invenit enim quaecunque alia traduntur, nullius pretii esse, quia nulli sint usui vel fructui: sicuti e converso laude dignum quod conducit ad salutem.

9. *Stultas autem.* Non longa disputatione opus est ad huius loci expositionem: quaestiones opponit sanae certaeque doctrinae. Tametsi enim ut invenias, quaerere necesse est: est tamen quaerendi

modus, ut teneas quod est utile cognitu: deinde, ut fixus in veritate agnita maneat. Qui autem curiose omnia vestigant, deinde nusquam consistunt, vere sunt quaestionarii. Denique quod praecipua in laude ducunt scholae sorbonicae, damnatur hic a Paulo. Tota enim papistarum theologia nihil est aliud quam quaestionum labyrinthus. Stultas vocat, non quod primo adpectu tales appareant (quin saepe inani sapientiae ostentatione fallunt), sed quia nihil ad pietatem conducunt. Quum addit genealogias, speciem unam stultarum quaestionum ponit, exempli causa, dum scilicet curiosi homines fructum ex sacris historiis colligere negligentes, generum origines et eiusmodi nugae arripiunt, quibus se fatigant absque fructu. De qua vanitate diximus initio prioris epistolae ad Timotheum. Contentiones merito adiungit: quia, quum ambitio regnet in quaestionibus, fieri non potest quin mox erumpant in contentionem et rixas: vult enim illic quisque vincere. Huc accedit audacia de rebus incertis affirmandi, quae necessario conflictus movet. Pugnas legales odiose vocat, quae legis praetextu concitabantur a Iudaeis: non quod lex eas ex se gignat, sed quia illi, legis defensionem simulantes, turbabant pacem ecclesiae praeposteris suis certaminibus de caeremoniarum observatione, de ciborum delectu, et similibus.

Sunt enim inutiles. Ergo in doctrina semper utilitas spectanda est: ut quidquid ad pietatem nihil confert, nullo sit loco. Neque tamen dubium est quin sophistae illi, de rebus nihili garriundo, dignas in primis et utiles cognitu esse iactarent: sed Paulus nullam, nisi in aedificanda fide et sancta vita, utilitatem agnoscit.

10. *Haereticum hominem post unam et alteram admonitionem fuge:* 11. *sciens quod eversus sit qui est eiusmodi, et peccet, a se ipso damnatus.* 12. *Quum misero ad te Artemam vel Tychicum, da operam ut ad me venias Nicopolim. Illic enim decrevi hyemare,* 13. *Zenam legisperitum et Apollo studiose deducito: ne quid illis desit.* 14. *Discant autem et nostri, bonis praeesse in necessarios usus: ne sint infructuosi.* 15. *Salutant te qui tecum sunt omnes. Saluta eos qui nos diligunt in fide. Gratia cum omnibus vobis. Amen.*

10. *Haereticum hominem.* Hoc merito adiecit: quia iurgiis et altercationibus nullus finis erit, si velimus obstinatos vincere disputando. Nam neque illis unquam deerunt verba, et illis animos addet improbitas, ne unquam pugnando fatigentur. Postquam ergo Tito praescripsit qualem tradere doctrinae formam debeat: nunc vetat, cum haereticis conflicendo, multum temporis terere, quia semper pugna pugnam, et disputatio disputationem pareret. Nam

haec Satanae astutia est, improba talium hominum loquacitate implicare bonos ac fidos pastores, ut eos a docendi studio abducat. Cavendum itaque ne rixosae nos disputationes occupent: quia neque interea vacabit, operam nostram Domini gregi impendere, et contentiosi homines nunquam molesti nobis esse desinent. Quod ergo vitari iubet, perinde valet ac si negaret, magnopere esse laborandum ut illis satisfiat: imo nihil esse melius quam digladiandi ansam, quam captant, illis praecidi. Valde necessaria admonitio. Nam et qui libenter alioqui ■ pugnis verborum abstinere, pudore interdum trahuntur in arenam: quia cedere turpis ignaviae videtur. Irritant praeterea quamvis placidum ingenium feroces hostium iactantiae: quia ferendum non videtur ut impune veritati (ut faciunt) insultent. Nec desunt interea homines aut cupidi, aut nimium fervidi, qui ad conflictum solliciti. Atqui Paulus non vult, multum ac diu cum haereticis disputando Christi servum occupari. Nunc videndum quid per haeretici nomen intelligat. Vulgo trita est distinctio inter haeticum ac schismaticum: quae tamen hic a Paulo (ni fallor) confunditur. Neque enim tantum eos designat, qui certum errorem aut perversum aliquid dogma fovant ac tuentur: sed in universum quicumque sanae doctrinae non acquiescunt, quam nuper proposuit. Ita ambiciosos omnes, prae fractos, contentiosos, qui libidine impulsus turbant ecclesiae pacem ■ dissidia concitant, hoc nomine comprehendit. In summa, quisquis sua protervia unitatem ecclesiae abruptit, is haereticus vocatur ■ Paulo. Sed moderatio adhibenda est, ne quisquis sententiae nostrae non subscribit, eum protinus faciamus haeticum. Sunt enim quaedam de quibus si dissentiant inter se Christiani, non tamen in sectas dividuntur. Sic enim fieri alibi praecipit idem Paulus, quum iubet expectare, salva concordia, Dei revelationem, ad Philipp. cap. 3, 15. Verum quoties eousque procedit pervicacia, ut quispiam sibi addictus vel discessionem faciat ■ corpore, vel ■ grege quosdam substrahat, vel impediatur sanae doctrinae cursum: hic strenue obviandum est. In summa, haeresis vel secta, et ecclesiae unitas, res sunt inter se oppositae. Quum haec Deo pretiosa sit, et nobis summo in pretio esse debeat, illam summopere detestari convenit. Quare sectae vel haereseos nomen, quamvis inter philosophos et politicos homines sit honorificum, merito infame est inter Christianos. Teneamus nunc quosnam intelligat Paulus, quum iubet haeticos omitti et vitari. Sed notandum simul est quod continuo post sequitur: nempe, post unam et alteram admonitionem. Nam neque

aliter discernere licebit quisnam sit haereticus, ■ reicere fas esset nisi quem prius conati essemus ad ■ mentem reducere. Admonitionem porro intelligit non quamlibet, vel hominis privati, sed quae fit ■ ministro, publica ecclesiae auctoritate. Perinde enim valent eius verba ac si diceret, graviter quasi censoria correctione reprimendos ■. Qui autem colligunt ex hoc loco, sola excommunicatione compescendos esse pravorum dogmatum autores, nec ■ ultra in eos saeviendum: non satis apposite ratiocinantur. Aliae enim episcopi, aliae magistratus sunt partes. Tito scribens Paulus, ■ disserit de officio magistratus, sed quid episcopo conveniat. Quamquam moderatio semper optima: ■ tam vi et armata manu coerceantur, quam corrigantur disciplina ecclesiae, si quidem sint sanabiles.

11. *Sciens quod eversus sit.* Eversum nominat in quo nulla resipiscentiae spes est: quia si restitui posset quispiam nostro labore, nequaquam esset omittendus. Metaphora sumpta est ab aedificio, quod non modo aliqua sui parte collapsum est, sed funditus dirutum, ut instaurationi non sit locus. Huius eversionis signum addit, malam conscientiam, quum dicit, tales, qui monitionibus non obtemperant, per se esse damnatos. Nam quum pervicaciter respuant veritatem, certum est sponte et data opera peccare: nullo itaque profectu monerentur. Simul autem colligimus ex Pauli verbis, non ■ quemquam temere aut praecipitanter pro haeretico habendum. Dicit enim: Sciens quod eversus sit. Caveat ergo episcopus ne morositati suae indulgens durius tractet, tanquam haeticum, quem nondum ■ novit.

13. *Zenam legisperitum.* Incertum est iuris civilis ■ legis mosaicae peritum intelligat: sed quum ex Pauli verbis elicere liceat, hominem tenuem fuisse et alienae opis indigum: probabilius est ipsum eiusdem fuisse ordinis cuius erat Apollos: hoc est, apud Iudaeos divinae legis interpretem. Tales enim frequentius esurire solent, quam qui forenses causas suo consilio gubernant. Zenae egestatem dixi ■ Pauli verbis colligi posse: quia deducere hic viatico prosequi significat: quemadmodum ex contextu liquet. Ne enim sumptu gravari se querantur Cretenses, quibus id oneris iniungit, admonet non debere ■ infructuosos: ideoque urgendos esse ut bonis operibus sint intenti. Verum de hac loquutione prius dictum est. Sive ergo excellere bonis operibus eos iubeat, sive eminentem locum dare: significat utile illis esse, praebere exercendae liberalitatis materiam, ne sint infrugiferi, hoc praetextu quia desit occasio, vel necessitas non postulet. Quae sequuntur, iam in aliis epistolis fuerunt exposita.

COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

---

1. *Paulus, vinctus Christi Iesu, et Timotheus frater, Philemoni amico et cooperario nostro, 2. et Apphia dilectae, et Archippo commilitoni nostro, et ecclesiae quae domi tuae est: 3. Gratia vobis et pax a Deo patre nostro et domino Iesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in precibus meis, 5. audiens tuam dilectionem et fidem quam habes erga Dominum Iesum et erga omnes sanctos: 6. ut communicatio fidei tuae efficax fiat agnitione omnis boni quod in vobis est erga Christum Iesum. Gratiam enim habemus multam et consolationem super dilectione tua: quia viscera sanctorum per te refocillata sunt, frater.*

Quanta fuerit spiritus paulini celsitudo, etsi ex gravioribus eius scriptis perspicui melius potest, haec quoque epistola testis est: in qua argumentum tractans humile alias et abiectum, suo tamen more sublimis ad Deum evehitur. Fugitivum servum et furem domino remittens, pro illo deprecatur veniam. Verum hanc causam agens, tam graviter de aequitate christiana concionatur, ut videatur magis totam ecclesiam respicere, quam privatim curare unius hominis negotium: ita modeste et suppliciter pro infimo homine se demittit, ut vix alibi usquam magis ad vivum sit expressa ingenii eius mansuetudo.

1. *Vinctus Iesu Christi.* Eodem sensu quo alibi apostolum Christi vel ministrum, hic se vinctum Christi appellat: quia eius vincula, quibus propter evangelium detinebatur, legationis, quam pro Christo obibat, insignia erant *vel tesserae*. Itaque ea commemorat comparandae sibi autoritatis causa: *non quod contemptum timeret (quia minime dubium est maiorem fuisse eius reverentiam et pretium apud Philemonem, quam ut ullo elogio fuerit opus), sed quia causam acturus erat servi fugitivi, in qua plurimum valebat deprecatio.*

Philemoni. Hunc Philemonem credibile est fuisse ex ordine pastorum. Neque enim titulum hunc, quo eum ornat Paulus, cooperarium vocans, solet tribuere homini privato. Achippum etiam adiungit, quem eundem fuisse ecclesiae ministrum appareret: si tamen is est cuius fit mentio circiter finem

epistolae ad Colossenses: quod a probabili coniectura non abhorret. Nam quod hunc secundum vocat commilitonem, in ministros id quoque peculiariter competit. Tametsi enim communis est omnibus Christianis militia: quia tamen in ea velut signiferi sunt doctores, ideo prae aliis ad bellandum parati esse debent: et Satan quoque illis ut plurimum infestior est. *Ac fieri potest ut Archippus quorundam certaminum, quae sustinuit Paulus, socius fuerit ac particeps, et certe hac voce utitur Paulus quoties de persecutionibus meminit.* Familiae autem Philemonis summam tribuit laudem, quum domesticam ecclesiam nominat. Neque etiam haec parva laus patrisfamilias, quod ita familiam suam instituit, ut sit ecclesiae imago, et pastoris quoque munus intra privatos parietes obeat. *Neque etiam omittendum quod uxor similis fuerit: quia non abs re eam Paulus commendat.*

4. *Gratias ago.* Notandum quod pro quo gratias agit, pro eodem simul precatur. Nunquam enim tanta est vel perfectissimis gratulandi materia, quamdiu in hoc mundo vivunt, quin precibus indigeant: ut det illis Deus non tantum perseverare usque in finem, sed in dies etiam proficere. Haec autem laus, quam Philemoni tribuit, breviter complectitur totam christiani hominis perfectionem. Ea duabus partibus continetur, fide in Christum, et caritate erga proximos. Nam huc omnes vitae nostrae actiones omniaque officia referuntur. Et fides in Christum, quia in eum proprie intuetur: sicuti neque aliter quam per eum solum cognosci potest Deus pater, neque alibi quam in eo reperitur quicquid bonorum quaerit fides. Caritatem vero non ita ad sanctos restringit, quasi erga alios nulla esse debeat. Nam quum haec sit caritatis doctrina, carnem nostram non despicere, et honore prosequi Dei imaginem, quae naturae nostrae insculpta est: certe totum genus humanum comprehendit. Sed quoniam arctiore necessitudinis vinculo nobiscum coniuncti sunt domestici fidei, et eos peculiariter Deus commendat, ideo iure primas obtinent. Contextus orationis aliquantum est confusus: sed in sensu nihil est obscuritatis. *Nisi quod dubium est an adverbium sem-*

per vel cum priore membro, vel cum sequenti cohaereat. Potest enim hic sensus elici, quoties pro Philemone preces conciperet apostolus, gratiarum actionem ab eo fuisse insertam, quia scilicet gaudii materiam praebebat eius pietas. Precamur enim saepe pro quibusdam in quibus nihil reperitur nisi dolore et lacrymis dignum. Quamquam altera distinctio magis recepta est, Paulum gratias agere pro Philemone, et semper eius mentionem facere in precibus. Libera ergo sit optio lectoribus: sed mihi prior sensus melius congruere videtur. In reliquo contextu est ordinis inversio: quia postquam de caritate et fide loquutus est, adiungit, erga Christum et sanctos: quum potius antithesis requireret, secundo loco poni Christum, in quem fides nostra respicit.

6. Ut communicatio fidei. Hoc vero membrum nonnihil obscurum est. Sed conabor ita elucidare, ut mentem Pauli utcumque teneant lectores. Primo sciendum est, non pergere apostolum in laude Philemonis: sed potius exprimere quid illi a Domino postulet. Cohaerent enim haec verba cum eo quod prius dixerat, se illius esse memorem in orationibus. Quid ergo Philemoni precatus est: ut fides eius, se exserens per bonos fructus, vera non inanis comprobaretur. Fidei enim communicationem appellat, quum intus non latet otiosa, sed per veros effectus profert ad homines. Tametsi autem fides occultam in corde sedem habet, se tamen hominibus communicat per bona opera. Ergo perinde est ac si dixisset, Ut fides tua se communicando, efficaciam suam in omni bono demonstret. Cognitio enim ut ab effectibus fides comprobetur efficax. Quod fit, dum homines quibuscum versamur piam et sanctam vitam nostram cognoscunt. Ideo dicit, omnis boni quod in vobis est. Nam quidquid in nobis boni est, fidem nostram patefacit. Particula εἰς Χριστὸν, potest exponi, erga Christum. Ego tamen, si liceat, malim accipere pro ἐν Χριστῷ. Nam sic in nobis resident Dei dona, ut tamen eorum non simus participes, nisi quatenus sumus membra Christi. Quia tamen praecessit in vobis, vereor ne loquutionis asperitas offendant. Itaque in verbis nihil mutare ausus sum: tantum admonitos volui lectores, ut omnibus expensis eligant utrum placerit.

7. Gratiam habemus. Tametsi apud Graecos receptior est haec lectio: vertendum tamen censeo, gaudium. Nam quia inter χάρις et χαρὰν parum est discriminis, proclive fuit in una litera hallucinari: deinde alibi χάρις pro gaudio usurpat Paulus, si tamen Chrysostomo creditur. Iam quid gratia ad consolationem? Satis autem constat quidnam hic sibi velit: nempe magna se laetitia et consolatione affici, quia Philemon piorum necessitatibus opem tulerit. Hoc autem rarae est caritatis, ex aliorum bono tantum percipere gaudii. Adde quod non pri-

vatum modo gaudium profert apostolus, sed complures fuisse laetatos, quod humaniter et benigne piis hominibus opitulatus esset Philemon. Refocillare viscera accipitur apud Paulum pro affere levationem a molestiis: vel miseris ita succurrere, ut pacatis animis et omni molestia ac tristitia vacuis quiescant. Nam viscera affectus significant, ἀνάπαυσις vero tantundem valet ac tranquillitas: ideo longe falluntur qui ad ventrem et alimenta hoc torquent.

8. Quapropter multam in Christo fiduciam habens imperandi tibi quod decet: 9. propter caritatem magis rogo, quum talis sim, nempe Paulus senex: nunc vero etiam victus Iesu Christi. 10. Rogo autem te pro filio meo, quem genui in vinculis meis, Onesimo: 11. qui aliquando tibi inutilis fuit: nunc autem et mihi et tibi utilis. 12. Quem remisi: tu verum illum, hoc est mea viscera, suscipe. 13. Quem ego volebam apud meipsum retinere, ut pro te mihi ministraret. 14. Sed absque tua sententia nihil volui facere, ut non quasi secundum necessitatem esset bonum tuum, sed voluntarium.

8. Multam in Christo fiduciam. Hoc est, quum imperare tibi pro iure meo possim, facit caritas tua ut malim rogare. Iubendi vero potestatem duplici nomine sibi vendicat: quia et senex sit et pro Christo victus. Ideo se propter Philemonis caritatem magis rogare dicit, quia iniungimus pro imperio quae necessitate extorquere volumus, etiam ab invitis: apud eos autem qui ultro parent, iussu opus non est. Et quia libentius qui ultro parati sunt ad officium placide sibi ostendi audiunt quid factu opus sit, quam imperio interposito: non abs re Paulus apud hominem morigerum preces adhibet, suoque exemplo docet, dandam esse operam pastoribus ut discipulos blande alliciant potius quam trahant. Et certe¹⁾ dum ad preces descendens, iure suo cedit, hoc ad impetrandum multo plus valet quam si iuberet. Porro nihil sibi arrogat nisi in Christo: hoc est propter impositam sibi personam. Neque enim quos Christus apostolos constituit, autoritate vult carere. Sed quum addit, τὸ ἀνθρώπων, significat non quidvis licere doctoribus, sed his finibus contineri ipsorum potestatem, ne quid nisi quod decet, atque aliqui cuiusque officio consentaneum est, praecipiant. Hinc (ut nuper dixi) admonentur pastores, qua fieri potest summa comitate mulcendos esse animos, quoties hac ratione plus proficitur: sed ita ut sciant qui tam blande tractantur, minus a se exigere quam debeant. Nomen senis non aetatem, sed officium hic significat. Quod autem se non apostolum nominat, ideo fit quia cum collega in verbi ministerio illi negotium est, cum quo familiariter loquitur.

¹⁾ Porro.

10. *Rogo pro filio.* Quoniam minus ponderis habere solent preces quibus nulla iustae commendationis causa subest, ostendit Paulus ~~non~~ necessario officio adduci ut pro Onesimo intercedat. Hic vero operae pretium est expendere quantum se demittat, dum filii nomen et servo, et fugitivo, et furi defert. Quod autem eum a se genitum praedicat, ministerio id factum est, non virtute. Neque enim humanum est opus, hominis animam refingere et reformare ad Dei imaginem. Atqui de hac spiritali generatione nunc agitur. Quia tamen fide regeneratur anima, et fides est ex auditu, ideo doctrinae administrator patris vices gerit. Deinde quum sermo Dei ab homine praedicatus semen sit vitae aeternae: non mirum est eum vocari patrem, ex cuius ore semen illud concipimus. Quamquam interea tenendum est, sic efficax esse in anima regeneranda hominis ministerium, ut proprie Deus ipse spiritus sui virtute regeneret. Quare istae loquutiones Deum cum hominibus in certamen minime committunt: sed tantum ostendunt quid per homines Deus agat. Quum dicit, se in vinculis genuisse, circumstantia haec commendationi addit pondus.

12. *Illum, hoc est viscera mea.* Nihil ad molliendam Philemonis iracundiam efficacius dici potuit. Nam si in servum suum fuisset implacabilis, in Pauli viscera hoc modo saeviebat. Mira vero Pauli bonitas, quod vile mancipium, deinde furem et erronem, recipere quodammodo in sua viscera ~~non~~ dubitavit, ut ab iracundia domini sui protegeret. Et certe si suo pretio a nobis aestimaretur hominis ad Deum conversio, eodem modo nos quoque amplecteremur quos sincere et absque furo respiciuisse constaret.

13. *Quem volebam apud me.* Aliud argumentum mitigando Philemoni, quod servum illi remittat Paulus, cuius ministerio maxime aliqui indigebat. Fuisset enim inhumanum, tale Pauli studium reiicere. Et subindicat non ingratum sibi fore munus si remittatur: ut id fiat potius quam domi aspere tractetur. Quamquam addit etiam alias circumstantias, quod domini vices in eiusmodi officio supplebit Onesimus: deinde quod ipse modestiae causa nihil de iure Philemonis detrudere voluerit: tertio quod plus laudis habiturus sit Philemon, si redditum suae potestati servum ultro et liberaliter remittat. Ex hoc autem postremo colligimus, quibuscunque possumus officiis iuvandos esse Christi martyres, dum pro evangelii testimonio laborant. Nam si exilia, carceres, flagella, contumelias, bonorum spoliationes reputamus esse evangelii, quemadmodum hic vocat Paulus: quisquis eorum socius recusat esse particeps, se ~~non~~ Christo ipso separat. Commune certe omnibus est evangelii patrocinium. Itaque qui eius causa persecutionem sustinet, non iam ut privatus quispiam habendus est, sed qui publicas

ecclesiae vices obit: unde sequitur, communem piis omnibus curam pro ipso incumbere, ne in unius hominis persona evangelium deserant: sicuti saepe fieri solet.

14. *Ut non quasi.* Hoc ex generali regula sumptum est, non alia placere Deo sacrificia nisi quae voluntaria sunt. Ita et de eleemosynis idem Paulus loquitur 2. Corinth. 9, 7, τὸ ἀγαθὸν hic pro beneficentia capitur. Et necessitas voluntati opponitur, ubi liberae alacritatis experimentum capi non potest. Nam quod liberaliter suscipitur officium, non alieno impulsu, solidam laudem demum meretur. Notatu etiam dignum est quod Paulus praeteriti temporis culpam pro Omnesimo agnoscens, mutatum esse affirmat: ac ne dubitet Philemon, alio ingenio et novis moribus servum ad se redire, Paulus eius resipiscentiam proprio experimento sibi compertam esse dicit.

15. *Forte enim ideo separatus fuit ad tempus, ut perpetuo eum retineres.* 16. *Non iam ut servum, sed super servum fratrem dilectum maxime mihi, quanto magis tibi in carne et in Domino?* 17. *Si igitur ~~non~~ habes consortem, suscipe eum tanquam me.* 18. *Si vero qua in re te laesit, vel aliquid debet, id mihi imputa:* 19. *ego Paulus scripsi mea manu, ego solvam: ut ne dicam tibi quod et teipsum mihi debes.*

15. *Forte enim ideo separatus.* Si quid ~~non~~ hominum peccatis iracundiae contraximus, mitigari convenit, ubi videmus quae perverse aliqui egerant Dei consilio in alium finem conversa esse. Laeta etiam catastrophe in malis quasi remedium est, quod nobis ad delendas offensas Dei manu porrigitur. Ita Ioseph, dum admirabili Dei providentia factum esse reputat ut, pro mancipio venditus, in ~~non~~ tamen locum evectus foret unde fratres et patrem alere posset, perfidiae et crudelitatis fratrum oblitus, se praemissum esse dicit eorum causa. Paulus ergo servi fuga non debere tantopere Philemonem offendi admonet, quia boni non poenitendi ~~non~~ fuerit. Nam quum animo esset fugitivus, illum domi suae habens Philemon, non vere possidebat: quum pravus esse ac infidus, non poterat ipso commode frui. Dicit ergo paulisper vagatum esse, ut locum mutando alius fieret, ~~non~~ rediret novus homo. Et prudenter omnia temperat, quum fugam vocat discessum: et addit, illum ad tempus fuisse. Postremo brevi iacturae commodi usus perpetuitatem opponit. Fugae quoque utilitatem aliam in medium citat, quod non modo eius occasione correctus sit Onesimus, ut frugi servus esse incipiat: sed quod factus sit domini frater. Porro ne recenti adhuc offensa exulceratus animus fraternum nomen aegre admitteret, Paulus illum primo loco fratrem ag-

noscit. Hinc colligit, Philemonem multo illi coniunctiorem esse, quia par et eadem in Domino sit necessitudo utrique vel secundum spiritum: secundum carnem vero Onesimus membrum sit ipsius familiae. Hic demum perspicitur rara Pauli modestia, qui fraterno titulo nullius pretii mancipium dignatur: imo fratrem sibi coniunctissimum nominat. Et certe nimiae superbiae foret, si quos pro fratribus habere pudeat quos Deus in filiis suis censet. Quod autem dicit, quanto magis tibi, his verbis non significat Philemonem gradu superiore ~~magis~~ secundum spiritum: verum sensus est, Quum mihi potissimum sit frater, tibi magis esse debet, quum duplex sit inter vos coniunctionis vinculum. Caeterum quia certo statuendum est Paulum non temere nec futiliter (ut plerique solent) pro homine non satis cognito spondere, ac extollere eius fidem, antequam firmis documentis eam expertus esset: memorabile poenitentiae specimen nobis in Onesimo proponitur. Scitur quam prava fuerint servorum ingenia, ut vix centesimus quisque ad bonam frugem unquam veniret. Iam ex fuga conicere licet, consuetudine et habitu obduruisse Onesimum ad malitiam. Rara ergo et admirabilis virtus, sic repente exuere quae imberbat vitia, ut vere testari possit apostolus, iam alium hominem esse factum. Ex eodem fonte nobis oritur utilis doctrina, Dei electos interdum modo incredibili praeter communem sensum per flexuosas ambages, imo per labyrinthos ad salutem adduci. Vivebat Onesimus in domo pia et sancta: inde suis maleficiis exulans, quasi data opera procul se a Deo et vita aeterna subducit. Atqui exitialem eius fugam Deus occulta providentia mirabiliter dirigit, ut in Paulum incidat.

17. Si ergo ~~tu~~ habes consortem. Hic se magis adhuc submittit, fugitivo ius honoremque suum resignans, et quasi eum substituens suo loco: quemadmodum se paulo post sponsorem eius loco subiciet. Magni enim referebat, Onesimo placabilem et humanum esse dominum, ne eum immodicus rigor ad desperationem impelleret. Idcirco tam anxie laborat Paulus. Et nos eius exemplo monemur quanto studio adiuvandum sit peccator qui resipiscentiam nobis suam probavit. Quod sistrarum partium est, apud alios intercedere ad impetrandam poenitentibus veniam, multo magis benigne et clementer excipiendi a nobis sunt.

18. Si vero qua in re te laesit. Hinc colligere licet, aliquid etiam domino furatum esse Onesimum ut ~~magis~~ fugitivus fuit. Et tamen sceleris invidiam mitigat quum addit, vel si quid debet. Neque enim contracta erat civilis ratio inter eos, sed tantum propria noxa obstrictus erat servus domino. Tanto itaque maior Pauli humanitas, qui pro maleficio quoque satisfacere paratus est. Particula ista, ne dicam quod et te ipsum mihi debes, exprimere voluit quantam habeat impetrandi fiduciam.

Ac si diceret: nihil est quod mihi negare sustineas, etiamsi te ipsum poscerem. Eodem spectant quae sequuntur de hospitio et aliis, ut mox videbimus. *Restat una quaestio, quomodo pecuniae solutionem promittat qui nisi adiutus fuisset ab ecclesiis, non habebat unde parce et frugaliter viveret. Videtur certe in hac penuria et egestate ridicula esse promissio: sed facile est videre hac loquendi forma Paulum deprecari ne quid a servo resposcat Philemon, etsi enim non ironice loquitur, obliqua tamen figura petit ut nomen hoc inducat et deleat. Sensus ergo est, Nolo ut cum servo tuo litiges, nisi me velis eius loco habere debitorem. Nam statim addit Philemonem esse prorsus suum. Qui vero totum hominem sibi vendicat, non est cur de solvenda pecunia sit sollicitus.*

20. Certe frater, ego te fruar in Domino: refocilla mea viscera in Domino. 21. Persuasus de tua obedientia scripsi tibi, sciens etiam quod supra id quod scribo, facturum sis. 22. Simul vero praepara mihi hospitium: spero enim quod etiam per vestras preces donabor vobis. 23. Salutant te Epaphras concaptivus meus in Christo Iesu, 24. Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas cooperarii mei. 25. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

20. Certe frater. Haec affirmatio ad hortandi vehementiam posita est. Ac si dixisset: tunc constabit demum, nihil a me tibi separatim esse, quin et ipse mihi vere sis addictus, et tua omnia mei arbitrii sint, si abolitis offensis in gratiam recipias qui sic mihi coniunctus est. Ac iterum repetit idem loquendi genus de viscerum refocillatione. Hinc vero colligimus, fide evangelii non everti politicum ordinem, neque ius ac imperium abrogari dominis in servos. Neque enim unus ex plebe erat Philemon, sed in excolenda Christi vinea Pauli cooperarius: et tamen non eripitur dominatio in servum quae legibus permissa erat, sed tantum humaniter data venia eum recipere iubetur. Imo suppliciter deprecatur Paulus ut pristinum locum obtineat. Porro tam submissa Pauli deprecatio admonet quum vera resipiscentia procul adhuc absint qui contumaciter sua vitia excusant: vel sine pudore et sine humilitatis signo sic fatentur se peccasse ac si nunquam peccassent. Certe quum tam illustrem Christi apostolum videret Onesimus tam anxie sua causa rogare, multo magis humiliari oportuit, quo heri sui animum ad clementiam flecteret. Huc pertinet, quod excusat se confidentius scripsisse, quia sciret Philemonem, plusquam rogatus esset, facturum.

22. Simul vero praepara. Haec fiducia instar stimuli esse debuit ad permovendum Philemonem: deinde spem gratulationis ei facit suo adventu. Quamquam autem nescitur an solutus postea fuerit Paulus ex vinculis: nihil tamen est absurdi, si spes, qualem de temporali Dei beneficio conceperit, eum frustrata

fuerit. Neque enim de sua liberatione aliter fuit persuasus, quam si ita Deo visum esset. Itaque semper animum suum suspensum tenuit, donec eventu patefieret Dei voluntas. Notandum etiam est quod dicit, fidelibus donari quidquid suis precibus impetrant. Nam hinc colligimus, quamvis effectum non careant preces nostrae, non valere tamen suo merito: quia gratum est quod illis conceditur.

24. *Demas.* Hic est ■ quo postea desertus fuit, quemadmodum in secunda ad Timotheum epistola (4, 10) conqueritur. Quod si unum ex Pauli adiutoribus taedio fractum ad se iterum retraxit mundi vanitas, nemo unius anni fervori nimium confidat: sed reputans quantum sibi adhuc itineris in stadio supersit, petat a Domino constantiam.

Das ist die erste...
 Die zweite...
 Die dritte...
 Die vierte...
 Die fünfte...
 Die sechste...
 Die siebte...
 Die achte...
 Die neunte...
 Die zehnte...

Typis Appelhans & Pfenningstorff, Brunsvigae

Die erste...
 Die zweite...
 Die dritte...
 Die vierte...
 Die fünfte...
 Die sechste...
 Die siebte...
 Die achte...
 Die neunte...
 Die zehnte...

24536

BR	24536
301	
C6	Calvin, Jean
v.80	Opera quae supersunt omnia
DATE DUE	BORROWER'S NAME
JY 30 '69	Ross J. Muller
JE 5 '72	Foxgower ^{6/14/72} <i>sm</i>
	R. J. Muller

Calvin.
Opera quae...v. ~~80~~ 80

LIBRARY
SOUTHERN CALIFORNIA SCHOOL
OF THEOLOGY
CLAREMONT, CALIF.

PRINTED IN U.S.A.

